

ISSN 1392-0502

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS

METRAŠTIS

XL



VILNIUS, 2017



Kuriame
Lietuvos ateitį
2014–2020 metų
Europos Sąjungos
fondų investicijų
veiksmų programa

Projekto kodas: Nr. 09.3.3-ESFA-V-711-01-0004

PERIODINIŲ MOKSLO LEIDINIŲ LEIDYBA
IR JOS KOORDINAVIMAS

LKMA METRAŠTIS, t. XL / LCAS ANNUALS, vol. XL
SERIJA A / SERIES A

REDAKCIINĖ KOLEGIJA

LKMA akad. doc. dr. vysk. JONAS BORUTA SJ (*istorija*) –
redakcinės kolegijos pirmininkas

LKMA akad. prof. habil. dr. VANDA ARAMAVIČIŪTĖ
(Vilniaus universitetas, *edukologija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. DANUTĖ GAILIENĖ (Vilniaus universitetas, *psichologija*)

LKMA akad. dr. KĘSTUTIS GIRNIUS (Vilniaus universitetas, *filosofija*)

LKMA akad. dr. LIUDAS JOVAIŠA (Vilniaus universitetas, *istorija*)

Dr. kun. ALGIRDAS JUREVIČIUS (Vytauto Didžiojo universitetas, *teologija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. SOFIJA KANOPKAITĖ (*biochemija*)

Dr. KATARZYNA KORZENIEWSKA-WOLEK
(nepriklausoma tyrėja ir vertėja, Krokuva, Lenkija, *istorija*)

Prof. dr. kun. TADEUSZ KRAHEL (Wyższe Seminarium Duchowne
w Białymstoku, Lenkija, *istorija*)

Dr. RASA MAŽEIKA (Archives of Canada, Toronto, Kanada, *istorija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. IRENA REGINA MERKIENĖ
(Lietuvos istorijos institutas, *etnologija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. GUIDO MICHELINI
(Università degli Studi di Parma, Italija, *filologija*)

Prof. dr. ALGIS NORVILAS (Saint Xavier universitetas, Chicago, JAV, *psichologija*)

LKMA akad. doc. dr. kun. ARVYDAS RAMONAS (Klaipėdos universitetas, *teologija*)

LKMA akad. doc. dr. ARŪNAS STREIKUS (Vilniaus universitetas, *istorija*)

LKMA akad. prof. dr. PAULIUS V. SUBAČIUS (Vilniaus universitetas, *literatūrologija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. ANTANAS TYLA (Lietuvos istorijos institutas, *istorija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. GIEDRIUS UŽDAVINYS (Vilniaus universitetas, *medicina*)

Prof. dr. ANDRIUS VALEVIČIUS (L'Université de Sherbrooke, Kanada, *filosofija*)

LKMA akad. prof. habil. dr. ZIGMAS ZINKEVIČIUS (*lingvistika*)

Prof. habil. dr. RAFAŁ WITKOWSKI
(Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Lenkija, *istorija*)

Dr. MIKAS VAICEKAUSKAS (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas) –
vyriausiasis redaktorius

T U R I N Y S

Moksliniai straipsniai..... 5

ROMA BONČKUTĖ

- Motiejaus Valančiaus iliustruotas rankraštinis giesmynas 7
The Manuscript of Hymns Illustrated by Motiejus Valančius 65

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

- Vilniaus vyskupijos sufraganatai XIX a.: raidos bruožai ir sufraganų,
kaip funkcinės aukštosios dvasininkijos grupės, charakteristikos metmenys..... 67
Suffraganates of the Vilnius Diocese in the 19th Century: Features
of Development and the Profile of Suffragan Bishops as a Higher Functional
Group of the Clergy 111

ALGIMANTAS KATILIUS

- Bažnytinių brolijų uždarymas Vilniuje XIX a. viduryje 113
The Abolition of Confraternities in Vilnius in the mid-19th Century..... 130

REGINA LAUKAITYTĖ

- Vyskupijos centro formavimas Panevėžyje 1926–1940 m. 131
The Formation of the Diocesan Centre in Panevėžys, 1926–1940 145

KATARZYNA KORZENIEWSKA

- Dangiškasis globėjas ar/ir tautos herojus? Šv. Kazimiero vaizdinys
aštunto ir devinto dešimtmečių pogrindžio periodinėje spaudoje 147
A Heavenly Guardian and/or a National Hero? The Image of St Casimir
in the Underground Periodical Press of the 1970s and 1980s..... 164

DALIA JAKAITĖ

- Šventieji, pranašai ir jų erdvė XXI a. lietuvių lyrikoje 165
Saints and Prophets, and their Space in Lithuanian Lyrical Poetry
of the 21st Century 201

RIMA PALIJANSKAITĖ

- Kristijono Donelaičio personažas Krizas – turtingo, šykštaus ir klastingo
valstiečio tipažas 203

The Character of Krizas in Kristijonas Donelaitis's Literary Works: A Model of a Rich, Stingy, and Treacherous Peasant	231
GIEDRĖ OLSEVIČIŪTĖ	
Grožinės literatūros kalba: teorinės minties formavimasis tarpukariu.	233
The Language of Fiction: Formation of Theory in the Interwar Period	266
NERINGA MARKEVIČIENĖ	
Balio Sruogos laišakai Valerijai Čiurlionytei. Elektroninio archyvo laboratorija: tradiciniai metodai ir modernūs įrankiai.	269
Letters of Balys Sruoga to Valerija Čiurlionytė. The Electronic Archive Laboratory: Modern Methods and Digital Tools	316
Publikacijos	
319	
ERNESTAS VASILIAUSKAS, RITA REGINA TRIMONIENĖ	
Užrašai Švč. Mergelės Marijos Vardo ir Girdiškės Švč. Mergelės Marijos Snieginės bažnyčių archyvai	321
IEVA ŠENAVIČIENĖ	
Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus aplinkraščiai ir ganytojiški laiškai (1850–1875)	351
Recenzijos	
403	
Artūras Grickevičius, <i>Katalikų kunigų seminarija Kaune: 150-ies metų istorijos bruožai</i> , Kaunas, 2016 (VILMA ŽALTAUSKAITĖ)	405
APIE AUTORIUS	423
ATMENA AUTORIAMS	425

Moksliniai straipsniai

MOTIEJAUS VALANČIAUS ILIUSTRUOTAS RANKRAŠTINIS GIESMYNAS

ROMA BONČKUTĖ

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriaus (toliau – VUB RS) trečiajame fonde (f. 3) saugomas neautorizuotas, iliustruotas rankraštinis aštuoniolikos giesmių rinkinys *Giesmie ape muka Jezusa Pona*¹ (toliau – *Giesmynas*). Ilgai užsigulėjusi, tyrėjų nepastebėtą rankraštį VUB RS darbuotojos parodė šio straipsnio autorei². Rankraščio braižas leido spėti, kad tai – Motiejaus Valančiaus (1801–1875) autografas. Jis svarbus dėl dviejų dalykų: tai yra vieni iš ankstyviausių Valančiaus himnografinių tekstų, be to, gausiai paties autoriaus papuošti piešiniais. Tai suteikia progą svarstyti³ Valančiaus pomėgį menui, nes piešiniai išsiskyrė spalvų sodrumu, derinimu, ryškumu.

Paskutinį kartą Valančiaus giesmių korpusas buvo papildytas tarp jo palikimo Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyne (toliau – LLTIBR) rastomis giesmėmis. 2009 m. rugsėjo 15 d. Mikas Vaicekaskas LLTIBR aptiko Valančiaus autografą su penkių giesmių apie šv. Joną Krikštytoją, šv. Povilą (Paulių), šv. Benediktą, šv. Baltramiejų ir šv. Agotą rinkiniu⁴ ir paskelbė publikaciją⁵. Vaicekaskas nustatė, kad ke-

¹ Dabar rankraštis perkeltas į pirmąjį fondą (f. 1): [Motiejus Valančius], *GIESMIE ape muka Jezusa Pona*, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, (toliau – VUB RS), f. 1, b. D 352, 90 p.

² Dėkoju VUB RS vedėjai dr. Ingai Liepaitei už sudarytas sąlygas tirti rankraštį.

³ Už išsakytas mintis apie piešinius noriu padėkoti prof. Liudmilai Lebedevai (Maskva), menotyros ir filologijos magistrėi Dangirai Damulytei-Vonheim, dailininkei Rimai Stasiūnaitei, dailininkui Aloyzui Stasiulevičiui.

⁴ [Motiejus Valančius], [*Giesmės*]: *Giesmie Apej S. Joną Kriksztitoi; Giesmie Apej Szwęntą Apasztolą Powilą; Giesmie apej Szwęntą Benediktą; Giesmie Apej Szwęntą Baltramieju; Giesmie apej szwęntą Agatą*, in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas*, (toliau – LLTIBR), f. 1, b. 672, 50 p.

⁵ Mikas Vaicekaskas, „Nežinomos rankraštinės Motiejaus Valančiaus giesmės apie šventuosius (šv. Joną Krikštytoją, šv. Paulių, šv. Benediktą, šv. Baltramiejų, šv. Agotą)“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2011, t. 35, p. 213–274.

turios giesmės iš rankraštinio rinkinio – „Giesmie Apej S. Joną Krikszti-toi“ (*Kada žmones Kristaus laukie*), „Giesmie apej Szwęntą Benediktą“ (*Labaj sena pustelnika*), „Giesmie Apej Szwęntą Baltramiejū“ (*Lajminkiem Szwęntą Baltramiejū*) ir „Giesmie apej szwęntą Agatą“ (*Tegul pasaule gieraj pamata*) – *Kantičkose* spausdintos nebuvo, o penktoji giesmė – „Giesmie Apej Szwęntą Apasztolą Powilą“ (*Oj Diewi gieras, tikraj wisagalis*) – *Kantičkose* spausdinta buvo nuo 1875 m. leidimo „Naujų giesmių“ skyriuje: „Ape Szwęnta Apasztola Powila“ (*Oj Diews gieras, tikraj wisagalis*)⁶.

Vaicekauskas minėtame straipsnyje apibendrindamas Valančiaus rašytinio palikimo tyrėjų mintis apie jo originalias giesmes pabrėžė, kad „priimta nuomonė buvo tokia, jog Valančius yra sukūręs šventiesiems skirtų giesmių (čia daugiausia galvoje buvo turėtos giesmės iš *Palangos Juzės*), tačiau konkrečių pavyzdžių, išskyrus ankstyvą rankraštinės giesmės apie šv. Roką atvejį, nebuvo nurodoma, matyt, ir nebuvo žinoma“⁷. Vaicekauskas straipsnyje priėjo prie išvados, kad rinkinio giesmės padeda „labiau argumentuoti, kad *Palangos Juzėje* esančios giesmės apie šventuosius yra Valančiaus autorystės“, tačiau „*Kantičkų* „Naujų giesmių“ skyriuje, kur buvo įtraukta giesmė apie šv. Paulių, kitų giesmių apie šventuosius autorystė lieka nepatvirtinta/nežinoma“⁸. Buvo nustatyta, kad iš atsiradusių penkių Valančiaus giesmių „iki šiol apskritai nežinomos buvo keturios giesmės – apie šv. Joną Krikštytoją, šv. Benediktą, šv. Baltramiejū ir šv. Agotą“, o giesmė apie šv. Povilą (Paulių) nors ir buvo spausdinama *Kantičkose* nuo 1875 m., tačiau ji nebuvo priskirta Valančiui⁹. Aptiktas dar vienas Valančiaus giesmių rankraštis leidžia patvirtinti Vaicekausko mintį, kad jis rašė originalias giesmes apie šventuosius, ir *Palangos Juzėje* esančios giesmės tikrai yra vyskupo parašytos, dabar tik reikėtų jas detaliam iširti ir nustatyti jų būdinguosius bruožus.

Šiame straipsnyje tiriamame Valančiaus rankraštyje yra 18 giesmių:

1. GIESMIE ape muka Jezusa Pona (*Aszaru akis ir [szirdies kartibe]*¹⁰, p. 1–17),
2. GIESMIE APE SZWĘTA Barbora zagaru 1819 (*Szwęta Barbora Patronka milause*, p. [18]–19),

⁶ *Ibid.*, p. 219.

⁷ *Ibid.*, p. 218–219.

⁸ *Ibid.*, p. 236.

⁹ *Ibid.*, p. 237.

¹⁰ Dviejų paskutinių žodžių nesimato. Spėjama pagal 1829–1830 m. *Kantičkų žemaitiškų* leidimą, kuris buvo pakartotas pagal ketvirtąjį 1826 m. leidimą: [Vincentas Valmikas], [Kantyczkos žemaityszkos arba Giedojmaj Diewa garbing[y]. *Surinkty iz wysokiu knigieliu yr Izraszu*,

3. GIESMIE APE muka JEZUSA Pona Darželie ALIWU (*Darželie aliwu regiu dydi diwa*, p. [20]–[27]),
4. GIESMIE APE nukrižewoima Jezusa Pona (*Jezau milausis ant kriziaus prikaltas*, p. 29–[30]),
5. GIESMIE APE Łozoriu YR Bagoczium (*Pewnas žmogus Bagotas budams*, p. 31–43),
6. GIESMIE APE Szwęta Juzapa sciesliwa patrona (*Sciesliwas kursay Patrona*, p. 45–[46]),
7. GIESMIE APE Panna Szwęciause Szydławos zemayciu (*Sweyka Pannele cudas pagarbinta*, p. 47–[50]),
8. GIESMIE APE Trayce Szwęciaufe ir Motina Szwęcz: (*Aukso walnastys maonies pyłnoi*, p. [52]–[54]),
9. GIESMIE APE Pana Szwęciause Szkaplerna (*Szkaplierna Pana tame ir kituose*, p. 55–59),
10. GIESMIE APE SZWĘTA BARBORA (*Barbora palaymintoje muczelnikie*, p. [60]–[62]),
11. GIESMIE APE Sunu moksla gaylėtij etc.: (*Ach ne szscisliwas ka asz sau padariau*, p. 63–[66]),
12. GIESMIE APE Pana Szwęciause karalienie (*O Dangiszka ciecoriene*, p. 67–69),
13. GIESMIE etc.: APE Pona Jezusa Łabos nakties (*Labanakt o Jezau o małone mano*, p. [70]–[71]),
14. GIESMIE APE Septinis sopulus Panos SZWĘCZIAUSES (*Sweyka buk motina Jezaus małoniausioje*, p. 73–75),
15. [Giesmė apie šv. Agotą] [trūksta ~12 pirmųjų eilučių] (p. 77–[80]),
16. GIESMIE APE SZWĘTA ONNA ALWITY (*Ant ciela Swieta Diewas cudu daro*, p. 81–83),
17. GIESMIE APE Szwęciause sakramenta (*Dangu žeme Swieć yr mares*, p. 85–87),
18. GIESMIE APE Panna Szwęciause (*Małoninga Poni musu ir Karaliene*, p. [88]–90).

Tarp šių giesmių ir Vaicekausko rastųjų tik viena yra ta pačia tema – apie šv. Agotą. Išlikusi teksto dalis rodo, kad šv. Agotos giesmių tekstai nėra identiški. Vadinas, Valančius buvo sukūręs du beveik skirtingus giesmės variantus.

Šio straipsnio tikslas – aprašyti užmirštą Motiejaus Valančiaus autografą, atkurti jo istoriją, nustatyti parašymo datą, aptarti giesmių genezę ir puo-

par rupesten yr inkrowan, kunigo Wincento Martinionio iz Walmusu Walmiko arba Wilmiko, ziemaycio, Pusprakieluno Pagiedoyniko yr Wietyniko, Bazniczios Sostingos, Wyskupiiios Wilniaus, su Giminizmiu ing iz spaudimo ira paduoty. O su pazwalijmu Wiresnibes kietwirta karta iz spausty. Metuose, 1826. Wilniuje pri Bazniczes S: Kazimiera [defektuotas egzempliorius, be antraštinio lapo], in: <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/VUB/VUB01-000494074>.

šybą. Straipsnyje, negalint pateikti didesnio iliustracijų kiekio, nemaža dalis teksto skiriama piešinių žodiniams apibūdinimams. Susitelkiama į piešinio siužeto, motyvų išvardijimą, o ne interpretavimą, tačiau viliamasi, kad gal to pakaks šaltinio unikalumui parodyti.

Rankraščio aprašas. Rankraštis yra sąsiuvinio (*in quarto*) formato (19 × 16 cm). Kaip galima spėti iš labai nešvaraus pirmojo puslapio, kur prasižeda „GIESMIE ape muka Jezusa Pona“, rankraštis ilgai buvo naudojamas be viršelių, o pirmasis puslapis atstojo antraštinį, nes ir VUB RS kataloge jis taip pažymėtas: „Giesmie ape muka Jezusa Pona“. Kaip matyti iš rankraštyje esančių antspaudų, rankraštis pirmiausia pateko į Vytauto Didžiojo universiteto biblioteką, kur buvo įrištas į kartono viršelius. Įrišant rankraštį, buvo išlaikytas ankstesnis lankų įrišimas, tik vietomis dar sutvirtintas permatomo popieriaus juostelėmis, kuriomis kai kur suklijuoti ir įplyšę lapai. Rankraščio kartono viršeliai yra apklijuoti margu popieriumi, o nugarėlė ir kampeliai – mėlyno kolenkoro. Nugarėlės apačioje, žydrų dažų kvadratu juodu tušu įrašyta signatūra „D 352“. Priekio ir nugarėlės viršelių vidinės pusės apklijuotos slidžiu, blizgiu, smėlio spalvos, kaip ir priešlapiai, popieriumi. Antraštę atstoja autografo pirmame puslapyje prasidedančios giesmės pavadinimas. Priešlapyje yra Vytauto Didžiojo universiteto bibliotekos apvalus violetinis, su mėlynu atspalviu, antspaudas (ø 2,5 cm) su įrašu „VYTAUTO DIDŽ. UNIV. BIBLIOTEKA“ ir tos pačios spalvos signatūros raidės „D“ antspaudas, o skaičiai „352“ išpausti juoda spalva. Rankraštyje yra du kartus įrašyta ir senesnė signatūra. Ji iš pradžių buvo įrašyta autografo pirmojo puslapio dešiniajame viršutiniame kampe, šalia giesmės pavadinimo: pieštuku – raidės „Rš.“ ir juodos spalvos antspaudas „386“. Rankraštį įrišus į kartono viršelius, signatūra juodu rašalu buvo įrašyta priešlapio viršutiniame kampe „Rš. 386“. Rankraščio viršelio vidinėje pusėje yra violetinis antspaudas „1948“, o priešlapyje – tos pačios spalvos violetinis antspaudas (ø 2,1 cm) su įrašu: „Vilniaus Universiteto Biblioteka“.

Nėra žinoma, kaip rankraštis pateko į Vytauto Didžiojo universiteto biblioteką. Galima priminti, kad po Valančiaus mirties jo likusius rankraščius perėmė saugoti giminės Alfonsa Beresnevičiūtė (?–?; sesers Petronėlės Beresnevičienės, 1805–1867, duktė) ir Stanislovas Gruzdis (1869–1939; Petronėlės Beresnevičiūtės-Gruzdienės sūnus, Valančiaus sesers Petronėlės Beresnevičienės anūkas). Alfonsa Beresnevičiūtė ir Stanislovas Gruzdis per Juozą Tumą padovanojo nemažai vyskupo rankraščių Lietuvių mokslo draugijai (1907). Tačiau *Giesmynas* ten nepateko. Rankraštyje yra vėlesnės

kilmės įrašų mėlynu rašalu. Labai plonai, atrodo, prarašant plunksną rašyta rankraščio pradžioje, viršutinėje paraštėje (p. 1), toliau (p. [54]) puslapio viduryje tuo pačiu mėlynu rašalu yra įrašyti metai „1895“ ir „1995“, o apatinėje paraštėje – „Selwestras Zemajtaites“. Šie įrašai mėlynu rašalu galėtų būti siejami su kuriuo nors vienu iš rankraščio savininkų. Tiek pats parašas „Selwestras Zemajtaites“, tiek įrašyti metai „1895“ ir „1995“ dar laukia tyrimo.

Rankraščių sudaro, kaip sakyta, vėlesnės kilmės viršeliai ir priešlapiai, 90 pieštuku numeruotų rankraščio puslapių. Puslapių numeriai yra užrašyti *rectus* puslapio viršuje, dešiniajame kampe, išskyrus paskutinį puslapį, kur skaičius „90“ įrašytas *versus* puslapio viršutiniame kairiajame kampe; *versus* puslapiai nenumeruoti, tad toliau šiame tekste jie žymimi laužtiniuose skliaustuose [...]. Rankraščio numeracija yra ištisinė, bet trūksta „[Giesmės apie šv. Agotą]“ pradžios. Kadangi puslapių numeracija ištisinė, akivaizdu, kad rankraštis į biblioteką pateko nepilnas.

Rankraščiui naudotas storas, žalsvai pilkos spalvos Kiautų (*Keuthe*, Rytų Prūsija, Romintos girioje buv. kaimas) celiuliozės fabriko popierius. Kadangi buvo rašyta į *in quarto* lankus, lapą *in folio* perlenkus per pusę, lapų centruose buvę vandenženkliai atsidūrė prie lenkimo ir įrišimo linijos. Rankraščių įrišus į storus viršelius, vandenženkliai sunkiai matomi. Gana gerai matyti antriniame lape (p. 15, 25, 71) įspausti popieriaus meistro, XVIII a. pastačiusio Kiautuose fabriką, savininko Ludwigo Zieserio (1734) inicialai „Z“ ir apačioje „KIAUTEN“¹¹ (mažiau matomi p. 9, 23, 43, 53, 63, 81). O kituose lapuose matyti vandenženklis iš trijų žvaigždžių. Žvaigždės gana gerai matosi p. 3, 5, 13, 19, 21, 27, 29, 35, 37, 41, 47, 49, 53, 59, 61, 67, 69, 87, 89, 73, 77, 83. Edmundas Laucevičius nurodo, kad Prienų popieriaus dirbtuvės vartojo vandenženklį su žvaigžde¹².

Rankraščio autorystė priskiriama Valančiui palyginus giesmių rankraščio rašyseną su kitais jo rankraščiais. Rankraščio rašysena yra aiški, daugiausia sietina su ankstyvesniais Valančiaus rankraščiais, tačiau ne Mozoriaus ir Kražių periodo, kur rašysena suspausta, smulki¹³. Išlikę jaunystės

¹¹ Edmundas Laucevičius, *Popierius Lietuvoje XV–XVIII a.*, [kn. 1], redakcinė komisija Juozas Galvydis, Adolfas Ivaškevičius, Juozas Marcinkevičius, Vytautas Merkys (atsakingasis redaktorius), Vilnius: Mintis, Lietuvos TSR mokslų akademijos Centrinė biblioteka, Gamtos mokslų ir technikos istorijos komisija prie Lietuvos TSR mokslų akademijos prezidiumo, 1967, p. 113.

¹² *Ibid.*, p. 77.

¹³ Plg. [Motiejus Valančius], *[Pamokslai, 1 dalis]*, 1828, in: *LLTIBR*, f. 1, b. 179, [pirmasis lapas iškirptas] 3–133 p.; [Motiejus Valančius] M. Wołonczewski, *Moje Zabawy / Oddziału Kaznodziejskiego / Część druga*, 1829, in: *LLTIBR*, f. 1, b. 180, 134–197 p.

laikotarpio Valančiaus rankraščiai rodo, kad jis dar pasiruošdavo rašymo lauką: pieštuku nubrėždavo vidines ir išorines, rečiau viršutines ir apatines paraštes; lapą suliniuodavo, kartais rašydavo pasidėjęs liniuotę¹⁴. Sekdamas tradicija, ankstyvesniuose rankraščiuose brūkšniais žymėjo atsklandas ir užsklandas, kartais brūkšnius nubrėždavo du, viduryje padėdavo didesnę tašką, o brūkšnius ties centru pastorindavo¹⁵. Aptariamame *Giesmyne* juodos spalvos, bet išblukusiu iki rudumo rašalu, kuriuo užrašytas ir tekstas, nubrėžtos visos keturios paraštės, paliekant puslapio šonuose nuo vidinio ir išorinio krašto ~1 cm, o viršuje ir apačioje – ~1,5 cm tuščius laukus. Atsklandos daugiausia yra puošnios, dekoratyvinės juostos, o užsklandas atstoja piešiniai. Pastebėtina, kad ankstyvieji Valančiaus pamokslų rinkinių du tomai yra įrišti ir turi viršelius bei priešlapius, padarytus iš to paties popieriaus, kuris naudotas tekstui užrašyti¹⁶. Gali būti, kad ir *Giesmynas* iš pradžių turėjo paties autoriaus padarytus viršelius ir priešlapius, bet per laiką jie nuplyšo.

Giesmyną sieti su ankstyvaisiais Valančiaus lietuviškai rašytais tektais leidžia nenusistovėjusi rašysena ir rašyba. Valančius mokykloje ir seminarijoje buvo puikiai išmokęs rašyti lenkų, rusų, lotynų kalbomis. O pirmieji lietuviškai rašyti tekstai rodo, kad rašydamas neskubėjo, apgalvodavo raidžių formą, jų jungtis su kitomis raidėmis. Šiuo požiūriu įdomus Valančiaus vieno iš ankstyviausių lietuviškų tekstų – pamokslų rinkinys, mūsų dienas pasiekęs be pavadinimo, o autorystė nustatyta pagal braižą¹⁷. Šio pamokslų rinkinio braižas rodo, kad rašovas dar buvo neįgudęs rašyti lietuviškai, yra vietų kur raidės nejungiamos arba kur eksperimentuojama, ieškoma gražesnių raidžių formų (pavyzdžiui, l. 30–53). Pamokslų rankraštyje panaudotas popierius (l. 84–92) turi „1811“ metų datą. Lyginant *Giesmyną* su šiuo pamokslų rankraščiu, matyti, kad giesmes rašydamas jis jau buvo labiau patyręs rašyti lietuviškai, tačiau rašybos (pavyzdžiui, <ć>, <ś> būdingos *Žyvatui*¹⁸; <ÿ>) ir gramatinių formų įvairovė, gausūs religinių raštų slavizmai

¹⁴ Šiuo požiūriu labai įdomus vienas ankstyviausių lietuviškų Valančiaus rankraščių: [Motiejus Valančius], [Pamokslai], in: *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius*, (toliau – LNB RS), f. 42, b. 52, 92 l.

¹⁵ Plg. [Motiejus Valančius], [Pamokslai, 1 dalis], 1828, 3–133 p.; [Motiejus Valančius] M. Wołonczewski, *Moie Zabawy / Oddziału Kaznodziejskiego / Część druga*, 1829, 134–197 p.

¹⁶ *Ibid.*

¹⁷ [Motiejus Valančius], [Pamokslai], in: LNB RS, f. 42, b. 52, 92 l.

¹⁸ *1759 metų „ZIWATAS“*: Faksimilinis leidinys, parengė Aleksas Girdenis ir Petras Skirmantas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998.

liudija ankstyvesnę teksto kilmę. Galima pastebėti, kad rankraščio braižas panašus į 1842 m. teksto *Nauka Miana do mlodzi duchowny 1842 roku*¹⁹ rašyseną ir rašalą. Teksto rašybos ir kalbos pobūdžiu *Giesmynas* artimas Valančiaus rankraštinei giesmei *Giešmie Ape S. Roka. Ant balsu S. Pranciszkaus*²⁰, kuri datuojama 1845–1847 m.²¹

Giesmyne yra daug kitų vėlyvajam Valančiui nebūdingų rašybos elementų²², pavyzdžiui, dažna raidė <y> gimtosios tarmės [e] garsui žymėti (pavyzdžiui, „wysy“, „sudydy“, „kity“, „wierny Melzdamy“ p. [2]; „Wyłku“ p. 3; „Atsymaynidamy“ p. [6]); diftongai rašomi <ay>, <ey> (pavyzdžiui, „dayktu“ p. [42]; „tay“ p. [42]; „kursay“ p. 45; „Tarnays“ p. 89; „weyda“ p. 41; „prakieykta“ p. 43; „eysiu“ p. 45) ir tik keletą kartų su <ai> (pavyzdžiui, „Pabaigo“ p. [2]; „Motinai“ p. [24]; „iszpolai“, „ipolai“ p. 65; „baisibes“ p. 75; „sawerai“ p. 81), bet nė karto neparašyta su <ei>. O priebalsis <j> šiame rankraštyje dar retai pavartojamas šaknyse, viduryje žodžio, kamien-galyje, bet niekada su dvibalsiais <aj>, <ej>, kurie pradėti rašyti *Žemaičių vyskupystės* (1848) veikale. Be to, manoma, kad perleidžiant Konstantino Sirvydo *Punktus sakymų*²³, pirmosios dalies lietuviškas tekstas, Simonui Daukantui paraginus, buvo Valančiaus paruoštas²⁴. Jonas Krizostomas Gintila 1845 m. liepos 30 d. pasirašė leidimą spausdinti. Ieva Šenavičienė teigia, kad „1843 m. pabaigoje imperatoriaus patvirtintuose naujuose reformuotų Romos katalikų dvasinių seminarijų įstatuose ir naujoje mokymo programoje

¹⁹ [Motiejus Valančius], *Nauka Miana do mlodzi duchowny 1842 roku*, in: LLTIBR, f. 1, b. SD 173, [rankraštis nenumeruotas] 8 l.

²⁰ [Motiejus Valančius], *Giešmie Ape S. Roka*, in: LLTIBR, f. 1, b. SD 170, 4 l.

²¹ Plg. Roma Bončkutė, „Dar kartą apie Simono Daukanto ir Motiejaus Valančiaus susitikimą“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2002, t. 20, p. 21–38.

²² Plg. Petro Joniko pastabą dėl Valančiaus rašybos: „Kai kuriose knygoose, kurios galėjo būti ir ne jo vieno suredaguotos, bent techniškai sutvarkytos, randame ir kiek skirtingumų (pvz., 1865 m. „Kantyczkose“: ay, ey...)“ (Petras Jonikas, *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antrojoje XIX a. pusėje*, Chicago: Pedagoginis lituanistikos institutas, 1972, p. 326).

²³ [Konstantinas Sirvydas], PUNKTAY SAKIMU / NU ADWENTA IKI GAWIENES, / KUNIGA KASTANTINA SZYRWIDA / senowie iszduoti, o dabar darbu ir łobiu / Kuniga Leona Montwida, / Teologios Magistra, Sedos Klebona, / isznaujo iszspausiti. / WILNUI. / Spauptuwej' Jozapa Zawadzki. / 1845.

²⁴ Manoma, kad knygoje nurodytas rengėjas Sedos klebonas Leonas Montvydas davė lėšų (Vaclovas Biržiška, „Motiejus Valančius“, in: Vaclovas Biržiška, *Aleksandrynas: Senujų lietuvių rašytojų, rašiusių prieš 1865 m. biografijos, bibliografijos ir biobibliografijos*, t. 3, Čikaga: JAV LB Kultūros Fondas, Lituianistikos institutas, 1965, p. 96; Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999, p. 143).

buvo nustatyta, kad visi seminarijų kursai dėstomi lotyniškai arba rusiškai ir tik homiletika vietos kalbomis ir dialektais²⁵. XIX a. penkto dešimtmečio pradžioje iškilus reikalui kuo greičiau aprūpinti kunigus pamokslų pavyzdžiais, tinkamiausias pasirodė Sirvydo tekstas, kurio kalba buvo daug geresnė negu to meto kunigų, ir paties Valančiaus, nes Vaclovas Biržiška pastebėti, kad antrasis leidimas sudarkytas lenkiškų skolinių²⁶. Svarbu pastebėti, kad naujai parengtų Sirvydo *Punktų sakymų* tekstų rašyba skiriasi nuo įvadinio žodžio „Prakałba“ ir turinio „Surinkimas sakimu“. Čia diftongai rašomi <aj>, <ej> (pavyzdžiui, „lietuwiszkaj“ p. III; „lankiszkej“ p. III; „raupajs“, „skajta“ p. 252; „diduomenej“ p. III; „mejlingas“ p. IV; „apej“ p. 251), o visame tekste <ay>, <ey> (pavyzdžiui, „baymes“ p. 1; „baysios“ p. 2; „tay“ p. 3; „budays“ p. 222; „neteysingay“ p. 248; „Weyzdekite“ p. 1; „reykia“ p. 7). Tiesa, antraštėje buvo palikta senesnė rašyba su <ay> *Punktay*. Taip pat dažnai paliktos <ć>, <ś> (pavyzdžiui, „aprayšitas“ p. 4; „širdis“ p. 185; „susıldžia“ p. 198; „kuncios“ p. 5; „čistia“ p. 198) bei raidė <y> gimtosios tarmės [e] garsui žymėti (pavyzdžiui, „sudy“ p. 6; „mielaširdisty“ p. 7; „wilkstiny“ p. 232).

Giesmyno skaitytojų, sprendžiant iš labai purvino ir apdriskusiais puslapių kraštais rankraščio, buvo daug, ir greičiausiai ne tiek dėl lietuviškų tekstų, bet dėl puošybos. Ypač nešvarūs puslapių pakraščiai, kur daugiausia liesta rankomis, todėl neretai tekstas beveik neperskaitomas (žr. p. 1, 3, [24], 25, 29, 31, [32], 33, 41, [42], 47, 53, 55, [56], 57, 65, 67, [70], 77, 79, 81, 85, 89). Be to, rankraštis, matyt, dažnai buvo dedamas ir ant stalo, nes jame gausu dėmių. Antai p. 1 buvo apipiltas ir susigėręs skystis paliko dėmių kiekviename naujame puslapyje, tik vis mažėjančių iki p. 17. Rusvų dėmių pėdsakų yra p. [34], 35, [36], 37. Rankraščio išorinės paraštės p. 51–53 dėmėtos nuo susigėrusio skysčio. Rudos dėmės – p. 89 ir persigėrė į p. 90. Nors popierius yra storas, tačiau nuo gausaus vartymo kai kurių puslapių paraštės apirusios, pavyzdžiui, p. 67 ir 69 nebeturi po 1 cm apatinės ir išorinės paraštės. Rankraštyje yra ir nedidelių skylučių p. 1, 59, 85, 87. Viename puslapyje yra nupiešta varna, jos abi akys išdurtos (p. 85). Kai kuriose vietose rankraštį, atrodo, bandyta valyti, nes popierius išbalintas ir paplonėjęs (p. [56], 57, [84], 85). Reikia pastebėti, kad ir pats piešėjas rankraštyje paliko ištikusios akvarelės pėdsakų. Rankraštį rekomenduotina išvalyti, restauruoti.

²⁵ Ieva Šenavičienė, „Lietuviškos homiletikos klausimas Žemaičių vyskupijos seminarijoje 1845–1865 m.“, in: *Lituanistica*, Vilnius, 2001, Nr. 1 (45), p. 39–52.

²⁶ Vaclovas Biržiška, *op. cit.*, p. 96.

Rankraštyje yra daugiau neautorinių įrašų. Antai randama įrašų pieštuku, primenančių pirmuosius vaiko bandymus parašyti raides, mėginant nukopijuoti raidžių formą. Matyt, ir minėta varna su pradurtomis akimis „nukentėjo“ nuo mažųjų skaitytojų. Neįgudusia ranka pieštuku rašyta, pavyzdžiui: „M Muka“ (p. 1); viršutiniame laukelyje „osfuzef ulesiesiu[?]“ (p. 7); „Al Wsk A“ [r. „A“ apversta] (p. [20]); „p“ (p. 25); „At“ [?] ges [?] (p. 29); „Kur“, „Bagocz“ [?] (p. [32]); „Kad“ [?] (p. 37); „Gsiene“ (p. 63); „Sp.“ (p. 67). Kitur, p. [84], po saulės piešinio randame stulpeliu pieštuku devynis kartus pakartotus skaičius „67.“, o po brūkšniu parašyta „73“ [?].

Paties Valančiaus taisyčių ir priedašų nėra daug. Atrodo, Valančius dažniausiai taisė paskudamas klaidingą parašymą. Kadangi rankraščio nešvarumai paslepia skutimus, juos nėra lengva pamatyti, bet vis dėlto kai kur nežymių teksto užrašo skutimų ir naujų užrašymų galima pamatyti. Pavyzdžiui, ištrynus ankstesnį įrašą buvo užrašyta: „Herodas“ (p. 5); „stowiedama“ (p. 9); „Pakiałk“ (p. [14]); „o žmogau ir tu myśli sawo / Ant atpirkimo kurs teyp daug ragauo“ (p. 23). Mažai taisyčių braukiant: p. 3 pradėta rašyti „p“, bet ištaisyta į „upe“; p. [4] žodyje „mokie“ taisyta raidė „o“; p. 5 žodyje „Iszwiłka“ taisytos raidės „łk“; p. [10] buvo išbraukta „ten“ ištaisyta į „ko ten“; p. 17 „pas koju“ taisyta į „po koju“; p. 21 „duoda“ taisyta į „duota“; p. [22] „ch“ taisyta įterpiant viršuj eilutės „a“ į „ach“; p. 23 „Diwiima“ taisyta į „Diwijima“; p. [30] „Weyzdied“ į „Weyzdiek“; p. 33 „storones“ taisyta į „ant Brolo“; p. [36] „kriesła“ raidė „e“ taisyta; p. [46] „instygawy“ taisyta į „instygawoty“. Paties autoriaus pabraukta: „storones“ (p. 41); „Newalo žmonef wysad ratawoi“ (p. 53).

Galima priminti, kad pabrauktas tiesiu ir lygiu brūkšniu žodis paprastai reiškia tvirtą pasiryžimą veikti. Valančius jau Kražiuose suprato mokslo svarbą jaunajai kartai, todėl tikėtina, kad teksto rašymo metu jis jau galėjo turėti tolimesnio veikimo visuomenės išlaisvinimo iš neraštingumo nuostatą. Tad vyraujančią nuomonę, kad Valančiaus posūkį lietuvybėn lėmė susidūrimas su Simonu Daukantu²⁷, galima būtų koreguoti. Valančius lietuvių kalbos ir apskritai lietuvių liaudies švietimo svarbą greičiausiai suprato studijuodamas Vilniaus vyriausioje seminarijoje, dirbdamas Kražiuose ir pradėjęs dėstyti seminaristams Vilniuje, o Daukantas pasiūlė konkretų veikimo planą.

Giesmyno istorija, datavimas. Valančius naujai pertvarkytą ir perredaguotą Vincento Martinijono Valmiko (Vilmiko) (1780-03-20–1836-08-21)

²⁷ Plg. Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 131.

*Kantičkų žemaitiškų*²⁸ leidimą išleido 1860 m.²⁹ Jis savo pratarinėje rašė: „Tikiu dabar visus tose Kanticzkose atrasiant tas pacias giesmes, kurias ne vienas jau moka iš galvos; priduriau dar keletą naujų giesmių, kurias viluos patiksiant giedotojams. Rasziau Varniuose 1859 metuose“³⁰. Kol kas nėra išsamaus Valančiaus *Kantičkų žemaitiškų* redagavimo tyrimo, bet Vaicekauskas mano, jog „preliminariai galima pasakyti, kad pats Valančius giesmyną redagavo minimaliai, ištaisė korektūros klaidas“³¹. Tačiau *Giesmyno* tekstai rodo, kad Valančius himnografinės kūrybos kelio pradžioje *Kantičkų žemaitiškų* tekstams buvo kritiškesnis ir ne tiek rašybos, kalbos, leksikos, kiek tekstų turinio požiūriu.

Šiame straipsnyje lyginant *Giesmyno* ir *Kantičkų žemaitiškų* tekstus, buvo naudoti *Kantičkų žemaitiškų* 1829–1830 m. leidimo tekstai³².

Giesmyno atsiradimas sietinas su Valančiaus sesers Petronėlės Valančiauskaitės-Bagdzevičienės-Beresnevičienės šeima. Ji abu kartus ištekėjo už bajoro: pirmąkart – už Kazimiero Bagdzevičiaus (~1775–1835), o antrąkart – už Simono Beresnevičiaus (1811–??). Ji pagimdė tris dukteris ir sūnų Vladislovą Beresnevičių, kurį Valančius labai mylėjo, jį rėmė, rašė jam laiškus (1869–1874), kuriuose ne tik mokė praktiškų ir dorinių dalykų, bet ir pasidalindavo savo rūpesčiais³³. Yra žinoma, kad Valančius prieš „kelionę

²⁸ Plg. Arvydas Pacevičius, „Vincento Vilmiko iš Valmusų 1827 metų „Pranešimas“ apie dovanojamas Vilniaus universiteto bibliotekai *Kantyczkas žemaytyszkas* (1826)“, in: *Archivum Lithuanicum*, Vilnius, 2008, t. 10, p. 196: „Vilmiko perredaguotas, žymiai išplėstas ir kiek pataisytas Pranciškaus Šrubauskio giesmynas *Balsas širdies* (63 giesmės ir 23 psalmės), taip pat giesmės iš kitų lietuviškų giesmynėlių (pavyzdžiui, *Giesmes nabažnas*), Bonaventūros Gailevičiaus giesmė (po ja liko šio kunigo parašas) (BržA II 360), Antano Strazdo „Pulkiem ant kelių“, „Giesmė apie varda Marias“, pirmą kartą buvo išleistos 1820 metais ir gali būti laikomos autoriniu Vilmiko darbu“. Vilmikas/Valmikas 1820 m. sudarė giesmyną *Kantičkos žemaitiškos, arba Giesmės nobažnos*, kuris buvo leidžiamas iki 1861 m.: 1820, 1823, 1825, 1826, 1829–1830?, 1831, 1834, 1837, 1840 (2×), 1844 (2×), 1850, 1855, 1856 (2×), 1858, 1860, 1861 m.

²⁹ [Motiejus Valančius], KANTYCZKAS / ARBA / KNINGA GIESMIU. / par / Motieju Wolonczewski / Žemajcziu Wiskupa / parwejieta / ir isznauje iszspausta. / WILNIUJ. / Spaustuwiej Jozapa Zawadzka. / 1860.

³⁰ [Motiejus Valančius], „Prakalba“, in: KNYGA GIESMIŲ / ARBA KANTICZKOS. / MOTIEJAUS VOLONCZIAUSKIO / ŽEMAICZIŲ VYSKUPO / PARVEZIETA IR ISZ NAUJO ISZSPAUSTA. / VILNIUJE. / KASZTU IR SPAUSTUVEJE JUOZAPO ZAVADZKIO. / 1863, p. 2, in: http://www.epaveldas.lt/recordText/LNB/C1B0003195270/M.Valancius_Knyga_giesmiu_arba_Kanticzkos.pdf?exId=318405&seqNr=1.

³¹ Mikas Vaicekauskas, *op. cit.*, p. 216.

³² [Vincentas Valmikas], *op. cit.*

³³ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 185, 186, 204.

gydytis į Karlsbadą ir Marienbadą savo rankraštinį *Dienoraštį* [...] dovanojo sesers Petronėlės (1805–1867) sūnui Vladislovui Beresnevičiui, ūkininkavusiam vyskupui priklausiusiam Palūksčio palivarke (J. Tumo Vaižganto teigimu, Valančius jam buvo nupirkęs Pakražančio dvarelį, tačiau šis jį pralošęs kortomis)³⁴.

Viename iš Valančiaus archyvo rinkinių, kuriame yra kartu surišti spausdinti ir rankraštiniai įvairių tekstų lankai, yra išlikęs nebaigtas rankraštinis konspektas: „Konferencja. Miana w czasie Rekolekcyi Wielkanocnej do Alumnów Seminarium Dyecezalnego Wilenskiego w 1843 roku przez X. Aleksandra Ważyńskiego“ su vyskupo marginalijomis³⁵. Tai kunigo, homiletikos profesoriaus, prelato Aleksandro Važinskio (1812–1872)³⁶ rankraštis³⁷. Rankraščio paraštės gana plačios (~4 cm) ir keliuose puslapiuose yra Valančiaus įrašų bei piešinių. Sunku pasakyti, kodėl Valančius šį rankraštį panaudojo plunksnai prarašyti, bet galbūt todėl, kad teksto pabaigoje buvo tuščios vietos, o ir paraštės, kaip sakyta, platokos. Bet galbūt suveikė ir pašmoninis pavydas kolegai, kuris nors ir jaunesnis, bet jau garsėjo kaip puiškus kalbėtojas³⁸, ir marginalijos, kad ir kokio pobūdžio, turėtų būti laikomos

³⁴ Plg. Arvydas Pacevičius, „Asmeninė Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus biblioteka“, in: *Informacijos mokslai*, Vilnius, 2002, Nr. 20, p. 109.

³⁵ *Jedna z Książek Macieja Wołoncewskiego Biskupa Zmudzkiego*, Ex Bibliotheca Seminarii Samogitiensis, in: *LNB RS*, f. 42, b. 18, l. 63–71. Rinkinyje yra spausdinta (pavyzdžiui, popiežiaus enciklikos, vyskupų laiškai, medžiaga pamokslams rengti, Vilniaus universiteto 1816–1817 m. paskaitų su anotacijomis sąrašas) ir įvairi rankraštine medžiaga.

³⁶ Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus vyskupijos katedros kapitula ir 1863 m. sukilimas“, in: *Lituanistica*, Vilnius, 2008, Nr. 1 (73), p. 20.

Aleksandras Važinskis gimė 1812 m. Laižuvoje, dab. Mažeikių raj. Valančius *Žemaičių vyskupystėje* rašo, kad 1661 m. vyskupas Aleksandras Sapiega suteikė parapijos teises Laižuvos bažnyčiai, kurią pastačiusi Ona Pacaitė-Važinskienė užrašė klebonui 71 valaką žemės. (Primintina, kad apie 1876 m. jos klebonu paskirtas Antanas Vienažindys.) Važinskis 1825–1828 m. mokėsi Kražiuose, 1828–1831 m. Vilniaus universitete studijavo teisę, 1833–1836 m. – teologiją Vilniaus seminarijoje ir Vilniaus dvasinėje akademijoje. 1839–1842 m. buvo Vilniaus dvasinės akademijos profesorius, kur 1840–1841 mokslo metais atvyko dirbti ir Valančius. 1842 m. Važinskis kartu su Valančiumi ir kitais buvo perkeltas į Peterburgo dvasinę seminariją, kur jis dėstė homiletiką.

³⁷ Dėkoju Redai Griškaitei už Aleksandro Važinskio rankraščių, esančių kitose bibliotekose, nuotraukas ir signatūras.

³⁸ Plg. kaip Adomas Honoris Kirkoras rašo kalbėdamas apie Šv. Jono bažnyčią: „Iš šios sakyklos kitados aidėjo didžio auksaburnio Petro Skargos iškalba. Vėlesniais metais iš tos pačios vietos šventas religijos tiesas skelbė garsūs ir atmintini pamokslininkai: Jonas Kantas Chodanis, Tomaševskis, Atanazas Ignatavičius, Juozapas Kolbas, Aniolas Daurigas, Filipas Nerijus Golanskis, Ignotas Borovskis, iš gyvųjų – Stanislovas Krasinskis,

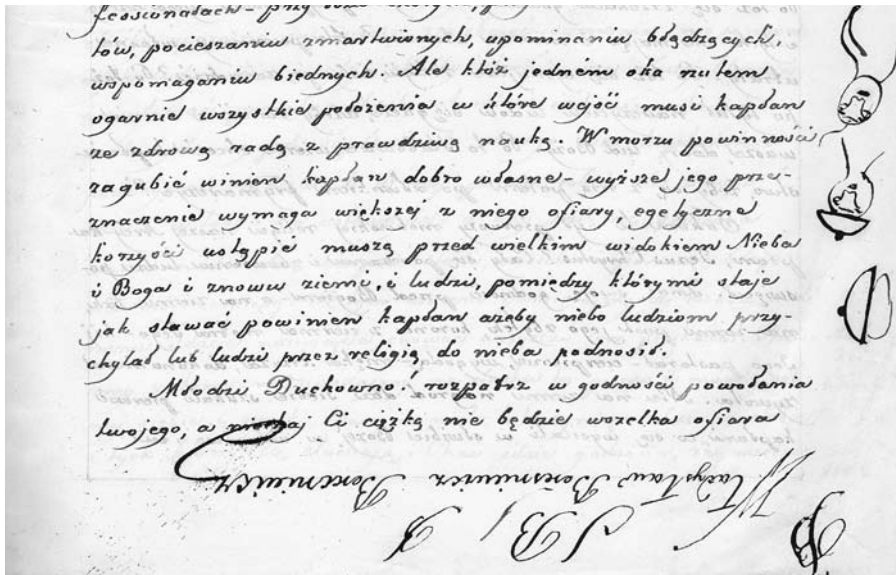
teksto kritika. Pirmame konspekto puslapyje (l. 63), beveik pačiame lapo viduryje yra $\sim 1,5 \times 2$ cm rudo rašalo dėmė, paslepianči ir dalį teksto, bei dar pora mažesnių tos pačios kilmės dėmių. Sunku pasakyti, ar jos rankraščio autoriaus, ar Valančiaus, nes rašalo spalva sutampa. Pirmame šio rankraščio puslapyje yra piešinių pieštuku: trys susijungę apskritimai, kurie gali simbolizuoti Švč. Trejybę³⁹, ir du koncentriniai apskritimai. Šie spontaniški piešiniai greičiausiai yra Valančiaus, kuriam buvo būdinga paišinėti knygu paraštėse. Tradiciškai Europos bažnytinėje tapyboje šventųjų nimbai buvo koncentriniai ratai ar skritulio pavidalo. Apskritimas dėl uždaros formos Viduramžių tradicijoje reiškė *Alfą* ir *Omegą*, Kristų kaip pradžią ir pabaigą. Krikščioniškoje ikonografijoje apskritimas reiškė ir Dievo tobulumo, jo amžinybės simbolį⁴⁰.

Kituose Važinskio rankraščio puslapiuose (l. 68v, 69, 69v, 70, 71v), tuščiose paraščių vietose ir rankraščio pabaigos tuščiam lauke yra prarašinėta plunksna juodu, dabar iki rudumo išblukusiu rašalu. Galbūt pradėta prarašinėti nuo rankraščio pabaigos (l. 71v): iš karto po teksto yra vingiuota linija; po teksto yra viena raidė „B“, o dvi kitos parašytos paraštėje; yra dar keturi neišbaigti iki galo mėginimai parašyti raidę. Bet plunksnos prarašyti nepavyko ir rankraščio viduje (l. 68v–69) Valančius toliau įnirtingai bandė prarašyti plunksną brėždamas vingiuotas linijas, kartais tarp bangelių parašydamas ir raides, pavyzdžiui, „W“, „B“, B raidės iškeltinę, o (l. 68v) viršutinėje ir apatinėje (tik apvertus rankraštį) paraštėje jau parašė: „Władisław Beresniewicz Władisław“. Tačiau plunksna dar nepasidavė ir kitame puslapyje (l. 69v), apvertęs rankraštį, apatinėje paraštėje dar kartą rašė „Władisław Beresniewicz Władisław“. Ir vėliausiai rašė bei piešė l. 70. Čia dar kartą parašyta „B“, raidės B iškeltinė, „B“, raidės B iškeltinė, „B“ ir „Władisław Beresniewicz Beresniewicz“, o išorinėje paraštėje nupieštos trys galvos: viena galva yra tik apskritimas su berete su didoku bumbulu; kita galva nupiešta su berete, bumbulu, akimis, antakiais, nosimi bei burna ir su kaklu, pratęstu į apačią; trečioji galva nupiešta be beretės, su akimis, antakiais, nosimi ir burna, kaklu, pečiais ir viena ranka, užsibaigiančia ne delnu, o tiesiog susiaurėjimu (žr. il. Nr. 1). Dviejuose piešiniuose nosys pavaizduotos gana didelės, o kaktoje yra nupieštos raukšlės. Atkreiptinas dėmesys, kad nosis

Aleksandras Važinskis, Lucijanas Godlevskis“ (Adomas Honoris Kirkoras, *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes*, iš lenkų kalbos vertė Kazys Uscila, Vilnius: Mintis, 1991, p. 45).

³⁹ Jolanta Zabulytė, „Saulės motyvai XIX a. pabaigos – XX a. pradžios medinių kryžių dekore“, in: *Liaudies kultūra*, Vilnius, 2004, Nr. 3, p. 40.

⁴⁰ *Ibid.*



1. Aleksandro Vazinsko rankraštinio konspekto fragmentas su Motiejaus Valančiaus marginalijomis (LNB RS, f. 42, b. 18, l. 70)

piešiniuose yra nupiešta labai panašiai kaip ir *Giesmyne*: sujungiant ją su antakiais, pažymint nosies sparnelius. Nupieštas galvos apdangalas savo forma tolimas kunigo juodai kamuotai kepurei, tačiau gali būti, kad vis dėlto tai spontaniškas Valančiaus autoportretas. Galima tik spėlioti, ar plunksna buvo prarasta rengiantis sūnėnui rašyti laišką, ar kita proga. Svarbu yra tai, kad užrašytas būtent sūnėno vardas bei pavardė ir palikta spontaniškų piešinių, kurių detalės sutampa su *Giesmyno* piešinių detalėmis.

Apibendrinant manytina, kad spalvingai pripieštą rankraštį Valančius kažkokia proga kaip dovaną parengė savo sesers šeimai, kartu gyvenusiai motinai Onai, dukterėčioms, bet ypač sūnėnui Vladislovui Beresnevičiui prieš 1844 m.

Giesmių genezė. Rankraščio giesmes galima suskirstyti į Valmiko *Kantičkų žemaitiškų* giesmių redakcijas ir laisvus sekimus, naujai išverstas ir originalias. Pagal tematiką galima suskirstyti į giesmes apie Jėzų Kristų (4), apie Švč. Mergelę Mariją (6), apie šventąsias (palaimintąją Barborą Žagarietę, šv. Barborą, šv. Agotą, šv. Oną), apie šv. Juozapą globėją, apie Švč. Sakramentą, apie Lozorį ir turtuolį, apie sūnų tinginį. Kaip matyti, daugiausia dėmesio susilaukė Švč. Mergelė Marija. Svarbu pastebėti, kad iš 18 giesmių 4 Valančius atrinko su Lietuva susijusia tema, t. y. giesmes apie Šiluvos

Švč. Mergelę Mariją, Krekenavos Švč. Mergelę Mariją, Barborą Žagarietę, šv. Oną iš Alvito. „Topografinis stebuklingųjų atvaizdų aprašymo ir reprezentavimo principas turi solidžią tradiciją“⁴¹, pradedant Alberto Vijūko-Kojalavičiaus aprašymais ar gana plačiais Adomo Honorijaus Kirkoro knygoje *Pasivaikščiojimas po Vilnių ir jo apylinkes* esančiais. XIX a. atvaizdo kulto susiejimas su vieta ne tik garsino vietą, bažnyčią, bet ir buvo vadovas po istorinę Lietuvą, žadino meilę tėvynei. Valančius jau šiame giesmyne parodo patriotinius jausmus Lietuvai, ne tik Katalikų Bažnyčiai; savo himnografija pasiunčia žinią ir vaikams, ir tėvams, kad šie rūpintųsi vaikų lavinimu (pavyzdžiui, „O nesciesliwas Tiewas ka padare / Kad mani maža i moksla neware / Dabar asz eysiu werkdamas isz Swieta / Pekloy man wieta“, p. [64]), kad gyvenimo saulėlydyje netektų gailėtis netinkamai praleidus laiką šioje žemėje ir sulaukti pragaro bausmės anapusybeje.

Kadangi tikėtina, jog *Giesmynas* buvo skiriamas mylimos sesers Petronėlės, vaikų susilaukusios tik antrojoje santuokoje, šeimai, galbūt jos sūnaus Vladislovo krikšto ar kurio nors gimtadienio proga⁴², jame neatsitiktinai yra gausu su vaisingumu ir jo apsauga susijusių moteriškųjų maldų, kurių adresatas buvo Švč. Mergelė Marija, Dievo Motina⁴³. Iš lietuviškosios tematikos giesmių Valmiko *Kantičkose žemaitiškose* nebuvo apie Barborą Žagarietę (1628–1648), šv. Oną iš Alvito. Įdomu, kad giesmė apie Barborą Žagarietę yra datuota „1819“. Tuomet Valančius mokėsi (1817/18–1821) Žemaičių Kalvarijos Dominikonų gimnazijoje ir kol kas nerasta jokių duomenų, kad mėgino rašyti lietuviškai, tačiau kad jauną gimnazistą galėjo kūrybai įkvėpti Petro Skargos *Žyvatai šventųjų*, neatmestina⁴⁴. Jam sekėsi retorikos ir litera-

⁴¹ Tojana Račiūnaitė, „LDK stebuklingųjų Švč. Mergelės Marijos atvaizdų apmąstymo būdai: istoriografinės pastabos“, in: *Virgo venerabilis: Marijos paveikslas Lietuvos kultūroje*, sudarytoja Gabija Surdokaitė, (ser. *Religinės kultūros paveldo studijos*), Vilnius: Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011, p. 57.

⁴² Kol kas nepavyko nustatyti Vladislovo Beresnevičiaus gimimo datos. Yra žinoma, kad jis vedė 1874 m. Labai ilgai negalėjo susirasti tinkamos partijos, matyt, dėl savo plečėsiško būdo; gali būti, kad vedė jau gerokai perkopęs 30 (plačiau žr. Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 185). Tad gali būti, kad buvo gimęs apie 1840 m.

⁴³ Tojana Račiūnaitė, *op. cit.*, p. 57.

⁴⁴ Plg. Valančiaus apsakyme „Pranciškus Bielskis“: „Pakliuvo į jo rankas kunigo Petro Skargos *Žyvatai šventųjų*, kuriuos beskaitydamas labai užsidegė meile Viešpaties Dievo. Troško spėriai mirti, idant galėtų veikiau regėti veidą Išganytojo. Geidė kentėti už viera katalikų, o nesant kam žudyti, užvydėjo šventiems mūčelninkams Kristaus“ (Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 1: *Vaikų knygelė. Paaugusių žmonių knygelė. Palangos Juzė. Pasakojimas Antano Tretininko. Bičiuliai. Budrys ir jo priepuoliai. Dievobaimingas vaikiukas. Patarlės žė-*

tūros pamokos, o kaip rašė kitas gimnazijos auklėtinis Juozas Čiulda: „visą mokslą ir švietimą gaudami svetima, ligi tol nemokėta kalba, [berniukas] pamažu tampa pirma abejingas, o paskui atvirai ima bjaurėtis ta kalba, kuria jautri motina, pamaldi žemaitė, jį išmokė pirmųjų žodžių, kuria kūdikystėje pirmąsyk bandė kalbos galias“⁴⁵. Tikėtina, kad išgirdęs pasakojimą apie Žagarės mergelę Barborą, kurią nuo 1711 m., perkėlus jos palaikus į atstatytos Senosios Žagarės bažnyčios kriptą, pradėjo viešai gerbti, ją lankyti ir skelbti apie jos šventumą, galėjo išbandyti savo eiliavimo jėgas. Liaudyje plito religiniai pasakojimai apie Dievui pasiaukojusią Barborą Žagarietę, patyrusią apreiškimą, tikėjimo išpažinimu ir asmeniniu gyvenimu rodžiusią pavyzdį⁴⁶, o pasiaukojantys herojai paauglystėje yra įtaigūs pavyzdžiai. Praėjus laikui, kai Vilniaus universiteto aplinkoje Valančius susidomėjo lietuvių kalba, kai ėmė mąstyti apie lietuvišką himnografiją, galbūt savo jaunystės laikų bandymą išvertė į lietuvių kalbą?

Kadangi rankraštis prasideda giesme apie Jėzų Kristų, tai toliau aptarsime šios tematikos giesmes, po to – Švč. Mergelės Marijai skirtas giesmes, po to pavienes giesmes, kurios yra Valmiko giesmių redakcijos, o galiausiai originaliausias (išskyrus vieną, Jėzui Kristui skirtą).

Pirmoji giesmė apie Jėzų Kristų yra „GIESMIE ape muka Jezusa Pona“ (p. 1–17), o kitos šios tematikos giesmės rankraštyje yra išdėstytos tokia tvarka: 3-ioji – „GIESMIE APE muka JEZUSA Pona Darželie ALIWU“ (p. [20]–27); 4-oji – „GIESMIE APE nukrižewoima Jezusa Pona“ (p. 29–[30]); 13-oji – „GIESMIE etc.: APE Pona Jezusa Ļabos nakties“ (p. [70]–71). Pirmųjų trijų giesmių prototipai yra iš Valmiko *Kantičkų žemaitiškų* ciklo „Giesmes apėy muka pona Jezusa“ (1829–1830, p. 34–149). „GIESMIE ape muka Jezusa Pona“ parašyta sekant minėto ciklo „Giesmie VI“ (*Aszaras akiun yr szirdies kartibe*) (1829–1830, p. 82–90), bet, papildant kitų šio ciklo giesmių (pavyzdžiui, „Giesmie I“, „Giesmie II“) eilutėmis. Kadangi pirmosios giesmės pradžios teksto dėl nešvarumų nesimato, nelyginsime. Pateiksime 3-iosios giesmės „GIESMIE APE muka JEZUSA Pona Darželie ALIWU“ Valančiaus ir Valmiko pradžias:

maičių, parengė Vytautas Vanagas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 113).

⁴⁵ Juozas Čiulda, *Trumpi samprotavimai apie žemaičių kalbos gramatikos taisykles*, parengė Giedrius Subačius, (ser. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 6), Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994, p. 9.

⁴⁶ Plg. Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė, „Religiniai pasakojimai ir legendos apie Barborą Umiastauskaitę-Žagarietę“, in: *Tautosakos darbai*, Vilnius, 2008, t. XXXV, p. 117–133.

Valančius, „GIESMIE APE muka JEZUSA Pona Darželie ALIWU“	Valmikas, „Giesmie II“, 1829–1830
Darželie aliwu regiu dydi diwa Pons Dangaus ir zemes puol ant weydo Szwęta Sunku Smutkay strokas spaudzia Kraujas iż Jo tek ant wiewda Ach Jezau bealptus Už tiesa bemyrsztus Kieliks karczios mukos eyt isz Tiewo rąkos Su akwatu ejo diel musu kiętiejo Aniołs isz dangaus atejo Ape muka jam kałbiejo (p. [20])	Darželiey aliwu, ałpa Sunus Diewa, Regiu Pona sawa, krauju prakaytawa, Strosznus smutkas; jin suspaudi: Krawiu prakayta iż spaudi, Ach Jezau ałpsnantys; Pym mukas mirsztantis. Kieliks karczios mukas; Tiewa tawa rankas, Jemey iż małones, už mus sawa žmones; Aniołs iż dangaus atejo, Apey Muka jam kalbieio (p. 44)

„GIESMIE APE nukrižewoima Jezusa Pona“ (p. 29–[30]) yra parašyta redaguojant ir pildant Valmiko *Kantičkų žemaitiškų* ciklo apie Jėzaus kančią „Giesmie XXI“ (*Jezau milausis ant kriziaus iżtemptas*) (1829–1830, p. 128–129), pavyzdžiui:

Valančius, „GIESMIE APE nukrižewoima Jezusa Pona“	Valmikas, „Giesmie XXI“, 1829–1830
Jezau milausis ant kriziaus prikaltas Razumu zmogaus niekad nepaimtas Kan atsydawy ant muku Ir ant tyronyszku ranku Kam atsydaway prie stułpo muczyty Ir tarpo łatru sawe pastatity Žynau jog diel muso rustybiu Iezus kiętieje sunkibes Ach ne meylingay ant kriziaus statitas Wysos winimis rąkos par baditos Teypo ir kojoes ronosy // Kad musu žlasties rodosy Teyp daugiel kartu trunku uziwojau Ant mukos Iezaus ledwie tyk adbojau Tu karczioms tułziems gyrditas Ir ragotynty parwertas Naujemy graby kunas pagulditas Su nikodemu tykru nulosotas Asz raskaziusy wolojaus pekłos diel sawes storojaus (p. 29–[30])	Jezau milausis ant kriziaus iżtemptas; Razumu žmogaus niekad nepaimtas, Kam atsydaway ant muku, Ir ant tyroniszku ranku. Kam atsydaway ant kriziaus muczity, Ir tarpo łatru sawi pastatity, Žinau diel musu kaltibes, Jezau kientieje sunkibes, Kam atsydaway pri stułpa pląkinty, Winimis wysas rankas parbadity, Ligiey yr kojoes ronosy, Tay musu žlastes rodosy, Tayp daugiel kartu trunku uziwojau, Ant mukas tawa Jezau ne adbojau, Asz raskaziunsi wolojus, Pekłos diel sawens storojus. (p. 128)

Paskutinė su Jėzumi susijusi giesmė yra vakarinė malda. Rankraštyje, matyt, dėl temos – skirta melstis vakare – ji nukelta beveik į patį galą. Vaicekauskas nurodo, kad XVIII a. perspausdinama giesmė „Laba nakt: Saldžiaufis Jezau“ buvo paimta iš Pranciškaus Šrubauskio *Balso širdies*⁴⁷. Ta-

⁴⁷ Mikas Vaicekauskas, *Lietuviškos katalikiškos XVI–XVIII amžiaus giesmės*, (ser. *Senosios literatūros studijos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005, p. 106.

čiau Valančiaus rankraštyje esanti „GIESMIE etc.: APE Pona Jezusa Ľabos nakties“ (p. [70]–71) yra kita, tai – Juozapo Bakos (Józef Baka, apie 1707–1780) giesmės „Uwaga wieczorna“ vertimas, paimtas iš jo eilėraščių rinkinio *Uwagi smierci niechybney* (1766), palyginkime⁴⁸:

Valančius, „GIESMIE etc.: APE Pona Jezusa Ľabos nakties“	Baka, „Uwaga wieczorna“
<p>Labanak[t] o Jezau o maľone mano Teguľ jau numyrsztu asz rąkosy tawo Teguľ sapnuoju jau ne su sawim Teguľ jau kaľbu szendien su tawim O Iezau mano meyle Labanakt o Jezau o mano meylibe Diewo Szyr dys mano yr wysa swiesibe Szendien ir wysad jau pasydomiu Tau wysas tykray jau pasydotu Su duszy yr su kunu Po kojomis tawa gľaudziu gaľwa mano Teykies mus priimty in apieka sawo Teguľ nuskięstu szwętosie ronosy Iszganitojaus Iezusa kraujosy // Teguľ jau cze użmiksiu. Iezau man iszprowik kayp ir maľone Idant Szyrdis butu diel tawes meylinga Tu daugiel ga[y]lis musu wysu Pone Teguľ dusze bus dangiszkamy stone</p>	<p>Dobranoc o Jezu! o miľośći moja! Niech w twych ręku ufnę ja lepianka twoja; Niechay mi się śni zawfze o tobie, Niechay rozmawiam z tobą dziś łobie. O Jezu me kochanie! Dobranoc o Jezu! o moja miľośći! Boże ferca mego, niech twey Opatrzności Dziľiay i zawfze pewien doznawam, Tobie się wżyftek cale oddawam, Z duľzą i z ćiałem grzeźnym. Jezu, pod twe nogi fkladam gľowę moję, Racz mię wźiąć wopiekę i obronę fwoję, Niech się zanurzę w twe święte rany, Móy Zbawicielu Jezu kochany! Niech w nich dziľiay zaľypiam, Dobranoc fpraw Jezu, dla famego siebie, Byś w mym fercu mieźzkaľ jako w drugim niebie Tobie wfzechmocny wfzech rzeczy Panie</p>

⁴⁸ [Józef Baka], UWAGI / SMIERCI / NIECHYBNEY / Wfzytkim poľpolitey, / Wierfzem wyrażone / a Sumptem Jmć Pana / XAWEREGO / STEPHANIEGO / Obywatela Miafła / J. K. M. Wilna / do druku na pożytek duchowny / PODANE / Roku 1766, [54 l.], in: *VUB RS*, sign.: f. IV 7743, p. B2–B2v. Atkreiptinas dėmesys, kad giesmė „Uwaga wieczorna“ buvo spausdinta tik 1766 m. leidime. Tačiau Valančius *Giesmyno* p. 83 nupiešė kaukolę, labai panašią į piešinį, esantį pirmajame ir antrajame Bakos eilėraščių leidime (1807): [Józef Baka], UWAGI / O ŚMIERCI NIECHYBNEY / WSZYSTKIM POPOLITEY / WIERSZEM WYRAŻONE / PRZESZ / XIĘDZA BAKĘ S. J. / PROFESSORA POETYKI / A SUMPTEM JMC PANA XAWEREGO STEFANIEGO / OBYWATELA MIASTA J. K. M. WILNA DO DRUKU NA / POZYTEK DUCHOWNY PODANE ROKU 1766. DRUGI RAZ / NAKŁADEM AMATOROW Z PRZEMOWĄ RAYMUNDA / KORSAKA NA NOWO PRZEDRUKOWANE. / ROKU 1807, 109 p., in: *VUB RS*, sign.: Z-17-5/12. Trečiajame leidime nei šios giesmės, nei tokio piešinio nėra. Čia iliustracijos visiškai kitokios; plg. [Józef Baka], UWAGI / O ŚMIERCI / NIECHYBNEY / WSZYSTKIM POPOLITEY / WIERSZEM WYRAŻONE / PRZESZ / XIĘDZA BAKĘ S. J. / PROFESSORA POETYKI / a sumptem JMC Pana Xawerego / STEFANIEGO Obywatela Miasta / J. K. M. WILNA do druku na pożytek / Duchowny podane Roku 1766. drugi raz nakładem Amatorów z przemowa / Raymunda KORSAKA / w Wilnie 1807. / Roku wydane, a teraz po trzeci raz / 1828. Roku przedrukowane. / Warszawa, w DRUKARNI PRZY ULICY MAZOWIECKIÉY / Nr. 1349, in: *LLTIBR*, sign.: B-9266; *LNB RS*, sign.: R. XIX:A. 690, 13/2029.

O Jezau Dieve mano Ļabanakt Ļabanakt o mano maļone Iezau mano Dieve maļoningas Pone Teguļ wysokies saldibes Rojuy Teguļ atsylsiu o Jezau pakajuy Ant amžiu amžinuju Motin Diewa mano ir Sargu Aniļay Turiekiet apiekoy dusze mano stone Patronay Szweņas tay wardas mano Laykikie mani apiekoje sawa Ir bukiet apgintojey AMEN (p. [70]–71)	Niech się ma duřza dźis niebem ftanie, O Jezu møy i Boże! Dobranoc, dobranoc, o moje kochanie Jezu møy i Boże, møy dziedziczny Panie, Przy tobie wřzelkich řlodkości zdroju Niechay zafypiam Jezu w pokoju Teraz i na czas wřzelki. Matko Boga mego, i Strōzu Anjele, Mieyćiez o mey pieczą duřzy i mym ćiele, Patronie Święty imienia mego, Broń mię tey nocy od wřzego złego, Bądź mi řtrażą, obroną.
--	--

Vēliau šī išversta giesmē, bet pakeistu pavadinimu į „Giesmē vakarinē“, pateko į Valančiaus peržiūrėtą *Knygą giesmių, arba Kanticzkos*⁴⁹ leidimą. Galima palyginti, ar Valančius dėdamas į naują giesmyną savo seniai išversta giesmę daug ją taisė, pavyzdžiui:

Valančius, „GIESMIE etc.: APE Pona Jezusa Ļabos nakties“	Valančius, „Giesmē vakarinē“, 1863
Ļabanakt o Jezau o maļone mano Teguļ jau numyršztu asz rākosy tawo Teguļ sapnuoju jau ne su sawim Teguļ jau kaļbu szendien su tawim O Jezau mano meyle Ļabanakt o Jezau o mano meylibe Diewo Szyrdys mano yr wysa swiesibe Szendien ir wysad jau pasydomiu Tau wysas tykray jau pasydotu Su duszy yr su kunu Po kojomis tawa gļaudziū gaļwa mano Teykies mus priimty in apieka sawo Teguļ nuskięstu szweņtosie ronosy Iszganitojaus Jezusa kraujosy Teguļ jau cze uźmiksiu (p. [70]–71)	Laba nakt, o Jezau, o malonē mano, Duok man uźmigť saldźei sutvėrimui Tavo. Tegul kalbėsiu szirdyj' su Tavim, Tegul sapnuosiu vis apie Tavę, O Jezau meilē mano. Laba nakt, o Jezau, tikriause patieka, Dieve szirdies mano, asz Tavo apiekoj', Geidźiu visados ir szianakt buti, Tau visa szirdźia man paduoti, Duszia ir kuna grieszna. Lenkiu galvą mano Jezau kojop Tavo, Teikis primt man apginam sawo, Tegul nuskęsiu Tavo ronose, Tegul uźmigsiu Tavo rankose, Iszganytojau mano. (p. 842)

Net 6 giesmės, kaip sakyta, yra apie Švč. Mergelę Mariją. Valančiaus „GIESMIE APE Panna Szweńciause Szydławos zemayciu“ (*Sweyka Pannele cudays pagarbinta*, p. 47–[50]) rankraštyje yra 7-oji, laikytina Valmiko giesmių ciklo „Apey Panna Szwencziause“ giesmės „Giesmie XI. APEY PANNA SZWENCZ. CUDAUNA SZYDŁAWOS BAZNICZIOY“ (*Sweyka*

⁴⁹ KNYGA GIESMIŲ / ARBA KANTICZKOS. / MOTIEJAUS VOLONCZIAUSKIO / ŽEMAIČIŲ VYSKUPO / PARVEIZIETA IR ISZ NAUJO ISZSPAUSTA. / VILNIUJE. / KASZTU IR SPAUSTUVEJE JUOZAPO ZAVADZKIO. / 1863, p. 842–843, in: http://www.epaveldas.lt/recordText/LNB/C1B0003195270/M.Valancius_Knyga_giesmiu_arba_Kanticzkos.pdf?exId=318405&seqNr=1.

Pannele cudays pagarbinta, 1829–1830, p. 254–257) redakcija. Valančius *Žemaičių vyskupystėje* rodė išskirtinį dėmesį Šiluvos bažnyčiai bei Švč. Marijos apsiareiškimui ir paveikslui Šiluvoje⁵⁰. Valančiui, redaguojant Valmiko giesmės variantą, buvo žinoma Šiluvos bažnyčios istorija ir atrodė svarbu nurodyti, kad bažnyčia 80 metų buvo kalvinistų rankose⁵¹:

Valančius, „GIESMIE APE Panna Szwečiause Szydławos zemayciu“	Valmikas, „Giesmie XI“, 1829–1830
<p>Sweyka Pannele cudays pagarbinta Zemayciu žemiej Łoskomis szłowinta Lietuwo ligiey pazyna Kad tawa Łoska garbina Cudaunam tawa szydławos abrozy Wysad warkstantiems kaypo kokie roda Iszdawey cudu galibe Łosku dowanu daugibe Kad jau Kałwinay sekta wyrzu eme Jau Kataliku wiera yr patrieme Septyny tyktay [kunygay] Zemayciu žemiej tayp [mažay] // Tuo kart Szydławas i ju rankas kluwo Asztuones deszymtis metu užmyrszta buwa</p> <p>Bažnicios riecios ir Dwarus Pawert i sawa zbarus Nieks Jos nejeszka niekas Jos nedaeyna Kurs tay Panneley ape garbe eyna (p. 47–[48])</p>	<p>Sweyka Panneli cudays pagarbinta, Ziemaycziau žemiej łoskomis szłowinta, Lietuwa ligiey pažina, Kad tawa łoska garbina, Cudaunam tawa, Szydławos abrože, Wysad werkientims kayp sunkiamis roze, Atdarik łosku skarbniczia, Wandenia giwa kriniczia, Kada kalwinu sekta wyrzu jemi, Tayp kataliku wiera jau patriemi, Septini tyktay kunigay, Ziemaycziau žemiej tayp mažay, Tuo kart yr Szydławus ing ju rankas kluwa, Par metu dangiel kad užmirsztas buwa, Bažnycias dayktus yr dwarus, Pawerty ing sawa zbarus, Nieks, neižkoje nieks jau nedaeya, Kur tau Panneli dydi garbie eja, (p. 254)</p>

8-oji Valančiaus „GIESMIE APE Trayce Szwečiaufe ir Motina Szwezcz.“ (*Aukso watnastys małonies pyłnoi*, p. [52]–[54]) yra Valmiko ciklo „Apey Panna Szwencziause“ giesmės „Giesmie XII. APEY PANNA SZWENCZIAUSE NEWALNIKU“ (*Auksa watnastys małones pylnoji*, 1829–1830, p. 257–259) redakcija.

9-oji rankraščio „GIESMIE APE Pana Szwecziause Szkaplerna“ (*Szkaplerna Panna tame ir kituose*, p. 55–59) yra Valmiko ciklo „Apey Panna Szwencziause“ giesmės „Giesmie XIII“ (*Szkaplerna Panna tame ir kituose*, 1829–1830, p. 259–263) redakcija, pavyzdžiui:

⁵⁰ Plg. Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 6: *Žemaičių vyskupystė*, parengė Vytautas Vanagas, tekstai transponuoti į bendrinę kalbą Birutės Vanagienės, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, p. 115, 117, 145, 147, 165, 181, 187, 201, 203, 265.

⁵¹ Valančiui, matyt, buvo žinoma Mykolo Sviechauskio aprašyta bažnyčios istorija; plg. Tojana Račiūnaitė, *Atvaizdo gyvastis: Švč. Mergelės Marijos stebuklingųjų atvaizdų patirtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVII–XVIII a.*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2014, p. 75.

Valančius, „GIESMIE APE Pana Szwečiause Szkaplerna“	Valmikas, „Giesmie XIII“, 1829–1830
Szkaplierna Pana tame ir kituose Cudauna Łoskos daray abrozose Žmoniams suspau[s]tiems prie tawes pulantiems Dawey is3 dangaus tykray jeszkantiems Is3 małones sawa O asabliway kur broctwa Szkaplierna Tur dides Łoskas no Jezusa Pona is3prasza tarnams reykala // Duodi nadgrada mumis par karunka. Kožnoje wałandoje (p. 55–[56])	Szkaplerna Panna tame ir kituose, Cudawnas łoskas daray abrozuse, Žmonims suspaustims pri tawens pulantims Duodi patieka nobažnay peaszantims, Isz małones sawa. O asabliway kurs brostwoy szkaplieriaus Tur dydzias łoskas nuog Jezusa brangaus, Iszprasza tarnams reykalė ratunka, Duodi nadgrada mumis par karunka, Yr koznoy wałandoy. (p. 259–260)

12-oji giesmė taip pat susijusi su Lietuva – „GIESMIE APE Pana Szwečiause karalienie“ (*O Dangiszka ciecoriene*, p. 67–69) yra parašyta apie vieną iš seniausių, Krekenavos bažnyčioje garsėjusių Dievo Motinos paveikslų, kuri tikintieji laikė turinčiu stebuklingos galios. Nors Valančius paėmė pagrindinę mintį iš Valmiko ciklo „Apey Panna Szwencziause“ giesmės „GIESMIE XIV. Apey cudauna P. Szwenz: Krakinawas bažniczio“ (*Milausioj Poni muna karalieni dangaus*, 1829–1830, p. 263–265), bet gerokai pakeitė, laisvai perkūrė, pavyzdžiui:

Valančius, „GIESMIE APE Pana Szwečiause karalienie“	Valmikas, „Giesmie XIV“, 1829–1830
O Dangiszka ciecoriene Tu Szwečiause Karalienie Atgręšk akis małoningas Ant syratu nelaymingu Tos sunkibes kiętiędamy Tawes praszome werkdamy Ne attolink akiu sawa Nuog mazesnu tarnu tawa Szcziestie niesciestie ligoje Pripuoliey kožnoy biedoje // Tawa pamaciaus szaukieme Tawa ratunka gieydzieme (p. 67–[68])	Milausioj Poni muna karalieni dangaus, Atsiweyziek yr ant manes negadna żmogaus Praszau asz tawens ratunka, Ižtrauk muni iz frasunka. Poni łoskawa. Ne duok wysiszkay pražuty Motina Diewa, Bet wesk muni iz to smutka pri sunu Parpraszik jin už rustinta, Kad iz biedu izwałnintu, Muni mizerna. (p. 263)

Rankraščio 14-oji „GIESMIE APE Septinis sopulus Panos SZWĘCZIAUSES“ (*Sweyka buk motina Jezaus małoniosio*, p. [72]–75) taip pat paimta iš Valmiko ciklo „Apey Panna Szwencziause“ – „GIESMIE XXVII. APEY PANNA SZWENCZ SOPULINGA“ (*Sweyka buk Motina, Jezaus małoniausia*, 1829–1830, p. 295–297), pavyzdžiui:

Valančius, „GIESMIE APE Septinis sopulus Panos SZWĘCZIAUSES“	Valmikas, „Giesmie XXVII“, 1829–1830
<p>Sweyka buk motina Jezaus małoniosio Pylna patiekos isz Sunaus skayszciusio Bet eyzkiey tare zodis Symeona Pyrma padare tau ant szyrdies rona O patieka musu Sweyka buk Motina Sunkiey nuludusi Parsakioima Sunaus iszgirdusi Jog bieky reykie i Egiptu szali // Skubinays nakti nežynomu kielu O patieka musu Sweyka buk Motina didziu pripyltdita Smutku kad Sunaus jeszky nutrotita Ierolimy par tris dienas Miestie Su ablubęciu waykciodama pieszce O patieka musu (p. [72]–73)</p>	<p>Sweyka buk Motina, Jezaus małoniausia, Pylna patiekas iz sunaus skayščiausia, Bet ayszkiey tary žodeys Simeona, Pyrmiaus padary tau ant szyrdies rona, O! patieka musu. Sweyka buk Motina sunkiey nuludusi, Parsekiojmus sunaus iz girdusi, Jog biekti reykie ing egiptu szali, Skubynay nakti nežinoma kialy, O! patieka musu. Sweyka buk Motina, dydey pripyltdita, Smutku kad sunaus izkojey trotita, Jeruzolimoy par tris dienas miesti, Su ablubiencium waykšciodami piesti, O! patieka musu. (p. 295)</p>

17-oji „GIESMIE APE Szwečziause sakramenta“ (*Dangu žeme Swieć yr mares*, p. 85–87) parašyta laisvai sekant Valmiko ciklo „Apey Szwencziausi Sakramenta“ penkiomis giesmėmis „Giesmie I“ (*Diewe czionay esi Sakramente*, p. 465–470), „Giesmie II“ (*Pulkiem ant kielu krikščionis*, p. 470–471), „Giesmie III“ (*Łaukiem Poni, grieszni žmones*, p. 471–473), „Giesmie IV“ (*Diewe czionay esi Sakramente*, p. 473–476), „Giesmie V“ (*Ungoy tawa Diewe stowiu*, p. 476–477).

6-oji rankraštyje yra „GIESMIE APE Szwęta Juzapa sciesliwa patrona“ (*Sciesliwas kursay Patrona*, p. 45–[46]), parašyta kiek pageduojant Valmiko ciklo „Apey S. Juzapa Patrona sciesliwa smerczia“ giesmę „Giesmie II“ (*Sciesliwas, kursay už patrona*, p. 315–316), pavyzdžiui:

Valančius, „GIESMIE APE Szwęta Juzapa sciesliwa patrona“	Valmikas, „Giesmie II“, 1829–1830
<p>Sciesliwas kursay Patrona Iuzapa tur už apiekuna Teguł tas nesybije nieka Kuri Szweść Juzaps tor apiekoy nepražus Atstokiet sio Swieta marnastis Jus esat rodos dusios žlastis Asz turiu saldu kaykanara Iuzapa apiekuna mano pri rąkas Atstokiet neprieteley zdrodos Neklausau to Szetono rodo Norin ir pati pekła stosys Ant mano duszios buntawoses nezusiu Kad eysiu ant sudo stroszliwa Stotis prisz Diewa sprawiedliwa (p. 45)</p>	<p>Sciesliwas, kursay už patrona; Juzapa tur už apiekuna, Teguł tas nesibije nieka, Kursay ir Juzapa apiekoy, Nepražus. Atstokiet swietyszkas marnastes, Ant zgubas wedanczies neščiestes, Asz turiu; už medu saldiesni, Juzapa patrona milesni, Pri sawens. Atstokiet szetona kitribes, Nuog kožna žmogaus neteysibes, Norint yr pati pekła stotu, Ant muna duszes buntawotu, Nežusiu. (p. 315)</p>

Rankraštyje yra 4 giesmės apie šventąsias, iš kurių net trys laikytinos originaliomis. 10-oji giesmė rankraštyje yra apie šv. Barborą kankinę „GIESMIĖ APE SZWĘTA BARBORA“ (*Barbora pałaymintoje muczelnikie Szłowingoi*, p. [60]–[62]), kurios tekstas paimtas iš Valmiko giesmių ciklo apie šventuosius „Giesmie I. Apey szwenta Barbora Panna, yr muczelniki patronka ścieśliwa“ (*Barbora pałayminta, Muczelniki szłowingoji*, 1829–1830, p. 408–410), pavyzdžiui:

Valančius, „GIESMIĖ APE SZWĘTA BARBORA“	Valmikas, „Giesmie I. Apey szwenta Barbora Panna, yr muczelniki patronka ścieśliwa“, 1829–1830
Barbora pałaymintoje muczelnikie Szałowingoi Partawi norem ingitie Łoska diewa isz praszytie Atmink yr Danguy budama Su Kristusu linksmadama Ant tarnu tawa wiernuju Aszarosy warkstancziuju Brostwon tawa iraszyty // Tykray norem iszpraszyty Idant Szczesliway myrtumem Meyle Diewa turietumem Melks mums szyrdies sutrinima Grieku wysu atleydyma Kad pakutoy iż žemibes Nueytumem ant auksztibes Esi szieforka Szwęciause Kuno yr kraujo brągiausio Duok mumf tykray pażywoty Ir garbe jojo dastote (p. [60])	Barbora pałayminta, Muczelniki szłowingoji, Par tawi norem ingiti, Łoskas Diewa iżprasziiti. Atmink yr danguy budama, Su Christusu linksmadama, Ant tarnu tawa wiernuju, Aszarosi warkstancziuju. Brostwoy tawa iraszyty. Tykray norem iżprasziiti, Idant ścieśliway mirtumem, Meyle Diewa turietumem. Mełsk mums szirdies sutrinyma, Grieku śćiray apwerkima, Par pakuta iż žemibes. Nueytumem ant auksztibes. Esi szieforka szwencziause, Kuna Jezusa brangiause, Duok mums tykray pażywoty, Yr garbiey jo dasystoty. (p. 408–409)

Prie originalių giesmių priskirtina 15-oji rankraščio giesmė, kurios pradžia neišliko – „[Giesmė apie šv. Agotą]“ (p. 77–[80]). Tarp Vaicekausko rastų Valančiaus penkių giesmių buvo ir giesmė apie šv. Agotą, kuri nebuvo spausdinta. Vaicekauskas rašo: „Giesmie apej szwęntą Agotą“ (*Tegul pasaule gieraj pamata*) – *Kantičkose* spausdinta nebuvo⁵². Valančius naują pertvarkytą ir perredaguotą *Kantičků* leidimą išleido 1860 m. Patikrinus Valančiaus parengtų *Kantičků* (1863) turinį, buvo nustatyta, kad p. 797 „Giesmė apie szwęntą Agotą paną ir muczelninę“ (*Agota szwenta graži panelè*) yra ta pati, kuri yra *Giesmyne*. Kaip buvo sakyta, rankraštyje trūksta teksto pradžios, tačiau tolimesnis tekstas sutampa. Dabar galima pasakyti, kad rankraštyje

⁵² Mikas Vaicekauskas, „Nežinomos rankraštinės Motiejaus Valančiaus giesmės apie šventuosius“, p. 219.

trūksta 12 eilučių. Štai kaip atrodo rankraštinė ir beveik po 20 metų spausdinta giesmė (nuo 13 eilutės):

Valančius, „[Giesmė apie šv. Agotą]“	Valančius, „Giesmė apie szwentą Agotą paną ir muczelninę“, 1863
<p>Tada Agota pri Diewa meldief Augszciausio Tiewa Dağaus ir Žemef Pastyprink tare tarnayciu sawa Diel tawes kiętiēt esmu gatawa Mukas kiętiety krauje praliete Weyda Szweçziause tawa regiete Prie tawies szaukiu prie tawes eyu[?] Pamaciu tawa wysados gaunu O kad nuwede pas Kwiczynowa Adawe Pana piktam pagonuy Liepie mokitie Agota Szweęta Garbint Bałwona miliety Swieta Bet jau Agota tykra milietoje Wieros yr Diewa tykra garbintoie Zgordijo Storosta ir Jo downanas Garbino Diewa Traycy [?] wiena Tada Storasta liepie atwesty O ir i turma Pana imesty (p. 77)</p>	<p>Tada Agota mel[d]jes prie Dievo, Dangaus ir žemės, Augszciausio Tėvo, Pastiprink, tarė, tarnaitę Tavo, Dėl Tavęs kentėti esu gatava. Kanczas kentėti, kraują pralieti, Veidą szwenzciausia Tavo regėti, Prie Tavęs einu, prie Tavęs szaukiu, Pagelbos, Pone, nuo Tavęs laukiu. O kad nuvedė prie kwincijonu, Atdavė paną kitam pagonui, Liepė mokinti Agotą szwentą, Garbint dievaitį, mylėti swietą. Szwenta Agota tikrai mylinti, Dievą ir wierą iszapajstanti, Niekino storastą ir jo downaną, Garbino Dievą danguje wieną. Tad storasta liepė atvesti, Panelę szwentą turman įmesti, (p. 797–798)</p>

Dar viena originali, bet lietuviškos tematikos giesmė rankraštyje yra 16-oji – „GIESMIE APE SZWEĘTA ONNA ALWITY“ (*Ant ciela Swieta Diewas cudus daro*, p. 81–83). Pavyzdžiui:

Ant ciela Swieta Diewas cudus daro
Ir neparstoje kad czion atsydaro
Czionay Alwity łoska sawo rad[o]
Per Szweęta Ona mums Sweykata duoda
Bylis tyk sciray ysyspawieduota
Ir par pakuta czion nusymazgotu
Isz Grieku sawa kožnas apturietu
Ar tay Sweykata dotu [?] (p. 81)

Ši giesmė daug kartų buvo skaityta, puslapių pakraščiai sutepti, sunku perskaityti paskutiniuosius eilučių žodžius. Švč. Mergelės atvaizdas Alvito bažnyčioje, kaip ir visos XVII–XVIII a. į Lietuvą (LDK) iš šventų vietų atsivežtos kopijos, pagarsėjo malonėmis. Šis paveikslas paminėtas net trijuose iš keturių XVII a. literatūros šaltinių, kuriuose aprašyta po kelis arba keliolika LDK stebuklingų Marijos atvaizdų⁵³. Tai yra kopija Loreto Marijos (dar

⁵³ Regimanta Stankevičienė, „Alvito Švč. Mergelės Marijos paveikslo ir jo kulto istorija“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2001, Nr. 21: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės barokas: formos, itakos, kryptys*, sudarytoja Rasa Butvilaitė, p. 63.

vadinamos Juodąja Madona), stebuklingos XII a. statulos iš juodmedžio, esančios Italijos Loreto miesto Švč. Mergelės Bazilikoje, Marijos namelyje, kuris pasak *Aukso legendos* XIII a. pabaigoje buvęs angelų atneštas iš klaidatikių užkariauto Nazareto⁵⁴. Tačiau Alvito Švč. Mergelės atvaizdo garsa nustelbė Šv. Onos atlaidų garsas. Ir tai paliudija, kad „XVII–XVIII a. Lietuvoje neveltui rengtos teatralizuotos barokinės išskilmės“⁵⁵, nes masiniai renginiai, šventės padeda išlaikyti kulto tradicijas.

2-oji *Giesmyno* giesmė „GIESMIŲ APE SZWĘTA Barbora zagaru 1819“ (*Szwęta Barbora Patronka milause*, p. [18]–19) yra taip pat originali Valančiaus giesmė, bet nemaža mįslė, nes nurodyti sukūrimo metai – „1819“.

Barbora Umiastauskaitė-Žagarietė (1628–1648), remiantis tęstine 400 metų pasakojamąja ir rašytine liaudies tradicija, gimė Žagarėje, pasižymėjo herojiškomis krikščioniškomis dorybėmis. Pasak iš lūpų į lūpas perduodamo pasakojimo, praėjus vos keleriems metams po Barbaros mirties, vienas ypatingas įvykis davė pradžią jos, kaip tarpininkės ir užtarėjos pas Dievą, kultui. Tai susiję su švedų įsiveržimu į Lietuvą (XVII a. pradžia): užpuolikai apiplėšė ir sudegino bažnyčią ir jos kriptoje buvusius mirusiųjų palaikus, bet po gaisro pelenuose rastas Barbaros kūnas buvo nesudegęs, tik pajuodęs. Žemaičių vyskupas Antanas Tiškevičius 1755 m. savo reliacijoje popiežiui Benediktui XIV „kalbėdamas apie Žagarę, rašo, kad esą būtina paminėti vienos Dievui atsidavusios mergaitės kūną. Šis esąs daugeliu stebuklų pagarsėjęs. Vėliau Tiškevičius smulkiai aprašo septynis stebuklus. Įdomu, kad vyskupas toliau rašo, jog nesą nė vieno žmogaus, kuris žinotų tos mergaitės pavardę ar giminę, bet ji kai kam esanti pasirodžiusi sapne ir pasivadinsi Barbora“⁵⁶. Jos palikuonys grafai Umiastauskiai rūpinosi gauti šventosios titulą. Vyskupas Valančius 1850 m. vizitavo latvių parapijas Žiemgaloje bei Kurše ir galbūt vykdamas į šias parapijas aplankė ir Žagarę, kur senojoje Žagarės bažnyčioje buvo atdara kripta su Barbaros Žagarietės palaikais. Valančius inicijavo Barbaros Žagarietės užtarimu įvykusių stebuklų registravimo knygą, kuri tarsi tęsė vyskupo Tiškevičiaus „reliacijoje aprašytų stebuklų ir XVIII a. liaudies tikėjimų liudijimus po 155 metų, t. y. nuo 1860 m. sausio 7 d. iki 1940 m. gruodžio 14 d.“⁵⁷ Valančius rašė:

⁵⁴ *Ibid.*, p. 63–85.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 84.

⁵⁶ Jonas Boruta SJ, Irena Katilienė, Algimantas Katilius, „Barbaros Žagarietės stebuklų knyga suradus“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2000, t. 16, p. 444.

⁵⁷ *Ibid.*

Iš seno Barbaros palaikai Senojoje Žagarėje garsėja stebuklais, tačiau neužrašyti tie stebuklai greitai keičiasi ir netrukus tampa nepatikimi; kad to neatsitiktų ir kad būtų išsaugotas stebuklų atminimas būsimiems laikams, kai galbūt Dievui patiks tuos palaikus apgaubti viešu garbinimu, pavedame Tau, mūsų Kristuje mylimas klebone, į šią knygą lenkų kalba užrašinėti visus stebuklingus atsitikimus, kurie prie minėtos Barbaros kapo įvyko arba naujai įvyktų, apklausiant liudytojus, vertus pasitikėjimo, dorovingus ir dievobaimingus, taip perpratusius stebuklų aplinkybes, kad, dėl to visiškai neabejodami, galėtų tučiuojau prisiekti, jeigu dvasinė vyresnybė nuspręstų, jog tai reikalinga.⁵⁸

Atrodo, kad Valančius šios giesmės, greičiausiai parašytos ankstyvojoje jaunystėje, rankraštį buvo išsaugojęs ir rengdamas giesmių rinkinį ją perrašė, bet turbūt versdamas iš lenkų kalbos.

Rankraštyje 5-oji „GIESMIE APE Łozoriu YR Bagoczium“ (*Pewnas żmogus Bagotas budams*, p. 31–43) yra Valmiko giesmės „Apey smerti S. Łozoriaus“ (*Buwa żmogaus bagotas*, 1829–1830, p. 541–551) laisvas sekimas. Tai labai populiari giesmė apie vargšo Lozoriaus ir turtingo vyro alegoriją, nusakančią, kad gyvenime gali būti „per vėlu“. Pavyzdžiui:

Valančius, „GIESMIE APE Łozoriu YR Bagoczium“	Valmikas, „Apey smerti S. Łozoriaus“, 1829–1830
Pewnas żmogus Bagotas budams O daugiel aukso turiedams Kasztaunay łabay nesziojo Turtu gała nezinojo Giere walgie lustawojo Diena nakti ulewojo Szyrdiey puykibe turiejo Kayp Pons pakajuy siediedamas Gana patrowu turiejo (p. 31)	Buwa żmogaus bagotas, Auksotas, sydabrotas, Brangieys rubays neszioje, Wisad bankietawoje. Gieri yr tancewoje, Yr puykibe turieje, Pakajuj siediedamas, Gieribes; turiedamas, Broli sava użmirsza. (p. 541)

Rankraščio 11-osios giesmės „GIESMIE APE Sunu moksla gayletij etc.:“ (*Ach ne szcislıwas ka asz sau padariau*, p. 63–[66]) šaltinio nepavyko nustatyti. Palyginti su giesmėmis apie šv. Agotą, Barbarą Žagarietę, šv. Oną iš Alvito, kurios laikytinos originaliomis, tekstas apie tinginį sūnų yra vaizdingesnis ir žodingesnis. Giesmės švietėjiška tematika rodytų, kad giesmės šaltinis galėtų būti iš XVIII a., kai aukštojo luomo požymiu buvo pripažįstama ne tik kilmė ir tradicinės dorybės, bet ir išsilavinimas. Giesmėje kalbama apie tuščiai turtuose ir malonumuose praleistą gyvenimą:

⁵⁸ Cit. iš: *Ibid.*, p. 454.

Ant Swieta budams pekla sau užpelniau
 Dydeleys griekays Diewa abrozyjau
 Sawi prapuldziau
 Razkazius swieta wisus uziwojau. (p. 63)

Lyrinis subjektas apgailestauja, bet supranta, kad nieko nebegali pakeisti, nes jau per vėlu; metamas kaltinimas tėvui atspindi Apšvietos epochoje kiek susilpnėjusį tėvo autoritetą, jaunuolių pasirengimą patiems rinktis gyvenimo kelią, pavyzdžiui:

O nesciesliwas Tiewas ka padare
 Kad mani maža i moksla neware
 Dabar asz eysiu werkdamas isz Swieta
 Pekloy man wieta
 Ach asz nezbažnos i pekla ipoław //
 Diel grieku mano amzinay prapolau
 Dar eysiu tynay asz ugniesy deksiu
 bet nesudeksiu
 Zegnoje Diewas kurs mani sutwiere
 Ant amžiu dangu dabar man užwierey
 Jau neregiesiu Jezusa brągiausio
 Diewa milausio.
 Idant ne eycio ant Czorto laukimo
 Welnio klausytie ten strosznio kaukima
 Dantimis zwakis pri ausu prikiszy
 Pekloy priryszy. (p. [64]–65)

Apibendrinant rankraščio giesmių genezės tyrimą, galima pasakyti, kad į rankraštį daugiausia tekstai buvo paimti iš Valmiko *Kantičkų žemaitiškų*. Kadangi šiame straipsnyje nebuvo siekta ištirti Valančiaus Valmiko giesmių tekstų redagavimo ar perdirbimo, sekimo kryptį, trumpai pastebėtina, kad pirmasis pirmtako tekstus ne tik redagavo kalbos, leksikos požiūriu, bet dažnai laisvai perkūrė, neretai palikdamas tik kai kurias pilnas prototeksto eilutes ir pagrindinę mintį. Išsamus giesmių redagavimo ir sekimo pobūdžio tyrimas leistų spėjimus sukonkretinti.

Rankraščio giesmes pagal tematiką galima skirstyti taip: apie Jėzų Kristų (4), apie Švč. Mergelę Mariją (6), apie šventąsias (palaimintąją Barborą Žagarietę, šv. Barborą, šv. Agotą, šv. Oną), apie šv. Juozapą globėją, apie Švč. Sakramentą, apie Lozorijų ir turtuolį, apie tinginį sūnų. Iš 18 giesmių 3 (2-oji, 15-oji ir 16-oji) laikytinos originaliomis giesmėmis: „GIESMIE APE SZWĘTA Barбора zagaru 1819“, „[Giesmė apie šv. Agotą]“, „GIESMIE APE SZWĘTA ONNA ALWITY“. Naujai išversta 13-oji „GIESMIE etc.: APE Pona

Jezusa Ļabos nakties“, vėliau pavadinimu „Giesmė vakarinė“ patekusi į *Kantičků žemaitiškų* (1863) leidimą, yra Juozapo Bakos giesmės „Uwaga wieczorna“ (1766) vertimas. 11-osios giesmės „GIESMIE APE Sunu mokslą gaylętij etc.“ vertimo šaltinis nenustatytas.

Rankraščio puošyba. Valančius iliustravo rankraštį, matyt, galvodamas apie adresatą. Giesmių piešiniai turėjo padėti susidomėti tekstu, jį paaiškinti, išskoduoti autoriaus intenciją, dar sunkiai perteiktą lietuvių kalba. Skaitytojas, įsitraukęs į piešinėlių analizę, ir giesmes ėmė vertinti kaip piešinius. Antai skaitytojas ne kartą bandė parašyti jį sudominusias raides (žr. anksčiau). Piešiniai, sukurdami papildomą reikšmės išskodavimo galimybę, plėtė teksto supratimo galimybes, ir, kaip minėta, turbūt dėl iliustracijų rankraštis pabuvojo daugelyje rankų.

Valančius ne tik pats kūrė, vertė ar perdirbo žinomas giesmes, bet nebuvo abejingas, kaip pats sako, „maliavonei“. Kunigas Jeronimas Račkauskas, Valančiaus 100-ųjų gimimo metinių proga rašė: „[b]ūdamas gyvus [t. y. gyvus, – R. B.] kalbų dalykuose, kun. Valančius išmanė ir dailiuosius menus (*štuki piėkne*); mėgė juos; godulingai užsižymėdavo veikalus garsingesniųjų tepliorių ir paliko gražų surinkimą labai brangių abrozdu, kurie perėjo į įpėdinių rankas“⁵⁹. Iš Arvydo Pacevičiaus straipsnių apie Valančiaus santykį su knyga, apie įrašus knygose sužinota, kad vyskupas savosios knygos nuosavybės ženklų buvo pasirinkęs balandžio – Gerosios naujienos simbolį⁶⁰. Pacevičius, tirdamas išlikusias vyskupo asmenines knygas, vienoje iš jų (*Reflessioni Morali*, Trento, 1753) rado paties savininko nupieštą balandį šalia įrašo *Ex libris Mathiae Wołonczewski Epis. Samog*⁶¹ (žr. il. Nr. 2). Kad Valančius neapeidavo meno objektų, matyti iš jo *Žemaičių vyskupystės* ir originaliosios kūrybos, kur jis ne kartą pamini bažnyčiose buvusius žymesnius paveikslius. Pavyzdžiui, *Žemaičių vyskupystėje* (1848) rašo: „Klebonas 1747 metuose įsteigė naują Tveruose medžio bažnyčią, kurios didžiajame altoriuje yra stebuklinga maliavonė Motinos švenčiausios“, o toliau pateikia apie paveikslo istoriją surinktas žinias⁶². Taip pat Šiluvos bažnyčios Švč. Mer-

⁵⁹ Jeronimas Račkauskis, „Šimtmetinės sukaktuvės Žemaičių Vyskupo Motiejaus III Valančiaus. 1801–1901“, in: *Tėvynės sargas*, Tilžė, 1901, Nr. 2 ir 3 B, p. 16.

⁶⁰ Arvydas Pacevičius, „Senųjų knygos nuosavybės ženklų tipologija“, in: *Knygotyra*, Vilnius, 2004, t. 43, p. 51.

⁶¹ Arvydas Pacevičius, „Motiejus Valančius XIX a. knygos kultūroje“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2002, t. 20, p. 60.

⁶² Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 6: *Žemaičių vyskupystė*, p. 245.



2. Motiejaus Valančiaus nupieštas balandis knygoje *Reflessioni Morali* (Trento, 1753)

gelės Marijos paveikslu aptaisų istorijai *Žemaičių vyskupystėje* paskirtas atskiras paragrafas, kurią aprašydamas vyskupas pavartojo taiklų naujadarą „apkepurėti“⁶³. Neliuka nepaminėta Kurtuvėnų bažnyčia, bajorų Nagurskių pastatyta ir „papuosta puikiomis maliavonėmis“, kurios „ir nugis tebrigos“⁶⁴. Žinoma, bažnytinio meno įtraukimas į bažnyčios istoriją galėjo būti nulemtas šaltinių medžiagos: vizitacijose buvo suregistruojami svarbesni meno kūriniai, pasitaikydavo jų vertybinių apibūdinimų⁶⁵. Bet Va-

⁶³ *Ibid.*, p. 265.

⁶⁴ *Ibid.*, p. 275.

⁶⁵ Aistė Paliušytė, „XVII–XVIII a. LDK kultinių atvaizdų sklaida: vizitacijų duomenys“, in: *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Vilnius, 2013, Nr. 69: *Kultiniai atvaizdai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: Importas ir sklaida*, sudarytoja Tojana Račiūnaitė, p. 26.

lančius prie dailės pratino ir savo mažuosius skaitytojus: apie stebuklingą Šiluvos paveikslą pasakojama apsakyme „Mielaširdinga ponija“, beje, gana gausiai tam laikui iliustruotoje *Vaikų knygelėje* (1868)⁶⁶. Domino Valančių ne tik tapyba, bet ir skulptūra. Štai *Žemaičių vyskupystėje* paminėta Šiluvos bažnyčios „stovyla“, t. y. „Motinos Dievo“⁶⁷ skulptūra. O apibūdindamas Varnių katedros meno kūrinius paminėjo visus didžiojo ir mažųjų altorių paveikslus, žymiųjų vyrų „portretus“, nenutylėjo ir altorius skobusio dailidės darbo. Dailidės triūso pastebėjimas galbūt gali būti paaiškinamas remiantis Valančiaus gyvenimu: jis kaip ūkininko ir kalvio sūnus ne tik anksti suprato amatų svarbą, bet ir padarytų darbų estetinę vertę. Mykolas Valančius buvo geras kalvis, užsakymų gaudavęs ir iš aplinkinių dvarininkų. Tėvas kalvystės mokėsi Rytų Prūsijoje, tikėtina, kad keletą metų praleidęs šviesesnių žmonių aplinkoje, įgytas patirtis perdavė ir savo vaikams. Grįžęs į Nasrėnus, pas gimines, išsinuomojo valaką žemės, pasistatė kalvę, dirbo, bet vesti neskubėjo. Pirmiausia padėjo savo broliui Motiejui mokytis, rengtis kunigystei⁶⁸, kurio pėdomis vėliau pasuko ir bendravardis sūnus Motiejus. Kol kas nedaug žinoma apie Valančiaus tėvo kalvystės darbus, bet kad kalvė buvo Valančiui svarbi, matome iš jo apsakymų, kuriuose ne kartą aptinkama autobiografiškumo. Tėvo kalvio sukurti daiktai ne tik gerino gyvenimą, bet ir kėlė pagarbą, rodė pavyzdį. Pavyzdžiui, apie kalvį Valančius savo apsakyme rašo: „Bet, matušėle, aš mačiau tėvalį dirbant mums ratelius, o tu sakai visus daiktus Dievalį padirbus?“⁶⁹ Kalvė visada buvo viso kaimo traukos centras: čia buvo sužinomos naujienos, mokomasi bendravimo su svetimu. Gali būti, kad Valančiaus estetinių ištakų reikėtų ieškoti ir šioje – kalvės erdvėje. Greičiausiai Valančiaus pirmosios estetinės patirtys įgytos namuose, įdiegtos motinos ir tėvo. Juk namuose galėjo būti baldų, rankšluostinių, kitų dekoruotų objektų (audeklų, mezginių), kurie lavino Valančiaus grožio supratimą, kurių detales matome rankraščio iliustracijoje. Lietuvių liaudies mažosios architektūros „[d]ekore daugiausia naudo[ti] žalčių, paukščių, lelijų, bangelių (gyvybės vandens simbolio), rombų grandinių, tinklų (žemės šventumo, pasaulio tvarkos simbolio), gyvūninių or-

⁶⁶ Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 1, p. 105–106.

⁶⁷ Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 6: *Žemaičių vyskupystė*, p. 293.

⁶⁸ „Nasrėnuose gyva Motiejaus Valančiaus atmintis“, parengė Albinas Mingėla, in: *Žemaičių žemė*, Vilnius, 2013, Nr. 2, p. 33, in: http://samogitia.mch.mii.lt/ZZ_2013_2/ZZ_2013_2_geras_32-37.pdf.

⁶⁹ Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 1, p. 109, taip pat p. 127, 129, 131, 275.

namentų motyvai“⁷⁰. Šiuos ornamentų motyvus rankraštyje Valančius ne kartą piešė. Be to, gali būti, kad tėvas kalė ne tik buičiai ir ūkiui reikalingus daiktus, bet ir dailesnius durų vyrius, skrynių apkaustus, atskiras detales stogastulpiams, koplytėlėms, karietoms. Be to, tėvo antkapio paminklas yra špižinis kryžius, kurių Lietuvoje dar tuo metu nebuvo liejama. Šis faktas rodytų ne tik vaikų ir paties Mykolo Valančiaus finansinį pajėgumą reaguoti į madą, bet tikėtina, kad tėvas galėjo išreikšti savo norą dėl ypatingesnio atminimo ženklų kapuose.

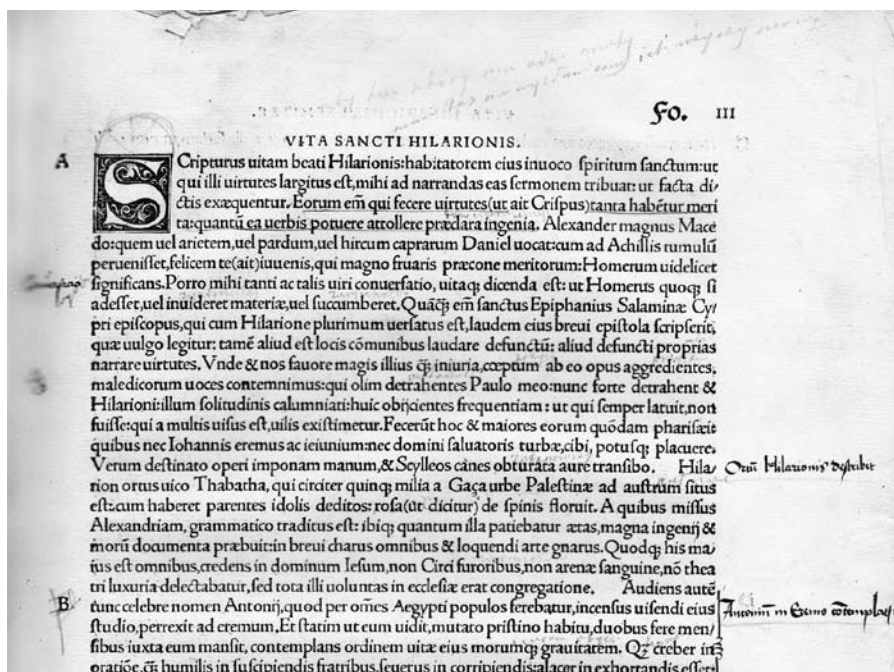
Ne profesionalų dailininkų piešiniai yra skirstomi į dvi grupes: spontaniškus piešinius ir piešinius ekspromptu. Spontaniškus piešinius autorius piešia savo iniciatyva, jų tarpe daugiausia rastume nevalingai gimusių paveikslėlių, dažniausiai atliktų nesąmoningai, nuobodžiaujant, ko nors laukiant. Pastaruosius Greggas M. Furthas vadina „malda savo vidiniam „aš““⁷¹. Nevalingų arba kinestetinių piešinių (angl. *doodle*) randama, kaip buvo minėta, Valančiui priklausiusiose knygose ir rankraščiuose. Straipsnio autorė, įkvėpta Pacevičiaus tyrimų, be jau anksčiau paminėtų Valančiaus piešinių paraštėse, jo bibliotekos knygose rado daugiau. Pavyzdžiui, viename iš šv. Jeronimo *Omnia opera* tomų galima rasti Valančiaus įrašų ir piešinių. Viename puslapyje⁷² rastas lenkiškas įrašas pieštuku, o vidinėje paraštėje tuo pačiu pieštuku nupiešti trys objektai. Pirmiausia, inicialo piešinio kvadratui buvo pripieštas skliautas, toks pat, kokį randame *Giesmyne*, kai Valančius bandė taisyti nupiešto kryžiaus statmenos formą (žr. toliau). Taip pat puslapio vidinėje paraštėje, beveik puslapio viduryje, ant raidės „B“, kuri žymi teksto pastraipą, yra nupieštas piešinėlis, primenantis plaktuką, o aukščiau – smulki dekoratyvinė detalė (žr. il. Nr. 3).

Žmonių atmintis yra dialogas tarp praeities ir dabarties, ji yra selektyvi, užfiksuojanti svarbiausius, reikšmingiausius dalykus. 1828 m. mirė Valančiaus tėvas, todėl kalvės daiktų, kalvio įrankių kad ir supaprastintų formų piešimas (žr. toliau apie *arma Christi* paveikslo detales) Valančiui galėjo

⁷⁰ Vita Tarvydienė, „Tradicinė troba, jos interjeras – svarbi lietuvių kultūros dalis“, in: *Raseinių krašto senosios sodybos*, Raseiniai: Raseinių krašto istorijos muziejus, 2009, p. 95, in: <http://www.raseiniumuziejus.lt/raseiniumuziejus/images/File/1-10%20t.pdf>.

⁷¹ Plg. Liudmila Lebedeva, *Dailės terapija: teorija ir praktika*, iš rusų kalbos vertė Aušra Pundzevičienė, Kaunas: Žmogaus psichologijos studija, 2013, p. 23.

⁷² [Hieronimus], *Omniū operū divi Eusebii Hieronymi stridonensis*. Tomus primus. Des. Erasmi. Roterodami. Opera emendata Basel, Johann Froben, Bruno Amerbach, Basilius Amerbach, Bonifacius Amerbach und Jakob Rechburg, 1516, p. 111, in: *LNB RS*, sign. R. XVI: f. 64 // 844907.



3. Motiejaus Valančiaus marginalijos ir piešiniai šv. Jeronimo *Omnia opera* leidime (t. 1, Basel, 1516, p. 111; LNB RS, sign. R. XVI: f. 64 // 844907)

padėti apmąstyti netektį, susitaikyti. Vaikystėje įsimintų daiktų piešimas galėjo rodyti ilgesį, atlikti terapijos funkciją, neverbalinėmis priemonėmis padėti išsivaduoti iš visada tokiais atvejais aplankančio kaltės jausmo. Menininkas, nupiešęs piešinį tampa žiūrovu, „atitolsta nuo savo problemos ir tarsi iš šalies stebi jos pokyčius“⁷³.

Kaip bus matyti toliau, Valančius piešiniams medžiagą ėmė iš atminties ir realybės, tai nebuvo fantazijos, išmonės vaisius. Kaip pastebi Vytautas Vanagas, „[j]o raštuose glaudžiai susipynę menas ir nemenas – menas ir dorovė, menas ir religija, menas ir pedagogika bei didaktika, menas ir publicistika, apskritai menas ir žmogaus gyvenimo visuma“⁷⁴. Valančius lietuvių literatūrą praturtino ne tik gausia liaudine leksika, bet jo atmintis fiksavo ir sugėrė tautosakos, liaudies papročių dalykus. *Giesmynas* rodo Valančių turėjus vaizdinę atmintį, suteikia galimybę svarstyti jo santykį su menu.

⁷³ Liudmila Lebedeva, *op. cit.*, p. 142.

⁷⁴ Vytautas Vanagas, „Vyskupas Motiejus Valančius tautos gyvenime ir kultūroje“, in: Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 1, p. XIV–XV.

Piešinių interpretacija, taikant kai kuriuos psichologijoje populiarios dailės terapijos diagnostikos elementus, gali duoti medžiagos autoriaus asmenybės analizei. Liudmila Lebedeva perspėja, kad negalint autoriaus paklausti apie piešinius, reikia interpretuoti atsargiai, pasitelkiant platų kontekstą. Ji sako, kad tiriant paveikslus, svarbu išsiaiškinti, ar autorius pasitikėjo savo gebėjimu piešti, kaip vertino savo piešimo įgūdžius. Juk dažniausiai žmogus piešia tik tai, ką moka, ir kai reikia piešti, piešia tai, ką moka⁷⁵.

Nėra keista, kad Valančius išmanė krikščioniškojo meno didaktinę paskirtį, kurią kaip mokėdamas perteikė savo grožiniuose tekstuose, stengėsi, kad jo apsakymų knygelės būtų iliustruotos. Čia galima prisiminti ir Martiņą Lutherį, griežtai atmetusį mėginimus paveikslams priskirti vienokią ar kitokią galią išganyti žmonių sielas, bet palaikiusį nuomonę, kad paveiksłai turi iliustruoti Bibliją, padėti, mokyti, skatinti ją suprasti.

Valančiaus rankraštyje yra 17 atsklandų, t. y. po kiekvienu pavadinimu (išskyrus vieną, nes trūksta giesmės pradžios) nubrėžtame lauke nupieštos ornamentuotos juostos (porą kartų – kitas piešinys), kurios nė karto nesi-kartoja, ir 21 užsklanda, kurių 11 yra beveik per visą *in quarto* puslapį, 10 – pusės puslapio ir mažesnės.

Kaip nuo seno buvo būdinga rankraštinėms knygoms, taip ir *Giesmyno* apipavidalinimas yra gerokai ryškesnis už tekstą. Kai kurie piešiniai išsi-skyrė spalvų sodrumu, tinkamu jų derinimu, ryškumu. Šiandien piešinių spalvos jau kiek išblukusios, paveiktos netinkamų saugojimo sąlygų, daž-no giesmyno vartymo.

Kiekviena giesmė pradedama naujame puslapyje, o jų pavadinimai įra-šyti kitu šriftu negu giesmės, t. y. kaligrafiškai ir papuošti dekoratyvinėmis juostomis. Kaligrafija Valančiui sekėsi, jis Žemaičių Kalvarijos mokykloje iš jos turėjo „gerai“⁷⁶. Užsklanda knygų puošyboje vadinama ornamentine ar vaizdine puošmena, kuri išskiria rankraštinės ar spausdintinės knygos skyriaus ar dalies pabaigą. Juostų ornamentas sudaromas iš vieno ar ke-lių ritmiškai pasikartojančių geometrinių ar vaizdinių elementų, išdėstyti atsižvelgiant į atskiras jo dalis ir visumą. Piešinių kontūrai piešti tos pa-čios spalvos, kaip užrašytos giesmės – iki rudumo išblukusiu rašalu. Pie-šiniai nuspalvinti akvarele, ypač išpopuliarėjusia XIX a. pradžioje ne tik mėgėjų, bet ir tapytojų profesionalų tarpe. XIX a. akvarelė buvo gamina-

⁷⁵ Liudmilos Lebedevos laiškas straipsnio autorei, Maskva, 2017-02-11.

⁷⁶ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 69.

ma ir Rusijoje. Ypač aukštos kokybės akvarelė buvo gaminama Peterburge, 1813 m. įkurtame dažų fabrike. Kol kas nenustatyta, kokios gamybos akvarelę spalvindamas piešinius naudojo Valančius. Piešinius spalvindamas jis naudojo raudoną, mėlyną, žalią, rudą, geltoną ir juodą spalvas bei jų mišinius.

Giesmyno autorius nebuvo įvaldęs piešimo meno, jo ranka nedrąsiai vedžiojo naivias figūras. Žmonių veidai ir kūnai nupiešti schematiškai, primityviai, kompozicijos plokštuminės, tačiau nupiešti objektai atpažįstami, o nuspalvinimas liudytų autoriaus pastabumą, atmintį, pavyzdžiui, balandis, varna, vilkas atpažįstami iš silueto ar iš nuspalvinimo. Neišlavintą autoriaus ranką matome iš nedrąsiai, atsargiai brėžiamos linijos, kuri ne kartą pradedama pirma pasižymėjus taškus, o tik po to juos bandant sujungti plokšči linija (pavyzdžiui, taip p. [80] piešiamas balandis). Daugelio piešinių kontūrų linijos brėžtos nespaudžiant plunksnos, kartais trūkinėjančios, atspindėtų piešėjo nepakankamą pasitikėjimą savo jėgomis. Palyginus rankraščio piešinius su anksčiau paminėto balandžio, nupiešto knygoje šalia įrašo *Ex libris Mathiae Wołonczewski Epis. Samog.*, aiškiai matyti skirtumai: vyskupo ranka linija nubrėžta tvirtai, ryškiai. Linija yra labai svarbi bandant nusakyti piešėjo būseną, nes ji yra simbolinė riba tarp autoriaus ir išorinio pasaulio, atspindi subjekto savivertę, požiūrį į visuomenę.

Valančiaus piešiniai kiek primena Viduramžių meną, kur buvo vartotos visiems bendros schemas, tipizacija, simboliai, kuriuos suprasdavo ir beraščiai. Valančius užuot mėgdžiojęs tikrovišką žmogaus veidą, jį, kaip vaikas, konstruoja iš labai paprastų formų: veidas – tai apskritimas arba ovalas, delnas atpažįstamas tik iš penkių pirštų. Tiesa, delnai labai panašūs į Žemaitijos medinės Marijos Maloningosios skulptūros. Ji tradiciškai vaizduojama stovinti, pamynusi pusmėnulį ir žaltį su obuoliu nasruose, o iš nuleistų jos didelių, tarsi pirštinė, nes neatspindėta delno anatomija, delnų sklinda šviesa. Galima prisiminti, kaip XVIII a. Žemaičių vyskupas Antanas Tiškevičius, piktindamasis tokiu atlikimo grubumu, draudė liaudies meistrams dirbti statulėles ir vaizduoti šventuosius, nes tai neatitiko bažnyčios reikalavimų. Tiškevičius knygoje *Synodus Mednicensis seu Samogitiae* (1752) rašė: „Labai daug kur po Žemaitiją bastosi neišmoksinti skulptoriai, ar teisingiau pasakius, atvaizdų gamintojai, kurie savo priemonėmis daro šventųjų atvaizdus, popieriuje padaro ne tiek šventųjų paveikslus, kiek Lernos pabaisas, nesilaikydami nei kokių šventų tradicijų, padėties ir išvaizdos, iš viso pasibaisėjimą sukeliančias, ir pigia kaina įbrukami prastiems žmonėms, prievarta jiems įkiša. Iš ten kyla palanki medžiaga ar-

timų sektantų pajuokai. Vietos klebonai tepaaiškina, iškelia juos viešumon ir konfiskuoja, nebent gaus mūsų specialų leidimą⁷⁷. Valančius apie liaudies menininkus turėjo priešingą nuomonę. Antai jis savo *Namų užrašuose* aprašo Varnių koplytėlės ant netoli miestelio esančios kalvos statybą, paminėdamas klierikų iniciatyvą, išvardydamas atliktus darbus ją įrengiant, papuošiant⁷⁸. Jis ragino žmones, tikintis sulaukti sveikatos ir įvairių malonių, kreiptis į šv. Antaną, kurio skulptūrėlių itin daug būta sodybų, pakelių ir kapinių paminkluose⁷⁹. Be to, rusų valdininkams draudžiant statyti kryžius pakelėse ir prie sodybų, Valančius kantriai gynė tikinčiųjų poreikius. Todėl Valančiaus piešiniai *Giesmyne* galėjo būti įkvėpti ne tik bažnytinio, bet ir liaudies meno.

Rankraščio puošybos elementus galima suskirstyti į dvi grupes: tuos, kurie tekstą iliustruoja, ir tuos, kurie jį puošia; pastarieji dažniausiai yra iš socialinės aplinkos. *Giesmyno* paveikslėliai galėtų būti priskiriami teminiams piešiniams, kuriems būdingas asociatyvumas⁸⁰. Kaip rašo Furthas, „piešinys ekspromtu implikuoja ir aplinkinio pasaulio įtaką“⁸¹. Antai Valančiaus piešiniuose, kaip ir jo apsakymų knygelių iliustracijose ir tekstuose, randame pavaizduotų gyvūnų, paukščių. Tik jam paukščiai nėra vien skraidantys gražūs gyvūnai, kurie teikia džiaugsmą, kaip kokiam XVIII a. tapytojui, bet ir svarbi didaktinė priemonė. Valančius piešiniu siekė skaitytoją paveikti, pamokyti, sužadinti jausmus, nuteikti giesmių turiniui. Jo pastanga vizualizuoti mintį suvokiama kaip integruotas pasakymo ir sakymo akto atspindys: Valančius tuomet dar prastai rašė lietuviškai ir, matyt, suprato, kad jo intencija pradžiuginti lietuvišku raštu gali nepavykti.

Valančius, prieš pradėdamas rašyti giesmę, pasiruošdavo užrašo lauką: naudodamas liniuotę aplink puslapį tuo pačiu kaip ir tekstas spalvos rašalu apveddavo rėmą. Visas keturias paraštes – kairę, viršutinę, dešinę, apatinę – dažniausiai palikdamas ~ 1,5 cm. Apatinėse paraštėse buvo įrašomas dviejų, rečiau trijų žodžių kustodas. Be puslapio rėmo Valančius, prieš rašydamas giesmę, naudodamasis liniuote nubrėždavo skirtingo pločio juos-

⁷⁷ *Lietuvių kryžiai = Croix lithuaniennes*, surinko Antanas Jaroševičius, Vilnius: Lietuvių dailės draugija, 1912, p. 28–29; iš lotynų kalbos vertė Juozas Maceika.

⁷⁸ Motiejus Valančius, *Namų užrašai*, sudarė Aldona Prašmantaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 459.

⁷⁹ Ilona Burinskaitė, „Stebuklingi Žemaitijos kryžiai ir koplytėlės“, in: *Liaudies kultūra*, Vilnius, 2009, Nr. 6 (129), p. 23.

⁸⁰ Liudmila Lebedeva, *op. cit.*, p. 23.

⁸¹ Cit. iš: *Ibid.*

teles, arba tik brūkšnius, taip sudarydamas apie 10 cm tuščią stačiakampį giesmės pavadinimui įrašyti. Kaligrafiškos pavadinimų raidės apsunkindavo jų įterpimą į paruoštą vietą, nes kartais paskutiniai žodžiai, ar jų pabaiga, įrašyti įprastu autoriui braižu, kuriuo užrašytas tekstas (pavyzdžiui, p. [18], 47).

Kaip minėta, po pavadinimu nubrėžtos juostos, dažniausiai ~1,5 cm pločio, yra užpildytos ornamentu ar piešiniais. Rankraštyje yra 18 giesmių ir 16 (giesmės apie šv. Agotą pirmas lapas išplėstas, o 18-osios giesmės pavadinimas papuoštas kitaip) nesikartojančių ornamento juostų. Tiesa, atskiros detalės (pavyzdžiui, gėlių žiedai, gėlės su kotais ir lapais bei pumpurais, paukščiai, riestinės, apskritimai, delnai) kartojasi, tačiau jos naujai sukomponuotos, kitaip nuspalvintos. Toliau iš eilės bus pateiktos kiekvienos giesmės iliustracijų apybraižos ir interpretacijos, siekiant pabandyti užčiuopti tai, kas jose glūdi, ko autorius negalėjo perteikti žodžiais, bet paliko piešiniuose.

Po 1-osios giesmės „GIESMIE ape muka Jezusa Pona“ pavadinimu yra juosta, kurioje nupiešti devyni gėlių žiedai su raudonais centrais ir su skirtingu apvalių vainiklapių skaičiumi (nuo 6–10), nuspalvintų mėlynai (p. 1). Apskritai žiedai ir gėlės vyrauja *Giesmyne*, kaip vyrauja raudona, mėlyna, žalia spalvos. Gėlė (rozetė, segmentinė žvaigždė) siejama su vyriškąja simbolika mene⁸², užima pagrindinę vietą lietuvių liaudies ornamente. Kaimo žmonės vadino saulute, žvaigžde, jos dažniausiai vaizduojamos su šešiais vainiklapiais. Saulute buvo puošiami rakandai, prieverpstės, kultuvės, architektūros detalės. Žemaitijoje segmentinė žvaigždė, arba saulutė, virš koplytėlių atstodavo kryžių⁸³. Be to, Jėzus Kristus dar buvo vadinamas žvaigžde, dėl to žvaigždė ir saulė yra Kristaus simbolis.

Giesmės pabaigoje (p. 17), po žodžiu „AMEN“ likusiame tuščiame užrašo lauke, viduryje nupiešti trys veidai, šiek tiek pasukti į dešinę ir pakelti į viršų, o juos iš abiejų pusių tarsi įrėmina iš paraščių kampų „išaugusios“ dvi didelės (veidų dydžio) gėlės, kurių vainiklapių forma primena aštrus. Nupieštos gėlės turi mėlynus centrus ir viena – šešiolika, kita – penkiolika vainiklapių, kurie nuspalvinti pramaišiu raudonai ir mėlynai. Gėlių kotai ir lapeliai nuspalvinti žaliai, o raudonai – besiskleidžiančių žiedų pumpurai.

⁸² Marija Alseikaitė-Gimbutienė, „Liaudies meno šaknys“, in: *Aidai*, Augsburg, 1948-05-14, p. 213.

⁸³ Plg. Jolanta Zabulytė, *op. cit.*, p. 30–47.

Nupieštų veidų forma apvali, tik viduriniojo – ovalas. Visi trys veidai gaubiami juodos spalvos plaukų, ties numanomu kaklu užriestų į viršų, kaip dažnai piešia ir vaikai. Visus tris veidus Valančius piešė pradėdamas nuo galvos: pirmiausia neatkeldamas rankos nupiešė apskritimą arba ovalą; po to neatkeldamas rankos nupiešė dešiniuosius antakius, sujungtus su nosimi, po to atskirai – kairiuosius, paskui – akis ir lūpas. Nosies formos kiek skiriasi: dviejų kraštinių veidų nosys turi nosies sparnus, o viduriniojo veido nosies galas panašus į „bulvę“. Lūpas visuose piešiniuose atstoja rašalu nubrėžtas plonas ir trumpas brūkšnys. Bet šiame piešinyje lūpos praplattintos spalvinant raudonai akvarele. Akių formos ir vyzdžių padėtis akyse skiriasi. Vyzdžiai rašalu nupiešti skirtinguose akių plotuose, ir autoriui pavyko perteikti liūdesį, skausmą, baimę. Svarbu atkreipti dėmesį, kad raudonai buvo nuspalvintos ne tik lūpos, bet ir žandai bei vidiniai ir išoriniai akių kampučiai. Paprastai, nepraplėtus akies voko, išoriniuose kampuose esančių ašarų liaukų raudonis nesimato, o Valančius juos spalvino beveik visada, net tokių objektų kaip saulės, vilko akys taip pat kampučiuose turi raudonus taškelius (žr. toliau). Šis perteklius piešėjui svarbus, nes, matyt, tik taip jis pajėgus perteikti „sunkybės“. Galima palyginti su 1-osios giesmės tekstu, pavyzdžiui:

Aszaru akis ir [szirdies kartibe?]
Aprinka kryžiu [saldziause galibe?]
Jog darže Jezus [aliwu sugautas?]
kayp žieds iszrautas [...] (p. 1)

Motina Iezaus po krizium stowiejo
Sunkibes dides draugie ten kiętiejo
Tay regiedama ant zemes parpuole [...] (p. 13)

Ir kitoms Panoms su Szwęcziause Panna
Werksma negana [...] (p. 14)

Puołam pokoju Js3 dydzios pakares
Liejem aszaras [...] (p. 17)

Galima sakyti, kad veidais Valančius iliustruoja giesmės tekstą: pa-vaizduoja po kryžiumi stovinčios Švč. Motinos ir kitų kančios liudininkų skausmą, nuo ašarų paraudusias akis. Šiame piešinyje liaudiškajai herojaus vaizdavimo tradicijai priskirčiau kančios liudininkų paraudonintus veidus. Juk Valančius žinojo, kad kančios ir baimės paliestas veidas būna išbalęs, nes ir liaudies sakoma „visas išbalęs“, „persigandęs vyras pabalo kaip drobė“. O „veideliai raudoni“ liaudiškuose pasakymuose žymi jauną ir svei-

ką mergele, bernelį. Valančius, bandydamas vizualizuoti giesmės herojų, Kristaus kančios liudininkų sielvarto ekspresiją, nepajėgdamas meistriškai nukopijuoti matytų religinių atvaizdų, temos perteikimo būdą galbūt nusižiūrėjo iš liaudinės tradicijos. Lietuvių dievdirbiai droždami ir spalvindami Pietą, dievukus ir kt. vadovavosi intuicija, liaudine tradicija. Kaip rašo Akvilė Mikėnaitė, motinos kančios, liūdesio, sielvarto, skausmo simbolis lietuviams buvo artimas, nes ir lietuvė motina kentėjo kol sūnų užaugino, o po to – paėmus į rekrutus, jam mirus⁸⁴. Pietos buvo populiarios koplytėlėse, koplytstulpiuose, kur religiniai siužetai buvo perteikiami primityvesnėmis formomis, neretai jų elementų pasiskolinant iš žodinės tradicijos.

2-osios giesmės „GIESME APE SZWĘTA Barbora zagaru 1819“ ornamanto juosta užpildyta taip pat devyniais gėlių žiedais. Žiedlapių kraštai primena piliarožių, nuspalvinti pramaišiu raudona ir mėlyna spalva (p. [18]). Ši giesmė yra pati trumpiausia, užima pusantro puslapio. Giesmės pabaigoje (p. 19) nupiešta balandžio profilio priekinė dalis: galva, kaklas, krūtinė. Paukščio juodas snapas remiasi į vidinės paraštės liniją, tai – piešinio pradžios taškas. Neįgudęs piešėjas, matyt, neapskaičiavo laisvo puslapio ploto ir pradėtos piešti figūros dydžio, ir tik darbo procese pamatė, kad tilps tik dalis piešinio. Balandis nupieštas tarp smulkių raudonų keturių vainiklapių (tradiciskai simbolizuoja erškėtrožę) vijoklinių gėlių, su žaliais kotais ir lapais; po balandžiu dar nupiešta arba maža gėlė, arba brunknės/spanguolės krūmelis su raudonomis uogomis. Balandis „stovi“ (kojų „nematyti“) ir gėlės „auga“ „žolėje“: rašalu neatkeliant plunksnos nupiešta žaliai nuspalvinta dantukų eilė. *Giesmyne* Valančius visada žolę piešia vienodai. Balandis nuspalvintas tikroviškai: krūtinė – pelenine ir rausva spalva su pilkšvomis dėmėmis, sparnas – šviesiai juoda, tamsesniu potėpiu bandyta perteikti sparno anatomiją. Balandžio akies nuspalvinimas yra tikroviškas: juodas vyzdys su raudonais kraštais. *Giesmyne* nupiešti keturi balandžiai. Balandis krikščioniškojo ir liaudies meno tradicijoje vaizduojamas labai dažnai, jo atvaizdu galėjo būti perteikiamos įvairios idėjos. Paukščiai lietuvių liaudies mene buvo dangaus ir žemės tarpininkai, jungiantys dievybę ir žmogų⁸⁵. Valančiaus piešinyje balandžio forma schematiška, labiau primena liaudinę tradiciją, tokie balandžiai kartu su augaliniu

⁸⁴ Akvilė Mikėnaitė, „Lietuvių liaudies tradicinė skulptūra. Iš Lietuvos dailės muziejaus rinkinių“, in: *Liaudies kultūra*, Vilnius, 1995, Nr. 1, p. 13.

⁸⁵ Marija Gimbutienė, *Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene*, Vilnius: Mintis, 1994, p. 40.

motyvu vaizduoti ant verpsčių, skrynių, indaujų, architektūros dekore: stogo lėkiuose, langų, durų, stogo frontonėliuose, ant langinių⁸⁶. Valančiui, neįgudusiam piešėjui, galėjo būti lengviau nukopijuoti liaudies mene vaizduojamų balandžių formą, negu jį perpiešti iš matytų bažnyčių paveiksluose.

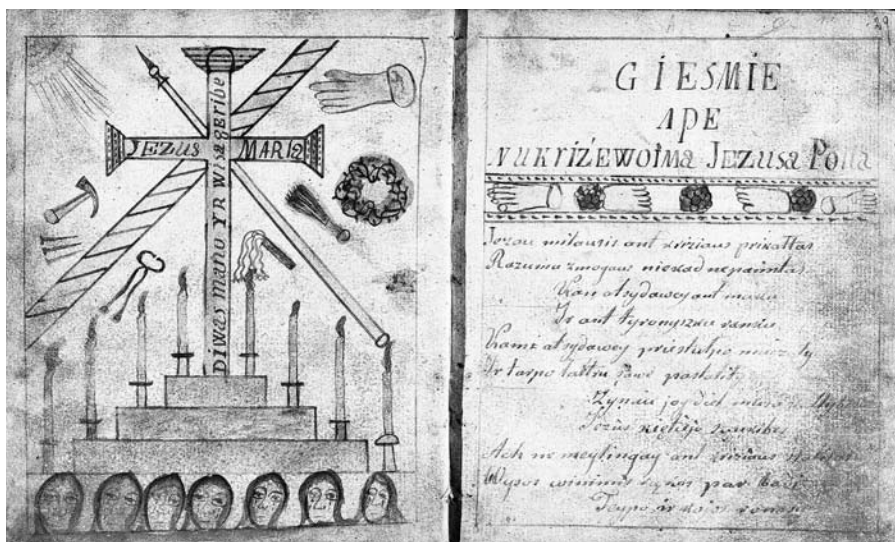
2-osios giesmės kontekste balandis galbūt simbolizuoja ir auką, nekaltybę (Barbora Žagarietė nusizudė, kad išsaugotų skaistybę), meilę, mirusiųsius, šventąją dvasią, taip pat kvietimą susitaikyti su Dievu, nes Barbora Žagarietė buvo savizudė, o krikščionišku požiūriu tai didelė nuodėmė. Galima pastebėti, kad Valančiaus tekste savizudybė eliminuojama, kalbama apie palaimintosios kančias ir jos pagalbą prašantiesiems, tačiau ji, nors ir nutylėta, yra įvykusi.

Po 3-iosios giesmės „GIESMIŲ APE MUKA JEZUSA PONA DARZELIE ALIWU“ pavadinimu (p. [20]) nėra ornamentuotos juostos, tik brūkšnys, virš jo rašalu nupiešta žaliai nuspalsvinta dantukų „žolė“, kurioje „auga“ keturios raudonos su žaliais koteliais ir lapeliais gėlės, tarp jų yra rausvos spalvos delnai. Vienas delnas, kuris nupieštas arčiau kairiojo puslapio krašto, yra horizontalus, pirštai nukreipti į puslapio centrą. Antrasis delnas yra vertikalus tekstui, pirštai pakelti į viršų, gali simbolizuoti pasirengimą maldai. Nuo pat senų laikų, įvairiose tautose rankos, iškeltos į viršų, reiškė prašymą. Apie IV a. šis gestas buvo pritaikytas Švč. Mergelės Marijos ikonai: besimeldžianti, pieta arba rankas laikanti prieš save delnais į priekį. „[I]škeltos rankos atvertomis plaštakomis yra senas „nuostabos gestas“, krikščioniškame mene sutinkamas jau katakombose, viduramžių mene šis „nuostabos gestas“ kartojasi Kristaus pagydymų, Lozoriaus prikėlimo scenose ir kulminaciją pasiekia baroke.“⁸⁷ Piešinio viduryje, tarp gėlių – žuvis. Žuvis galva ir uodega nuspalsvinta raudonai, o žvyneliai nupiešti rašalu. Žuvis krikščioniškoje tradicijoje gali atstoti kryžių. Giesmės pabaigoje (p. 27), prie vidinės paraštės likusiame tuščiajame lauke nupiešta gėlė raudonu centru ir melsvais dvylika vainiklapių, su koteliu ir su dviem lapeliais iš šonų, dviem besiskleidžiančio žiedo raudonais pumpurėliais.

4-oji giesmė „GIESMIŲ APE NUKRIŽEWOIMA JEZUSA PONA“ yra gausiai iliustruota. Jos tekstas prasideda dešiniojoje pusėje (p. 29), o kairio-

⁸⁶ Pranė Dundulienė, *Paukščiai senuosiuose lietuvių tikėjimuose ir mene*, Vilnius: Vaga, 1982, p. 76–81.

⁸⁷ Sigita Maslauskaitė, „M. Palloni freska „Šv. Kazimiero karsto atidengimas“ Vilniaus Katedroje“, in: *Acta Academiae Artium Vilmensis*, Vilnius, 2002, Nr. 27: *Vaizdas ir pasakojimas*, sudarė Ieva Pleikienė, p. 129.



4. Motiejaus Valančiaus rankraščinio giesmyno p. [28]–29

joje pusėje (p. [28]) per visą puslapį nupiešti tekstą iliustruojantys Kristaus kančios įrankiai (*arma Christi*) (žr. il. Nr. 4), pavyzdžiui:

Ach ne meylingay ant kriziaus stūpos
Wysos winimis rąkos par baditos
Teypo ir kojos ronosy (p. 29)

Tu karčzioms tužziem gyrditas
Ir ragotyny parwertas (p. [30])

Po giesmės pavadinimo ornamento juostoje tarp gėlių žiedų nupiešti keturi rausvi delnai, galbūt Dievo ranka. Valančiaus nupieštų gėlių vainiklapiai dvigubi (galbūt rožių imitacija), nuspalvinti pramaišiu raudonai ir žaliai. Delnai suporuoti, jų pirštai nukreipti į šonus, o tarp delnų vidinių pusių įkomponuoti žiedai. Kristaus kančios įrankius vaizduojantis Valančiaus piešinys nėra originalus. XIX a. buvo populiarūs masinės gamybos grafiniai paveikslėliai, kuriuose pagal Viduramžių meno tradiciją kančios įrankiai įvairiai buvo išdėstomi abiejose kryžiaus pusėse. Galima pastebėti, kad 1859 m. katekizme *Trumpas katalikiszkas katekizmas*⁸⁸ yra miniatiūra

⁸⁸ Cenzūros leidimo data – 1849 m. kovo 23 d., Valančiaus aprobata – 1854 m. lapkričio 27 d.: *TRUMPAS / KATALIKISZKAS / KATEKIZMAS. / WILNIUJE. / Kasztu S. Neumanno. / 1859, p. 3, in: <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1R0000131806>.*

su *arma Christi*, greičiausiai Valančiaus sumanyta. Kristaus kančios įrankių vaizdavimas dailėje prasidėjo IX a. Utrechto psalmyne (830 m.). Čia vaizduojama minia liudininkų, kryžius, bet jau be nukryžiuoto *Agnus Dei*. Psalmyno miniatiūroje ant kryžmos (kairėje žiūrinčiojo pusėje) pakabintas rimbas, o ant dešinėsios kryžmos pamautas erškėčių vainikas⁸⁹. Nuo IV a. patį kryžių pradėta laikyti ne tik kančios įrankiu, bet ir Jėzaus ženklu ir nenugalėtu kryžiumi *crux invicta*.

Pastebėtina, kad trys vynys, plaktukas ir replės labai realistiškai nupiešti. Beje, kaip minėta, panašus objektas į plaktuką yra nupieštas ir Valančiaus skaitytoje šv. Jeronimo *Omnium operum* parašėje⁹⁰ (žr. il. Nr. 3). Valančiaus *arma Christi* piešinio centre yra nupieštas mėlynai nuspalvintas kryžius, pastatytas ant trijų į viršų iš abiejų pusių siaurėjančių pakopų. Pakopos nuspalvintos imituojuant marmurą trimis spalvomis: pirmoji raudona, antroji mėlyna, trečioji šviesiai oranžinė. Abiejose pakopų pusėse, bet jau pradendant nuo „žemės“, pastatyta po keturias degančias žvakes žvakidėse. Žemiau pakylos, puslapio apačioje nupiešti septyni įvykusios bausmės liudininkų veidai. Jie yra be kaklų, išdėstyti ant apatinės paraštės, nupiešti taip pat, kaip anksčiau buvo aprašyta. Septynios liudininkų galvos, juodais plaukais ar juodomis skepetomis⁹¹, didelėmis akimis ir su ašaromis, tekančiomis per skruostus, kaip šių eilučių iliustracija:

Weyzdiek o žmogau ant mukos akrutnos
Weyzdiek ant Iezaus tiek aszaros smutnos (p. [30])

Kryžiaus stiebe yra įrašas rašalu: „DIWAS mano yr wissa gEribe“, kairiojoje iš žiūrovo pusės kryžmos pusėje – „JEZUS“, dešiniojoje – „MARIa“. Taip kryžius tarsi perkirstas juosta, kaip lietuvių kryždirbystei būdinga, su įrašais, aiškinančiais jo prasmę. Kryžius sukomponuotas su įstriža Longino ietimi ir kopėčiomis, kurių pagalba buvo nuimtas Kristaus kūnas. Ietis ir kopėčios nupieštos už kryžiaus taip, kad ties kryžmų centru susiliečia ir taip tarsi sudaro antrą, tik įstrižą kryžių. Ietis ir kopėčios nuspalvintos geltonai. Ieties smaigalys nukreiptas į viršų, į kairįjį kampą, kur rėmo kairiajame kampe nupiešta saulė su geltonais spinduliais. Saulės vidurys užpildytas vingiuotomis linijomis, nupieštomis rašalu, o fonas nuspalvintas pilkai, galbūt primenant Biblijos tekstą, kad po nukryžiovimo saulė užte-

⁸⁹ *The Utrecht Psalter*, in: <http://bc.library.uu.nl/utrecht-psalter.html>.

⁹⁰ [Hieronymus], *op. cit.*, p. 111.

⁹¹ Valančius labai panašiai piešė moterų bei vyrų veidus ir plaukus, o kai jie nupiešti be kūno, sunku pasakyti, kas iš tikrųjų pavaizduota.

mo (*Lk* 23, 25). Piešinio viršutiniame dešiniajame kampe horizontaliai tekstui nupieštas melsvas į kryžių rodantis delnas – Dievo ranka. Žemiau, tarp kryžiaus stiebo, kryžmenų, kopėčių, ieties išdėstyti Jėzaus kančios įrankiai: erškėčių vainikas, rykščių ryšulys (*fascēs*), rimbas su odinių diržų galuose pritvirtintais metaliniais kabliukais (*flagellum*), plaktukas, trys vinys ir replės, kuriomis vinys buvo ištrauktos.

Šios giesmės teksto pabaiga užpildė visą p. [30] puslapį, todėl neliko vietos užsklandai.

5-osios giesmės „GIESMIĖ APE ŁOZORIU YR Bagoczium“ pavadinimas papuoštas ne tik juosta, bet ir dviem moterų veidais (p. 31). Juosta po pavadinimu yra platesnė ~2,5 cm. Jos abu kraštai turi 3 mm raudonai nuspalvintus laukelius, kuriuose rašalu pripiešta riestinių – į paguldytą „S“ raidę panašaus pavidalo ornamentų. Tarp šių raudonai nuspalvintų laukelių, juostos viduryje yra nupiešta (nuo vidinės paraštės): raudona širdis (plg. giesmės teksto eilutes: „Szyrdiey puykibe turiejo“, p. 31; „Szyrdy Jo užkietiejusy / Per puykibe uszalusy“, p. 33; „Brołau buk miłaszyrdingas / Ant manęs czion małoningas“, p. 33; „Bagoczium ten pasyriemys / Dydybe sau szyrdin emes / Pyktay Brołuy sawa tare“, p. 33; „Bagoczium pyłnas piktibes // Szyrdys złastes ir puykibes“, p. [36]–[37]; akis („Akis płusta aszarosy“, p. 33; „Bagoczium neadbo nieka / Neweyzdę Jog Brołis kolieka / Pro szali Jo praeydamas / Akis atkreyp murmiedamas“, p. 33); keturių vainiklapių raudona gėlė be centro (galbūt erškėtrožės žiedas); rausvas delnas pirštais į viršų („Pamyrkies marion pyrszteli“, p. [40]); raudona širdis; rausvas delnas pirštais į viršų; keturių vainiklapių raudona gėlė su centru; raudona širdis; keturių vainiklapių gėlė be centro. Akys ir vyzdžiai juostoje nupiešti rašalu, bet paakiai ir vokai nuspalvinti raudonai. Šie juostoje nupiešti objektai iliustruoja giesmę, tačiau galbūt trys širdys ir delnai gali simbolizuoti penkias Jėzaus žaizdas? Širdis įvairiose kultūrose suvokiama kaip sielos „vieta“ ar tiesiog jos sinonimas⁹². Krikščionybės autoriai apie Kristaus širdį, kaip meilės žmonėms simbolį ir Kristaus kančių sudėtinę dalį, pradėjo rašyti VII–XI a., pavyzdžiui, anglas šv. Beda (637–735), Anzelmas Kenterberietis (1033/1034–1109)⁹³. Nuo Viduramžių Švč. Jėzaus Širdies kultas jau buvo paplitęs daugelyje kraštų. 1765 m. popiežius Klemensas XIII specialiu dekre-

⁹² Dainius Razauskas, „Sielos lygmenys“, in: *Žmogaus samprata tradicinėje kultūroje: Konferencijos medžiaga*, Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2005, p. 54–69.

⁹³ Timothy Terrance O'Donnell, *Heart of the Redeemer: An Apologia for the Contemporary and Perennial Value of the Devotion to the Sacred Heart of Jesus*, San Francisco: Ignatius Press, 1992, p. 73, 74, in: https://books.google.lt/books?id=-0_gDcgNfAwC&printsec=frontcover

tu leido šią šventę viešai švęsti Lietuvos ir Lenkijos bažnyčiose. Lietuvoje išpopuliarėjo Švč. Jėzaus Širdies paminklų skulptūros⁹⁴. Nuo Švč. Jėzaus Širdies kulto neatsiejamas Nekaltosios Švč. Mergelės Marijos Širdies garbinimas trečiąjį šeštadienį po Sekminių. Šio kulto vaizdiniai Lietuvos dailėje netyrinėti, tačiau XIX a. antroje pusėje jų ima gausėti⁹⁵.

Širdis kaip didelės meilės simbolis dažnai minima įvairiose *Kantičkų žemaitiškų* giesmėse. Antai dažnas motyvas yra užšalusi žmonių širdis, kurią savo pasiaukojimu sušildo šventieji: „Dziaugias Barbora muka igijusi, / Patwirtyn szirdi musu uzsalusi“⁹⁶. Širdis, kaip meilės ženklas, buvo išpjaustinėjama verpstėse, kėdžių atkaltėse ir pan. Na, o dieviškosios akies simbolis Europoje plito architektūroje (bažnyčių ir altorių frontonai), liaudies mene (kryžiai, koplytstulpiai, koplytėlės)⁹⁷.

Veidai, nupiešti iš abiejų giesmės pavadinimo pusių, arčiau paraščių, lengvai pakreipti į dešinę ir į viršų, panašiai kaip 1-osios giesmės pabaigoje (žr. anksčiau), galbūt atitiktų šias giesmės eilutes:

Apsyliedamas karsztomis
Ing Dangu kiel akis sawa
Weyda grazumas kur buwo
Dabar liepsnosy sudziuwo
Nereg zerkalo yr Barwos (p. 37)

Veidai nupiešti tuo pačiu būdu: jie yra apvalūs, gaubiami juodos spalvos plaukų, ties kaklu užriestų į viršų; dešinieji antakiai sujungti su nosimi, kurios nupieštos su nosies sparneliais; po to nupiešti kairieji antakiai ir lūpos – ploni rašalo brūkšneliai. Veidas prie vidinės paraštės nuspalvintas blankia rausva spalva, o antrasis – nenuspalvintas, tačiau skruostai paraudoninti.

&dq=inauthor:%22Timothy+Terrance+O'Donnell%22&hl=lt&sa=X&ved=0ahUKewiB0aXItNXRAhWEjCwKHWgZB9wQ6AEIGjAA#v=onepage&q&f=false.

⁹⁴ Žr. Skirmantė Smilingytė-Žeimienė, *Lietuvos bažnyčių dailė: XX amžiaus I pusė*, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009, p. 62–105.

⁹⁵ Žr. *Ibid.*, p. 142–144.

⁹⁶ KNYGA GIESMIŲ / ARBA KANTICZKOS. / MOTIEJAUS VOLONCZIAUSKIO / ŽEMAIČIŲ VYSKUPO / PARVEIZIETA IR ISZ NAUJO ISZSPAUSTA. / VILNIUJE. / KASZTU IR SPAUSTUVEJE JUOZAPO ZAVADZKIO. / 1863, p. 468, in: http://www.epaveldas.lt/recordText/LNB/C1B0003195270/M.Valancius_Knyga_giesmiu_arba_Kanticzkos.pdf?exId=318405&seqNr=1.

⁹⁷ Sigita Maslauskaitė, „Sakraliojo atvaizdo istorija. Švenčiausios Trejybės atvaizdai: ištakos, ikonografijos bruožai, deformacijos“, in: *Religija ir kultūra*, Vilnius, 2012, t. 10, p. 70–71.

Giesmyno piešiniuose suporuotų objektų pasitaiko dažnai. Giesmės pa-
baigoje, likusiame tuščiame užrašo plote – gėlė, galbūt erškėtrožė, nes su
keturiais vainiklapiais ir be centro.

6-oji giesmė „GIESMIE APE Szwęta Juzapa sciesliwa patrona“ (p. 45)
taip pat turi viso puslapio iliustraciją – tai Šventosios Šeimos paveikslas
(p. [44]). Galbūt todėl po pavadinimu – tik siaura ~0,5 cm juostelė, kurios
vidurys pribrūkšniuotas pasvirų brūkšnelių. Šventoji šeima pavaizduota
stačiakampiam plačiame rėme, kurio kraštinis apvadas yra ~0,5 cm, nu-
dažytas rausvai ir jo viduje rašalu priepiešta mažų apskritimų. Rėmo vi-
dinis laukas (~4 cm) užpildytas augalinių girliandų elementais. Šventoji
Šeima pavaizduota sėdinti po pastoge, panašiai kaip ir giesmyne *Balsas
širdies*: „Kaniukszliey prastoy pri kiale rastoy, / Prakartey blogas, skilietas
stogas“⁹⁸. Piešinėlyje šv. Marija nupiešta kairėje pusėje, šv. Juozapas deši-
nėje, ant kelių laikantis kūdikėlį Jėzų. Kūdikėlis baltuose vystykluose nu-
pieštas taip, kad atrodo, jog Juozapas yra jam iš kairės, taip kaip absoliučiai
daugumoje Lietuvoje sutinkamų kompozicijų⁹⁹. Tėvai aprenkti raudonai ir
apsiausti dangiško mėlynumo apsiaustais, t. y. išlaikytos bažnytinės ikono-
grafijos reikalaujamos spalvos. Kūdikėlis nupieštas rašalu ir nespalvintas.
Jėzaus tėvų bruožai nupiešti rašalu, Valančiui būdingu būdu: antakis su-
jungiamas su nosimi; akys – rašalu pažymėti taškai. Šv. Juozapas pavaiz-
duotas ilgais plaukais, ties pečiais užriestais į viršų, su barzda, šv. Marijos
galvą gobia mėlynas apsiaustas. Šventoji Šeima religinėje dailėje imta vaiz-
duoti gana vėlai – XV a.¹⁰⁰ Tyrimai rodo, kad Dievo Motinos su kūdikėliu
Kristumi ant rankų vaizdavimas ir lietuvių liaudies skulptūroje aptinkamas
palyginti retai¹⁰¹. Tuo tarpu lietuvių folklore Marijos su kūdikiu įvaizdis ap-
tinkamas gana dažnai. Galbūt folklore vyraujantis Šventosios Šeimos moty-

⁹⁸ BALSAS / SIRDIES / PAS / PONA DIEWA / SZWĘCIAUSY / MARYA PANNA / YR /
SZWENTUS / DANGUY KARALAUICIUS, SZAUKANCIOS / PAR GIESMES / Pagał
ifzpažinima Bažnincies S. Katali-/kifzkos Rima fudietas, o dabar naujey fu / pazwalijmu
Wiresniuju Dwafifzku / ISZDUOTAS / par wiena Kunigu Soc: J: Metuose nuog / Užgimimo
balsinga Zodzia amžina 1818 / WILNIUY / Drukarnioy Kunigu Bazilionu, p. 35, in: *LLTIB
RS*, sign.: b. 21798; 1119.

⁹⁹ Aušra Vasiliauskienė, „Šiluvos Bazilikos Šventosios Šeimos paveikslas“, in: *Meno
istorija ir kritika*, Kaunas, 2014, t. 5: *Šiluva Lietuvos kultūroje*, sudarytojos Laima Šinkūnaitė,
Rima Valinčiūtė-Varnė, p. 72.

¹⁰⁰ *Krikščioniškosios ikonografijos žodynas*, sudarė Dalia Ramonienė, Vilnius: Dailės aka-
demijos leidykla, 1997, p. 295.

¹⁰¹ Paulius Galaunė, *Lietuvių liaudies menas: jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*, Vil-
nius: Mokslas, 1988, p. 188.

vas buvo ganėtinai išplėtotas ir nekėlė poreikio jį atskirai vaizduoti liaudies mene¹⁰². Sunku pasakyti, koks meno kūrinys galėjo būti aptariamo piešinio pirmavaizdis. Šiluvos bazilikos Šventosios Šeimos altorius iki XX a. buvo tituluotas Šv. Juozapo vardu ir susijęs su šio šventojo kultu. Pamaldumo šv. Juozapui tradicija buvo išsaugota ir tęsiama XVIII a. antroje pusėje pastačius naują, mūrinę Šiluvos šventovę¹⁰³. O, kaip minėta, Valančius ne viename savo tekste aprašė Šiluvos meno kūrinius.

Giesmės pabaigoje (p. [46]), tuščioje puslapio vietoje yra nupieštas balandis marga krūtine, nuleista galva, tarsi lesinėjantis. Krūtinės fonas rausvas, su tamsiai raudonais potėpiais ir mėlynos spalvos sparnu. Balandis nupieštas vaikštinėjantis po žaliai nuspalvintą valančišką „žolę“. Žolėje „auga“ gėlės: viena didesnė, trys mažesnės. Balandžio forma dėl kiek per trumpos uodegos (neužteko laisvo ploto) labiau primintų kurapką, tačiau raudonas akies apvadas liudytu, kad piešinyje – balandis. Balandžio formos netikslumas rodytu turbūt tik mažą piešėjo patirtį tiksliai atlikti suplanuotą piešinį.

Ornamento juosta po 7-osios giesmės pavadinimu „GIESMIŲ APE Panna Szwęciause Szydławos zemayciu“ (p. 47) iš kraštų turi rašalu nubrėžtus 2 mm raudonai nuspalvintus laukelius. Juostos vidurys užpildytas liniuote subraižytais nelabai vienodos formos rombais, kurių viduryje yra rašalu nupiešti ir raudonai nuspalvinti maži apskritimai, o juostos fonas nuspalvintas mėlynai. Giesmės pabaigoje, puslapio apačioje liko mažai laisvo užrašo ploto, ten nupiešta gėlė mėlynais vainiklapiiais, raudonu centru, su žaliu koteliu ir lapais. O per visą kitą puslapį (p. 51) nupiešta geltonos spalvos, t. y. „auksuota“ monstrancija. Šio puslapio paraščių rėmas yra panaudotas puošybai. Jis išplatintas iki 1 cm, nuspalvintas raudonai, o viduje rašalu pripiešta riestinių. Monstrancija nupiešta puslapio ir rėmo centre, pastatyta ant trijų į viršų iš abiejų pusių siaurėjančių pakopų (kaip ir piešinyje *arma Christi*), iš jų pirmoji apačioje, šonuose remiasi į ornamentuotą rėmą. Apatinė pakopa yra nuspalvinta šviesiai oranžine spalva su juodais potėpiais, imituojančiais marmurą. Antroji ir atitinkamai trečioji pakopa yra trumpesnės ir skirtingai nuspalvintos. Antroji – rausva su tamsiai raudonais ir mėlynais potėpiais, trečioji – melsva su raudonais potėpiais. Abiejose pakopų pusėse nupiešta po tris degančias žvakes žvakidėse. Iš viso yra šešios žvakės (jos tokios pat formos kaip *arma Christi*). Švč. Sakramentą saugojąs

¹⁰² Aušra Kairaitytė, „Bibliinių ir hagiografinių siužetų plėtotė tradiciniame lietuvių folklore“, in: *Lietuvos etnologija: Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, Vilnius, 2012, t. 12 (21), p. 130.

¹⁰³ Aušra Vasiliauskienė, *op. cit.*, p. 69.

kūrinyms nupieštas detaliai, imituojuant galbūt barokišką jų grožį. Jos pėda yra vienos paapvalintos pakopos, kuri dar papuošta bangelių linijomis, nubrėžtomis rašalu, matyt, stengiantis perteikti sumanaus juvelyro darbą. Monstrancijos kojėlės viduryje yra nodusas. Apskritą Komunijos rezervakulį supa apvadas su gėlių žiedais iš keturių vainiklapių su centrais, o glorijos spinduliai tiesūs ir banguoti, išdėstyti aplink apvadą. Spinduliai piešti rašalu, nuspalvinti ir geltona, ir raudona spalva. Piešinyje aplink spindulių vainiką dar ratu nupiešta 14 rozečių (gėlių žiedai su centru ir raudonai bei mėlynai nuspalvinti vainiklapiai ir centrai). Monstranciją „vainikuoja“ keltų kryžiaus formos raudonas kryžius be apatinės statmenos dalies.

8-osios giesmės pavadinimo „GIESMIE APE Trayce Szwecziaufe ir Motina Szwęcz:“ (p. [52]) juosta yra plati, ~3 cm. Jos abu kraštai turi ~1 cm raudonai nuspalvintus kraštus, kuriuose yra rašalu nupieštos riestinės. Juostos viduryje yra septyni žiedai su raudonais centrais ir oranžiniais vainiklapiais. Atskiros piešinio detalės nupieštos skubant, o žiedų lapeliai spalvinti ne kiekvienas atskirai, kaip anksčiau, o teptuku apvedant ratą aplinkui. Po giesmės pabaigos tekstu (p. [54]) nupieštas iš išorinės paraštės horizontaliai „išaugantis“ vijoklis; žemiau per visą puslapį nubrėžti du brūkšniai, o apačioje nupieštas rudas vilkas su iškištu raudonu liežuviu, stovintis žolėje tarp gėlių. Piešiant priekines vilko kojas suklysta, nes pirmiausia buvo nupiešta per sąnarį atgal išlinkusi koja, lyg užpakalinė, todėl vilkas turi tris priekines kojas. Piešėjas savo riktą veltui stengėsi paslėpti ant nereikalingosios kojos užpiešdamas gėlę. Nors vilkas tiesiogiai su tekstu nėra susijęs, bet *Giesmyno* ir Valančiaus vėlesnės kūrybos kontekste manytina, kad vilkas piešinyje yra bauginimo ir gąsdinimo priemonė, kviečianti teisingai ir dorai gyventi, kad netektų su tokiu išalkusiu žvėrim susidurti. Antai krikščioniškoje tradicijoje vilkai yra eretikai, klaidamokslių skleidėjai, apsimetėliai, kurie slankioja po kaimenę prisidengę avių kailiais, siekdami avis išsklaidyti (pvz., *Ez* 22, 27; *Sof* 3, 3; *Mt* 7, 15; 10, 16; *Lk* 10, 3; *Apd* 20, 29) ir pan. Lietuvių liaudies tradicijoje iš visų žvėrių taip pat daugiausiai minimas vilkas, jis yra svarbus tiek pasaulio sukūrimo, tiek jo sunaikinimo sakmėse; jis dalyvauja pasaulio sukūrimo, sunaikinimo ir atsinaujinimo rate, svarbus ir liaudies medicinoje, nemaža vaistinių augalų yra pavadinti jo vardu.

9-oji giesmė „GIESMIE APE Pana Szwęcziause Szkaplerna“ (p. 55) taip pat turi puošybos elementų. Juosta po pavadinimu yra ~0,5 cm pločio ir nudažyta raudonai, viduje rašalu nupiešta riestinių. Iš juostos žemyn neatitraukiant rankos rašalu pripiešta dantukų „žolė“, joje žemyn „auga“ 10 su stiebeliais ir lapeliais pražydusių gėlių. Giesmės pabaigoje, puslapio apačio-

je (p. 59) tarp žydinčių gėlių nupiešti du paukščiai. Tai margai nuspalvintas balandis, atpažįstamas iš raudonų akių apvadų, ir rudai nuspalvinta, sprendžiant iš snapo formos, varna. Varna – paukštis, lemiantis pikta, nešantis ligą, karą, mirtį, vienišumo, netikėjimo, atskalūniškumo simbolis.

10-ojoje giesmėje „GIESMIŲ APE SZWĘTA BARBORA“ (p. [60]) po pavadinimu yra ~0,5 cm raudona juostelė, iš jos „auga“ dantukų „žolė“, joje – trys su žaliais koteliais ir lapeliais raudonos gėlės. Giesmės pabaigoje, puslapio apačioje nupieštas piešinys (p. [62]), tik iš dalies susijęs su giesmės turiniu: ant apatinės paraštės linijos rašalu nupiešta dantukų „žolė“, iš jos tarsi išauga keturi vyriški profiliai su kaklais, ir moteris, nupiešta tiesiai, iki pusiaujo (žr. il. Nr. 5). Prie lauko paraštės linijos yra nupiešta vynuogė, jos viršūnėje – paukštis. Vynuogės motyvas yra perimtas iš krikščioniškojo meno tradicijos, lietuvių liaudies skulptūroje aptinkamas kryžiuose. XIII a. šv. Bonaventūra savo veikale *Lignum vitae* amžinybės medį iš Apokalipsės sutapatino su Išganytojo kryžiumi ir Europoje kryžius buvo vadinamas ir Gyvybės medžiu, ir jam būdavo suteikiama Pažinimo medžio prasmė. Nes „krikščionių požiūriu, tik pažindamas Kristaus tiesas, jų laikydamasis tikintysis gali įgyti amžinąjį gyvenimą“¹⁰⁴. Kaip nurodo Elvyra Usačiovaitė: „Vilniuje Šv. Jono bažnyčios Šv. Onos koplyčioje yra labai puošnus Gyvybės medis, kur kryžių atstoja vynmedis. Tai didžiulis relikvijorius, vynuogių kekių vietoje anksčiau buvo įtaisytos šventųjų relikvijos. Tai reiškia, kad Gyvybės medžio vaisiai yra krikščionių šventumas“¹⁰⁵.

Greta vynuogės nupieštos vyrų galvos ir moters biustas leidžia piešinio vynuogienojo interpretaciją išplėsti. Piešinyje vynuogės atvaizdu gali būti plėtojama tema *radicis virtus ascendit ad uvam* („dorybė šaknimis pakyla į vynuogės kekę“)¹⁰⁶, simbolizuojanti autoriaus kilmę iš dorybingos šeimos, kurioje tėvai perdavė vaikams (vynuogės kekę) savo dorybes. Tokį Valančiaus požiūrį į tėvus paremia kiti jo tekstai, kuriuose jis pabrėžia vaikų ugdymo svarbą.

Visi vyriški profiliai yra skirtingų bruožų, tik visų kaktos aukštos, trumpi juodi plaukai ir ūsai. Kaktos skirtingai išgaubtos, smakro formos taip pat

¹⁰⁴ Elvyra Usačiovaitė, „Gyvybės medžio simbolika Rytuose ir Vakaruose“, in: *Kultūrologija*, Vilnius, 2005, t. 12: *Rytai-Vakarai: komparatyvistinės studijos*, sudarytojas Antanas Andrijauskas, p. 317.

¹⁰⁵ *Ibid.*

¹⁰⁶ Plg. Jolita Liškevičienė, „Vaizdo ir teksto dermė: kankinio gyvenimo epizodų embemos“, in: Andriejus Mlodzianovskis, *Palaimintojo kankinio Juozapato, Polocko arkivyskupo, gyvenimo ir mirties simboliniai atvaizdai*: Šaltinis, vertimas ir studija, sudarė Jolita Liškevičienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2015, p. 462.



5. Motiejaus Valančiaus rankraščinio giesmyno p. [62]–63

kitokios, akių forma skirtinga, apibrėžti paakiai, detaliai išpiešti antakiai, išoriniuose kampučiuose raudona spalva pažymėti ašarų latakai, trys veidai nuspalvinti rausvai ir jų žandai paraudoninti, lūpos labai plonos ir siauros, užriesti ūsai suteikia piešiniui žaismingumo. Menką piešėjo sugebėjimą piešti išduoda veide pavaizduotos akys: jos nupieštos taip, kaip matyti žiūrint tiesiai į veidą, jų vidiniai kraštai nupiešti nosies plote.

Keturi vyriški profiliai niekaip nesusiję su giesmės tekstu. Atrodo, ši kartą Valančius ėmėsi vaizduoti savo artimuosius: tėvą Mykolą, brolius Mykolą, Feliksą ir galbūt – save patį. Juk jei *Giesmynas*, kaip spėjama, buvo skirtas sūnėnui Vladislovui Beresnevičiui, o ir visai sesers Petronėlės šeimai, kur po tėvo mirties gyveno motina, tai „portretai“ turėjo išreikšti piešėjo gimtųjų namų ilgesį, neišmatuojamą dėkingumą už jam suteiktą galimybę pasiekti gyvenimo aukštumų.

Šalia keturių vyrų profilių nupiešta jauna moteris gali būti interpretuojama ne kaip giesmės subjektas šv. Barbora, o kaip sesuo Petronėlė. Jau nuo Viduramžių šventųjų gyvenimai turėjo atitikti tam tikrą šventojo asmens gyvenimo kanoną, suformuotą remiantis keliais svarbiausiais šventojo gyvenimo momentais (*loci communes*). Šv. Barbora krikščioniškajame mene buvo vaizduojama apsirengusi puošniais rūbais, su karūna, vienoje rankoje laikanti taurę su ostija, kitoje – kalaviją arba palmės (šlovės simbolis) šakelę

(žr. toliau – šv. Agota pavaizduota pagal tradiciją), todėl tikėtina, kad šiame piešinyje rankraščio autorius, norėdamas nudžiuginti ir nustebinti savo artimuosius bei jiems padėkoti, nupiešė jų „portretus“. Piešinyje moteris pavaizduota vilkinti raudoną, susagstomą (15 sagučių) suknelę, su apykakle, viena ranka nuleista, kita sulenkta, delnas paslėptas ties krūtine po suknia. Veidas nupieštas tokiu pat valančišku būdu: dešinysis antakis sujungtas su nosimi, kurios nupieštas ir sparnelis, akys didelės, burna maža. Plaukams šį kartą skirtas didesnis dėmesys: juodų garbanėlių aukšta šukuosena nupiešta tikroviškai, primenanti aukštuomenės damos sušukavimą.

11-oji giesmė „GIESMIE APE Sunu moksla gaylėtij etc.“ (p. 63) papuošta 1 cm juosta, kurios viduryje rašalu nubrėžta išilginė banguota linija. Šis ornamentas buvo taikomas medžio dirbiniuose, keramikoje, taip pat kryžių puošyboje. Virš šios juostos dantukų „žolėje“ „auga“ dvi raudonos gėlės: viena – didesnė keturiais vainiklapiais ir su centru, kita – mažesnė keturiais vainiklapiais, o tarpuose tarp gėlių – po paukštį, greičiausiai, pelikaną, vienas prieš kitą atsuktą. Paukščiai nupiešti vienodai iškeltais sparnais, tarsi šokantys. Paukščiai margi, nuspalvinti raudonais ir juodais smulkiais potėpiais. Paukščių figūros kopijuotos, nes beveik identiška nupieštos po 12-osios giesmės „GIESMIE APE Pana Szwęciause karalienie“ likusiame tuščiam užrašo lauke (p. 69). Sakralinio meno tyrėjų nustatyta, kad dviejų horizontaliai komponuojamų paukščių vaizdavimas sakraliniuose paminkluose žinomas įvairiose tautose nuo seniausių laikų: „Ankstyvosios krikščionybės laikotarpiu (IV–VI a.) sarkofagų fasadinės plokštumos dekore vaizduojamas Anastasio (Prisikėlimo) kryžius, ant kurio horizontaliosios kryžmos tupi du vienas į kitą atsukę balandžiai, dėl Egipto įtakos reiškę tikėjimo Kristumi atpirktas nemirtingas sielas, simbolizavę ir Kristaus Prisikėlimą“¹⁰⁷. Jolanta Zabulytė rašo, kad „dviejų paukščių ant stulpo/kolonos ar ant medžio bei šalia jo variantai liudija daugeliui tautų būdingos senosios tradicijos tęstinumą“¹⁰⁸.

Valančius pelikanus greičiausiai persipiešė iš knygos, nors tyrėjai pastebi, kad Lietuvoje negyvenančio ir nematyto pelikano vaizdavimas būdingas medinių kryžių vertikaliosios kryžmos viršuje, virš koplytėlių ar kryžmų centre, ir atspindi tiesioginę bažnytinės dailės įtaką, nes „šis paukštis pasitaiko bažnyčių (pavyzdžiui, Liolių bažnyčioje, Kelmės r.) altorių ar

¹⁰⁷ Jolanta Zabulytė, „Lietuviškų medinių kryžių paukščiai: reikšmės interpretacijos. I dalis“, in: *Liaudies kultūra*, Vilnius, 2006, Nr. 5 (110), p. 27.

¹⁰⁸ *Ibid.*, p. 28.

sakyklų viršuje¹⁰⁹. Pelikanas, savo krauju vaikus maitinantis, krikščioniškajame mene simbolizuoja Kristaus pasiaukojimą dėl žmonijos išganymo ir Eucharistijos sakramentą. Be to, Zabulytė spėja, kad kaimo žmogui pelikanas galėjo būti artimas ir kaip šeimos plačiaja prasme, jos skausmo ir vilčių simbolis¹¹⁰. „Apie tokios jo reikšmės galimybę byloja ir nuo vėlyvosios antikos laikų žinomas pelikano kaip pasiaukojančios tėvų meilės simbolis, viduramžiais perimtas ir pritaikytas krikščionybės.“¹¹¹

11-osios giesmės pabaigoje likusiame tuščiaame užrašo lauko apatiniame kampe, prie išorinės paraštės nupieštas veidas, būdingas Valančiaus rankai: apvali galva be kaklo, juodi ties numanomu kaklu į viršų užriesti plaukai, dešinysis antakis ir nosis piešti vienu judesiu, akys su pažymėtais paakiais, o abiejuose kampučiuose – raudoni ašarų latakai, akys didelės, jose atspindėtas išgastis ar baimė, visas veidas nuspalvintas rausvai. Virš veido rašalu ir liniuote nubrėžta įstriža linija, iš dešiniojo apatinio puslapio kampo kylanti į viršų, o virš jos lygiagrečiai vingiuoja kilpelių linija. Šiek tiek aukščiau virš linijos nupieštas žiedas su raudonu centru ir aštuoniais, pramaišiu nuspalvintais raudonais ir juodais vainiklapiais. Kaip matyti, šis piešinys, lyginant su ankstesniais, negausus detalių ir spalvų, tai leistų spėti, kad autorius pradėjo skubėti.

12-osios giesmės „GIESMIŲ APE Pana Szwečiause karalienie“ (p. 67) pavadinimas visai menkai iliustruotas, nes autorius, manytina, ėmė skubėti. Juosta po pavadinimu yra platesnė (~2,5 cm). Jos abu kraštai turi ~0,5 cm raudonai nuspalvintus laukelius, kuriuose rašalu nupieštos riestinės. Tarp šių laukelių, nuo apatinės ir viršutinės linijos, į juostos centrą, nespaudžiant plunksnos rašalu pribūrėšniuota (~0,5 cm ilgumo) įstrižainių, panašių į eglutės ornamentą, tik per vidurį jos ne sujungtos, o atskirtos tuščiu lauku, nuspalvintu šviesiai juodai. Teksto pabaigos tuščiaame užrašo lauke nupiešta gana puošni vaza su gėlėmis. Vaza, matyt, buvo pradėta piešti nuo viršaus, nuo angos linijos, kurią nubrėžus per plačią, nupiešti betilpo tik viršutinė indo dalis: išlenktas neilgas merktuvo kaklas ir suapvalinti šonai, su juose gražiai išlenktomis ašomis; apatinė įsivaizduojama vazos dalis nebetilpo. Visą vazos centrą užima raudoname fone nupieštas valančiškasis veidas su raudonais skruostais. Raudona vaza iš šonų apgaubta geltonos

¹⁰⁹ Jolanta Zabulytė, „Lietuviškų medinių kryžių paukščiai: reikšmės interpretacijos. II dalis“, in: *Liaudies kultūra*, Vilnius, 2006, Nr. 6 (111), p. 23.

¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ *Ibid.*

spalvos kraštu (~0,5 cm), geltonos yra ir ašos. Virš vazos angos nupiešta valančiška dantukų „žolė“. Iš žolės „išauga“ vijoklinės gėlės žaliais lapais ir raudonais žiedais, o tarp jų – dviejų pelikanų, tokių pat kaip 11-osios giesmės piešinyje (p. 63), vienas į kitą atsuktų, figūros.

Gėlės vazoje kaip Gyvybės medžio išraiškos etimologija greičiausiai yra nevietinės kilmės. O paukščiai/angelai krikščionybės ikonografijoje simbolizuoja pirmapradžio Rojaus sodų gyventojus. Paukščių/angelų paralelės yra dangiškojo pasaulio atributas. Žydinčio augalo inde motyvas naudotas ir Senovės Graikijos, Pompėjos kultūrų mene. Šis motyvas būdingas Renesanso dailei ir galėjo patekti į Lietuvą iš Vakarų Europos. Archetipinis „Gyvybės medžio įvaizdis Lietuvoje, kaip ir kitose Europos tradicinėse kultūrose, buvo adaptuotas kaip vieningas vizualinis ženklas, išreiškiantis esminę ir variantines – sakralines erdves jungiančio centro ir gyvybės cikliškumo raiškos idėjas“¹¹².

14-osios giesmės „GIESMIŲ APE Septinis sopulus Panos SZWĘCZIAUSSES“ (p. 73) kairiojoje pusėje (p. [72]) pavaizduotas Jėzus Kristus, o dešiniojoje prasideda giesmė. Ne itin puošnią juostą po pavadinimo kompensuoja spalvingas viso puslapio piešinys. Juosta iš abiejų kraštų turi ~0,2 mm tuščią viršutinę juostelę ir ~0,5 mm tuščią apatinę juostelę, tarp jų rudu rašalu rausvame fone pripiešta riestinių.

Piešinio centre profiliu, veidu pasuktu į išorinę paraštę, stovi vyras juodais plaukais ir barzda, raudona tunika (su keturiomis sagutėmis pakaklėje), į priekį ištiesęs per alkūnes sulenktas rankas (žr. il. Nr. 6). Be abejonės, tai – Kristaus atvaizdas. Jau nuo IV a. Kristus imtas vaizduoti kaip palyginti jaunas, bet vis dėlto jau subrendęs žmogus, ilgais, per vidurį perskirtais plaukais, siekiančiais kaklą ir pečius. Galva nupiešta didelė, veido bruožai perteikti kur kas detaliau negu kituose šio giesmyno piešiniuose. Nors veidas pasuktas šonu, akis nupiešta pilnai, kaip ir anksčiau aptartuose keturiuose vyrų profiliuose 10-osios giesmės piešinyje, su dideliu juodu vyzdžiu ir abiejuose kampučiuose raudonais ašarų latakais. Veidas nuspalvintas rausvai, gana detaliai išpiešta ausis nuspalvinta raudonai kaip ir lūpos. Antakis nėra tik brūkšnelis, bet daug smulkių brūkšnelių, žyminčių antakių plaukelius. Paakiuose smulkūs brūkšneliai, matyt, reiškia raukšles. Barzda ir ilgi plaukai nupiešti vešlūs. Bet ir šį kartą rankos ir delnai nupiešti taip,

¹¹² Jolanta Zabulytė, „Memorialinių paminklų traktuotės modeliai: medžio, augalo idėja pasaulėžiūroje ir antkapinių kryžių plastikoje (XIX–XXa. pr.)“, in: *Logos*, Vilnius, 2002, Nr. 30, p. 147.



6. Motiejaus Valančiaus rankraščinio giesmyno p. [72]–73

kad matyti, jog piešėjas dar nėra įgudęs: delnas primena pirštinę, o pirštai per ilgi ir per dideli; arčiau žiūrovo esančio delno pirštai nupiešti klaidingai išlenkti į delno išorę, o ne į vidų.

Kristaus figūra iš abiejų pusių supama į viršų kylančių raudonai žydinčių vijoklių su žaliais lapeliais ir raudonais žiedų pumpurėliais. Piešinio apačioje nupieštos keturios gėlės, primenančios rožių formą, o „žolė“ pavaizduota Valančiui būdingais dantukais.

Giesmės teksto pabaigos (p. 75) tuščiam užrašo lauke, prie vidinės paraštės nupiešta saulė su veidu, kairėje puslapio pusėje, po žodžiu „Amen“ – trapecija, nubraižyta iš atskirų linijų, kurių tarpai nuspalvinti raudonai. Po šios figūros, iš apatinės paraštės brūkšnio „auga“ gėlė, išsiskojanti į dvi šakeles: viena šakelė su lapeliais nuspalvinta žaliai, žiedas – raudonai, kita šakelė ir žiedas nuspalvinti raudonai. Saulės apskritimas pieštas pirma padėjus taškelius, po to juos sujungus linija. Saulės veidas ir akys – valančiški, saulės apskritimo linija geltona, spinduliai raudoni.

15-oji giesmė skirta šv. Agotai; kaip minėta, giesmė pavadinimo neturi, nes puslapis su teksto pradžia yra išplėštas. Bet išliko per visą puslapį (p. [76]) nupieštas šv. Agotos atvaizdas. Šv. Agota krikščioniškojoje tradicijoje vaizduojama įvairiai: su palmės šakele vienoje rankoje, o kitoje laikanti replėmis nutrauktas krūtis ar indą su duona; kartais piešiama su replėmis

rankose, rečiau – su kryžiumi, kurios galvą visada vainikuoja karūna arba gėlių vainikas. Lietuvių liaudies tradicijoje ji vaizduojama stovinti, vienoje rankoje laikanti duonos kepalėlį arba lėkštelę su duona, kitoje – palmės šakelę. Valančiaus šv. Agota nupiešta atsisukusi tiesiai ir su išskėstomis, šiek tiek sulenktomis ir pakeltomis rankomis; kairėje rankoje (iš žiūrinčiojo pusės) laiko kryžių, o dešinėje žydinčią žalią šakelę su raudonais žiedais. Reikia atkreipti dėmesį, kad kryžius savo forma tapatus *arma Christi* (p. 29) piešiniui – su išplatėjančiomis trapecijos formos kryžmų užbaigomis. Šv. Agotos veidas nupieštas neskubant, išlaikant valančišką manierą. Veidas supamas juodų plaukų, ties pečiais užriestų į viršų. Šv. Agota dėvi raudoną suknią (su šešiomis sagomis) su balta, aukšta apykakle ir baltu diržu; ant suknios vilki žalsvą apsiaustą. Detalai nupiešti apsiausto rankogaliai: iš po jų išlenda raudonas suknios rankogalis ir matyti juodas apsiausto pamušalas.

Prie šventosios kojų, iš abiejų pusių nupiešti į ją atsikusę dviejų asilų profiliai. Jų nupieštos tik galvos ir dalis kaklo; ausys – stačios, akys apvalios ir su pažymėtais apačioje raudonais ašarų latakais; trumpi karčiai nupiešti rašalo brūkšneliais. Asilas krikščioniškoje tradicijoje yra vargšų gyvulys, naudojamas turto ir skurdo kontrastui pabrėžti. Kristaus gimimo scenoje asilas liudija ypatingą nusižeminimą ir skurdą.

Giesmė baigiasi naujame puslapyje eilutėmis „Buk pagarbintas Iezau saldziafes / Ir Wardas tawa tegul Szwečiasies / Amen“ (p. [80]), o likusiame tuščiam užrašo lauke tarp vynuogių ir gėlių nupieštas balandis. Šis balandis savo forma labiausiai panašus į tikrą. Piešti Valančius pradėjo pasižymėdamas būsimą liniją taškeliais, ir šį kartą tilpo visas balandis, tik uodegos galas buvo nupieštas paraštėje. Balandžio galva ir pusė kaklo nuspalvinti raudonai, kūnas žalsvai, sparnas margas – raudoni ir juodi potėpiai. Vynuogės šaka gana realistiška, matyt, nusižiūrėta iš kitų piešinių. Gėlės tokios pačios kaip ir kitur: žali vijokliai su raudonais žiedais; kitos trys mažos gėlytės su koteliais, lapeliais ir raudonais žiedeliais. Piešinio apačioje standartiškai – žalia dantukų „žolė“.

16-osios giesmės „GIESMIE APE SZWĘTA ONNA ALWITY“ (p. 81) kaip ir 9-osios „GIESMIE APE Pana Szwečziause Szkaplerna“ pavadinimas papuoštas rašalu nubrėžta linija, kuri turėtų simbolizuoti žemės pagrindą, o į viršų neatitraukiant rankos rašalu pripiešta „žolės“ dantukų su smailiomis viršūnėlėmis, jose „auga“ 6 raudonos galbūt rožės, nes vainiklapiai piešti bangelėmis, o ne atskirai; gėlės yra su žaliais koteliais ir lapeliais.

Giesmės teksto pabaigoje (p. 83) tuščiam užrašo lauke, dešinėje pusėje, prie vidinės paraštės nupiešta kaukolė, kaip jau minėta, atrodo, nusižiū-

rėta iš Juozapo Bakos pirmojo ir antrojo knygos leidimo¹¹³. Valančiui buvo nesunku atkartoti kaukolės piešinį iš pirmojo knygos leidimo, nes tai tik ovalas, kiek susiaurėjantis apačioje ties smakru, vietoje akiduobių du juodi taškai, o vietoj nosies ertmės – trikampis. Kaukolės burnoje matyti trys didžiuliai dantys. Valančius rašalu nupiešė ne visai taisyklingą ovalą, vėliau jį dar ant viršaus apvedė juodu teptuku. Vietoj akių kiaurymių jis taip pat nupiešė du juodus apskritimus, vietoj nosies angos – juodą trikampį, smakro apačioje – trys dantys. Kaukolės apačioje sukryžiuoti „kaulai“ – du juodu teptuku nubrėžti brūkšniai, tačiau viršugalvyje juodu teptuku nupieštas perrištas kaspinas, atrodo, paimtas iš 1807 m. leidimo, kur virš kaukolės buvo juosta su įrašu „MEMENTO MORI“.

Kaukolės simbolika siejama su mirtimi, išreiškia filosofinį gyvenimo ir mirties santykio aspektą. Kaukolė yra mistinis ženklas gyviesiems ir nuolatinis priminimas, kad kiekvienas yra mirtingas. Krikščioniškoje ikonografijoje kaukolė po nukryžiuoto Kristaus kojomis dažnai vadinama Adomo galva¹¹⁴. Kairėje puslapio pusėje, po žodžiu „Amen“, šalia kaukolės penkiais horizontaliais brūkšneliais rašalu subraižyta trapecija: platesnė viršuje (5 cm) ir susiaurėjusi apačioje (1,5 cm). Po kaukolės ir trikampio nupiešta nuskinta galbūt rožės šaka su dviem raudonais žiedais ir keturiais mažais raudonais pumpurėliais.

17-oji giesmė „GIESMIE APE SZWĘCZiause sakramenta“ (p. 85) prasižada dešinėje atvarto pusėje, kairiojoje per visą puslapį nupiešta saulė, tarsi iliustruojant giesmės dešimtąją eilutę: „Dangu žeme Swieć yr mares“. Saulė turi žmogaus veidą, nupieštą valančišku būdu: pirmiausia iš taškelių buvo nupieštas apskritimas, po to – sujungti abu antakiai ir nosis, akys su abiejuose pusėse raudonai pažymėtais ašarų latakais ir raudonos lūpos. Spinduliai pirmiausia nupiešti rašalu, po to tarpuose ir ant viršaus spalvinta geltonai ir raudonai. Po pavadinimu rašalu nubrėžtas brūkšnys, o po juo horizontaliai, iš kairiosios paraštės tarsi giesmės pirmoji eilutė „auga“ vijoklis su raudonais žiedais viršūnėje. Augaliniai motyvai, kurie forma panašūs į žalčius būdingi Valančiaus piešiniams. Jie būdavo dažnai vaizduojami stogastulpių ar kryžių statmenose, dažnai atstodavo geležinių viršūninių kryželių spindulius. Galima pastebėti, kad lietuviškieji kryžiai apibūdinami kaip „saulėtieji kryžiai“ ar „kryžiai – saulės“¹¹⁵, ir Valančiaus saulė greičiausiai paimta

¹¹³ [Józef Baka], *op. cit.*

¹¹⁴ Vitalijus Michalovskis, *op. cit.*, p. 1.

¹¹⁵ Jolanta Zabulytė, *op. cit.*, p. 30.

iš liaudiškosios krikščioniškojo meno tradicijos. Giesmės pabaigoje iš išorinės paraštės apatinio kampo „išauga“ į tris šakeles išsišakojanti raudonžiedė keturių vainiklapių (erškėtrožės simbolis) gėlė žaliais lapais.

18-osios, paskutinės, giesmės „GIESMIE APE Panna SZWĘCZIAUSE“ (p. 89) atvarto ir užvarto piešinys yra geometrinių formų, niekaip nesusijęs su giesmės turiniu. Viso rankraščio piešinių kontekste tai labai krenta į akis ir verčia galvoti, kodėl pabaigoje piešėjas taip radikaliai pasikeitė? Anksčiau piešiniuose geometrinių figūrų pasitaikydavo retai, o ir tada jos buvo atsveriamos kitais piešiniais, kuriuose vyravo apskritimas, ovalas, lenkta linija. 16-osios giesmės užsklandoje buvo linijų pagalba subraižyta trapecija, 18-osios giesmės iliustracijoje abu piešiniai geometriniai – trapecija ir kvadratas.

Po pavadinimu nupieštos trapecijos viršutinė linija 10 cm, o apatinė 2 cm, labai primena apverstą piramidę (žr. il. Nr. 7). Trapecijos/piramidės apačioje yra trys liepsnos (?) liežuviai: šoniniai nuspalvinti raudonai, o vidurinis – šviesiai juodos spalvos. Trapecijos vidurys yra kas 0,5 cm subraižytas horizontaliomis linijomis, jų trys tarpsniai nuspalvinti raudonai, du palikti nespaltoti. Mėginant piešinį interpretuoti, prisimintinas Daukanto *Istorijoje Žemaitiškoje* aprašytas Šventaragio šventyklos altorius:

Šventaragis, didysis Lietuvos kunigaikštis, gražiame ažuolyne ant santeklio Vyliaus ir Neries upių (šiandien Vilijos ir Vilenkos), kurioje vietoj dabar katedra Vilniaus riogso, padėjo pamatus garbingai žinyčiai, o sūnus jo Gereimantas metuose 1285 ją nubengė strūnyti. Buvo akmens trobesys, 150 mastų ilgas, 100 platus o 15 aukštas, be stogo, vienas teturįs pereinamas duris per koplyčią, kurioje šventi ir stebuklingi daiktai buvo laikomi. Apačioj tos koplyčios buvo rūsys, kuriame laikė šventus žalčius ir varles, o ant jos čiukuro buvo bonė 16 mastų aukštesniai už sienas bažnyčios, kurioje timpojo medžio stuomenis dievalio, pargabento iš šventų Palangos girių. Pati koplyčia su bone buvo plytų. Tuojau prieš tą koplyčią stovėjo altorius, nuo 12 laiptų stulpeliais apeiliuotas, kurio alviena laipta 2 1/2 masto aukštį o tris platumo turėjo; viršuj pašaliai to altoriaus apkaišyti buvo taurių ragais, pats jo viršus ketvirtainy 9 mastus platumo turėjo, o visas altorius aukščio 35 mastus. Alviena laipta altoriaus buvo paskirta kiekvienam saulės ženklui, arba Zodiakui, ant kurios tą dieną tedegindavo apierą, kurioj saulė žengė į tą ženklą, atsitolindama rudenį ir grįždama pavasarį; ir taip ant visų aukštosios laiptos buvo ženklas Vėžio, o ant visų žemosios Ožragio. Vienok ant tų laiptų nekūrinos tikroji apiera, kaip pagonys tarė, bet tenai stovėjo patys paveikslai Liūto, Mergos, Žuvies ir t. t., iš vaško nudirbti. Ant paties aukštojo altoriaus tekūrinos gyvolių apieros šventomis dienomis, ant kurio vienok šventa ugnis dieną ir naktį rusėjo, saugojama nuo kunigų arba kunigių, tam paskirtų. Viršuj to altoriaus buvo taip keista įlinkmė nutaisyta, jog nei lytus, nei



7. Motiejaus Valančiaus rankraščinio giesmyno p. [88]–89

darganos, nei vėtros negalėjo tenai ugnies gesyti nei blaškyti, bet juo vėtruotie, juo dar aukščiau jos liepsnos tvaskėjo. Pačiame altoriuj buvo kambariai, kuriuose laikė indas ir kitus įrankius apierų.¹¹⁶

Valančius kartu su kitais Vilniaus Vyriausiosios seminarijos profesoriais ir seminaristais 1842 m. rudenį kėlėsi į Peterburgą¹¹⁷, kur neilgai trukęs susipažino su Daukantu, su kuriuo užsimezgė glaudus bendradarbiavimas. Antai Valančius skaitė ir savo *Žemaičių vyskupystei* naudojo *Istorijos Žemaitiškos* rankraštį, rodė Daukantui savo pamokslų rinkinius ir pirmuosius himnografinius bandymus. Matyt, buvo galvojama tai, kas lenkiškai rašyta, versti į lietuvių kalbą, ir kuo greičiau lietuviams parūpinti naujų geresnės kokybės tekstų. Bet nei Valančiaus pamokslų rinkiniai ir kai kurie giesmių rankraščiai (pavyzdžiui, *Giešmie Ape S. Roka*) tuo metu nebuvo paskelbti, bet taip ir liko tarp istoriko palikimo.

Tad paskutinės giesmės piešinių objektus siečiau su Daukanto *Istorija Žemaitiška*. Valančius, perskaitęs *Istoriją Žemaitišką*, galbūt suprato privalęs permąstyti savojo patriotiškumo, suformuoto Vilniaus aplinkoje, turinį,

¹¹⁶ Simonas Daukantas, *Istorija žemaitiška*, t. 1, parengė Birutė Vanagienė, (ser. *Lituanistinė biblioteka*), Vilnius: Vaga, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1995, p. 105–106.

¹¹⁷ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 125.

bandyti suprasti pagoniškosios Lietuvos istorijos svarbą stiprinant lietuvių Katalikų Bažnyčios pozicijas ir plečiant demokratijos ribas, ieškant katalikiškumo ir tautiškumo naujųjų formų. Ir kol jis nesuprato, kaip žodžiais išreikšti naująją patirtį, galėjo perteikti vaizdiniais. Ir iliustruodamas paskutinę giesmę, jos atsklandoje nupiešė apverstą pagonišką altorių, kaip pasąmonėje įvykusį atsisveikinimą su kunigaikščių istorija, o užsklandoje – krikščionių bažnyčios altoriaus mensą, kaip naujos lietuvių tautos formavimo atspirties tašką. Giesmės pabaigoje nupieštas piešinys primena altoriaus mensos priekinės dalies ar sienų freskos fragmentą. Pasidomėjus Lietuvos bažnyčių altorių puošyba, panašu, kad paskutinis piešinys galėtų būti interpretuojamas ir kaip mensos priekinės dalies vaizdas. Tai galėtų būti ištaipyta mūrinė mensa. Piešinys sudarytas iš kvadrato piešinio centre, į kurį pripiešta į centrą mažėjančių kvadratų. Abiejuose centrinio piešinio šonuose stovi po žvakę (tokią pat kaip ankstesniuose piešiniuose), o už žvakių nupieštos kolonos, kurių viršus išplatėja ir sudaro trapeciją. Kvadratas sudarytas iš septynių į centrą mažėjančių kvadratų, nuspalvintų (kas antras) juodai ir raudonai. Kvadratai nupiešti mažėjančia tvarka į centrą.

Apibendrinimas. Ištyrus Motiejaus Valančiaus iliustruoto giesmių rankraščio istoriją, spėjama, kad rinkinys galėjo būti sumanytas kaip dovana sesers Petronėlės Beresnevičienės šeimai, kartu gyvenusiai motinai Onai Valančienei, dukterėčioms Beresnevičiūtėms, bet ypač sūnėnui Vladislovui Beresnevičiui, su kuriuo Valančius visą gyvenimą palaikė ryšius. Rankraščio braižas, rašyba, kalba rodytų, kad skirtingu laiku rašytų giesmių tekstai į švarraštį buvo perrašyti prieš 1844 m. Paskutiniai *Giesmyno* savininkai, kurie kol kas nėra nustatyti, perduodami rankraštį Vytauto Didžiojo bibliotekai, jau nežinojo teksto užrašytojo pavardės, nes rankraštis iki šiol nebuvo autorizuotas.

Rankraštyje yra 18 giesmių: 1) „GIESMIE ape muka Jezusa Pona“ (*Aszarru akis ir [szirdies kartibe]*, p. 1–17), 2) „GIESMIE APE SZWĘTA Barbora zagaru 1819“ (*Szwęta Barbora Patronka milause*, p. [18]–19), 3) „GIESMIE APE muka JEZUSA Pona Darzelie ALIWU“ (*Darzelie aliwu regiu dydi diwa*, p. [20]–27), 4) „GIESMIE APE nukrižewoima Jezusa Pona“ (*Jezaus milausis ant kriziaus prikaltas*, p. 29–[30]), 5) „GIESMIE APE Łozoriu YR Bagoczium“ (*Pewnas žmogus Bagotas budams*, p. 31–43), 6) „GIESMIE APE Szwęta Juzapa sciesliwa patrona“ (*Sciesliwas kursay Patrona*, p. 45–[46]), 7) „GIESMIE APE Panna Szwęciause Szydławos zemayciu“ (*Sweyka Pannele cudays pagarbinta*, p. 47–[50]), 8) „GIESMIE APE Trayce Szwecziaufe ir Motina Szwęcz:“ (*Auk-*

so *wałnastys małonies pyłnoi*, p. [52]–[54]), 9) „GIESMIE APE Pana Szwečziause Szkaplerna“ (*Szkaplierna Pana tame ir kituose*, p. 55–59), 10) „GIESMIE APE SZWĘTA BARBORA“ (*Barbora palaymintoje muczelnikie*, p. [60]–[62]), 11) „GIESMIE APE Sunu moksla gaylėtij etc.:“ (*Ach ne szscisliwas ka asz sau padariau*, p. 63–[66]), 12) „GIESMIE APE Pana Szwečziause karalienie“ (*O Dangiszka ciecoriene*, p. 67–69), 13) „GIESMIE etc.: APE Pona Jezusa Łabos nakties“ (*Labanakt o Jezau o małone mano*, p. [70]–[71]), 14) „GIESMIE APE Septinis sopulus Panos SZWĘCZIAUSES“ (*Sweyka buk motina Jezaus małoniausioje*, p. 73–75), 15) „[Giesmė apie šv. Agotą]“ [*nėra ~12 pirmųjų eilučių*] (p. 77–[80]), 16) „GIESMIE APE SZWĘTA ONNA ALWITY“ (*Ant ciela Swieta Diewas sudas daro*, p. 81–83), 17) „GIESMIE APE Szwečziause sakramenta“ (*Dangu žeme Swieć yr mares*, p. 85–87), 18) „GIESMIE APE Panna Szwečziause“ (*Małoninga Poni musu ir Karaliene*, p. [88]–90).

Sudarydamas giesmių rinkinį Valančius daugiausia rėmėsi Vincento Valmiko *Kantičkų žemaitiškų* tekstais. Straipsnyje, siekiant nustatyti giesmių šaltinius, tekstai buvo lyginami su 1829–1830 m. Valmiko *Kantičkų žemaitiškų* leidimo tekstais, kurie buvo pakartoti pagal ketvirtąjį 1826 m. leidimą *Kantyczkos žemaytyszkos arba Giedojmay Diewa garbing[y]*.

Iš 18 giesmių 3 (2-oji, 15-oji ir 16-oji) laikytinos originaliomis giesmėmis: „GIESMIE APE SZWĘTA Barbora zagaru 1819“, „[Giesmė apie šv. Agotą]“ ir „GIESMIE APE SZWĘTA ONNA ALWITY“. Naujai išversta 13-oji „GIESMIE etc.: APE Pona Jezusa Łabos nakties“. 11-osios „GIESMIE APE Sunu moksla gaylėtij etc.:“ – vertimo šaltinis nenustatytas.

Ištyrus giesmes pagal tematiką, matyti, kad rankraštyje yra 4 giesmės apie Jėzų Kristų, 6 apie Švč. Mergelę Mariją, apie šventąsias (palaimintąją Barborą Žagarietę, šv. Agotą, šv. Oną, šv. Barborą), apie šv. Juozapą globėją, apie Švč. Sakramentą, apie Lozorių ir turtuolį, apie tinginį sūnų. Iš 18 giesmių 4 Valančius atrinko susijusias su Lietuva – tai giesmės apie Šiluvos Švč. Mergelę Mariją (7-oji), Krekenavos Švč. Mergelę Mariją (12-oji), palaimintąją Barborą Žagarietę (2-oji), šv. Oną iš Alvito (16-oji).

3 giesmių apie Jėzų Kristų – „GIESMIE ape muka Jezusa Pona“ (1-oji), „GIESMIE APE muka JEZUSA Pona Darzelie ALIWU“ (3-oji), „GIESMIE APE nukrižewoima Jezusa Pona“ (4-oji) – prototekstai imti iš Valmiko *Kantičkų žemaitiškų* ciklo „Giesmes apėy muka pona Jezusa“ (1829–1830, p. 34–149). „GIESMIE ape muka Jezusa Pona“ parašyta sekant minėto *Kantičkų žemaitiškų* ciklo „Giesmie VI“ (*Aszaras akiun yr szirdies kartibe*) (1829–1830, p. 82–90), bet, papildant kitų šio ciklo giesmių (pavyzdžiui, „Giesmie I“, „Giesmie II“) eilutėmis. 4-oji „GIESMIE APE nukrižewoima Jezusa Pona“

yra parašyta redaguojant ir pildant Valmiko ciklo apie Jėzaus kančią „Giesmie XXI“ (*Jezau milausis ant križiaus iztemptas*) (1829–1830, p. 128–129). Tik 13-oji „GIESMIE etc.: APE Pona Jezusa Łabos nakties“ yra Juozapo Bakos giesmės „Uwaga wieczorna“ vertimas, paimtas iš eilėraščių rinktinės *Uwagi smierci niechybney* (1766). Vėliau ši giesmė pakeistu pavadinimu „Giesmė vakarinė“ pateko į Valančiaus peržiūrėtą *Knygą giesmių, arba Kanticzkos leidimą*.

6 giesmės apie Švč. Mergelę Mariją taip pat imtos iš Valmiko *Kantičkų žemaitiškų*. Giesmyno 7-oji „GIESMIE APE Panna Szwęciause Szydławos zemayciu“ (*Sweyka Pannele cudays pagarbinta*) laikytina Valmiko giesmių ciklo „Apey Panna Szwencziause“ giesmės „Giesmie XI. APEY PANNA SZWENCZ. CUDAUNA SZYDŁAWOS BAZNICZIOY“ (*Sweyka Pannele cudays pagarbinta*) (1829–1830, p. 254–257) redakcija. Valančiaus Giesmyno 8-oji „GIESMIE APE Trayce Szwęciaufe ir Motina Szwęcz:“ (*Aukso wałnastys małonies pylnoi*) yra Valmiko ciklo „Apey Panna Szwencziause“ giesmės „Giesmie XII. APEY PANNA SZWENCZIAUSE NEWALNIKU“ (*Auksa wałnastys małones pylnoji*) (1829–1830, p. 257–259) redakcija. 9-oji „GIESMIE APE Pana Szwęciause Szkaplerna“ (*Szkaplerna Panna tame ir kituose*) yra Valmiko ciklo „Apey Panna Szwencziause“ giesmės „Giesmie XIII“ (p. 259–263) redakcija. 12-osios giesmės „GIESMIE APE Pana Szwęciause karalienie“ (*O Dangiszka ciecoriene*) pagrindinė mintis paimta iš Valmiko ciklo „Apey Panna Szwencziause“ giesmės „GIESMIE XIV. Apey cudauna P. Szwenz: Krakinawas bażniczio“ (p. 263–265), bet gerokai perdirbta, laisvai perkurta. 14-oji „GIESMIE APE Septinis sopulus Panos SZWĘCZIAUSES“ (*Sweyka buk motina Jezaus małoniausioje*) paimta iš Valmiko ciklo „Apey Panna Szwencziause“ – „GIESMIE XXVII. APEY PANNA SZWENCZ SOPULINGA“ (p. 295–297).

17-oji „GIESMIE APE Szwęciause sakramenta“ (*Dangu žeme Swieć yr mares*) parašyta laisvai sekant Valmiko ciklo „Apey Szwencziausi Sakramenta“ penkiomis giesmėmis „Giesmie I“ (*Diewe czionay esi Sakramente*) (p. 465–470), „Giesmie II“ (*Pulkiem ant kielu krikščionis*) (p. 470–471), „Giesmie III“ (*Łaukiem Poni, grieszni žmones*) (p. 471–473), „Giesmie IV“ (*Diewe czionay esi Sakramente*) (p. 473–476), „Giesmie V“ (*Ungoy tawa Diewe stowiu*) (p. 476–477).

6-oji „GIESMIE APE Szwęta Juzapa sciesliwa patrona“ (*Sciesliwas kursay Patrona*) parašyta kiek paredaguojant Valmiko ciklo „Apey S. Juzapa Patrona ścieśliwa smerczia“ giesmę „Giesmie II“ (*Ścieśliwas, kursay už patrona*) (p. 315–316).

5-oji „GIESMIE APE Łozoriu YR Bagocziau“ (*Pewnas žmogus Bagotas budams*) yra Valmiko giesmės „Apey smerti S. Łozoriaus“ (*Buwa žmogaus bagotas*) (p. 541–551) laisvas sekimas.

Giesmyno rankraštis yra gausiai iliustruotas paties Valančiaus. Jame yra 17 atsklandų, t. y. po kiekvienu pavadinimu (išskyrus vieną, o giesmės apie šv. Agotą pradžia neišliko) nubrėžtame lauke nupieštos ornamentuotos juostos (kartą nupiešti ir du veidai); jos nė karto nesikartoja. Yra 21 užsklanda: iš jų 11 piešinių beveik per visą *in quarto* puslapį, 10 – pusės puslapio ir mažesni. Piešiniai piešti tos pačios spalvos kaip giesmių užrašai rašalu ir nuspalvinti akvarele.

Valančiaus piešiniai nupiešti sekant krikščioniškojo ir lietuvių liaudies meno tradicija. *Giesmyno* rengimo laikotarpiu Valančius jau buvo gausiai skaitęs Renesanso, Baroko knygų, kuriose buvo gausu iliustracijų, kurių motyvų galima rasti piešiniuose. Valančius, komponuodamas piešinį, pavartojo ne vienos epochos krikščioniškojo meno objektus, motyvus ir lietuvių liaudies meno detales, viską pritaikydamas savo menkam gebėjimui atkurti vaizdą.

Ištyrus visus piešinius matyti, kad rankraštyje vyrauja apskritimas, lenkta linija, bet pabaigoje atsiranda geometrinės figūros – trapecija, kvadratas. Piešiniuose daug pasikartojančių objektų: veidai (21), gėlės (~135), paukščiai (10), delnai, žemė, žolė, saulė (3). Toliau būtų svarbu tirti giesmių redagavimo ir perdirbimo bei vertimo pobūdį, analizuoti giesmių teksto ir vaizdo ryšį, atskleisti piešinių prasmių interpretacijas.

THE MANUSCRIPT OF HYMNS ILLUSTRATED BY MOTIEJUS VALANČIUS

Roma Bončkutė

Summary

The paper addresses the manuscript *GIESMIE ape muka Jezusa Pona* (Hymns on the Suffering of Jesus the Lord) illustrated by Motiejus Valančius, Bishop of Samogitia. In 1948, the unauthorized manuscript was transferred from Vytautas Magnus University in Kaunas to Vilnius University Library. The paper focuses on the history of the manuscript and eighteen hymns. It assumes that Valančius conceived the illustrated manuscript as present to his nephew Vladislovas Beresnevičius with whom Valančius maintained lifelong contacts. The style,

orthography, and language of the manuscript suggest that although written at different times, the texts of the hymns were rewritten as a clean copy before 1844.

When compiling the hymn collection, Valančius mostly relied on the texts of Vincentas Valmikas's *Kantičkos žemaitiškos*, which he edited or adapted. Of the eighteen hymns, three (2, 15, and 16) seem original: 'GIESMIE APE SZWĘTA Barbora zagaru 1819', '[Giesmė apie šv. Agotą]', 'GIESMIE APE SZWĘTA ONNA ALWITY'. Valančius translated from Polish to Lithuanian thirteenth hymn 'GIESMIE etc.: APE Pona Jezusa Łabos nakties' and fourteenth hymn by Juozapas Baka 'Uwaga wieczorna'. The origin of the eleventh hymn 'GIESMIE APE Sunu moksła gaylėtij etc.:' has not been identified.

The manuscript included four hymns on Jesus Christ, six on the Blessed Virgin Mary, and ten on female saints (Blessed Barbora of Žagarė, St Agatha, St Anne, St Barbara), on St Joseph the Guardian, Holy Sacrament, the rich man and Lazarus, and on the lazy son. Four hymns – on the Holy Virgin Mary of Šiluva, the Holy Virgin Mary of Krekenava, Blessed Barbora of Žagarė, and St Anne of Alvitas – are directly linked up to Lithuania.

The manuscript contains seventeen headpieces of different motifs. There are twenty-one tailpieces, of which eleven drawings take almost a whole *in quarto* page, while ten are of half a page and smaller. The drawings are done in the same ink as the writing of hymns and filled in with watercolors. The examination of drawings shows that curved lines prevail at the beginning of the manuscript, and geometrical shapes dominate at the end. Numerous recurrent objects are depicted: 21 faces, 135 flowers, 10 birds, palms, earth, and three suns. Valančius's pictures are simple and childlike. They contain objects, motifs, and elements of Christian and Lithuanian folk art.

VILNIAUS VYSKUPIJOS SUFRAGANATAI XIX A.: RAIDOS BRUOŽAI IR SUFRAGANŲ, KAIP FUNKCINĖS AUKŠTOSIOS DVASININKIJOS GRUPĖS, CHARAKTERISTIKOS METMENYS

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

Abiejų Tautų Respublikos katalikų vyskupijose buvo plačiai paplitusi ikitridentinė sufragano pareigybės samprata, t. y. sufraganais vadinti ne tik metropolitui tiesiogiai pavaldžių vyskupijų ordinarai, kaip apibrėžia potridentinės kanonų teisės straipsniai, bet ir vyskupijų vyskupų padėjėjai (*episcopi auxiliaries*), turintys vyskupų *in partibus infidelium* titulą¹. Tyrėjai linkę manyti, kad pastarąją dvasininkų grupę sufraganais įvardijantis terminas radosi siekiant išvengti painiavos su tuo metu buvusia dar viena vyskupų pagalbininkų grupe – vyskupų koadjutoriais *cum futura successione*, turėjusiais teisę pavaduoti vyskupą šiam dėl ligos, senatvės ar kitų priežasčių negalint deramai valdyti vyskupijos, ir po ordinaro mirties paveldėdavusiais vyskupijos sostą². Vyskupo koadjutorius *cum futura successione* paprastai reziduodavo prie vyskupijos sosto. Tuo tarpu sufraganas, turėdavęs reziduoti jam paskirtame sufraganate, dažniausiai gerokai nutolusiame nuo vyskupijos sostinės, sosto nepaveldėdavo³. Sufragano skyrimas Abiejų Tautų Respublikos laikais buvo ordinaro prerogatyva, tačiau teisė suteikti vyskupo *in partibus infidelium* titulą ir šiai tarnystei dvasininką prekonizuo-

¹ Piotr Hemperek, „Biskup sufragan“, in: *Encyklopedia Katolicka*, t. 2, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1976, k. 614; Hieronim Eugeniusz Wyczawski, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, Kalwaria Zebrzydowska: Wydawnictwo „Calvarianum“, 1989, p. 172; X. A. S., „Biskup sufragan“, in: *Encyklopedia kościelna*, wydana przez X. Michała Nowodworskiego, t. 2, Warszawa: W Drukarni Czerwińskiego i Spółki, 1873, p. 374–375.

² X. A. S., *op. cit.*, p. 374–375.

³ Lenkų istoriografijoje įsitvirtino sąvoka *sufraganat okręgowy*, įvardijanti sufraganiją, esančią nuo vyskupo rezidencijos vietos atokesnėje vyskupijos dalyje. Tokiai sufraganijai įvardyti lietuvių kalba šiame straipsnyje vartojamas terminas „sufraganatas“.

ti⁴ buvo rezervuota Apaštalu Sostui. Svarbiausia vyskupo nominuoto ir popiežiaus prekonizuoto (prieš tai suteikus nominuotajam neegzistuojančios vyskupijos titulą) sufragano pareiga buvo pagalba vyskupijos ordinarui pastarojo pastoracinėje tarnystėje. Turėdamas ordinaro leidimą, jis galėjo teikti kunigystės šventimus, Sutvirtinimo sakramentą, konsekruoti bažnyčias, altorius ir pan., tačiau su realia valdžia vyskupijoje vyskupo sufragano pareigybė nebuvo susieta⁵. Po valstybės padalijimų tradicija ordinarų pagalbininkus vyskopus *in partibus infidelium* (po 1882 m. – titulinius)⁶ vadinti sufraganais išliko tiek buvusios Lenkijos Karalystės, tiek Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyskupijose. Vilniaus vyskupijos istorija šiuo požiūriu nėra išskirtinė.

Istoriografijos metmenys ir šaltiniai. Vilniaus vyskupijos sufraganatų ir sufragano pareigas ėjusių aukštesniųjų vyskupijos dvasininkų narytyvo genezė sietina su Jono Kurčevskio (Kurczewski) – Vilniaus katedros kapitulos prelato – veikalais vyskupijos istorijos tema. Iki šiol aktualumo nepraradusioje ir tyrėjų dažnai cituojamoje XX a. pradžioje išleistoje Vilniaus vyskupijos istorijos sintezėje Kurčevskis glaustai aptarė ir vyskupijos sufraganatų istoriją, paskelbė sufraganų sąrašą, šalia kiekvienos pavardės pateikdamas pagrindinius biografijos faktus⁷. Nepaisant pasitaikančių netikslumų nurodant biografijos datas, tarp jų ir sufragano tarnystės pareigų trukmę, tai yra vertinga medžiaga išsamesnei tiek vyskupijos sufraganatų tinklo, tiek ir sufraganų, kaip dvasininkijos elitui priskirtinos dvasininkų grupės, analizei. Kurčevskis dvasininkų paskyrimą į suf-

⁴ Prekonizacija (lot. *praeconicare*) – kai remdamasis teikimu (šiuo atveju – Rusijos imperatoriaus nominacija) popiežius paskelbia dvasininką vyskupu. Taip imperatoriaus šiai pareigybei nominuotasis dvasininkas tapdavo Apaštalu Sosto nominuotoju. Šį „statusą“ turėjo iki konsekracijos procedūros ir iškilmingo įvesdinimo į katedrą. Pastaroji iškilmė užbaigdavo kanoninį įteisinimą.

⁵ Adam Stanisław Krasinski, *Prawo kanoniczne*, Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego, 1861, p. 124–125.

⁶ Popiežius Leonas XIII 1882 m. terminą *in partibus infidelium* pakeitė sąvoka *episcopi titularis*; žr. J. V. [Juozas Vaišnora], „In partibus infidelium“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 8, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, p. 536–537.

⁷ Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i pracę biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1912, p. 75–91; Jan Kurczewski, *Kościół zamkowy, czyli katedra wileńska: w jej dziejowym, liturgicznym, architektonicznym i ekonomicznym rozwoju*, t. 1, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1908, p. 322–328.

raganus datas dažniausiai nurodė metų, kartais mėnesio tikslumu, tačiau rašydamas apie XIX a. vyskupijos sufraganus detaliau neaptarė jų nominavimo procedūros, nesigilino į nominavimo ir ordinavimo procedūrų skirtumus, tad neretai neaišku, kokia data – nominavimo ar konsekracijos – šalia konkrečios sufragano pavardės nurodyta. Kurčevskio sudarytą vyskupijos sufraganų katalogą svariai papildė Paulius Rabikauskas, publikavęs Vatikano slaptajame archyve (*Archivio Segreto Vaticano*) saugomas Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės vyskupijų vyskupų reliacijas Apaštalo Sostui ir Vilniaus vyskupiją liečiančių dokumentų rinkinio tome paskelbęs vyskupijos hierarchų vardinį sąrašą. Į šį sąrašą įtraukti ir sufraganai⁸. Nors Rabikauskas šaltinių, kuriuos pasitelkė, ir neįvardijo, akivaizdu, kad remtasi Vatikano slaptajame archyve saugomais dokumentais. Tad spėtina, kad datos mėnesio ir dienos tikslumu Rabikausko sąrašė yra pagal tai, kada dvasininką į šias pareigas paskyrė popiežius. Rabikausko sudarytasis vyskupijos sufraganų sąrašas nėra identiškas anksčiau Kurčevskio paskelbtajam. Antai Rabikauskas rašo Vilniaus vyskupą Andrių Benediktą Klungevičių 1830–1840 m. buvus Bresto sufraganu, o Kurčevskis – Vilniaus. Mažai tikėtina, kad Rabikauskas apie Kurčevskio veiklą nežinojo, tačiau neatmestina, kad juo galėjo nesinaudoti. Tyrėjai yra atkreipę dėmesį į šiuose sąrašuose esančius nesutapimus. Antai Bažnyčios istorikas Tadeusz Krahelis, savo XX a. aštunto dešimtmečio pabaigoje išleistoje studijoje apie Vilniaus arkivyskupijos istoriografiją, Klungevičiaus priskyrimą Bresto sufraganatui Rabikausko sudarytame sąrašė vienareikšmiškai priskyre prie klaidų⁹. Rašydamas skirsnį apie Vilniaus vyskupijos sufraganus kolektyvinėje studijoje, skirtoje Vilniaus vyskupijos įsteigimo sukakčiai, Krahelis pateikė ir sufraganų sąrašą, Klungevičių įrašydamas prie Vilniaus sufraganų ir nurodydamas jo tarnystės šiose pareigose laiką metų tikslumu¹⁰. Tuo tarpu XX a. paskutinio dešimtmečio pradžioje Kazio Misiaus ir Romualdo Šinkūno parengtame Lietuvos katalikų bažnyčių žinyne publikuojamame Vilniaus vyskupijos vyskupų ir administratorių sąrašė, kuriame išskirti ir sufraganai pagal atskiras sufra-

⁸ *Episcopi Vilmensis*, in: *Relationes status dioecesium in Magno ducatu Lituaniae*, t. 1: *Dioecesis Vilmensis et Samogitiae*, Pluribus adlaborantibus in unum redegit Paulus Rabikauskas, S.I., Romae: Academiae Lituanae Catholicae Scientiarum, 1971, p. 11–17.

⁹ Tadeusz Krahel, *Historiografia (archi)diecezji wileńskiej do 1939 roku*, (ser. *Studia z historii kościoła w Polsce*, t. 5), Warszawa: Akademia Teologii Katolickiej, 1979, p. 120.

¹⁰ Tadeusz Krahel, „Zarys dziejów (archi)diecezji wileńskiej“, in: *Studia Teologiczne*, t. 5–6: 1987–1988, Białystok–Drohiczyn–Łomża, [1988], p. 31–33.

ganijas¹¹, Klungevičius autorių priskirtas prie Bresto sufraganų. Nors ir nenurodyta, kokiais šaltiniais remtasi, tačiau akivaizdu, kad sekta Rabikausku. Taigi neaišku, ar žinyno autoriai atmetė Krahelio pastebėtą apsirikimą Rabikausko sąrašė kaip nepagrįstą, ar šis tekstas jiems buvo nežinomas. Neatmestina, kad turėdami omenyje Rabikausko kvalifikacijas ir preciziką rengiant šaltinių publikacijas, apsirikimų galimybės jo sudarytame sąrašė veikiausiai net nesvarstė. Tad taip ir lieka neaišku, ar Krahelis pagrįstai kvestionavo Rabikausko nuostatą dėl Klungevičiaus priskyrimo Bresto sufraganijai¹². Aptartasis Klungevičiaus sufraganystės atvejis rodo, kad nors vyskupijos sufraganų personalijos ir yra identifikuotos, tačiau dėl jų tarnystės vietų temos literatūroje nuomonės iki šiol įvairuoja. Glaustą buvusios Abiejų Tautų Respublikos sufraganijų ir sufraganatų istoriją pateikęs Bolesławas Kumoras, bendrame kontekste aptarė ir Vilniaus vyskupijos sufraganatų raidos peripetijas¹³. Apie sufraganus rašoma ir pagrindiniai jų gyvenimo faktai populiariu stiliumi pristatomi Viktoro Petkaus veikale apie Vilniaus vyskopus. Nors įvardiniame straipsnyje ir paaiškinama sufraganų samprata bei šios pareigybės skirtumai nuo pavyskupio, t. y. koadjutoriaus, tačiau dėstant šie terminai vartojami sinonimiškai, įnešant nereikalingos painiavos, tad dalis sufraganų pareigas ėusių dvasininkų tapo nepagrįstai priskirti koadjutoriams¹⁴. Apie vyskupijos sufraganų beneficijų raidą yra rašęs Liudas Truska, XX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais gilindamasis į bažnytinės žemėvaldos problemas Lietuvoje XVIII a. antros pusės – XIX a. pirmos pusės laikotarpiu. Archyviniais šaltiniais grįstoje šiai temai skirtoje studijoje sufraganų žemėvalda ir pajamos aptartos bendrame kontekste, neišskiriant jų į atskirą pogrupį¹⁵. Tad Vilniaus vyskupijos sufraganatų ir sufraganų tema toli gražu neišsemta.

¹¹ Kazys Misius, Romualdas Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios: Žinynas*, Vilnius: Pradai, 1993, p. 22–24.

¹² Krahelis savo studijoje *Historiografija (archi)diecezji wileńskiej do 1939 roku* atkreipė dėmesį, kad Rabikauskas praleido Bresto sufraganą Marcijoną Trizną (p. 120), tačiau darbe, publikuotame 1988 m. išleistoje cituotoje kolektyvinėje studijoje, skirtoje Vilniaus vyskupijos jubiliejui, rašo, kad Trizną nepagrįstai priskyres Bresto sufraganams Kurčevskis, ir pripažįsta pats suklydęs juo sekdamas.

¹³ Bolesław Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej (1772–1918)*, Kraków: Polskie Towarzystwo Teologiczne, 1980, p. 255–261.

¹⁴ Viktoras Petkus, *Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje*, Vilnius: P. Kalibato II „Petro ofsetas“, 2002.

¹⁵ Liudas Truska, *Bažnytinė žemėvalda Lietuvoje feodalizmo epochoje (XVIII a. 2-oje pusėje – XIX a. 1-oje pusėje)*, Vilnius: Lietuvos TSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, 1988.

Remiantis istoriografija ir archyviniais šaltiniais, šiuo straipsniu siekiama šią spragą bent iš dalies užpildyti, t. y. aptarti Vilniaus vyskupijos XIX a. funkcionavusių sufraganatų genezę ir raidą, atskleisti dvasininko kelio į sufraganus proceso ypatumus Rusijos imperijoje, sudaryti XIX a. Vilniaus vyskupijos sufraganų prozopografinį sąrašą. Vienas iš svarbesnių archyvinių šaltinių prozopografiniam katalogui – sufraganų tarnybos lapai, kurių galima rasti įvairiuose archyvinių dokumentų saugyklose. Dalis jų yra saugomi Lietuvos valstybės istorijos archyve (LVIA), Vilniaus Romos katalikų metropolijos kurijos fonde. Tačiau šios dokumentų grupės apyrašas nėra deramai sutvarkytas, tad vyskupijos dvasininkijos, neišskiriant ir sufraganų, tarnybos lapai iki šiol tyrėjams yra praktiškai neprieinami. Pilniausias Vilniaus vyskupijos sufraganų tarnybos lapų komplektas, sprendžiant pagal internetinėje erdvėje prieinamą informaciją, yra Rusijos valstybės istorijos archyve (RVIA). Pavienių šios kategorijos dokumentų yra saugoma Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje (LMAVB RS). Tyrimui vertingos medžiagos yra ir Vatikano slaptajame archyve, kurio dalies dokumentų mikrofilmai yra saugomi Bažnytinių studijų popiežiškajame institute (*Papieski Instytut Studiów Kościelnych*, PISK) Varšuvos skyriuje. Naudotasi čia sukauptais Apaštalo Sosto konsistorijos proceso protokolų iš Vatikano slaptąjo archyvo fondų mikrofilmais. Duomenų apie Vilniaus vyskupijos sufraganijas, jų tinklą, materialinę būklę pateikia vizitacijų aktai. Tyrimui svarbių duomenų teikia 1828 m. katedros kapitulos vizitacijos protokolas, kurio originalas saugomas Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (VUB RS). Vyskupų sufraganų kanoninio įteisinimo datos tikslintos pagal oficialių Apaštalo Sosto leidinių duomenimis paremtą informaciją, kuri pateikiama internetiniame puslapyje adresu www.catholic-hierarchy.org.

Vyskupijos sufraganai analizuojami kaip funkcinė aukštosios dvasininkijos grupė. Siekiant atskleisti jos vaidmenį vyskupijos istorijoje, aptariama sufraganatų tinklo genezė, glaustai pristatomi sufraganų pajamų šaltiniai, nagrinėjamas sufraganų turėtas statusas. Analizuojamos iškilesnių šio laikotarpio vyskupijos sufraganų bažnytinės karjeros, pastoracinės veiklos kryptis. Pasitelkus jų turėto išsilavinimo ir pasirengimo pastoraciniam darbui kriterijus, siekiama nustatyti grupei būdingas pagrindines bažnytinės karjeros ir pasaulietinės veiklos sritis.

Vilniaus vyskupijos sufraganatų genezė ir jų raidos XIX a. štrichai. Pasak Kurčevskio Vilniaus vyskupai, valdę didžiulę vyskupiją ir įėję valstybės

senatorių pareigas, turėjo ribotas galimybes atlikti visas jiems privalomas pastoracines pareigas, tad buvo priversti pasitelkti pagalbininkus, kurie deramai jiems atstovautų pavaduodami tarnystėje nuo vyskupijos sostinės atokesnėse vyskupijos dalyse. Istoriografijoje kurį laiką funkcionavusi tezė pirmuoju Vilniaus sufraganu laikyti vyskupijos katedros kanauninką Mikalojų (1397–1398), buvo kvestionuota jau XX a. antro dešimtmečio pabaigoje¹⁶, tad pastaraisiais dešimtmečiais ties šio kanauninko pavarde sufragano pareigybė, sekant ją argumentuotai paneigusiu Janu Fijałeku, rašoma kabutėse¹⁷.

Pirmasis Vilniaus vyskupijos sufraganas, kurio buvimo faktas grindžiamas pirminių šaltinių duomenimis, yra Jonas iš Mechovo, šias pareigas ėjęs XVI a. pirmame antrame dešimtmetyje¹⁸. XVII a. viduryje Vilniaus vyskupijoje buvo įsteigtas sufraganatas Baltarusijai. Remiantis istoriografija teigti, kad tai apskritai buvo pirmasis sufraganatas Abiejų Tautų Respublikos katalikų vyskupijose¹⁹, įsteigtas atokiau nuo vyskupo rezidencijos vietos.

Po Abiejų Tautų Respublikos 1793 ir 1795 m. padalijimų, kaip žinoma, beveik visai Vilniaus vyskupijos teritorijai (išskyrus keletą Prūsijai atitekusių parapijų) patekus po Rusijos imperijos skeptru, imperatorės Kotrynos II valia ji buvo panaikinta ir įsteigtas naujas administracinis darinys – Livonijos (Inflantų) vyskupija, kuri apėmė buvusią Livonijos vyskupiją ir imperijai atitekusią buvusią Vilniaus vyskupiją²⁰. Nors Apaštalų Sostas šios pertvarkos nepripažino, tačiau Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų Vilniaus vyskupija iš Rusijos imperijos pradėto konstruoti bažnytinės administraci-

¹⁶ Jan Fijałek, „Pierwszy biskup sufragan wileński którego nie było“, in: *Kwartalnik Teologiczny Wileński*, 1924, rok 2, Wilno: Druk Józefa Zawadzkiego, p. 517–518. Jerzy Ochmański Mikalojų dar priskyrė prie pirmųjų Vilniaus vyskupijos sufraganų; žr. Jerzy Ochmański, *Biskupstwo wileńskie w średniowieczu: Ustrój i uposażenie*, Poznań: Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 1972, p. 23.

¹⁷ Vytautas Ališauskas, Tomasz Jaszczolt, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XVI a.*, (ser. *Bažnyčios istorijos studijos*, II), Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2009, p. 246.

¹⁸ Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, p. 76.

¹⁹ *Relatio anni 1651*, in: *Relationes status dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae*, t. 1: *Dioecesis Vilnensis et Samogitiae*, Pluribus adlaborantibus in unum redegit Paulus Rabikauskas, S.I., Romae: Academiae Lituanae Catholicae Scientiarum, 1971, p. 85–86; Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, p. 84; Bolesław Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła*, p. 247. Ar tokiems sufraganatams, t. y. kai sufraganas buvo skiriamas į toliau nuo vyskupo sosto esančią vyskupijos dalį, buvo nustatomos administracinės ribos, neaišku.

²⁰ Vytautas Merkys, *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.*, Vilnius: Versus aureus, 2006, p. 18–19.

jos žemėlapis apskritai buvo išmesta. Tad jei ne Kotrynos II mirtis ir Povi-
lo I, nepanorusio tęsti savo motinos vykdytos politikos daugelyje imperijos
valdymo sričių, atėjimas į valdžią 1796 m. lapkričio pradžioje, kažin ar ap-
skritai Vilniaus vyskupija būtų turėjusi savo istoriją XIX a. Tapęs imperato-
riumi Povilas I jau tais pačiais 1796 m. grąžino Vilniaus vyskupijos vardą,
o 1798 m. balandžio 28 d. įsaku Rusijos imperijoje įsteigė Romos katalikų
tikėjimą išpažįstantiesiems Mogiliavo arkivyskupiją ir Vilniaus, Žemaičių,
Lucko, Kameneco, Minsko vyskupijas. Kiekvienai iš jų buvo privalu turėti
savo sufraganą: „kiekvienas vyskupas savo vyskupijoje turės išlaikyti savo
vyskupijoje vieną sufraganą su pagoniškų šalių vyskupo titulu“²¹. Į Sankt
Peterburgą atvykęs Apaštalo Sosto delegatas Laurynas Litta imperatoriaus
inicijuotą bažnytinių struktūrų administracinę pertvarką patvirtino 1798 m.
liepos 28 ir 29 d. dekretais, o tų pačių metų gruodžio 15 d. popiežius paskel-
bė šiuos pertvarkymus aprobuojančią bulę²². Taigi tiek vyskupijų valdymo
pertvarka, tiek vyskupijų sufraganatų tinklas kanoniškai tapo įteisintas.

Pastebėtina, kad valstybės padalijimų laikotarpiu Vilniaus vyskupijos
sufraganatų tinklas patyrė esminius pokyčius. Aukščiau minėtasis XVII a.
įkurtasis Baltarusijos sufraganatas praktiškai gyvavo iki pirmojo Abiejų Tau-
tų Respublikos padalijimo. Tuomečiam Baltarusijos sufraganui pranciškonų
vienuoliui kunigui Feliksui Tovianskiui (Towiański) persikėlus į Vilnių²³, į jo
vietą buvo paskirtas Stanislovas Bogušas Siestšencevičius (Siestrzencewicz)²⁴,
netrukus Kotrynos II iniciatyva tapęs jos 1773 m. įsteigtos Baltarusijos vys-
kupijos administratoriumi. Tačiau Vilniaus vyskupijos ordinaras neliko be
antrojo sufragano – 1774 m. viduryje vyskupijos katedros kapitulos prela-
to Juozapo Kosakovskio (Kossakowski) rūpesčiu Vilniaus vyskupas Ignas
Masalskis įsteigė Trakų sufraganatą²⁵. Pastarasis vėliau ir tapo vienu iš

²¹ 1798 m. balandžio 28 d. įsakas Nr. 18.504, in: *Полное собрание законов Российской империи*, (toliau – PSZ), t. 25, in: www.nlr.ru/e-res/law_r/; punktas Nr. 3: „Всякой епископ будет содержать в епархии своей одного суфрагана с титулом епископа в странах неверных, для помощи ему в отправлении тех служб, коих требует сан архиерея“.

²² *Акты и грамоты о устройстве и управлении Римско-католической церкви в империи Российской и Царстве Польском*, С. Петербург, 1849, p. 71–79, 125–133.

²³ Tadeusz Krahel, *Historiografia (archi)diecezji wileńskiej do 1939 roku*, p. 31–32.

²⁴ Tadeusz Kasabuła, *Ignacy Massalski, biskup wileński*, Lublin: Redakcja Wydawnictw Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1998, p. 158–163.

²⁵ Istoriografijoje, remiantis pirmojo sufragano Juozapo Kosakovskio paskyrimo me-
tais, yra įsitvirtinusi 1775 m. data kaip Trakų sufraganijos įsteigimo metai; žr., pvz.,
Tadeusz Krahel, *op. cit.*, p. 31. Tačiau įrašas apie Trakų sufraganijos įsteigimą katedros
kapitulos posėdžių protokoluose ir vizitacijų aktuose leidžia teigti, kad minėtoji sufraga-

1798 m. atkurtosios Vilniaus vyskupijos sufraganatų. Istoriografijoje yra atkreiptas dėmesys, kad skirtingai nei Vilniaus ir Baltarusijos sufraganatai, įkurti siekiant efektyviau valdyti vyskupiją, analogiška administracinė vyskupijos struktūra Trakuose pastoraciniu požiūriu nebuvo būtina. Vyskupo Masalskio pastoracinę veiklą tyrinėjęs Tadeusz Kasabuła linkęs manyti, kad Trakų sufraganatas veikia patenkino Kosakovskio, tapusio pirmuoju Trakų sufraganu, ambicijas nei dvasinius tikinčiųjų poreikius²⁶. Dėl Rusijos imperatoriaus inicijuotų imperijai po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų atitekusiose žemėse buvusių katalikų vyskupijų administracinių ribų pertvarkymo Vilniaus vyskupui po 1798 m. tapo pavaldi dalis Lucko ir senosios Livonijos (Inflantų) vyskupijų su juose veikusiais sufraganatais.

1793 m. vyskupo Adomo Stanislovo Naruševičiaus iniciatyva buvo įsteigtas Bresto *vel* Palenkės sufraganatas²⁷. Tais pačiais 1793 m., tuomet Livonijos (Inflantų) vyskupiją valdęs vyskupas Juozapas Kazimieras Kosakovskis įsteigė Kuršo sufraganatą²⁸. Aukščiau cituotu Rusijos imperatoriaus 1798 m. balandžio 28 d. įsaku įvykdyta imperijai po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų atitekusiose žemėse buvusių katalikų vyskupijų administracinė pertvarka, kaip minėta, lėmė, kad Kuršo ir Bresto sufraganatai atsidūrė Vilniaus vyskupijos teritorijoje. Tad į XIX amžių Vilniaus vyskupija įžengė turėdama keturis sufraganatus: Vilniaus, Trakų, Kuršo ir Bresto. Pažymėtina, kad pasukintieji trys įkurti vykstant valstybės padalijimams, tačiau arba teritorijose, kurios tuo metu nepriklausė Vilniaus vyskupijai (Bresto, Kuršo sufraganatai), arba kurios dar nebuvo inkorporuotos į imperiją (Trakų sufraganatas). Taigi visų vyskupijos sufraganatų (įskaitant ir nuo XVI a. pradžios funkcionavusią Vilniaus sufraganiją) genezė sietina su vyskupijos raidos tradicijų, susiklosčiusių Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais, tęstinumu.

Rusijos imperijos 1847 m. sudarytas konkordatas su Apaštalų Sostu iki tol imperijos teritorijoje buvusių katalikų vyskupijų ir jų sufraganatų tinklui turėjo esminės įtakos. Naujai įkurta Tiraspolio vyskupija ir joje įsteigtos sufraganijos²⁹ imperijos teritorijoje funkcionavusių bažnytinių administracinių

nija įsteigta 1774 m. liepos 22 d. vyskupo Ignoto Masalskio nurodymu, kuris jos sufragano išlaikymui skyrė Musės palivarką Vilniaus paviete; žr. 1828 m. Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos vizitacijos protokolas, in: *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius*, (toliau – *VUB RS*), f. 57, b. Б 53-1, l. 134–135.

²⁶ Tadeusz Kasabuła, *op. cit.*, p. 163.

²⁷ 1828 m. Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos vizitacijos protokolas, l. 146–148.

²⁸ *Ibid.*, l. 138.

²⁹ Hieronim Eugeniusz Wyczawski, *Op. cit.*, p. 174.

struktūrų apimtis padidino. Konkordato straipsniais buvo reglamentuoti Vilniaus ir Žemaičių³⁰ vyskupijų ribų pakitimai – nustatyta, kad Vilniaus vyskupija turi apimti Vilniaus ir Gardino gubernijas, o Žemaičių atitinkamai Kauno ir Kuršo gubernijas³¹. Tai suponavo ir šių vyskupijų sufraganatų tinklo reorganizaciją. Kuršo sufraganatas atiteko Žemaičių vyskupijai jau 1848 m.³² – taigi dar iki penkto šešto dešimtmečio pradžioje vykusio ir šešto dešimtmečio pradžioje įteisinto ribų pertvarkymo³³. Naujos sufraganijos steigimo galimybės Vilniaus vyskupijoje net nesvarstytos, tad iki XX a. antro dešimtmečio pabaigos jos sufraganatų tinklą sudarė trys sufraganijos: Vilniaus, Trakų ir Bresto.

Sufraganų nominacijos procedūros bruožai. Vilniaus vyskupija į „imperinį“ savo raidos etapą 1798 m. įžengė turėdama keturis sufraganus, t. y. tiek, kiek ir sufraganatų. Aukščiau cituotame 1798 m. imperatoriaus įsake išvardyti keturi popiežiaus į sufraganus paskirtieji dvasininkai – tai

³⁰ Oficialus vyskupijos pavadinimas po 1847 m. – Telšių arba Žemaičių vyskupija. Imperijos valdžia vyskupiją 1840 m. buvo pervadinusi į Telšių (1840 m. spalio 11 d. Senato įsakas, priimtas imperatoriui paliepus, Nr. 13854, in: *PSZ*, rink. 2, t. 15, 1840 m.). Istoriografijoje šis įstatymo galią turėjęs įsakas vertinamas kaip imperijos valdžios XIX a. penkto dešimtmečio pradžioje pradėtos buvusios valstybės istorinės atminties ženklų naikavimo kampanijos elementas (Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999, p. 200; Algimantas Katilius, „Seinų seminarijos klierikai, išventinti vyskupo Motiejaus Valančiaus“, in: *Žemaičių praeitis*, t. 8, Vilnius, 1998, p. 77–78). 1847 m. tarp imperijos ir Apaštalo Sosto pasirašius konkordatą, atsiranda dvigubo pavadinimo versija – Telšių arba Žemaičių vyskupija (*Акты и грамоты о устройстве и управлении римско-католической церкви в Империи Российской и Царстве Польском*, [СПб], 1849). Imperijoje dvigubas vyskupijos pavadinimas įteisintas 1848 m. lapkričio 29 d. imperatoriaus įsaku Nr. 22766, in: *PSZ*, rink. 2, t. 23, 1849 m.). Bažnytinės proveniencijos dokumentuose ir toliau dažniau vartotas istorinis vyskupijos pavadinimas. Šiame straipsnyje apsispręsta vartoti pavadinimą Žemaičių vyskupija.

³¹ Bolesław Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)*, Lublin, 1969–1971 [nadbitka z czasopisma *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, t. 18–23], p. 302 [196]; *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne: Organ Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, Lublin, 1969–1971.

³² Popiežiaus Pijaus IX 1848 m. liepos 3 d. bulė apie Rusijos imperijoje po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų atsidūrusių katalikų vyskupijų ribų pertvarką, in: *Акты и грамоты о устройстве и управлении Римско-католической церкви*, p. 220; Bolesław Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (966–1939)*, in: *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne: Organ Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim*, Lublin, 1970, t. 20, p. 196.

³³ *Executorium decretum de limitibus dioecesis Vilmensis latum ab Illustrissimo et Reverendissimo Domino Metropolitano Ignatio Hołowiński, Vilnae, 1854.*

Adomas Klokockis, Adomas Kosakovskis, Dovydas Pilchovskis ir Jurgis Polubinskis³⁴.

Pilchovskio nominacijos į Vilniaus sufraganus procesas prasidėjo Petriui Aleksandrui Točilovskiui (Toczyłowski) šios sufraganijos 1793 m. atsisakius³⁵. Kaip sufraganas nominatas Pilchovskis yra įrašytas vyskupijos aukštųjų dvasininkų sąrašė 1794 m., publikuotame vyskupijos liturginiame kalendoriuje³⁶. Nors nėra žinoma, kad popiežius aptariamam laikotarpiui būtų atmetęs Vilniaus vyskupo nominuotojo dvasininko sufragano pareigybei, tačiau tai anaipol nereiškia šią procedūrą buvus formalią. Išlikę vyskupo į sufraganus nominuotų dvasininkų informaciniai procesai leidžia teigti, kad nominuotojo dvasininko ligtolinė veikla buvo išsamiai tiriama ir vertinama. Pilchovskio informacinis procesas³⁷, kurio pagrindu sprendimą priėmė Apaštalu Sostas, baigtas 1794 m. vasario pradžioje³⁸. Savo kaip Vilniaus vyskupijos oficiolo memorialą 1794 m. pradedusio sukilimo Aukščiausiajai Tarybai, išspausdintą tų pačių metų gegužės 13 ir 14 d., Pilchovskis pasirašė kaip nominuotasis Vilniaus sufraganas³⁹. Kadangi iki 1794 m. birželio pabaigos Vilniaus vyskupija buvo valdoma vyskupo Masalskio, tad reikia manyti, kad Pilchovskį jis ir nominavo. Ganėtinai greitai, nes jau 1795 m. birželio 1 d. popiežius Pilchovskį patvirtino tituliniu Echino

³⁴ Imperatoriaus 1798 m. balandžio 28 d. įsakas Nr. 18.504, in: *PSZ*, t. 25, in: www.nlr.ru/e-res/law_r.

³⁵ Dovydo Pilchovskio informacinis procesas, in: *Vatikano Slaptasis archyvas* [Archivio Segreto Vaticano, toliau – *ASV*; čia ir toliau naudotasi Bažnytinių studijų popiežiškajame institute Varšuvoje (PISK) esančiais mikrofilmais], *Process. Consist.* 198, f. 287–294v.

³⁶ *Directorium horarum canonicarum et missarum in AD MDCCXCIV pro Dioecesi Vilnensi*, Vilnae: Typis S. R. M. Penes Academia, l. [nenum.]; duomenys liturginiam kalendoriui paprastai buvo renkami prieš tai buvusių metų antroje pusėje.

³⁷ Informacinis procesas – protokolas su apie kandidatą į atsilaisvinsią vyskupo vietą surinkta informacija. Analogiškas dokumentas rengtas ir kandidatams į vyskupo pagalbininkus – tiek koadjutorius *cum futura successione*, tiek sufraganus. Glausta šio dokumento genezės ir raidos istorija: Hieronim Hokciński, „Procesy informacyjne na wyższe godności kościelne w Polsce w latach 1588–1875“, in: *Katalog mikrofilmów i fotokopii poloniców z archiwów zagranicznych*, sąs. IX: *Wykaz mikrofilmów Punktu Konsultacyjnego PISK w Warszawie z serii „Processus Consistoriales“ i „Processus Datariae“ Archiwum Watykańskiego*, Warszawa, 1992, p. 3–17.

³⁸ Dovydo Pilchovskio informacinis procesas, f. 287–294v.

³⁹ Memoriał do Najwyższej Rady od Jmci Ks[iędza] Oficjała Wileńskiego, in: *Kościół katolicki a powstanie kościuszkowskie: Zapomniana karta z dziejów insurekcji 1794*, wybór źródeł, opracowanie Andrzej Woltanowski, Warszawa: Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, 1995, p. 95–96.

vyskupu⁴⁰. Apaštalu Sosto nuncijui atkreipus dėmesį, kad katedros kapitula neturi teisės kolegialiai valdyti vyskupijos, – o būtent tokia valdymo forma buvo įvesta po vyskupo Masalskio žūties, – Pilchovskiui buvo pavesta administruoti be ganytojo likusią vyskupiją. Šias pareigas Pilchovskis ėjo iki 1798 m. pabaigos, t. y. iki Kosakovskio ingreso į atkurtosios Vilniaus vyskupijos sostą.

Administruodamas be ganytojo likusią vyskupiją, Pilchovskis pasirūpino į po Kosakovskio žūties neužimtą sufragano vietą Trakų sufraganate nominuoti katedros kapitulos prelatą arkidiakono koadjutorių Jurgį Polubinskį⁴¹. Turint omenyje, kad Polubinskis vadovavo 1794 m. sukilimo Tarybos nurodymu įsteigtajai Vilniaus vyskupijos generalinei dvasinei vyresnybei – kolegialiai vyskupijos valdymo struktūrai – iki jos panaikinimo, o šio dvasininko veikla nebuvo patenkintas sukilimą numalšinęs generolas Bogdanas Knorringas (Богдан Фёдорович Кнорринг), su kanonų teise nesuderinamą kolegialų vyskupijos valdymą reikalavo naikinti Apaštalu Sosto nuncijus⁴², tai Pilchovskio sprendimas skirti jį sufraganu buvo ganėtina rizikingas. Dabartiniame temos tyrimo etape turimi šaltiniai leidžia teigti, kad minėtosios aplinkybės kliūtimi netapo – Apaštalu Sostas 1796 m. viduryje suteikė Polubinskiui titulinio Lorimos vyskupo titulą⁴³. Veiklus sufraganas, atrodo, nebuvo. Reziduoti į Trakus nepersikėlė ir iki mirties (1801), gyveno Vilniuje.

Kaip minėta, Livonijos (Inflantų) vyskupiją valdęs vyskupas Kosakovskis 1793 m. įsteigė Kuršo sufraganata ir į sufraganus nominavo Livonijos (Inflantų) kanauninką Adomą Kosakovskį (Kossakowski), skirdamas jam Šenbergo (Skaistkalnės) parapiją⁴⁴. Po poros metų, 1795 m. vasarą popiežius Kosakovskiui suteikė Limiros vyskupo titulą. Taigi Kosakovskio kaip Livonijos (Inflantų) vyskupo sufragano sufraganystė buvo įteisinta, t. y. gavęs atitinkamo turinio popiežiaus bulę jis, reikia manyti, galėjo atlikti visus jam pagal šias pareigas priklausančius dvasinės tarnystės darbus (teikti

⁴⁰ „David Pilchowski“, in: www.catholic-hierarchy.org, (2015-05-06).

⁴¹ Jurgio Polubinskio informacinis procesas, in: *ASV, Process. Consist.* 200, f. 153–169v.

⁴² Leonid Żytkowicz, „Połubiński Jerzy Antoni“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 27, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1982, p. 367–368.

⁴³ „Georgius Połubiński“, in: www.catholic-hierarchy.org, (2015-05-06).

⁴⁴ 1828 m. Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos vizitacija, in: *VUB RS*, f. 57, b. Б 53-1, l. 138.

Sutvirtinimo sakramentą, kunigystės šventimus etc.)⁴⁵. 1797 m. panaikinus Livonijos (Inflantų) vyskupiją ir dalį jos prijungus prie Vilniaus vyskupijos, Kosakovskis 1798 m. tapo pavaldus atkurtosios Vilniaus vyskupijos ordinarui.

Dėl 1798 m. imperatoriaus įsake minimo Adomo Klokockio nominacijos aplinkybių istoriografijoje nėra vieningos nuomonės. Aišku tik tiek, kad Klokockis ėjo Bresto sufragano pareigas bei buvo pirmasis ir vienintelis Bresto sufraganas. Rapolas Krasauskas, glaustos, tačiau informatyvios ir Vatikano slaptajame archyve saugomų dokumentų duomenimis paremtos Klokockio biogramos autorius, rašo, kad Brestą prijungus prie Vilniaus vyskupijos, vyskupas Jonas Nepomukas Kosakovskis, gavęs popiežiaus leidimą, sudarė Bresto pavyskupiją ir paskyrė jai kaip beneficiją Lietuvos Vysoko parapiją⁴⁶. Tačiau dabartinėje temos tyrimo stadijoje turimi duomenys šios Krasausko versijos nepatvirtina ir leidžia teigti, kad Klokockis, dar iki Bresto sufraganatą prijungiant prie Vilniaus vyskupijos, darbavosi kaip Lucko vyskupijos sufraganas Bresto sričiai. Apaštalu Sostui teiktame Klokockio informacinio proceso akte nurodoma, kad jį sufragano pareigoms 1793 m. nominavo Bresto sufraganato įsteigimu suinteresuotas vyskupas Adomas Stanislovas Naruševičius⁴⁷. Analogiški duomenys pateikiami katedros kapitulos 1828 m. vizitacijoje. Pažymima, kad tuometis Lucko ir Bresto vyskupas Naruševičius, siekęs turėti du pagalbininkus – Lucko ir Bresto. Kadangi fundaciją turėjo tik vienam iš jų – Lucko sufraganui, tai antrojo sufragano išlaikymu vyskupo prašymu pasirūpino kunigaikštis Pranciškus Sapiega, paskirdamas jam Lietuvos Vysoko parapiją Bresto vaitadijoje. Kunigaikštis Sapiega tuomet sutikdamas, kad Lietuvos Vysoko parapija, jo beneficinė valda, būtų paskirta Bresto sufragano išlaikymui, pasitelkęs savo kaip parapijos fundatoriaus teises kėlė sąlygą, kad sufragano kandidatūra būtų derinama ir su juo, o po jo mirties – su jo paveldėtojais. Reikalavo, kad būsimas sufraganas būtų kilęs iš tos pačios vyskupijos ir reziduotų Lietuvos Vysoke⁴⁸. Klokockis keliamiems reikalavimams, reikia

⁴⁵ Remiantis analogija su vyskupo ordinaro paskyrimu, teigtina, kad sufragano skyrimo atveju popiežiaus bulė ir titulinio vyskupo titulo suteikimas tapdavo pagrindu jo konsekracijos apeigoms.

⁴⁶ R. Krs. [Rapolas Krasauskas], „Klokockis Adomas“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 12, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1957, p. 138.

⁴⁷ Adomo Klokockio informacinis procesas, in: *ASV, Process. Consist.* 199, f. 402–413v.

⁴⁸ 1828 m. Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos vizitacija, l. 146–148.

manyti, tiko. Neatmestina, kad kandidatą vyskupui galėjo pateikti ir pats kunigaikštis Sapiega. Pirmąjį Bresto sufraganą Kłokockį nominavo vyskupas Naruševičius, 1795 m. popiežius jį paskyrė titulinio Sudimos vyskupu⁴⁹. Po Rusijos imperijos valdžios inicijuotos reorganizacijos 1798 m. vėl atkūrus Vilniaus vyskupiją, Kłokockis tapo pavaldus Vilniaus vyskupijos ordinarui. Lenkijos artillerijos generolo kunigaikščio Sapiegos sutikimas jo skiriamą išlaikymą Lietuvos Vysoko parapijos klebonui panaudoti kaip beneficiją Bresto sufraganui išlaikyti į Bresto pavieto žemės teismo knygas įrašytas ir į vyskupijos fundacijų knygas įtrauktas 1798 m. balandžio mėnesį⁵⁰. Neatmestina, kad pastaroji aplinkybė galėjo tapti pretekstu šią datą vertinti kaip Bresto sufraganato genezę. Kokie buvo sufragano pareigybės išnykimo motyvai po Kłokockio mirties 1822 m., lieka neaišku. Juolab kad panaikinus beneficiją, Bresto sufraganatas nebuvo panaikintas.

Kłokockio nominacijos į sufraganus atvejis perša prielaidą, kad Abiejų Tautų Respublikos laikais Vilniaus vyskupijoje paplitusi tradicija kiekvienai parapijai turėti savo patroną karaliaus, didikų ar nobilių asmenyje, taikyta ir sufraganijoms⁵¹. Sąryšis tarp sufraganijos ir beneficijos, klestėjęs Abiejų Tautų Respublikos laikais, buvo gyvybingas ir XIX a. pirmais dešimtmečiais. Antai XIX a. pirmaisiais metais, paaiškėjus, kad iki padalijimų Vilniaus paviete buvusios Musės palivarko valdos, vyskupo Masalskio skirtos kaip beneficija Trakų sufraganui, nėra deramai teisiškai įformintos. 1805 m. kovo 4 d. įsaku jos, kaip ir keletas kitų valdų, buvo perduotos Vilniaus universitetui⁵². Ginčai tarp universiteto ir vyskupo dėl valdų baigėsi susitarimu, pasirašytu 1813 m. pavasarį tarp Edukacinės komisijos ir universiteto rektoriaus iš vienos pusės ir vyskupo – iš kitos, pagal kurį, remiantis tuo, kad Musės palivarkas priklauso pojęzuitinių valdų kategorijai, buvo nuspręsta teisę naudotis iš jo gaunamomis pajamomis perduoti į Trakų sufraganus nominuotam buvusiam universiteto profesoriui ir katedros kapitulos kanauninkui Tadiui Kundzičiui, po kurio mirties Musės palivarkas turėjo atitekti universitetui. Tąkart taip pat buvo numatyta Trakų sufragano išlai-

⁴⁹ „Adam Kłokocki“, in: www.catholic-hierarchy.org, (2015-05-06).

⁵⁰ 1828 m. Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos vizitacijos protokolas, l. 146–148.

⁵¹ Istoriografijoje yra atkreiptas dėmesys, kad XVIII a. viduryje Vilniaus vyskupijoje, kitaip negu Žemaičių, kur patronato teisė buvo atiduota vyskupams, visos parapinės bažnyčios turėjo savo patronus – arba karalius, arba didikus, arba nobilius; žr. Mečislovas Jučas, *Lietuvos parapijos XV–XVIII a.*, Vilnius: Aidai, 2007, p. 99–100 (čia pateikta ir pagrindinė temos istoriografija).

⁵² 1828 m. Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos vizitacijos protokolas, l. 134–135.

kymui skirti pajamas iš Gardino parapijos⁵³. Imperijos valdžios ketvirtame dešimtmetyje pradėti taikyti *ius patronatus* teisės suvaržymai ir patronų teisės rinktis dvasininkus klebono pareigoms panaikinimas 1843 m. parapijos beneficijų lygmenyje⁵⁴, reikia manyti, lietė ir sufraganijas.

Aukščiau cituotame 1798 m. imperatoriaus įsake keturių vyskupijos sufraganų pavardžių išvardijimas savaip legitimizavo jų nominaciją – po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų nė vieno iš jų sufraganystės pasaulietinė valdžia nekvestionavo. Visi šias pareigas ėjo iki mirties. Tačiau jau pirmaisiais metais po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų sufraganų nominacijos procese prasidėjo akivaizdūs pokyčiai. Vilniaus vyskupijos, kaip ir kitų imperijai atitekusių katalikų vyskupijų, sufraganų skyrimą XIX a. ėmėsi koordinuoti ir kontroliuoti pasaulietinė valdžia. Tiesa, vyskupijos ordinaras nebuvo iš šio proceso visiškai eliminuotas. Kaip ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais kandidato į sufraganus parinkimas buvo vyskupo prerogatyva. Tačiau praktiškai ta teisė imta varžyti jau nuo 1803 m., kai Vilniaus universitetui imperatoriaus valia atiteko keturios vyskupijos katedros kanonijos. Abiejų Tautų Respublikos laikais įsitvirtinusios tradicijos derinti katedros kapitulos nario ir sufragano pareigybes buvo laikomasi ir XIX a., tad netruko išaiškėti, kad universiteto deleguotieji kanauninkai, o atskirais atvejais, taip pat ir universiteto vadovybė, turi ambicijų ir į sufraganijas. Antai universiteto deleguotam kanauninkui Kundzičiui imperatoriaus valia tapus Trakų sufraganu, universitetas kėlė sąlygą, kad kandidatas į šį sufraganatą po Kundzičiaus mirties būtų savo mokslo darbais nusipelnęs⁵⁵. Turimi šaltiniai leidžia teigti, kad vyskupo teisė skirti sufraganą buvo gerokai suvaržyta ne tik Trakų sufraganato atveju. Katedros kapitulos posėdžių medžiaga rodo, kad imperijos valdžios sprendimas pavesti Andriui Benediktui Klungevičiui valdyti vyskupiją ir kartu jį skirti Vilniaus sufraganu nebuvo derintas su tuo metu vyskupiją *sedes vacante* teise administravusiu Vincentu Mikuckiu. Katedros kapitulos konfratrams tai irgi buvo netikėta žinia.

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Patronato teisė ir jos raida XIX a. vyskupijos sufraganijų lygmenyje – iki šiol išsamiau netirtas klausimas. Kaip, beje, išsamiau nenagrinėtas ir šio laikotarpio parapijų bei katedros kapitulų patronatas. Istoriografijoje yra atkreiptas dėmesys į vidaus reikalų ministro paskelbtą imperatoriaus 1843 m. birželio 11 d. įsaką Nr. 16939, kuriuo uždraudžiama parapijų beneficijų steigėjams kištis į dvasininkų skyrimą klebono pareigoms; žr. Vilma Žaltauskaitė, „Romos katalikų dvasininkų socialinis mobilumas (po 1863–1864 m. sukilimo iki XX a. pradžios)“, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 2014–2*, Vilnius, 2015, p. 108.

⁵⁵ 1828 m. Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos vizitacijos protokolas, l. 134–135.

Akcentuotina, kad visais atvejais, prieš pradėdant nominacijos procedūrą, kandidatūra į sufraganus nuo pat vyskupijos egzistavimo po Rusijos imperijos skeptru pradžios turėjo būti apčiuota imperatoriaus. Tam buvo pasitelkta Romos katalikų dvasinė kolegija Sankt Peterburge, atlikusi tarpininko vaidmenį tarp vyskupijos ordinaro/valdytojo ir imperatoriaus. Kaip žinoma, pagrindinė šios pasaulietinės valdžios 1801 m. įsteigtos arkivyskupo metropolito vadovaujamos institucijos prievolė buvo vykdyti pasaulietinės valdžios įsakymus ir kontroliuoti, kad jų būtų laikomasi. Apaštalo Sostas šios institucijos nebuvo įteisinęs. Taigi vyskupas siūlymą dėl kandidato į sufraganus privalėjo pateikti Kolegijai, kuri savo ruožtu pristatydavo imperatoriui. Imperatorius kandidatūrą tvirtindavo įsaku Valdančiajam senatui. Pranešti apie imperatoriaus sprendimą buvo Kolegijos pareiga. Dabartiniame temos tyrimo etape turimi duomenys leidžia teigti, kad Kolegijos vaidmuo kandidato į sufraganus nominacijos procese nebuvo formalus. Nors įprastai imperatoriaus sprendimo tekdavo laukti mėnesį ar keletą, tačiau atskirais atvejais tai galėjo užtrukti ne vienerius metus. Šiuo požiūriu išpūdinga po Kundzičiaus mirties į Trakų sufraganus 1829 m. siūlytos Jono Civinskio kandidatūros⁵⁶ nominacijos trukmė. Tuometis Vilniaus vyskupijos valdytojas Klungevičius tik 1838 m. gegužės 2 d. raštu informavo katedros kapitulą apie tą pačią metų kovo 31 d. imperatoriaus įsaką Valdančiajam senatui, kuriuo Trakų sufraganijos vyskupu sufraganu paskirtas vyskupijos katedros prelatas dekanas Civinskis. Taigi pasaulietinės valdžios sprendimo teko laukti kone dešimtmetį. Atsakymui į klausimą, kokios buvo to priežastys, reikalingi išsamesni tyrimai. Drauge su imperatoriaus nominacija Civinskiui, 1838 m. buvo gauta ir imperatoriaus nominacija katedros kapitulos prelatui Kazimierui Dmochovskiui į Kuršo sufraganus. Neatmestina, kad Dmochovskis taip pat buvo patekęs į analogišką padėtį, kai imperatoriaus sprendimo teko laukti ne vienerius metus. Tokią prielaidą suponuoja tiek faktas, kad Kuršo sufraganatas 1828 m. gegužės 4 d., mirus sufraganui vyskupui Adomui Kosakovskiui⁵⁷, buvo neužimtas, tiek ir ta aplinkybė, kad imperatorius vienu metu 1838 m.

⁵⁶ Czesław Falkowski, „Cywiński Jan Kajetan, h. Puchała“, in: *Polski słownik biograficzny*, (toliau – PSB), t. 4, Warszawa-Kraków-Lódź-Poznań-Wilno-Zakopane: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, Skład Główny w Księgarniach Gebethnera i Wolffa, 1938, p. 135–136.

⁵⁷ Vilniaus katedros kapitulos 1828 m. gegužės 4 d. posėdžio protokolas, in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius*, (toliau – LMAVB RS), f. 43, b. 263, l. 174.

patvirtino sufraganais abu dvasininkus. Vyskupiją pranešimas apie imperatoriaus sprendimą pasiekė po kelių savaičių – Klungevičius vyskupijos katedros kapitulą informavo, kad apie minėtųjų prelatų paskyrimą į sufraganus jam balandžio 20 d. raštu pranešusi Kolegija⁵⁸. Taigi pasaulietinės valdžios nustatytas ir kontroliuojamas informavimo apie sufraganų nominaciją mechanizmas funkcionavo ganėtinai sklandžiai. Akcentuotina, kad imperijos laikotarpiu skiriant sufraganus vyskupas praktiškai disponavo tik kandidatūros siūlymo teise. Sprendimo priėmimas buvo pasaulietinės valdžios kompetencijoje. Ir tik turintis pasaulietinės valdžios nominaciją kandidatas į sufraganus būdavo pristatomas Apaštalo Sostui. Atkreiptinas dėmesys, kad nors po imperatoriaus nominacijos kiekvienam Vilniaus vyskupijos sufraganui rengti jo dokumentai Apaštalo Sostui, tačiau paprastai popiežiaus sprendimo nebūdavo laukiama – imperatoriaus nominuotas sufraganas pareigas pradėdavo eiti iš karto, t. y. pagal kanonų teisę esant nebaigtai procedūrai. Antai 1838 m. vasaros pradžioje Klungevičius gavęs imperatoriaus leidimą keleriems metams (47 mėn.) vykti į užsienį „prie vandenių“ taisyti sveikatos, vyskupijos valdymą iki savo grįžimo, imperatoriui sutikus, pavedė vyskupu-nominatu tituluojamam katedros kapitulos prelatui Civinskiui, kuris į Trakų sufraganus imperatoriaus buvo nominuotas vos prieš trejetą mėnesių⁵⁹.

Kaip ir Abiejų Tautų Respublikos laikais, taip ir XIX a. imperatoriaus į sufraganus nominuotąjį asmenį popiežius prekonizuodavo bule ir suteikdavo vyskupo *in partibus infidelium* titulą. Popiežiaus bulė buvo pagrindas sufragano konsekracijos iškilmei – baigiamajam nominacijos procedūros elementui. Abiejų Tautų Respublikos laikais buvo nusistovėjusi tradicija Vilniaus vyskupijos sufraganų konsekracijos apeigas rengti katedroje. Akivaizdu, kad šiose Bažnyčios kanonais reglamentuotose apeigose dalyvaudavo ne tik dvasininkija. To meto šaltiniuose yra užuominų, kad sufraganų konsekracijos iškilmės tapdavo šventiniu reginiu ir miestiečiams. Tačiau XIX a. penkto dešimtmečio pradžioje konsekracijos apeigas perkėlus į Sankt Peterburgą, vilniečiai tokios šventės neteko. Neatmestina, kad Vilniaus katedros kapitulos prelato, Romos katalikų dvasinės kolegijos nario Kazimiero Dmochovskio mieste prie Nevos 1841 m. birželio 29 d.

⁵⁸ Vilniaus vyskupijos valdytojo Andriaus Benedikto Klungevičiaus 1838 m. gegužės 2 d. raštas Vilniaus vyskupijos katedros kapitulai, in: *LMAVB*, f. 43, b. 2683, l. 1.

⁵⁹ Vilniaus katedros kapitulos 1838 m. birželio 10 d. posėdžio protokolas, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 265, l. 184–186.

vykusios konsekracijos į Kuršo sufraganus apeigos⁶⁰ ir tapo pretekstu apskritai perkelti sufraganų konsekracijos iškilme į Sankt Peterburgą, prieš tai pasirūpinus atitinkamo turinio imperatoriaus įsaku. Turint omenyje, kad Dmochovskis kaip Kolegijos narys tuo metu ten rezidavo, katedros prelatas Civinskis, popiežiaus 1840 m. gruodžio 17 d. prekonizuotas titulinio Dercos (Delcos) vyskupu⁶¹, buvo pirmasis Vilniaus vyskupijos sufraganas, kuris imperatoriaus valia, vidaus reikalų ministro nurodymu konsekracijos apeigoms turėjęs specialiai vykti į Sankt Peterburgą. Katedros kapitulos nariai tąkart apgailestavo, kad Vilnius neteko taip ilgai lauktos šventės⁶². Remiantis turimų šaltinių duomenimis, iš XIX a. Vilniaus vyskupijos sufraganų tik Trakų sufraganas Ignotas Houvaltas šios tarnystės pareigas ėjo kaip Arado titulinis vyskupas nominatas, tačiau nebuvo konsekruotas. Spėtina, kad sulaukti konsekracijos apeigų Houvaltui sutrukdė jo žemiškos kelionės baigtis – 1804 m. popiežiaus titulinio vyskupu prekonizuotas sufraganas⁶³ mirė 1807 m.

Vyskupijos sufraganų materialinė padėtis. Abiejų Tautų Respublikos laikais visos sufraganijos buvo aprūpintos beneficijomis. Liudas Truska, bažnytinę žemėvaldą Lietuvoje XVIII a. antroje pusėje – XIX a. pirmoje pusėje išskyręs kaip tyrimo problemą ir parengęs cituotąjį archyviniais šaltiniais grįstą informacinį leidinį⁶⁴, vyskupijų sufraganijoms priklausiusias valdas aptarė bendrame analizei pasirinktos problemos kontekste. Duomenų apie Vilniaus vyskupijos sufraganijų valdas yra pateikęs ir Kurčėvskis⁶⁵. Išsamiau tiek vyskupijos sufraganijų valdų, tiek sufraganų pajamų klausimas nėra nagrinėtas. Turint omenyje ganėtinai specifinį tyrimo aspektą ir tam reikalingų šaltinių bazės ypatumus, šiame straipsnyje susitelkta tik ties bendrą Vilniaus vyskupijos sufraganų turėtų beneficijų raidos tendencijų aptarimu. Akcentuotina, kad Rusijos įstatymai Bažnyčios turtus traktavo kaip valstybės nuosavybę, laikinai paliktą naudotis dvasininkams, tad jų naudojimosi teise buvo apribota⁶⁶. Tačiau pajamomis iš turėtų žemės valdų

⁶⁰ Katedros kapitulos 1841 m. rugpjūčio 10 d. ekstraordinarinio posėdžio protokolas, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 267, l. 32v.

⁶¹ „Cywiński Joannes“, in: www.catholic-hierarchy.org, (2015-05-15).

⁶² Katedros kapitulos 1841 m. rugpjūčio 10 d. ekstraordinarinio posėdžio protokolas, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 267, l. 32.

⁶³ „Houwalt Ignatius“, in: www.catholic-hierarchy.org, (2015-05-15).

⁶⁴ Liudas Truska, *Bažnytinė žemėvalda Lietuvoje*, p. 26–28 ir t.

⁶⁵ Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, p. 75–91.

⁶⁶ Liudas Truska, *op. cit.*, p. 35.

aukštieji vyskupijos dvasininkai, tarp jų ir sufraganai, praktiškai disponavo iki penkto dešimtmečio pradžios.

Sufraganatai valdomis buvo aprūpinti nevienodai, jų pradinis dydis Abiejų Tautų Respublikos laikais priklausė nuo patrono valios. Laikui bėgant valdų ribos kito dėl įvairių priežasčių. Vilniaus sufraganija specialiai jai skirtomis lėšomis buvo aprūpinta XVI a. trečio dešimtmečio pabaigoje karaliaus Žygimanto Augusto privilegija, kuria jai paskirtos Medininkų ir Bistryčios parapijoms iki tol priklausiusioms ir Atgailos regulinių kanauninkų vienuolių valdomoms Dūdų (Дуды), Mylių ir Zadzevo (Задзеўе) valdos, taip pat valdos, esančios Olšoje ir palei Sustos ir Vingrių upes. Atiduota ir iki tol vienuoliams priklausiusi karčema Bistryčioje. Vienuoliai su tuo nesutiko ir mėgino paskyrimą ginčyti, tačiau bylą pralaimėjo⁶⁷. Visomis privilegija skirtomis valdomis Vilniaus sufraganai, kaip ir kitus vyskupijos sufraganatus valdė dvasininkai, naudojami iki Abiejų Tautų Respublikos padalijimų.

Istoriografijoje yra atkreiptas dėmesys, kad per Antrąjį padalijimą 1793 m. Rusijos imperijai atiteko vidurio ir dalies Vakarų Baltarusijos teritorijos bei rytinis Breslaujos ir Ašmenos apskričių pakraštys, tad teritorijose buvusios Vilniaus sufragano valdos sumažėjo. Vilniaus sufraganija tuomet neteko Zadzevo miestelio ir Kavalių (Кавали) kaimo⁶⁸. XIX a. antro dešimtmečio pradžioje Vilniaus sufraganijai priklausė valdos Užnerio apskrityje. 1813 m. spalio pradžioje jas tvarkyti įgaliotas Liudvikas Polkovskis pranešė, kad metai – ir dėl oro sąlygų, ir dėl politinės padėties – nors ir nebuvo geri, tačiau mokesčiais surinkta 3386 rb asignacijomis ir 520 rb sidabru. Sumažėjo ir gyventojų – nuo 1010 revizinių sielų (pagal 1811 m. surašymą) iki 852⁶⁹. Aplinkybės, kokiomis Vilniaus sufraganui priklausiusios valdos XIX a. antrame dešimtmetyje buvo perduotos Trakų sufraganate rezidavusiam sufraganui, reikalingos išsamesnių tyrimų. Greičiausiai tam pretekstu tapo kelerius metus trukusi Vilniaus sufraganijos vakansija po sufragano Nikodemo Puzino mirties 1819 m. spalio mėnesį. Klungevičiui imperatoriaus valia tapus Vilniaus sufraganu, šiai sufraganijai priklausiusios valdos buvo sugražintos. Valdantysis senatas 1828 m. balandžio 30 d. raštu Vilniaus gubernijos valdybai pavedė Vilniaus sufraganijai priklausančias valdas, kuriomis nuo 1820 m. disponavo Trakų sufraganas Tadas Kundzičius,

⁶⁷ Žinios apie Vilniaus vyskupijos sufraganijos aprūpinimą, [XIX a. pirmas dešimtmetis [?]], in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 3473, l. 1.

⁶⁸ *Ibid.*, l. 2; Liudas Truska, *op. cit.*, p. 29.

⁶⁹ Liudviko Puslovskio 1813 m. spalio 8 d. pranešimas apie Vilniaus sufraganijos valdų būklę Užnerio apskrityje, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 13040, l. 1.

perduoti nominuotajam sufraganui. Metropolitas savo ruožtu įpareigojo katedros kapitulos prelatą Joną Civinskį išreikalauti iš iki šiol šias valdas valdančio Trakų sufragano ataskaitą⁷⁰. Pažymėtina, kad valdų klausimą tvarkyti nedelsdamas ėmėsi pajamomis iš jų suinteresuotas Klungevičius. Jau birželio pradžioje jis kreipėsi į Gubernijos valdybą dėl Vilniaus sufraganijai priklausančių valdų. Valdyba tąkart informavo Vilniaus vyskupijos valdytoją, kad pavedė Pavileikio žemesniajam Žemės teismui komandiruoti vieną savo narį į Vilniaus sufraganijai priklausančias valdas su įgaliojimais jas perduoti, pranešdama, kad valdų perdavimo procese dvasininkijai atstovauti paskirti prelatas Jonas Civinskis ir dekanas Karolis Ivanovskis⁷¹. Pastarieji, metropolito nurodymu atlikę valdų generalinę vizitaciją konstatavo, kad Trakų sufraganas Kundzičius administruodamas keturias Vilniaus sufraganijai priklausančias valdas (Dvarčionys (Дварчаны), Myliai, Rubežius, Zahatė (Заратъе) nuo 1820 iki 1828 m. gegužės 15 d. gavo 13 871 rb sidabru pajamų. Atskaičiavus poros paskutinių metų išlaidas jų administravimui – 8249 rb sidabru, – administratorius disponavo 5622 rb sidabru suma⁷². Paaiškėjo, kad bajoras Stanislovas Vankovičius, tuometis Zadzevo valdų, iki padalijimų priklausiusių Vilniaus sufraganijai nuomotojas, yra nesumokėjęs sufraganui kasmetinio 300 rb sidabru mokesčio nuo 1820 m., tad yra įsiskolinęs 2400 rb sidabru⁷³. Ar šią skolą pavyko susigražinti, neaišku. Pastarasis atvejis vertintinas kaip akivaizdus pavyzdys, kad aukštieji vyskupijos dvasininkai savo valdomam turtui tvarkyti negailėjo nei laiko, nei pastangų.

Istoriografijoje vyrauja nuomonė, kad Kuršo sufraganija nebuvo aprūpinta valdomis⁷⁴. Tai anaip tol nereiškia, kad jos sufraganas buvo paliktas be lėšų. Išlikęs Kuršo sufraganijos fundacinių dokumentų sąrašas⁷⁵ leidžia teigti XVIII a. fundacijas buvus (pirmoji jų iš 1742 m.), tačiau neaišku, ar jomis Kuršo sufraganai disponavo XIX a. pirmoje pusėje, t. y. kai šis sufraga-

⁷⁰ Lietuvos karo gubernatoriaus 1828 m. gegužės 19 d. raštas [nuorašas] Vilniaus civiliniam gubernatoriui, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 2247, l. 1–2.

⁷¹ Vilniaus gubernijos valdybos 1828 m. birželio 13 d. raštas [nuorašas] Vilniaus vyskupijos valdytojui, Vilniaus sufraganu paskirtajam Andriui Benediktui Klungevičiui, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 2261, l. 1.

⁷² Keturių Vilniaus sufraganijos valdų pajamų ir išlaidų apyskaita už 1820–1828 metus, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 13051, l. 16.

⁷³ *Ibid.*, l. 17.

⁷⁴ Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, p. 91.

⁷⁵ Sąrašas dokumentų, sudarytas po Kuršo sufragano Adomo Kosakovskio mirties 1828 m. ir perduotas jo testamentu vykdytojų Vilniaus vyskupijos kapitulai, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 2248, l. 1v–2.

natas priklausė Vilniaus vyskupijai. XVIII a. aštunto dešimtmečio pradžioje panaikinus Jėzuitų ordiną, kelerius metus trukę ginčai tarp Edukacinės komisijos ir Kuršo laikinojo valdytojo dėl teisės valdyti bažnyčių fundacijas baigėsi 1783 m. gegužės 31 d. tarp tuomečio Livonijos (Inflantų) vyskupo Juozapo Kazimiero Kosakovskio ir Komisijos pasirašytu susitarimu. Šenbergo (Skaistkalnės) parapijai buvo priskirtos visos Kurše buvusios jėzuitų valdos ir teisė į parapijos turėtas fundacijas. Atgavęs Šenbergo (Skaistkalnės) parapijos kleboniją, vyskupas Kosakovskis šiai parapijai priklausiusias pinigines sumas pasirūpino investuoti. Antai 7000 talerių skyrė Upytės pavieta buvusiam Brunofui [?] priklausiusiam dvarui, mažesnes sumas paskirstė po kitas valdas. Sumanaus investavimo dėka Šenbergo (Skaistkalnės) parapijos klebono gaunamos pajamos siekė 1700 auksinų ir daugiau nei 8500 talerių. Popiežius Pijus VI išventindamas Adomą Kosakovskį į Kuršo sufraganus, Šenbergo (Skaistkalnės) parapijos klebonui priklausančias investicijas paskyrė sufraganijai⁷⁶. Be to, dar 300 rb sidabru Kuršo sufraganas gaudavo iš Livonijos (Inflantų) vyskupijai priklausiusio kapitalo.

Sufraganai, atrodo, galėjo laisvai disponuoti lėšomis, gaunamomis iš sufraganijai priklausančių valdų. Kadangi sufragano pareigos Vilniaus vyskupijoje visada buvo ne vienintelė jas einančių dvasininkų tarnystė, už kurią buvo atlyginama, tad nustatyti lėšų, kurios naudotos vienam ar kitam reikalui, šaltinį ne visuomet pavyksta išsiaiškinti. Antai vyskupijos katedros kapitula 1802 m. teiravosi Vilniaus pranciškonų vienuolyno, kokią sumą ir iš kokių katedros kapitulos valdų vienuolynui už obligacijas skyrė Stanislovas Neborskis, Vilniaus sufragano pareigas ėjęs XVII a. pirmoje pusėje. Vienuolyno vyresnysis tąkart atsakė, kad tokių dokumentų vienuolyno archyve nėra, tačiau nurodė, kad po sufragano mirties kapitula kasmet mokėdavusi 100 auksinų, o vienuoliai aukodavo nustatytą mišių skaičių už jo vėlę. Vėliau vienuolynui mokama suma, gvardijono manymu, neaišku dėl kokių priežasčių sumažėjusi iki 87 auksinų 15 grašių⁷⁷. Kapitulos pasiteiravimas nėra pakankamas argumentas teigti kapitulą siekus kontroliuoti sufraganų iš tarnystės sufraganate gaunamas pajamas, tačiau ir nėra pagrindas tokią versiją atmesti.

Imperijos valdžia penkto dešimtmečio pradžioje aukštųjų dvasininkų, tarp jų ir Vilniaus vyskupijos sufraganų, turėtas žemės valdas nusavino ir

⁷⁶ 1828 m. Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos vizitacijos protokolas, l. 138–139.

⁷⁷ Vilniaus pranciškonų vienuolyno gvardijono kun. Antano Kozielo (Kozieł) 1802 m. balandžio 8 d. raštas Vilniaus vyskupijos kapitulai, in: *LMAVB RS*, f. 318, b. 27580, l. 1.

perdavė valstybės išdui⁷⁸. Tačiau aukštieji dvasininkai, neišskiriant ir sufraganų, nebuvo palikti be pajamų šaltinio. Pagal imperatoriaus 1842 m. sausio 1 d. patvirtintus vyskupijų administracijos etatus, kiekvienos vyskupijos sufraganui iš valstybės išdo numatyta skirti 1300 rb sidabru pragyvenimo išlaidoms, dar 700 rb sidabru mokėta palydai išlaikyti. Kokia palyda čia turima omenyje, nėra aišku, tačiau iš viso sufraganui iš išdo buvo numatyta išmokėti 2000 rb sidabru per metus⁷⁹. Tiek pat numatyta mokėti ir vyskupo koadjutoriui su *cum futura successione* teise.

Imperijos valdžios įvykdyta bažnytinių valdų sekuliarizacija, nustatytas vienodo dydžio atlyginimas naikino Abiejų Tautų Respublikos laikais dėl skirtingo dydžio fundacijų tarp sufraganijų egzistavusią hierarchiją. Tačiau akivaizdu tai, kad Vilniaus vyskupijoje imperijos valdžiai vietoj į valstybės išdą paimtų sufraganų žemės valdų įvedus nustatyto dydžio atlygį, sufragano pareigybė praktiškai išnyko. Tiesa, Dmochovskis, 1848 m. liepos mėn. tapęs Mogiliavo metropolitu arkivyskupu, toliau ėjo ir Kuršo sufragano pareigas, į kurias buvo nominuotas dar 1838 m., ir, reikia manyti, minėtajam 1842 m. sausio 1 d. įsakui dėl atlyginimų įsigaliojus, t. y. nuo 1842 m. antro kevirčio, gaudavo atlyginimą už sufraganystę iki paskyrimo metropolitu. Nustatyto dydžio sufragano atlyginimas iš valstybės išdo veikiausiai mokėtas ir Liudvikui Zdanovičiui (Zdanowicz), istoriografijos duomenimis vieninteliui XIX a. antroje pusėje į Vilniaus vyskupijos sufraganus nominuotam dvasininkui⁸⁰.

Specifinis XIX a. imperijos teritorijoje po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų atsidūrusių katalikų vyskupijų sufraganijų bruožas – ištisus dešimtmečius trunkančios vakansijos. Vilniaus vyskupija šiuo požiūriu buvo tarp pirmaujančių – XIX a. antroje pusėje sufraganai į Bresto ir Trakų sufraganatus nebuvo skiriami. Vilniaus sufraganija, vakavusi nuo 1840 m., buvo trumpam „atgaivinta“ 1889 m., tačiau po tais metais imperatoriaus nominuoto Zdanavičiaus mirties 1896 m. pabaigoje⁸¹, vėl vakavo. Taigi susiklostė

⁷⁸ 1841 m. gruodžio 25 d. įsakas Nr. 15153, in: *PSZ*, rink. 2, t. 18, in: www.nlr.ru/e-res/law_r/content.html, (2016-05-16).

⁷⁹ Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos 1842 m. rugpjūčio 11 d. posėdžio protokolas, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 267, l. 60v–65.

⁸⁰ Vilniaus vyskupų ir sufraganų sąrašas, p. 15.

⁸¹ Dabartinėje tyrimo situacijoje turimi archyviniai šaltiniai istoriografijoje įsitvirtinusių teiginio Zdanavičių buvus Vilniaus sufraganu nepatvirtina. Kadangi duomenų argumentuotai šį teiginį kvestionuoti kol kas trūksta, apsispręsta, sekant istoriografija, laikyti Zdanavičių vieninteliu XIX a. antroje pusėje Vilniaus sufragano pareigas ėjusiu dvasininku.

ganėtinai paradoksali situacija, kai nei sufraganija prie vyskupo sosto, nei sufraganatai nebuvo panaikinti, tačiau sufraganai neskirti. Lenkijos Karalystės vyskupijų sufraganių raidą XIX a. antroje pusėje tyrinėję Bažnyčios istorikai yra atkreipę dėmesį, kad vyskupijų ordinarų pastangos nominuoti sau pagalbininkus į atsilaisvinusias sufraganijas nebuvo rezultatyvios – imperijos valdžia nuosekliai laikėsi nuostatos naujų sufraganų neskirti⁸². Turint omenyje, kad 1798–1918 m. laikotarpiu Vilniaus vyskupija teisėtus valdytojus turėjo tik 52 metus (vyskupai ordinarai valdė 40 metų, administratoriai – 12), t. y. 68 metus iš 120 vyskupija neturėjo teisėtų valdytojų⁸³, labai galimas dalykas, kad administratoriaus teise vyskupiją valdžiusieji nerodė iniciatyvos dėl sufraganų nominacijos į atsilaisvinusias vietas. Juo labiau kad 1842 m. sekuliarizavus Bažnyčios valdas ir sufraganams, kaip ir kitiems dvasininkams, pradėjus mokėti nustatyto dydžio metinį atlyginimą iš imperijos išdo, sufragano tarnystė dvasininkams veikiausiai tapo mažiau patraukli. Savo ruožtu imperijos valdžia sufraganių vakansijas aiškino lėšų stygiumi⁸⁴. Tačiau apkarpytos pajamos ar nepakankamos tam tikslui išdo lėšos anaipol nebuvo pagrindinė ilgalaikių vakansijų priežastis. Šiuo požiūriu iškalbinga yra tikrojo valstybės patarėjo Aleksandro Mosolovo, 1881 m. kartu su Michailu Butenevu atstovavusio imperijai derybose su Apaštalo Sostu⁸⁵, ataskaita vidaus reikalų ministrui. Aukšto imperijos valdininko manymu, Romos kurija niekad nesiliaus reikalauti, kad imperijos valdžia užtikrintų tokių vyskupų sufraganų skaičių, koks yra numatytas ankstesnėmis bulėmis ir konkordatu. O šis skaičius, rašo Mosolovas, vien imperijos teritorijoje esančiose vyskupijose siekia 15. Pasak Mosolovo, tiek sufraganų vienu metu niekada nebuvo ir tam nėra jokios būtinybės. Mosolovas buvo įsitikinęs, kad vakarinėse imperijos gubernijose, nuosekliai jas kreipiant ortodoksų tikėjimo linkme, vyskupas skirti reikia apdairiai. Siūlė susilaikyti nuo vyskupo sufragano skyrimo Liublino vyskupijoje, neleisti, kad būtų paskirtas nuolat Baltarusijoje gyvenantis vyskupas sufraganas. Ta-

⁸² Krzysztof Lewalski, *Kościół rzymskokatolicki a władze carskie w Królestwie Polskim na przełomie XIX i XX wieku*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2008, p. 294–296; Roland Prejs, *Administracja diecezjalna w Królestwie Polskim w latach 1864–1918: Studium prozopograficzne*, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012, p. 86.

⁸³ Vytautas Merkys, *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.*, p. 151–152.

⁸⁴ Roland Prejs, *op. cit.*, p. 86; Bolesław Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła*, p. 260.

⁸⁵ Adrian Boudou, *Stolica Święta a Rosja: Stosunki dyplomatyczne między niemi w XIX stuleciu*, przekład z francuskiego Zofji Skowrońskiej, t. 2: 1848–1883, Kraków: Nakładem Wydawnictwa Księży Jezuitów, p. 634.

čiau manė, kad būtų naudinga tokių svarbių vyskupijų, kaip, pavyzdžiui, Vilniaus, turinčios vieną milijoną katalikų, nepalikti be sufragano ir taip užkirsti kelią Apaštalų Sosto pretenzijoms⁸⁶. Labai galimas dalykas, kad Zdanavičiaus nominacija į titulinis Dionisijos vyskupus ir istoriografijoje minimas skyrimas į Vilniaus vyskupijos sufraganus 1889 m. pabaigoje⁸⁷ yra 1881 m. pavasarį prasidėjusių imperijos derybų su Apaštalų Sostu, pasibaigusių 1882 m. gruodžio 24 d. Butenevo ir kardinolo Liudviko Jacobi ni pasirašytu susitarimu⁸⁸, padarinys. Vienu iš preliminarios sutarties tarp Apaštalų Sosto ir Rusijos imperijos punktų buvo deklaruotas imperijos valdžios siekis susitarti su Apaštalų Sostu dėl sufraganų nominacijos⁸⁹. Argumentuotam atsakymui, koks susitarimas šiuo klausimu buvo pasiektas 1882 m., reikėtų išsamesnių tyrimų.

Kolektyvinio portreto štrichai. Vilniaus vyskupijos sufraganų pareigas XIX a. ėjo vienuolika dvasininkų. Mažiausiai sufraganų laikotarpiu po Abiejų Tautų Respublikos padalijimų – vieną – turėjo Bresto sufraganatas (Adomas Klokokis), du – Kuršo⁹⁰ (Adomas Kosakovskis, Kazimieras Dmochovskis), po keturis Vilniaus (Dovydas Pilchovskis, Nikodemas Puzinas, Andrius Benediktas Klungevičius, Liudvikas Feliksas Zdanovičius) ir Trakų (Jurgis Polubinskis, Ignatas Houvaltas, Tadas Kundzičius, Jonas Civinskis) sufraganatai. Sufraganais dažniausiai būdavo skiriami vyskupijos katedros kapitulos nariai, t. y. dvasininkai, jau priklausantys vyskupijos dvasininkijos elitui. Visi sufraganai be išimties derindavo savo tarnystės pareigas su kitomis, t. y. sufraganija nekludė ir toliau eiti katedros kapitulos kanaunin-

⁸⁶ „Желаемого признания мы конечно не дадим, но при настоящем случае, чтобы положить преграду претензиям, было бы расчётливее не оставлять таких значительных епархий, как Виленская (один миллион католиков) без суфранана [...]“ (Aleksandro Mosolovo 1881 m. balandžio 17 d. ataskaitos vidaus reikalų ministrui fragmentas, in: Rusijos valstybės istorijos archyvas, (toliau – RVIA), f. 821, ap. 125, b. 3058, l. 3–4).

⁸⁷ Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, p. 73–74; „Ludwik Feliks Zdanowicz“, in: www.catholic-hierarchy.org, (2015-05-06).

⁸⁸ Adrian Boudou, *op. cit.*, p. 635. Boudou kaip monografijos priedus p. 657–661 publikavo preliminarios sutarties tarp Apaštalų Sosto ir Rusijos imperijos tekstą bei 1882 m. gruodžio 24 d. susitarimo straipsnius iš Vatikano archyvų (AE, Russia, 121), paskelbtus Mercati; žr. Mercati (Mgr Angelo), *Raccolta di Concordati su materie ecclesiastiche tra la Santa Sede e le Autorita civili*, Roma: Typografia Vaticana, 1919.

⁸⁹ Umowa przedwstępna między Stolicą Świętą a Rosją (AE, Russia, 121), in: Adrian Boudou, *op. cit.*, p. 657–658.

⁹⁰ Čia turima omenyje Kuršo sufraganato istorija Vilniaus vyskupijoje.

ko ar prelato pareigų ir vykdyti su jomis susijusius išipareigojimus ar imtis aukštesnių su dvasine tarnyste susijusių veiklų.

Vilniaus vyskupijos imperijos laikotarpiu, t. y. 1798–1918 m., aukščiausiai bažnytinės karjeros laiptais užkopė Kuršo sufraganas Dmochovskis. 1780 m. gimęs Zabalacėje⁹¹, kuri tuo metu buvo viena iš Vilniaus vyskupijos Lydos dekanato parapijų⁹², teologiją studijavo pas šv. Vincento Pauliečio kunigus misionierius Kraslavoje, vėliau persikėlė į Vilniaus vyskupijos diecezinę seminariją ir Vilniuje 1803 m. buvo išventintas į kunigus. Po šventimų pradeda eiti vyskupo Jono Nepomuko Kosakovskio kapeliono pareigas. Po vyskupo mirties 1808 m. tampa vyskupo Jeronimo Strojnovskio kapelionu ir sekretoriumi⁹³. Strojnovskis ir pasirūpino įvesdinti Dmochovskį į Vilniaus katedros kapitulą. Nėra žinoma, kad Strojnovskio proteguotas dvasininkas būtų baigęs aukštesnes teologijos mokslų studijas ar juolab studijavęs pasaulietinius mokslus – pats Dmochovskis 1849 m. katedros kapitulos konfratrams rašė, kad jei ne Strojnovskis, kuris 1812 m. jį privertęs siekti katedros kapitulos narystės, iki mirties būtų pasilikęs kaimo klebonu⁹⁴. Tačiau kunigo tarnystės pareigas Dmochovskis, matyt, ėjo uoliai ir bažnytinės karjeros laiptais kopė pats perdėm tuo nesirūpinamas – šalia jo visada atsirasdavo įtakingas dėl vienu ar kitu priežasčių tuo suinteresuotas aukštesnės tarnystės pareigas einantis konfratras. Dmochovskis tapo Romos katalikų dvasinės kolegijos Sankt Peterburge nariu, nuo 1842 m. jos prezidentu. Į nuo 1828 m. pavasario vakuojantį Kuršo sufraganatą sufraganu buvo nominuotas 1838 m. kovo mėnesį⁹⁵. Popiežiaus Kuršo sufraganu, t. y. vyskupu pagalbininku, ir Mileto tituliniu vyskupu buvo konsekruotas 1840 m. gruodžio 17 d.⁹⁶ Istoriografijoje vyrauja nuo-

⁹¹ Be dab. Baltarusijos teritorijoje esančios Zabalacės, kaip Dmochovskio gimimo vieta literatūroje nurodoma taip pat dabartinėje Baltarusijoje esanti Ikaznė. Tačiau ta aplinkybė, kad Zabalacėje dar XIX a. pirmoje pusėje buvo išlikęs Dmochovskių dvarelis, kurį nuotraukoje yra įamžinęs Janas Bułhakas, yra pakankamas argumentas Ikaznės kaip Dmochovskio gimimo vietos, versiją atmesti.

⁹² Stanisław Litak, *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej ok. 1772 roku*, Lublin: Instytut Europy Środkowo Wschodniej, 1996, p. 315.

⁹³ Czesław Falkowski, „Dmochowski Kazimierz Roch“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 5, Warszawa-Kraków-Łódź-Poznań-Zakopane: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, Skład Główny w Księgarniach Gebethnera i Wolfa, 1939–1946, p. 209.

⁹⁴ Katedros kapitulos 1849 m. kovo 20 d. protokolas, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 268, l. 26.

⁹⁵ Czesław Falkowski, *op. cit.*, p. 209.

⁹⁶ Vilniaus vyskupų ir sufraganų sąrašas, p. 17; Aleksy Petrani, „Dmochowski Kazimierz“, in: *Encyklopedia katolicka*, t. 3, Lublin: Katolicki Uniwersytet Lubelski, 1995, k. 1360–1361.

monė jį buvus nuolankų imperijos valdžiai, tačiau gebėjusį ginti Bažnyčios interesus. Gali būti, kad būtent pastaroji aplinkybė jei ir nebuvo lemiamą, tai neabejotinai turėjo įtakos, jog Apaštalų Sostui 1847 m. su Rusijos imperija pasirašius konkordatą, popiežius bule legitimizavo jo vadovavimą Katalikų Bažnyčiai imperijoje, paskirdamas Mogiliavo arkivyskupu metropolitu⁹⁷.

Tvirtinti tarp Vilniaus vyskupijos sufraganų XIX a. egzistavus hierarchiją nėra pagrindo, tačiau iškilus būtinybei administruoti vyskupiją, pirmenybė teikta Vilniaus ir Trakų sufraganams. Antai vyskupas Jonas Nepomukas Kosakovskis 1802 m. vykdamas gydytis į užsienį, vyskupiją valdyti paliko Pilchovskiui. Vilniaus vyskupijos istorijos autoriaus kun. Waclawo Przyałgowskio nuomone, nežinia, ar dėl amžiaus, ar būta ir kitų priežasčių, bet Pilchovskis šių pareigų atsisakė⁹⁸. Tad vyskupiją vyskupui Kosakovskiui išvykus valdė prelatas, Geranainių infulatas Nikodemus Puzinas⁹⁹, kuriam po Pilchovskio mirties 1803 m. ir atiteko Vilniaus sufraganija. Vyskupui Kosakovskiui 1808 m. rugpjūtyje netikėtai Badene, kur buvo išvykęs gydytis, mirus, katedros kapitula generaliniu vikaru išrinko ir vyskupijos valdymą pereinamuoju laikotarpiu vėl patikėjo Puzinui¹⁰⁰. Pastarasis, nors į sufraganus imperatoriaus buvo nominuotas po šias pareigas ėjusio Pilchovskio mirties 1803 m., vis dar nebuvo popiežiaus prekonizuotas. Tad visų vyskupo pastoracinių pareigų, neturėdamas vyskupo *in partibus infidelium* titulo, kurį popiežius suteikdavo įšventindamas nominuotąjį sufraganą, Puzinas veikiausiai negalėjo atlikti. Dar kartą vyskupiją Puzinas valdė kapitulos šioms pareigoms išrinktas po vyskupo Strojnovskio mirties 1815 m. rugpjūčio pradžioje. Apie tai raštu pranešusi metropolitui Siestšencevičiui kapitula atsakymo sulaukė kone po metų – 1816 m. gegužės 16 d. metropolitas pranešė pats valdysiąs Vilniaus vyskupiją. Vyskupijos valdymo pareigų neatsisakė iki mirties 1826 m., nors realiai vykupiją valdė Puzinas, o jam 1819 m. mirus, vyskupijos valdymą perėmė Kundzičius. Pastarasis pasirašydamas oficialius raštus paprastai tituluodavosi vyskupu. Antai 1824 m. balandžio 22 d. savo parašu patvirtino paėmęs iš vyskupijos kapitulos archyvo kapitulos nariams priklausančių namų Vilniaus mieste inventorius

⁹⁷ Aleksy Petrani, *op. cit.*, p. 1360–1361.

⁹⁸ Waclaw Przyałgowski, *Żywoty biskupów wileńskich*, t. 1, Petersburg: Nakład Autora, Druk Jozafata Ohryski, 1860, p. 225.

⁹⁹ Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, p. 62.

¹⁰⁰ Vilniaus vyskupijos kapitulos 1808 m. spalio 23 d. raštas, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 1625, l. 1.

ir įsipareigojo juos gražinti, – pasirašė „biskup Kundzicz“¹⁰¹, tarsi valdytų vyskupiją ne titulinio Anastasiopolio vyskupo, bet ordinario teise. Vyskupu titulavosi ir pasirašydamas 1827 m. Pranciškui Bergeliui (Biergiell) duotą raštą, kuriame nurodė, kad už įsipareigojimą tvarkyti Vilniaus sufraganijos teisinius ir ekonominius reikalus suteikia jam gyventi patogią rezidenciją sufraganijos valdose ir 500 rb sidabru pinigais iš sufraganijos valdų gaunamų pajamų. Be to, šeimai Vilniuje išlaikyti jis dar galės kasmet pasiimti keletą statinių javų, keletą galvijų ir naminių paukščių¹⁰². Tai buvo vienas iš paskutiniųjų Kundzičiaus kaip vyskupijos valdytojo raštas – 1828 m. balandžio mėn. Vilniaus vyskupijos valdytoju buvo paskirtas Klungevičius.

Tad iš vienuolikos sufraganų penki – Civinskis, Klungevičius, Kundzičius, Pilchovskis ir Puzinas – ilgiau ar trumpiau valdė vyskupiją. Puzinas net keletą kartų. Klungevičius beveik dešimt metų valdė vyskupiją administratoriaus teise ir vienerius metus kaip vyskupas ordinaras. Administratoriaus teise po Klungevičiaus vyskupijos valdymą perėmęs Civinskis vyskupo mitros nesulaukė. Vyskupo Klungevičiaus atvejis išskirtinis, nes, kaip minėta, jis Vilniaus sufragano pareigas imperatoriaus valia nuo pat pradžių turėjo derinti su vyskupijos administratoriaus.

Iš 11 sufraganų 4 – taigi daugiau nei trečdalis (36,4%) – buvę vienuoliai. 3 iš jų (Klokockis, Kundzičius, Pilchovskis) buvo vienuoliai jėzuitai, po jėzuitų vienuolijos panaikinimo įsilieję į vyskupijos diecezinės dvasininkijos gretas. Vienas – Civinskis – buvęs misionierių vienuolis, sekuliarizavęsis ir perėjęs į diecezinės dvasininkijos gretas 1811 m. Jėzuitų vadovaujamą mokyklą buvo baigęs Kosakovskis, pijorų – Dmochovskis, Puzinas. Turint omenyje, kad prie vienuolinės formacijos vienaip ar kitaip prisilietė daugiau negu pusė XIX a. vyskupijos sufraganų, istoriografijoje išsakyta mintis, jog Rusijos imperijos katalikų vyskupijose XIX a. sufraganais tapdavo daugiausia diecezinė dvasininkija¹⁰³, Vilniaus vyskupijos atveju tinka tik iš dalies.

Vienas iš Vilniaus vyskupijos XIX a. sufraganus kaip funkcinę aukštosios dvasininkijos grupę apibūdinančių veiksnių – išsilavinimas ir su dvasininko pareigomis derinama intelektualinė veikla. Absoliuti dauguma (9 iš 11, taigi 81,8%) turėjo mokslinius laipsnius – nuo magistro iki daktaro (žr. są-

¹⁰¹ Raštelis (1822 m. balandžio 22 d.) apie iš vyskupijos kapitulos paimtas bylas, patvirtintas Tado Kundzičiaus parašu, in: *LMAVB RS*, f. 318, b. 36862, l. 1.

¹⁰² Vilniaus sufragano Tado Kundzičiaus 1827 m. balandžio 23 d. raštas, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 27750, l. 1.

¹⁰³ Bolesław Kumor, *op. cit.*, p. 260.

rašą)¹⁰⁴. Dauguma buvo studijavę ir mokslinius laipsnius įgiję Vilniaus universitete (8 iš 9, t. y. 88,9%). 3 iš jų įvairiu laiku dėstė Vilniaus universitete (Pilchovskis, Kundzičius, Klungevičius). Antai prie teologinių studijų pertvarkymo to meto Lietuvoje svariai yra prisidėjęs Klungevičius. Kaip Vilniaus universiteto profesorius jis buvo vienas iš studijų reformos projekto rengėjų. Klungevičiaus iniciatyva Vilniaus universitete buvo įkurta Bažnyčios istorijos ir homiletikos katedra. Pastebėtina, kad XIX a. pradžioje vyskupijos sufraganų pareigas ėjo Apšvietos laikotarpiu išsilavinimą gavę, ne vien teologijos mokslų studijas baigę asmenys.

Prie iškiliausių Vilniaus vyskupijos sufraganų intelektualinės veiklos aspektu priskirtinas Vilniaus sufraganas Pilchovskis. Pagal gyvenimo datas ir įgytą išsilavinimą Pilchovskis – Apšvietos epochos asmenybė. Gimęs 1735 m. pabaigoje Suvalkų apylinkėse, Rutkiškėse, mokėsi jėzuitų mokyklose, o 1752 m. įstojo į jėzuitų vienuoliją, gilinosi į filosofiją, 1757 m. baigė filosofijos studijas ir pradėjo mokytojauti mokyklų reformos metu jėzuitų 1751 m. Vilniuje įsteigtoje *Collegium Nobilium*. Kaip ir kitos jėzuitų kolegijos, vilnietiškoji taip pat buvo orientuota į elitinius to meto visuomenės sluoksnius, į intelektualinio ir kultūrinio potencialo ugdymą. Porą metų Pilchovskis dėstė poetiką Vilniaus Akademijoje. Matyt, tuo metu jis apsisprendė pasišvęsti pastoracinei tarnystei ir 1761 m. buvo išventintas į kunigus¹⁰⁵, tais pačiais metais Akademijoje pradėjo filosofijos studijas. Jau tuo metu jis garsėjo neeiliniais gabumais. Dar nebaigęs teologijos studijų būdavo kviečiamas sakyti pamokslus katedroje¹⁰⁶. Filosofijos studijas baigė 1765 m. Filosofijos mokslų daktaro laipsnį Pilchovskiui Akademija suteikė 1766 m.¹⁰⁷ Akivaizdu, kad jis savo gyvenimą siejo su jėzuitų vienuolija. Baigęs teologijos studijas Pilchovskis *Collegium Nobilium* beveik dešimt metų, iki kolegijos uždarymo 1775 m., dėstė retoriką, ėjo studijų prefekto pareigas. Šalia dėstymo pareigų ir pastoracinės tarnystės, ėmė reikštis kaip vertėjas, 1767 m. pasirodė pirmasis jo vertimas – Gajaus Salustijaus Krispo (86–34 m. pr. Kr.), laikomo vienu didžiausių Romos istorikų, veikalo apie Romos karą su Nu-

¹⁰⁴ Apie Kosakovskio ir Zdanavičiaus įgytą išsilavinimą dabartinėje tyrimo stadijoje turimi fragmentiški duomenys perša prielaidą, kad jie buvo studijavę ir pasaulietinius mokslus, tačiau duomenų šią prielaidą pagrįsti trūksta.

¹⁰⁵ „Bishop David Pilchowski“, in: www.catholic-hierarchy.org, (2015-05-06).

¹⁰⁶ Ludwik Piechnik SJ, *Odrodzenie Akademii Wileńskiej 1730–1773*, Rzym: Institutum Historicum Societatis Jesu, 1990, p. 38.

¹⁰⁷ *Akademijos laurai*, parengė Morkus Svirskas, Irena Balčienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, Vilniaus universiteto biblioteka, 1997, p. 238.

midijos karaliumi Jugurta (II a. pr. Kr.) ir Katilinos sąmokslą (I a. pr. Kr.) vertimas į lenkų kalbą¹⁰⁸. Po kelerių metų Akademijos spaustuvė lenkų kalba išleido Lucijaus Anėjaus Senekos *Apie gyvenimo trumpumą, laimę ir dvasios ramybę* ir dar keletą filosofinių šio iškilaus romėnų rašytojo, retoriko ir filosofo veikalų¹⁰⁹. Visus juos į lenkų kalbą išvertė Pilchovskis.

Istoriografijoje yra atkreiptas dėmesys, kad Pilchovskis jėzuitų vienuolijos panaikinimą išgyvenęs labai skaudžiai. Iš laiko perspektyvos galima prielaida, kad vienuolijos uždarymas Pilchovskiui tapo tarsi pretekstas dar intensyvesnei intelektinei ir kultūrinei veiklai. Uždarius *Collegium Nobilium*, jis ėmėsi vadovauti Akademijos spaustuvei, įsitraukė į Edukacinės komisijos darbus, pradėjo dėstyti Vilniaus vyriausiąją mokyklą pervardintame Vilniaus universitete¹¹⁰. Edukacinės komisijos paskirtas generaliniu Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vizitatoriumi, su šiomis pareigomis puikiai susitvarkė – jo vizitacijos raportas ne tik buvo pripažintas pavyzdiniu, bet ir jam buvo pavesta parengti instrukciją vizitatoriams¹¹¹. Nuo 1783 m. Pilchovskis – Literatūros ir retorikos katedros profesorius. Nors jis laikomas turėjęs įgimtų pedagoginių sugebėjimų, tačiau skaityti paskaitas, atrodo, ne itin mėgo. Pilchovskio pedagoginės veiklos tyrinėtojai linkę manyti, kad dėl silpnų plaučių jam buvę sunku auditorijoje kalbėti be pertraukos pusantros valandos, tad dažniausiai paskaitas už jį skaitydavo vadinamieji viceprofesorai, kurių pareiga buvo padėti katedros profesoriumi tvarkyti administracinius katedros reikalus ir, jam išvykus ar susirgus, skaityti paskaitas¹¹². Pilchovskio atveju, matyt, buvo padaryta išimtis, t. y. praktiškai jis paskaitų neskaitė. Apie Pilchovskio akademinę veiklą rašiusi Wanda Januszkiewiczówna neabejoja, kad paskaitų planus sudarinėjo Pilchovskis ir viceprofesorai skaitydavo

¹⁰⁸ Sallustius Cajus Crispus, in: *Vilniaus akademijos spaustuovės leidiniai 1567–1805: Bibliografija*, sudarė Konstancija Čepienė, Irena Petrauskienė, Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinė biblioteka, 1979, p. 417, Nr. 2722; Kaja Krispa Sallustiusza, *O wojnach z Katyliną i Jugurthą*, przekładania x. Dawida Pilchowskiego, Wilno: druk. J.K.M. i Rzezyposp. Akad. S.I., 1767.

¹⁰⁹ [Luciusz Anneusz Seneka], *O krótkości życia, o życiu szczęśliwym, o opatrności, o pokoiu duszy, o stałości mądrego ksiąg pięciuro*, przekładania x. Dawida Pilchowskiego S.I., Wilno: druk. J.K.M. i Rzezypltey Akad. S.I., 1771; Seneca Lucius Anneus, in: *Vilniaus akademijos spaustuovės leidiniai 1567–1805*, p. 420–421, Nr. 2743–2748.

¹¹⁰ Wanda Januszewska, „Dawid Pilchowski jako profesor literatury w Szkole Głównej W. Ks. Lit.“, in: *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 1: *Z dziejów dawnego Uniwersytetu Wileńskiego*, Wilno: Nakładem Uniwersytetu Stefana Batorego, 1929, p. 85.

¹¹¹ Ludwik Piechnik SJ, *op. cit.*, p. 39.

¹¹² Wanda Januszewska, *op. cit.*, p. 85.

jo vadovaujami¹¹³. Nepaisant to, kad paskaitas pats Pilchovskis skaitydavo itin retai, vyrauja nuomonė, jog didelį dėmesį jis skyręs studentų kalbos įgūdžių ugdymui ir Antikos autorių vertimo praktikai. 1778 m. Pilchovskiui buvo suteiktas kanonų teisės daktaro laipsnis. Lygiagrečiai akademinei, jis greitai kilo ir bažnytinės karjeros laiptais. 1794 m. buvo išrinktas kapitulos generaliniu vikaru, 1796–1798 m. pavaduodamas vyskupą Kosakovskį valdė vyskupiją¹¹⁴. Tad Vilniaus sufraganu 1795 m. buvo nominuotas bažnytinio administracinio darbo patirtį turintis, plataus humanitarinio išsilavinimo, žodį ir plunksną valdantis dvasininkas. Pilchovskis buvo ir aktyvus sufraganas.

Dar vienas XIX a. Vilniaus vyskupijos sufraganų grupę charakterizuojantis bruožas – garbus amžius, t. y. į sufragano pareigas paprastai buvo skiriami gyvenimo patirtį turintys dvasininkai. 6 dvasininkai (Dmochovskis, Houvaltas, Klokockis, Pilchovskis, Polubinskis, Puzinas) – taigi daugiau nei pusė – sufragano pareigoms buvo nominuoti įžengę, įpusėję ar bebaigiantys šeštąjį savo gyvenimo dešimtį, t. y. nuo 51 iki 60 metų; 3 (Civinskis, Klungevičius, Kundzičius) – septintąjį. Zdanavičius į sufraganus nominuotas įpusėjęs aštuntąją dešimtį. Tik vienas (Kosakovskis) sufraganu tapo bebaigdamas ketvirtąjį savo amžiaus dešimtmetį. Taigi į sufraganus XIX a. nominuojamo dvasininko amžiaus vidurkis – 59 metai. Amžius iš dalies turėjo įtakos jų einamų sufragano pareigų trukmei. Ilgiausiai – 35 metus – sufragano pareigas ėjo Kosakovskis, kiek trumpiau – 21 metus – Klokockis. Amžiumi vyriausias XIX a. sufraganas Zdanavičius šias pareigas ėjo 7 metus. Trumpiausiai sufragano pareigas ėjo Houvaltas – 4 metus. Pastebėtina, kad sufragano tarnystę paprastai nutraukdavo tik mirtis. Išimtis – Dmochovskis, kuris 1848 m. tapęs Mogiliavo arkivyskupu metropolitu, Kuršo sufragano pareigų atsisakė. Spėtina, kad pagrindinis tokio sprendimo priėmimo motyvas buvo gauta arkivyskupo metropolito mitra. Argumentuotai tokią prielaidą pagrįsti dabartinėje tyrimo stadijoje duomenų stinga¹¹⁵. Nors

¹¹³ *Ibid.*

¹¹⁴ Jolanta Koziej-Chołdzyńska, „Pilichowski, Pilchowski Dawid Zygmunt“, in: *Encyklopedia katolicka*, t. 15, Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2011, k. 586–587.

¹¹⁵ Vyskupijų liturginiuose kalendoriuose pateikiant duomenis apie Bažnyčios hierarchus ir jų einamas pareigas, Dmochovskiui tapus Mogiliavo arkivyskupu metropolitu įrašo apie sufraganystę, figūravusio iki tol ties jo kaip Kolegijos prezidento biograma, nebelieka; žr., pvz.: *Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilnensi in AD MDCCCXLIX*, Vilnae: Typis A. Marcinowski, 1848, [p. nenumuoti].

tendencija skirti į sufragano pareigas į antrą savo gyvenimo pusę perkopusius ar žemišką kelionę bebaigiančius dvasininkus – akivaizdi, tačiau teigti, kad sufragano pareigos vertintos kaip tam tikras atlygis už nuveiktus darbus, nėra pagrindo. Dvasininkų veikla rodo, kad amžius anaip tol nebuvo lemiamas veiksnys (Pilchovskio atvejis).

Pagal geografinį kriterijų Vilniaus vyskupijos sufraganų grupėje dominavo iš Vilniaus vyskupijos parapijų kilę dvasininkai. Iš Žemaičių vyskupijos kilęs Zdanavičius buvo baigęs Vilniaus vyskupijos seminariją (žr. sąrašą), tad jau pasirinkdamas dvasinę tarnystę jos su savo gimtąja vyskupija nesiejo. Pagal kilmę tik vienas iš sufraganų – Klungevičius – buvo kilęs iš valstiečių. Absoliutus bajorų dominavimas tarp sufraganų sietinas su iki XIX a. trečio dešimtmečio pradžios Visuotinėje Bažnyčioje galiojusi reikalavimu į aukštesnes tarnystės pareigas skirti tik kilmingus dvasininkus.

Rusijos imperijoje po valstybės padalijimų atsidūrusiose vyskupijose aukštosios dvasininkijos kilmės klausimas pirmąkart buvo ypač aštriai iškilęs katedros kapitulos narių nominacijos kontekste, kai Romos katalikų dvasinė kolegija pareikalavo laikytis jos 1807 m. išleisto įsako dėl universiteto į kanonijas deleguojamų profesorių atleidimo nuo pareigos pateikti katedros kapitulai dokumentus, įrodančius jų bajorišką kilmę. Tąkart pavyko įrodyti katedros kapitulos teisę teikti prioritetą savo Statutams, kuriame toks reikalavimas buvo, o ne kolegijos įsakui. Tačiau 1817 m. įsteigus Kitatikių dvasinių reikalų ir Liaudies švietimo ministeriją, padėtis pasikeitė. Neatmestina, kad bajoriškos kilmės reikalavimo panaikinimas galėjo būti įteisintas ir atskiru ministro įsakymu. Šiaip ar taip, Klungevičius, 1819 m. universiteto deleguotas į katedros kapitulos kanauninkus, buvo vienas iš pirmųjų (kartu su tąkart į kanauninkus pretendavusiu tai pat Vilniaus universiteto siųstuoju Jonu Kantu Chodani), kuriems kilmės reikalavimas netaikytas. Argumentuota, kad universiteto profesoriai yra priskirti VII-ajai rangų lentelės klasei ir tuo remiantis imperatorius valia atleisti nuo pareigos pateikti katedros kapitulai bajorystę įrodančius dokumentus. Nė vienas iš katedros kapitulos narių tąkart tam neprieštaravo¹¹⁶. Klungevičiaus įvesdinimo į katedros kapitulą ceremoniją pagal kanonų teisę metropolito ir vyskupijos administratoriaus Siestšencevičiaus pavedimu atliko generalinio vikaro pareigas tuo metu ėjęs Kundzičius 1820 m. sausio pradžioje¹¹⁷. Ka-

¹¹⁶ Katedros kapitulos 1819 m. gruodžio 20 d. posėdžio protokolas, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 260, l. 179–187.

¹¹⁷ Jono Kanto Chodanio ir Andriaus Benedikto Klungevičiaus įvesdinimo į kapitulą 1820 m. sausio 10 d. ceremonijos aprašymas, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 260, l. 190.

tedros kapitula, nekvestionavusi universiteto deleguotų profesorių turimo statuso bei imperijos valdžios nustatytos vietos rangų lentelės hierarchijoje, kuri vertinta kaip bajoriškos kilmės atitikmuo, ėmė kilmės dokumentų nebereikalauti ir iš kandidatų, neturinčių profesoriaus titulo. Turint omenyje tiek katedros kapitulos, tiek vyskupo nuostatą šiuo klausimu prieš dešimtmetį, akivaizdu, kad kilmės reikalavimas kandidatams į kapitulos narius, kitaip nei tuometės Lenkijos Karalystės teritorijoje buvusiose vyskupijose, buvo panaikintas pasaulietinės valdžios iniciatyva. Pasitaikydavo, kad vienas kitas kandidatas į katedros kapitulos narius savo asmeniniame prašyme kapitulai (tokie visada būdavo teikiami) dar ir trečiame dešimtmetyje akcentuodavo, jog yra kilęs iš bajorų. Tačiau nominuojant Klungevičių į vyskupijos administratorius ir sufraganus trečio dešimtmečio pabaigoje, kandidato kilmės klausimas net nebuvo keliamas.

Išvados. Vilniaus vyskupijos sufraganų – vyskupo ordinaro/administratoriaus padėjėjų vyskupų *in partibus infidelium* (po 1882 m. *episcopi titularis*) – pareigybės raida XIX a. vertintina kaip nuosekli Abiejų Tautų Respublikos laikotarpiu susiformavusios dvasinės tarnystės tradicijos ir vyskupijos administracinės institucijos tęsa. Vilniaus vyskupijos sufraganai XIX a., kaip ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais, realios valdžios neturėjo. Pagrindinė jų pareiga buvo pagalba vyskupijos ordinarui/administratoriui pastoracinėje tarnystėje. Vilniaus vyskupijos sufraganai vyskupijos valdyme dalyvaudavo ordinaro/administratoriaus pavedimu jį pavaduodami arba katedros kapitulos sprendimu valdydami vyskupiją *sedes vacante* laikotarpiu. Atlikta analizė leidžia teigti, kad tokiai tarnystei XIX a. pirmoje pusėje Vilniaus vyskupijoje būdavo pasitelkiami Vilniaus ir Trakų sufraganai. Laikotarpio ypatumas – tam turėjo būti gautas imperatoriaus leidimas.

Imperinį savo istorijos etapą 1798 m. Vilniaus vyskupija pradėjo turėdama iki valstybės padalijimų funkcionavusią sufraganią prie vyskupo sosto Vilniuje ir tris sufraganatus – Bresto, Kuršo ir Trakų. Tiesa, pastarieji įkurti vykstant valstybės padalijimams, tačiau arba teritorijose, kurios tuo metu nepriklausė Vilniaus vyskupijai (Bresto, Kuršo sufraganatai, 1793 m.), arba dar nebuvo inkorporuotos į imperiją (Trakų sufraganatas, 1774 m.). Imperijos 1847 m. pasirašyto konkordato su Apaštalu Sostu įvykdytų administracinių pertvarkymų kontekste sufraganatų tinklas imperijoje buvo reorganizuotas – 1848 m. Kuršo sufraganatą perdavus Žemaičių vyskupijai, Vilniaus vyskupijoje liko du sufraganatai ir sufraganija prie vyskupo sosto

Vilniuje. Naujos sufraganijos įsteigimo galimybės svarstomos nebuvo, tad XIX a. viduryje nustatyta tinklo struktūra nekito iki imperinio laikotarpio pabaigos.

Dvasininkų nominacijos sufragano pareigybei procedūros pokyčiai XIX a. buvo sąlygoti imperijos vykdytos politikos Katalikų Bažnyčios atžvilgiu. Vienas iš esminių – vyskupijų ordinarų/administratorių pasirinktieji kandidatai į sufraganus imperiniu laikotarpiu Apaštalų Sostui galėjo būti pristatomi tik į sufraganus numatyto dvasininko kandidatūrą apbravus imperatoriui. Tad nors Apaštalų Sostas iš sufraganų nominacijos procedūros nebuvo eliminuotas, t. y. kaip ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikais popiežius kandidatui į sufraganus suteikdavo titulinio vyskupo titulą, tačiau jei laikotarpiu iki valstybės padalijimų tik turintis vyskupo *in partibus infidelium* titulą įgaudavo teisę į sufragano nominato statusą, tai imperiniu laikotarpiu kandidatas į sufraganiją sufraganu nominatu tapdavo jo kandidatūrą patvirtinus imperatoriui. Vilniaus vyskupijos imperinio laikotarpio sufraganijų raida leidžia teigti, kad Rusijos imperijoje po valstybės padalijimų atsidūrusiose katalikų vyskupijose Apaštalų Sostui sufraganų nominacijos procedūroje teko nominalus vaidmuo.

Specifinis XIX a. Vilniaus vyskupijos sufraganijų ypatumas – ilgalaikės vakansijos. Nors nei sufraganija prie vyskupo sosto, nei sufraganatai panaikinti nebuvo, tačiau nominacijos į Bresto ir Trakų sufraganatus liovėsi XIX a. pirmoje pusėje. Vilniaus sufraganija antroje amžiaus pusėje tebuvo užimta septynerius metus (1889–1896). Atliktas tyrimas leidžia teigti, kad ilgalaikės sufraganijų vakansijos vienareikšmiškai yra imperijos vykdytos politikos Katalikų Bažnyčios atžvilgiu padarinys. Vilniaus sufragano nominacija XIX a. devinto dešimtmečio pradžioje vertintina kaip imperijos valdžios kompromisas Apaštalų Sostui, nuosekliai kėlusiam reikalavimą užtikrinti konkordatu ir bulėmis nustatytą vyskupų sufraganų skaičių imperijos teritorijoje esančiose vyskupijose. Imperijos valdžia nebuvo suinteresuota organizacinių vyskupijos struktūrų, galinčių užtikrinti gyvybingą Katalikų Bažnyčios religinį gyvenimą, palaikymu.

Vilniaus vyskupijos XIX a. sufraganų grupę sudaro 11 dvasininkų – tiek per visą imperinį vyskupijos istorijos laikotarpį įvairiu laiku ėjo sufraganų pareigas. Absoliuti dauguma sufraganų buvo Vilniaus katedros kapitulos nariais (arba jais tapdavo jau eidami sufragano tarnystės pareigas). Vienas iš esminių šią aukštųjų dvasininkų grupę charakterizuojančių bruožų – išsilavinimas. Mokslinius laipsnius – nuo magistro iki mokslų daktaro – turėjo 81,8% sufraganų. Dauguma jų eidami sufragano tarnystės pareigas pasi-

žymėjo intensyvia dvasine tarnyste ir plačia pasaulietine veikla. Pastaroji aplinkybė yra pakankamas argumentas atmesti prielaidą sufragano pareigybę XIX a. buvus atlygiu už ligtolinę dvasininko tarnystę.

Vilniaus vyskupijos XIX a. sufraganų veiklos spektras leidžia teigti, kad garbus amžius (amžiaus vidurkis apytiksliai – 59 metai) nebuvo kliūtis sufragano tarnystei. Absoliuti dauguma sufraganų buvo kilmingi. Iš konfratūrų žema kilme išsiskyrusio Andriaus Benedikto Klongevičiaus atvejis vertintinas kaip Rusijos imperijos vykdyto kišimosi į kanoninių Bažnyčios reikalų tvarkymą ir Visuotinėje Bažnyčioje XIX a. antro ir trečio dešimtmečių sandūroje šioje srityje įvykusių pokyčių padarinys.

Priedas

VILNIAUS VYSKUPIJOS XIX A. SUFRAGANŲ
PROZOPOGRAFINIS SĄRAŠAS

Klausimynas

1. Asmenvardis, gyvenimo datos.
2. Asmenvardžio pagrindinės formos šaltiniuose.
3. Kilmė, gimimo vieta.
4. Sufraganija (sufraganatas), sufragano tarnystės trukmė, paskyrimo procedūros eiga.
5. Išventinimo į vyskopus *in partibus infidelium* (po 1882 m. – titulinius) data.
6. Išsilavinimas.
7. Kunigystės šventimų data.
8. Svarbesnės bažnytinės tarnystės pareigos.
9. Svarbesnės pasaulietinės pareigybės, intelektinė ir kultūrinė veikla.
10. Kita.
11. Informacinė literatūra ir šaltiniai.
12. Pastabos.

I

1. **Civinskis Jonas**, 1772–1846.
2. Cywiński Jan Kajetan, Cywinski Joannes.
3. Iš bajorų, Ašmenos paviet., Vilniaus vysk.
4. Trakų sufraganatas, 1838–1846 m.; imperatoriaus nom. 1838 m.; po-
piežiaus nom. Dercos (Delcos) vysk. *in partibus infidelium* 1840 m. gruodžio
17 d.
5. Išventintas į vysk. *in partibus infidelium* 1841 m. rugpjūčio 24 d. (kon-
sekracijos iškilmės vyko Sankt Peterburge).
6. Vyšniavio, Beresvičių (Berezwicze) apskr. m-los (1781–1788); Vilniaus
misionierių noviciatas (1790), misionierių vienuolis (1795–1811); Vilniaus
vyskupijos sem. (1790–1795); VU; teologijos ir teisės mokslų dr. (1818, Po-
locko akademija).
7. Išventintas į kunigus 1795 m. liepos 5 d.
8. Vilniaus vysk. katedros kapitulos kan. Povilo Ksavero Bžostovs-
kio laikinasis koad. (1811), kan. (1812); prel. kantorius (1813); prel. deka-

nas (1827); Vilniaus vyskupijos oficiolas (1813–1828); generalinis oficiolas (1815–1819); Trakų sufraganas (nom. 1838, įšv. 1841); Vilniaus vysk. administratorius (1842–1846);

9. Vilniaus Labdarybės draugijos pirmininkas (nuo 1843 m. birželio pab.).

10. Sekuliarizavosi 1811 m.; testamentu 1846 m. spalio 29 d. įsteigė fondą 12 neturtingų Vilniaus gimnazijos mokinių ir 2 Vilniaus vyskupijos seminarijos klierikams išlaikyti; skyrė lėšų naujos mūrinės bžn. statybai Adutiškyje; palaidotas Vilniaus katedroje.

11. Czesław Falkowski, „Cywiński Jan Kajetan, h. Puchała“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 4, Warszawa-Kraków-Łódź-Poznań-Wilno-Zakopane: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, Skład Główny w Księgarniach Gebethnera i Wolffa, 1938, p. 135–136; „Civinskis Jonas“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 4, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1954, p. 51; Viktoras Petkus, „Jonas Kajetonas Civinskis“, in: Viktoras Petkus, *Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje*, Vilnius: P. Kalibato IĮ „Petro ofsetas“, 2002, p. 806–808, 843; „Civinskis Jonas“, in: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 4, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, p. 160; *Archivio Segreto Vaticano*, Process. Consist. 242, f. 308–339v; „Jan Cywiński“, in: www.catholic-hierarchy.org.

12. Istoriografinėi tezei, kad Civinskis studijavo Popiežiškoje akademijoje Romoje, pagrįsti duomenų kol kas nepavyko rasti; www.catholic-hierarchy.org nurodoma Civinskį buvus Vilniaus sufraganu.

II

1. **Dmochovskis Kazimieras**, 1780–1851.
2. Dmochowski Kazimierz Roch, h. Pobog.
3. Iš bajorų, Zabalacės par., Vilniaus vysk.
4. Kuršo sufraganatas, 1838–1848 m.; imperatoriaus nom. 1838 m.; popiežiaus nom. Meloë in Licia vysk. *in partibus infidelium* 1840 m. gruodžio 17 d.
5. Įšventintas į vysk. *in partibus infidelium* 1841 m. birželio 29 d. (konsekracijos išskilmės vyko Sankt Peterburge, šv. Kotrynos bžn.).
6. Kun. pijorų vadovaujama apskr. m-la Lužkose (1788–1797); Kraslavos misionierių sem. (1797); Vilniaus vyskupijos sem. (1798–?); teologijos mokslų dr. (1818, Polocko akademija).
7. Įšventintas į kunigus 1803 m. sausio 25 d.

8. Vysk. Jono Nepomuko Kosakovskio kapel. (1803–1808); Kuršo garbės kan. (1807); vysk. Jeronimo Strojnovskio kapel. ir sekr. (1808); prel. Stanislovo Lachnickio laikinasis koad. (1811); Vilniaus katedros kapitulos kan. (1812); prel. (1823); kleb. – Mščibovo (1808–1810), Giedraičių (1811–1841); Romos katalikų dvasinės kolegijos asesorius (1815–1827); Romos katalikų dvasinės kolegijos narys (1839–1841), pirmininkas (1842–1848); Mogiliavo arkivysk. metropolitas nuo 1848 m. liepos 3 d. (ingresas 1849 m. liepos 17 d.).

9. Vilniaus vyriausiojo teismo deputatas 1814.

10. Palaidotas Sankt Peterburge, Smolensko kapinėse; 1901 m. rugsėjo 12 d. palaikai perkelti į Vyborgo katalikų kapines.

11. Czesław Falkowski, „Dmochowski Kazimierz Roch, h. Pobog“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 5, Warszawa-Kraków-Łódź-Poznań-Zakopane: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności, Skład Główny w Księgarniach Gebethnera i Wolfa, 1939–1946, p. 208–210; „Dmochovskis Kazimieras“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 5, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1955, p. 83; Viktoras Petkus, „Kazimieras Damachauskas“, in: Viktoras Petkus, *Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje*, Vilnius: P. Kalibato IĮ „Petro ofsetas“, 2002, p. 845–848; „Kazimierz Roch Dmochowski“, in: www.catholic-hierarchy.org.

12. www.catholic-hierarchy.org nurodyta Dmochovskį buvus Vilniaus vyskupo pagalbininku.

III

1. **Houvaltas** *vel* **Hovaldas Ignotas**, 1744–1807.

2. Houwalt *vel* Houwald Ignacy, Houwalt Ignatius.

3. Iš bajorų, Balbieriškio par., Vilniaus vysk.

4. Trakų sufraganatas, 1803–1807; imperatoriaus nom. 1803 m.; popiežiaus nom. Arado [Arad] vysk. *in partibus infidelium* 1804 m. rugpjūčio 20 d.

5. Nėra duomenų.

6. Vilniaus vyskupijos sem., filosofijos mokslų dr. (1761, VU).

7. Įšventintas į kunigus 1769 [?].

8. –

9. Edukacinės komisijos narys.

10. –

11. Viktoras Petkus, „Ignas Houvaltas“, in: Viktoras Petkus, *Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje*, Vilnius: P. Kalibato IĮ „Petro ofsetas“, 2002, p. 842; *Archivio Segreto Vaticano*, Process. Consist. 207, f. 101–112v; „Ignacy Houwalt“, in: www.catholic-hierarchy.org.

12. Katedros kapitulos 1807 m. gegužės 11 d. posėdyje rašoma kapitulą gavus žinią apie gegužės 5 d. mirusį Trakų sufraganą nominatą Houvaltą; žr. *LMAVB RS*, f. 43, b. 247, l. 145. Pirmąkart katedros posėdžių protokoluose Houvaltas kaip sufraganas nominatas minimas 1803 m. balandžio 13 d.; žr. *LMAVB RS*, f. 43, b. 246, l. 400. Abejotina, ar sąvokos „nominatas“ vartojimas yra raštininko riktas, tačiau neatmestina, kad omenyje turima imperatoriaus nominacija, nes www.catholic-hierarchy.org nurodyta Houvaltą buvus nominuotą 1804 m. rugpjūčio 20 d. Vilniaus vyskupo pagalbininku ir Arado tit. vysk.

IV

1. **Kłokockis Adomas**, 1733–1822.
2. Kłokocki Adam.
3. Iš bajorų, Vijos par., Vilniaus vysk.
4. Bresto sufraganatas, 1793–1822 m.; vyskupo nom. 1793 m. [?]; popiežiaus nom. Sidimos (Sidyma) vysk. *in partibus infidelium* 1795 m. rugsėjo 22 d. [1798 m.?].
5. Išventintas į vysk. *in partibus infidelium* 1798 m.
6. Jėzuitų konviktas Slucke; į jėzuitų vienuoliją įstojo 1749 m.; filosofijos mokslų mgr. (1765, VU).
7. Išventintas į kunigus 1761 m.
8. Po jėzuitų ordino panaikinimo (1773) – kleb. Ružanų, Lietuvos Vyso-
kų, Narvos par.; Smolensko kan. (1792).
9. –
10. –
11. „Kłokocki Adam“, in: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, opracował Ludwik Grzebień SJ, przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków: Wydział Filozoficzny Towarzystwa Jezusowego, 1996, p. 284; www.jezuici.krakow.pl/Bibl/enc.htm; R. Krsk. [Rapolas Krasauskas], „Kłokockis Adomas“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 12, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1957, p. 138; Viktoras Petkus, „Adomas Klakockis“, in: Viktoras Petkus, *Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje*, Vilnius: P. Kalibato IĮ „Petro ofsetas“, 2002, p. 847–848; Adomo Kłokockio 1819 m. tarnybos lapai, in: *LVIA*, f. 694, ap. 2, b. 20, l. 4v–5; *Archivio Segreto Vaticano*, Process. Consist. 199, f. 402–413v; „Adam Kłokocki“, in: www.catholic-hierarchy.org.
12. www.catholic-hierarchy.org klaidingai nurodyti 1808 m. kaip Kłokockio mirties metai; ten pat Kłokockis pristatomas kaip Lucko ir Žytomiro

vyskupo pagalbininkas (*Lutsk and Zhytomyr auxiliary bishop*); pagal 1819 m. tarnybos lapo duomenis teologijos mokslų daktaro laipsnį gavo; žr. LVIA, f. 694, ap. 2, b. 20, l. 4v–5.

V

1. **Klongevičius Andrius Benediktas**, 1767–1841.
2. Kłagiewicz (Kłagiewicz) Andrzej Benedykt.
3. Iš valstiečių, Alūkstos par., Livonijos (Inflantų) vysk.
4. Vilniaus sufraganija, 1828–1841 m.; imperatoriaus nom. 1828 m.; popiežiaus nom. Krizopolio (Chrysopolis in Arabia) vysk. *in partibus infidelium* 1830 m. kovo 11 d.
5. Išventintas į vysk. *in partibus infidelium* 1830 m. rugpjūčio 31 d.
6. Alūkstos apskr. m-la; VU, filosofijos studijos; filosofijos mokslų dr. (1789); VU (1797–1801); teologijos mokslų dr. (1815, VU).
7. Išventintas į kunigus 1799 m. kovo 23 d.
8. Vilniaus vyriausiosios seminarijos kapel. (1808), regensas (1810); Vilniaus vysk. administratorius 1828 m. birželio 9 d.; Vilniaus vysk. nom. (1840); ingresas į Vilniaus vysk. ordinarus 1841 m. birželio 29 d.
9. Kražių m-los mokytojas (1789–1797); VU dogmatinės teologijos katedros prof. (1815–1828); dogmatinės teol. ir Bažnyčios istorijos paskaitų kursas (1815–1828).
10. Palaidotas Vilniaus katedroje.
11. Janina Bieniarzówna, „Kłagiewicz Andrzej Benedykt (1767–1841)“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 13, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1967, p. 40–42; Vc. B., R. Krs. [Vaclovas Biržiška, Rapolas Krasauskas], „Klongevičius Andrius Benediktas“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 12, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1957, p. 139; Viktoras Petkus, „Andrius Benediktas Klungys-Klangevičius“, in: Viktoras Petkus, *Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje*, Vilnius: P. Kalibato IĮ „Petro ofsetas“, 2002, p. 575–592, 848; „Andrzej Benedykt Kłagiewicz“, in: www.catholic.hierarchy.org.
12. 1828 m. birželio 19 d. raštą Klongevičius pasirašė kaip nominuotasis Vilniaus sufraganas [*nominat biskup sufragan wileński*]; žr. LMAVB, f. 43, b. 2256, l. 1.

VI

1. **Kosakovskis Adomas**, 1756[8]–1828.

2. Kossakowski Korwin Adam.
3. Iš bajorų, Lemiaševičai, Pinsko pav., Vilniaus vysk.
4. Kuršo sufraganatas, 1793–1828 m.; vyskupo nom. 1793 m.; popiežiaus nom. Limiros vysk. *in partibus infidelium* 1795 m. birželio 1 d.
5. Įšventintas į vysk. *in partibus infidelium* 1798 m. rugpjūčio mėn.
6. Pradžios mokslai – pas jėzuitus Pinske; Vilniaus vyskupijos sem.
7. Įšventintas į kunigų (duomenų nerasta).
8. Skaistkalnės vik., kleb.; Didžiosios Berestavicos kleb. Kuršo sufr. (1795); Vilniaus vysk. katedros kapitulos kan. (1810); Vilniaus vysk. generalinis oficiolas (1803).
9. –
10. –
11. Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i pracę biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1912, p. 91; R. Krs. [Rapolas Krasauskas], „Kasakauskas Adomas“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 11, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1957, p. 125; Viktoras Petkus, „Adomas Kasakauskas“, in: Viktoras Petkus, *Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje*, Vilnius: P. Kalibato IĮ „Petro ofsetas“, 2002, p. 845; Adomo Korvino Kosakovskio 1817 m. tarnybos lapas, in: *LVIA*, f. 694, ap. 2, b. 20, l. 3v–5; *Archivio Segreto Vaticano*, Process. Consist. 198, f. 295–306v; „Adam Korwin Kossakowski“, in: www.catholic-hierarchy.org.
12. Katedros kapitulos 1828 m. gegužės 4 d. posėdžio protokole rašoma, kad gegužės 4 d. ryte apie 7 val. eidamas 70 savo gyvenimo metus mirė Kosakovskis; žr. *LMAVB RS*, f. 43, b. 263, l. 174. www.catholic-hierarchy.org nurodyta Kosakovskį buvus Inflantų (Livonijos) vyskupo pagalbininku.

VII

1. **Kundzičius Tadas** *vel* **Kundzičas Tadas**, 1747–1829.
2. Kundzicz Tadeusz.
3. Iš bajorų (Deškevičių *vel* Daškevičių giminės Kundzičių linijos); Krinčinai, Biržų pav., Vilniaus vysk.
4. Trakų sufraganatas, 1808–1829 m.; imperatoriaus nom. 1808 m. liepos 28 d.; popiežiaus nom. Anastasionopolio [Anastasiopolis] vysk. *in partibus infidelium* 1815 m. liepos 15 d.
5. Įšventintas į vysk. *in partibus infidelium* 1817 m. gegužės 10 d.

6. M-la Gardine; VU; įstojo į jėzuitų vienuoliją 1762 m. rugpjūčio mėn.

7. Įšventintas į kunigus 1773 m. gruodžio 8 d.

8. Livonijos vysk. katedros kapitulos kan. (apie 1796); Mežiryčo kleb.; Vilniaus vyskupijos kancleris (1796), Čiudeniškių (Cudzieniszki) kleb. (Čiudeniškės – vyskupijos kanclerio beneficija); Vilniaus vysk. katedros kapitulos kan. (1809, įvesdintas 1810); Vilniaus vysk. administratorius (1810–1812).

9. Dėstė poetiką žemesnėse jėzuitų kolegijos klasėse; knygų cenzorius (1803); VU matematikos viceprofesorius, profesorius (1774–1803); parengė ir išleido prancūzų kalbos gramatiką (*Gramatyka francuska krótko zebrana*, 1802–1828 (keli leidimai)).

10. –

11. Leonid Żytkowicz, „Kundzisz Tadeusz (1747–1829)“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 16, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1971, p. 185–186; R. Krs. [Rapolas Krasauskas], „Kundzičas Tadas“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 13, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, p. 35; Viktoras Petkus, „Tadas Kundzičas“, in: Viktoras Petkus, *Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje*, Vilnius: P. Kalibato II „Petro ofsetas“, 2002, p. 842–843; Tado Kundzičiaus 1817 m. tarnybos lapas, in: *LVIA*, f. 694, ap. 2, b. 20, l. 2v–4; *Archivio Segreto Vaticano*, Process. Consist. 211, f. 37–50v; „Tadeusz Kundzicz“, in: www.catholic-hierarchy.org.

12. Nominuotas kancleriu Kundzičius atsisakė Mežiryčo kleb.; žr. *LMAVB RS*, f. 43, b. 12371, l. 1; lot. k.: *LMAVB RS*, f. 43, b. 12374, l. 1 (išrašas iš vyskupijos Konsistorijos aktų); Katedros kapitulos 1815 m. rugsėjo 4 d. posėdžio protokole rašoma Kundzičių buvus Trakų sufraganu; žr. *LMAVB RS*, f. 243, b. 255, l. 125; tą pačių metų rugsėjo 11 d. – Trakų sufraganas popiežiaus konsekruotas Anastasionopolio vysk.; žr. *LMAVB RS*, f. 243, b. 255, l. 127. www.catholic-hierarchy.org nurodyta Kundzičių buvus Vilniaus vyskupo pagalbininku.

VIII

1. **Pilchovskis Dovydas**, 1735–1803.

2. Pilchowski Dawid (David).

3. Iš bajorų, Rutkiškės, Alvito par., Vilniaus vysk.

4. Vilniaus sufraganija, 1793–1803 m.; nom. 1795 m. birželio 29 d.; popiežiaus nom. Echino vysk. *in partibus infidelium* 1795 m. birželio 1 d.

5. Įšventintas į vysk. *in partibus infidelium* 1798 m. rugpjūčio mėn.

6. Mokėsi Vilniuje, įstojo į jėzuitų vienuolyną (1752); filosofijos mokslų dr. (1765, VU), teologijos mokslų dr. (1773, VU), kanonų teisės mokslų dr. (1778, VU).

7. Įšventintas į kunigus 1761 m. birželio 29 d.

8. Kilmingųjų kolegijos prie Šv. Kazimiero bžn. Vilniuje prefektas (1767–1771); jėzuitų generolo Ricci sekretorius Romoje (1771–1773); Vilniaus vysk. katedros kapitulos kan. (apie 1785); Livonijos vysk. katedros kapitulos prel. kustodas (apie 1786); Vilniaus vysk. katedros kapitulos prel. dekanas koad. (1792); Vilniaus sufraganas, Vilniaus vysk. administratorius (1795–1796).

9. Rašytojas, vertėjas; VU profesorius; Lietuvos m-lų generalinis vizitatorius (1783, 1786/1787–1788); Edukacinės komisijos narys.

10. Įsteigė bendrąją mokyklą prie Šv. Jurgio bžn. Vilniuje 12 neturtingų mokinių (1803).

11. Elżbieta Aleksandrowska, „Pilchowski (Pilichowski) Dawid Zygmunt“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 26, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo Polskiej Akadēmii Nauk, 1981, p. 248–251; R. Krs. [Rapolas Krasauskas], „Pilkauskis (Piłchowski) Dovydas“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 22, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1960, p. 532–533; Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, Wilno: nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1912, p. 82; Viktoras Petkus, „Dovydas Pilkauskis“, in: Viktoras Petkus, *Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje*, Vilnius: P. Kalibato II „Petro ofsetas“, 2002, p. 803; *Archivio Segreto Vaticano*, Process. Consist. 198, f. 287–294; „David Pilchowski“, in: www.catholic-hierarchy.org.

IX

1. **Polubinskis Jurgis**, 1735–1801.

2. Połubiński Jerzy Antoni z Łubna, Połubiński Georgius (Georges).

3. Iš bajorų, Kosavas, Slanimo pav., Vilniaus vysk.

4. Trakų sufraganatas, 1795–1801 m.; vysk. administratoriaus [?] nom. 1795 m.; popiežiaus nom. titulinis Lorimos [Loryma] vysk. *in partibus infidelium* 1796 m. birželio 27 d.

5. Įšventintas į vysk. *in partibus infidelium* 1798 m. rugpjūčio mėn.

6. Vilniaus vyskupijos sem. [?], kanonų teisės mokslų dr. (VU, 1773).

7. Įšventintas į kunigus 1760 m. birželio 8 d.

8. Vilniaus vysk. katedros kapitulos kan. (1761); prel. arkidiakono koad. (1775); Vilniaus vysk. administratorius (Vilniaus vyskupijos generalinės dvasinės vyresnybės pirmininkas, 1774).

9. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausiasis dvasinis sekretorius (1782–1793).

10. Katedros kapitulos pavedimu ėjo prie katedros kapitulos nuo XVII a. veikusio konvikto neturtingiems bajorų vaikams, vadinamosios *Korsako bursos*, prižiūrėtojo pareigas.

11. *Urządnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII: Spisy*, opracowali Henryk Lulewicz, Andrzej Rachuba, Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1994, p. 181, 230; R. Krs. [Rapolas Krasauskas], „Palubinskis Jurgis Antanas“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 21, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1960, p. 438; Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, Wilno: nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1912, p. 89; Leonid Żyt-kowicz, „Połubiński Jerzy Antoni z Łubna“, in: *Polski słownik biograficzny*, t. 27, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź, 1981, p. 367–368; Viktoras Petkus, „Jurgis Antanas Palubinskis“, in: Viktoras Petkus, *Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje*, Vilnius: P. Kalibato IĮ „Petro ofsetas“, 2002, p. 842; *Archivio Segreto Vaticano*, Process. Consist. 200, f. 153–169v; „Georges Połubiński“, in: www.catholic-hierarchy.org.

12. Polubinskio gimtinė – Kosavo miestelis – dab. Baltarusijoje (istoriografijoje nurodoma Kosavo dvarą buvus prie Vilniaus); www.catholic-hierarchy.org nurodyta Polubinskį buvus Vilniaus vyskupo pagalbininku.

X

1. **Puzinas Nikodemas** *vel* **Puzina Nikodemas**, 1753–1819.

2. Puzyna Nikodem, książę z Kozielska.

3. Iš bajorų, Gegužinė, Pumpėnų par., Vilniaus vysk.

4. Vilniaus sufraganas, 1804–1819 m.; imperatoriaus nom. 1804 m.; popiežiaus nom. Satalos (Armėnija) vysk. *in partibus infidelium* 1814 m. rug-sėjo 26 d.

5. Išventintas į vysk. *in partibus infidelium* 1817 m. gegužės 3 d.

6. Mokėsi pijorų m-lose; Vilniaus vyskupijos sem.; VU.

7. Išventintas į kunigus 1776 m. sausio 21 d.

8. Vilniaus vysk. katedros kapitulos kan. koad. (1775); Vilniaus vysk. katedros kapitulos kan. (1779); Vilniaus vysk. Jono Nepomuko Kosakovskio paskirtas administratorius (1802–1803); Geranainių prepozitas infulatas

(1804); Vilniaus vysk. katedros kapitulos generalinis vikaras (1808) (žr. Vilniaus vyskupijos kapitulos 1808 m. spalio 23 d. raštas, in: *LMAVB RS*, f. 43, b. 1625); Vilniaus vysk. administratorius (1815–1816).

9. –

10. Pirmasis masonų ložės „Uolusis lietuvis“ didysis meistras.

11. Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, Wilno: nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1912, p. 82–83; P. J. [Paulius Jatulis], „Puzinas Nikodemas“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 24, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1961, p. 290–291; Viktoras Petkus, „Nikodemas Puzinas“, in: Viktoras Petkus, *Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje*, Vilnius: P. Kalibato IĮ „Petro ofsetas“, 2002, p. 858–860; Nikodemo Puzino 1817 m. tarnybos lapas, in: *LVIA*, f. 694, ap. 2, b. 20, l. 21–25; *Archivio Segreto Vaticano*, Process. Consist. 210, f. 314–323v; „Nikodem Puzyna“, in: www.catholic-hierarchy.org.

12. Nominatas sufraganas – 1804 [?]. Katedros kapitulos 1808 m. spalio 23 d. protokole rašoma, kad kapitulos vikaru, kuriam pavesta valdyti vyskupiją *sede vacante*, išrinktas Geranainių infulatas, Vilniaus sufraganas nominatas Nikodemas Puzinas; žr. *LMAVB RS*, f. 43, b. 248, l. 13. Puzinas kaip Satalijos vysk. Vilniaus sufraganas 1815 m. rugpjūčio 15 d. pasirašo raštą, kuriuo pranešama apie Jeronimo Strojnovskio mirtį [spaudinys]; žr. *LMAVB RS*, f. 43, b. 255, l. 120^a; www.catholic-hierarchy.org nurodyta Puziną buvus Vilniaus vyskupo pagalbininku.

XI

1. **Zdanavičius Liudvikas Feliksas**, 1814–1896.
2. Zdanowicz Ludwik Feliks.
3. Iš bajorų, Dotnuvos par., Kėdainių apskr., Žemaičių vysk.
4. Vilniaus sufraganija, 1889–1896 m. [?]; imperatoriaus nom. 1889 m. [?]; popiežiaus nom. titulinis Dionisijos [Dionysias] vysk. 1889 m. gruodžio 30 d.
5. Išventintas į titulinis vysk. 1890 m. balandžio 29 d.
6. Troškūnų m-lą; Vilniaus vyskupijos sem.; Romos katalikų dvasinė akademija.
7. Išventintas į kunigus 1837 m. birželio 12 d.
8. Vilniaus vysk. katedros kapitulos kan. (1859); Vilniaus vysk. asesorius Romos katalikų dvasinėje kolegijoje Sankt Peterburge (1878–1884); Vilniaus vysk. katedros kapitulos prel. arkidiakonas (1883); Vilniaus vysk. apaštališkasis administratorius (1885–1890); vysk. administratorius (1895–1896) (išrinktas katedros kapitulos 1895 m. mirus vysk. Antanui Audzevičiui

(Audzijoniui); Vilniaus vyskupijos seminarijos profesorius (1856–1863), vicerektorius, rektorius (1863–1870); bajorų m-los kapelionas (1852–1855).

9. –

10. –

11. Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie*, Wilno: nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1912, p. 73–74; R. Krs. [Rapolas Krasauskas], „Liudvikas Zdanavičius“, in: *Lietuvių enciklopedija*, t. 35, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1966, p. 66; Viktoras Petkus, „Liudvikas Feliksas Zdanavičius“, in: Viktoras Petkus, *Vilniaus vyskupai Lietuvos istorijoje*, Vilnius: P. Kalibato IĮ „Petro ofsetas“, 2002, p. 810–811; Kan. Liudviko Felikso Zdanovičiaus 1880 m. tarnybos lapas, in: *LVI*A, f. 694, ap. 2, b. 1942, l. 39v–40; „Ludwik Feliks Zdanowicz“, in: www.catholic-hierarchy.org.

12. Zdanavičiaus asmens byloje (*RVI*A, f. 821, ap. 3, b. 976) duomenų, leidžiančių teigti jį ėjus Vilniaus sufragano pareigas, nėra.

Santrumpos

- apskr. – apskritis, apskritinė (mokykla)
- arkivysk. – arkivyskupas
- bžn. – bažnyčia
- kan. – kanauninkas
- kapel. – kapelionas
- kleb. – klebonas
- kun. – kunigas
- koad. – koadjutorius
- m-la – mokykla
- nom. – nominuotas
- par. – parapija
- pav. – pavietas
- prel. – prelatas
- sekr. – sekretorius
- sem. – seminarija
- vik. – vikaras
- vysk. – vyskupas, vyskupija
- VU – Vilniaus universitetas (Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vyriausioji mokykla, 1781–1796; Vilniaus vyriausioji mokykla, 1796–1803; Vilniaus imperatoriškasis universitetas, 1803–1832)

SUFFRAGANATES OF THE VILNIUS DIOCESE
IN THE 19TH CENTURY: FEATURES OF DEVELOPMENT
AND THE PROFILE OF SUFRAGAN BISHOPS AS
A HIGHER FUNCTIONAL GROUP OF THE CLERGY

Aldona Prašmantaitė

Summary

Widely spread in the Catholic diocese of the Polish-Lithuanian Commonwealth was the notion of the pre-Trident position of the suffragan: suffragans were not only diocesan ordinaries directly subordinate to the metropolitan bishop as defined in the articles of post-Trident canon law, but also auxiliary bishops (*episcopi auxiliares*) bearing the title of bishops *in partibus infidelium*. Following the partitions of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the tradition to refer to auxiliary bishops *in partibus infidelium* (titular after 1882) as assistants to diocesan ordinaries as suffragans lingered in the dioceses of both the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania. In this respect, the history of the Vilnius diocese is not an exception.

The position of suffragans as auxiliary bishops *in partibus infidelium* (*episcopi titulares* after 1882) to the diocesan ordinary of the Vilnius, the sources of which lie in the 16th century history of the diocese, is a consistent continuation of the administrative institution of the diocese that evolved during the period of the Polish-Lithuanian Commonwealth. In 1798, the diocese entered a new stage of its development under the Russian tsarist rule with four suffragan bishoprics – at the Episcopal see in Vilnius, and in suffraganates of Brest, Courland, and Trakai. In the context of the administrative restructuring resulting from the concordat signed between the Russian Empire and the Holy See in 1847, the imperial network of the suffraganates was reorganized: when in 1848 the suffraganate of Courland was passed over to the Samogitian diocese, there remained two suffraganates in the Vilnius diocese and a suffragan diocese at the Episcopal See in Vilnius. The possibilities of founding a new suffragan bishopric were not discussed, thus the structure of the network established in the mid-19th century did not change until the end of the imperial period.

Just like in the period preceding the partitions, choosing a candidate to a suffragan bishop was the right of the diocesan ordinary/administrator. However, if in the times of the Polish-Lithuanian Commonwealth the bishop submitted the selected candidature to the Episcopal See, he had to submit it to the emperor when Lithuania was under the Russian rule. After the emperor nominated the candidate for the suffragan, the nomination was submitted to the Episcopal See. Like in the times of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the candidate to the suffragan would be nominated by the pope who would then confer the title of *in*

partibus infidelium on him. However, if during the period prior to the partitions the clergyman with this title used to become a nominated suffragan bishop up until canonical consecration, during the period of the Russian rule the nominated suffragan began his ministry immediately after the nomination by the emperor.

In the 19th century, like in the times of the Polish-Lithuanian Commonwealth, the suffragans of the Vilnius diocese did not hold any real power. Their main duty was assisting the diocesan ordinary in his pastoral ministry. In the first half of the 19th century, ten suffragans were appointed and consecrated in the suffragan diocese of the Vilnius diocese: one in Brest, two in Courland, three in Trakai (one of them nominated by the pope), and four in Vilnius.

As a functional group of diocesan clergy, the 19th century suffragans of the Vilnius diocese distinguished themselves for their excellent education and a broad spectre of activity. Many of them were associated with Vilnius University (first as students, later as teachers and professors who had written works that earned them academic degrees). In the second half of the 19th century, when there were only three suffraganates left in the Vilnius diocese (in 1848, the suffraganate of Courland was passed over to the diocese of Samogitia), one suffragan bishop was appointed and consecrated in the suffragan diocese of Vilnius. Thus, with the exception of vacancies that remained unfilled for a number of years, the network of the suffragan bishoprics of the Vilnius diocese functioned more or less appropriately only in the first half of the 19th century. Although neither the office of the suffragan bishop of Vilnius nor the suffraganates of Brest and Trakai were abolished, no suffragan bishops were appointed there. This leads to the conclusion that such a situation was a consequence of the imperial policy with regard to the Catholic Church.

BAŽNYTINIŲ BROLIJŲ UŽDARYMAS VILNIUJE XIX A. VIDURYJE

ALGIMANTAS KATILIUS

Įvadas. Brolija – tai bažnytinės vyresnybės įsteigta ir jai pavaldi religinė dvasininkų ir/ar pasauliečių draugija, turinti savo administraciją, įstatus ir nuosavybę. Brolijos tikslas – plėsti viešąjį kultą Bažnyčioje, gilinti narių krikščionišką gyvenimą, užsiimti tam tikra religine ar visuomenine veikla. Brolijos nariai reguliariai lanko pamaldas ir pasitarimus, renka vyresniuosius, pažymi brolijos šventes, su savo atributais dalyvauja iškilmėse, turi savo narių sąrašą ir brolijos nuostatų knygą¹.

Lietuvoje brolijos atsirado XV a. 1500 m. jau žinoma veikianti brolija Vilniuje. 1507 m. vyskupas Albertas Taboras patvirtino Šv. Mykolo broliją Vilniuje. XVI a. viduryje dėl Reformacijos bangos daugumos brolijų veikla užgeso arba nutrūko. 1581 m. Vilniuje buvo atkurta Šv. Onos brolija, o 1595 m. popiežiaus legatas atnaujino privilegiją prie Vilniaus Šv. Jono bažnyčios veikusiai siuvėjų Šv. Krispino ir Krispijono brolijai. Potridentinėje Bažnyčioje brolijų sklaida ypač rūpinosi vienuolijos. Bernardinai steigė Šv. Onos, Šv. Barbaros, Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasidėjimo, dominikonai – Rožinio, karmelitai – Škaplieriaus, Šv. Juozapo, pranciškonai – Šv. Antano, augustinai – Šv. Teklės, Švč. Mergelės Marijos Paguodos². Gausiai brolijos steigėsi XVII–XVIII a. Aktyviai brolijos religiniame gyvenime reiškėsi ir XIX a. pirmoje pusėje iki jų uždarymo po 1863–1864 m. sukilimo numalšinimo.

Apie brolijų veiklą Vilniuje šiek tiek rašyta istorinėje literatūroje. Apie kai kurias Vilniaus bažnyčių brolijas savo veikale rašė Józefas Ignacy Kraszewskis³. Duomenų apie Vilniaus bažnyčiose veikusias brolijas pateikė

¹ Liudas Jovaiša, „Brolijos“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 109.

² *Ibid.*, p. 123–124.

³ Józef Ignacy Kraszewski, *Wilno od początków jego do roku 1750*, t. 2, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1840, p. 328–329, 389, 438–439, 447.

Adomas Honoris Kirkoras. Jis rašė apie katedros arkibroliją⁴, Šv. Jono bažnyčios brolijas⁵, paminėjo prie Šv. Onos bažnyčios gyvavusią Šv. Onos broliją⁶. Janas Kurczewski savo veikale apie Vilniaus vyskupiją paminėjo ir prie bažnyčių veikusias brolijas⁷. Prie Vilniaus Šv. Onos bažnyčios veikusias Šv. Martyno ir Šv. Onos brolijas savo studijoje aprašė Vladislovas Zahorskis⁸. Apie brolijų veiklą rašė Juozas Vaišnora knygoje *Marijos garbinimas Lietuvoje*. Jis aprašė seniausias prie Vilniaus bažnyčių veikusias brolijas⁹ ir apibūdino įvairias Marijos garbei skirtas brolijas¹⁰. Diana Streikuvienė straipsnyje apie šv. Juozapo kultą Lietuvoje nurodė, kad Šv. Juozapo brolija prie basųjų karmelitų Šv. Teresės bažnyčios Vilniuje įsikūrė 1669 m.¹¹ Auksė Kaladžinskaitė sudarė XVIII a. Vilniuje veikusių brolijų sąrašą, į kurį įtrauktos 56 brolijos¹². Jovita Pivoriūnaitė paskelbė straipsnį, skirtą Vilniaus Šv. Onos brolijai¹³, Jolita Liškevičienė – apie Vilniaus Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčioje veikusios Penkių Kristaus žaizdų brolijos meninį palikimą¹⁴. Apie vieną broliją, veikusią Vilniuje 1860–1863 m., rašė Aldona Prašmantaitė¹⁵. Autorė priėjo prie tokios išvados: „Vilniaus Šv. Vincento Pauliečio brolija, vienijusi eliti-

⁴ Adomas Honoris Kirkoras, *Pasivaikščiojimai po Vilnių ir jo apylinkes*, iš lenkų kalbos vertė Kazys Uscila, Antra pataisyta ir papildyta laida, Vilnius: Mintis, 2012, p. 47.

⁵ *Ibid.*, p. 59–60.

⁶ *Ibid.*, p. 185.

⁷ Jan Kurczewski, *Biskupstwo wileńskie: Od jego założenia aż do dni obecnych, zawierające dzieje i prace biskupów i duchowieństwa diecezji wileńskiej, oraz wykaz kościołów, klasztorów, szkół i zakładów dobroczynnych i społecznych*, Wilno: Nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, 1912.

⁸ Władysław Zahorski, *Kościół św. Anny w Wilnie*, Wilno: Drukarnia Józefa Zawadzkiego, 1905, p. 29–32.

⁹ Juozas Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1958, p. 69–73.

¹⁰ *Ibid.*, p. 80–99.

¹¹ Diana Streikuvienė, „Šv. Juozapo kultas Lietuvoje XVI–XIX a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 1998, t. 13, p. 95.

¹² Auksė Kaladžinskaitė, „Brolijų dailės užsakymai Vilniuje XVIII a.“, in: *Dailės istorijos studijos*, t. 2: *Dailė LDK miestuose: Poreikiai ir užsakymai*, sudarytoja Aistė Paluišytė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2006, p. 157–163.

¹³ Jovita Pivoriūnaitė, „Vilniaus Šv. Onos brolija ir socialinė jos sudėtis XVI a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2000, t. 16, p. 117–126.

¹⁴ Jolita Liškevičienė, „Penkių Kristaus žaizdų brolijos meninis palikimas“, in: *Kuriantis protas brangesnis nei turtai...: Skiriama dailėtyrininkei Marijai Matušakaitei*, sudarytoja Giedrė Mickūnaitė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2009, p. 95–109.

¹⁵ Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus Šv. Vincento Pauliečio brolija (1860–1863): tarp filantropijos ir politikos“, in: *Lituanistika*, Vilnius, 2005, t. 62, Nr. 2, p. 20–32.

niams XIX a. visuomenės sluoksniams priklausiusias Vilniaus miesto moteris, buvo konfesinė filantropinė organizacija, nekėlusi politinių tikslų. Brolija veikė katalikų Bažnyčios kultūrinėje erdvėje, nors dalis jos narių priklausė stačiatikių Bažnyčiai. Brolijos veiklos nutraukimas atspindi ne tik bendrą to meto Rusijos imperijos buvusios Lietuvos-Lenkijos valstybės žemėse vykdytą konfesinę politiką, bet ir rodo, kad 1863 m. sukilimas bus įbauginęs imperinės valdžios pareigūnus tiek, kad politinių akcentų ieškota ir su politika nieko bendra neturinčiose gyvenimo sferose¹⁶.

Apibendrinančio straipsnio apie Vilniaus bažnytinių brolių uždarymą kol kas nėra. Iš vienos pusės, platesnis tyrimas apie bažnytinių brolių uždarymą galėtų praplėsti supratimą apie bendrą Katalikų Bažnyčios padėtį po 1863–1864 m. sukilimo numalšinimo. Iš kitos pusės, bažnytinės brolijos turėjo didelę reikšmę religiniame gyvenime ir jų uždarymas susiaurino galimybes tikintiesiems tenkinti savo dvasinius poreikius. Brolijos buvo uždaromos ne tik Vilniuje, bet visoje Vilniaus vyskupijoje ir kitose Lietuvos vyskupijose. Pasirinktas Vilniaus atvejis nėra išskirtinis visame Katalikų Bažnyčios Lietuvoje kontekste, tačiau iliustruoja bažnytinių brolių uždarymo mechanizmą.

Šiame straipsnyje, remdamiesi archyviniais šaltiniais, pirmiausia pateiksime statistinius duomenis apie Vilniuje prieš brolių uždarymą veikusias brolijas, vėliau bus analizuojama kaip buvo uždaromos Katalikų Bažnyčios brolijos Vilniuje po 1863 m. sukilimo numalšinimo, o pabaigoje pažvelgsime į Šv. Martyno broliją, kuri veikė prie Šv. Onos bažnyčios ir buvo vienintelė neuždaryta bažnytinė brolija. Brolių uždarymą reikia traktuoti bendrame Rusijos imperinės valdžios vykdytos politikos Katalikų Bažnyčios atžvilgiu po 1863–1864 m. sukilimo numalšinimo kontekste.

Bažnytinių brolių skaičius Vilniuje prieš uždarymą. Tikslų brolių skaičių Vilniuje prieš jų uždarymą sunku nustatyti. Netgi bažnytinės institucijos ir to meto cariniai valdininkai nurodo skirtingą bažnytinių brolių skaičių.

Rusijos valdžia į katalikų bažnyčiose buvusias brolijas dėmesį atkreipė po 1863–1864 m. sukilimo numalšinimo. Pirmiausia buvo renkami įvairūs duomenys apie Vilniaus vyskupijos bažnyčiose buvusias brolijas.

Generolas leitenantas Veselitskis informavo Vilniaus generalgubernatorių, kad pas vieną areštuotą politinį nusikaltėlį tarp popierių buvo rastas

¹⁶ *Ibid.*, p. 31.

Vilniaus Visų Šventųjų bažnyčios Škaplieriaus brolijos (Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolija) patentas, išduotas 1855 m. ir išspausdintas Vilniuje. Pagal veikiančius įstatymus buvo griežtai draudžiamas visokių draugijų ir brolijų steigimas be vyriausybės žinios ir leidimo. Dėl to Vilniaus gubernatorius Vilniaus generalgubernatoriaus pavedimu paprašė Vilniaus vyskupijos valdytoją pasiaiškinti ir atsakyti į tokius klausimus: 1) Kokiu pagrindu ir kieno leidimu įsteigta Škaplieriaus brolija ir panašios brolijos bei draugijos? 2) Kada būtent gautas leidimas? 3) Kur būtent egzistuoja brolijos ir draugijos? 4) Prie kokių bažnyčių? 5) Kokie šių brolijų įstatai ir kam jos pavaldžios? Vyskupijos valdytojas prelatas prepozitas Juozapas Baukevičius savo rezoliucijoje ant rašto nurodė, kad konsistorija surinktų reikiamus duomenis – apie brolijas vienuolynuose iš vienuolynų vizitatorių, apie brolijas vyskupijos bažnyčiose iš dekanų¹⁷. Netrukus buvo duotas nurodymas dekanams ir vienuolynų vizitatoriui pateikti duomenis nurodytais klausimais. Praėjus kiek laiko dekanai pateikė duomenis apie brolijas jų dekanatų bažnyčiose. Vilniaus dekanas savo atsakymą datavo 1864 m. rugsėjo 1 d.¹⁸ Pagal dekaną pateiktus duomenis Vilniaus miesto parapijų bažnyčiose buvo šios brolijos: 1) Švč. Trejybės brolija prie Šv. Rapolo bažnyčios, įsteigta Vilniaus vyskupo Andriejaus Benedikto Klungevičiaus 1839 m. balandžio 10 d. nurodymu; brolija Šv. Rapolo bažnyčioje turėjo savo altorių; 2) Švč. Mergelės Marijos Maloningosios brolija prie Šv. Apaštalų Petro ir Povilo bažnyčios; brolija Šv. Apaštalų Petro ir Povilo bažnyčioje įvedė Vilniaus vyskupas Konstantinas Kazimieras Bžostovskis 1690 m. gegužės 9 d.; 3) prie Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčios dar veikė ir Penkių Kristaus žaizdų brolija; brolija į Vilniaus Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčią įvedė Slupsko kustodas ir oficiolas 1668 m. gruodžio 17 d.; 4) Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės (Škaplieriaus) brolija prie Šv. Jonų bažnyčios, egzistavusi pagal popiežių bules ir Vilniaus vyskupijos vyskupų leidimus; 5) Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasidėjimo brolija prie Šv. Jonų bažnyčios; brolija įvesta 1855 m. su vyskupijos vyresnybės leidimu; 6) Šv. Rožinio brolija prie Šv. Dvasios bažnyčios.

Kitoje vietoje surinktuose duomenyse apie Vilniaus miesto bažnytines brolijas pateikiamos žinios ir apie kitas brolijas¹⁹: 1) Švč. Mergelės Marijos

¹⁷ Vilniaus civilinio gubernatoriaus raštas Nr. 6914 Vilniaus vyskupijos valdytojui, 1864-06-23, in: *Lietuvos valstybės istorijos archyvas*, (toliau – LVIA), f. 604, ap. 4, b. 1832, l. 1.

¹⁸ Duomenys apie Vilniaus miesto parapijų bažnyčių brolijas, 1864-09-01, in: LVIA, f. 604, ap. 4, b. 1832, l. 65–68.

¹⁹ Duomenys apie Vilniaus miesto dekanato brolijas, [1868], in: LVIA, f. 604, ap. 1, b. 11741, l. 289–294.

Ramintojos brolija prie Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios; 1852 m. po augustijonų vienuolyno uždarymo imperatoriaus paliepinu iš augustijonų bažnyčios ši brolija perkelta į Šv. Jono bažnyčią; 2) Šv. Teklės brolija prie Šv. Jono bažnyčios; brolija taip pat po augustijonų vienuolyno uždarymo perkelta į Šv. Jono bažnyčią; 3) Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolija prie senosios observancijos karmelitų Visų Šventųjų bažnyčios.

Vilniaus katedroje veikė Švč. Mergelės Marijos Saldžiausiojo Vardo brolija, įsteigta 1670 m. balandžio 12 d.²⁰

Vilniaus senosios observancijos karmelitų Visų Šventųjų bažnyčios klebonas pateikė duomenis apie dvi karmelitų bažnyčioje veikusias brolijas. Pirmoji iš jų buvo Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolija, įsteigta 1669 m. sausio 7 d., antroji – Skaistyklos sielų gelbėjimo brolija, įsteigta 1763 m. balandžio 15 d.²¹

Aušros Vartų parapijos klebonas nurodė, kad čia veikusi Šv. Juozapo brolija nustojo veikti dar prieš brolijų uždarymą²².

Yra pateikti duomenys ir apie Vilniaus vicedekanato bažnyčiose buvusias brolijas²³: 1) Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolija prie Nemėnčinės bažnyčios; brolija egzistavo nuo senų laikų, o 1856 m. Vilniaus vyskupo Vaclovo Žilinskio pagal bažnytinius įstatymus išduotas patvirtinimas iki šiol buvo civilinės valdžios nepatvirtintas; 2) Šv. Rožinio brolija prie Maišiagalos bažnyčios; brolija egzistavo su vyskupijos vyresnybės leidimu; 3) Šv. Rožinio brolija prie Musninkų bažnyčios; brolija egzistavo nuo 1733 m. su vyskupijos vyresnybės leidimu, tačiau raštiško patvirtinimo nėra; 4) Šv. Rožinio brolija prie Čiobiškio bažnyčios, įsteigta 1851 m. dominikonų ordino provincijolo Dacevičiaus, leidus Vilniaus vyskupui Vaclovui Žilinskiui, ką patvirtina sudarytas aktas; 5) Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolija prie Kernavės bažnyčios; brolija egzistavo nuo seno, o nuo 1821 m. buvo atnaujinta kunigo Cybovičiaus su vyskupijos vyresnybės leidimu; 6) Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasidėjimo brolija prie

²⁰ Vilniaus katedros valdybos raštas Nr. 3 Vilniaus 2-os dalies pristavui, 1867-01-23, in: *LVIA*, f. 604, ap. 4, b. 1832, l. 380; plg. Auksė Kaladžinskaitė, *op. cit.*, p. 162.

²¹ Vilniaus Visų Šventųjų senosios observancijos karmelitų vienuolyno klebono raštas Nr. 27 Vilniaus dekanato dekanui, 1866-03-17, in: *LVIA*, f. 604, ap. 4, b. 1832, l. 398; plg. Auksė Kaladžinskaitė, *op. cit.*, p. 160.

²² Aušros Vartų parapijos klebono pranešimas Vilniaus vyskupijos dvasinei konsistorijai, [s.a.], in: *LVIA*, f. 604, ap. 1, b. 11740, l. 213, 218.

²³ Vilniaus vicedekano raštas Nr. 185 Vilniaus vyskupijos konsistorijai ir brolijų sąrašas, 1864-08-06, in: *LVIA*, f. 604, ap. 4, b. 1832, l. 48–50.

Dūkštų bažnyčios; brolija 1772 m. įvesta Vilniaus vyskupo Ignoto Masalskio, o 1856 m. spalio 11 d. patvirtinta Vilniaus vyskupo Vaclovo Žilinskio; 7) Šv. Rožinio brolija prie Sudervės bažnyčios; brolija 1772 m. įvesta Vilniaus vyskupo Ignoto Masalskio; patvirtinimo nėra, nes įsteigimo aktas sudegė per 1858 m. birželio 10 d. gaisrą; 8) Šv. Rožinio arkibrolija prie Verkių bažnyčios.

Bažnytiniame administraciniame Vilniaus vyskupijos suskirstyme Vilniaus dekanatas buvo sudarytas iš dviejų dalių: Vilniaus miesto ir Vilniaus vicedekanato, kurio bažnyčios buvo įsikūrusios už Vilniaus miesto ribų. Vilniaus vicedekanui priklausė ir Verkių parapija. 1866 m. Vilniaus vicedekanate buvo aštuonios parapijos: Nemenčinės, Sudervės, Maišiagalos, Musninkų, Kernavės, Čiobiškio, Dūkštų, Verkių su filija Riešėje²⁴. Taigi visose Vilniaus vicedekanato parapijose buvo bažnytinių brolijų.

Negavęs prašytų duomenų, Vilniaus gubernatorius dar kartą rašė Vilniaus vyskupijos konsistorijai, kad būtų pateikti duomenys apie vyskupijos bažnyčiose buvusias brolijas²⁵. Konsistorijos atsakyme į šį raštą rašoma, kad iki šio krašto prijungimo prie Rusijos valstybės bažnytinės brolijos buvo steigiamos su vyskupijos vyresnybės leidimais pagal popiežių bules²⁶.

Duomenų apie Vilniaus vyskupijos brolijas pareikalavo ir Kitatikių dvasinių reikalų departamentas pagal vidaus reikalų ministro nurodymą²⁷. Buvo reikalaujama pateikti ne tik bendrus duomenis apie brolijas, bet ir kokiais pagrindais jos egzistuoja imperijoje, smulkiai paaiškinant tokius dalykus: kokiose vyskupijos bažnyčiose ir kokios brolijos egzistuoja, nuo kurio laiko, koku tikslu įkurtos, kokiomis taisyklėmis ar instrukcijomis vadovaujasi, ar kada nors buvo popiežių bulėmis pristatyta vyskupams tų brolijų įsteigimas arba jų įstatai ir patentai, ir jeigu yra panašios bulės, įstatai ir patentai, tai pareikalauta patvirtintus jų egzempliorius pristatyti į departamentą. Vilniaus vyskupijos dekanatų dekanai atsuntė panašius duomenis apie brolijas kaip ir 1864 m., kurie buvo pateikti anksčiau. Konsistorija taip

²⁴ *Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilnensi in Annum Domini 1866*, Wilnae: Typis Josephi Zawadzki, 1865, p. 132–133.

²⁵ Vilniaus civilinio gubernatoriaus raštas Nr. 12028 Vilniaus vyskupijos konsistorijai, 1864-11-28, in: *LVIA*, f. 604, ap. 4, b. 1832, l. 78.

²⁶ Vilniaus vyskupijos konsistorijos raštas Nr. 14402 Vilniaus civiliniam gubernatoriui, 1864-12-16, in: *LVIA*, f. 604, ap. 4, b. 1832, l. 79–80v.

²⁷ Kitatikių dvasinių reikalų departamento raštas Nr. 816 Vilniaus vyskupijos valdytojui prelatui Juozapui Baukevičiui, 1865-04-30, in: *LVIA*, f. 604, ap. 4, b. 1832, l. 87.

pat surinko duomenis apie visas Vilniaus vyskupijoje veikusias brolijas ir nurodė bažnyčias, kuriose veikė kiekviena brolija²⁸.

1868 m. rugsėjo 21 d. Vilniaus vyskupijos dvasinės konsistorijos rašte Vilniaus miesto dekanato dekanui minimas 1865 m. rugpjūčio 10 d. Vilniaus miesto dekanato dekanas raštas, kuriame išvardyta 12 brolijų²⁹: 1) Švč. Trejybės brolija prie Vilniaus Šv. Rapolo bažnyčios; 2) Švč. Mergelės Marijos Maloningosios brolija prie Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčios; 3) Penkių Kristaus žaizdų brolija prie Šv. apaštalų Petro ir Povilo bažnyčios; 4) Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo brolija prie Bernardinų bažnyčios; 5) Šv. Barboros brolija prie Bernardinų bažnyčios; 6) Šv. Onos brolija prie Šv. Onos bažnyčios; 7) Šv. Martyno brolija prie Šv. Onos bažnyčios; 8) Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolija prie Šv. Jono bažnyčios; 9) Švč. Mergelės Marijos Ramintojos brolija prie Šv. Jono bažnyčios; 10) Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolija prie senosios observacijos karmelitų Visų Šventųjų bažnyčios; 11) Skaistyklos sielų gelbėjimo brolija prie senosios observacijos karmelitų Visų Šventųjų vienuolyno bažnyčios; 12) Šv. Rožinio brolija prie Šv. Dvasios bažnyčios.

Vilniaus parapijų tinklas nusistovėjo XIX a. viduryje ir toks išliko iki XX a. pradžios. Iš viso buvo aštuonios teritorinės parapijos: Šv. Jono, Šv. apaštalų Pilypo ir Jokūbo, Šv. apaštalų Petro ir Povilo, Šv. Rapolo, Visų Šventųjų, Aušros Vartų Šv. Teresės, Šv. Dvasios, bernardinų (po vienuolyno uždarymo vadinta buvusių bernardinų parapija). Neteritorinė buvo Šv. Onos bažnyčios parapija, kuri aptarnavo katalikus vokiečius (vokiečių katalikų kongregacija). Iš pateiktų duomenų apie brolijas matome, kad prieš brolijų uždarymą ne visose Vilniaus parapijose būta brolijų. Brolijų jau neturėjo Šv. apaštalų Pilypo ir Jokūbo parapija ir Aušros Vartų Šv. Teresės parapija. Vilniaus bažnyčiose veikė 13 pavadinimų 15 brolijų. Daugiausia brolijų – net 4 – veikė Šv. Jono bažnyčioje, po dvi buvo Šv. apaštalų Petro ir Povilo, bernardinų, Šv. Onos bažnyčiose. Brolija taip pat buvo ir neparapinėje katedros bažnyčioje.

Brolijų uždarymas. Bažnytinės brolijos Vilniaus religiniame gyvenime dėl savo socialinės ir dvasinės reikšmės tikintiesiems užėmė svarbią vietą. Po 1863–1864 m. sukilimo numalšinimo Rusijos imperijoje buvo imtasi represinių priemonių prieš Katalikų Bažnyčios dvasininkus ir tikinčių-

²⁸ Duomenys apie Vilniaus vyskupijos brolijas, 1865, in: *LVIA*, f. 604, ap. 4, b. 1832, l. 268–291.

²⁹ Vilniaus vyskupijos dvasinės konsistorijos raštas Nr. 5673 Vilniaus miesto dekanato dekanui, 1868-09-21, in: *LVIA*, f. 604, ap. 1, b. 11740, l. 16v–17.

jų religinio gyvenimo apraiškas³⁰. Buvo uždaromi vienuolynai, bažnyčios, uždraustos procesijos už bažnyčios ribų, ribojama kunigų keliavimo teisė ir kita. Ieškant bažnytinių brolių uždarymo priežasčių, galima paminėti du momentus. Pirma, taip buvo siekiama sumažinti Katalikų Bažnyčios visuomeninio ir socialinio veikimo galimybes, antra, carinius valdininkus po 1863–1864 m. sukilimo gąsdino bet kokios organizuoto veikimo formas.

Apie brolių uždarymą Vilniaus gubernatorius 1868 m. balandžio 30 d. rašte pranešė Vilniaus vyskupijos valdytojui, kad Vilniaus generalgubernatoriaus nurodymu Romos katalikų bažnytinės brolijos, kurios turi teisėtą pagrindą savo egzistavimui ir vyriausybės leidimą, gali toliau veikti be kliūčių, o tos brolijos, kurios neturi teisėto leidimo, turi būti uždarytos. Nurodymas turėjo būti nedelsiant vykdomas³¹.

1901 m. Vilniaus gubernatoriaus Nikolajaus Gruzinskio memorandume teigiama, kad „generolas adjutantas Potapovas, atkreipęs dėmesį, kad nė viena draugija ar brolija, remiantis įstatymais, negali veikti be vyriausybės žinios ir leidimo, 1868 m. balandžio 20 d. aplinkraščiu nr. 1315 nurodė, kad brolijos, kurios teisėtai veikia ir turi vyriausybės leidimą, gali netrukdomai likti, bet tos brolijos, kurios negali pateikti teisėto leidimo ir neturi [patvirtintų] nuostatų, turi būti tuoj pat uždarytos, iš jų narių paimti neteisėti dokumentai, o dekanai ir bažnyčių klebonai privalo pasirašyti, kad šį potvarkį paskelbė parapijiečiams ir broliukams“³². Pagal šį potvarkį Vilniaus gubernijoje buvo uždarytos 78 brolijos³³.

Vilniaus gubernatorius 1868 m. gegužės 28 d. rašte Vilniaus vyskupijos konsistorijai rašė, kad įsakytų nedelsiant uždaryti Vilniaus gubernijoje be vyriausybės leidimo veikiančias Romos katalikų brolijas, paliekant tik tas brolijas, kurios savo egzistavimui turi teisėtą leidimą³⁴.

Kaip matome, pagal Vilniaus generalgubernatoriaus aplinkraščių turėjo būti uždaromos visos brolijos, kurios neturėjo valdžios institucijų oficialaus

³⁰ Plačiau žr. „Romos katalikų ir jų dvasininkų teisių varžymai Rusijos imperijos Šiaurės Vakarų krašte 1864–1901 m.“, parengė Vytautas Merkys, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2002, t. 20, p. 247–322.

³¹ Vilniaus civilinio gubernatoriaus raštas Nr. 2139 Vilniaus vyskupijos valdytojui, 1868-04-30, in: *LVIA*, f. 604, ap. 4, b. 1832, l. 459.

³² „Romos katalikų ir jų dvasininkų teisių varžymai Rusijos imperijos Šiaurės Vakarų krašte 1864–1901 m.“, p. 271.

³³ *Ibid.*

³⁴ Vilniaus civilinio gubernatoriaus raštas Nr. 2921 Vilniaus vyskupijos konsistorijai, 1868-05-28, in: *LVIA*, 604, ap. 4, b. 1832, l. 482.

leidimo veikti. Kaip konkrečiai buvo uždaromos brolijos, duomenų archyvuose šaltiniuose nerasta. Tačiau kai kuriuos uždarymo momentus galima pastebėti iš toliau pateikiamų archyvinių šaltinių.

Vilniaus vyskupijos konsistorija rašte Vilniaus vyskupijos dekanams ir Vilniaus gubernatoriui nurodė, kad į Vilniaus gubernatoriaus 1868 m. gegužės 28 d. nurodymą uždaryti visas be vyriausybės leidimo Vilniaus gubernijoje veikiančias bažnytines brolijas konsistorija 1868 m. birželio 4 d. priėmė sprendimą tokias brolijas uždaryti ir birželio 8 d. per dekanus išsiuntė nurodymus Vilniaus gubernijos dvasininkams. Neuždarytos galėjo likti tik tos brolijos, kurios turėjo vyriausybės leidimą³⁵.

Vilniaus gubernatorius 1868 m. rugpjūčio 6 d. rašte Vilniaus policmeisteriui nurodė, kad uždarytų brolijų nariams negali būti leidžiama dalyvauti religinėse apeigose ar dalyvauti laidojant buvusių brolijų narių ir panašiai³⁶.

Vilniaus policmeisteris Vilniaus vyskupijos dvasinės konsistorijos prašė pateikti duomenų, kokios bažnytinės brolijos Vilniuje buvo uždarytos ir kokios liko veikti, pateikti smulkų aprašymą jų turto ir kapitalų, atiduotų parapijų klebonų žiniai³⁷. Vilniaus vyskupijos dvasinės konsistorijos atsakyme nurodyta, kad uždarytos brolijos buvusios prie Šv. Jono, senosios observancijos karmelitų Visų Šventųjų vienuolyno, Šv. apaštalų Petro ir Povilo, Šv. Dvasios, katedros ir Šv. Rapolo bažnyčių. Šios brolijos neturėjo teisėto vyriausybės leidimo veikti. Neuždaryta buvo vokiečių katalikų kongregacijos Šv. Martyno brolija prie Šv. Onos bažnyčios³⁸.

Vilniaus gubernatorius atkreipė dėmesį, kad nors bažnytinės brolijos ir buvo uždarytos ir su tuo supažindinti klebonai, tačiau ir toliau vyksta škaplierių bei kitų embleminių brolijų ženklų gamyba ir prekyba. Kunigai tai slaptai palaiko, nes, kaip žinoma, škaplieriai be kunigo pašventinimo negali būti parduodami. Dėl to gubernatorius prašė vyskupijos valdytojo imtis priemonių, kad brolijos iš tikrųjų nustotų veikti ir uždrausti kunigams šventinti embleminius brolijų ženklus³⁹. Vilniaus vyskupijos dvasinė

³⁵ Vilniaus vyskupijos konsistorijos raštas Vilniaus vyskupijos dekanams ir Vilniaus gubernatoriui, 1868-06-19, in: *LVIA*, f. 604, ap. 4, b. 1832, l. 498–499v.

³⁶ Vilniaus civilinio gubernatoriaus raštas Nr. 5343 Vilniaus policmeisteriui, 1868-08-06, in: *LVIA*, f. 604, ap. 1, b. 11741, l. 300.

³⁷ Vilniaus policmeisterio raštas Nr. 2342 Vilniaus vyskupijos dvasinei konsistorijai, 1868-08-24, in: *LVIA*, f. 604, ap. 1, b. 11740, l. 1.

³⁸ Vilniaus vyskupijos dvasinės konsistorijos raštas Nr. 5350 Vilniaus policmeisteriui, 1868-09-06, in: *LVIA*, f. 604, ap. 1, b. 11740, l. 2–3.

³⁹ Vilniaus vyskupijos valdytojo raštas Nr. 1301 Vilniaus vyskupijos dvasinei konsistorijai, 1868-11-12, in: *LVIA*, f. 604, ap. 1, b. 11740, l. 174.

konsistorija per dekanus nurodė dvasininkams vykdyti minėtus gubernatoriaus nurodymus⁴⁰.

Vilniaus policmeisteris 1868 m. lapkričio 18 d. rašte Vilniaus vyskupijos valdytojui prašė pateikti duomenų apie Vilniaus mieste uždarytas bažnyčias ir vienuolynus bei prie jų buvusias brolijas⁴¹. Vilniaus miesto dekanato dekanas pateikė duomenų apie uždarytus vienuolynus ir nurodė, kad prie vienuolynų bažnyčių brolijos neveikė⁴².

Vilniaus gubernatoriaus rašte Vilniaus vyskupijos valdytojui nurodoma, kad Vilniaus generalgubernatoriaus patvarkymu uždarytų brolijų kilnojamą turtą reiktų atiduoti toms bažnyčioms, prie kurių jos veikė⁴³. Brolijų, kurių bažnyčios buvo uždarytos, turtą reiktų atiduoti toms bažnyčioms, kurioms buvo priskirti uždarytosios bažnyčios parapijiečiai, o jei parapijiečiai buvo priskirti kelioms bažnyčioms, tai turtą atiduoti tai bažnyčiai, kuriai priskirta daugiausia uždarytosios bažnyčios parapijiečių. Šiame rašte taip pat rašoma, kad bažnyčių, prie kurių buvo brolijos, klebonai surinktų visų brolijų embleminius ženklus, įstatus ir brolijų knygas ir po to policijos priežiūroje visa tai būtų sunaikinta⁴⁴. Tame pačiame rašte informuojama, kad dėl brolijų piniginių sumų ir nekilnojamo turto kreiptasi į vidaus reikalų ministrą⁴⁵. Buvusių brolijų piniginės sumos ir nekilnojamas turtas buvo perduoti Sankt Peterburgo Romos katalikų dvasinės kolegijos žiniai⁴⁶.

Brolijų uždarymas vertė dvasininkus ieškoti būdų kaip kitaip veikti. Vilniaus gubernatoriaus Gruzinskio memorandumė sakoma, kad daugelis kunigų buvo įtariamai, jog parapijiečius ir ypač moteris slaptai įrašo į škaplierių ir rožinio brolijas⁴⁷. Šiame memorandumė padėtis apie brolijas taip apibūdinama:

⁴⁰ Vilniaus vyskupijos dvasinės konsistorijos raštas Nr. 7264 Vilniaus vyskupijos dekanams, 1868-11-25, in: *LVIA*, f. 604, ap. 1, b. 11740, l. 175.

⁴¹ Vilniaus policmeisterio raštas Nr. 3194 Vilniaus vyskupijos valdytojui, 1868-11-18, in: *LVIA*, f. 604, ap. 1, b. 11740, l. 187.

⁴² Duomenys apie nuo 1863 m. uždarytus Vilniaus miesto vienuolynus ir brolijas, 1869-01-07, in: *LVIA*, f. 604, ap. 1, b. 11740, l. 205v–206.

⁴³ Vilniaus civilinio gubernatoriaus raštas Nr. 2301 Vilniaus vyskupijos valdytojui, 1871-08-28, in: *LVIA*, f. 604, ap. 1, b. 11740, l. 234v.

⁴⁴ *Ibid.*, l. 235.

⁴⁵ *Ibid.*, l. 234v.

⁴⁶ „Romos katalikų ir jų dvasininkų teisių varžymai Rusijos imperijos Šiaurės Vakarų krašte 1864–1901 m.“, p. 271.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 272.

Asmenys, įrašyti į šiuos stropiai nuo civilinės valdžios akių saugomus sąrašus, įsigyja embleminius brolių ženklus – škaplierius bei rožinius ir įsipareigoja atlikti tam tikrą dvasinę veiklą – kalbėti maldas, laikytis specialių pasninkų. Daugelis valstiečių katalikų, sekdami tikrais broliukais, įsigyja ir nešioja šiuos ženklus, bet tik kaip religiniu požiūriu gerbtinus daiktus. Ši aplinkybė padėjo plisti škaplierių ir rožinių nešiojimui. Daugumoje liaudies vartojamų lenkiškų maldaknygių visad galima rasti keletą maldų, skirtų turintiems škaplierius ir rožinius; šios maldos taip pat yra lyg šių brolių rašytiniai nuostatai. Raštingi valstiečiai, radę šias maldas spausdintoje maldaknygėje ir labai pagarbiai žiūrėdami į religines knygas, patys, be savo parapijos dvasininko įtaigos, mano, kad katalikai savo sielą išgelbėti gali tik priklausydami vienai ar kitai bažnytinei brolijai. Toliau įtakos jau imasi kunigai per išpažintį. Kunigas, bijodamas civilinės valdžios persekiojimo, nesiryžta aktyviai pasireikšti kaip brolijos organizatorius, o pats valstietis vis dėlto anksčiau ar vėliau kurioje nors religinių daiktų krautuvėlėje įsigyja minėtas brolijos emblemas, pats nešioja ir uoliai skaito nustatytas maldas. Taip susidaro sąlygos kurtis brolijoms ne tik dėl Romos katalikų dvasininkų įtakos ir įtaigos, bet ir lyg savaime.⁴⁸

Vilniaus, kaip ir visos Vilniaus vyskupijos, bažnytinės brolijos buvo uždaromos pagal Vilniaus generalgubernatoriaus Aleksandro Potapovo 1868 m. balandžio 20 d. aplinkraščių. Pagal šį aplinkraščių buvo uždarytos visos Vilniuje veikusios katalikų bažnytinės brolijos, išskyrus vieną. Brolių uždarymas vertė tikinčiuosius imtis slaptų veikimo būdų.

Šv. Martyno brolija prie Šv. Onos bažnyčios. Po visų katalikų bažnytinių brolių uždarymo liko vienintelė Šv. Martyno brolija, nes ji jungė Vilniuje gyvenančius užsieniečius katalikus.

Šv. Martyno brolija buvo įkurta XV a. pradžioje. Brolijos tikslas buvo rūpintis užsieniečiais, mokyti jaunimą, maitinti vargšus ir gydyti ligonius. Brolija visada laikydavo vokiečių kalbą mokantį pamokslininką. Po 1563 m. gaisro įgriuvo Šv. Onos bažnyčios skliautai ir Šv. Martyno brolija nustojo veikti, nes neturėjo kur laikyti pamaldas. Tik 1604 m. atnaujinus Šv. Onos bažnyčią, brolija vėl pradėjo veikti, bet netrukus 1613 m. vokiečių kongregacija savo pamaldas perkėlė į Švč. Trejybės bažnyčią Dominikonų gatvėje ir ten išbuvo 20 metų. 1636 m. rugsėjo 23 d. Vilniaus vyskupas Abraomas Vaina patvirtino Šv. Martyno broliją, o kitais metais ją perkėlė į jėzuitų Šv. Ignoto bažnyčią. XVIII a. pabaigoje Šv. Ignoto bažnyčią pavertus kareivinėmis, brolija glaudėsi įvairiose vietose ir tik 1824 m. sugražinta į Šv. Onos bažnyčią⁴⁹.

Vilniaus gubernatorius 1865 m. rugsėjo 13 d. rašte Vilniaus generalgu-

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Władysław Zahorski, *op. cit.*, p. 29–30; plg. Juozas Vaišnora, *op. cit.*, p. 69–70.

bernatoriui pirmiausia išdėstė Šv. Martyno brolijos (kongregacijos) istorines veikimo aplinkybes. Toliau rašoma, kad brolijos veikimo tikslas buvo labdaringas, pasireiškiantis sergančių ir neturtingų užsieniečių katalikų globa – susirgusiems brolijos nariams turėjo būti teikiama pagalba, laidojami neturtingieji, dalyvaujama brolijos nario laidotuvėse. Per septynias didžiąsias šventes brolijos nariai turėjo prieiti išpažinties. Kiekvienas brolijos narys į kasą turėjo mokėti pusantros kapeikos, neturtingieji – pusę kapeikos, tačiau šios rinkliavos buvo nesilaikoma jau nuo senų laikų. Taip pat nesilaikoma brolijos įstatų pirmo punkto, kur sakoma, kad „tie, kurie nori įstoti į broliją, turi būti užsieniečiai“. Palyginus brolijos narių sąrašus, matyti, kad ten buvo lenkiškų ir lietuviškų pavardžių. Brolijos pamaldos vyko Šv. Onos bažnyčioje lotynų ir vokiečių kalbomis. Brolija turėjo pastatų: dviejų aukštų mūrinį namą Vilniaus gatvėje ir medinį namą su flygeliu Polocko gatvėje netoli bernardinų kapinių. Pirmasis namas buvo nuomojamas ir davė brolijai apie 500 rublių pelno. Antrajame name buvo įsikūrusi Šv. Martyno brolijos ligoninė arba prieglauda. Šv. Onos bažnyčioje saugotas brolijos kilnojamas turtas: liturginiai rūbai, sidabriniai ir variniai daiktai, paveikslai ir kita. Be to, brolija kiekvienais metais iš Vilniaus išdinės gaudavo 90 rublių sidabru, paskirtų imperatoriaus Povilo I, kuriuos sunaudodavo vokiečio katalikų pamokslininko išlaikymui. Šv. Martyno brolijai, sprendžiant iš išpažinties priėjusių asmenų sąrašo, 1863 m. priklausė apie 245 asmenys. Brolijoje buvo susidariusios dvi grupės (partijos). Viena iš užsieniečių vokiečių, kita iš lenkų kilmės asmenų. Pirmieji seniūnu buvo išsirinkę kepurininką Erlerį, o antrieji balnių Dancevičių. Dėl to šios brolijos nariai tarpusavyje barėsi ir kiekviena pusė norėjo perimti brolijai priklausantį namą.

Rašto pabaigoje gubernatorius padarė kelias išvadas: 1) didžiąją dalį brolijos narių sudarė lenkai ir lietuviai, nors statute nurodyta, kad stojantieji į broliją turi būti užsieniečiai; 2) nesilaikyta brolijos nustatytos rinkliavos; 3) įstatuose nurodyta, kad brolijos įkūrimo tikslas buvo tai, jog užsieniečiai amatininkai nemokėjo lenkų kalbos ir dėl to negalėjo gerai atlikti religinių pareigų; 4) brolijos nariai nesirūpino įstatuose numatytų pareigų vykdymu. Pateikęs tokias išvadas, gubernatorius manė, kad Šv. Martyno broliją reikia panaikinti, o brolijai priklausiusį turtą perduoti Globos tarybai, vadovaujančiai visuomenės globai Vilniuje, įpareigojant ją išlaikyti brolijos prieglaudą, taip pat teikti pagalbą atvykstantiems į Vilnių neturtingiems užsieniečiams katalikams. Šv. Onos bažnyčią perduoti valdyti Bernardinų parapijos klebonui⁵⁰.

⁵⁰ Vilniaus civilinio gubernatoriaus raštas Nr. 10355 Vilniaus generalgubernatoriui, 1865-09-13, in: *LVIA*, f. 378, ap. bs 1866, b. 1353, l. 1–3v.

Tačiau Šv. Martyno brolija nebuvo uždaryta ir netgi buvo imtasi priemonių ją oficialiai įteisinti valdžios institucijose.

Vilniaus gubernatorius 1866 m. spalio 12 d. rašte Vilniaus generalgubernatoriui nurodė: 1) Šv. Martyno brolijos įstatai komisijos buvo peržiūrėti bei perteikti rusų ir vokiečių kalbomis; 2) visi katalikai, gimę Vakarų krašte ir Lenkijos karalystėje, pagal brolijos įstatus neturintys teisės būti brolijos nariais, 1866 m. balandžio 2 d. komisijos nutarimu pašalinti iš brolijos ir taip pašalinti nesutarimai tarp brolijos narių. Rašte nurodoma, kad gubernatorius davė teisingą veiklos kryptį brolijai, buvo nustatyta aiški atskaitomybė, užvestos naujos knygos, visas brolijos kilnojamas ir nekilnojamas turtas suregistruotas, brolijos nariams nurodyta vykdyti statuto numatytus įsipareigojimus ir taisykles. Toliau rašte nurodyta, kad nei brolijos statute, nei jos veiksmuose niekas neprieštarauja rusų tautai ir stačiatikybei šiame krašte⁵¹.

1872 m. Vilniaus gubernatorius nematė Šv. Martyno brolijos veikloje kenksmingų pradų ir buvo patenkintas brolijos veikimu bei manė, kad brolijos veikla gali būti tęsiama toliau⁵².

1873 m. sudarytame Šv. Martyno brolijos narių sąrašė iš viso buvo užfiksuoti 67 vyriškos giminės asmenys, prie kurių nurodyti jų šeimų nariai. Pagal pilietybę brolijos nariai buvo trijų rūšių: užsieniečiai (30), Rusijos pilietybę priėmę užsieniečiai (25) ir Rusijos piliečiai (12)⁵³. Kaip matome, daugumą sudarė užsieniečiai arba buvę užsieniečiai ir priėmę Rusijos pilietybę. Daugumos narių pavardės buvo vokiškos. 1878 m. brolijoje buvo 167 vyrai ir 161 moteris⁵⁴.

Šv. Martyno brolijos įstatų patvirtinimas užsitęsė keletą metų, kol 1875 m. vidaus reikalų ministras juos patvirtino ir leido brolijai veikti su sąlyga, kad brolijos nariais galės būti tik vokiečiai katalikai užsieniečiai. Šios sąlygos vykdymo priežiūra buvo patikėta Vilniaus gubernatoriui. Dėl to brolijos pirmininkas privalėjo gubernatorių kaskart informuoti apie naujų narių priėmimą ir jų pasitraukimą⁵⁵.

⁵¹ Vilniaus civilinio gubernatoriaus raštas Nr. 8794 Vilniaus generalgubernatoriui, 1866-10-12, in: *LVIA*, f. 378, ap. bs 1866, b. 1353, l. 6–7.

⁵² Vilniaus civilinio gubernatoriaus raštas Nr. 4874 Vilniaus generalgubernatoriui, 1872-12-02, in: *LVIA*, f. 378, ap. bs 1866, b. 1353, l. 22v.

⁵³ Šv. Martyno brolijos narių sąrašas, 1873, in: *LVIA*, f. 378, ap. bs 1866, b. 1353, l. 27–28v.

⁵⁴ Šv. Martyno brolijos narių sąrašas, 1878, in: *Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius*, (toliau – *LMAVB RS*), f. 318, b. 5580, l. 1–2.

⁵⁵ Vidaus reikalų ministro raštas Nr. 3951 Vilniaus generalgubernatoriui, 1875-11-26, in: *LVIA*, f. 378, ap. bs 1866, l. 36; plg. Vilniaus gubernatoriaus raštas Nr. 3938 Vilniaus vyskupijos valdytojui, 1875-12-17, in: *LVIA*, f. 694, ap. 5, b. 5135, l. 4.

Yra išlikęs Šv. Martyno brolijos narių prašymas Vilniaus vyskupui Karoliui Hryniewickiui⁵⁶. Brolijos nariai prašė atkreipti dėmesį į brolijos narių ir parapijiečių padėtį bei duoti nurodymą gražinti kongregacijai tiek bažnytinį turtą, paimtą buvusios bernardinų bažnyčios klebonų, tiek du mūrinius namus, priklaususius Šv. Onos brolijai, nes tai esąs vienintelis Šv. Martyno brolijos šaltinis išlaikyti bažnyčią ir nuolatinį kleboną bei bažnyčios tarnus⁵⁷.

XX a. pradžioje Šv. Martyno brolija susirūpino Šv. Onos bažnyčios kapitaliniu remontu. Tai matyti iš šios brolijos tikrųjų narių 1901 m. balandžio 29 d. skubaus susirinkimo protokolo. Išklausę parapijos klebono garbės kanauninko Jono Laboko pranešimą, jie apsvarstė ir susipažino su remonto dokumentais – 1900 m. spalio 16 d. bažnyčios apžiūros protokolu, kurią atliko civilinis architektas Karojedovas, civilinis inžinierius Prozorovas ir karo inžinierius Krajevskis, planu ir sąmata, kuriuos sudarė žymus Varšuvos architektas Józefas Pijus Dziekoński, padedant inžinieriams Antanovi-

⁵⁶ Šv. Martyno brolijos narių prašymas Vilniaus vyskupui Karoliui Hryniewickiui, 1883-06-28, in: *LVIA*, f. 694, ap. 5, b. 5135, l. 13–15v. Šio prašymo pradžioje pagrindžiama mintis apie Šv. Onos bažnyčios Vilniuje atsiradimo senumą ir kad ši bažnyčia nuo pastatymo tarnavo katalikams užsieniečiams. Laikui bėgant šalia Šv. Onos bažnyčios atsirado bernardinų vienuolynas, iš pradžių medinis, vėliau po gaisro mūrinis. Toliau rašte aprašoma Šv. Onos bažnyčios ir bernardinų vienuolyno santykiai. Bernardinų vienuolyno vienuoliai duodavo kunigą atlikti liturgiją ir rūpintis užsieniečių katalikų dvasiniais poreikiais, rūpinosi bažnyčios vidumi ir išore. Šv. Onos bažnyčia turėjo du namus – Didžiojoje gatvėje ir Užupyje, kurie priklausė Šv. Onos brolijai. Šv. Onos parapijos bažnyčia turėjo savarankiškus klebonus ir valdė jai priklausantį turtą tiek bažnyčioje, tiek minėtus namus. Po septinto dešimtmečio pradžios politinių įvykių daug kas pasikeitė – tiek likimas pačios bažnyčios, tiek parapijiečių katalikų užsieniečių. Šv. Onos bažnyčia kažkodėl buvo priskirta buvusiai bernardinų bažnyčiai. Ir buvusios bernardinų bažnyčios klebonai nuo prelato Edvardo Tupalskio laikų iki prelato Aleksandro Kopcegovičiaus buvo jiems spaudžiant renkami Šv. Martyno brolijos prezidentais. Taip Šv. Onos bažnyčios klebonai liko priklausomi nuo buvusios bernardinų bažnyčios klebonų, kurie perėmė savo žinion visą kilnojamą ir nekilnojamą Šv. Onos bažnyčios turtą ir pradėjo su juo tvarkytis savo nuožiūra, neduodami atskaitos apie savo veiksmus. Šv. Martyno brolijos valdyba buvo priversta atsisakyti nuo kovos su visagale tuometine dvasine administracija. Gavę valdyti Šv. Onos bažnyčios turtą, buvusios bernardinų bažnyčios klebonai nesirūpino nei pačios bažnyčios priežiūra, nei jai priklausančiais namais, siekdami vien materialinės naudos ir taip palikdami Šv. Onos bažnyčią be vienintelio jos egzistavimo šaltinio. Dvasininkai dėl priklausomybės nuo buvusios bernardinų bažnyčios klebonų, nenorėjo tokiose sąlygose dirbti ir dėl to Šv. Onos bažnyčia ilgam likdavo be kunigo, o jeigu ir buvo skiriami dvasinės administracijos, tai nemokantys užsienio kalbų, išskyrus lenkų, ir dėl to tikintiesiems nebuvo naudingi.

⁵⁷ *Ibid.*, l. 15v.

čiui, Falevičiui ir Januševičiui⁵⁸. Valdžios institucijų atsakymai dėl Šv. Onos bažnyčios remonto buvo gauti po metų. 1902 m. gegužės 26 d. vykusiame Šv. Martyno brolijos susirinkime buvo supažindinta su Vilniaus gubernatoriaus raštu, kuriame buvo pateiktas vidaus reikalų viceministro Durnovo 1902 m. kovo 26 d. raštas, kad iš ministerijos pusės nėra kliūčių vykdyti Šv. Onos parapijinės bažnyčios remontą pagal patvirtintą planą ir rengti laisvanorišką rinkliavą Vilniaus vyskupijos ribose. Tačiau piniginių lėšų iš pagalbinio kapitalo procentų skirta nebuvo. Iš savo pusės Vilniaus gubernatorius nematė kliūčių, kad būtų įkurtas laikinas komitetas vadovauti bažnyčios remontui ir aukų rinkimui. Numatyta, kad bažnyčios remontas turi būti vykdomas prižiūrint tam teisę turinčiam technikui. Susirinkimas nusitatė, kad laikinąjį komitetą turi sudaryti tokie asmenys, kurie savo techninėmis žiniomis galėtų prisidėti prie remonto darbų atlikimo, ir tokie, kurie galėtų prisidėti prie aukų rinkimo remontui. Komiteto pirmininku nutarta kviesti grafą Adomą de Broel-Pliaterį, pirmininko pavaduotoju – Šv. Onos bažnyčios kleboną garbės kanauninką Laboką⁵⁹. Bažnyčios remonto darbai užtruko iki 1909 m.⁶⁰

Šv. Martyno brolija prie Šv. Onos bažnyčios po bažnytinių brolijų uždarymo išliko veikti todėl, kad ji jungė tikinčiuosius užsieniečius, daugiausia

⁵⁸ Šv. Martyno brolijos nepaprastojo susirinkimo protokolas, 1901-04-29, in: *LMAVB RS*, f. 318, b. 40159, l. 1. Pagal sudarytą sąmatą vidaus ir išorės remontas turėjo kainuoti 70 000 rublių. Vėliau susirinkimas atkreipė dėmesį į du sunkumus: 1) Vilniaus užsienio katalikų bendrija buvo nepajėgi surinkti tokios pinigų sumos; 2) bažnyčia buvo gotikos architektūros paminklas ir dėl to reikėjo profesionalaus meninio remonto. Susirinkimas nutarė prašyti Vilniaus vyskupą, kad jis tarpininkautų šiais klausimais: 1) kad valdžios institucijose būtų gautas leidimas užsienio katalikų bendrijai sudaryti laikiną 5–10 asmenų komitetą, kuris vadovautų Šv. Onos bažnyčios remontui ir rūpintųsi lėšų rinkimu; 2) kad Romos katalikų dvasinėje kolegijoje būtų gautos lėšos bažnyčios remontui iš remontams skirto kapitalo; 3) kad iš valdžios būtų gautas leidimas Šv. Onos bažnyčiai neribotam laikui rinkti savanoriškas aukas Vilniaus gubernijoje tol, kol bus surinkta 70 000 rub. suma. Susirinkimas numatė prašyti Vilniaus vyskupą būti komiteto garbės pirmininku. Komiteto pirmininku buvo numatytas imperatoriaus dvaro štalmeisteris grafas Adomas de Broel-Pliateris. Šį pasirinkimą motyvavo tuo, kad grafas de Broel-Pliateris buvo žinomas kaip patyręs administratorius ir meno, architektūros bei archeologijos žinovas. Komiteto pirmininko pavaduotoju buvo numatytas Šv. Onos parapijės klebonas.

⁵⁹ Šv. Martyno brolijos susirinkimo protokolo kopija, 1902-05-26, in: *LMAVB RS*, f. 318, b. 40159, l. 3–4.

⁶⁰ Plačiau žr. Janina Bartkienė, Nepalys Kitkauskas, „Vilniaus Onos bažnyčios restauravimas 1902–1909 ir 1969–1971“, in: *Architektūros paminklai*, Vilnius, 1975, t. 3, p. 72–86; Vladas Drėma, *Vilniaus Šv. Onos bažnyčia. Vilniaus katedros rekonstrukcija 1782–1801 metais*, Vilnius: Mokslas, 1991, p. 133–164.

vokiečius. Šv. Onos bažnyčia buvo skirta aptarnauti katalikams užsieniečiams. Šv. Martyno brolijos įstatai buvo patvirtinti vidaus reikalų ministro. Ši brolija rūpinosi visam Vilniui svarbiu architektūriniu paminklu Šv. Onos bažnyčia.

Išvados. Po 1863–1864 m. sukilimo numalšinimo Rusijos imperijos valdžia ėmėsi įvairių represinių priemonių prieš Katalikų Bažnyčią. Buvo uždarinėjamos bažnyčios, vienuolynai, uždraustos bažnytinės procesijos už bažnyčių ribų, ribojama kunigų keliavimo teisė. Viena iš represinių priemonių buvo ir bažnytinių brolijų uždarymas.

Nustatyti tikslų Vilniaus bažnytinių brolijų skaičių prieš jas uždarant nėra lengvas uždavinys, nes nesutampa archyvinuose dokumentuose pateikiami duomenys. Pagal surinktus duomenis 1864–1868 m. Vilniuje prie bažnyčių veikė 13 pavadinimų 15 brolijų. Daugiausia jų buvo prie Šv. Jono bažnyčios (4), po 2 prie Šv. apaštalų Petro ir Povilo, Bernardinų ir Šv. Onos bažnyčios. Prie kitų bažnyčių buvo po vieną. Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasadėjimo ir Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės (Škaplieriaus) brolijų buvo po 2. Po vieną broliją buvo Penkių Kristaus žaizdų, Skaistyklos sielų gelbėjimo, Švč. Mergelės Marijos Maloningosios, Švč. Mergelės Marijos Ramintojos, Švč. Mergelės Marijos Vardo, Švč. Trejybės, Šv. Barboros, Šv. Martyno, Šv. Onos, Šv. Teklės, Šv. Rožinio.

Brolijos buvo uždarytos Vilniaus generalgubernatoriaus Aleksandro Potapovo 1868 m. balandžio 20 d. aplinkraščiu. Oficialiai buvo formuluota, kad uždaromos tik tos brolijos, kurios neturi teisėto pagrindo ir vyriausybės leidimo savo veikimui, o tos brolijos, kurios turi teisėtą pagrindą, paliekamos veikti toliau. Vilniuje buvo uždarytos visos, išskyrus vieną prie Šv. Onos bažnyčios veikusią Šv. Martyno broliją. Ši brolija buvo viena veikianti brolija visoje Vilniaus vyskupijoje. Ji palikta veikti todėl, kad jungė Vilniaus mieste gyvenančius katalikus užsieniečius. Brolijos įstatus vidaus reikalų ministras patvirtino 1875 m. Uždarytų brolijų kilnojamas turtas buvo atiduotas toms bažnyčioms, prie kurių veikė brolijos. Buvusių brolijų pinigines sumas ir nekilnojamas turtas buvo perduoti Sankt Peterburgo Romos katalikų dvasinės kolegijos žiniai. Netgi valdžios pareigūnų buvo nurodoma, kad bažnyčių, prie kurių buvo brolijos, klebonai surinktų brolijų embleminius ženklus, įstatus ir brolijų knygas ir paskui policijos priežiūroje visa tai turėtų būti sunaikinta.

Priedas

VILNIAUS MIESTO BROLIJOS PRIEŠ JŲ UŽDARYMĄ 1864–1868 M.

Nr.	Brolijos pavadinimas	Bažnyčia prie kurios veikė
1	Penkių Kristaus žaizdų	Šv. spaštalų Petro ir Povilo
2	Skaistyklos sielų gelbėjimo	Visų Šventųjų
3	Švč. Mergelės Marijos Maloningosios	Šv. spaštalų Petro ir Povilo
4	Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasidėjimo	Šv. Jono, Bernardinų
5	Švč. Mergelės Marijos Ramintojos	Šv. Jono
6	Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės (Škaplieriaus)	Šv. Jono, Visų Šventųjų
7	Švč. Mergelės Marijos Vardo	Katedra
8	Švč. Trejybės	Šv. Rapolo
9	Šv. Barbaros	Bernardinų
10	Šv. Martyno	Šv. Onos
11	Šv. Onos	Šv. Onos
12	Šv. Teklės	Šv. Jonų
13	Šv. Rožinio	Šv. Dvasios

Šaltiniai: Duomenys apie Vilniaus miesto parapijų bažnyčių brolijas, 1864-09-01, in: *LVIA*, f. 604, ap. 4, b. 1832, l. 65–68; Vilniaus vyskupijos dvasinės konsistorijos raštas Nr. 5673 Vilniaus miesto dekanato dekanui, 1868-09-21, in: *LVIA*, f. 604, ap. 1, b. 11740, l. 16v–17; Duomenys apie Vilniaus miesto dekanato brolijas, [1868], in: *LVIA*, f. 604, ap. 1, b. 11741, l. 289–294; Vilniaus katedros valdybos raštas Nr. 3 Vilniaus 2-os dalies pristavui, 1867-01-23, in: *LVIA*, f. 604, ap. 4, b. 1832, l. 380.

THE ABOLITION OF CONFRATERNITIES IN VILNIUS IN THE MID-19TH CENTURY

Algimantas Katilius

Summary

The aim of this paper is to find out how many confraternities were active in Vilnius before their closure. The task is far from easy as the archival sources give different data. It was established that before their closure, there were fifteen confraternities of thirteen names in the churches of Vilnius. They functioned in eight churches. St John's church had four confraternities and it was the largest number among the churches; the churches of St Peter and Paul, of the Bernardines, and of St Anne had two confraternities each. Other churches had one confraternity each.

The confraternities were abolished on the basis of the circular of 20 April 1868 issued by Alexander Potapov, Governor General of Vilnius. The official version was that only those confraternities were closed which did not have legitimate grounds and the government's permission for functioning, while those with legitimate grounds were left intact. All confraternities in Vilnius with the exception of just one, St Martin's fellowship of the Church of St Anne, were closed. St Martin's was the only functioning confraternities in the entire diocese of Vilnius. It was not closed because it united Catholic foreigners residing in the city of Vilnius. The statute of this confraternity was approved by the minister of internal affairs in 1875. The movable property of the closed confraternities was passed on to the churches that the confraternities belonged to. Their money and real estate were put under control of the Roman Catholic Spiritual College in St Petersburg.

VYSKUPIJOS CENTRO FORMAVIMAS PANEVĖŽYJE 1926–1940 M.

REGINA LAUKAITYTĖ

1926 m. balandžio 4 d. – istorinė diena Lietuvos Bažnyčios istorijoje. Buvo įgyvendinta ilgai laukta reforma – bule *Lituanorum gente* popiežius Pijus XI paskelbė sudaręs Lietuvos bažnytinę provinciją, kurios ribos sutapo su nepriklausomybę iškovojusios valstybės sienomis. Su Vilkaviškiu, Kaišiadorimis ir Telšiais naujos vyskupijos centru tapo ir Panevėžys, čia netrūkus imtos kurti tokiam centrui būtinos institucijos – atsirado kapitula ir kurija, vyskupo katedra, imta ieškoti vietos dvasinei seminarijai.

Panevėžio vyskupo katedrą užėmė Kazimieras Paltarokas (1875–1958). Šis dvasininkas vyskupu tapo sulaukęs 51-erių, buvo baigęs dvasinę akademiją, kanauninkas, Kauno dvasinės seminarijos profesorius, neblogai valdęs plunksną ir išleidęs ne vieną Lietuvos Bažnyčiai aktualią knygą. Amžininkų buvo vertinamas kaip valingas, Bažnyčios interesams atsidavęs ganytojas¹. 1926 m. vasaros pradžioje apsigyvenęs Panevėžyje, jis susidūrė su nemažais iššūkiais – vyskupijos centrą ėmė kurti kone „tuščioje vietoje“ ir ne itin draugiškoje politinėje aplinkoje.

Tema apie vyskupijų centrų organizavimą nėra visai nauja istorinėje literatūroje, daug duomenų apie kūrimąsi Panevėžyje paliko pats vyskupas Paltarokas ir jo bendradarbiai². Tačiau specialiai istoriografijoje ši problematika iki šiol analizuota nebuvo. Pasitelkus Lietuvos valstybės istorijos ir Lietuvos centrinio valstybės archyvų (LVIA ir LCVA) fondus, šiame straipsnyje į vyskupijos formavimą pažvelgsime dviem rakursais: 1) analizuosime, su

¹ P., „Svarbios sukaktuvės“, in: *Tiesos kelias*, Kaunas, 1935, Nr. 11, p. 616–621; Mykolas Krupavičius, „Vysk. Kazimieras Paltarokas“, in: *Tėvynės sargas*, Kaunas, 1958, Nr. 1, p. 1–22; Vytautas Balčiūnas, „Sacerdos magnus. Vyskupas Kazimieras Paltarokas“, in: *Aidai*, Chicago, 1958, Nr. 4, p. 145–156; Arūnas Streikus, „Konfliktas ar kompromisas?“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Vilnius, 1998, Nr. 1–2, p. 25–32.

² *Vyskupas Kazimieras Paltarokas: Bibliografija, amžininkų atsiminimai*, Panevėžys: Panevėžio m. savivaldybės viešoji biblioteka, 1998; Kazimieras Paltarokas, *Gyvenimo bruožai*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2005; šioje knygoje publikuojami ne tik vyskupo, bet ir kunigo Jono Gasiūno atsiminimai.

kokiomis finansinėmis problemomis susidūrė vyskupas Paltarokas, kaip jos spręstos; toks finansinis aspektas leis išryškinti dvasininkų ir visų tikinčiųjų indėlį formuojant vyskupijos centro struktūras, vyskupo gebėjimą sutelkti žmones jaunos vyskupijos bažnytinio ir religinio gyvenimo permainingoms. Jis taip pat leis parodyti iš pirmo žvilgsnio Bažnyčiai itin nedraugiškos tautininkų valdžios finansinės paramos mastą; 2) aptarsime vyskupo Paltaroko pastangas formuoti vyskupijos dvasininkų bendruomenę, atnaujinti bažnytinį gyvenimą jam patikėtoje Lietuvos dalyje.

Bažnytinių institucijų sukūrimas nebuvo lengva užduotis nė vienam iš naujai paskirtų ganytojų: susidurta su materialinėmis ir politinėmis kliūtimis. Vyskupijų centrais tapusiuose miestuose (išskyrus Kauną) nebuvo katedrų rangui derančių bažnyčių, taip pat kaip ir vyskupų rangui bei reprezentacijai tinkamų pastatų, akademinų kolektyvų, pajėgių organizuoti teologijos studijas seminaruose. Tuo tarpu Bažnyčiai istoriniais 1926 m. vyriausybė keitė vyriausybę – krikščionys demokratai neteko valdžios per gegužę vykusius rinkimus, juos laimėję liaudininkai ir socialdemokratai buvo nuversti per gruodžio mėnesį įvykdytą perversmą, kai valdžios vairas ilgam atiteko tautininkams. Nei kairieji, nei tautininkai nenorėjo išlaikyti remdami ką tik sukurtas vyskupijas. Bažnyčios struktūros ir kartu jos įtakos visuomenei stiprinimas prasilenkė su tautininkų interesu apriboti įtakingiausios Lietuvoje politinės jėgos – krikščionių demokratų – veiklą ir socialinį svorį.

Nors Katalikų Bažnyčios ir valstybės santykius Lietuvoje reglamentavo 1927 m. sudarytas konkordatas su Vatikanu, jį pasirašiusios tautininkų valdžios ir vyskupų nuomonės dėl atskirų straipsnių esmės nesutapo. Netrukus įsisenėjo keletas problemų, rimtai komplikavusių tarpusavio santykius. Politiniais konkurentais siekusi atsikratyti tautininkų valdžia beveik visus katalikų kunigus traktavo kaip krikščionių demokratų „agentus“, siaurino jų įtaką jaunimui, siekė susilpninti ekonomines pozicijas, cenzūravo spaudą. Vyriausybei kovojant su krikdemais, augo Bažnyčios nuoskaudos. Tikras konfliktas išplieskė 1930 m., švietimo ministrui uždraudus katalikiškos ateitininkų organizacijos veiklą mokyklose: kunigų globojama jų kuopelių veikla nusikėlė į nelabai slepiamą pogrindį, prasidėjo areštai ir bausmės, policija ir saugumas ėmė domėtis „politikuojančiais“ kunigais, bausti juos piniginėmis baudomis ir reikšti pretenzijas vyskupams. Pastarųjų laukė ir kiti iššūkiai: Bažnyčia negalėjo taikstyti su konfesinių mokyklų suvalstybinimu, Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakulteto veiklos ribojimu, katalikiškų ekonominių organizacijų žlugdymu.

Tad politinė aplinka trečio dešimtmečio pabaigoje – ketvirtame dešimtmetyje, kai vyskupui Paltarokui teko rūpintis vyskupijos centro organizavimu, nebuvo palanki. Ne be reikalo jo atsiminimuose vyrauja konfliktinių situacijų su vyriausybės nariais ir prezidentu Antanu Smetona tema. Sunkioje padėtyje atsidūrę vyskupai dažnai susitikdavo pasitarti, keisdavosi informacija ir koordinavo savo veiksmus. Atsiminimuose vyskupas ne kartą apgailestavo, kad jie neturėjo vieno požiūrio, dauguma (su arkivyskupu metropolitu Juozapu Skvirecku) buvo linkę nuolaidžiauti vyriausybei. Nors neretai jautęsis „vienas lauke karys“, Paltarokas buvo nuosekliausias tautininkų bažnytinės politikos kritikas. Tai galėjo turėti pasekmių jo vadovaujamų vyskupijos institucijų, iš dalies finansuojamų iš valstybės biudžeto, funkcionavimui.

Vyskupo rezidencija, katedra ir seminarija. Žinia apie Panevėžio miesto tapimą naujos vyskupijos centru vietos savivaldybei turėjo būti netikėta. Miesto valdžia – burmistro pareigas 1925–1940 m. ėjo prezidento Smetonos svainis Tadas Chodakauskas – jo atsiradimą sutiko nelabai svetingai. Kurijai teko įrodinėti, kad tokio bažnytinio centro buvimas, prasidėsiančios statybos miestui atneš nemažai naudos.

Vyskupas Paltarokas įsikūrė nenaujame mediniame name Sodų g. 1, kurį nupirko ir 1926 m. birželio mėn. jam perdavė Žemaičių vyskupijos kurija. Jame buvo keletas butų, kuriuose apsigyveno ir kurijos darbuotojai. Paties vyskupo žinioje buvo 6 kambariai ir koplyčia. Nors pagal šalies įstatymus valstybinės, visuomeninės ir bažnytinės paskirties patalpos nuo mokesčių buvo atleistos, miesto valdyba suskubo apdėti vyskupo nuosavybę kone patrigubintais nekilnojamojo turto mokesčiais (125 Lt) ir tik po kurijos kanclerio paakinimų, kad šis asmeniškai naudojosi vos dviem kambariais, o kiti skirti kurijos reikmėms, kad anksčiau ta nuosavybė buvo apmokes-tinta viso labo 50 Lt, sutiko sumažinti mokesčių iki buvusios sumos³. Vėliau kurija buvo įkurdinta šalia vyskupo rezidencijos pastatytame name.

Valdyti vyskupiją ordinarui Paltarokui padėjo keletas artimiausių kurijos darbuotojų, kuriems vyriausybė mokėjo atlyginimą pagal nustatytus etatus. Tautininkų valdymo metais tikybų reikalai priklausė Švietimo ministerijos kompetencijai, tiksliau – joje funkcionavusiam Kultūros reikalų

³ Kurijos kanclerio Povilo Šidlausko susirašinėjimas su miesto burmistru 1926–1927 m., in: *Lietuvos valstybinis istorijos archyvas*, (toliau – LVIA), f. 1650, ap. 1, b. 54, l. 107, 109, 110, 114, 119.

departamentui (nuo 1928 m. sausio; anksčiau jais užsiėmė Vidaus reikalų ministerija). Per mėnesį Panevėžio vyskupijos kurijai būdavo išmokama 4490 Lt⁴. Be šių valstybės biudžeto subsidijų kurija jautė vyskupijos tikinčiųjų dosnumą – jai buvo padovanotas automobilis (kurijoje įdarbinto vairuotojo žinioje buvo 1930 m. laidos biuikas), vyskupo koplyčios interjeru pasirūpino kelių miestelių katalikiškų organizacijų nariai.

Pirmiausia visos pajėgos vyskupijoje buvo sutelktos Kristaus Karaliaus katedrai – ji imta statyta prieš Pirmąjį pasaulinį karą pradėtos, bet taip ir nebaigtos Šv. Stanislovo bažnyčios vietoje. Statybos truko 1926–1930 m. ir pareikalavo apie 200 000 Lt. Katedra buvo pastatyta iš vidinių vyskupijos resursų: iš pradžių vyskupas Paltarokas neprasė vyriausybės paramos, o kai kreipėsi dėl 200 000 Lt pašalpos, valdžia tai praleido negirdomis⁵. Lėšos Panevėžio katedros statyboms buvo bene pirmoji nesutarimų tarp vyskupų ir tautininkų valdžios priežastis. Mat iš karto po gruodžio mėn. įvykdyto valstybės perversmo pastaroji prasė Kauno metropolito arkivyskupo Juozapo Skvirecko atsisakyti nuverstosios kairiųjų partijų vyriausybės 1926 m. antrąjį pusmetį dvasininkams neišmokėtų algų. „Paaukojimas tų algų Valstybei būtų patriotiškas gestas [...]. Trumpai sakant, reikia duoti. Pasakyti kategoringai: ne, vargu ar galima“, – samprotavo arkivyskupas rašte vyskupui Paltarokui⁶. Tačiau pastarasis pareiškė, kad Panevėžio vyskupijos kunigai savo algas jau paaukojo katedros statybų reikmėms ir numatydama tokias pajamas kurija užsakė daug statybinių medžiagų: „Prašyčiau Jūsų Ekscelenciją, vedant derybas dėl kunigų algų, pareikšti, kam reikia, šitas mano mintis, kad Panevėžio vyskupijos kunigai nebegali laisvai disponuoti minimomis algomis, nes jos jau paskirtos bažnytiniams reikalams“⁷. Iš šių raštų galima spręsti, kodėl Panevėžio katedros statyba nesulaukė vyriausybės paramos.

Lėšos katedros statybai buvo renkamos kiekvieną vyskupijos parapijietį įpareigojus paremti katedros statybą bent lito auka, kunigams kasmet aukojant dalį savo atlyginimo, organizuojant rinkliavas per atlaidus ir pan.

⁴ Iš jų 1200 Lt sudarė vyskupo mėnesio atlyginimas; generalinio vikaro mėnesio alga – 900, oficiolo – 800, viceoficiolo – 600, kanclerio – 540, sekretoriaus – 300, kurjerio – 120 Lt („Panevėžio vyskupijos hierarchijos ir kurijos atlyginimo lapai 1930 m. gegužės mėn.“, in: *Lietuvos centrinis valstybės archyvas*, (toliau – LCVA), f. 391, ap. 4, b. 399, l. 19).

⁵ Kazimieras Paltarokas, *Gyvenimo bruožai*, p. 111.

⁶ Metropolito Juozapo Skvirecko raštas vyskupui Kazimierui Paltarokui, 1926-12-23, in: *LVI A*, f. 1650, ap. 1, b. 148, l. 214.

⁷ Kazimiero Paltaroko raštas Juozapui Skvireckui, 1926-12-25, in: *Ibid.*, l. 213.

Dėl stabilaus kapitalo stokos, net ir statybas 1930 m. baigus, pamaldos katedroje beveik dešimtmetį vyko tebesitęsiančių apdailos darbų aplinkoje. Nežiūrint atsisakymo skirti pinigų katedros statybai, tautininkų vyriausybė vis dėlto reguliariai išmokėdavo sumas jos išlaikymui: tam buvo skiriama 5000 Lt metams; 1939 m., kai katedra buvo dekoruojama, valdžios prašyta 22 230 Lt⁸.

Panevėžio katedra su iškilmėmis buvo pašventinta 1933 m. (vykstant vyskupijos eucharistiniam kongresui), tačiau galutinai baigta dekoruoti tik 1939 m. Ją puošia žinomų Lietuvos skulptorių ir dailininkų kūriniai – Juozo Zikaro, Povilo Puzino ir kitų. Anuomet bažnyčios paprastai nebūdavo apšildomos, bet Panevėžio katedros rūsyje buvo įrengta jos grindų apšildymo sistema (jos eksploatavimas per metus kainuodavo apie 1500 Lt).

Antra didelių finansinių išteklių ir politinės įtampos pareikalavusi statyba buvo vyskupijos seminarijos rūmai. Nors pasirašydama konkordatą su Vatikanu tautininkų vyriausybė sutiko finansuoti visų vyskupijų seminarijas, Panevėžyje ji taip ir nebuvo įsteigta. Tai turėjo būti vadinamoji mažoji seminarija, rengianti klierikus studijoms Vytauto Didžiojo universiteto Teologijos-filosofijos fakultete. Mieste nebuvo seminarijai tinkamų patalpų, nes vyriausybės jai pažadėtuose rūmuose vietos valdžia įkurdino amatų mokyklą.

Iš pradžių, sprendžiant kitas svarbias vyskupijos institucijų steigimo problemas, klierikų parengimo klausimas buvo antraeilis. Visu tarpukariu Panevėžio vyskupijos klierikai važiuodavo mokytis į Kauno dvasinę seminariją. Kurija rūpinosi maždaug 80 klierikų išlaikymu Kaune – tiek jų mokydavosi visuose seminarijos kursuose. Ginčai su valdžios instancijomis dėl jų studijų savoje vyskupijoje truko beveik dešimtmetį, kol 1938 m. rugpjūčio 4 d. Vatikano Seminarijų ir universitetų kongregacija reformavo dvasines seminarijas Lietuvoje ir įsakmiai nurodė Panevėžio vyskupui įsteigti savo vyskupijoje mažąją seminariją⁹.

Panašiai, kaip ir statant katedrą, vyskupijos kunigai vėl privalėjo aukoti dalį savo uždarbio (buvo numatyta, kad per trejus metus jie seminarijai paaukos vienerių metų atlyginimą), nors šįkart buvo gauta vyriausybės parama. Sovietų okupacijos išvakarėse pradėtos statybos atnešė vyskupijai didžiulius nuostolius: 1940 m. lapkričio 13 d. vyskupijos Bažnytinių turtų

⁸ Panevėžio vyskupijos kurijos išlaidų kanceliarijos, ūkio ir Katedros reikalams 1939 m. sąmata, in: *Ibid.*, b. 138, l. 37.

⁹ Panevėžio vyskupijos Bažnytinių turtų valdymo tarybos (BTVT) nutarimas, 1939-10-21, in: *Ibid.*, b. 306, l. 99.

valdymo taryba (BTVT) konstatavo, kad „dėl pasikeitusių krašto ir vyskupijos gyvenimo sąlygų tuo tarpu seminarijos statybos tęsti neįmanoma“¹⁰. Viltasi, kad pastatas bus baigtas savivaldybės pastangomis – dar liepos mėnesį kurija sutiko su sovietų valdžios paskirto burmistro pavaduotojo Jurašo reikalavimu išmokėti savivaldybei 50 000 Lt mainais į įstrigusią statybų užbaigimą ir pastato įrengimą. Savivaldybė nekvestionavo nuosavybės teisių, tik dėl butų stokos ketino laikinai būsimoje seminarijoje apgyvendinti miesto benamius. Deja, gautus pinigus Jurašas panaudojo visai kitiems tikslams – nacionalizuotame marijonų vienuolyne įrengė NKVD būstinę (Agronomijos g. 34), aptvėrė ją tvora¹¹. Seminarijos pastatas ilgai stovėjo nebaigtas, kol 1948 m. miesto valdžia nutarė panaudoti jį mokyklai¹²; dabar jame – katalikiškos krypties Kazimiero Paltaroko gimnazija.

Kartu su didžiosiomis Panevėžio mieste vykusiomis statybomis didelį parapijų išteklių pareikalavo jų pačių bažnyčių statybų ir restauravimo darbai. Beveik visos vyskupijos bažnyčios, ypač nukentėjusios nuo karo, 1926–1940 m. buvo atnaujintos, perdažytos. Pavasarį ir rudenį vyskupas Paltarokas apie porą savaitių skirdavo jų vizitavimui. Svarbiausias moralinis ir finansinis vyskupijos rėmėjas, žinoma, buvo jos tikintieji, puoselėję savo parapijų bažnyčias ir didesnėmis ar visai simbolinėmis aukomis prisidėję prie katedros, dvasinės seminarijos statybų, pirkę ir platinę vyskupijos spaudą, veikę katalikiškose draugijose.

Ginčai dėl vyriausybės subsidijų ir ekonominis stabilumas. Kaip ir visiems provincijos miestuose besikuriantiems vyskupams, formuojant Panevėžio vyskupijos biudžetą Paltarokui buvo svarbi vyriausybės parama. Be kitų subsidijų, ją sudarė pagal nustatytus etatus vyriausybės išmokami atlyginimai vyskupams ir kurijos tarnautojams bei parapijose dirbantiems kunigams. Lietuvos valstybė negalėjo išvengti šios prievolės, nes būtent ji perėmė XIX a. carinės Rusijos valdžios nusavintą bažnytinę nuosavybę ir tik dalį jos grąžino buvusiems savininkams (išlikusiems ir atsikuriantiems vienuolynams, parapijoms). Deja, valstybės subsidijos vyskupijoms ilgai buvo

¹⁰ Panevėžio vyskupijos BTVT 1940 m. lapkričio 14 d. nutarimas, in: *Ibid.*, l. 102.

¹¹ Vyskupijos generalinio vikaro raštas Panevėžio apygardos teismo prokurorui, 1941-08-08, in: *LVIA*, f. 1650, ap. 1, b. 306, l. 105; Panevėžio miesto burmistro raštas vyskupijos kurijai, 1941-08-06, in: *Ibid.*, l. 106.

¹² Panevėžio miesto Vykdomojo komiteto pirmininko Butkio raštas Religinių kultūrų reikalų tarybos prie SSSR MT įgaliotiniui Lietuvos SSR, 1948-04-16, in: *LCVA*, f. R 181, ap. 1, b. 26, l. 108.

aštrių ginčų epicentre. Liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybė 1926 m. antrąjį pusmetį apskritai jų neišmokėjo, o tautininkų – stengėsi nustatyti savo sąlygas. Vyskupams toks diktatas nebuvo priimtinas, be to, valdžia buvo linkusi nepastebėti parapijų ir kunigų skaičiaus augimo tendencijos ir atitinkamai didinti bažnytines išlaidas.

Nuo valstybės susikūrimo 1918 m. vyriausybės skiriamos Bažnyčiai lėšos patekdavo į vyskupijų kasą ir jomis savo nuožiūra disponavo dvasinė valdžia. Tokia sistema buvo labai patogi Bažnyčiai, sudarė palankias sąlygas kaupti kapitalą didesnėms statyboms, planuoti išlaidas. Tautininkų vyriausybei ėmus reikalauti, kad sumos būtų išmokamos tiesiogiai gavėjams ir patvirtintos jų parašais, vyskupai ilgai tam priešinosi, neteikė dvasininkų sąrašų. Panevėžio vyskupijos kurija taip pat nepakluso valdžios spaudimui. Ginčams užtrukus, algos mokėtos nereguliariai, antai 1932 m. jų negauta net septynis mėnesius¹³. Negalėdama susitarti su kurijomis, Švietimo ministerija siuntinėjo atlyginimus kunigams asmeniškai paštu pagal pačios ministerijos pastangomis sudarytus (todėl ganėtinai netikslus) sąrašus. Panevėžio vyskupijos kunigai taip jiems siunčiamų pinigų neėmė, juos kurijos nustatyta tvarka paimdavo ir išdalindavo dekanai¹⁴. Į vyriausybės reikalavimą patvirtinti atsiskaitymą parašais žiūrėta pro pirštus. Kaip teisinosi Utenos dekanas, „iš kunigų, kurie per mano rankas gaudavo atlyginimą, pakvitavimų nedrįsdavau reikalauti ir jų neturiu, nes toks reikalavimas man atrodė lygiu kunigo garbės įžeidimui“¹⁵. Vis dėlto tokia juridiskai neįteisinta atlyginimų išmokėjimo tvarka kėlė nemažai painiavos, kurija nuolat turėjo tirti kunigų skundus.

Problema buvo išspręsta 1936 m. balandį, kai švietimo ministras patvirtino valstybės subsidijų vyskupijų kurijoms mokėjimo tvarką reglamentuojančias taisykles¹⁶. Jos galutinai įteisino vyriausybės numatytą praktiką. Subsidijos, skiriamos pagal vyskupijų kurijų teikiamas metines sąmatas, pasiekdavo jas 3 kartus per metus. Etatinius atlyginimus išmokėdavo kurijos pagal jų pačių sudarytus ir švietimo ministro patvirtintus

¹³ Vyskupo Kazimiero Paltaroko raštas švietimo ministrui, 1932-12-27, in: *Ibid.*, b. 138, l. 195.

¹⁴ Kazimieras Paltarokas, *Gyvenimo bruožai*, p. 111.

¹⁵ Utenos dekanas raštas vyskupijos kurijai, 1935-09-18, in: *LVIA*, f. 1650, ap. 1, b. 148, l. 26.

¹⁶ „R. Katalikų Vyskupijos Kurijų reikalams iš Švietimo Ministerijos kreditams gauti ir iš jų atsiskaityti Taisyklės“, švietimo ministro Juozo Tonkūno patvirtintos 1936 m. balandžio 23 d., in: *Ibid.*, b. 138, l. 137–140.

sąrašus ir, surinkusios kunigų bei kurijos tarnautojų parašus, gražindavo tuos „algų lapus“ Švietimo ministerijai. Kurijos iš esmės išsaugojo galiybę disponuoti valstybės skiriamomis lėšomis, nes metų gale neprivalėjo atsiskaityti už atskiras išlaidų eilutes nei ministerijai, nei Valstybės kontrolei.

Švietimo ministerija Panevėžio vyskupijai 1929 m. skyrė 173 etatus: be vyskupo ir kurijos tarnautojų (kaip minėta, etatai buvo skirti generaliniam vikarui, oficialui ir viceoficialui, kancleriui, sekretoriui ir kurjeriui), etatinis atlyginimas mokėtas 10 dekanų, 106 klebonams ir 50 vikarų¹⁷. Tiek parapijų dvasininkų etatų valstybei kainavo 21 156 Lt per mėnesį¹⁸. Panevėžio vyskupijos kurija iš pat pradžių pretendavo į didesnes sumas¹⁹, o praėjus beveik dešimtmečiui po pirmojo etatų paskirstymo, visų Lietuvos vyskupijų kurijos siekė papildyti valstybės subsidijuojamų etatų skaičių. Mat atsirado naujų parapijų, didėjo ir kurių poreikiai. Panevėžio vyskupijos kurija 1938 m. pradžioje parengė projektą, numatydama 13 naujų etatų vyskupijos kurijoje bei katedroje²⁰ ir 19 – parapijose (4 klebonų/filialistų ir 15 vikarų); Švietimo ministerijos finansavimas Panevėžio vyskupijai turėjo padidėti 79 080 Lt per metus²¹. Bet dėl prasidėjusios politinės krizės, vyriausybės išmokus Bažnyčiai nebedidėjo.

Nesutarta su vyriausybe ir dėl dvasininkų darbo pajamų mokesčių. Mokesčių inspekcijos paprastai gerokai padidindavo klebonų pajamas, sukeldamos jų ir kurijos pasipiktinimą nepagrįstai „išpūstais“ mokesčiais. Ši sritis taip ir liko reglamentuota, nes parapijų biudžetai pasižymėjo nepa-

¹⁷ Švietimo ministerijos etatų pakeitimas, in: *Vyriausybės žinios*, Kaunas, 1929, Nr. 298, eil. 1994.

¹⁸ „Rymo katalikams per vieną mėnesį išmokama“, [1932], in: *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 404, l. 40.

¹⁹ Vyskupijos kurijos skaičiavimais (1930), buvo būtini dar du etatai kurijoje (notaro ir mašininko, t. y. rašančio rašomąją mašinėlę), kanceliariinėms bei ūkinėms išlaidoms – 6560 Lt vietoje vyriausybės skirtų 5000 Lt, beveik tūkstančiu litų daugiau (4980 Lt) kunigams už dalyvavimą bažnytinio tribunolo ir BTVT posėdžiuose, katedros išlaikymui – 8600 Lt vietoje skirtų 5000, šešioms kunigams invalidams – 10 800 Lt vietoje skirtų 4000 Lt (Panevėžio vyskupijos 1930 metams sąmata, in: *LVIA*, f. 1650, ap. 1, b. 148, l. 159–160).

²⁰ Kurijai prašyta papildomų etatų vyskupo sekretoriaus, teisingumo ir moterystės ryšio gynėjo, vyskupijos Tribunolo ir BTVT notaro, Metrikų skyriaus archyvaro ir mašininko bei sargo pareigybėms, katedrai – viceprepozito, 4 vikarų, vargonininko ir zakristijono bei sargo etatų. Beje, pastarosios trys pareigybės iki tol buvo subsidijuojamos valstybės lėšomis iš katedros išlaikymui skiriamų lėšų.

²¹ Panevėžio vyskupijos kurijos etatų papildymo projektas, 1938-01-14, in: *LVIA*, f. 1650, ap. 1, b. 138, l. 50.

stovumu, be to, kunigai paprastai neturėdavo pajamas ir išlaidas patvirtinančių dokumentų.

Vyskupai nedvejodami savo nuožiūra disponavo valstybės skirtomis subsidijomis parapijų kunigams, nes šie turėjo daugiau pajamų šaltinių. Jų biudžetą sudarė dar ir pajamos už religinius patarnavimus, be to, dauguma parapijų gyvavo bažnytkaimiuose, kur klebonijoms priklausė vadinosios beneficijos – žemės sklypai su ūkiniais pastatais, samdoma šeimyna. Pagal įstatymus jų dydis galėjo siekti iki 80 ha, tačiau Panevėžio vyskupijoje didžiausios beneficijos buvo perpus mažesnės. Daugeliu jų, gautų kaip bažnyčių fundatorių donacijos, parapijos naudojosi kelis šimtmečius. Naujai steigiamoms parapijoms jas aukėjo arba nupirko parapijiečiai, be to, žemės stokojusios parapijos 6–8 ha sklypus gavo vykstant žemės reformai (ten, kur buvo dalijami dvarai).

Dauguma klebonų anuomet buvo kilę iš kaimo ir neblogai tvarkėsi ūkiuose, vis dėlto neretas jautėsi paskirtas parapijon laikinai ir tinkamai nesirūpino jam patikėtu bažnytiniu turtu. Todėl Panevėžio vyskupijoje buvo nustatytos disponavimo beneficijomis taisyklės, dekanatuose sudarytos bažnytinių pastatų priežiūros komisijos²². Esant reikalui, trijų kunigų komisija galėjo įvertinti beneficijos būklę ir rekomenduoti nuobaudą už jos „nugyvenimą“.

Dėl katalikybės persekiojimo carų laikais pasekmių atskirų parapijų bažnytinės nuosavybės juridinis statusas nebuvo aiškus. „Ne viena bažnyčia neturi dokumentų, kuriais remiantis valdo tam tikrą, ypač nejudomą, turtą. Vienatinis dokumentas kartais esti bažnyčios inventorių; jam kartais nenorima pripažinti juridinės vertės“, – konstatuota 1930 m. vykusioje dekanų konferencijoje²³, todėl rūpintis sudaryti beneficijų planus, kitus nuosavybės dokumentus ir juos įteisinti²⁴. Bažnytinio turto administravimas pareikalavo daug pastangų ir išteklių, bet jau pirmosios sovietų okupacijos metais visos parapijos jo neteko (buvo paliekama tik iki 3 ha), o po karo buvo nacionalizuoti ne tik sklypai, bet ir bažnytiniai pastatai, dažnas klebonas prarado net kleboniją.

²² „Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos 1929 VII 2 d. nutarimai, dalyvaujant J. E. Vyskupui ir Katedros Kapitulai“, in: *Ibid.*, b. 174, l. 111–112.

²³ „Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1930 V.D. metais liepos 1 d. nutarimai, dalyvaujant J. E. Vyskupui, Kapitulai ir Kurijos nariams“, in: *Ibid.*, l. 107; „Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1933 m. rugpjūčio mėn. 3 d., nutarimai“, in: *Ibid.*, l. 86.

²⁴ *Ibid.*; „Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1934 m. rugpjūčio 3 d., nutarimai“, in: *Ibid.*, l. 82–83.

Kita vyskupijos ekonominio gyvenimo tarpukariu problema buvo susijusi su labai nevienodomis parapijų pajamomis – kai kuriose jų kunigai vos galėjo išgyventi. Vėliau sovietmečiu valdžia manipuliavo tokia padėtimi, versdama vyskupijų valdytojus „nukišti“ į menkas neturtingas parapijas nepaklusnius, sovietiniams įstatymams prasižengusius kunigus. Vyskupas Paltarokas siekė sulyginti klebonų pajamas: dėl to parapijos buvo suskirstytos į 6 kategorijas, kurių turtingiausios privalėjo mokėti didesnius mokesčius bendriesiems dvasininkijos ir vyskupijos klierikų mokslinimo reikalams, o neturtingesnės bendruomenės nuo tokių mokesčių buvo atleistos arba net galėjo pretenduoti į paramą²⁵. Nuo 1937 m. svarstyta galimybė didesnėse beneficijose skirti sklypus bažnyčios tarnams – vargonininkams, zakristijonams, špitolninkams; brendo mintis klebonus traktuoti kaip beneficijų nuomininkus, privalančius mokėti pajamų mokesčius į parapijos kasą, iš kurios jiems būtų mokamas kurijos nustatyto dydžio atlyginimas²⁶.

Vyskupija turėjo pasirūpinti nusenusiais kunigais ir invalidais, todėl, perimant Kauno arkivyskupijos praktiką, 1928 m. buvo įsteigta Panevėžio vyskupijos Kunigų invalidų ir emeritų kasa. Apie šeštadalį jos pajamų sudarė vyriausybės subsidijos, likusias – kunigų įnašai. Pavyzdžiui, 1935 m. Panevėžio vyskupijoje emeritų buvo 19, vyriausybė jiems išmokėjo beveik 5700 Lt²⁷, t. y. maždaug 300 Lt per metus asmeniui. Buvo užsibrėžta per 10 metų vyskupijoje atidaryti dar bent 9 altarijas, kuriose prie bažnyčių galėtų nukaršti seni kunigai²⁸. Buvo atidarytos 8 altarijos: Kamajuose, Klovainiuose, Krekenavoje, Pasvalyje, Rokiškyje, Šimonyse, Vadokliuose ir Kupiškyje, daugiausia atskirų kunigų pastangomis ir lėšomis.

Panevėžio vyskupijos Kunigų invalidų ir emeritų kasa sukauptė nemažą kapitalą (1939 m. joje buvo 84 241 Lt)²⁹, todėl ne tik išmokėdavo pensijas nusenusiems kunigams, finansavo altarijų remontą, bet ir paremdavo į bėdą patekusius kunigus (suteikdavo paskolas, pašalpas užsitęsusių ligos atveju).

²⁵ „Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1933 m. rugpjūčio mėn. 3 d., nutarimai“, in: *Ibid.*, l. 88.

²⁶ „Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1937 m. rugpjūčio 3 d., protokolas“, in: *Ibid.*, l. 53; „Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1934 m. rugpjūčio 3 d., protokolas“, in: *Ibid.*, l. 24–25.

²⁷ Panevėžio vyskupijos kunigų invalidų ir emeritų kasos 1935 m. sąmata, in: *Ibid.*, b. 138, l. 146.

²⁸ „Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos 1929 VII 2 d. nutarimai, dalyvaujant J. E. Vyskupui ir Katedros Kapitulai“, in: *Ibid.*, b. 174, l. 112.

²⁹ Kunigų invalidų ir emeritų kasos 1939 m. apyskaita, in: *Ibid.*, b. 258, l. 252.

Kaip liudija žemiau pateikta lentelė *Panevėžio vyskupijos augimas 1926–1940 m.*, vyskupijoje ryškėjo aiški augimo tendencija – daugėjo ir tikinčiųjų, ir šventovių, ir kunigų. Per tuo metus vyskupijoje atsirado net 22 naujos parapijos, 3 rektoratai ir 3 koplyčios, buvo pastatyta 14 naujų bažnyčių. Jei 1926 m. vienam kunigui teko maždaug 2193 tikintieji, tai 1940 m. – 1775. Tai leido kunigams būti arčiau žmonių, daugiau dėmesio skirti jaunimo ugdymui, draugijoms.

Lentelė: Panevėžio vyskupijos augimas 1926–1940 m.

	1926 m.	1940 m.
Tikinčiųjų katalikų	375 000	418 950
Bažnyčių	69 parapijos, 41 filija, 4 rektoratai, 79 koplyčios (iš viso – 193)	91 parapija, 27 filijos, 7 rektoratai, 82 koplyčios (iš viso – 207)
Kunigų	171	236 ir 5 kunigai vienuoliai (marijonai)
Vienuolynų	1 (neviešos vienuolijos – Lietuvos moterų kultūros draugijos – vienuolynas Antalieptėje)	2 vyrų vienuolynai Panevėžyje (abu marijonų kongregacijos, 5 kunigai, 6 broliai, 9 novicijai) 4 moterų vienuolynai, iš viso 54 vienuolės (benediktinės Pasvalyje, kazimierietės Vabalninke, širdietės Antalieptėje, Anykščiuose ir Biržuose, vargdienių seserys Utenoje)

Sudaryta pagal: *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri provinciae ecclesiasticae Lituanae pro anno Domini 1940*, [s.l.], p. 140, 182.

Bažnytinio gyvenimo atnaujinimas. Įkurtoji Panevėžio vyskupija buvo padalinta į 10 dekanatų, kaip minėta, atsirado kapitula, vyskupijos kurija, buvo paskirti bažnytinio teismo, vyskupijos Bažnytinių turtų valdymo tarybos nariai, cenzoriai, įsteigta Kunigų invalidų ir emeritų kasa. Toli nuo dvasinės valdžios gyvenę parapijų kunigai labiau įsitraukė į vyskupijos gyvenimą – dekanai kasmet ėmė šaukti pasitarimus, kur bemaž kiekvienas kunigų privalėjo parengti ir perskaityti pranešimus. Tai skatino atnaujinti teologines žinias, analizuoti padėtį savoje parapijoje. Vasaromis dekanai rinkdavosi į konferencijas, kur svarstydavo aktualiausius klausimus ir numatydavo jų sprendimo būdus, išipareigodavo priimtais nutarimais. Vyskupo pastangomis net apie 100 vyskupijos kunigų 1926–1927 m. dalyvavo Kaune ir Panevėžyje surengtuose socialiniuose kursuose.

1936 m. pradžioje buvo sušauktas vyskupijos Sinodas, kuriame priimta ir patikslinta apie 600 vyskupijos gyvenimui ir dvasininkams aktualių sprendimų³⁰.

Vyskupas Paltarokas iš karto stengėsi padėti pagrindus ilgalaikiai administravimo sistemai – dvasininkai gavo aiškias instrukcijas, kaip tvarkyti parapijos raštinę ir archyvą, kaip gavus paskyrimą į kitą parapiją perduoti ir perimti parapijos nuosavybę, kokias sutartis sudaryti su bažnyčios tarnautojais ir kt. Vyskupijos vadovybė skatino kunigus kuo aktyviau dalyvauti vietos socialiniame gyvenime, globoti religines ir visas kitas kultūrinės, ekonomines katalikiškas draugijas, jas steigti savo parapijose, ieškoti bendradarbių tarp vietos inteligentų, ypač mokytojų³¹.

Itin svarbus dėmesys skirtas „gyvajai bažnyčiai“ – vyskupijos tikinčiųjų religiniam ugdymui. Jau 1927 m. buvo parengta intensyvi vaikų katekizavimo programa – kasmet visą gegužės mėnesį numatyta tam skirti 5 dienas per savaitę, dirbant mokyklose ar bažnyčiose po 4 valandas kasdien; tokį kursą baigusieji atlikdavo pirmąją išpažintį, o pirmosios Komunijos prieidavo kitais metais – birželio mėnesį išklausę antrą analogiškos trukmės katekizavimo kursą. Trečiaisiais metais vaikų laukė dar vienas toks pat intensyvus mėnesio katekizavimo kursas, plačiau supažindinantis su apeigų ir švenčių prasme, Bažnyčios istorija. Tik tokias katekizavimo pakopas iki 14 metų įveikusieji galėjo pasijusti esą sąmoningi katalikai³². Sunku pasakyti, ar numatyta katekizavimo programa buvo įgyvendinama kiekviename parapijoje, juolab kai kur kunigai ją pradėdavo jau kovą (vėliau kaimo vaikai, matyt, būdavo apkraunami ūkio darbais), ir Švietimo ministeriją pasiekė mokytojų skundai, kad dėl ankstyvos katekizacijos vaikai nelanko mokyklų³³.

Apskritai vyskupijoje ryškėjo tendencija labiau įtraukti pasauliečius, organizacijų narius į parapijų administravimo reikalus, bažnytikaimiuose aktyvinti Bažnyčių palaikymo tarybas, steigti parapijų komitetus (kuriuos

³⁰ Žr. Pirmojo Panevėžio vyskupijos sinodo darbų protokolai, in: *LVIA*, f. 1650, ap. 1, b. 267.

³¹ „Dekanų konferencijos, įvykusios 1926 VII 16 Panevėžio vyskupo rūmuose, nutarimai“, in: *Ibid.*, b. 174, l. 186; „Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1927 VII 14–15 vyskupo namuose, nutarimai“, in: *Ibid.*, l. 116.

³² „Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1927 VII 14–15 vyskupo namuose, nutarimai“, in: *Ibid.*, l. 117.

³³ Biržų apskrities II rajono pradinė mokyklų inspektorius J. Aleknos raštas Švietimo ministerijos I departamentui, 1930-04-05, in: *LCVA*, f. 391, ap. 4, b. 399, l. 4.

sudarytų kaimų maršalkos, besirūpinantys rinkliavomis, tvarka bažnyčiose ir jų šventoriuose, kapinėse)³⁴. Kunigai raginti laikytis punktualumo, sakyti pamokslus pasiruošę ir ne ilgesnius kaip 20–30 minučių³⁵. Vyskupas Paltarokas siekė, kad visose parapijose vyktų misijos, skirtos jaunimo, vyrų ir moterų dvasiniam atsinaujinimui (jas paprastai vedavo iškalba ir dvasingumu garsėjantys marijonų, jėzuitų kunigai). Atkreiptas dėmesys į masinius renginius, siekta juos maksimaliai išnaudoti pastoracijai. Pasiskaityta už parapijose įprastų trijų dienų metinių rekolekcijų laiko paskirstymą atskirai kviečiant jaunimą, vyrus ir moteris, už atlaidų skaičiaus mažinimą (per metus parapijoje surengiant vienus-dvejus). Vyskupas ragino parapijų draugijas puošti bažnyčias gėlėmis ir žvakėmis, o kunigus – bent kartą per metus kruopščiai išvalyti bažnyčias, nuolat plauti ir dezinfekuoti žmonių bučiuojamus kryžius, kas savaitę keisti ir švariame inde laikyti švęstą vandenį, menkaverčius paveikslus, statulas, dirbtines gėles, sudėvėtus liturginius rūbus ir kt. pamažu keisti naujais, labiau derančiais sakralinei erdvei³⁶.

Panevėžio vyskupijos dekanai nuolat grįždavo prie aktualių socialinių klausimų. Antai siekiant organizuoti nepasiturinčiųjų šalpa, planuota kiekvienoje parapijoje įsteigti labdara užsiimančias draugijas, sutelkus kelių parapijų išteklius atidaryti vaikų ir senelių prieglaudą arba tokius globotinius apgyvendinti šeimose. Stengtasi atsikratyti profesionaliais elgetautojais; įdomu, kad svarstyta galimybė tikriems elgetoms leisti rinkti aukas prie bažnyčių išdavus leidimus su jų fotografijomis³⁷.

Gal todėl, kad vyskupavo savame krašte, Paltarokas bene labiausiai iš ganytojų rūpinosi vyskupijos istoriniu ir kultūriniu paveldu, pats domėjosi jos bažnyčių praeitimi ir kitus kunigus skatino rinkti medžiagą, fotografijas ir rašyti parapijų istorijas, perrašyti ir siųsti kurijai bažnyčių inventorius³⁸.

³⁴ „Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1939 m. rugpjūčio 3 d., protokolas“, in: *LVIA*, f. 1650, ap. 1, b. 174, l. 16.

³⁵ „Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1934 m. rugpjūčio 3 d., nutarimai“, in: *Ibid.*, l. 84.

³⁶ „Dekanų konferencijos, įvykusios 1926 VII 16 Panevėžio vyskupo rūmuose, nutarimai“, in: *Ibid.*, l. 185; „Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos 1929 VII 2 d. nutarimai, dalyvaujant J.E. Vyskupui ir Katedros Kapitulai“, in: *Ibid.*, l. 110.

³⁷ „Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos 1928 VII 12–13 d., J. E. Vyskupui vadovaujant, dalyvaujant Kapitulai, nutarimai“, in: *Ibid.*, l. 114–115.

³⁸ „Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos 1929 VII 2 d. nutarimai, dalyvaujant J. E. Vyskupui ir Katedros Kapitulai“, in: *Ibid.*, l. 110; „Panevėžio vyskupijos dekanų konfe-

Šio darbo rezultatas – didžiulės apimties rankraštis apie visas parapijas ir bažnyčias *Panevėžio vyskupija*, dienos šviesą išvydęs jau nepriklausomoje Lietuvoje po 1990 m.³⁹ Tik atvykęs į Panevėžį, Paltarokas ėmėsi kurti vyskupijos knygyną (jam perdavė dalį savo turimų knygų, kunigai buvo įpareigoti per metus tokio knygyno reikmėms paaukoti bent 5 Lt), Palėvenėje – bažnytinių muziejų (tam vienuolyne buvo skirti du kambariai⁴⁰, tačiau drėgni vienuolyno mūrai greičiausiai netiko muziejui).

Bažnytiniai papročiai tarpukariu buvo gana griežti ir sunku būtų tvirtinti, kad jie liberalėjo. Antai kunigai privalėjo dėvėti ilgus sutanas (nebent kelionėje ar gavę specialų vyskupo leidimą)⁴¹, 1926 m. vyskupijos dekanai nutarė nereikalauti, kad žmonės bučiuotų kunigams ranką, bet kartu ir „negriauti papročio, kurs yra gilios mūsų krašto dvasiškijai pagarbos reiškinys“⁴², 1929 m. nutarta katalikiškų organizacijų renginiuose netoleruoti „nepadorių moderniškųjų šokių“, merginoms rekomenduota dėvėti tautinius rūbus⁴³. Bet, pavyzdžiui, 1930 m. pritarta naujai apeigai – dalinti Švč. Sakramentą su patena, leidžiama per žmonių rankas⁴⁴.

Išvadų vietoje. Vyskupijos centro organizavimas Panevėžyje užtruko visus 1926–1940 metus, bet nebuvo baigtas neįkūrus dvasinės seminarijos. Prie jo formavimo ir funkcionavimo nemažai prisidėjo valstybė: nežiūrint komplikuočių santykių su vyskupais, tautininkų vyriausybė vykdė finansinius išpareigojimus Bažnyčiai. Didžioji dalis bažnytinių struktūrų, kaip ir Panevėžio vyskupijos kurija, katedra, parapijų kunigai, konfesinės mokyklos, naudojos valstybiniu finansavimu, ne visuomet pakankamu, tačiau gana solidžiu. Smulkmeniška išlaidų kontrole nesaistomos, garantuotos pajamos iš valstybės išdo leido vyskupui Paltarokui disponuoti tam

rengijos, įvykusios 1931 m. liepos 9 ir 10 d., dalyvaujant J. E. Vyskupui, Kapitulai ir Kurijos nariams, nutarimai“, in: *Ibid.*, l. 101.

³⁹ *Panevėžio vyskupija: Istoriniai duomenys, pastoracinė veikla*, redagavo Kazimieras Paltarokas, Vilnius: Katalikų akademija, 1998.

⁴⁰ „Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1927 VII 14–15 vyskupo namuose“, nutarimai, in: *LVIA*, f. 1650, ap. 1, b. 174, l. 120.

⁴¹ Kauno metropolijos vyskupų konferencijos protokolas, 1940-10-08–09, in: *LVIA*, ap. 1671, ap. 5, b. 60, l. 2.

⁴² „Dekano konferencijos, įvykusios 1926 VII 16 Panevėžio vyskupo rūmuose, nutarimai“, in: *LVIA*, f. 1650, ap. 1, b. 174, l. 184.

⁴³ „Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1930 V. D. metais liepos 1 d. nutarimai, dalyvaujant J. E. Vyskupui, Kapitulai ir Kurijos nariams“, in: *Ibid.*, l. 105.

⁴⁴ *Ibid.*, l. 108.

tikromis „laisvomis“ lėšomis, numatyti ir įgyvendinti stambius statybinius projektus.

Vyskupas Kazimieras Paltarokas stengėsi pagyvinti ir atnaujinti bažnytinį gyvenimą parapijose, lavinti ir disciplinuoti dvasininkus, įteisinti bažnytinę nuosavybę. Jo inicijuotos reformos turėjo paskatinti kunigus labiau įsitraukti į socialinį ir kultūrinį parapijų gyvenimą, o tikinčiuosius – sąmoningiau suvokti save esant katalikais. Bet savarankiška vyskupijos raida truko tik 14 metų, kol ją nutraukė sovietų okupacija.

THE FORMATION OF THE DIOCESAN CENTRE IN PANEVĖŽYS, 1926–1940

Regina Laukaitytė

Summary

The paper examines the issues of structural organization and financing of the Panevėžys diocese that was established in 1926 and Bishop Kazimieras Paltarokas's efforts to reinvigorate religious life, to educate and discipline the local clergy.

During the period of 1926 to 1940, a sound foundation for a diocesan centre was laid (a functioning curia, a newly-built cathedral), although the process of its development was not completed as a diocesan seminary was still lacking. The contribution of the state to the shaping and functioning of the diocese was quite sizeable: despite complicated relations with bishops, the government of the Nationalist party fulfilled its financial commitments to the Church. The major part of ecclesiastical structures such as the curia of the Panevėžys diocese, the cathedral, parish priests, and Roman Catholic schools took advantage of state funding which, although not always sufficient, was quite adequate. Not subjected to close monitoring of expenditure, the funds guaranteed by the state treasury provided Bishop Paltarokas with some 'free cash' that enabled him to plan and carry out large construction projects.

The bishop made efforts to stimulate ecclesiastical life in parishes, to educate and discipline the clergy, and to legalize church property. The reforms he had initiated were intended to encourage priests to participate in social and cultural life of the parishes and to raise the believers' awareness of being Catholics. Unfortunately, the independent development of the diocese lasted only fourteen years before it was interrupted by Soviet occupation.

DANGIŠKASIS GLOBĖJAS AR/IR TAUTOS HEROJUS? ŠV. KAZIMIERO VAIZDINYS XX A. AŠTUNTO IR DEVINTO DEŠIMTMEČIŲ POGRINDŽIO PERIODINĖJE SPAUDOJE

KATARZYNA KORZENIEWSKA

Iki šiol tarusios paskutinį (bet, žinoma, ne galutinį) mokslo žodį šv. Kazimiero gerbimo tema Sigitos Maslauskaitės-Mažylienės studijos pabaigoje galima rasti sugestiją, kad štai kitiems tyrėjams paliekama tirti mažiau įdomi, vėlesnė šio kulto istorija – XIX ir XX a.¹ Maslauskaitės-Mažylienės išvados lyg provokuoja klausiti, kodėl šventojo karalaičio gerbimas šiais šimtmečiais ėmė silpnėti. Iš tiesų, Lietuvos pogrindžio periodinėje spaudoje paskutiniais sovietmečio dešimtmečiais, turint omenyje jos ryškų nacionalistinį (neutraliaja šio žodžio prasme) palinkimą, apie šv. Kazimierą – Lietuvos dangiškąjį globėją, buvo rašoma palyginti mažai. Pavyzdžiui, pogrindinėje *Aušroje* jis minimas daug rečiau negu Jonas Basanavičius ar Vytautas Didysis, kuo galima įsitikinti peržiūrint žurnalo asmenvardžių rodyklę². Tie pogrindžio leidiniai, kurie nebuvo leidžiami katalikiškoje terpėje (pavyzdžiui, *Laisvės šaukllys*, *Vytis*, *Alma Mater*), iš viso neminėjo tautos globėjo asmenybės nė jo mirties 500 metų jubiliejaus, nė jokia kita proga, nors jų leidėjai deklaravo ir tebedeklaruoja rūpestį visų pirma tautos reikalais³.

The research has been financed with the resources of the National Science Center awarded in the framework of financing post-doctoral internship under the decision no. DEC-2013/08/S/HS3/00508.

¹ Sigita Maslauskaitė-Mažylienė, *Dzieje wizerunku św. Kazimierza od XVI do XVIII wieku: Między ikonografią a tekstem*, z języka litewskiego przełożyła Katarzyna Korzeniewska, Wilno: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2013, p. 319–320. Naudojuosi Maslauskaitės veikalo vertimu į lenkų kalbą, autorės peržiūrėtu, papildytu ir patikslintu.

² Žr. http://www.lkbkronika.lkbkronika.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=229&Itemid=166#k, (2016-05-16). Čia galima rasti JAV perleistus *Aušros* numerius.

³ Žr. „Tiesos sargyboje („Alma Mater“ redakcijos žodis skaitytojui)“, in: *Alma Mater. 1979: Lietuvos pogrindžio leidinys*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, 2009, p. 36; Antanas Terleckas, „Įvadas“, in: *Vytis*, d. 1: [1979], Nr. 1–3, Vilnius: Lietuvos laisvės lyga, 1993, p. 3–6.

Turint omenyje ne tik sovietmečio ateizaciją, bet visų pirma – moderniąją sekularizaciją, tyrėjui kyla pagunda konstatuoti: Antanui Terleckui, Juliiu Sasnauskui, o gal ir kun. Sigitui Tamkevičiui – kaip lietuviškosios antisovietinės opozicijos veikėjams, jau neberekėjo šv. Kazimiero kaip tautos herojaus tautiškumo idėjoms reikšti. Apie politiką (taip pat religijos ir politikos santykį) buvo kalbama sekuliaria kalba⁴. Tačiau sekularizacija sovietų Lietuvoje nebuvo linijinis, akivaizdus procesas, ir jis dar per mažai tirtas, kad galima būtų sakyti, koks „buvo“⁵. Tuo tarpu lietuviškumo ir katalikybės „sąjungos“, galėjusios sudaryti dirvą šventojo šalies globėjo gerbimo sklaidai, egzistavimu paskutiniaisiais sovietmečio dešimtmečiais lyg ir niekas neabejoja.

Ne vien šventasis Kazimieras. Tokiam katalikiškumo ir tautiškumo santykiui nesunku rasti analogų. Istorinį jo aspektą nagrinėjo Stefanus Czarnowski (1879–1937), Prancūzijoje ir Lenkijoje dirbęs sociologas ir folkloristas, ištikimas Emilio Durkheimo mokinys. Atskirą studiją skyrė būtent tautinio herojaus reiškiniui ir pasiūlė jo apibrėžimą: juo gali būti tik miręs žmogus, jis nelaikomas dievybe, jam nepriskiriamas nemirtingumas tiksliaja prasme, bet jis ir miręs laikomas savu, bendruomenės (tautos) nariu ir įkūnija (gina, pasiekia) bendruomenei (tautai) svarbias vertybes, jai aktualias „čia ir dabar“⁶, taigi – herojus socialiai išlieka „amžinai gyvas“. Tautos herojai – dažniausiai vyrai, bet būna ir moterų-herojų. Czarnowski mini Prancūzijos Joaną d’Arc.

Gali kilti įspūdis, kad tokiam „sveikaprotiškam“ apibrėžimui sukurti nebūtinas socialinių mokslų klasikas, tačiau reikia prisiminti, kad Czarnowski pasiūlė jį savo disertacijoje dar 1911 m., taigi – prieš amžių, kai sekulariza-

⁴ *Lietuvos politinės minties antologija*, t. III: *Politinė mintis Lietuvoje, 1940–1990*, sudarė Justinas Dementavičius, Kęstutis Girnius, Algimantas Jankauskas, Alvydas Jokubaitis, Vytautas Radžvilas, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013; ypač žr. Vytauto Radžvilo „Įvadą“. Sudarytojų atrinktuose tekstuose, kuriuos jie laiko politinės minties apraiška, paskutiniaisiais sovietmečio dešimtmečiais religinio kalbėjimo (apeliavimo į Dievą, šventuosius ar šiaip bet kokią transcendenciją) beveik nėra, su sąlygine išimtimi Nijolės Sadūnaitės kalboje teisme 1985 m. (p. 266–270).

⁵ Žr. Nerija Putinaitė, *Nugenėta pušis: Ateizmas kaip asmeninis apsisprendimas tarybų Lietuvoje*, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2015, p. 263–271. Putinaitės studija – bene vienintelė skirta būtent ateizacijos temai. Savo tyrimo pabaigoje autorė vis dėlto parodo, kad ateizacija neatnešė kryptingo visuomenės sekularėjimo.

⁶ Stefan Czarnowski, *Kult bohaterów i jego spoleczne podłoże: Świąty Patryk jako bohater narodowy Irlandii*, Warszawa: PWN, 1956, p. 13–30; prancūziškas originalas: *Le culte des héros et ses conditions sociales: Saint Patrick héros national de l’Irlande*, Paris: Librairie Félix Alcan, 1919.

cijos procesai tik buvo pradėti atpažinti ir aprašinėti. Šio apibrėžimo pritaikymas analizėje parodo, kad tiriant tautinio herojaus reiškinių, būtina atskirai matyti konkrečios asmenybės biografiją ir jos atminimo bei įvaizdžio istoriją. Tai buvo pakankamai nauja įžvalga praeito amžiaus pradžios sociologinėje mintyje, o ir dabar – gal ne visiems praeities tyrėjams ji savaime aiški.

Czarnowski religijoje matė daugelio visuomenės reiškinių šaknis, o tautos herojų kultą siejo su protėvių garbinimu⁷. Jo siūlomas apibrėžimas, atsietas nuo bet kokių teologinių prielaidų, pats gali būti laikomas žengiančios sekuliarizacijos apraiška. Sociologas šį apibrėžimą sukūrė šv. Patriko – Airijos globėjo – gerbimo analizei, o jį taikydamas parodė šio kulto istoriskumą ir jo socialinį pobūdį. „Šventieji sudaro atskirą herojų kategoriją“⁸, – rašo Czarnowski, tad panašiai galima būtų tirti ir bet kurio pasaulietinio herojaus kulto raidą. Išsami Czarnowskio studija, paremta gausiais senosios airių literatūros rašytiniais šaltiniais ir etnografiniais duomenimis, atkuria šventojo šalies globėjo gerbimo istoriją ne tik tipologiškai, bet ir genetiškai jį siejant su klano (bendruomenės) mirusiojo vado kultu. Czarnowskio perspektyvoje šv. Patrikas rodomas ne vien kaip katalikų – šalies tikinčiųjų – atstovas ir globėjas, bet ir kaip tautos-bendruomenės pagarbiai prisimenamas didvyris. Kitaip tariant, Patrikas – šventasis ir airių tautinis herojus, globoja tarsi dvi bendruomenes: Airijos Katalikų Bažnyčią ir katalikiškąją airių tautą, o abi šios bendruomenės prieš šimtą metų (kaip ir dabar) didele dalimi tarpusavyje persiklojo ir viena kitoje (beveik) išsiteko.

Nors šv. Kazimiero gerbimo istorija daug trumpesnė negu šv. Patriko, tačiau ir šv. Kazimieras atitinka Czarnowskio apibrėžtą tautinio herojaus tipą. Jau minėtoje Maslauskaitės-Mažylienės studijoje nurodoma, kad šv. Kazimiero kaip Lenkijos ir Lietuvos globėjo vaizdinys atsirado vėliausiai Baroko epochoje⁹ ir tapo patvariu, svarbiu šventojo vaizdavimo motyvu. Tyrėja dar pagilino šio vaizdavimo tipo analizę gretindama šv. Kazimierą su Viduramžių valdovais – dangiškaisiais karalysčių (valstybių) globėjais¹⁰ (tokį šventųjų-herojų tipą išskiria ir Czarnowski¹¹).

XVI a. suformuotas šv. Kazimiero – tautos ir valstybės globėjo vaizdi-

⁷ *Ibid.*, p. 18–86.

⁸ *Ibid.*, p. 31.

⁹ Sigitą Maslauskaitė-Mažylienė, *op. cit.*, p. 125.

¹⁰ Sigitą Maslauskaitė, „Królewicz Kazimierz, patron Polski i Litwy – święty władca“, in: *Politeja. Studia litewskie*, Kraków, 2011, Nr. 2 (16), p. 95–128.

¹¹ Stefan Czarnowski, *op. cit.*, p. 232.

nys kito ir tebekinta. Toliau straipsnyje bandysiu apžvelgti trumpą (dviejų dešimtmečių) šv. Kazimiero kulto sklaidos atkarpą specifinėje terpėje: Lietuvos antisovietinės opozicijos aplinkoje.

Apie šaltinius. Šv. Kazimieras nėra labai dažnai minimas prieinamų pogrindžio periodinių leidinių puslapiuose. Analizės išsamumą riboja tai, kad ne visi pogrindyje leisti žurnalai buvo rasti ir dabar prieinami. Panaudosiu visų pirma tuos, kurie buvo perleisti rinkinių pavidalu: tai *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika* (toliau – *Kronika*) ir (didesne dalimi) *Aušra*. Šie du rinkiniai prieinami interneto svetainėje *lbbkronika.lt*. Ja naudojuosi pateikdama nuorodas. Paskutinių, neperleistų *Aušros* numerių nė vieno nepavyko man (kaip ir kitiems tyrėjams) rasti¹², tarp jų – svarbaus šio straipsnio temai – jubiliejinio, šv. Kazimierui skirto 1984 m. numerio. Jo pasirodymą ir pagrindinę temą mini *Kronika*¹³.

Atskiru tomu buvo išleistas rinkinys *Rūpintojėlis: Pilnas 1977–1990 m. pogrindyje išleistų numerių (1–26) rinkinys*¹⁴. Labiau religinis savo tematika *Rūpintojėlis* šv. Kazimierui skyrė tik vieną straipsnį, pačiame pirmame numeryje¹⁵. Žurnale nepaskelbtas joks jubiliejinis straipsnis šventojo tema, nes 1984 m. numeris iš viso nebuvo išleistas. Šventasis tačiau minimas keliose vietose (pavyzdžiui, *Rūpintojėlyje* publikuotuose vykupų laiškuose tikintiesiems).

Kiti leidiniai – *Viltis*, *Dievas ir Tėvynė*, *Tiesos kelias*, *Ateitis* – atskirais numeriais prieinami Genocido aukų muziejuje Vilniuje ir Jėzuitų bibliotekose

¹² Tarp 1974 ir 1992 m. Čikagoje išėjo 10 tomų *Kronikos* – pilnas rinkinys. *Aušrą* perleido Akademinės skautijos leidykla Čikagoje: 1977–1983 m. išėjo 7 tomai. Paskelbti 7 rinkiniai apima numerius nuo 1 iki 35, išėjusio 1983 m. Vėlesni (ėjo iki 1988 m.) liko neperleisti ir nė vieno numerio man nepavyko rasti. Pogrindžio spaudos tyrėjas Egidijus Jaseliūnas mano, kad kai kurie numeriai, leisti 1985–1988 m., gali būti dingę arba „užsislėpę“ privačiose kolekcijose; žr. Egidijus Jaseliūnas, „Krikšto jubiliejaus atgarsiai pogrindinėje savilaidoje“, in: *Bažnyčios istorijos studijos*, Vilnius, 2007, t. I: *Katalikai ir valdžios XX amžiuje*, sudarė Arūnas Streikus, p. 76, išn. 1.

¹³ *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 8, Nr. 65, Chicago: Lietuvos Kronikos Sąjunga, 1987, p. 329–330.

¹⁴ *Rūpintojėlis: Pilnas 1977–1990 m. pogrindyje išleistų numerių (1–26) rinkinys*, sudarė ir parengė Benvenuta Ada Urbonaitė, Kaunas: Judex, 2000. Toliau laikraštis *Rūpintojėlis* cituojamas iš šio leidinio.

¹⁵ K. Tylenis, „Atsigrėžkime į šventąjį Kazimierą“, in: *Rūpintojėlis*, 1977, Nr. 1, p. 30–32. Dėkoju Elenai Počiulpaitei už pastabą, padarytą konferencijoje *Excellentia virtutum: Šventieji Lietuvos kultūroje*: klydau teigdama, kad šv. Kazimierui *Rūpintojėlio* leidėjai neskyrė nė vieno atskiro straipsnio.

Kaune ir Vilniuje¹⁶, taip pat – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriuje (kun. Prano Račiūno kolekcijoje). Atskirus straipsnius Lietuvos globėjui skyrė tik *Viltis*.

Didelė dalis čia analizuojamų rašinių atsirado rengiantis šv. Kazimiero mirties 500 metų minėjimui (1984) ir šio jubiliejaus proga. Daugiausia vietos šv. Kazimierui skyrė *Viltis* (1984, Nr. 3), leista Kaune Edvardo Šiugždos pastangomis 1983–1985 m.¹⁷ Ten paskelbti net keli rašiniai, jam dedikuotas jubiliejinis 1984 m. Nr. 3¹⁸. Prieinamuose *Aušros* numeriuose šv. Kazimieras minimas herojiškai tik vieną kartą – rašinyje „Keturiasdešimt metų (1904–1944)“¹⁹. Įvairiais kontekstais šv. Kazimieras paminėtas bent dviejuose *Dievo ir Tėvynės* numeriuose (1981, Nr. 19; 1982, Nr. 20, abu saugomi Genocido aukų muziejuje Vilniuje). *Kronika*, rašydama apie šv. Kazimierą kaip Lietuvos globėją, išlaikė sau būdingą „faktų kalbos“ stilių, dėmesį skirdama pirmiausia šventojo karalaičio jubiliejaus minėjimams ir jų trukdymams. Visą medžiagą sudaro keliolika tekstų, kurių pagrindu, atsižvelgiant į žanro ir konteksto ypatybes, bandysiu atkurti kiek ir kaip šv. Kazimieras buvo vaizduojamas Lietuvos globėju, taigi – tautos herojumi.

Kam ir kada herojus? Šv. Kazimiero šventumo ir didvyriškumo (taip pat ir tautinio herojiškumo) supratimas nuo pat pradžių buvo kuriamas ir aktualinamas Bažnyčioje. Dalis jo vaizdinio reprezentuoja universaliomis laikomas krikščioniškas dorybes (skaistumą, gailingumą, nuolankumą, pamaldumą). Jis atitinka ir šventojo-šalies globėjo tipą, kuriam priklauso ir aptartas šv. Patriko atvejis. Maslauskaitė gretina šv. Kazimiero vaizdinį su regione populiaraus dangiškojo globėjo tipu – valdovo-krikštytojo pavyzdžiais²⁰. Konkreti tos globos apraška – šv. Kazimiero kariniai stebukai, papildę jo vaizdinį XVII a.²¹ Vėliau karalaitis sarmatiškais rūbais imtas vaizduoti kaip Abiejų Tautų Respublikos politinės tautos „vienas iš

¹⁶ Dėkoju Genocido aukų muziejaus darbuotojams už visokeriopą pagalbą ieškant leidinių ir tėvams jėzuitams – už galimybę savarankiškai ieškoti pagrindinio leidinių jų bibliotekose Vilniuje bei Kaune ir jais pasinaudoti.

¹⁷ Interviu su pagrindžio veiklos dalyviais iš autorės asmeninio archyvo (pašnekovams pažadėta neatskleisti jų tapatybės); interviu su Edvardu Šiugžda aprašas: <http://www.visuomenesovietmeciu.tspmi.vu.lt/?s=%C5%A0iug%C5%BEda>, (2016-05-12).

¹⁸ Numerio egzemplioriaus kopija prieinama Genocido aukų muziejuje Vilniuje.

¹⁹ „Keturiasdešimt metų (1904–1944)“, in: *Aušra*, 1982, t. 7, Nr. 30, p. 199.

²⁰ Sigita Maslauskaitė, *op. cit.*, p. 119, 128.

²¹ *Ibid.*, p. 126.

mūsų²². XVII a. jis buvo vaizduojamas ir kaip dinastijos globėjas²³. Šv. Kazimierą „savuoju“ gal linkę buvo laikyti tie, kurie radikaliai ėmė reikšti savo politines aspiracijas – Lietuvos valstietija 1863 m. sukilimo metu; bent jau tai galėtų liudyti Povilo Reklaičio rastas, būtent šiuo laikotarpiu atsiradęs šv. Kazimiero pavaizdavimas sukilėliu valstiečio apranga²⁴. Karalaičio gerbimo europinės tradicijos dalis – jo luomiškumas: šv. Kazimieras keliamas pavyzdžiu jauniems kilmingiems vyrams²⁵ tais laikais, kai dar visiems buvo aišku, kad valdžios ir galios sritis – iš principo kilmingųjų vyrų reikalas.

Klausimas, kiek šv. Kazimiero vaizdinys ir vaizdavimas „savuoju“ būdingas labiau politinę galią turinčiųjų, negu kitiems visuomenės sluoksniams, lieka atviras. Aišku tačiau, kad vien šalies globėjo statusas (sustiprintas tradicinio jo vaizdinio antirusiškais motyvais) buvo politiškai reikšmingas ir skatino carų valdžią šv. Kazimiero kultą slopinti ar bent jau nupolitinti, užskleidžiant krikščioniško universalumo rėmuose, paliekant vien skaistaus, pamaldaus vaikino idealą²⁶. Nepaisant carų Rusijos atminties politikos ir tautinio herojiškumo sekularizacijos tarpukariu (kur tautinio didvyrio funkciją faktiškai monopolizavo Vytautas Didysis²⁷), ši tautiškai-herojišką motyvą, vaizduojant šv. Kazimierą, randa ir XX a. dailės, ir literatūros tyrėjai. Pavyzdžiui, Rima Malickaitė nurodo, kad praeito amžiaus poezijoje šventasis rodomas trimis vaizdais, tarp kurių tautiškai-herojiškas – ne „silpnesnis“ už kitus. Šv. Kazimieras – arba „baltasis Raitelis“ – Lietuvos gynėjas ir globėjas, arba skaistumo pavyzdys, arba asketiškas karalaitis, atsparus galios ir patogumo pagundoms²⁸.

²² *Ibid.*, p. 287–314.

²³ *Ibid.*, p. 187–190.

²⁴ Povilas Reklaitis, *Prarastosios Lietuvos pėdsakų beiškant: Straipsniai iš Lietuvos dailės ir kultūros istorijos, rašyti 1954–1990 m. Vokietijoje*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 1999, p. 161.

²⁵ Sigita Maslauskaitė-Mažyliienė, *Dzieje wizerunku św. Kazimierza od XVI do XVIII wieku*, p. 163–179.

²⁶ Paulius Subačius, „Du šv. Kazimierui skirti pamokslai“, in: *Šventasis Kazimieras istorijos vyksme: Įvaizdis ir refleksijos*, sudarė Paulius Subačius, Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2006, p. 116.

²⁷ Alvydas Nikžentaitis, *Witold i Jagiełło: Polacy i Litwini we wzajemnym stereotypie*, tłumaczenie Irena Fedorowicz, Katarzyna Korzeniewska-Wołek, Kazys Linka, Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 2000, p. 30–31.

²⁸ Rima Malickaitė, „Šv. Kazimieras XX a. poezijoje“, in: *Šventasis Kazimieras istorijos vyksme*, p. 122.

Šio straipsnio tikslas – atsakyti į klausimą, kaip šv. Kazimiero kaip tautinio herojaus įvaizdis kito ir/ar skeidėsi vėlyvuju sovietmečiu. Pasirinkta prieiga ir šaltinių pobūdis reikalauja atpažinti, kurios visuomenės kategorijos vaizdinius, vertybes ir socialinę atmintį analizuosiu. Sekant Czarowskiu reikia klausti: kas yra terpė/grupė, kuriam visuomenės sluoksniui priklauso žmonės, kuri leido sovietmečiu necenzūruotus leidinius. „Be išnašų“ galima pasakyti, kad tai inteligentija, nuo XIX a. pabaigos pretendavusi (sėkmingai) formuoti Lietuvos visuomenę, paverčiant ją modernia tauta. Dalį to formavimo proceso sudarė ir tebesudaro autoritetingas tautinių herojų ir antiherojų parinkimas ir pristatymas. Atrodo, kad aptariamuoju laikotarpiu šios inteligentijos atstovai konfliktavo su sovietine valdžia, o atsisakymas paisyti skelbiamo žodžio kontrolės reikalavimų buvo to konflikto svarbi apraiška.

Tokia socialinė problemos lokalizacija reiškia, kad pasirinktų šaltinių pagrindu galima tirti tik labai siauro, elitinio ir ideologiškai specifinio (radikalai antisovietinio) sluoksniu vaizdinius ir idėjas (jų tarpe šv. Kazimiero vaizdinį). Kiek jie paplito visuomenėje ir iš tikrųjų tapo „tautiniais“ (jeigu tai buvo postuluoama), o kiek, pavyzdžiui, šv. Kazimiero kultas buvo užmirštas arba silpo Lietuvos visuomenėje – pagrindžio spaudos analizė negali atsakyti.

Herojus greta herojų. Pačiame pirmame *Rūpintojėlio* numeryje, be jubiliejinės progos, buvo išspausdintas K. Tylenio slapyvardžiu pasirašytas straipsnis „Atsigrėžkime į šventąjį Kazimierą“. Maždaug pusė teksto tenka nuogaštavimams, kad tauta, ypač jaunimas, jau nebepažįsta šv. Kazimiero, tačiau įdomesnis yra jo (gana netradicinis) pristatymas, būtent kaip tautos herojaus:

Mindaugas gebėjo sukurti Lietuvos valstybę. Gediminas stiprino ją, įkūrė sostinę Vilnių. Algirdas ir Kęstutis davė [...] pavyzdį ginant tėvynę nuo priešų. [...] Vytautas atvedė Lietuvos valstybę į Žalgirio pergalę ir pasaulinę šlovę. O karalaitis Kazimieras parodė visam to meto civilizuojamam pasauliui, kad Lietuvos kunigaikščiai geba įvertinti, tobulai perimti krikščioniškąsias vertybes.²⁹

Svarbu nuo šio teksto pradėti ne vien todėl, kad jis yra chronologiškai pirmas, bet ir dėl jo turinio. „Normaliam“ aštunto dešimtmečio Lietuvos katalikui toks paveikslas galėjo būti neįprastas. Šventasis įkeliamas į pasaulietinį, istorinį-tautinį panteoną, kurio aktualumas ano meto dabarčiai

²⁹ K. Tylenis, *op. cit.*, p. 30.

pagrindžiamas politiniais argumentais: „XV a. jis [šv. Kazimieras] įrodė lietuvių visavertiškumą ir valstybinėje, ir dorovinėje, ir religinėje plotmėje. Ką įrodysime mes – XX a. lietuviai? Ar mūsų amžius liks Lietuvos istorijoje gėdos, ar garbės amžius?“³⁰ Iš šventojo jau nebelaukiama globos ar pagalbos, jis tapo politinio idealo (senosios kunigaikščių Lietuvos) komponentu, be jokios religinės (Dievo, išganymo, transcendencijos) dimensijos.

Panašų veiksma – šv. Kazimiero supasaulietinimą sugretinant su tik vienu (ir tikrai nešventu) valdovu, atlieka ir *Aušros* straipsnio „Keturiasdešimt metų (1904–1944)“ autorius. Tai istorinė apžvalga, skirta 1904–1944 m. Lietuvos istorijos laikotarpiui. Šv. Kazimiero personažas ten įterpiamas įvairiai gal dėl artėjančio jubiliejaus, o gal (kas šiaip būdinga *Aušros* istoriniams tekstams) siekiant parodyti lietuvių istorijos tęstinumą nuo seniausių laikų iki sovietmečio dabarties. Tam stilistiškai pasitelkiama „skaičių magija“:

Lietuvių tautos istorijoje skaičius 40 yra įsidėmėtinas. 40 metų buvo draudžiama mums spauda lotynų rašmenimis. [...] 1984 m., kai sukaks 40 m. nuo antrosios sovietinės okupacijos pradžios, švęsime šv. Kazimiero, Lietuvos karalaičio, 400 metų mirties jubiliejų, šis jubiliejus yra ypatingas, šv. Kazimieras yra simbolis lietuvių tautos pasipriešinimo rusams. Carų okupacijos laikais šv. Kazimiero šventė buvo uždrausta švęsti.

Kazimieras kaip šventasis ir Vytautas Didysis kaip valstybininkas yra du didžiausi lietuvių tautos sūnūs. Kai šventėme 500 m. Vytauto D. mirties jubiliejų (1930), buvome laisvi. Ar būsime laisvi 1984 m.? ³¹

Šv. Kazimiero asmenybės paminėjimo glaustumas ir trumpumas, o ir rašinio tema (naujausioji istorija) reikalavo iš autoriaus pateikti pačią herojiškumo esmę. Netradiciškai išryškinamas antirusiškas motyvas: minima ne stebuklinga šv. Kazimiero pagalba lietuvių kariams prie Polocko, o šalies globėjo kulto slopinimas carų Rusijoje. Panašiai, kaip ir pirmu atveju, atsiranda sugretinimas su Vytautu Didžiuoju. Netradicinis šv. Kazimiero „antirusiškumo“ įrodymas galėjo kilti tiesiog iš išmanymo stokos, o gal buvo pasirinktas, nuosekliai straipsnyje kuriant lietuvių tautos – aukos įvaizdį (irgi labai būdingą *Aušrai*), prie kurio laimėti (kad ir su dangiška pagalba) mūšiai niekaip nedera. Nenurodant jokių istorinių šv. Kazimiero nuopelnų, vien tik numanomą antirusiškumą, karalaitis parodomas greta Vytauto Didžiojo – „šventasis“ šalia „valstybininko“, tarsi jo sakralinis atšvaitas. Taip pavaizduotas šv. Kazimieras – jau ne tautos didvyris *per se*. Grįžtant prie

³⁰ *Ibid.*, p. 32.

³¹ „Keturiasdešimt metų (1904–1944)“, p. 199.

Czarnowskio pasiūlyto apibrėžimo – šiame vaizdinyje vien šv. Kazimiero įkūnijamos vertybės atrodo nepakankamos tautai vienyti.

Toks sugretinimas turi savo vaizdinių atitikmenų: Kaišiadorių katedros (baigta statyti 1932 m.) vitraže (pirmas kairėje nuo įėjimo) pavaizduotas šv. Kazimieras ir Vytautas Didysis. Abiejų personažų atvaizdai vienas į kitą labai panašūs, atpažįstama tik pagal atributiką. Šių dviejų tautos herojų sugretinimą galima rasti ir tarpukario tekstuose, pavyzdžiui, Panevėžio vyskupo Kazimiero Paltaroko (kuris pats buvo pamaldus savo globėjui) ganytojiškame laiške: „Katalikas mokytojas [...] kreips vaikų akis į tokius žmones, kaip Vytautas Didysis, kurs pats yra skelbęs krikščionybę, įsteigęs vyskupiją, pastatęs 33 bažnyčias; ar kaip šv. Kazimieras, ugdęs katalikų tikybą, slopinęs kitatikių klaidas“³².

Tenka vėl grįžti prie šventojo valdovo-krikštytojo vaizdinio. Šių dviejų herojų (šv. Kazimiero ir Vytauto Didžiojo) įvaizdžių tyrėjos Sigita Maslauskaitė ir Giedrė Mickūnaitė pastebi savo tiriamų asmenybių vaizdavimo panašumą į populiarių mūsų Europos dalyje šventojo valdovo-krikštytojo tipą: tai šv. Vladimiras Ukrainoje, šv. Steponas Vengrijoje, šv. Vaclovas Čekijoje, šv. Olafas Norvegijoje ir pan.³³ Vytautas Didysis, nors siejamas su Lietuvos krikštu – netapo šventuoju. Juo buvo pripažintas Kazimieras, bet jis nebuvo valdovas-krikštytojas. Tik šiuos du įvaizdžius sudėjus kartu galima įžiūrėti šio herojaus – šventojo valdovo-krikštytojo tipo visavertį atkartojimą Lietuvoje.

Kronikos leidėjai sau būdingu faktografiniu stiliumi paaiškino, kodėl carinės Rusijos valdžia šv. Kazimiero kultą riboja³⁴. „Kazimieras šventas iš dangaus atėjo, / kurį žalnieriai ant oro regėjo. / Paskui eidami taip gudus patrėmė, / verkiančius žmones iš nevalios ėmė“, – cituoja iš senų „kantičků“ pažymėdami, kad carų laikais cenzoriai braukė šį posmą iš giesmyių, o dabar sovietai panašiai cenzūruoja Lietuvos globėjo hagiografiją. „Taip giedojo mūsų protėviai, minėdami 1655 metų rusų antplūdį Lietuvon“, – aiškino giesmės prasmę straipsnio autorius. Nekeliant klausimo dėl šio aiškinimo

³² Kazimieras Paltarokas, *Gyvenimo bruožai: Atsiminimai. Vyskupo Kazimiero Paltaroko gimimo 130-osioms metinėms*, parengė Bronius Antanaitis, Elena Neniškytė, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2005, p. 107.

³³ Giedrė Mickūnaitė, *Vytautas Didysis: Valdovo įvaizdis*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla 2008, p. 263–264; Sigita Maslauskaitė, „Królewicz Kazimierz, patron Polski i Litwy – święty władca“, p. 119, 128.

³⁴ „Šv. Kazimiero 500 metų mirties jubiliejaus iškilnių atgarsiai“, in: *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 8, Nr. 62, Chicago: Lietuvos Kronikos Sajunga, 1987, p. 111–112.

istorinio tikslumo ar vienprasmiškumo (vaizdas atitinka 1518 m. stebuklo prie Polocko vaizdą), svarbu tai, kad šv. Kazimieras čia vaizduojamas kaip tautos herojus ir tautos globėjas (globėju tiesiog ir vadinamas), pasitelkiant tradicinius vaizdinius, kur (kitaip negu cituotuose pavaizdavimuose *Rūpintojėlyje* ir *Aušroje*) jo herojiškumas savarankiškas, nepildomas ir neįprasminamas kitų herojų atvaizdais.

Karalaičio herojiškumo vaizdavimui svarbus išlieka pasakojimo, kuriame jo atvaizdas įkomponuotas, kontekstas ir žanras. Dvi pirmos citatos (iš *Rūpintojėlio* ir *Aušros*) paimtos iš rašinių, kurių siekis – išsamiai parodyti Lietuvos istoriją. Herojai – tik jos elementai. *Kronika* laikėsi savotiško istorizmo ir nesiekė siūlyti sintetinio istorijos pasakojimo, o tik sukurti jungtį-analogiją su XIX a., retoriškai sugretindama sovietų valdžią su carizmu. Toks palyginimas, siekiant paneigti sovietų valdžios legitimumą naudojant jos pačios skelbiamus vertinimus (būdingas pagrindžio spaudoje), atneša tačiau akcentų perkėlimą: aktualinamas ne pats šventasis-herojus, o konkretus jo kulto raidos momentas.

Kazimieras – valdovo (ir piliečio) idealas

Šventumo nedraugai ne kartą bando pažeminti Kristų ir jo šventuosius sekėjus. Ir mūsų garbingąjį Globėją Kazimierą [...]. Jie sako – karalaitis Kazimieras buvo silpnas, paliegėlis. [...] Kazimiero laikų dokumentai skelbia ką kitą: jaunas Kazimieras pasižymėjo retais gabumais ir anuomet buvo laikomas inteligentiškiausiu, šviesiausiu jaunuoliu visos Europos valdovų šeimose. [...]

Dvidešimtmetis jaunuolis Vilniuje pavadavo savo tėvą, karalių Kazimierą, Lietuvos valstybės reikaluose. Paskui, tėvo pavestas, dvejus metus valdė Lenkiją, kur parodė daug sumanumo ir tvirtumo. [...] nemėgo pataikūnų, griežtai baudė savavaliaujančius pareigūnus, o nedorus, neklaužadas ir apsileidėlius šalindavo iš vietų. Jaunam Kazimierui gyvam esant nebuvo išleista nė vieno įstatymo, varžančio valstiečių teises.³⁵

Taip pamokė tikinčiuosius Lietuvos vyskupai 1983 m., ragindami juos pasirengti šv. Kazimiero mirties jubiliejui. Tai polemėnis, gal net gynybinis tekstas, kontrvaizdas, priešpriešinantis šv. Kazimiero kaip gero valdovo įvaizdį sovietinės propagandos skleidžiamai jo karikatūrai. Polemikoje kartu slypi ir realybės kritika. Kelios pastraipos prieš šv. Kazimiero apologetiką vyskupai tą kritiką išsakė atvirai: „Mūsų įstaigose, fabrikuose, ūkiuose ir kituose kolektyvuose (neišskiriant nė mokslo ir meno šventovių) apstu

³⁵ „Gerumo metai“, [vyskupų laiškas pasirengimo šv. Kazimiero jubiliejui metams], in: *Rūpintojėlis*, 1983, Nr. 19, p. 820.

nesklandumų, pykčio, keršto, intrigų, įtarinėjimo. Neutrūksta mėgėjų savąją darbo našta krauti ant svetimų pečių, sukta naudotis kitų darbo vaisiais, per kitų galvas kopti į tarnybines aukštumas³⁶. Atidus skaitytojas ar klausytojas (laiškas buvo skirtas skaityti iš sakyklų), susipažinęs su visu laiško turiniu, suprastų, kad šv. Kazimieras valdydamas tokių dalykų nebūtų leidęs.

Tuo metu savilaidoje sklido 1954 m. parašyta Kazimiero Paltaroko knygelė *Karalaitis šventasis Kazimieras*³⁷, autoriaus pildoma ir koreguojama, tad cirkuliavo skirtingi jos variantai. Kai kurių proginių ganytojiškų laiškų posakiai buvo tiesiog paimti iš Paltaroko knygelės. Iš čia paimta ir žinia, kad šv. Kazimieras buvo ne tik pamaldus, asketiškas, bet ir gabus, reiklus sau ir pavaldiniams „valdininkas“ ir kad puikiai tvarkė karaliaus jam patikėtus valstybės reikalus³⁸.

Nesitaikstančio su pareigūnų pataikavimu, apsileidimu ir savivale šventojo karalaičio idealas ryškiai kontrastavo su niūria vėlyvojo sovietmečio korupcijos ir karjerizmo realybe. Vyskupai perėmė istorinį šv. Kazimiero asmenybės vaizdavimo motyvą (gero, teisingo valdovo), bet jį iš esmės suaktualino savo laikmečiui. Poleminiai vaizdinio bruožai išreiškė sovietinės Lietuvos politinės-socialinės tikrovės vertinimą ir dar daugiau: šv. Kazimiero biografija buvo priešpriešinta kaip alternatyva sovietiniam istorijos naratyvui. Pavyzdžiui, vyskupai pabrėžė, kad šv. Kazimieras neleido „varžyti valstiečių teisių“, paneigdami pamatinį, faktiškai – steigiamąjį sovietų Lietuvos mitą: engiamų visuomenės klasių išvadavimą nuo išnaudotojų, kurių tarpe visuomet buvo Katalikų Bažnyčia³⁹. Savo epochos „brandžiuoju, jaunu valstybininku“ ir gabiu, ryžtingu valdovu šv. Kazimieras rodomas Lietuvos vyskupų konferencijos išleistame ir legaliai publikuotame *Katalikų kalendoriuje-žinyne*⁴⁰. Taip jį pristato ir pagrindinė *Viltis* jubiliejinio numerio (1984, Nr. 3) straipsnyje „Šv. Kazimiero biografija“.

³⁶ *Ibid.*, p. 819.

³⁷ Kazimieras Paltarokas, *Karalaitis šventasis Kazimieras*: Mašinarštis, Vilnius, 1954; Kazimieras Paltarokas, *Karalaitis šventasis Kazimieras*, Vilnius: Danielius, 2010. Dėkoju dr. Arūnui Streikui už nuorodą.

³⁸ *Ibid.*, p. 26–27, 34–35.

³⁹ Šio naratyvo kanoną sukurs dar Juozas Žiugžda; žr., pvz., *Reakcinė katalikų dvasiškija – amžinas lietuvių tautos priešas: Istorinė apžvalga*, Vilnius: Valstybinė enciklopedijų, žodynų ir mokslo literatūros leidykla, Lietuvos TSR Mokslų akademija, Lietuvos istorijos institutas, 1948. Po to jį nuosekliai taikė (žinoma, modifikavus pagal temą) Jonas Aničas beveik visuose savo antibažnytiniuose darbuose.

⁴⁰ „Tyras gyvenimas“, in: *Katalikų kalendorius-žinynas. 1984 (A)*, Kaunas-Vilnius: Lietuvos Vyskupų Konferencija, 1984, p. 99–102.

Bažnyčios hierarchai, tituluodami šventąjį „mūsų visų“ globėju⁴¹, faktiškai pretendavo „apibrėžti“ tautą – šventojo globojamą bendruomenę (taigi nusakyti, kas tie „mes visi“). Tai įskaitoma atpažinus moralinių pamokymų adresatus. Karalaitis idealizuojamas kaip tas, kuris valdydamas tarnavo⁴², o iš tikrovės kritikos išvedama pozityvi programa. Siūloma, kad „pasaulį taisyti visuomet reikia pradėti nuo savęs“ ir kviečiama siekti gerumo bei santarvės šeimoje, rodyti gailestingumą (pavyzdžiui, slaugant ligonius) ir mandagumą. Universalus vertybinių pamokymų repertuaras rodo, kad šv. Kazimieras keliamas sektinu pavyzdžiu ne vien sąmoningiems katalikams. Panašiai skamba ir paraginimai, siejami su šv. Kazimiero valstybininko ir gero valdovo vizija: „Gavusieji atsakingas pareigas visuomenėje, kad ir nedidelėje darbo bendruomenėje, [te]nesiekia kuo daugiau naudos sau ištraukti, o naudojasi platesnėmis galimybėmis kitais rūpintis, jiems gerą daryti“⁴³. „Atsakingos pareigos visuomenėje“ retai tekdavo praktikuojantiems katalikams, tad „mes visi“, esantys Kazimiero globoje, – tai „lietuvių tauta“ ne mažiau negu „Lietuvos Bažnyčia“, o „gero valdovo“ idealu siūloma sekti „mums visiems“. Tai bene labiausiai pilietiškas ir šia prasme netipiškas pareiškimas Lietuvos pogrindžio spaudoje, visiškai nukreiptas į visuomenės „čia ir dabar“ tikrovę, nors įvilktas į istorinius rūbus. Įdomu, kad vyskupai taip parodė šv. Kazimiero personažą visuomenei Atgimimo priešaušryje, kai ji („mes visi“) pareikalavo sau politinės galios...

Tą patį vyskupų laišką išspausdino ir *Viltis* (1983, Nr. 2). Šv. Kazimiero mirties jubiliejui skirtame numeryje (1984, Nr. 3) *Vilties* leidėjai trumpai nupasakojo trijų laiškų, kuriuos vyskupai paskelbė tikintiesiems rengiantis šiam jubiliejui, turinį. Ketvirtas, paskutinis (jubiliejinis) laiškas rodo šv. Kazimierą būtent kaip tautos herojų, atkartojant jo idealizuotą vaizdą, brėžiamą trijuose ankstesniuose laiškuose. „Kilniausi žmonės – didvyriai, šventieji – peržengia laiko ribas“, – sakoma laiške apie šv. Kazimierą. Šiame laiške „peržengiantis laiko ribas“ šv. Kazimieras tampa „mūsų amžininku“ ir reprezentuoja aktualias vertybes:

Kazimieras aktualus mūsų amžiui, nes sujungė savyje gilų maldos gyvenimą su plačiu valstybiniu visuomeniniu veikimu. Jis mūsų amžininkas, nes vertino mokslą ir stropiai jo siekė. [...] jis parodė, kad ir valstybinių reikalų kūryje, prabangos ir malonumų aplinkoje, įmanoma gyventi pagal Kristaus Evangeliją, vadovautis evangeliniu broliškumu, kuklumu, *demokratiškumu* [kursyvas mano, –

⁴¹ „Gerumo metai“, p. 821.

⁴² *Ibid.*, p. 820.

⁴³ *Ibid.*, p. 821.

K. K.] Kaip gi reikia mums šiandien tikrų krikščionių, šeimų tėvų ir įvairių bendruomenių vadovų, kuriems vadovauti – reiškia garbingai tarnauti!⁴⁴

„Pilietiškojo“ šv. Kazimiero vaizdavimas būdingas tik hierarchų laiškam. Šio žanro tekstai paprastai skleidžiami kitaip – skaitomi iš sakyklų. Toks gana netipiškas rašinių parinkimas gali reikšti, kad patys leidėjai neturėjo išmanymo kaip visapusiškai pavaizduoti Lietuvos globėją ir tiesiog „įdėjo“ vyskupų laiškus. Galima spėti, kad necenzūruojamai periodikai augant kiekybiškai, kito ir jos vaidmuo – nuo pasipriešinimo išraiškos vis labiau link informacijos sklaidos įrankio. Tokį vaidmenį atliko pogrindžio žurnalai, kuriuose buvo pateiktas vyskupų laiško turinys prieš 1987 m. jubiliejų, nesutrumpintas Religijų kultų įgaliotinio⁴⁵. Nepaisant konkrečių motyvų ir leidybinių sprendimų, skelbiant šiuos dokumentus pogrindžio spaudoje, bažnytinės vyresnybės balsas buvo įtrauktas į inteligentijos sukurtą elitinę necenzūruotos spaudos terpę.

Kiekvienai iš tų grupių – inteligentijai ir hierarchams – buvo būdingas kitoks šv. Kazimiero kaip lietuvių tautos herojaus (globėjo) vaizdavimas. Pirmai grupei – statiškas, suistorintas Vytauto Didžiojo pasaulietinis *alter ego*, „valdovas“ kitų valdovų-herojų aplinkoje. Toks buvo tautiška (nacionalistiškai) nusiteikusių inteligentų-katalikų šv. Kazimieras. Antrajai – valdovo-piliečio, kuris perkeliamas „čia ir dabar“, pasitelkiant istorinius, tradicinius siužetus ir juos perinterpretuojant. Tai – Bažnyčios vadovų skleidžiamas „oficialus“ vaizdinys. Abiem vaizdiniais būdinga intriguojanti šv. Kazimiero „demilitarizacija“, pavyzdžiui, neeksponuojami jo „kariniai“ stebuklai. Kaip nurodo Malickaitė, šv. Kazimiero kariškumas buvo aktualinamas dar tarpukaryje⁴⁶. Šių motyvų atsisakymas įdomus tuo, kad jis teikė Lietuvos globėjui ryškių antirusiškų atspalvių, kurie pogrindžio spaudoje, atrodytų, turėjo būti aktualūs, nes bent jau dalis žurnalų leidėjų savo politinio antirusiškumo neslėpė.

⁴⁴ „Lietuvos vyskupai ir vyskupijų valdytojai šv. Kazimiero jubiliejui“, in: *Viltis*, [Kaunas], 1984, Nr. 3, [puslapių numeracija neįskaitoma]. To paties laiško tekstas išspausdintas: *Katalikų kalendorius-žinyas*. 1984 (A), p. 131–135.

⁴⁵ Taip atsitiko su vyskupų kreipimusi rengiantis Lietuvos krikšto jubiliejui 1987 m. *Kronika* ir *Viltis* paskelbė visą, necenzūruotą laiško variantą. Vietos, kurias įgaliotinis reikalavo iš teksto pašalinti, buvo pažymėtos; žr. „Lietuvos vyskupų ir vyskupijų valdytojų raštas kunigams ir tikintiesiems“, in: *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 9, Nr. 68, Chicago: Lietuvos Kronikos Sąjunga, 1989, p. 9–12; Idem, in: *Viltis*, [Kaunas], 1985, Nr. 4, [puslapių numeracija neįskaitoma]; egzempliorius saugomas kun. Prano Račiūno kolekcijoje (*VUIB RS*, f. 187, b. 2184/4).

⁴⁶ Rima Malickaitė, *op. cit.*, p. 122.

Karinių asociacijų, atrodo, vengė net ir tie autoriai, kurie nestokojo žinių apie šventąjį. Keturi gerai pasirengę pašnekovai (Algirdas Patackas, Petras Kimbrys, Edvardas Šiugžda, Algirdas Saudargas, Povilas Meškauskas) *Viltyje* (1985, Nr. 4) bandė apibūdinti lietuviškąjį šventumą⁴⁷. Tris aptariamus lietuviško šventumo pavyzdžius – šv. Kazimierą, Mykolą Giedraitį ir Jurgį Matulaitį – Patackas bandė suderinti su senovės indoeuropiečių religine-luomine sistema (kur atpažįstamas žynių, karių ir žemdirbių „šventumas“). Dabar tokios interpretacijos mažiau suprantamos, anuomet jos buvo madingos ir lieka įdomios kaip epochos dėmuo. Pašnekovas šv. Kazimierą mato braminų-žynių-mokytojų kastos atstovu, „nes [jis] gyveno grynai dvasinį gyvenimą“, o ne riterių-karių-kšatrijų atstovu, nors pagal kilmę ir biografiją bei vaizdavimo tradiciją toks sugretinimas gal būtų buvęs labiau įtikinamas. Taigi vėl „demilitarizacija“.

Baltiškasis šv. Kazimieras – skaistusis tarp skaisčiųjų. Maslauskaitės-Mažylienės studijoje parodyta, kaip skaistybės tema buvo nuo pat pradžių būdinga šv. Kazimiero vaizdavimui, tačiau jos vieta kitų temų tarpe skyrėsi pagal epochas ir socialinę aplinką. Skaistumas, kaip jau minėta, darė Kazimiero šventumą universaliu ir dėl šios dorybės jis buvo keliamas idealu Nyderlanduose ar Italijoje Naujaisiais laikais⁴⁸. Vyskupas Kazimieras Paltarokas, šv. Kazimiero kulto skleidėjas ir praktikas, karalaičio karingumą siejo būtent su skaistybe, vadindamas jį „nekaltybės karžygiu“. Paltarokas nubrėžė vaizdą, aiškiai sietiną su šv. Jurgio (šventojo-kario) vaizdiniu, kai ragino jaunimą: „Kovodamas su garuojančiu aistrų slibinu, atsidusk į skaistybės globėją [šv. Kazimierą]“⁴⁹.

Kai kuriuose Lietuvos pogrindžio periodiniuose leidiniuose ši dorybė taip pat ryški vaizduojant lietuvių dangiškąjį globėją, tačiau vaizdavimas – labai netradicinis. Skaistumas priskiriamas Kazimierui ne kaip universali dorybė, o kaip tautinis bruožas. Jubiliejinė *Viltis* (1984, Nr. 3) atskirame straipsnyje atpasakojo ganytojiškus laiškus, kuriuose hierarchai išdėstė trejų metų pasiruošimo šv. Kazimiero 500-osioms mirties metinėms programą⁵⁰.

⁴⁷ „Lietuviško šventumo beieškant“, in: *Viltis*, [Kaunas], 1985, Nr. 4, [puslapių numeracija neįskaitoma]; perspausdinta: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2003, Nr. 3, p. 91.

⁴⁸ Žr. Sigita Maslauskaitė-Mažylienė, *Dzieje wizerunku św. Kazimierza od XVI do XVIII wieku*, p. 150–155, 163–178.

⁴⁹ Kazimieras Paltarokas, *Karalaitis šventasis Kazimieras*, p. 107.

⁵⁰ „Pasirengiant šv. Kazimiero 500 metų mirties jubiliejui (Lietuvos vyskupų laišškai tikintiesiems)“, in: *Viltis*, [Kaunas], 1984, Nr. 3, [puslapių numeracija neįskaitoma]. Už galimybę pasinaudoti leidinio kopija dėkoju Genocido aukų muziejui Vilniuje.

Nuo 1981 m. buvo paskelbti iš eilės Eucharistijos, Tyrumo ir Gerumo metai. Iš atpasakojimo ir citatų aišku, kad tyrumas buvo suprantamas kaip skais-tybė – tradicinė krikščioniška dorybė. Ji ir parodoma kaip vertybė, kurios šv. Kazimieras nuosekliai ir tikslingai siekė – vyskupai jį apibūdina kaip „herojiško tyrumo pavyzdį“. Kartu skais-tybė priskiriama lietuviams kaip „sava“ dorybė:

Mūsų tautos dvasia, per paskutinius šešis amžius [neįskaitoma] krikščionybės ir besireiškianti mūsų liaudies dainose spindi tarp kitų tautų drovumu, skais-tumu. Laikykimės ir toliau, kai mums svetimas bet koks nešvankumas, meilės nupiginimas, smilkymas kūniškumui, o savas – jausmų tyrumas ir grožis. Ne heteros kūniškumas, o Marijos nekaltumas mus žavi, ir jis turi nugalėti.⁵¹

Svetimo ano meto eiliniam katalikui žodžio *hetera* pavartojimas (lie-tuvių kalboje prigijęs atitinkmuo iš kitos klasikinės kalbos) padeda atsekti hierarchų minties šaltinį – Antaną Maceiną⁵². Tikėjimas išskirtiniu lietuvių drovumu atrodo giminingas baltofilškoms to meto tendencijoms katalikų terpėse, kurias atstovavo, pavyzdžiui, Algirdas Patackas⁵³. Šios terpės ideo-logija – dar viena neiširta nuo valdžios nepriklausomo sovietmečio mąs-tymo (ir veikimo) sritis.

Vilties redaktoriai atrinko būtent tą ištrauką (greičiausiai laikydami ją svarbia ir adekvačia) tiksliai pacitavimui. Vaizduojama lietuvių tauta – skaistūs ir negarbinantys kūniškumo, kuriems tyrumas-skaistumas yra „savas“ (įgimtas?), tuo tarpu šv. Kazimieras „skaistumą pasiekė patvaria kova“, – sakoma perpasakojančiame rašinyje. Tad lietuviai kaip įgimtą savas-tį turi dorybę, dėl kurios šventajam karalaičiui teko kovoti ir nugalėti save.

Dar ryškiau šios dorybės sutautinimas matomas rašinyje, kuriame šv. Kazimieras tik minimas: „Krikščionybė ir skaista (Atsiliepiant į Lietuvos Vyskupų Konferencijos aplinkraštį kunigams „Naujųjų Kanonų nuostatai dėl Santuokos Sakramento“)⁵⁴. Tai savo epochą liudijantis tekstas, kur ly-giomis teisėmis cituojamos lietuvių liaudies dainos ir Naujasis Testamentas, o greta – Bažnyčios Tėvai, Maceina ir Vydūnas. Straipsnyje „Krikščionybė ir

⁵¹ *Ibid.*

⁵² Antanas Maceina, „Moters pavergimas“, in: Antanas Maceina, *Mintys, apmąstymai*, parengė Mindaugas Bartninkas, Vilnius: Eugrimas 1998, p. 306.

⁵³ Žr., pvz., Aleksandras Žarskus, Algirdas Patackas, *Virsmų knyga*, Kaunas: Kauno tautinės kultūros centras, 2002. Paskutinis pakartotas leidimas – 2013 m., prieinama taip pat internete: http://www.vydija.lt/Virsmu_knyga.pdf.

⁵⁴ „Krikščionybė ir skaista (Atsiliepiant į Lietuvos Vyskupų Konferencijos aplinkraštį kunigams „Naujųjų Kanonų nuostatai dėl Santuokos Sakramento“), in: *Viltis*, [Kaunas], 1986, Nr. 5, [puslapių numeracija neįskaitoma].

skaista“ polemizuojama su vienu sakiniu, paimtu iš aplinkraščio kunigams, kurį autoriai mini pavadinime ir į kurį nori „atsiliepti“: „viena iš meilės pareigų – noriai atsiliepti, kai kita šalis pageidauja intymumo“. Straipsnio autoriai aiškina, kodėl šis teiginys – netinkamas: „Mus, šventojo Kazimiero tėvynainius skaudina [šis] sakiny“, tačiau tolesnis pagrindimas jau nesiejamas su šventuoju: „Mums, lietuviams, tiesioginiams taurios ir skaisčios baltų tautos ainiams, turintiems gilią etinę kultūrą, netinka dvasiniai lėkšta Vakarų moralė. Ji tinka tik materializmu persisunkusiems ir dvasiniai ištižusiems“⁵⁵. Po kelių puslapių autoriai pasako, kokia santuokinė moralė tinka lietuviams: „Drištame pareikšti mintį, kad aukščiau minėtąją formuluotę mūsų, lietuvių katalikų atveju reikėtų sugriežtinti ir pakeisti tokia: intymus bendravimas yra doras tuo atveju, kai jis atlieka savo paskirtį, t. y. kai juo siekiama pradėti kūdikį“⁵⁶. Po vienkartinio šv. Kazimiero paminėjimo argumentacijos pradžioje, jis sugrįžta straipsnio pabaigoje, keliant užduotis, visų pirma kunigams, kad tokie „sugriežtinti“ reikalavimai galėtų būti išpildyti: „Priminti Lietuvos katalikams, šventojo Kazimiero, skaistybės didvyrio tautiečiams jų pašaukimą – būti šviesnešiais skaistos srityje visam krikščioniškajam pasauliui“. Kitame punkte reikalaujama, kad kunigai ir jaunimas „gilintųsi į [...] Rasos šventę“⁵⁷.

Šių dviejų šv. Kazimiero paminėjimų kontekstas (rašinio pradžioje ir užsklandoje) gali rodyti labiau retorinį negu turinį autorių motyvą – kalbėti viršesniesiems (hierarchams) jų vertybių ir sąvokų kalba. Taip lyg netyčia iškilo visai nauja lietuvių tautos herojaus konstrukcija: šv. Kazimieras – tautos didvyris, nes pasiekė iš pagoniškosios lietuvių kultūros kylančią skaistybės dorybę. Tai, regis, būtų buvęs ir naujas bruožas šv. Kazimiero gerbime. Jeigu, kaip apibrėžė Czarnowskis, tautinis herojus turi būti tautai „vienas mūsų“ ir „įkūnyti tautai svarbias, būdingas vertybes“, tai šioje vizijoje lietuviams šv. Kazimieras yra herojus, nes buvo skaistus, kas esą būdinga vos ne išimtinai (senovės) lietuviams, taigi – ne vien katalikams. Įdomu, kad skaistybės kaip „lietuviškosios“ dorybės laikymosi reikalaujama ne tik iš nesusituokusiųjų (kaip buvo tradiciškai), bet ir iš lietuvių-sutuoktinių.

Toks šv. Kazimiero vaizdavimas pagrindžio periodikoje buvo retas to meto vyraujančių tautos herojų vaizdinių paraštėje. Jis gali būti įdomus

⁵⁵ *Ibid.*

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ *Ibid.*

kaip retas universaliala laikomos moralinės vertybės sutautinimo pavyzdys. Anthony D. Smithas, nacionalizmo raidos ir apraiškų įvairovės žinovas, nurodo gausybę kultūros elementų (kalbą, kilmę, „aukso amžių“, kraštovaizdį, religiją), kurie skirtingose tautose tapo simboliški⁵⁸, tačiau neteko rasti kokios nors dorybės sutautinimo.

Kur dingo Baltasis Raitelis? Rengiantis 1987 m. Lietuvos krikšto jubiliejui, kai šv. Kazimiero mirties minėjimai jau buvo iki galo išskambėję, necenzūruojamoje periodikoje pasirodė rašinių, kuriuose galima įžiūrėti Lietuvos herojų-šventųjų panteono projektą. Ten šv. Kazimieras ir dėl chronologijos, ir dėl „statuso“ (oficialaus Bažnyčios pripažinimo šventuoju) buvo pirmasis šalia palaimintuoju laikomo Mykolo Giedraičio ir (anuomet dar tik) Dievo tarno vysk. Jurgio Matulaičio. Greta vardijami ir Bažnyčiai bei Lietuvai nusipelnę asmenys, pavyzdžiui, Motiejus Valančius, Antanas Baranauskas, Maironis, Stasys Šalkauskis, Antanas Maceina ir kiti⁵⁹. Herojišką panteoną kėlė Bažnyčios hierarchai, nuosekliai pristatydami Lietuvos istorijos viziją nuo Mindaugo laikų, ryškiai poleminę oficialiosios (sovietinės) atžvilgiu. *Kronika* paskelbė šio laiško tekstą, paryškindama tas vietas, kurias Religijų reikalų tarybos įgaliotinis reikalavo išbraukti. Būtent jose pirmoje vietoje išvardyti šie trys šventieji (nors du – dar nekanonizuoti oficialiai): šalia šv. Kazimiero Mykolas Giedraitis ir vysk. Jurgis Matulaitis. 1985 m. liepa datuojamas *Kronikos* numeris vėl rodė šv. Kazimierą ir palaimintuoju laikomą Mykolą Giedraitį kartu: „[slopinamas] liaudies troškimas iškilmingai minėti garbingų tautos sūnų – šventojo Kazimiero ir Palaimintojo Mykolo Giedraičio 500 metų mirties jubiliejus“⁶⁰. Rodos, kauniškės *Vilties* terpę trijų lietuviškų šventųjų projektas įtikino labiausiai (o gal ten jis ir atsirado). Šis laikraštis skyrė apie 50 puslapių ilgam (jau minėtam) pokalbiui lietuviškojo šventumo tema. Ten šv. Kazimieras, Mykolas Giedraitis ir Jurgis Matulaitis pristatyti kaip lietuviškojo šventumo pavyzdžiai, aptartos jų asmenybės, kulto sklaidos galimybės, su jais susijusios aktualios prasmės ir istoriniai dalykai⁶¹.

⁵⁸ Anthony D. Smith, *Myths and Memories of the Nation*, New York: Oxford University Press, 1999; žr. ypač du straipsnius šiame rinkinyje: „National Identity and Myth of Ethnic Descet“ ir „Nation and Ethnoscape“.

⁵⁹ „Lietuvos vyskupų ir vyskupijų valdytojų raštas kunigams ir tikintiesiems“, p. 12.

⁶⁰ „Palaimintojo Mykolo Giedraičio jubiliejaus atgarsiai“, in: *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 8, Nr. 67, Chicago: Lietuvos Kronikos Sąjunga, 1987, p. 388.

⁶¹ „Lietuviško šventumo beieškant“.

Tuo tarpu artėjo 1988-ieji, kai cenzūra realiai nustojo veikti, tad ir „po-grindžio“ spauda pamažu neteko prasmės⁶². Herojiškumo projektai užleido vietą scenarijui, kurį meistriškai ir sparčiai rašė pats politinis gyvenimas. Iš privalomos užmaršties buvo pasišauktos ir tuoj pat tautiškai heroizuotos sovietinės agresijos aukos, žuvusios su ginklu rankoje ar kitaip. Šv. Kazimiero relikvijų sugražinimas į atšventintą Vilniaus katedrą 1989 m. kovą dabar atrodo kaip neatskiriama šio scenarijaus dalis. Sausio 13-osios tragedijos tautinis herojiškumas idealiai atitinka Czarnowskio apibrėžimą, bet tyrėją palieka iki šiol kiek nedrąsų ir sutrikusį.

A HEAVENLY GUARDIAN AND/OR A NATIONAL HERO?
THE IMAGE OF ST CASIMIR IN THE UNDERGROUND
PERIODICAL PRESS OF THE 1970S AND 1980S

Katarzyna Korzeniewska

Summary

The paper analyses the image of St Casimir as it is reflected in the Lithuanian underground periodical press of the 1970s and 1980s. The analysis rests on the definition of a national hero proposed by Stefan Czarnowski in 1919. The aim of the analysis was to check if St Casimir was depicted as a national hero in the periodical press of the period discussed, how and from what historical, symbolical or other elements this image was built, and whether it had other variants. At least three variants of depicting St Casimir as a national hero can be recognized: (1) the historical variant, which was characteristic of the authors of the underground press and representatives of the intelligentsia, (2) the 'civic' variant, which was disseminated by the hierarchy of the Roman Catholic Church, and (3) the 'Balt' variant, linking St Casimir to the pre-Christian images of Lithuanian history. It should be emphasized that these three types emerged as elitist in the environment of the intelligentsia, while the research material did not make it possible to establish whether it had taken root in other layers of society. Therefore these types can be seen as projects of revival and actualization of St Casimir's cult that was 'triggered' by two anniversaries (St Casimir's death and Christianization of Lithuania) celebrated in the 1980s.

⁶² Arūnas Streikus, „Ideologinė cenzūra Lietuvoje 1956–1989 m.“, in: *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 2004, Nr. 1 (15), p. 62–63.

ŠVENTIEJI, PRANAŠAI IR JŲ ERDVĖ XXI AMŽIAUS LIETUVIŲ LYRIKOJE

DALIA JAKAITĖ

Ižanga. Šventieji, būdami ypač reikšminga Katalikų Bažnyčios istorijos dalimi, pripažįstami bei apmąstomi ir kitų krikščioniškų konfesinių tradicijų. Krikščioniškosios kultūros subjektą (kūrėją, jo tekstų skaitytoją) šventieji pasiekia iš Šv. Rašto, hagiografijų, istorinio šventųjų gyvenimo faktiškumo, su šventaisiais susijusių kulto formų ir kitų šaltinių. Sugražindama prie pirmųjų krikščioniškosios tradicijos šventųjų, Biblija mums siūlo ir istoriškai ankstyvesnę – Senojo Testamento pranašus siekiančią – šventumo sampratą. Patraukdami dėmesį savo istorijų išraiškingumu, literatūrine ir apskritai menine jų interpretacijos vaizduote, būdami konkrečios gyvenimiškos šventumo figūros, tradiciniai šventieji skatina mąstyti ne tik apie Bažnyčios kanonizuotų asmenų, bet ir apie kiekvieno (nekanonizuoto) žmogaus šventumą – tai, kas suartina su Dievu, leidžia jį pažinti. Konkrecia tradicija besiremiantis šventumas šiandien vis atrandamas iš naujo.

Lietuvių literatūros istorijai šventieji gerai pažįstami nuo pat jos ištakų. „Magdaliėtė savo ašarų plaukia upe“, – skaitome vienoje iš Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus epigramų¹, kurioje ši evangelinė šventoji pasireiškia kaip daugiaprasmės Kristaus meilės, susitikimo su juo ženklas. Poetinės šventųjų vaizduotės požiūriu ne mažiau įdomi tiek šioje citatoje, tiek visose epigramose atsiverianti erdvė – poetinės meilės medžioklės, klajonės ir kitos scenos². Konkretaus ar apibendrinto šventojo tapatybė, jam artimo žmogaus

Tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. LIP-086/2016). This research is funded by a grant (Nr. LIP-086/2016) from the Research Council of Lithuania.

¹ Motiejus Kazimieras Sarbievijus, *Lenties žaidimai = Ludi fortunae*, parengė, įvadą ir komentarų parašė Eugenija Ulčinaitė, iš lotynų kalbos vertė Ona Daukšienė, Rita Katinaitė, Eugenija Ulčinaitė, (ser. *Bibliotheca Baltica. Lithuania*), Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 503.

² Medžioklės motyvą Ona Daukšienė nagrinėja barokinės priešybių vienybės, „ašt-raus ir šmaikštaus stiliaus“ bei struktūriniu požiūriu, aptikdama antikinių mitologinių ir krikščioniškųjų elementų sampyną; žr. Ona Daukšienė, „Motiejaus Kazimiero Sarbievijaus

santykis su Dievu ar visu pasauliu skleidžiasi ir lietuvių kalba rašytoje jau XIX ar XX a. pirmos pusės poezijoje (Maironis, Bernardas Brazdžionis, Jonas Aistis...). Savo pasaulėvaizdžiu ar kultūrinės tradicijos raiška patrauklių šventųjų gausu XX a. antros pusės lyrikoje. Semantiškai ir simboliškai šventiesiems artimas ir bibliinių pranašų tipažas literatūroje. Jį nagrinėti kartu su šventaisiais įgalina tiek konkretus jų pasireiškimas poezijoje (pavyzdžiui, semantinis bendrumas Brazdžionio ar Gedos eilėraščiuose), tiek ir lietuviškoji bažnytinė tradicija, tiksliau, šventųjų recepcija hagiografijose, religijos filosofijoje, pamoksluose, kituose šiai temai svarbių (para)literatūrinių žanrų tekstuose³. Bibliškai plačią šventojo sampratos paradigmą formuoja ne tik lietuviškoji tradicija, bet ir apskritai teologinis (teoriniam straipsnio pagrindui toliau mūsų pasitelkiamas) žvilgsnis į žmogų ir Dievą, tam tikri konceptai, pavyzdžiui, *Mistinio Kristaus Kūno* samprata.

XXI a. lyrika šiam straipsniui pasirinkta siekiant ryškiausios šiuolaikinės literatūros reprezentacijos, tuo pat metu joje matant ir itin ryškius tradicijos pėdsakus. Tolesnė šventųjų ir pranašų paieška pirmiausia remiasi bibline ir Katalikų Bažnyčios tradicija bei moderniaja jos recepcija. Tačiau lyrinio subjekto sutinkamas (medituojamas, apmąstomas...) tradicinis šventasis skaitytojo žvilgsnį neišvengiamai kreipia ir paties subjekto kaip šventojo ar pranašo tapatybės link. Kasdieniai ir kartu savo gyvenimu, etine ar religine tapatybe išskirtiniai „dabarties“ laiko šventieji lietuvių literatūroje turi taip pat gana ilgą ir turiningą istoriją⁴. Toliau nagrinėjamą poeziją galima pavadinti „ramiu išitraukimu į egzistuojančią tradiciją“. Jurga Jonutytė šią

epigramos: „aštrūs ir šmaikštūs“ baroko žaidimai“, in: *Gimtas žodis*, Vilnius, 2012, Nr. 8, p. 31–32.

³ Keli pavyzdžiai iš religinės minties istorijos. Šventaisiais vadinti bibliinius pranašus paskatų teikia Juozapo Skvirecko komentarai Šv. Raštui; kas yra šventieji ir šventumas Kazimierui Paltarokui suprasti padeda ne tik pamoksluose tradiciškai gausiai apmąstomi Naujojo Testamento ir Bažnyčios istorijos šventieji, bet ir tokios Senojo Testamento figūros kaip Mozė, Abraomas, Dovydas ar Jobas: šventojo tapatybę jie igyja per kančią, maldą už kitus ar Dievo regėjimo dėka; žr. Kazimieras Paltarokas, *Sakyklai vadovas. Pirmoji knyga: Pamokslai apie „Tikiu į Dievą Tėvą“*, Seinai: Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir bendrovės spaustuvė, 1911, p. 311. Tame pačiame semantiniame lauke šventuosius ir pranašus matyti kviečia ir „šventųjų draugystei“ Antano Maceinos priskirtas Jobas: *Jobo dramos* pabaigoje šis biblinis asmuo palyginamas su šventaisiais, o tam iš esmės nuteikia visa ligtolinė Jobo traktuotė; žr. Antanas Maceina, „Jobo drama“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, sudarė Antanas Rybelis, t. III: *Trilogija „Cor Inquietem“*, Vilnius: Mintis, 1990, p. 596.

⁴ Prozoje – Šatrijos Raganos „Vincas Stonis“ ar Romualdo Granausko *Šventųjų gyvenimai*, poezijoje – Sigito Gedos *Strazdas*, Leonardo Gutausko „Vilius Orvidas Gabrielius“ ir daugelis kitų.

laikyseną formuluoja aptardama priklausymą religinei tradicijai, kuris yra „daugiau ar mažiau sąmoningas ir pasirinktas“, o toks pasirinkimas „visų pirma yra pritarimas veiklos principams – būtent tos tradicijos perduodamoms žmogaus veiksmų prasmėms“⁵. Mums aktualus ir autorės pastebėjimas, kad „bendruomenė kaip terpė ir sąlyga tampa svarbi tema visada, kai kalbama apie religinę tradiciją“⁶. Šventieji bei pranašai ir yra ši *pritariamai* pasirinktos ir poetiškai perduodamos tradicijos bendruomenė, kurioje ne mažiau svarbus ir individualus subjektas. Erdvė, būdama vienas svarbiausių eilėraščio elementų, straipsnyje suvokiama ir kaip reikšmingas aspektas, skleidžiantis žmogaus ir Dievo santykiui, krikščioniškai šventojo tapatybei.

Šio straipsnio šaltiniai – naujausia dviejų kartų poetų kūryba, temos požiūriu reprezentaciniai XX a. šešto dešimtmečio (gimimo) kartos ir jaunųjų (aštunto dešimtmečio kartos) autorių eilėraščiai: Antano Gailiaus, Donaldo Kajoko, Gražinos Cieškaitės, Rimvydo Stankevičiaus, Gintaro Bleizgio, Skaidriaus Kandratavičiaus, Skaistės Vilimaitės, Arno Ališausko⁷. Viduriņioji (Valdo Kukulo, Valdo Gedgaudo, Eugenijaus Ališankos, Sigitro Parulskio, Aido Marčėno...) karta iš naujausios poezijos akiračio šiame straipsnyje „iškrenta“ dėl to, ką pavadintume radikalios religinės patirties, įtampos santykio su bibrline ir krikščioniškąja tradicija dominante (nors ir neabsoliučia). Kita anksčiau minėtų kartų pasirinkimo priežastis – šių autorių kūryboje šventieji yra kur kas dažnesnis tipažas. Religinė patirtis, bibriniai motyvai, šventieji nėra nenagrinėta minėtų autorių kūrybos sfera. Straipsniui aktuali metafizinė poezijos refleksija kalbant apie Cieškaitės (Audinga Peluritytė ir kt.) tekstus, meditacijos paieškos Kajoko lyrikoje (Viktorija Daujotyte ir kt.), religinės patirties apmąstymai Stankevičiaus (Brigita Speičytė ir kt.), Bleizgio (Elena Faustina Andrulytė ir kt.) poezijoje. Vis dėlto galima teigti, kad konkretus šventojo kaip tokio tipažas ir individuali su juo susijusio lyrinio subjekto tapatybė – ne per daug dėmesio sulaukęs tyrimo objektas. Straipsnis naujas ir siekiu atskleisti teminę dviejų kartų poezijos visumą. Taigi šio straipsnio tikslas – šventųjų ir pranašų vaizdavimą išnagrinėti naujausioje dviejų poetų kartų lyrikoje, pagrindinį dėmesį skiriant šventųjų esaciai tam tikroje erdvėje.

⁵ Jurga Jonutyte, *Tradicijos sąvokos kaita: Monografija*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2011, p. 157.

⁶ *Ibid.*, p. 155.

⁷ Autorių poezijoje ieškant šventųjų (ir) pranašų, straipsnyje neišvengiamai daroma ir tekstų atranka, kurią lemia ryškiausias atitinkamo tipo dominancė, poetiniu estetiniu požiūriu išskirtiniai konkretaus autoriaus tekstai.

Šio straipsnio metodas – literatūros ir teologijos dialogu pagrįstas poezijos kaip *teopoezijos* tyrimas. Šią sąvoką formuluojantis Karlas Josefus Kuschelis, remdamasis Dorothee Sölle's refleksijomis ir savo paties ankstesne samprata, meninę žodžio kūrybą nusako akcentuodamas poetinio rašymo pagrindu išreikštą ir įprasmintą teologijos klausimų lauką, šiame raiškos procese išskirtinį vaidmenį teikdamas literatūros ir teologijos kūrybiškumui bei laisvei⁸. Svarbiausia teopoezijos tikrove teologas laiko Jėzaus Kristaus dievišką asmenį ir jo literatūrinį vaizdavimą. Henningas Schröeris, remdamasis Kuschelio teopoetikos samprata ir cituodamas Paulį Konradą Kurzą, teopoeziją nusako kaip Dievo misteriją, jo artumo ir nuotolio sąveiką dabartiškoje situacijoje, moderniojoje literatūroje. Vienu ryškiausių pirminių teopoezijos pavyzdžių laikydamas psalmes, autorius apmąsto šios biblinės poetinės tradicijos ir modernybės sąveiką⁹.

Teorinis tyrimo pagrindas. Pagrindine (teo)poezijos tyrimo ašimi mūsų tyrime yra literatūros ir teologijos dialogą liudijanti ir šį dialogą įgalinanti šventojo samprata. Wolfgango Beinerto teigimu, klausti, kas yra šventumas, tai – *klausti, kas yra Dievas*¹⁰; o apskritai žmogiškas šventumas yra sekimas Kristumi ir Kristaus įrodymas¹¹. Remdamasis Hanso Urso von Balthasaro išvalgomis, šventojo egzistenciją Beinertas vadina *egzezeze*, *Šventojo Rašto komentaru*, „kūnu tapusio Dievo kūnišku aiškinimu“¹². Remiantis Karlu Rahneriu, reikalinga sąlyga suvokti šventuosius ir juos garbinti yra *realiai pažinti save dalinantį ir mylintį Dievą*, kurio atėjimas yra per meilę vykstanti *Žmogaus komunikacija su šiuolaikiniu pasauliu*¹³. Pagrindinę šventųjų paskir-

⁸ Karl Josef Kuschel, *Im Spiegel der Dichter: Mensch, Gott und Jesus in der Literatur des 20. Jahrhunderts*, Düsseldorf: Patmos-Verlag, 2000, p. 15–16.

⁹ Henningo Schröerio straipsnyje aptariama Konrado Kurzo sudaryta literatūrinių psalmių antologija; žr. Henning Schröer, „Poesie und Theologie zwischen Theorie und Praxis“, in: *Theopoesie: Theologie und Poesie in hermeneutischer Sicht*, hrsg. Henning Schröer, Gotthard Fermor, Harald Schroeter, Rheinbach: CMZ Verlag, p. 139, 144–146.

¹⁰ Wolfgang Beinert, „Die Heiligen in der Reflexion der Kirche: Systematisch-theologische Grundlegung“, in: *Die Heiligen heute ehren: Eine theologisch-pastorale Handreichung*, hrsg. Wolfgang Beinert, Freiburg, Basel: Herder, 1983, p. 46.

¹¹ *Ibid.*, p. 51.

¹² „Kristologinis žmogiškojo šventumo išsaknijimas šventuosius žmones palenkia Jėzaus egzezezei“ (*Ibid.*, p. 52).

¹³ Mums svarbi ir Karlui Rahneriui būdinga Dievo patirties paieška asmeninėje vidaus pasaulio komunikacijoje; žr. Karl Rahner, *Schriften zur Theologie*, t. 7: *Zur Theologie des Geistlichen Lebens*, Einsiedeln, Zürich: Benziger Verlag, 1971, p. 292–293, 297–299.

tį – žmogų vesti į Dievą – teologas apmąsto ir *tylinčio Dievo* patirties akiraityje (kai šventųjų garbinimas yra nebūtinai religinis aktas)¹⁴. Tolesniam tyrimui aktualiai nuskamba ir Beinerto nuostata šventąjį suvokti ne (tik) kaip tarpininką, bet kaip impulsą, ne kaip pavyzdį, o kaip tą, su kuriuo įmanoma Dievo ir žmonių meilė (vienoje vietoje vadinama ir svarbiausiu šventumo centru)¹⁵. Kalbėdamas apie *šventųjų bendrystę*, dabartinis popiežius Pranciškus pastebi: „Sąvoka ‚šventieji‘ taikoma tiems, kurie tiki į Viešpatį Jėzų ir yra krikštu įskiepyti į Jį Bažnyčioje. Todėl pirmaisiais amžiais krikščionys ir buvo vadinami ‚šventaisiais‘ (plg. *Apd* 9, 13. 32. 41; *Rom* 8, 27; *1 Kor* 6, 1)“¹⁶. Plati, tačiau nuo Dievo esmės neatsiejama šventųjų samprata, kristocentrinis jos pagrindas formuluojami ir lietuvių autorių. Pagrindinis šventojo rūpestis, anot Prano Gaidos-Gaidamavičiaus, yra būti Dievo liudininku¹⁷. Per šio liudijimo prizmę išsakomas ir pagrindinis šventojo gyvenimo tikslas: „Šventasis, ateinąs gyveniman liudyti Dievo, ieško nugalėti visas priešybes pagrindiniu savo ginklu – meile“¹⁸. Kristologinį šventojo pagrindą, jo susitikimą su Dievu šiandien apmąsto Romualdas Dulskis, kviesdamas analizuoti, kaip šventieji atsiliepia į Dievo balsą, atkreipdamas dėmesį į tai, kad šis atliepas ir visas šventųjų gyvenimas kiekvieną kartą reiškiasi labai individualiu pavidalu. Savo refleksiją Dulskis pradeda nuo to, kad šventieji yra „Mistinio Kristaus Kūno nariai, kurie savo ryžtu ir Dievo malonės pagalba sėkmingai įgyvendino savąjį pašaukimą“¹⁹. Šiame akiraityje šventuosius matė ir Antanas Liuima²⁰, Antanas Maceina – vienas svarbiausių autorių lietuviškoje šventųjų recepcijos istorijoje.

¹⁴ *Ibid.*, p. 288.

¹⁵ Wolfgang Beinert, *op. cit.*, p. 42, 72.

¹⁶ Vienas pirmųjų argumentų taip mąstyti šventųjų ir visos Bažnyčios bendrystę su Dievu yra Jono Evangelijos liudijimas apie Kristaus maldą į Tėvą, kad „visa bus viena“; žr. Popiežius Pranciškus, „Šventųjų bendrystė“, in: *Bažnyčios žinios*, Kaunas, 2013, Nr. 11, p. 14.

¹⁷ Pranas Gaida-Gaidamavičius, *Raštai: Išblokštasis žmogus. Milžinas, didvyris, šventasis. Didysis nerimas*, (ser. *Iš Lietuvos filosofijos palikimo*), Vilnius: Mintis, 1996, p. 341.

¹⁸ *Ibid.*, p. 343.

¹⁹ Romualdas Dulskis, *Maldos teologija ir pašaukimai: Vadovėlis aukštųjų mokyklų studentams*, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2007, p. 192.

²⁰ Nagrinėdamas Mistinio Kristaus Kūno teologiją, autorius primena apie tris Bažnyčios tipus ir vieną iš jų – triumfuojančią Bažnyčią, kuriai „priklauso visi dangaus šventieji ir palaimintieji“, „antgamtinio gyvenimo pilnybėje“ visiškai susijungę su Kristumi; žr. Antanas Liuima, „Teologinė Mistinio Kristaus Kūno sąvoka“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, Roma, 1961, t. 4, p. 24.

je²¹. Maceiniškoji Pranciškaus Asyžiečio, Mergelės Marijos ir kitų šventųjų refleksija poezijos tyrimams aktuali ir dėl kitos problematikos: poetinė šv. Pranciškaus tapatybė, ypatingas šventojo santykis su gamta ar tai, ką galima pavadinti įvietinta šventojo individualybės, krikščioniškos šventųjų bendruomenės refleksija.

Dar vienu tiltu tarp šventojo ir pranašo galėtų būti jau cituota Dulskio mintis apie šventiesiems būdingą atsiliepimą į Dievo balsą; ir tai anaipso ne vienintelė juos jungianti tapatybė Dievo atžvilgiu. Apie šią sąsają kalba Josepho Ratzingerio studija apie Jėzaus gyvenimą, kuriame „iki galo įgyvendinta tai, kas Mozei galioja tik fragmentiškai: Jis gyvena Dievo veido akivaizdoje ne tik kaip draugas, bet ir kaip Sūnus; Jis gyvena artimiausioje vienybėje su Tėvu“²². Būtent ši ypatybė (su Dievu kalbėtis kaip su bičiuliu) ir tai, kad Viešpats Mozę *pažino veidas į veidą* (cit. *Ist* 34, 10; *Iš* 33, 11), Ratzingerio laikoma svarbiausia pranašo tapatybe²³. Kaip pastebi Andreasas Wagneris, dėmesys pranašams krikščioniškojoje tradicijoje suintensyvėjo XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, o vienas svarbiausių klausimų šia tema yra *apreiškiminis* pranašų istorijų ir jų kalbos pobūdis²⁴. Rezentacine XX a. pradžios koncepcija laikomas Clauso Westermanno požiūris, pagal kurį pranašo esmė yra *Dievo žodį skelbti* tautos ar karaliaus akivaizdoje. Būtent todėl pranašas yra dabartiškas ir būtent todėl tokia svarbi yra jo *buvimo vieta*²⁵. Pranašų knygas vadindamas gelbėjančio Dievo istorija, Wagneris

²¹ „Krikščioniškoji bendruomenė, būdama mistinio Kristaus Kūno narvelis, turi savotišką teisę žinoti, koks yra tasai, kuris šiam Kūne dalyvauja“ (Antanas Maceina, „Saulės giesmė: šventasis Pranciškus Asyžietis kaip krikščioniško gyvenimo šauklys“, in: Antanas Maceina, *Raštai*, sudarė Antanas Rybelis, t. IV: *Teologinės-filosofinės studijos*, Vilnius: Mintis, 1994, p. 158).

²² Joseph Ratzinger, *Jėzus iš Nazareto, d. I: Nuo krikšto Jordane iki atsimainymo*, iš vokiečių kalbos vertė Gediminas Žukas, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2007, p. 25.

²³ Autoriaus teigimu, pranašas „rodo mums Dievo veidą ir per tai – kelią, kuriuo turime sukti. [...] Jis kreipia į tikrąjį „išėjimą“, kurio esmė – visuose istorijos keliuose kaip tikrosios krypties ieškoti kelio Dievop ir rasti Jį. Pranašavimas tokia prasme griežtai atitinka Izraelio tikėjimą į vieną Dievą, paverčia jį konkrečiu bendruomenės gyvenimu Dievo akivaizdoje ir Dievo link“ (*Ibid.*, p. 23).

²⁴ Sistemindamas įvairius ankstesnės teologinės minties konceptus, autorius pabrėžia, kad pranašai paprastai buvo ir yra suvokiami kaip tarpininkai tarp žmogaus ir Dievo, Dievo pasiuntiniai. Andreasas Wagneris cituojamas Bernhardas Duhmas pranašus vadiną aukščiausiais tautos filosofais, mokslininkais, menininkais, poetais, valstybės vyrais; žr. Andreasas Wagner, *Prophetie als Theologie: Die so spricht Jahwe-Formeln und das Grundverständnis alttestamentlicher Prophetie*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2004, p. 36.

²⁵ *Ibid.*, p. 39–41.

pastebi, kad pranašas kalba taip, jog yra aišku, kad *kalba ne jis, o Dievas*²⁶. Be to, gyvenimo (veiksmo) ir žodžio neatskiriamumas iškeliamas kaip paskutiniosios pranašų generacijos (Jeremijo, Ezechielio knygos) ypatybė²⁷.

Pasiskolindami Ulricho Beuttlerio knygos pavadinimą, teorinį straipsnio akiratį išplečiame ir anksčiau minėtu rakursu – *Dievas ir erdvė*, – šventuosius matydami būtent šios sąveikos, o kartu ir kristologinės jų egzistencijos, jų garbinimo erdvėje. Beuttlerio studija pasiūlo atsakymą, kodėl apskritai erdvė: nes *visa būtis yra erdviška*, nes *erdviška yra metaforinė ir visa kalba*²⁸. Vienu svarbiausių atsakymų galėtų būti ir teologo mintis, kad bibliškai klausimas „kas“ visada susijęs su klausimu „kur“, nes apreiškimas įvyksta apibrėžtoje – numanomoje arba nenumanomoje vietoje, ir net skausminga Dievo nebuvimo patirtis turi savo vietą (nuorodos į Pradžios, Karalių knygas, psalmes)²⁹. Cituojamas Otto Weberis teigia, kad atsiverianti Dievo būtis, Dievo apsireiškimas yra erdviškas. Laiką ir erdvę vadindamas tarpininkais, per kuriuos išsipildo Dievo tapatumas, Beuttleris pastebi, kad jis atsiveria per konkrečius susitikimus, o potencialiai dabartiškas Dievas gali būti kiekvienoje vietoje³⁰. Patirties ir kitų sąvokų aktualizacija Beuttlerio studijoje iš esmės atitinka ne vienu atveju autoriaus teoriškai prisiimtą *fenomenologijos* pagrindą. Šios teorijos akiratyje akcentuojama *gyvenamosios erdvės* sąvoka³¹. Ši koncepcija mums paranki siekiant geriau suprasti ir poezijoje atpažinti tai, kas Beuttlerio apibūdinama kaip *erdviškai daiktiško, jutiminio pasaulio transparencija į kūriniją*. Taigi tolesnis teopoezijos tyrimas

²⁶ *Ibid.*, p. 11, 41.

²⁷ *Ibid.*, p. 112.

²⁸ Ulrich Beuttler, *Gott und Raum – Theologie der Weltgegenwart Gottes*, (ser. *Forschungen zur systematischen und ökumenischen Theologie*, 127), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2010, p. 13.

²⁹ *Ibid.*, p. 23.

³⁰ *Ibid.*, p. 19, 514.

³¹ Koncepciją siedamas su Karlfriedo Dürckheimo ir Eugene'iaus Minkowskio teorija, *gyvenamąją erdvę* Beuttleris nusako kaip kūniško savasties įgyvendinimo mediumą ir pabrėžia, kad jam rūpi ne tiek gyvenamoji erdvė apskritai, kiek religiška gyvenamoji, išgyventa ir atsiverianti kaip Dievo patirties erdvė (*Ibid.*, p. 257, 260–261). Fenomenologinė erdvės traktuotė tolesniam tyrimui aktuali ir dėl Maurice'o Merleau-Ponty erdvės sampratos: dėl pasaulio ir žmogaus patirčių intersubjektyvumo, dėl erdvės kūniškumo ar dėl gyvenamosios „skaidriosios erdvės“, kurioje, anot Mintauto Gutausko, daiktai turi sąlygiškai „pastovias reikšmes“, kuri yra patvirtinama jusline patirtimi; žr. Mintautas Gutauskas, *Dialogo erdvė: Fenomenologinis požiūris*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 121.

mūsų straipsnyje angažuojasi ir fenomenologinei šventųjų erdvės analizei. Beje, nors Beuttlerio studijoje šventiesiems vietos nėra, šią erdvės refleksiją įmanu suvokti ir kaip šventųjų, jų bendrystės erdvę.

Tolesnis tyrimas pagrįstas prielaida apie ne tik gyvenimui apskritai, bet ir šiuolaikinei lietuvių poezijai būdingą savotišką šventųjų bendravimą (plg. „Tikėjimo išpažinimą“), dialogišką jų santykį su Dievu, tarpusavyje ir su kitu žmogumi. Kita prielaida – kad šį dialogą, o kartu ir patį šventojo bei pranašo šventumą geriau suprasti bei intensyviau patirti padeda būtent erdvė ar konkreti vieta – neišvengiamas (literatūrinės) šventumo reprezentacijos, „aš“ buvimo su šventuoju Dievo akivaizdoje, šventojo atpažinimo, tam tikro šventėjimo akiratis. Ne vienu atveju tą patį poetinį tekstą galima suvokti skirtingos – vidinės (ir kūniškai pasireiškiančios) sielos, išorinės gamtos bei daiktų, transcendentinės bei metafizinės – erdvės požiūriu, eilėraštyje matant kelių erdvių ir konkrečių vietų persiklojimą. Tolesnis erdvių išskyrimas yra kiek sąlygiškas ir vis dėlto, sakytume, prasmingas, – kaip atskaitos tašką pasirenkant tam tikras semantines bei struktūrinės dominantes.

(Ne)daiktiška šventųjų sielos erdvė: tarp apreiškimo ir kasdienybės.

Šv. Augustinui Dievas yra „mano viduje, giliau nei pati giliausia mano gėlmė ir aukščiau nei pats aukščiausias mano aukštis“³². *Išpažinimų* autorius yra beveik neišvengiama atrama kalbant apie Dievo ir žmogaus susitikimą sielos vidujybėje – *ankštuose, bet Dievo paplatintuose, atstatytuose sielos namuose*³³. Tiesa, erdvės simboliai ne visada reiškia konkrečią vietą³⁴. Be to, sieloje vykstančiam susitikimui su Dievu svarbus ir Beuttlerio akcentuojamas kontroversiškas šv. Augustino požiūris į kūno erdvę³⁵. Ne tik sielas, bet ir kūnus dėl Dievo šlovinantis šv. Augustinas³⁶, kontempliuodamas ir kūnu pasireiškiantį Dievo sukurtą pasaulį, yra ir tas, kuriam pažįstamas kūniškas blogis, trukdantis siekti intensyvaus vidinio Dievo pažinimo. Vienu ar kitu atveju malda yra vienas intensyviausių vidinės sielos erdvės įvykių,

³² Aurelijus Augustinas, *Išpažinimai*, vertė Eugenija Ulčinaitė, Vaidilė Stalioraitytė, (ser. *Atviros Lietuvos knyga*), Vilnius: Aidai, 2004, p. 52. Erdviškai maštomas ir Dievo balsas; *beribe šventove* vadinama susitikimui būtina *atminties menė* (*Ibid.*, p. 222).

³³ *Ibid.*, p. 12.

³⁴ „Sielos sąmyšis, mano troškimas tavo akivaizdoje“ šv. Augustinui yra „manyje, o aš už savęs“, bet, kaip sakoma, – „tai nebuvo kokioje nors vietoje“ (*Ibid.*, p. 143–144).

³⁵ Ulrich Beuttler, *op. cit.*, p. 97–100.

³⁶ Aurelijus Augustinas, *op. cit.*, p. 74.

kurio diskursu pagrįsti *Išpažinimai*. Krikščioniškosios mistikos tyrinėtojo Josepho Schumacherio pastebėjimu, Bažnyčios Tėvai maldą suvokė kaip mistinio išgyvenimo erdvę³⁷.

Augustiniškoji šventųjų ar su jais susitinkančio kito žmogaus sielos vidujybė, kartu ir kūniškoji viso Dievo sukurto kontempliacija – tai būdinga ne vienam minėtam lietuvių poetui. Nagrinėdama **Gražinos Cieškaitės** metafizinę poeziją, krikščioniškąją tradiciją Peluritytė, pirmiausia, atpažįsta iš „Kristaus motyvo“, kitų krikščioniškosios poetikos simbolių. Su Kristumi siejama ir kūniškoji žodžio būtis³⁸. Reikšmingos ir Donatos Mitaitės įžvalgos apie Cieškaitės poezijos pasaulį, kuris suvokiamas kaip gėrio ir blogio kova ir kuris konstruojamas iš dangus ir pragaro, Dievo ir šėtono kontrastų³⁹. Vykstant šiai dramai, ne tik motyvų, bet ir patirtinių figūrų pavidalu pasireiškianti krikščioniškoji tradicija įgalina ir priešybių sutaikymą, o šiame sutaikyme dalyvauja išskirtinė šventoji autorės lyrikoje, turbūt dažniausiai varijuojama ir kitų poetų kūryboje – Mergelė Marija. Eilėraštyje „Suėjom vieną naktį į šventovę...“⁴⁰ tik iš pirmo žvilgsnio konkreči šventovė, į kurią ateina žmogus (pašvęstųjų bendruomenė), iš tiesų ženklina Dievo Motinos paslaptį galinčią patirti žmogaus sielą. Kalbančiojo („mes“) sielos atvirumas Dievo Motinai nuskamba kaip stebuklas, dvasios erdvėje galintis įveikti kūno aistros, kitų *dievų* blogį. Vienas iš sielos ženklų, kartu ir dieviškojo stebuklingumo forma – savo daiktiškumo netekę simboliai. Panašus bedaiktiškumas kaip dvasinė siekiamybė būdingas ne vienai poetės šventojo ir jo pasaulio traktuotei. Eilėraštyje „Bedaiktis amžinasis“ tokia yra šventosios Žanos erdvė. Poetės tapatybę turintį subjektą su šia šventąja suartina kančia, vienatvė ir kone mistinis žinojimas. Vienai ar kitai šventajai Dievo akivaizdoje aptinkant aukštesnįjį savo „aš“, svarbiausia jo savastimi yra meilė:

³⁷ Joseph Schumacher, „Die Mystik in Christentum und in der Religionen“, Vorlesung im WS, 2003/2004, t. 36, p. 110–113, in: <http://www.theologie-heute.de/MystikvorlesungI.pdf>, (2016-12-28).

³⁸ Audinga Peluritytė, „Metafizinės patirtys Gražinos Cieškaitės lyrikoje“, in: *Literatūra*, Vilnius, 2005, Nr. 47 (1), p. 8–13.

³⁹ Donata Mitaitė, „„Skauda likimą kaip dvasią...“ (Gražina Cieškaitė, Antgamtėje klajojanti šviesa, 2002)“, in: <http://www.tekstai.lt/tekstai-apie-tekstus/97-c/2026-donata-mitaite-skauda-likima-kaip-dvasia-grazina-cieskaite-antgamteje-klajojanti-sviesa>, (2016-12-10).

⁴⁰ Gražina Cieškaitė, *Antgamtėje klajojanti šviesa: Eilėraščiai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002, p. 19.

Aš nieko negaliu, vien būti tu,
 kuris yra daugiau nei AŠ,
 mažiau nei Dievas... Į savo Meilę
 einanti poetė, moteris.
 O nesugaunamas, bedaiktis, amžinasis spindulys!..⁴¹

Atliepdamas mistinės patirties tradiciją, šis bedaiktis amžinumas ar bekūnė dvasia tuo pat metu nuskamba kiek paradoksaliai (ar ezoteriškai) krikščioniškosios tradicijos atžvilgiu. Kita vertus, daiktai nėra absoliutus sukurto pasaulio blogis Cieškaitės poezijoje. Tai tampa ir nauja sielos šventumo prielaida: „Dievas kalba per daiktą, / ir kūnas yra metafizinio grožio vieta, / ir banguojanti siela atspindi / gyvybę tarytum paveikslą“⁴². Krikščioniškai dėsninga, kad su šiuo materijos išpažinimu atsiveria Sutvėrėjo savastis, iš naujo atrandama „dievnamio erdvė“ (cituoto kūrinio pabaigoje, tiesa, pavadinama fatališka). Naujai atrastoje kūniškoje ir daiktiškoje erdvėje atsinaujina ir įsikūnijusio Dievo paslaptis.

Į biblinį knygos *Žodžiai kaip stigmos* horizontą nurodančios Daujotytės pastebėjimu, dauguma tekstų – monologai Dievui, Sutvėrėjo paslapties meditacija⁴³. Daiktiškas ir bedaiktis, kūno ir dvasios, gėrio ir blogio įtamponimis pasižymintis pasaulis, kaip jau užsiminta, atsiveria ypatingu žinojimu pasižyminčiam subjektui, o šį žinojimą liudija pranašams artimas, poetinį „aš“ ir šventuosius suartinantis regėjimas. Tokia tapatybe prasideda dar vienas su Mergele Marija susijęs tekstas – litanijos atgarsių turinti „Improvizacija“:

Žinau o po mirties
 į pelenus pavirsime Marija
 ir mūsų kūdikiai
 žiedais jau ant paparčių
 bus Marija

*

Aš tavo kaip dangus
 nuslydęs tavo liemeniu
 Marija
 aš tavo kaip lietus
 kai gedulingai

⁴¹ Gražina Cieškaitė, *Žodžiai kaip stigmos*: Eilėraščiai, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2013, p. 66.

⁴² *Ibid.*, p. 91.

⁴³ Viktorija Daujotytė, „Metafizinės poezijos blyksniai“, in: *Metai*, Vilnius, 2014, Nr. 5–6, p. 171.

neviltis tau lyja
nepastovus aš
lyg alsavimas
Marija⁴⁴

Savo kūniškumu, asmeniškumu ir poetiniu ritmu įtaigus tekstas struktūruojamas kaip šešios Marijos gyvenimo paslaptys: mylinti, kenčianti, dangiškoji, nekaltai pradėtoji, atspindinti Dievą, paslaptingoji. Reginčiosios tapatybė būdinga ir minėtam eilėraščiui „Suejom vieną naktį į šventovę...“, kai žmogaus sielos vidujybėje pamatomas „tik“ Išganytojo šešėlis („ir šviesų Išganytojo šešėlį“). Eilėraštyje „O ar būtis nėra ugninis vėjas...“ Sūnaus prisikėlimo ir jo žengimo dangun paslaptis „pamatora“ per mįslingą vieno iš apaštalų veiksmo prizmę („paleidžia vėlę“)⁴⁵. Iš esmės tą patį vidinį regėjimą ženklina ir pranaše vadinamos moters (greičiausiai – Marijos Magdaliotės) aklumas eilėraštyje „Iš pranašų, kurie tave mylėjo...“ Šio regėjimo paslaptis – vėlgi didžiosios meilės paženklintas, ne tik šiame gyvenime, bet ir amžinybėje įvykstantis susitikimas su Dievu.

Iš pranašų, kurie Tave mylėjo,
teliko moteris akla kaip medis
ir amžina vienatvė Galilėjos,
ir bitė renkanti ugninį medų,
nes ją mylėjai, kai į dangų grįžęs
matei: tavęs ji lauks tamsoj beveidėj
ramindama pasaulį, o ant kryžiaus
nemirusi, bus artima lyg žvaigždės...⁴⁶

Kaip matyti, šventieji, jų susitikimas su Kristumi tobuliausiai skleidžiasi anapustinėje – ne tik sielos, bet ir amžinybės – erdvėje. Kita vertus, Magdaliotė, panašiai kaip ir Mergelė Marija, įgyja ir kasdienybėje veikiančios švento tarpininkavimo galios paguosti, raminti.

Nepaisant „aš“ pranašavimų, galų gale šventieji, jų askezė pasirodo esantys aukščiau pranašų, o vertybinį jų pirmumą dar viename eilėraštyje simboliškai ženklina *dvasios dykumos* erdvė:

O koks šventųjų šaltas violetas,
dailus pasaulis, pranašams apkaręs
jų sparnelius... Dvasia sniegais vėl tapus

⁴⁴ Gražina Cieškaitė, *Žodžiai kaip stigmos*, p. 59.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 22.

⁴⁶ Gražina Cieškaitė, *Antgamtėje klajojanti šviesa*, p. 46.

ištirpstanti, į dangų vėlei kyla.
 Ir tyliai leidžiasi į kūną kapas,
 ir kūnas dvasios dykumoj nutyla – –⁴⁷

Iš evangelinės Jėzaus Kristaus gundymo ar Jono Krikštytojo istorijos atėjusi dykuma – viena ryškiausių simbolinių erdvių Cieškaitės poezijoje, vienas svarbiausių tikrosios dvasios ir tikros širdies ženklų.

Panašiai (tuo pat metu ir visai skirtingai) kaip Cieškaitės poezijoje, žmogaus sieloje įvykstantį susitikimą su Dievu ar tam tikrą sielos nuskaidrėjimą **Donaldso Kajoko** lyrikoje ženklina moterys. Tai vienas dažniausių šventumo link vedančio „kito“ pavidalų. Moteriškumas kaip vidinės „aš“ tapatybės ženklas neretai įgyja ir evangelinį pavidalą. Apie mistinę susitikimo paslaptį eilėraštyje „Morta Marija Žebenkštis“⁴⁸ kalba abi Lozorius seserys. Tai šeima, kuria, kaip sako Evangelija, *Jėzus mylėjo* (žr. *Jn* 11, 5). Kajoko eilėraštyje iš esmės tai yra viena moteris, susitikimas su kuria – tai ir susitikimas su Kristumi. Neatskiriamą Mortos ir Marijos bendruomenę netikėtai išbaigia trečia figūra – Žebenkštis. Primindamas Lozorių, šis vardas galų gale ženklina kitą, „dabarties“ laiko, šventąją. Jos žodžių srautas – tarsi aukščiausias, nuo kančios ar kitos ribinės patirties neatsiejamas šventumo ženklas.

ir kažkodėl:

– aš gėriau vandenį kurs apiplovė
 nazariečio kojas aš gėriau vandenį
 kurs apiplovė nazariečio kojas
 jūs netikit manim jūs netikėjimu neabejojat
 ji krisdavo nuomariu⁴⁹

Simboliniame kelio erdvėlaikyje įvykstanti išpažintis tuo pat metu nuskamba kaip kalbančiosios (šventosios) ligos diagnozė. Tačiau toks kasdienybės diskursas ne tik nepaneigia evangelinio šventumo, bet ir sustiprina eilėraščio „aš“ išgirstos išpažintinės maldos autentiškumą. Dar viena Lozorius šeimos istorija – Kajoko eilėraštis „pakeliui į Betaniją“ – kiek netikėtai prasideda nuo kitos šventos moters Evangelijoje – Kristaus sutiktos Samarietės. Prie šios moters ir ypatingos susitikimo vietos Kajokas sugrįžta ir eilėraštyje „samarietė“⁵⁰. Labiau nutylimas nei išsakomas stebuklas *prie šulinio*

⁴⁷ Gražina Cieškaitė, *Žodžiai kaip stigmos*, p. 81.

⁴⁸ Donaldas Kajokas, *Mirti reikia rudenį: Eilėraščiai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2000, p. 57–58.

⁴⁹ *Ibid.*, p. 58.

⁵⁰ *Ibid.*, p. 66.

įgalina medituoti laukiamo Jėzaus, susitikimo su juo paslaptį. Žmogaus sie-loje (ar kitoje erdvėje) įvykstantis susitikimas Kajoko poezijoje atkuriamas ir kartu su Marija Magdalieta. Į jos ir kitų dviejų moterų apsilankymą prie Kristaus kapo nurodo eilėraštis „Mk 16, 1“. Pamatinė Magdalietės tapaty-bės dalis yra meilė ir jos dėka beveik (pasikartojantis žodis „galbūt“) įveikta mirtis („nebebus mirties“⁵¹), o vieta prie kapo tampa pagrindine simboli-ne lyrinio subjekto ir ten skubančių Evangelijos moterų – savotiškos šventųjų bendruomenės – savastimi. Iš šventos meilės kylančio bendrumo patirtį liu-dija ir dar viena Magdalietės paskirtis Kajoko poezijoje – palaidoti Judą⁵². Šiuose ir kituose Magdalietės variantuose greta meilės figūruoja ir kita šios šventosios savastis – išorinis (kūno) grožis. Eilėraštyje „fragmentas“⁵³ apie šventosios grožį kalbanti plaukų metonimija žymi tai, kas ryškiausiai gali išlikti Magdalietės ar apskritai šventumo paslaptį medituojančio žmogaus atmintyje – išskirtinėje šv. Augustino sielos erdvėje (kurią galima atpažinti pirmoje strofoje). Kaip ir visoje Kajoko poezijoje, daiktai ir kūnas yra pasau-lio grožį neabejotinai inspiruojanti ir sustiprinanti galia⁵⁴.

⁵¹ Donaldas Kajokas, *Karvedys pavargo nugalėti*: Eilėraščiai, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 36.

⁵² *Ibid.*, p. 90. Kontekstui įdomi dar viena poetinė Judo laidotuvių versija – austrų poe-tės Christine'os Busta eilėraštis „Vėlyvas užrašas apie Simoną Kirenietį“. Kryžiaus kelyje (Jeruzalės gatvėse) Kristų sutikęs Simonas, būdamas svetimas visa žinantiems apaštalams, jiems prilygsta savo šventa drąsa ir savotišku sąmonės nušvitimu: „[...] „Kur buvai, / Kai Jėzų varė Golgoton?“ / „Panešėjau jam kryžių, / panešėsiu ir Judą“, – pasakė“ (Christine Busta, *Druskos sodai*, iš vokiečių kalbos vertė Antanas Gailius, (ser. *Aidai. Poezija*), Vilnius: Aidai, 2004, p. 73). Veiksmas nuo medžio nuimant Judą traktuojamas kaip tiesa ir kaip *ant-rą kartą išpažintas tikėjimas*. Taigi pamatinis susitikimas nulemia atsigręžimą į kitaip (tačiau kaip ir Kristų) pažeistą „kitą“, kas ir liudija nekanonizuoto Simono šventumą.

⁵³ Donaldas Kajokas, *Mirti reikia rudenį*, p. 102.

⁵⁴ Iš platesnio moderniosios Vakarų poezijos konteksto: Marijos Magdalietės kūnas jos šventumo ženklu tampa ir Czesławo Miłoszo eilėraštyje „Marija Magdalieta ir aš“. Vienas iš svarbiausių su šia šventąja susijusių evangelinių įvykių (demonų išvarymas) atkuriamas savotišku metafizinės estetikos principu: laukimą ar nuostabos ištiktą Magdalietės tapa-tybėje įkūnija mįslinga jos laikysena („O ji, vieną koją parietusi po savim, / Kitą sulenkus per kelį, sėdi įsižiūrėjus“) ir ypatingas paveikslo (kuriame ji nutapyta) autoriaus santykis su šventąja („pasirašo dailininkas, anuomet jos geidęs“). Šiai šventajai, jos paveikslui ar apskritai laikui (evangeliniam, tapymo, paveikslo stebėjimo...) būdingas sąstingis reiškiasi ir poeto eilėraštyje „Kaukolė“. Šį kartą atkuriamas kitas evangelinis epizodas – susitikimas su Jėzumi po jo mirties, o pagrindinis šventumo akcentas yra lyrinį subjektą ir Magdalieta jungianti ribinė patirtis („beveik visai anapus peržengus“). Vėlgi kūniškumas kaip neat-siejama šventumo dalis Magdalietai padeda išgirsti ir svarbiausią kreipimąsi („Sustingus mąsto šimtmetį ir antrą / Klepsidroj miega smėlis... Matė juk / Ir juto ant peties Jo šiltą

Magdaliėtės atmintimi („apie lietų dulkėse / ir / magdaliėtės ašaras“⁵⁵) ir kajokiško pokalbio fragmentu prasideda vienas **Gintaro Bleizgio** eilėraštis, ir šios pokalbio-atminties realijos lyriniam subjektui yra kaip ženklas, patikimas būdas leisti į *virpančios sąmonės*, jos dvasios ir *kūno dykumą*, kurią lemia baimės, tačiau ir savotiško estezijos patirtys. Ši sielos erdvė pažįstama ir kitiems poeto tekstams. „dykuma“ – taip vadinasi knygos *Jonas Krikštytojas* skyrius, kuriam priklauso šio šventojo (eilėraščių ciklas „jonas krikštytojas“) ir šv. Pauliaus (eilėraščių ciklas „iš damasko“) istorijos⁵⁶. Kalbėdama apie eilėraščių ciklą „jonas krikštytojas“, Andrulytė primena apie biblinę šios vietos simboliką⁵⁷, o joje nuskambantį pranašo balsą motyvuotai sieja su subjekto balsu. Dešimt „jono krikštytojo“ dalių – iš gyvenimiško „aš“ tapatumo su Krikštytoju ir (ar) pastangos suprasti jo paslaptį gimusi kalbančiojo istorija. Pranašišką Krikštytojo tapatybę poetiškai intensyviausiai realizuoja septintoji ciklo dalis. Iš tylos pauzių (brūkšniai) dėliojama drastiškai išsiskaidžiusio, bet ir surinkti įmanomo, nes Jėzų sutikusių žmogaus tapatybė. „Aš“ tapatumas su Krikštytoju (ar šventumo link vedantis siekis sutapti) skleidžiasi šv. Augustinui artima išpažintine retorika, dykumos ir kelio simboliais. Svarbiausi kalbančiojo dykumos daiktai yra žiogas ir skėrys. Būdami Krikštytojo metonimija (Andrulytės pastebėjimas), jie gali būti suvokti ir kaip ties beprotybės riba esančios žemiškos bei dvasinės tikrovės sankirtos metafora (Vilimaitės įžvalga)⁵⁸. Dykuma kaip ribinės patirties erdvė veriasi ir ciklo „iš damasko“ eilėraščiuose. Tapdama gyvenamąja erdve,

ranką / Tada, kai priešaušryje pašaukė: „Rabboni!““ (Czesław Miłosz, *Rinktiniai eilėraščiai*, iš lenkų kalbos vertė Algis Kalėda, Eugenijus Ališanka, Almis Grybauskas ir kiti, Vilnius: Baltos lankos, 2011, p. 219, 220).

⁵⁵ Gintaras Bleizgys, *Kai sėlinsi manęs*: Eilėraščiai, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2014, p. 26–27.

⁵⁶ Gintaras Bleizgys, *Jonas Krikštytojas*: Eilėraščiai, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010, p. 37–49.

⁵⁷ „Dykumos prasmė Biblijoje atsiveria kaip simbolinė: dykuma – dvasinio išmėginimo vieta, kur žmogus susitinka ir kovoja su demonais ir pačiu savimi, savo silpnybėmis. Fizinėje dykumoje besislepiančios žvėrys dvasine prasme suprantami kaip žmoguje slypinčios ydos. Gyventi dykumoje – išbūti susitikime su savimi, tai apnuogintos dvasios patirtis, skausmo patirtis. Tačiau dykuma turi ir pozityvų aspektą: buvimas joje leidžia sutikti tikrąjį save ir tikrąjį Kitą – Dievą“ (Elena Faustina Andrulytė, „„Kelias dabar eina manim““: apie G. Bleizgio knygą „Jonas Krikštytojas““, in: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2014-10-12-kelias-dabar-eina-manim-apie-g-bleizgio-knyga-jonas-krikštytojas/122980>, (2016-12-10).

⁵⁸ Skaistė Vilimaitė, „Anapus vėjo“, in: <http://www.bernardinai.lt/index.php/straipsnis/2011-07-12-skaiste-vilimaite-anapus-vejo/65697>, (2016-12-10).

dykuma ir kelias veikia kaip vidinis vienas kitą paaiškinančių šventųjų (sąmoningai ir nesąmoningai šventumo siekiančių) akiratis.

Kalbėdama apie Krikštytojo tikėjimo kelionę Bleizgio poezijoje, Andruilytė akcentuoja *žmogaus sąmonės tyrus*, taigi vidinę sielos erdvę. Kita vertus, Bleizgio eilėraščiuose ne mažiau svarbus ir „geografinis“ erdvės matmuo (kuriuo tarsi nepasitiki kritikė), o tiksliau, kasdienio „čia ir dabar“ konkretumo neprarandanti vieta. Ji taip pat būtina išgyvenant Krikštytojui artimą laukimą. Laukiamo Kristaus erdvė yra Druskininkai ar metaforiška kasdienės kovos dykuma⁵⁹. „Viešpatie, kaip man gyvent / tarp apreiškimo ir kasdienybės“⁶⁰ – taip galima apibendrinti keliaujančio ar „Tu“ laukiančio „aš“ rūpestį, ir šiuo atveju (cituotas eilėraštis „nuo skardžio negyvenamo“) tas rūpestis realizuojamas daugiaplanėmis erdvės metaforomis, kurios artimos tiek Jono Krikštytojo, tiek ir evangelisto Jono („kol Tu stovi prie vartų / prie sielos durų – kaip“⁶¹) vizijoms. Įdomus dar vienas Andruilytės pastebėjimas apie Bleizgį: kūryba ir rašymas poeto eilėraščių kalbančiajam „yra būdas skelbti Kristų, tai iš Dievo gauta užduotis, kurią galima lyginti su bibliinių pranašų misija“⁶². Tokią misiją išties prisiima ne vienas iš čia aptariamų autorių.

Ypatingą sielos, susitikimo su Dievu erdvę ženklinanti Jono Krikštytojo dykuma slypi ir **Skaistės Vilimaitės** eilėraštyje „Cantus firmus“. Giesmė rituališkai giedama tai, kuri vadinama „dykumos pribuvėja“, „šauksmo motina“. Pamatinį Jono Krikštytojo pašaukimą – išsakyti su Jėzaus Kristaus atėjimu realią viltį – įkūnija tiesiogiai neįvardytos šv. Elžbietos figūra: „viltį, nesunaikinamą moters iščių mirtimi“⁶³. Tylos pauzėmis atskirtos septynios eilėraščio eilutės – septynios šv. Elžbietos paslaptys, skaitytojo žvilgsnį simboliškai nukreipiančios į Mergelę Mariją ir jos Sūnų. Svarbiausioji iš jų – kaip išsaugoti viltį iki gimstant pranašui. Per bendrą patirtį su „kitu“ atsiveriantis šv. Elžbietos intymumas („prigludusi prie mylimo peties, Jonu pavadini“) galėtų būti perskaitomas kaip jos pačios ir sūnui pažįstamas laukimas; o giesmė tampa itin parankia šios intymios vidujybės metafora. Ši vidujybė – tai ir meilės bei vilties kupiną šv. Elžbietos pasaulį medituojančio „aš“ maldos erdvė (intensyvi tarsi giesmė).

⁵⁹ Gintaras Bleizgys, *Jonas Krikštytojas*, p. 39, 43, 44.

⁶⁰ Gintaras Bleizgys, *Kai sėlinsi manęs*, p. 22.

⁶¹ *Ibid.*, p. 21.

⁶² Elena Faustina Andruilytė, *op. cit.*

⁶³ Skaistė Vilimaitė, *Iškilmė: Eilėraščiai*, Vilnius: Gimtasis žodis, 2010, p. 52.

Tradiciniais simboliais konstruojamai sielos erdvei priklauso **Skaidrius Kandravičiaus** eilėraščio „šventųjų bendravimas (karališkoji kunigystė)“ bendruomenė. Aliuzija į Pirmąjį Petro laišką (1 Pt 2, 9) žada kanoninę šventųjų kaip Dievo tautos imitaciją. Šios tradicijos akiratyje veriasi ir netikėto kreipimosi paženklinta šventųjų širdies erdvė:

neužsikrėsk
mano širdies amaru
nusiminimo kirminais
suvešėk
mano širdies vainiku
ištikimybės lapais⁶⁴

Eilėraščių galima traktuoti kaip Kristaus šventųjų pokalbį, jiems aiškiai jaučiant ir svarbiausios Širdies vienijantį centrą. Tekstas modeliuojamas kaip tikrosios tiesos („Eucharistijos vaisiai“) link vedanti išpažintis, kuri tarsi dykuma būtina tam, kad būtų įveiktas širdies erdvėje esantis blogis („širdies amaras“, „sielos degėsis“, „dvasios dykynė“).

Remdamasis antikine ir bibrine tradicija (cit. Iz 6, 3; Jer 23, 24), apie Dievą Beuttleris kalba kaip apie ypatingą, mistiškai galimą pažinti erdvę ir vietą⁶⁵. Kaip esminis vidinės sielos erdvės turinys (erdvių tapatumas) tai pasirodo ir aptartuose eilėraščiuose. Dykuma – viena iš dominuojančių sielos metaforų, išsakanti intensyviausią šventųjų ir pranašų sutelktį Dievo akivaizdoje. Dominuojanti sielos erdvės patirtis – „aš“ ir Dievo susitikimą įgalinanti malda. Būdamas bedaiktis pasaulis, sielos vidujybė poetų eilėraščiuose yra ir išskirtinai daiktiška ir tik kaip tokia gali atsiverti tam, kas šventa, – kartu su šventaisiais lyriniam „aš“ medituojant pasaulio sukūrimo, Apreiškimo Marijai ir kitas paslaptis. Poetinėse sielos erdvės variacijose išskirtinę vietą užima šventosios moterys, ypač Mergelė Marija.

Šventųjų kulto erdvė – tarp gamtos ir kultūros. Klausas Guthas, savo žvilgsnį į šventuosius pradėdamas nuo to, kad šventieji įkūnija Jėzaus provaizdį, šią tiesą pagrindžia komentuodamas šventųjų kulto papročius, kuriuos formuoja tam tikra *vieta, laikas, proga, papročių atstovai ir jų veiksmai*⁶⁶.

⁶⁴ Skaidrius Kandravičius, *Metareligija: Eilėraščiai*, Kaunas: Nemunas, 2004, p. 99.

⁶⁵ Ulrich Beuttler, *op. cit.*, p. 47, 91–94.

⁶⁶ Klaus Guth, „Die Heiligen im christlichen Bauchtum“, in: *Die Heiligen heute ehren: Eine theologisch-pastorale Handreichung*, hrsg. Wolfgang Beinert, Freiburg, Basel, Wien: Herder, 1983, p. 173, 183.

Kalbėdamas apie žmogaus sielos vidujybėje atsiveriantį maldos santykį, ne vienas ir anksčiau aptartas eilėraštis yra savotiška šventųjų kulto reprezentacija, ypač tuo atveju, jei jame esama švenčių atgarsių. Poetini šventųjų kulto išpūdį dar labiau sustiprina išorinė šventųjų gyvenimo, tam tikro su jais susijusio vyksmo kaip savotiško garbinimo erdvė ir ne tiek individualios sielos vidujybė, kiek vienu ar kitu pavidalu pasireiškianti bendruomeninė Dievo atmintis. Nors šventųjų kultas poezijoje skleidžiasi ir tradiciniu dievnamio, bažnyčios pavidalu (šiam akiratyje galima suvokti ir poetines Vaičiūnaitės bažnyčias), šiandien tai įgauna platų gamtos bei kultūros akiratį.

Dar vienas Mergelei Marijai skirtas **Gražinos Cieškaitės** eilėraštis „Sėja šviesą ir tamsą pjauna“ – poetinė giesmė dangun žengiančiai Dievo Motinai. Panašiai kaip „Improvizacija“, eilėraštis dėmesį patraukia labai asmeniško, intymaus kreipimosi judesiu šventės situacijoje:

Kape palikai įkapes ir nuoga
 įėjai į rojų, o Dievas:
 – Apsivilk migla,
 pasislėpki po mano sparnais,
 o Marija!..⁶⁷

Eilėraštis įdomus ir ne taip radikaliai apribotu (kaip atsitinka šioje autorės knygoje), krikščioniškai sugražintu ir pripažįstamu Dievo sukurto pasaulio kūniškumu bei daiktiškumu. Simboliškai pripažįstami daiktai dalyvauja Cieškaitės poezijai įprastoje gėrio ir blogio dramoje. Eilėraštis plėtojamas kaip simbolinė *šviesą sėjančio* ir *tamsą pjaunančio* prado priešprieša, kuri pasirodo esanti kone svarbiausias Dievo sukurto ir žmogaus kuriamo pasaulio ženklas. Nors ir su didelėmis pastangomis, mintis išlaikoma ties krikščioniškai svarbiausiuoju – Meilės įstatymu, kol galų gale meilė ir išpažįstama (pagarbinama) kaip pagrindinis Dievo pasaulio dėsnis, per įsikūnijusį Žodį ateinanti auka. Su Marijos žengimu dangun susijusios aukos patirčiai reikia ne tik metafizinės, bet ir simboliškai daiktiškos erdvės – savo vietą atsikovojančios panašiai kaip meilė:

Aš klausau ir klausausi:
 Aš dedu ant šventyklos akmens
 savo atvirą širdį.
 Įeikit į Meilės namus...⁶⁸

⁶⁷ Gražina Cieškaitė, *Antgamtėje klajojanti šviesa*, p. 218.

⁶⁸ *Ibid.*, p. 220.

Trys Mergelės Marijos šventės – pagrindinis struktūrinis **Skaidriaus Kandravičiaus** eilėraščio „triptichas Mergelei Motinai“ modelis. Judėdamas nuo vienos Marijos dienos prie kitos, pačiu savo gyvenimu subjektas primena rožinio kelią ir taip priartėja prie to, kas svarbiausia – Mariją gali kontempliuoti kaip Mergele ir Motiną⁶⁹. Įminti šias tapatybes derinančią šventosios paslaptį ir yra Švč. Mergelės Marijos švenčių atminties, taigi kulto, tikslas. Apie Marijos ėmimą dangun (paskutinioji ankstesnio eilėraščio dalis) kalba ir kitas poeto eilėraštis. Kultinei Marijos kaip šventosios traktuotei šiuo atveju ypač veiksminga nuo konkrečios vietos neatsiejama, sinestetinė patirtimi pagrįsta dangaus vizija: „Krekenavos bažnyčią bokštais giedančią / Angeliškoji Motina per Žolinę į dangų ėmė“⁷⁰. Marijos ėmimas į dangų pasirodo kaip jos pačios į dangų imamas žmogus. Taip realizuojama teologiškai patikima šios šventosios kaip tarpininkės, savo malda ir kitais būdais aktyviai veikiančiosios šventosios koncepcija.

Visai kitokia ir vis dėlto bendruomenine Marijos kulto reprezentacija galima pavadinti **Donaldso Kajoko** eilėraštyje „nunc et in hora mortis nostrae“. Visa tai, ką mato lyrinis subjektas, yra prašymo „melski už mus“ konkretizacija, į maldos lauką įtraukiant labiausiai jo vertą tikrovę: „du tris eilėraščius Homero juoką mato pasiją / ovalo formą zhuangzi-drugelio meditaciją“⁷¹. Nuolat kintantis gamtos ir kultūros pasaulis – tarsi tobuliausia Marijos garbinimo, o kartu ir dieviškosios kūrybos forma. Sudėtinė šio kulto dalimi, tiksliau, vienu iš tų, už ką labiausiai verta melstis ar išgirsti jo vardą mirties – „dabar ir rožės miego valandą“, – yra Raineris Maria Rilke: „ir rainerio marijos rilkės gando negandą“⁷². Šiam poetui artimas kraštovaizdžio tapsmas ženklina ir dar vieną Kajoko žvilgsnį į Dievo Motinos, kartu ir visos tikinčiųjų bendruomenės šventę. Eilėraštyje „Pabėgimas į Egiptą“⁷³ medituojama tai, kas, regis, svarbiau už Kalėdų paslaptį, – minimalistinis kelio kraštovaizdis. Tačiau būtent kelio erdvė šioje tyliojoje meditacijoje primena apie Kristaus gyvenimo pradžią, o konkrečiam laikui nepriklausantis kraštovaizdis leidžia pajusti ir kelio tęstinumą „dabarties“ laiko link.

⁶⁹ Skaidrius Kandravičius, *op. cit.*, p. 92.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 110.

⁷¹ Donaldas Kajokas, *Karvedys pavargo nugaltėti*, p. 15.

⁷² *Ibid.*

⁷³ Donaldas Kajokas, *Kurčiam asiliukui: Eilėraščiai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2011, p. 37.

Dabartiško laiko kasdienybę Rilke įprasmina (pašventina) ir **Antano Gailiaus** poetinėse psalmėse, kuriose dinamiškai sąveikauja biblinė, poetinė (kultūrinė), kasdienė, gamtinė šventų įvykių erdvės: „Buvo vyras. Tave kaimynu vadinęs, žadėjęs / Gerti paduoti, jei Tu ranką ištiesi, bet aš / Taip nedrįstu, juk žinau, kad mano kaimynas už sienos / Vis praaušus kasdien rūsy saksofoną kankina“⁷⁴. Rilke's poetinei erdvei, tiksliau, nuolat tampančios gamtos pasaulėvaizdžiui, artimas ir Gailiaus *psalmių* kraštovaizdis: „Šakos nulinko hortenzijų, nors viešpatavo ramybė / Žemėje ir danguje? Kas gi, sakyk, jei ne Tu / Ten prašlamėjo? [...]“⁷⁵. Išgirsti „Tu“ balsą, šaukti ir būti pašauktam – taip galima nusakyti ryškiausią Gailiaus psalmių kalbančiojo kaip savotiško pranašo tapatybę. Iš esmės visa pirmoji poeto psalmė (kaip ir kitos trys) yra bibliniam pranašui artimas atsakas į „Tu“ balsą, o šis pokalbis ar iš kreipimosi į Dievą išauganti išpažintis turi bibliškai simbolišką ir kartu itin dabartišką savo vietą bei laiką:

Suka ir suka ratus riaumodamas liūtas aplinkui
 Mūsų stovyklą po Tavo žvaigždėm. O rytui išaušus
 Godžiai žvelgia į mus akim stiklinėm peslys.
 Niekas čia mums nepriklauso: ne mūsų vasaros trumpos,
 Ilgosios žiemos ne mūsų, ne mūsų namai laikini;
 Užvakar Petras kalbėjo, kad net ir vaikai juk ne mūsų,
 Tik laikina dovana; o vis dėlto, vis dėlto⁷⁶

Būdamas paprastas „dabarties“ laiko Petras, dėl savo *kalbėjimo* ir visų tolesnių psalmės įvykių jis yra ir apaštalas. Panašiai kaip veikiantieji asmenys, transparentiška yra ir Gailiaus *psalmių* gamta, kurios reikia atskirti „mūsų“ ir „ne mūsų“ stovyklą ar išryškinti kitą Gailiaus psalmių pranašo (šventojo) tapatybę – siekį atsisakyti žemiškos pilnatvės ir saugumo: „Niekas čia mums nepriklauso“. Nuolankumas – turbūt svarbiausia dorybė, kurios meldžiama pokalbyje su „Tavimi“, o tam padeda visa, kas supa aplinkui: „Todėl ir kartoju kas rytą: / Nieko čia mano nėra, tik Tavo pavasaris dūzgia“⁷⁷. Kita vertus, „mes“ (eilėraštyje varijuojamas subjektas), pagal Dievo sukurto pasaulio tvarką išsižadėdami to, kas jiems *nepriklauso*, tą patį

⁷⁴ Antanas Gailius, *Penkiapėdžio sugrįžimas*: Eilėraščiai, Vilnius: Apostrofa, 2013, p. 15.

⁷⁵ *Ibid.*, p. 16.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 11.

⁷⁷ Ši „kas rytą“ malda kartu su nuostabos šūksniais nuskamba kaip pirmosios biblinio Psalmyno psalmės džiaugsmo analogija: laimingas, kas „VIEŠPATIES įstatymu / džiaugiasi / ir šnabžda jo mokymą / dieną ir naktį“ (*Ps* 1, 2).

žemiškumą išgyvena ir kaip neabejotiną, neišvengiamai į save įtraukiančią vertybę. Tik per šią dialektiką ir įmanomas biblinio Psalmyno žmogui ar šv. Pranciškui artimas džiaugsmas. Tiesa, evangelinis kontekstas šį džiaugsmą leidžia matyti ir kaip klaidingai pasirinkusių apaštalų tapatybę:

Kaip visada netikėtas pavasaris, Viešpatie, Tavo.
Krokai lysvėj pražydo: koks trumpas, graudus ir laimingas
Šitas žydėjimas – nieko mums nebereikia daugiau.
Palapines pastatysim: kiek nori – gal tris, gal vienuolika,
Ant akmenų atsisėdę, į dangų žiūrėsime ir lauksim,
Kol ateis valanda, kai laikas ištirps būtyje.⁷⁸

Džiaugsmingas „čia ir dabar“ žydėjimo siautuly s reprezentuoja visa apimančią Jėzaus atsimainymo patirtį, tuo pat metu – ir apgaulingą apaštalų, visų kitų šventų žmonių viltį likti su Mokytoju, pasirinkus laikinos, pernelyg žemiškos palaimos erdvę. Taigi veikia tas pats dialektikos dėsnis. Būdamas kasdienė ir evangelinė vieta, palapinė, kurioje tik *gera būti*, Gailiaus psalmėje yra ir dieviškąjį saugumą žemėje, „Tu“ artumą žyminti perkeista erdvė, perkeisto žmogaus simbolis⁷⁹.

Rilkiškai tampanti, daiktiška, Dievo sukurto pasaulio paslapčiai transparentiška Gailiaus poezijos gamta (panašiai kaip ir Kajoko šventųjų erdvė) artima vieno labiausiai gamtiškų šventųjų – šv. Pranciškaus tradicijai poezijoje. Pranciškonišką žvilgsnį į gamtą galėtų reprezentuoti šv. Bonaventūros kvietimas atsiliiepti į visos kūrinių šūksnius, nes tik taip įmanomas Dievo šlovinimas⁸⁰. Šiuo atveju verta pastebėti ir tai, kad šv. Pranciškus – viena dažniausių figūrų moderniojoje Vakarų poezijoje ir ne tik Rilke's *Valandų knygoje*⁸¹. Malda, ypač pranciškoniška, ne viename tekste turi konkrečią savo vietą, kuri tuo pat metu rituališkai nurodo į dieviškos anapusių ir

⁷⁸ Antanas Gailius, *op. cit.*, p. 11.

⁷⁹ Vienas išpūdingiausių biblinės susitikimo teologijos vaizdinių – Mozės susitikimo palapinė (žr. *Iš* 33, 7–8). Kreipimosi į Dievą erdve (tikintis jo malonės) palapinė tampa ir bibliiniame Psalmyme (žr. *Ps* 60, 7).

⁸⁰ „Tad aklas tas, kurio neapšviečia toks kūrinių spindesys, kurčias, kurio nepažadina tokie šūksniai, nebylys, kuris nešlovina Dievo dėl visų šių darbų, kvailas, kuris iš tokių nuorodų nepastebi Pirmojo Prado“ (Šv. Bonaventūra, *Sielos vadovas į Dievą*, iš lotynų kalbos vertė Darius Alekna, (ser. *Mystica christiana*), Vilnius: Aidai, 2009, p. 57).

⁸¹ Pavyzdžiui, Busta eilėraštis „Trumpas pranciškoniškas *Miserere*“ – tarsi šv. Pranciškaus malda, jam atsiliiepiant į kiekvieno mažiausio gamtos gyvio kreipimąsi, Dievą šlovinant originaliai pranciškonišku Kūrėjo esaties gamtiškumu (žemiškumu), dangišką „Tavo Jeruzalę“ atpažįstant ir kasdieniškoje erdvėje – „prie saulėgražų stalo“ (Christine Busta, *op. cit.*, p. 74).

jos malonės erdvę⁸². Lietuviškai pranciškoniską Antano Jasmanto, Leonardo Gutausko, Sigito Gedos, Antano Gailiaus poetinę tradiciją tęsia **Skaistė Vilimaitė**. Eilėraštyje „skiautė“ šią tapatybę subjektas įgyja kaip kasdieniškai daiktiškos ir kartu simboliškai metafizinės erdvės dalis. Bibliiniu požiūriu tradicinis dangus – Dievo artumo, jo karalystės, amžinybės simbolis – įgyja pasakiško, o dėl simbolinės ganytojo figūros ir evangelinio daikto-vietos – vežimo – pavidalą.

už skiautę dangaus
 žiogų ganytojo vežime
 atidavei visą savo turtą
 vėjo nuplaktą kriaušę ir
 baltą karvę
 atrastą prieš septynerius metus
 išėjai nuogas kaip Jobas
 per pačią pilnatį
 dilgėlių megztniu⁸³

⁸² Nuo vietos („Kai jį pakvietė kardinolas / prie gausiai padengto stalo“) savo žvilgsnį į šv. Pranciškų pradeda ir evangelikų teologė bei poetė Dorothee Sölle. Jos kūrybą persmelkiantį socialinį-politinį balsą eilėraštyje „istorijos apie šventąjį pranciškų“ reprezentuoja klausimas, kas ir kokia yra laisvė; žr. Dorothee Sölle, *Loben ohne Lügen: Gedichte*, Berlin: Fietkau, 2000, p. 100. Autorei būdingą eilėraščio-maldos koncepciją originaliu poetiniu pavidalu realizuoja dar vienas su šventaisiais susijęs eilėraštis „malda pagal pirmą jono laišką 3 eilutė 2“. *Sūnūs ir dukterys tavo karalystėje* šventi (*apreikšti*) gali būti tik aiškiai įsisąmonintos etinės, pilietinės atsakomybės bei tiesos dėka, į šį sąmoningumą ir kviečiant nuo pat eilėraščio-maldos pradžios:

Ir dar nepasirodė kas mes būsime
 o dieve tu kuris atveri ir apreiški
 kada ateis laikas
 kada mes būsime matomi
 kada tiesa taps matoma ant mūsų
 kada taps matoma ant mūsų miestų
 čia gyvena dievo sūnūs ir dukterys
 kurie juodų nelaiko skyrium nuo baltų
 ir turkų neatskiria nuo vokiečių
 ir moterų nepašalina nuo tiesos atradimo
 kada mes tapsime matomi dieve
 kaip tavo dukterys ir sūnūs

(Dorothee Sölle, *Zivil und ungehorsam: Gedichte*, Berlin: Fietkau, 1990, p. 108, vertė Kamilė Jaraitė). „Kas tiksliai žino, kas yra poezija, o kas yra malda?“, – klausia Sölle, savo metafizine-estetine svajone pavadindama tobulą poeziją, kuri tuo pat metu yra malda (Dorothee Sölle, *Das Eis der Seele spalten: Theologie und Literatur in sprachloser Zeit*, Mainz: Matthias-Grünwald, 1996, p. 75).

⁸³ Skaistė Vilimaitė, *Tu*, Vilnius: Dialogo kultūros institutas, 2004, p. 18.

Šv. Pranciškui būdingą ir Gailiaus poetinio „aš“ askežę („niekas čia mums nepriklauso“) primenančią laikyseną sustiprina ir dar vieno švento žmogaus – Jobo aliuzija. Svarbiausiu įvykiu šiame dangaus karalystės rojuje ir jį simboliškai ženklinančioje kelio erdvėje yra vis stipriau, asmeniškiau, kartu ir visuotiniau atpažintas šv. Pranciškus:

Lydos viduriuose sutikau tave
 Asyžietį
 griuvėsiais ir žydų dejonėmis
 vejiesi mane, basakoji paukšti
 dulkėtais sparnais kraujyje skraidai
 Pranciškau
 tavo vynuogės – puikios
 ir vynas – stiprus
 nugirdei mane, rudas Dievo ériuk
 nugirdei savo kančia – saldžiausia viduramžių vynuoge
 užmigdei Viliaus akmenyse
 tėve
 Strazdelio, Vienužio, Vijono lūpomis
 išvedei tyruosna
 ir palikai silpnaširdę dukterį
 basumo išmoks⁸⁴

Susitikti šv. Pranciškų (ar kitą šventąjį) įmanoma tik kitų (šventųjų) patirties dėka, susitikimo rojų išgyvenant pranciškoniškai šventų žmonių bendruomenėje. Šv. Pranciškų, Jobą, Vilių Orvidą ir eilėraščio subjektą sieja simbolinė askežės ir per ją pasiekiamo šventumo – dykumos, tyrų bei akmenų – erdvė. Lyriniam „aš“ (*dukteriai*) ypatingos erdvės reikia, kad atsilieptų į praeities ir dabartinių šventųjų bei pranašų girdimą Dievo balsą ar jų pačių kreipimąsi (į „silpnaširdę dukterį“). Kitame poetės eilėraštyje „veltiniai“ šv. Pranciškaus gamtos erdvė subjektą sugrąžina prie pranašo Danieliaus Dievo meditacijų. Saule, mėnuliui, vėjais, sniegu Viešpatį šlovinęs pranašas (žr. *Dan 3, 50*) eilėraštyje reiškiasi dykumos simbolikai artimų sniegynų pavidalu: „Danieliaus sniegynuose / senas purply / nešioju tavo veltinius / pievų purvu apskretusius“⁸⁵. Mįslingas eilėraščio „tu“ savyje derina tiek to paties šv. Pranciškaus, tiek ir įsikūnijusio Žodžio tapatybę.

Dar vieno pranciškono – šv. Antano – santykį su pasauliu ir Dievu modeliuoja **Arno Ališausko** eilėraštis „Du šventieji: Antanas“. Pagrindinis

⁸⁴ *Ibid.*, p. 19.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 47.

subjektas – prieš šv. Pranciškų lengvai burnojantis šv. Antanas – perteikiamas pranciškonišką žaismą primenančia (auto)ironijos stilistika, populiarųjų *Šventojo Pranciškaus žiedelių* istorijų (pamokslai paukščiams ir žuvims) aliuzijomis.

O tas tai atseit labai protingas –
 Kalbėdavo paukščiams,
 Skėryčiojosi, giedojo, švilpavo.
 Aš nepavydėjau,
 Bet iškart supratau esąs pašauktas padaryti daugiau –
 Paukščiams tai kiekvienas durnius gali, o tu pasakyk
 Pamokslą žuvims –
 Tos gi iš viso negirdi, juo labiau
 Po vandeniū, tarp skenduolių, dumblynų, maurynų,
 Geriausi atveju – pagoniškai graikiškų nuolaužų [...]»⁸⁶

Nuosaikaus maišto persmelktas pašnekesys su Dievu turi ir savo erdvę – vieną esminių faktorių parodyti „aš“ (šv. Antano) pranašumą ar suabejoti Dievo valia. Nuodėmingą būvį žymintys *maurynai* (kiek artimi toliau mūsų aptariamiems šventųjų požemiams) yra tarsi atskaitos taškas pokalbiui ir kartu žingsnis į transcendentinę amžinybės erdvę („Tai kodėl jis arčiau už mane, / Beveik dešinėj, tarp orių šventųjų?“).

Šiuolaikinei pranciškonybei priklauso ir skirtingas – gamtos bei kultūros – erdves jungianti **Rimvydo Stankevičiaus** poezija. Eilėraštyje „STATU-LOS. Šv. Pranciškus (Elektrėnų kapinės)“, imituojant vieną populiariausių šventojo tapatybių, „aš“ ją prisiima kaip tas, kuriam *patinka* (šiuolaikinė bičiulystės santykių retorika) šv. Pranciškaus ir Dievo linksmumas.

Man patinka.
 Tavo Dievas tikrai moka juoktis.
 Tavo Dievas tikrai moka žaisti –
 Anuolaik Asyžiuje
 Aš ant tavo dalies –
 Dabar gi tu ant manosios –⁸⁷

Eilėraštis baigiasi kitu pranciškoniškai iškalbingu „man patinka“: „Nes man patinka / Kaip pradedi: // Broli vilke...“⁸⁸ Būdama kiek paradoksaliu

⁸⁶ Arnas Ališauskas, *Rentgeno nuotraukų albumas: Eilėraščiai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007, p. 46.

⁸⁷ Rimvydas Stankevičius, *Patys paprasčiausi burtažodžiai: Poetinės apeigos*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2010, p. 41.

⁸⁸ *Ibid.*, p. 42.

impulsu patirti linksnumą, kapinių erdvė yra ir tradicinis atskaitos taškas įsitraukti į Dievo artumą – *Jo paunksmę*. Dieviškąją vienos ar kitos gyvenamosios erdvės tapatybę sustiprina kvapo, balso ir kitas (savo kūniškumu pranciškonybei artimas) juslinis pažinimas. Kaip sako Guthas, šventųjų *paveikslai* ir kiti panašūs daiktai bei vietos (šventųjų kapai) šventųjų kulto forma tampa (įsitvirtina) per atskiro tikinčiojo ir tautos poreikį garbinti⁸⁹. Paveikslų vaidmenį Stankevičiaus eilėraščiuose atlieka būtent *statulų* variacijos. Nuo šio, vėlgį konkrečią savo erdvę (savotiško kulto terpę) turinčio, objekto prasideda ir pranciškoniškos kasdienybės eilėraštis „STATULOS. Besilukštenantis (Viliaus Orvido sodyba)“. Vietos kaip tokios reikšmingumą implikuoja jau pokalbis teksto pradžioje: „Čia – ne vieta, / Kur galėtum ką nors nustebinti – / Seniai čia visi pripratę / Prie Dievo stebuklų, regėjimų, / Droviai prabylančių stigmų, duonos / Be pavilgo...“⁹⁰ Detaliai išvardijant tai, kas gali trukdyti nuostabai, šis neigimas skirtas jo priešybei – patvirtinti tai, kas verta tikrosios (ne ironizuojamos) nuostabos. Aprašoma vieta, jos akmenys yra susitikimo erdvė, artima ir Samarietės susitikimo su Kristumi (prie šulinio) ar nuo kapo nuristo akmens situacijai. Neigimo neigimo retorika – tarsi dar viena pranciškoniško žaidimo, minties ir žodžio paradokso forma. Jos strategiją patvirtina ir tariamas džiaugsmas būti be Dievo:

Geras ir lengvas buvo tas laikas,
Kai galėjom negirdėti tavo šnopavimo,
Konvulsyvių, spurdančių judesių iš po
Ledo, nejusti
Tavo žvilgsnių, įremtų į nugaras...⁹¹

Susitikimo *konvulsijų* persmelkti tikėjimo *raupsuotieji*, galų gale išgirde „tavo“ *šnopavimą*, yra pašventinti tarsi Orvido akmenys, paukščiai ar visa kūrinija, apie kurią kalba poetas ir kurią leidžia išvysti „tavo“ žvilgsnis. Šie „besislapstantys pranašai“ (septintoji strofa) savo nerimu primena ir pranašus Joną bei Jeremiją. Eilėraščio „STATULOS Evangelistas Jonas (Arkikatedros bazilikos frontonas)“ centre – į Joną Evangelistą įsižiūrintis savotiškas pranašas („aš“), kurį su evangeliniu šventuoju sieja (poetinio) balso, žodžio, knygos patirtys.

Tau bepigiu – viskas tau sudiktuota.
Tu net ne žmogus – tik knyga apie jį, todėl

⁸⁹ Klaus Guth, *op. cit.*, p. 193.

⁹⁰ *Ibid.*, p. 86.

⁹¹ *Ibid.*, p. 87.

Nebijau. Net ir erelio, kuris
 (išsiaiškinau) visai nevykdo
 Tavo paliepiamų...⁹²

Jonas Evangelistas kaip knyga, pasižymėdamas žmogiškas galias peržengiančia šventojo tapatybe, tuo pat metu nuskamba ir (auto)ironiškai. Šv. Joną ir lyrinį subjektą suartinanti Žodžio patirtis tarsi patikrina žmogiško „aš“ buvimo netikrumą:

Neabejoju, yra ten ir apie mane –
 Juodą švelniakailį žvėriūkštį,
 Besimaivantį po tavo langu palaikiais
 Kareiviškais batais, moderniausiu ausinuku.⁹³

Apaštalo Jono tapatybę prisiima ir kito su šventųjų paveikslų tradicija susijusio eilėraščio – „pozuuju paveikslui“ subjektas. Balsas kaip pagrindinė pranašo tapatybė dominuoja leidžiantis į šiuolaikinę Patmo salos erdvę, bandant visu kūnu pajusti, ką reiškia apaštalo regėjimas:

Liepsna, siautėjanti viduriuose,
 Spazmai skrandyje, žodžiai
 Tąsūs lyg seilės, siūbuoja –
 Siūbuoja, nuo lūpų nenori atplyšti...⁹⁴

Eilėraščio pavadinimu fiksuojama situacija ženklina ironišką distanciją su paties subjekto, „kito“ šventumu, o galbūt – tiesiog negalimybę pasirinkti tarp tikro ir tik suvaidinto santykio su šventuoju ar Dievu. Pozavimas (*pagunda pozuoti*) – tarsi „veidrodžio labirinto“, apie kurį kalba poeto kritikė Speičytė⁹⁵, forma, kai poetas nuolat renkasi savo atspindį ir matuojasi vis naują religinės patirties tapatybę.

Tai paveikslas, kuriame Jonas
 Ryja angelo ištiestą knygą...

Iš kur žinau?
 Iš vaikystės.
 Ne – dar iš anksčiau.

⁹² Rimvydas Stankevičius, *op. cit.*, p. 65.

⁹³ *Ibid.*, p. 66.

⁹⁴ Rimvydas Stankevičius, *Ryšys su vadaviete: Eilėraščiai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2012, p. 19.

⁹⁵ Brigita Speičytė, „Signalas iš vadavietės“, in: <http://literaturairmenas.lt/2013-02-01-nr-3412/520-knygos/794-brigita-speicyte-signalas-is-vadavietes-daile>, (2016-12-10).

Jis buvo atverstas knygoje,
Kurią tuo metu
Sunkiai ir skaudžiai rijau.⁹⁶

Iš Apreiškimo Jonui ar Ezechielio knygos (žr. *Ez* 2, 8) ateinantis ryjamos knygos simbolis išsako ne tik didžiulį igralinančią žodžio patirtį, bet ir autentiškos religinės patirties ilgėsį, o ši autentiškumo išpūdį sustiprina tarsi Jeremijo knygos citata nuskambanti vaikystės aliuzija (žr. *Jer* 1, 5). Toks Stankevičiaus subjekto *pozavimas* primena vieną Mariaus Buroko eilėraščių dar iš XX a. pabaigos. Rašytojas atsiduria karnavalizuotame hagiografijos pasaulyje, kuris tampa autoironiška šiuolaikinio (*plėšomo*) autoriaus, literatūrinio gyvenimo (su jam būdingais „kančios atributais“, „dievo“ ir „velnio“ kova) metafora⁹⁷. Šioje Buroko knygoje apskritai gausu hagiografinių, Ezechielio ir kitų pranašų aliuzijų, skirtų ironiškai suvaidinto šventumo traktuotei. Poeto kaip šventojo, šventojo kaip poeto tapatybės (turinčios ir individualų meninį sprendimą) suartina Buroko, Stankevičiaus, kaip matysime, ir Bleizgio poeziją⁹⁸.

Šventųjų paveikslai (plačiaja prasme) yra ir **Skaistės Vilimaitės** poetinio kulto dalis. Eilėraštyje „Pieta“ šis paveikslas kalba apie autentišką maldos santykį su Jėzumi ir jo kančia. Kalbančiojo maldos vizija – Dievo Motinos kančios akivaizdoje susiliejančios dvi – Kamos vestuvių ir Kristaus mirties – erdvės. Pagrindinis skausmo simbolis šioje vizijoje – „Šeši akmeniniai ašočiai plūsta krauju“. Kaip ir nauji vardai Kristui („strėlė be smaigalio ant tavo delnų“⁹⁹), šis simbolis leidžia vis iš naujo patirti, ką reiškia Dievo Sūnus. Lyrinio „aš“ patiriamą dramą sustiprina struktūrinė eilėraščio dominantė – grėsmingo, skausmą keliančio judėjimo („vilnija perplėštas apsiaustas / erodui šokančios mergaitės žingsneliu“) ir meditatyvios statikos (pietos) įtampa.

Remdamasis gamtos teologijos, krikščioniškosios pasaulio sukūrimo teologijos tradicija, Beutleris joje mato *erdviškai daiktišką būti, kūriniją atveriančią jutiminę gamtos transparenciją*; kalba apie jutiminį ir simbolinį gamtos

⁹⁶ Rimvydas Stankevičius, *op. cit.*, p. 19.

⁹⁷ Marius Burokas, *Ideogramos: Eilėraščiai*, Vilnius: Vaga, 1999, p. 3–4.

⁹⁸ Tam tikra šventųjų ir jų šventumo pasireiškimu forma paveikslas tampa ir Miłoszo poezijoje. Šiuo atveju platesniam kontekstui verta prisiminti *teologinį traktatą* rašantį poeto „aš“, kuris (kaip sakoma kitame eilėraštyje) *žino, kaip turi būti danguje* („žinau, nes ten buvojau“) ir kuris (vienoje iš minėto traktato dalių) meldžia Mergelės Marijos kulto autentiškumo; žr. Czesław Miłosz, *op. cit.*, p. 222, 349.

⁹⁹ Skaistė Vilimaitė, *Iškilmė*, p. 54.

kaip kūrinijos raiškumą¹⁰⁰. Transparentiška, jutimiškai daiktiška bei simbolinė yra ir šiame skyriuje aptarta gamta, kurią galima suvokti kaip šventųjų kulto erdvę. Kulto įspūdį lemia bendruomeninė maldos ir švenčių patirtis bei erdvės daiktiškumas – kalbantis apie Dievo malonę, šventuosius jungiantį džiaugsmą ar prie šventųjų priartinančią kančios patirtį. Šventieji išpažįstami ir garbinami pagal įprastus tradicijos „reikalavimus“ ir kartu pagal ryškius „dabarties“ laiko ženklus. Viena iš tokių tradicijų – Pranciškaus Asyžiečio, kartu ir visos pranciškonybės įrašai kultūros (šventųjų *statulų*) istorijoje. Poetas, rašantysis yra viena ryškiausių kultūros žmogaus tapatybių.

Šventųjų pragariai ir gėmės. Savo studijoje Beuttleris kalba ir apie vietas, kuriose Dievas nėra atrandamas. Remiantis Martinu Buberiu ir kitais autoriais, apibendrinami vadinamieji *nesančio Dievo arealai*, *Dievo plyšiai*, *Dievo tuštuma*, *skausmingos Dievo netekties*, *Dievo tamsos*, *pragaro vietos*¹⁰¹. Neatsitiktinai būtent šioje vietoje autorius užsimena ir apie poeziją. Tolesnei poezijos analizei reikšmingai nuskamba ir Ratzingerio refleksija apie „Tikėjimo išpažinimo“ pragarus, į kuriuos: „Jėzus nužengė ne tik savo mirtyje ir po savo mirties, tai nuolatinis Jo kelio dėmuo: norėdamas perkeisti visą istoriją nuo pat jos ištakų, nuo ‚Adomo‘, jis turi nusileisti, pereiti ją ir iškentėti. Ypač Laiške žydams primygtinai pabrėžiama, kad nuo Jėzaus misijos, nuo per krikštą iš anksto pavaizduoto Jo solidarumo su mumis visais neatsiejamam nusileidimas į žmogiškosios būties grėsmes ir pavojus“ (cit. *Žyd* 2, 17; 4, 15)¹⁰². Toliau aptariama šventųjų erdvė dažniausiai žymi jų pačių ar eilėraščio subjekto sielą, kuriai išsakyti pasirenkama ir gamta bei kultūra. Taigi tarsi išliekame ankstesnių skyrių tematikos lauke. Vis dėlto pragariai išskirtini ir kaip specifinė šventųjų vieta, kurioje Dievas ir atrandamas, ir ne.

Kūrybiškai intensyviausias **Gintaro Bleizgio** poezijos pranašas yra žuvis pilvo pragaruose atsidūręs Jona. Jonos atgailos „psalmes“ autoriui „išmėtant“ per visą knygą, skaitytojui atsiranda poreikis suskaidytą lyrinį subjektą (ar pranašą Joną) surinkti į tam tikrą (meta)fizinį vienį. Lyriniam subjektui būdingas ypatingas patirtinis žinojimas, ką reiškia būti Jonos (ar

¹⁰⁰ Ulrich Beuttler, *op. cit.*, p. 503, 505–506.

¹⁰¹ *Ibid.*, p. 19–20.

¹⁰² Joseph Ratzinger, *op. cit.*, p. 41. Šiai erdvei artima ir simbolinė Evangelijos dykuma, kurioje Jėzus „nužengė į mirties prarają, į apleistumo naktį, beginklių paliktumą likimo valiai. Tokį šuolį Jis išdrįso atlikti kaip Dievo diktuojamą meilės veiksmą žmonių labui“ (*Ibid.*, p. 50).

kito šventojo bei pranašo) mirties požemiuose, klaidžioti ribinėje pragarų erdvėje. Nuo skausmingos pastangos įvardyti šią būseną ir prasideda „jonos atgailos eilėraštis I“, o baigiasi malda – tarsi psalmių skundas ar to paties Jonos knyga:

Dieve įdėk man ausis kai žengsiu į požemius
 žengsiu pats iš savęs leisk išgirst
 Tavo balsą ir Tau įsakius žuvis
 pasaulis tegu išvemiamane
 iš šito kūno¹⁰³

Kaip įžanga į tolesnę patirties kelionę, ši malda *išgirsti* primena anksčiau aptartą Jono Krikštytojo dykumos erdvę. Liudydamas apie mirtį, pasaulį be Dievo, dykumos buvimas žuvies pilve yra ir susitikimo su Dievu, išgirsto jo balso ženklas, pranašystės pradžia. Kiekvienas kitas ciklo eilėraštis – konkreti žinia iš požemių ir būdas būti *išventam*. Būti savo kūno ar pasaulio pilve – tai ir beprotnamiui artima buveinė („jonos atgailos eilėraštis VI“), ir bandymas įminti, kas yra siela, ką reiškia kalbėti apie ją („jonos atgailos eilėraštis III“). Viena iš emocinės ir poetinės įtampos strategijų – atsakyti neįmanomi klausimai, pavyzdžiui, kaip išbūti esant Dievo artybėje.

baisi audra kad aš eisiu
 į pabaisos pilvą
 į žemės gelmes

 gyvensiu baisioj vienatvėj baisioj
 Dievo artybėj – kaktą į kaktą dantis
 į dantį – – turėsiu prabilti

 išrėkti
 pasaulį
 išrėžti save užrašyt
 net kai akys nemato
 kai jau nebebus gyvenimo nes

 juk nė vienas
 negalim pabėgt nuo savęs¹⁰⁴

Simbolinę savo erdvę turintis rašymas veriasi kaip viena iš realiausių galimybių išsigelbėti. Eilėraštis kaip konkretus (įvietintas) užrašymo pavi-

¹⁰³ Gintaras Bleizgys, *Sodas: Eilėraščiai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2012, p. 26.

¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 32–33.

dalas vienoje iš dalių prilygsta nukryžiavimui, ir tai yra kone vienintelis būdas suprasti Kristaus kančios paslaptį („jonos atgailos eilėraštis IV“). Apie rašymą ir kalbėjimą iš esmės kalba visi ciklo eilėraščiai. Iš naujo kalbėti (rašyti), atsiliepti į Dievo šaukimą, iš naujo ar pirmą kartą susitikti su Dievu ir yra gyvenimo pilve kaip ribinės bei krizinės situacijos (būsenos) prasmė („jonos atgailos eilėraštis V“). Kaip ir Jona, būdamas ir *išventas*, ir (tuo pat metu) dar tik bandantis išsigelbėti iš kančios, eilėraščių „aš“ įsikuria pranašui artimoje atgailos erdvėje. Iš pirmo žvilgsnio tarsi nedominuojanti atgailos patirtis įrašoma per būtent vietas, jos daiktų ir žmogaus veiksmų simboliką. Atgailos akcentas atliepia egzegetinę Jonos knygos tradiciją – šią knygą suvokti kaip pamoką apie žmogaus prigimtį ir dieviškąją malonę¹⁰⁵. Ryšį tarp Jonos įvykių ir Kristaus istorijos nubrėžęs IV a. teologas Teodoras Mopsuestietis trijų dienų Jonos buvimą jūroje ir išgelbėjimą sieja su Kristaus mirtimi ir prisikėlimu po trijų dienų, mato ryšį tarp Jonos siuntimo į Ninevę ir Kristaus perduodamos žinios apie visų tautų išgelbėjimą¹⁰⁶.

Ribinei pranašo Jonos situacijai artima grėsmės patirtis, kartu dieviškojo teisingumo ir gailingumo akiratis skleidžiasi ir trečiojoje **Antano Gailiaus** psalmėje:

Iš vandenių sietuvos

Kyla balsai lyg migla, o vėjas juos bloškia pakriaušėn,
 Neša ir sklaido laukuos – andai mieste jau girdėjau
 Kalbant, kad niekadoms jie Tavęs nepasieks, kad Tavęs
 Gal iš viso nėra, kad mums virš galvų ne paskliautė
 Skaistvario gryno, tvirta, tik dieną nuo oro pasmėlus,
 Bet vaiski vakarais ir rytmetį ankstų, Tavasis
 Būstas, buveinė, kurion ir mus kada nors pasiimsi
 Į kareivijų pulkus, ugnies kalavijais ginkluotus, –
 Ne, kad ten tik ertmė, tamsi, juoda ir ledinė,
 Iš kurios mum nėra ko laukti – nebent prapulties.¹⁰⁷

Ši *girdėjau kalbant* situacija primena ir 31-osios biblinės psalmės *šnekėjimą kuždomis* – kad „klaikas iš visų pusių!“ (*Ps* 31, 14), ir savo veidą tariamai

¹⁰⁵ Charlotte Köckert, „Der Jona-Kommentar des Theodor von Mopsuestia“, in: *Der problematische Prophet: Die biblische Jona-Figur in Exegese, Theologie, Literatur und bildender Kunst*, hrsg. Johann Anselm Steiger, Wilhelm Kühlmann, Berlin, Boston: Walter de Gruyter, 2011, p. 14.

¹⁰⁶ *Ibid.*, p. 9–10. Tikruoju Jona Ratzingeris Jėzų vadina pastebėdamas, kad savo veiklą jis pradeda stodamas „nusiđėjėlių vieton“; žr. Joseph Ratzinger, *op. cit.*, p. 34.

¹⁰⁷ Antanas Gailius, *Penkiapėđžio sugrįžimas*, p. 20.

slepiančio (nesirūpinančio) Dievo patirtį (žr. *Ps* 10, 11). Išlikti šios grėsmės akivaizdoje Gailiaus poetiniam subjektui reiškia išsaugoti tikėjimą tuo, kas yra *Tavasis būstas, buveinė*, išeiti iš jos sustiprinus žinojimą, kad visas (meta)fizinis kraštovaizdis, taigi ir *gelmės*, priklauso Dievui („per Tavo didelį dangų“). Bibliinių psalmių *gelmės*, iš kurių šaukiasi žmogus (žr. *Ps* 130), atkuriamos ir Gailiaus eilėraštyje „Jeremijas“. Klaiko būseną realizuoja konkretūs biblinės ir kasdienės gamtinės erdvės ir laiko ženklai, nakties laiko situacija, savo adresato nepasiekiantis šauksmas *tyruose* – išbandymų ir gundymų dykumoje¹⁰⁸. Pagrindinis rūpestis yra per dvi eilėraščio strofas vystomas klausimas „kas išgirs“, kuris primena pranašo Jeremijo raudą *tyruose* (žr. *Jer* 4, 27; 9, 9), kartu ir evangelinį *tyruose šaukiančiojo balsą* – Joną Krikštytoją. Eilėraštyje atkuriami sąstingio būsenos išauga į biblinę priesaką – *Stokis ir eik* (žr. *Jer* 1, 17), o šis kvietimas įgauna ir konkretaus, savo daiktišku pavidalu dabartiško kelio pavidalą („Šaltas vieškelių molis“). Nepaisant ribinei patirčiai artimo buvimo *gelmėse*, Gailiaus pranašo (ar kasdienių pranašų) balsas iš esmės yra laukiančio ir į „Tu“ šauksmą atsiliepančio žmogaus balsas. Biblinės pragarų *gelmės* tuo pat metu yra ir *įščios*, kuriose Jeremijas, būdamas dar iki gimimo, buvo pažintas Dievo.

Kur kas radikalesnėje pragarų erdvėje atsiduria **Donaldas Kajoko** poemos „Stabtelėjimas: Emausas“ kalbantysis. Bibliinių psalmių skundo ar Jeremijo raudų atmosferai nuteikia jau kūrinio paantraštė – „Neviltiškoji“. Ją sustiprina ir kūrinio moto – Kristaus žodžiai ant kryžiaus. Kristus kaip eilėraščio kalbantysis atrodo paniręs į besąlygišką, prisikėlimo viltį atšaukiantį pyktį. Jis persmelkia tiek „dabar“ laiką, tiek ir žvilgsnį atgal, į praėjusius Evangelijos įvykius. Nužengimu į *pragarą* Ratzingeris vadina ne tik Jėzaus mirtį, bet ir jo *įžengimą* į kitų nuodėmę¹⁰⁹. Galima sakyti, Kajoko poema ir yra apie šį *įžengimą*, apie tai, ką reiškia *nusileisti, pereiti, iškentėti*. Vienas radikaliausių *tos vietos* (kaip sakoma eilėraštyje), arba pragarų, pavidalų yra jos pačios nebuvimas, žmogų įkurdinantis prieš neįmanomą būties ir nebūties pasirinkimą:

Aš leidžiuosi ratais ton vieton kurios nebėra
kas vadins ją būtįm tas klajos tartum amžinas
žydas o kas pavadins nebūtįm klyks iš siaubo¹¹⁰

¹⁰⁸ Antanas Gailius, *Šičia: Eilėraščiai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1997, p. 57.

¹⁰⁹ Joseph Ratzinger, *op. cit.*, p. 35.

¹¹⁰ Donaldas Kajokas, *Mirti reikia rudenį*, p. 42.

Šis siekis nusikelti į pragarus, o galbūt tiesiog išbūti juose („Į vieškelio dulkes grimztu kaip į dvokiančią / išmatų duobę lig dugno grimztu lig Emauso / skerdyklos gliuamėsių lig gyvuonies galo“¹¹¹) yra tarsi pastanga įminti mistinę šios erdvės paslaptį, suprasti, kas yra nukryžiuavimas. Šios paslapties meditacijai kartu su Dante pasitelkiami tokie bibliniai įvykiai kaip Jokūbo grumtynės su angelu, Jėzaus kvietimas klausyti, vis atsikartojantis Emauso kelias. Tiesa, grėsmė atšaukti Emauso įvykius ypač radikaliai nuskamba meldžiant *nebūt prikeltam*¹¹². Tačiau negatyviosios teologijos klasiką primenantis dvigubas neigimas, išskirtinis tylos poetikos vaidmuo primena apie poetinę Kajoko dominantę – paslaptis „tik“ medituoti.

Konkrečią savo erdvę ir patirtis poemoje turintis laikas po Kristaus mirties evangeliniu požiūriu artimas kajokiškai Lozorius variacijai. (Beje, moderniojoje literatūroje tai apskritai gana dažnai varijuojama figūra.) Nors tai nėra kanoninis šventasis, susitikimas su Jėzumi Lozoriumi implikuoja šventumą, artimą šv. Magdaliai, šv. Mortai ir kitoms Evangelijos figūroms. Kajoko eilėraštis „Pakeliui į Betaniją“ (panašiai kaip poema „Stabtelėjimas: Emausas“) prisikėlimo paslaptį aptinka grėsmingoje sielos požemių erdvėje. Neaiškaus, nepatikimo stebuklo ženklas – *nieko* patirtis: „ir nieko Lozoriumi ir nieko neįvyko“¹¹³. Ją sustiprina ir klausimas: „kas tai, nejaugi mirtis?“ Panašiai (ne)patikima Lozorius tikrovė modeliuojama ir eilėraštyje „Lozorius“. Po prikėlimo pavargęs Lozorius tuo pat metu yra kažkur tarp mirties ir gyvenimo, o jo nuovargį pirmiausia reprezentuoja klausimai: „parkeliauti? iš kur parkeliauti? / išropoti švieson ir krutėt / šliaužiot riaumot moteriauti aklauti“¹¹⁴. Tačiau Kajoko Lozoriumi paliekama ir galimybė išsilaisvinti – imanoma per evangelinės atminties daiktus („Kefo tinklo skylė“, „Marijos medinė sagė“). Tiek šių daiktų simbolika, tiek klausimai kreipia pamatinio evangelinio įvykio link:

blėstant minčiai drobūlėn įplyšiu
– o Jeruzale! tu per skaisti
tu neši tiktai kalną o kryžių
neša vyrai prie prikalti¹¹⁵

Tik numatoma įplyšti drobūlė Lozorių sugražina į laiką iki prisikėlimo. Jungiantis kelioms laiko perspektyvoms, šis pamatinis įvykis yra ir virš lai-

¹¹¹ *Ibid.*, p. 38.

¹¹² *Ibid.*, p. 43.

¹¹³ *Ibid.*, p. 14.

¹¹⁴ Donaldas Kajokas, *Karvedys pavargo nugalėti*, p. 58.

¹¹⁵ *Ibid.*

ko, bet su egzistenciškai reikšminga vietas, jos daiktų patirtimi. Viešpaties balsas, jo esatis lyg tarp kitko nuskamba ir kito pokalbio su Lozoriumi situacijoje – eilėraštyje „...tikiu tave šerkšne...“¹¹⁶ Pranciškoniška maldai artimas tikėjimas į šerkšną ir zylę yra tos pačios paskirties kaip ir kiti Kajoko daiktai: jų reikia šventojo santykiui su pasauliu ir apskritai krikščioniškos egzistencijos patirčiai.

Iš esmės galima sutikti su Vainiaus Bako pastebėjimu, kad **Rimvydo Stankevičiaus** eilėraštyje „mano Lozorius“ gvildenama *kitokio nei Kristaus prisikėlimo tema*; tai „tarsi išvirškščias [prisikėlimas], teikiantis ne džiaugsmingą vitališko atgimimo, bet rezignuojančią gyvojo lavono kalbą“¹¹⁷. Tačiau skaitant eilėrašį svarbus ir tradicijos akiratis, tiksliau, keturių dienų Lozorius mirties laikas, apie kurį kalba Evangelija (žr. *Jn* 11, 17). Kalbėdama apie šį eilėrašį Speičytė atkreipia dėmesį į „paviršių, kuris yra gelmės paviršius“¹¹⁸. Tai išties paranki sąvoka-metafora, skirta apibūdinti kritikės pastebėtą *kančios prisijaukinimą*, galima sakyti – gelmės ir paviršiaus žaismą tradicijos atžvilgiu. Jau pirmas klausimas (tolesnė citata) ir visa pirma strofa sukuria kito, neatpažįstamo, tradicijai svetimo Lozorius vaizdinį. Pasaulio sukūrimo procesui prilygstantis prisikėlimas (judesys „iš mirties – į pasaulio“¹¹⁹) nėra vienintelis vyksmo laikas ir erdvė. Pirmosios dalies pabaiga nuteikia ir kelionei atgal į pragarų erdvę.

Manot, Dievo bijojau?
 Nė velnio.
 Man reikėjo tik savęs
 Ir to uodo skeleto prie lovos.
 [...]
 Manot, Dievo bijojau
 Ar griausmo, išspyrusio
 Mano duris?
 Manot, jeigu dabar – išsivesit,
 Mano uodas nustos jus
 Gėlės sunkiai tveriamomis
 Nemigos mėnesienomis?¹²⁰

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 48.

¹¹⁷ Vainius Bakas, „Uolusis Dievo kareivis“, in: http://literaturairmenas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=286:vainius-bakas-uolusis-dievo-kareivis&catid=189&Itemid=129, (2016-12-10).

¹¹⁸ Brigita Speičytė, *op. cit.*

¹¹⁹ Rimvydas Stankevičius, *Ryšys su vadaviete*, p. 84.

¹²⁰ *Ibid.*, p. 84, 93.

Kančia kaip svarbiausia „mano“ Lozorius tapatybė aprašoma Kajoko *Stabtelėjimą* primenančiais vaizdiniais: „Drabsčiusi keiksmiais, užkeikimais / Ir seilėmis, / Sumišusiomis su krauju, su beprotybe“¹²¹. Su Kajoko Lozoriumi sietų ir tam tikras šio švento žmogaus nuovargis, o pagal Stankevičiaus tekstą – švento ir todėl, kad ištvėrė prisikėlimui savo jėga prilygstančius mirties pragarus. Pragariškas yra Lozorius tarsi gyvo palaidojimas kars- te ar net savotiškas bandymas prisikelti savo jėgomis (IV dalis). V dalyje šio bandymo įspūdį sustiprina savas ir svetimas, į kafkiškos metamorfozės sąpaštus patekęs kūnas. Šiai kūno erdvei priklauso ir uodas – Bleizgio žiogą Krikštytojo dykumoje kiek primenantį būtybę. Prie savęs jausti jos gyvybę, tikėti uodo prisikėlimu ir jam prisikelti – tarsi radikaliausia gyvybės stebuklo forma (geidžiama net ir kafkiško absurdo dėka). Šis gamtos daiktas tampa kone pagrindine nuo „mano“ valios nepriklausančio prisikėlimo, kuriam vis dėlto reikia ir „mano“ tikėjimo, metafora. Uodui būdinga ir dar kita prasmė: tai tarsi įkyri mintis apie irstančio kūno persmelktą Lozorių, apie jo, „mano“ ar Kristaus laiką pragaruose. Na, o tai, kokia apskritai šio švento interpretacijai svarbi yra vieta, pirmiausia, patvirtina poetinis komentaras kūrinio pradžioje: „Tekstas, surastas inkvizicijos kalėjimo vienutėje, nagais išgremžtas sienose“¹²². Į patirtinį ir kūnišką autentiškumą apeliuojantis „istorinės“ tiesos paaiškinimas yra pirmoji nuoroda į tuos pragarus, apie kuriuos kalba septynių dalių eilėraštis ir kurių erdvė bei laikas tampa pagrindine „mano Lozorius“ ašimi.

Skirtingus asmeniškus bei anoniminius, nebūtinai kanoninius, tačiau bet koku atveju stiprų ryšį su tradicija turinčius šventuosius suartinanti pragarų erdvė anksčiau aptartai dykumai artima ribine tikėjimo ir maldos patirtimi. Mirtis, siaubas ir tikėjimo išbandymas – dominuojančios aptartų šventųjų ir šalia jų esančių „mes“ („aš“) patirtys. Jas išgyvena Dievo nuošalėje (augustiniškoje *nepanašumo šalyje*¹²³) esantis, o kartu iš savo ilgesio, atgailos, *nuošalės* siaubo į (maldos) santykį iš naujo įsitraukiantis subjektas. Būdami vienoje ar kitoje ribinės patirties vietoje, poezijos herojai lieka psalmiškoje ar evangelinėje *gelmių* tradicijoje.

Išvados. Ilgą ir turiningą literatūrinę tradiciją turintis šventųjų vaizdavimas gyvas ir šiuolaikinėje, XXI a., poezijoje. Iš šios tradicijos ateina

¹²¹ *Ibid.*, p. 88.

¹²² *Ibid.*, p. 84.

¹²³ „Radau save esant toli nuo tavęs nepanašumo šalyje“ (Aurelijus Augustinas, *op. cit.*, p. 148).

dažniausiai perkuriami kanoniniai šventieji ir nekanoninis – kasdienio dabartiško šventojo įvaizdis. Katalikų Bažnyčios šventuosius ir Senojo Testamento pranašus teologiškai suartina tarpininkavimas, poreikis ir būdai atsiliesti į Dievo kvietimą, vertybinis teisumas, apreiškinis kalbos pobūdis, ryšys su Šv. Raštu. Iš modernizmo epochai būdingos klasikinės šventųjų sampratos šiuolaikinei poezijai aktualus išlieka jų ryšys su pagrindiniais krikščioniškojo tikėjimo klausimais, šventųjų kulto recepcija. Išsaugant pozitūrą į šventąjį kaip tarpininką tarp Dievo ir žmogaus, teologinėje mintyje funkcionuoja ir platesnė – šventumą kaip siekiamybę nurodanti šventojo samprata. Erdvė, būdama vienas svarbiausių eilėraščio elementų, yra ir reikšmingas aspektas skleidžiantis žmogaus ir Dievo santykiui, krikščioniškai šventojo tapatybei, jo kaip tarpininko vaidmeniui poetinio „aš“ ir Dievo santykių istorijoje.

Viena iš erdvių, kurioje skleidžiasi poetinės šventųjų istorijos, yra lyrinio subjekto ir (ar) kanoninio šventojo siela, vidinis ir kūno kalba pasireiškiantis sielos pasaulis. Šv. Augustino *Išpažinimų* erdvei ši sielos vidujybė artima Dievo paieškos nerimu, į jo meditaciją ir kontempliaciją vedančiu sukurto pasaulio stebėjimu, maldos formų dinamika, kūno ir dvasios priešprieša (ar suderinamumu) maldos situacijoje. Švč. Mergelė Marija yra viena svarbiausių šventųjų, per kurią su Dievu susitinka Gražinos Cieškaitės eilėraščių subjektas. Poetės subjektas, įsitraukdamas į asmeninę ir bendruomenę maldą į Mariją ar su ja, medituoja Dievo Motinos, Dievo veikimo ar jo sukurto pasaulio paslaptis. Viena iš šios meditacijos sąlygų, kartu ir galimybė būti arti šventųjų ar išgyventi dangaus karalystę yra kūno ir dvasios, gėrio ir blogio kova žmogaus sieloje, daiktiškos materijos kaip tam tikro blogio atsisakymas. Šis kovingumas – viena esminių ir paties subjekto kaip pranašo ar šventojo ypatybių. Cieškaitės poezijos subjektas šventųjų bendruomenėje atsideria ir dėl jo kaip reginčiojo tapatybės ar siekiamybės išgyventi dykumos simbolika paženklintas ekstatines meilės ir kančios patirtis. Moteriškasis pradas labai stiprus ir kito šios kartos poeto – Donaldso Kajoko žvilgsnyje į šventuosius. Marijos Magdaličės, Samaričės, šv. Mortos ir jos sesers šv. Marijos figūromis išsakomo šventumo sampratoje išskirtinę vertybinę vietą užima žmogaus kūno ir daiktų pasaulis, jo šventumą liudijantis grožis. Vidiniame lyrinio „aš“ pasaulyje, sielos erdvėje sutinkami šventieji, kartu su jais – ir sutinkamo Dievo patirtis reiškiasi ne tiek amžinybės, kiek dabartiško, kasdienio laiko akiratyje. Nuo kasdienio pasaulio neatitrūkstanti sielos vidujybė yra ir poeto Gintaro Bleizgio šventųjų akiratis, o ypatingą vaidmenį poeto žmogaus sąlytyje su šventumu vaidina Jonas

Krikštytojas. Dykuma ir kelias yra pagrindiniai Bleizgio poezijos subjekto ir šv. Jono tapatumą išsakantys simboliai, įkūnijami ir dabartiškos, kasdienės vietos vaizdiniais. Jono Krikštytojo savastis reiškiasi ir tos pačios kartos poetės Skaistės Vilimaitės eilėraštyje. Pagrindine šventojo erdvės tapatumo, o tuo pat metu ir maldos forma yra „aš“ bandymas suprasti šv. Elžbietos paslaptį. Krikštytojui būdingą simbolinę kelio trajektoriją išgyvenant kartu su jo motina, iš to gimsta giedojimas – intensyviausia, tuo pat metu ir intymiausia susitikimo su Dievu forma. Bendruomeninę religinę sąmonę, vienos ar kitos šventės tradiciją šventųjų recepcijoje imituojantis Skaidrius Kandratavičius įdomus susitikimui su Dievu parankaus (augustiniško) širdies nerimo (kuris išsakomas ir dykumos simbolika) akcentais.

Nors kulto apraiškų turi ir vidinėje sielos erdvėje patiriamų šventųjų, su jais atsiveriančios maldos (kaip santykio su Dievu) poezija, kulto įspūdi dar labiau sustiprina ne tik vidinėje, bet ir išorinėje (subjektą supančioje) gamtos ir kultūros erdvėje, jos daiktų apsuptyje vykstantis lyrinio subjekto ir šventųjų gyvenimas. Dar labiau nei sielos vidujybės atveju, kulto patirčiai aktuali bendruomeninė maldos patirtis. Kandratavičiaus eilėraščiuose ji pirmiausia pagrįsta su Dievo Motina susijusių religinių švenčių tradicija. Simbolinę tikėjimo, Dievo artumo prasmę įgauna metoniminis bažnyčios ir jos kraštovaizdžio pavidalas. Pranciškonybės, pranašų, Psalmyno ar „Sveika, Marija“ tradicijoms atviras Kajoko ir Antano Gailiaus eilėraščių pasaulis pasižymi Rilke' i artimu gamtos tapsmo pajautimu ir kitais gamtos bei kultūros sąveikos pavidalais. Įsitraukti į Dievo garbinimą padeda tokios Gailiaus eilėraščių žmogaus tapatybės kaip gebėjimas atsiliiepti į Dievo balsą, dialogiška jo malonės patirtis, nuolankumas „Tu“ valios akivaizdoje. Viena iš dominuojančių patirčių šiuolaikinėje poetinėje pranciškonybės recepcijoje yra džiaugsmas ir žaismas (Gailius, Rimvydas Stankevičius, Arnas Ališauskas). Jį įprasminti padeda iš šv. Pranciškaus tradicijos ateinanti ir kartu itin dabartiška kasdienybės erdvė. Šis šventasis, savo gyvenimu jam artimi kiti istoriniai asmenys Vilimaitės poezijoje įprasmina tokias šventumo link vedančias lyrinio subjekto patirtis kaip dialogiškas santykis su pasauliu, nuostaba ir džiaugsmas Dievo sukurto pasaulio akivaizdoje, tam tikra askezė supančios tikrovės atžvilgiu. Panašiai kaip ir Gailiaus poezijoje, gamta, jos daiktai pasižymi autentiškos Dievo patirties link vedančia jo sukurto pasaulio transparenčia. Kultinį šventųjų paveikslų vaidmenį Stankevičiaus poezijoje atlieka Švč. Mergelės Marijos, šv. Pranciškaus Asyžiečio, Jono Evangelisto ir kitų šventųjų statulos bei paveikslai. Jonas Evangelistas kaip svarbiausias šventasis Stankevičiaus poezijoje įkūnija bibliniam pranašui

artimas žodžio, knygos patirtis. Poeto kaip šventojo tapatybė individualiu būdu ir konkrečiomis intonacijomis (ironija) reiškiasi tiek Stankevičiaus, tiek ir Bleizgio eilėraščiuose. Bleizgio poezijoje dominuojant vidinei erdvei, Stankevičiaus poezijoje labai svarbus išorinis šventųjų akiratis.

„Tikėjimo išpažinimo“ tradicijai, Psalmynui artimi pragariai poezijoje egzistuoja kaip savotiška išbandymų erdvė šventiesiems. Joje esantis Gailiaus Jeremijas autentišką santykį su Dievu steigia savo poreikiu ir galimybe atsilipti į jo balsą. Savo ribine patirtimi Jeremijas suartėja su vienu įdomiausių Bleizgio šventųjų – pranašu Jona. Žuvies pilvo ir kita vietos simbolika Jona įprasmina ne tik jam, bet ir eilėraščių subjektui būdingą, atgailos link vedančią nuodėmės tamsos patirtį, kai pagrindinė nuodėmės forma yra neviltis. Panašiai kaip ir Stankevičiaus poezijoje, atgailą ir kitas šventumo link vedančias vertybes įgalina rašymas, kuris, kaip ir Gailiaus pranašui, skirtas atsilipti į Dievo balsą. Tikėjimo požiūriu itin radikalūs yra Kajoko poezijos pragariai, kuriuose atsiduria Kristus ar su juo mirties ir prisikėlimo paslaptį išgyvenantis, ją suprasti bandantis žmogus. Pasiekdamas visišką nevilties dugną, Kajoko žmogus yra ir tas, kuris patenka į tikėjimo verto ir išlaikyto išbandymo lauką. Kristaus, jo sutiktų asmenų mirties ir prisikėlimo drama panašiai radikalizuojama Stankevičiaus poezijoje, kurią su Kajoku suartina dėmesys evangelinei Lozorius figūrai. Atliepiant evangelinę laiką ir vietą, kur po savo mirties atsiduria Lozorius, tradiciją, pragariškumo įgyja šį laiką skausmingai išgyvenantis „mano“ Lozorius ir jo istoriją skaitantis, iš kito laiko perspektyvos ją stebintis subjektas. Savotiškuose skaitymo pragaruose besiskleidžianti Lozorius mirties ir prisikėlimo drama realizuojama gamtos ir kultūros daiktų akiratyje, semantiškai radikalia klausimų ir pykčio kalbos retorika.

Taigi savo sielos vidujybėje, gamtos ir kultūros erdvėje, pragaruose gyvenantys šiuolaikinės lietuvių poezijos šventieji yra poetiškai patrauklūs savo galia apimti kasdienę, daiktišką ir kartu metafizinę amžinybės erdvę. Žvalgydamiesi po bažnytinėje tradicijoje gerai pažįstamų šventųjų lauką, poetai renkasi savitas šventumo raiškos formas. Per santykį su šventaisiais poetiniai subjektai patys tampa ar siekia atrodyti tarsi būtų šventi; ir tai įvyksta ne tik lietuvių literatūrai įprastos kančios, bet ir meilės, džiaugsmo, grožio, laukimo, rašymo ir kitų patirčių dėka.

SAINTS AND PROPHETS, AND THEIR SPACE
IN LITHUANIAN LYRICAL POETRY
OF THE 21ST CENTURY

Dalia Jakaitė

Summary

Canonical saints and the image of the non-canonical contemporary saint are examined in the most recent work of two generations of Lithuanian poets, that is, such authors as Gražina Cieškaitė, Donaldas Kajokas, Antanas Gailius, Gintaras Bleizgys, Rimvydas Stankevičius, Skaistė Vilimaitė, Skaidrius Kandratavičius and Arnas Ališauskas who are imitating the Christian tradition and/or re-creating it.

Literary, philosophical and theological traditions allow us to call biblical prophets and other biblical figures as saints. The same traditions enable us to conduct a comprehensive research on saints in literature. Being one of the most important elements of the poem, space, is perceived in this paper as a significant aspect affecting the relationship unfolding between humans and God as well as the exposing the holy Christian identity. The research is based on the theological concepts of saints and prophets, and space.

One of the spaces in which the poetic stories of saints are unfolding is the soul of the lyrical subject and/or the Holy Spirit, and the inner world manifesting itself through body language. The lyrical 'I', which embodies the identities of Prayer, Suffering, Love, Vision and Beauty, meets and experiences the Virgin Mary, Mary Magdalene, John the Baptist and other saints, and through them 'I' faces God in the same space. The spiritual space of saints is surrounded by materialistic and emphatically non-materialistic world, by eternity and everyday time. The desert is one of the dominant metaphors of the soul. The space of nature and culture unfolds through poetry, and the author of the paper perceives it as a horizon of the cult of saints. This phenomenon of the cult in the poetry is determined by the transparent aspect of nature, the dissemination of the community prayer, and the variations of the pictures of saints. Such identities of saints and the lyrical subject as such as the ability to respond to the voice of God, joy, playfulness, humility before God, as well as the writing experience help to get involved in the worship of God. St Francis of Assisi, John the Evangelist, St Peter and St Anthony, together with the Virgin Mary, appear in the poetic horizon of the cult of saints. The third aspect of the holy space analysed in the paper is the space of the hell and depths that are close to the tradition of the 'Confession of Faith' and the Psalter. This is the space of faith-testing, death and suffering, penance and other subliminal experiences of the poetic lyrical subject and the canonical saints and prophets. Special presence in hell and the holy relationships of the lyrical subject and saints there bring together the poetic stories of Jonah, Jeremiah, Lazarus and Jesus Christ.

Saints in contemporary Lithuanian poetry, residing in the world of souls, nature, culture, and hell, are poetically attractive by their power to perceive all the day-to-day, materialistic, and metaphysical eternity together as one space. By interpreting stories of saints that are well-known in the Church tradition, poets manage to find a distinctive creative form of manifestation of holiness. Through the relationship with saints, 'I' appears to be one of them or seeks to appear as a Saint himself in many poems.

KRISTIJONO DONELAIČIO PERSONAŽAS KRIZAS – TURTINGO, ŠYKŠTAUS IR KLASTINGO VALSTIEČIO TIPAŽAS

RIMA PALIJANSKAITĖ

Kristijono Donelaičio personažas Krizas yra minimas keliuose poeto kūrinuose, bet mokslininkų dėmesio yra sulaukęs vien šiuo vardu vadinamas *Metų* veikėjas. Krizas, ypač jo vardą naudojant bendrine prasme, nėra teigiamas personažas. Šie personažai turi labai daug bendrų bruožų – panašus jų socialinis statusas, pažiūros, asmeninės savybės.

Metų Krizas yra pasiturintis valstietis, „Vasaros darbuose“ labai gražiai pristatantis save (kaip protingą, darbštą, geraširdį bei dosnų) ir itin bjauriai – savo samdinius. Dosniuojų poemoje be Krizo vadinamas tik Dievas. „Gaspadoriaus“ santykiai su savo „šeimyna“ konfliktiški. „Rudensio gėrybėse“ aprašoma visko pertekusi Krizo dukters vestuvių puota, o „Žiemos rūpesčiuose“ prabylama apie elgetaujantį Krizą, kurio namus supleškines ten drybsojęs Dočys. Šią Krizo nelaimę aptaręs šaltyšius Pričkus nurodo dvejopas gaisrų priežastis: tai pačių būrų neatsargus elgesys su ugnimi ir Dievo bausmė už „šelmystes“, klastas bei vagystes.

Ne vienas donelaitininkas kėlė klausimą, kodėl dosniausias žmogus susilaukia tokio *neteisingo* likimo – kodėl poetas Krizą padaro elgeta? Donelaičio *Raštų* (1977) komentaruose daroma prielaida, kad dosnūs Krizas ir elgeta Krizas – du atskiri poemos personažai. Krizo poziciją tapatindami su paties autoriaus pažiūromis, keli tyrėjai konstatuoja Donelaičio šykštumą samdiniams ir turtingų valstiečių interesų atstovavimą. Siekdamas paradoksalų *dosningojo* Krizo likimą paaiškinti, vienas tyrėjų tai traktuoja „teologiniu teisingumu“, kuris su loginiu ar socialiniu teisingumu neturi nieko bendra.

Metuose atsispindinčios XVIII a. Prūsijos socialinės realijos, prieštaringas Krizo paveikslas ir kontroversiški jo vertinimai donelaitikoje skatina suabejoti Krizo dosnumu. Literatūrologai, išvelgę poeto ironiją ir Krizą vertinę kaip šykštų ūkininką, išsamiau šio personažo portreto ir jo likimo peripetijų negvildeno. Vis dėlto kritikų darbuose esama daug naudingų pa-

stebėjimų ir išvalgų (kaip, beje, ir abejotinių, su Donelaičio pažiūromis nederančių prielaidų), kurių visuma padeda atidžiau pažvelgti į šį mįslingą Donelaičio personažą.

Spalvinga *Metų* personažo Krizo vertinimų paletė. Dosniojo valstiečio Krizo likimas donelaitikoje dažnai vertinamas kaip paradoksalus. Donelaičio *Raštų* komentaruose samprotaujama apie galbūt kitą „padegėlį Krizą“ *Metuose*, t. y. būrą apskritai, nes šis vardas „Donelaičio kartais pavartojamas bendrine būro reikšme“¹. Taigi keliamas klausimas, ar *dosnūs* *Krizas* ir *Krizas padegėlis* yra tas pats personažas, juolab kad minimo padegėlio Krizo namai, kaip teigiama, sudegė „pernai“. Vaidas Šeferis nesutinka, kad tai atskiri personažai ir tvirtina, jog tam tikrų neaiškumų keliantį Donelaičio vartojamą prievieksmį „pernai“ reiktų suprasti atsisakius linijinio laiko suvokimo *Metuose*. Krizo paveikslas visose poemos dalyse (Vd, Rg ir Žr) ištisus vientisas: tie patys personažo ypatumai išryškunami pristatant ūkininkaujantį, dukters vestuves švenčiantį ir elgeta tapusį Krizą.

Šeferis kelia klausimą: „kodėl Dievas baudžia dorą žmogų“, kodėl „doras, dosnus ir geraširdis būras susilaukia tragiško likimo“²? Atsakymo į šį klausimą literatūrologas ieško remdamasis religingojo *Metų* personažo Selmo retorika ir XVIII a. Liuteronų Bažnyčios ortodoksų teologija. Tokį Krizo likimą, pasak Šeferio, galima paaiškinti Donelaičio pesimizmu ir nepasitikėjimu „peklon lekiančiais savo laikais“. Literatūrologas išveda Krizo ir Pričkaus likimo paraleles: šios dvi tragedijos yra jau ne individualus, o „sisteminis poetinio pasaulio reiškiny“³. Panašumai tarp šių dviejų likimų išvelgiami kaip paradoksalūs – neteisingi logine, bet teisingi teologine prasme. Pabrėžiama, kad nereikia painioti socialinio ir teologinio teisingumo, „o socialinio teisingumo subparadigmoje“ reikia matyti „dar ir dialektinę teisingumo ir neteisingumo raišką“⁴.

Kadangi Krizo likimas gretinamas su Pričkaus likimu kaip sisteminis reiškiny, tikslinga pažvelgti ir į jį. „Teologinio teisingumo“ motyvų Šeferis išvelgia Pričkaus kalboje apie gaisrų pavojų, „kur gaisrai suvokiami kaip

¹ Kristijonas Donelaitis, *Raštai*, redakcinė komisija Kostas Korsakas (pirm.), Kostas Doveika, Leonas Gineitis, Jonas Kabelka, Kazys Ulvydas, Vilnius: Vaga, Lietuvos TSR mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1977, p. 356.

² Vaidas Šeferis, *Kristijono Donelaičio „Metų“ rišlumas*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 242.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, p. 254.

bausmė už žmonių nuodėmes (Žr 241–242, 275–278)⁵. Liuteronų ortodoksų mokyme ištis bet kokia nelaimė (katastrofa) traktuojama kaip Dievo bausmė nuodėmingiems žmonėms, nesigilinant į konkrečias įvykio priežastis ar nukentėjusiojo darbus (gyvenseną). Tačiau Šeferio nurodytose eilutėse „bausmė“ skiriama ne už abstrakčias, o labai konkrečias „žmonių nuodėmes“. Pirmu atveju (Žr 241–242) reiktų kalbėti net ne apie „Dievo bausmę“, o apie logiškas gaisro priežastis: tai neatidumas, aplaidumas, neprotingas elgesys su ugnimi, pavyzdžiui, kai būras „Pypkį sau užsidedęs, tarp šiaudų nusibasto“ (Žr 248). Šio Pričkaus pasakojimo nuoseklumą pabrėžusi Dalia Dilytė tvirtina, kad „seniūno kalba sudaryta logiškai: vidurinioji, didžioji, jos dalis skirta ugnies žalai nusakyti ir būrams įbauginti“, kartu pamokant, kaip gaisro išvengti⁶. Kitose Šeferio nurodytose eilutėse kalbama apie Dievo bausmę už klastas, kitų žmonių apvaginėjimą. Šios eilutės yra Pričkaus kalbos apie padegėlį Krizą (Žr 255–278) dalis, tad jos byloja pirmiausia apie patį Krizą:

Nėš kas naktį jam, žėlėk Dieve! pasidarė,
Tai mums per pietus kasdien dar gal nusiduoti,
Kad mes, kaip tūls vokietis, prastodami Dievą,
Šelmystes padaryt, klastuot ir vogt nesiliausim. (Žr 275–278)

Tačiau Šeferis Krizo likimą sieja su „teologiniu teisingumu“: „Savaip teologinį teisingumą aktualizavo ir padegėlio Krizo likimas [...], o visu smarkumu ši tema pasireiškė kiek vėliau – siautėjant šykščiajam amtsrotui ir mirus Pričkui“⁷. Pričkaus, nuolankiai tarnavusio ponui, likimas traktuojamas irgi kaip paradoksalus. Tačiau didžiausias paradoksas yra tas, kad Pričkus žuvo netrukus po savo griežto pamokslu pakamorei Laurui. Tai įspūdinga liuteroniška odė būrų nuolankumui ir paklusnumui, draudžiant net prieštarauti būrus niekinantiems ponams bei jų tarnams; reikią tylėti ir pakamorei Laurui, jeigu Kasparo dumčius jį „muša per ausį“ (Žr 403). Netrukus pats Pričkus, sumuštas pono tarnų dėl vieno pasigesto šilingo, miršta. Tad Pričkaus likimas itin logiškas, pateikiant jį tarsi pasakėčios moralą. Juolab kad pats Pričkus vargu ar kuo geresnis už kitus ponų tarnus, kurie poemoje pristatomi kaip neigiami personažai. Apie neigiamą būrų požiūrį į jį aiškiai byloja pats Pričkus: „O tarp būrų daug mane jau kone visą prakei-

⁵ Tyrimė naudota ši *Metų* ir pasakėčių redakcija: Kristijonas Donelaitis, *Metai ir pasakėčios*, redaktorius Vytautas Vitkauskas, (ser. „Baltų lankų“ literatūros kolekcija), Vilnius: Baltos lankos, 1994. Toliau tekste nurodoma kūrinių santrumpa (žr. santrumpų sąrašą) ir eilutė.

⁶ Dalia Dilytė, *Kristijonas Donelaitis ir Antika*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2005, p. 99.

⁷ Vaidas Šeferis, *op. cit.*, p. 254.

kė“ (Rg 488). Prisiminkime „Pričkaus pasaką apie lietuvišką svodbę“ – čia šaltyšių užmušti buvo pasikėsinę patys būrai: „Taip visi tuojaus su kuciais bėgo į krūvą / Ir tikt vis „užmušt, užmušt“ putodami rėkė“ (Pp 208–209). Būrų pykčio priežastis – Pričkaus patyčios iš vargingiausiųjų, jų spaudimas kuo geriau atlikti darbą ponui: „Ir savo amtmonui visi padarykime garbę“ (Pp 203). Nuo būrų pykčio protrūkio pasekmių (galbūt ir mirties) šaltyšių išgelbėjo pasirodęs vakmistras, patardamas būti atsargesniam: „Pričkau, Pričkau, per drąsiai pakibinai širšlius“ (Pp 217).

Šeferio minimas „teologinis teisingumas“ liuteronų ortodoksų mokyme grindžiamas Apvaizdos ir predestinacijos (Dievo valios) dogmomis. Pasak religijos sociologo Maxo Weberio, Dievo nustatyta tvarka yra racionali, nors žmogui ji gali atrodyti iracionali; netgi pats išganymas – „visiškai laisva malonės dovana, *predestinacijos malonė (Prädestinationsgnade)*. Ją visiškai laisvai, be jokios priežasties suteikia Dievas, kurio sprendimų motyvai nepažinūs“⁸. Tiesa, *neteisingą likimą* gali lemti ne tik Dievas, bet ir velnias: liaudies religijose buvo „labai plačiai paplitęs nelaimės siejimas su demonų rūstybe ar pavydu“⁹. Martino Lutherio ir liuteronų ortodoksų mokyme Velnias buvo suvokiamas kaip pasaulyje dominuojanti ir netgi jį valdanti jėga. Bet Šeferis Krizo ir Pričkaus neteisingo likimo su velniu nesieja.

Krizo lemtį panašiai vertina ir Žavinta Sidabraitė: „Brėžiama dosningojo Krizo ir Biblijos teisiuojo Jobo paralelė – nuo gausos ir garbingos padėties prie visiško neturto ir apleistumo. Elgetystės tema ima skambėti metafiziškai“¹⁰. Tyrėja pastebi, kad vaikystėje kartu su motina elgetavęs Krizas senatvėje vėl tampa elgeta. Tačiau vargu ar galima Krizo likimą lyginti su Biblijos Jobu – Jobas buvo teisus ir itin pamaldus (be to, senatvėje vėl džiaugėsi gyvenimu), tuo tarpu apie Krizą to pasakyti negalime.

Įvairiuose Donelaičio raštuose išreikštoje pasaulėžiūroje dominuoja „teisingojo Dievo“ samprata¹¹, tad „teologinio teisingumo“ (gerų, dosnių žmonių „baudimo“) poemoje idėja mažai tikėtina. Donelaitis niekur nėra

⁸ Max Weber, *Religijos sociologija*, iš vokiečių kalbos vertė Zenonas Norkus, (ser. *Atviros Lietuvos knyga*), Vilnius: Pradai, 2000, p. 230.

⁹ *Ibid.*, p. 126.

¹⁰ Žavinta Sidabraitė, „XVIII a. Prūsų Lietuvos giesmynas ir Kristijono Donelaičio kūryba“, in: *Kristijono Donelaičio laikų liuteronų giesmių antologija*, sudarė Guido Michelini ir Darius Petkūnas, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2014, p. 33.

¹¹ Rima Palijanskaitė, „Kristijono Donelaičio pasaulėžiūros atspindžiai jo raštuose“, in: *Kristijono Donelaičio reikšmės: Straipsnių rinkinys*, sudarė Mikas Vaicekuskas, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 467–472.

išreiškęs tikėjimo tomis liuteronų ortodoksų dogmomis ir nuostatomis, kuriomis remiasi Šeferis. Poetas savo raštuose daug kartų mini žmogaus sąžinę ir teigia, kad rūpintis socialiniu teisingumu esąs netgi paties Dievo garbės reikalas¹²! Poetui meilė Dievui neatsiejama nuo meilės žmonėms, darant jiems gerus darbus, o Dievo malonė – nuo žmogaus sąžinės, jo gyvenimo. Donelaitis kalba apie Dievo bausmę ir net prakeiksmą neteisingiesiems, apie tai, kad gyvenime negali sektis nesąžiningiems žmonėms ir netgi jų vaikams (Sb, p. 493, 451, 468). Taigi poetas remiasi bibline teisingojo Dievo (kalbančio žmogaus sąžine) samprata, todėl aiškinti Krizo likimą liuteronų ortodoksų teologinėmis teorijomis ir jų interpretacijomis nėra pagrįsta.

Neatsižvelgdami į Donelaičio pažiūras ir netgi Evangelijos dvasią, kai kurie tyrėjai apie socialinės tapatybės pokyčius *Metuose* pateikia nepagrįstus teiginius. Šeferis: „*Metų* pasaulyje socialinės tapatybės pokytis yra nedorumo ženklas – žmogus turėtų nugyventi gyvenimą tuo, kuo gimė“¹³. Netgi didesnio atlygio reikalaujantys samdiniai siejami su ta pačia nuodėme! Tokiu atveju paties Krizo socialinio statuso pakeitimą (iš samdinio tapus turtingu valstiečiu) irgi galėtume vadinti nuodėme. Tačiau Šeferis ją priskiria tik Milkui. O juk šia paradigma būtų galima paaiškinti ne tik Krizo, bet ir paties Pričkaus likimą – jis, anot Šeferio, kaip ir Milkus, „irgi yra dvaro statytinis“. Jie visi pakeitė savo „socialinį statusą“. Socialinį statusą, beje, pakeitė ir pats poetas: gimė valstiečiu, o tapo kunigu! Donelaičio kūryboje socialinės tapatybės pokytį kaip nedorybės ženklą literatūrologas įvardija remdamasis Dariaus Petkūno tyrimais, o pastarasis reikalavimą „laikytis paveldėtos socialinės tapatybės“ grindžia apaštalo Pauliaus mokymu¹⁴, nors minimame apaštalo laiške (1 Kor 7) kalbama ne socialinės tapatybės, o vedybinio statuso pakeitimo, tapus krikščionimi, klausimu. Pastebėtina, kad čia netgi vergui patariama, esant galimybei, keisti savo statusą: „jei ir gali tapti laisvas, verčiau pasinaudok“ (1 Kor 7, 21)¹⁵. Taigi matome, kad socialinės tapatybės keitimą laikyti nuodėme, remiantis Evangelija, nepagrįsta.

¹² „Tolminkiemio žemių separacijos byla“, parengė Kostas Doveika, in: Kristijonas Donelaitis, *Raštai*, p. 465. Toliau cituojant tekste nurodoma santrumpa Sb ir leidinio puslapis.

¹³ Vaidas Šeferis, *op. cit.*, p. 83.

¹⁴ Darius Petkūnas, „Kunigo Kristijono Donelaičio ganytojiška veikla, teologiniai motyvai „*Metuose*“ ir kituose raštuose“, in: *Tiltai: Priedas*, Nr. 27: *Biblija ir literatūra*, sudarytoja Roma Bončkutė, Klaipėda, 2005, p. 74.

¹⁵ Cituojama iš: *Šventasis raštas*, t. 4: *Naujasis testamentas*, iš graikų kalbos vertė Česlovas Kavaliauskas, (ser. *Pasaulinės literatūros biblioteka*), Vilnius: Vaga, 1992.

Gilinantį į galimai šykštaus Krizo likimą, verta susipažinti su paties Lutherio *Didžiojo katekizmo*, kuriame išryškinama nuostata apie Dievo bausmę godiesiems – kaip ir visiems nuodėmingiesiems: „Dievas baudžia vieną nenaudėlių kitu“, nesvarbu, kas tai būtų – samdiniai, žmona ar vaikai¹⁶. Lutheris, aiškindamas septintąjį Dievo įsakymą „Nevok“, vagimis vadina ir „stambius, galingus, užkietėjusius vagis, su kuriais vienoje kompanijoje yra ponai ir kunigaikščiai“¹⁷. Jis smerkia darbdavius, kurie išnaudoja „geruosius varguolius“ (jie „niekam negali pasiskusti“) ir yra negailestingi, įspėja juos dėl Dievo bausmių, nes Jis „išklauskis vargšes liūdinčias širdis ir nepaliks jų neatkeršijęs“¹⁸. *Didžiajame katekizme* aprašomos įvairios galimos negandos tiems, kurie stengiasi praturtėti neteisėtais būdais, apvogdami kitus. Pasak Lutherio, netgi pavykus tokiems sukaupti daug turto, senatvėje jie tuo nesidžiaugs. Siekdamas pamokyti dorovingumo, Dievas gali pasiųsti įvairių bausmių, pavyzdžiui, „užprašydamas į svečius krūvą samdomų kareivių, per valandą mums ištuštinančių skrynias bei kapšus ir nesiliaujančių tol, kol dar turime bent vieną skatiką, maža to, atsidėkojimui sudeginančių ir nusiaubiančių namus bei ūkį, išniekinančių žmoną bei vaikus ir juos nužudančių“¹⁹. Taigi kiekvieną nuodėmę seka Dievo bausmė, kurios Lutheris įspėja saugotis „kaip paties velnio“. Šios „Dievo rūstybės“ nebijančios užsispyrėlis, Lutherio teigimu, galų gale „liks valkata ir elgeta, be to, kęs visus vargus ir nelaimės“²⁰. Taigi Krizo likimą, jeigu jį traktuosime ne dosniu, bet šykščiu, galima paaiškinti remiantis tiek Lutherio mokymu, tiek Šv. Raštu, tiek paties Donelaičio „teisingo Dievo“ samprata.

Į tragišką Krizo ir Pričkaus lemtį bei įvykusių tragedijų vaidavimo ypatumus dėmesį atkreipė ir kiti tyrėjai. Leonas Gineitis: „Jau I. Šeinius pastebėjo, kad „Metuose“ tokie įvykiai kaip Pričkaus mirtis ar Krizo trobų sudeginimas pasakomi, bet nevaizduojami – „nė nepamanai gerai kaip tat atsitiko“. [...] Apskritai pagal ano meto tradiciją, konstatuojamasis įvykių traktavimas turėjo užtikrinti pakankamą erdvę pritaikomajai literatūros funkcijai – religiniam bei moraliniam auklėjimui“²¹. Tyrėjų manymu, šių

¹⁶ Martynas Liuteris, *Didysis katekizmas*, vertė Tomas Kiauka, Tauragė: Lietuvos Evangelikų Liuteronų Bažnyčios komunikacijos ir leidybos centras „Kelias“, 2003, p. 48.

¹⁷ *Ibid.*, p. 62.

¹⁸ *Ibid.*, p. 66.

¹⁹ *Ibid.*, p. 65.

²⁰ *Ibid.*, p. 63.

²¹ Leonas Gineitis, *Kristijono Donelaičio aplinka*, (ser. *Senoji Lietuvos literatūra*, kn. 9), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 97.

personažų lemtis pateikiama kaip pasakėčios moralas. Apšvietos laikotarpiu svarbiausia rašytojo funkcija buvo laikoma mokyti, apšviesti, atskleisti įvairių dalykų sąsajas. Gottholdas Ephraimas Lessingas (1729–1781) teigė, kad personažo „charakteris, kuris neturi pamokomojo elemento, neturi ir tikslo“²². Anot Lesingo, pamokantys charakteriai gali būti ne tik gražūs ir laimingi, bet ir bjaurūs, juokingi ir nelaimingi, kuriais mes galėtume bjaurėtis. „Tai, kas galioja pasakėčiai, galioja ir bet kokiam moralizuojančiam apsakymui, kurio tikslas leisti mums suvokti kokią nors bendrą moralinę tezę.“²³

Nemenki prieštaravimai donelaitikoje kyla Krizo pažiūras siejant su paties poeto pasaulėžiūra. Aleksas Vaškelis stebisi keistu ir kiek neįprastu Donelaičio „abejingumu samdinių reikalams“, ir vis dėlto, remdamasis Krizo teiginiais, konstatuoja, kad poetas „niekuomet nesidomėjo socialinės santvarkos teisingumu“, kad „baudžiovos samdinių atveju Donelaitis gana šykštus“, kad jis „pats atstovavo būrų-ūkininkų klasei“²⁴. Tačiau abejingas socialiniam teisingumui ir savo samdiniams yra Krizas! Nejaugi Donelaičiui galima priskirti ir storžievišką Krizo laikyseną savo samdinių atžvilgiu iš jų tyčiojantis? Gineitis: „netikslu sakyti, kad „šeimynos žmones Donelaitis daugiau bara, negu giria“ (Juozas Jurginis), nes ir vėl *bara* ne autorius, o kūrinio veikėjas – samdinių šeiminkas, kurį toks elgesys puikiai charakterizuoja“²⁵. Marija Stankus-Saulaitė pabrėžė, kad *Metuose* Donelaitis savo pažiūroms – ypač savajai sąžinės ir teisingojo Dievo sampratai – neprieštarauja, o poemos personažai, remiantis savuoju požiūriu, dažnai pristatomi ironiškai²⁶.

Guido Michellini pastebėjo, kad *Metuose* „be Dievo tik Krizas yra dosningas“²⁷. Tai primena krikščionių, ypač liuteronų ortodoksų, teologijoje ir giesmėse tuo metu dominavusią tezę, jog geras esąs vien Dievas. Nors personažo dosnumas poemoje paminimas vos kelis kartus, vis dėlto ši Krizo savybė išties perdėtai sureikšmintą. Šeferis: „visų Krizo portretinių eskizų

²² Gotholdas Efraimas Lessingas, „Fragmentai iš „Hamburgo dramaturgijos““, vertė Lilija Vanagienė, in: *Poetika ir literatūros estetika: nuo Aristotelio iki Hegelio*, sudarė Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Vaga, 1978, p. 208.

²³ *Ibid.*, p. 212.

²⁴ Aleksas Vaškelis, „Pietistinis sąjūdis Mažojoje Lietuvoje ir Kristijonas Donelaitis“, in: *Egzodo Donelaitis: Lietuvių išėivių tekstai apie Kristijoną Donelaitį*, sudarė ir parengė Mikas Vaicekaskas, Vilnius: Aidai, 2001, p. 160.

²⁵ Leonas Gineitis, *op. cit.*, p. 121.

²⁶ Marija Stankus-Saulaitė, „Kristijono Donelaičio saulės“, in: *Egzodo Donelaitis*, p. 368.

²⁷ Guido Michellini, „Prūsijos Lietuvos giesmynai Donelaičio laikais“, in: *Kristijono Donelaičio epochos kultūrinės inovacijos*, sudarytoja Silva Pociūtė, (ser. *Acta Historica universitatis Klaipedensis*, t. XXVI), Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2013, p. 87.

skiriamasis bruožas – dosnumas; šis epitetas nesuteikiamas jokiam kitam *Metų* veikėjui²⁸. Apie joki kitą dosnų būrą neužsimenama, nors vokiečių istorikai lietuvininkų dosnumą ir geraširdiškumą, su kitais dalijantis savo (kad ir menkomis) gėrybėmis, pabrėžia kaip vieną ryškiausių juos iš kitų gyventojų išskyrusių bruožą²⁹. *Metuose* netgi vargingasis Plaučiūnas kaimynus vaišina tuo, ką turi geriausia, bet niekas jo dosniu nepavadina.

Krizas donelaitikoje paprastai traktuojamas kaip „viežlybas“ personažas, kartais jį netgi idealizuojant: „Prasimušėlis Krizas – tai Donelaičio būro idealas“³⁰. Ne vienas tyrėjas Krizą apibūdino jo paties savigyros žodžiais kaip itin darbštų, sumanų ir dosnų ūkininką. Tiesa, esama užuominų ir apie šio personažo gerumo hiperbolizaciją. Albinas Jovaišas: „*Gaspadorius* Krizas hiperbolizuotai geras ir dosnus“³¹. Dilytė pateikia Jovaišo, Gineičio, Jono Griniaus, Prano Naujokaičio teiginius apie Donelaičio išplėstinių hiperbolių ir kitų perdėjimų kildinimą iš komizmo ir tvirtina, kad „hiperbolė gali būti ir satyros priemone“³². Tačiau Krizo *dosnumo* ir jo šeimynos *rajamumo* ironizavimo literatūrologė neįžvelgia. Donelaičio tekstą Dilytė palygina su Homero aprašoma turtinga puota ir teigia, kad Homero hiperbolės nelaikomos satyrinėmis. Vis dėlto Donelaičio hiperbolės gerokai skiriasi nuo Homero, be to, „visi sutaria, kad Homero epuose esama humoro, ironijos ar pikto juoko elementų“³³. Kodėl tad, sekdamas Antikos rašytojais, tokių vaizdavimo priemonių bei „demokratijos ir pilietiškumo idėjų“³⁴ negalėjo savaip panaudoti ir Donelaitis? Dilytė siekia paneigti ir itin akivaizdų Donelaičio hiperbolių bei perdėjimų ironiškumą – tai esą priklauso nuo „vertintojo požiūrio“. Tačiau Donelaičio ironiją laikant „rimta kalba“ (poemoje ir pasakėčiose), poetą turėtume traktuoti kaip negailestingą vargšams (netgi beširdi ciniką), kaip itin konservatyvų kunigą, kas greičiausiai būtų netiesa.

²⁸ Vaidas Šeferis, *op. cit.*, p. 238.

²⁹ Žr. Ignas Skrupskelis, *Lietuviai XVIII amžiaus vokiečių literatūroje*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1967, p. 101–102; Vydūnas, *Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių*, iš vokiečių kalbos vertė Vita Gaigalaitė ir Rapolas Šaltenis, (ser. *Lituanistinė biblioteka*), Vilnius: Vaga, 2001, p. 395.

³⁰ Albertas Zubras, „Donelaitis šiandien“, in: *Egzodo Donelaitis*, p. 322.

³¹ Albinas Jovaišas, *Kristijonas Donelaitis*, Kaunas: Šviesa, 1992, p. 89.

³² Dalia Dilytė, *op. cit.*, p. 171–175.

³³ *Ibid.*, p. 168.

³⁴ Dilytė, išryškinusi XVIII a. kaip visuotino filosofavimo amžių, konstatuoja, kad iš Antikos buvo semiamasi „veiklumo ir stiprybės“, jog mąstytojus imponavo „graikų demokratijos ir pilietiškumo idėjos“, skatinusios nacionalinę savimonę bei „politikos ir ekonomikos pertvarkos“ idėjas.

Jovaišas Krizo monologą, persunktą „humoristinėmis hiperbolėmis“ (pastebint, kad „Donelaitis šypsosi!“), vis dėlto vertina kaip „rimtą kalbą“. Jis tvirtina, kad Krizo „šeimyna vis nepatenkinta“, bet to priežasčių nesvarsto. „Šykštumas Krizui – klasta, todėl jis šeimynai labai dosningas, maitina ją riebiai.“³⁵ Tyrėjai beveik nekreipia dėmesio į Krizo samdiniams skirtus negatyvius epitetus: jų tiek daug ir jie tokie bjaurūs, kad sunku patikėti tai esant tiesa. Save girdamas, apie savo dosnumą postringaudamas, samdinių adresu Krizas neištaria nė vieno gero žodžio – vadina juos „žiopliais, bloznais, neprieteliais, smirdais, glūpokais berniokais, išdykėliais nenaudais, vaikpalaikiais, vos panešiojančiais buksvas“³⁶.

Dilytė: „Krizas gali papasakoti daug keistų dalykų apie savo tarnus: *Daug dyvų ir daug naujienų tau pasakysiu* (Vd 320)“³⁷. Donelaičio *Metuose* dažnai vartojamas žodis *dyvai* reiškia neįtikėtinus, stipriai perdėtus ar humoristinius, su realybe beveik nieko bendra neturinčius pasakojimus. Literatūrologė pastebi: „Iš Krizo šaiposi šeimyna: *Ak! nemislyk taip! Kampe dar juokiasi smirdai* (Vd 424)“³⁸. Klausimo, kodėl šeimyna šaiposi, arba kodėl Krizas paniekinamai kalba apie savo samdinius, Dilytė nekelia. Donelaičio komizmo Krizo monologe literatūrologė neįžvelgia ir konstatuoja, kad „per didelės algos reikalaujanti ir per daug valganti šeimyna nuskurdina šeimniną“ (Vd 316–388)“³⁹.

Vis dėlto Krizo skundai samdiniais ir jų menkinimas ne vieną donelaitininką vertė suabejoti Krizo „viežlybumu“ ir moralumu apskritai. Stankus-Saulaitė pastebi, kad ėdria šeimyna besiskundžiančio Krizo dejonės sunkiai įtikinamos: „lankydamiesi jo dukters vestuvėse, matome, kiek yra tiesos tuose jo žodžiuose“⁴⁰. Jis neabejotinai yra turtingas – buvęs našlaitis didelio darbštumo, taupumo ir apsukrumo dėka tapo turtingu ūkininku. Jonas Riškus teigia, kad Krizo duktė „išteka ne už bet ko, o už paties Taukių šulco. Vien jau kaimo pavadinimas daug pasako“⁴¹. Taukų metafora panaudota Bužo kalboje, ja nusakant išskirtinę pasipūtusio pono „didžios giminės“ padėtį (Rg 462–463). Jonas Grinius mano, kad Krizo priekaištai

³⁵ Albinas Jovaišas, *op. cit.*, p. 89.

³⁶ Jonas Riškus, *Kristijonas Donelaitis: 1714–1780*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2014, p. 57.

³⁷ Dalia Dilytė, *op. cit.*, p. 186.

³⁸ *Ibid.*, p. 169.

³⁹ *Ibid.*, p. 44.

⁴⁰ Marija Stankus-Saulaitė, *op. cit.*, p. 373.

⁴¹ Jonas Riškus, *op. cit.*, p. 166.

tarnams „patį Krizą pastato į abejotiną šviesą. Jo sunki ir darbšti jaunystė bus padariusi jį šykštuoliu“⁴². Prano Naujokaičio pozicija kiek atsargesnė: „Krizo nusiskundimas atrodo kiek padidintas“⁴³.

Krizo „viežlybumu“ suabejojęs Grinius tvirtina: „Vidurį tarp teigiamųjų ir neigiamųjų [personažų] užima Enskys ir Krizas“⁴⁴. Bet ar iš vargingiausiųjų lietuvininkų besityčiojantį Enskį, kaip ir iš savo samdinių besityčiojantį Krizą, galėtume apskritai laikyti teigiamais personažais? Ar Krizo „dosnumas“ nėra tik užslėpta Donelaičio ironija, ir ar jam skirtas elgetos likimas nėra poeto moralas – teisingojo Dievo bausmė už jo šykštumą ir samdinių paniekinimą?

Panašu, kad Krizo personažu Donelaitis norėjo parodyti lietuvių valstiečio tipą, kuris perima gyvensenos ir ūkininkavimo pavyzdį iš vokiečių ir kolonistų, siekusių įvairiomis priemonėmis taupyti išlaidas, netgi sukčiaujant, ir kaupti turtą. Apie tai poemoje aiškiausiai pasako Paikžentis: esą ne „tikl mūsų ponačiai“ kvailai česnyje elgiasi, bet „ir būrų daug jau jiems prilygt nesigėdi“; be to, jie, kaip ir ponai, tuos pačius dalykus aukština, panašiai „pliuškėdami plūsta“ ir „jau nuo jų mokinasi branyt“⁴⁵ (Vd 484–495).

Personažo Krizo ypatumai Donelaičio kūrinuose. Ne tik *Metuose*, bet ir kituose Donelaičio kūrinuose Krizo vardu vadinami būrai iš kitų išsiskiria turtine bei socialine padėtimi ir yra linkę sukčiauti ar kitaip „neviežlybai“ elgtis. Tai kiek stebina, nes Krizas yra paties poeto vardo *Kristijonas* trumpinys. Šis kilęs iš sulotyninto graikų kalbos žodžio *Christianus*, reiškiančio ‘krikščionių’, o graikiškas žodis *christos* reiškia ‘pateptasis’, ‘išrinktasis’⁴⁶; ši reikšmė gali būti siejama su esminėmis liuteronų ortodoksų – Apvaizdos ir predestinacijos malonės – dogmomis. Toks vardo parinkimas iš esmės negatyviems personažams atrodo paradoksalus, bet tai galima paaiškinti poeto polinkiu į ironiją ir autoironiją. Įspūdingas pasakotojo autoironijos epizodas yra *Metuose*, kur konstatuojama tikroji rūpesčio naminiams paukščiais priežastis: „Ar dėl jūs dainų šventų jus šeriamo tvartuos; / Ne! mes dėl mėsos tiktai jūsų giriame balsa“ (Rg 67–68).

Vardą Krizas Donelaitis savo raštuose kelis kartus pavartojo bendrine

⁴² Jonas Grinius, „Kristijono Donelaičio sužalotas veidas“, in: *Egzodo Donelaitis*, p. 288.

⁴³ Pranas Naujokaitis, „Kristijonas Donelaitis (1714–1780)“, in: *Egzodo Donelaitis*, p. 246.

⁴⁴ Jonas Grinius, *op. cit.*, p. 281.

⁴⁵ *Branyti* – (sl.) sukčiauti: Kristijonas Donelaitis, *Metai ir pasakėčios*, p. 173.

⁴⁶ Kazys Kuzavinas, Bronys Savukynas, *Lietuvių vardų kilmės žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1987, p. 236–237.

prasme. Tokių vardų poeto kūryboje nedaug. *Metuose* šykščiojo pono tarno Šlapjurgio vardas bendrine prasme pavartotas „Rudenio gėrybėse“: „pui-kių šlapjurgių daug susibastė“ (Rg 272). Šlapjurgiai yra ponų tarnai „kukoriai“ (virėjai), taigi vardas vartojamas bendrine prasme, bet kartu turi specifinę ypatybę; keli tyrėjai šį vardą sieja su alkoholio vartojimu (girtuokliavimu) – „kukoriai“ po ponų vaišių tokią galimybę išties turėjo ir galbūt neretai pasinaudodavo. *Metuose* yra ir simbolinių vardų (pavyzdžiui, Slunkiūs, Daugkalba), jais charakterizuojant personažų asmenybę. „Kalbančiais vardais“ tyrėjų įvardyta pavardžių grupė „atlieka ne tik identifikacijos funkciją, bet tuo pat metu ir charakterizuoja, t. y. tokie asmenvardžiai kažką pasako apie jų nešiotojus“⁴⁷.

Tačiau ar galėjo Donelaitis parinkti atsitiktinius kitus vardus – ypač pagrindiniams personažams? Vienas jų – Krizas. Šeferis, polemizuodamas su kitais tyrėjais dėl Krizo vardo vartojimo poeto kūryboje, tvirtina: „Taigi nėra pagrindo manyti, kad tik Krizo vardas vartojamas bendrine „būras apskritai“ reikšme – čia veikia platesnė onomastinė apibendrinimo funkcija“⁴⁸. Šį klausimą poeto kūryboje palietęs Šeferis neigia „bendrinio Krizo“ vartojimą apskritai. Jeigu pasakėčioje „Šuo Didgalvis“ minima „Krizo Didgalvį“ sietume su bet koku dideliu šunimi (o Krizo vardą aiškintume kaip būro sinonimą), anot Šeferio, „sugriautume Donelaičio meninį sumanymą“. Darytina prielaida, kad vardas Krizas (kaip ir šlapjurgiai ar „kalbantys vardai“), vartojamas siekiant apibūdinti ne būrą apskritai, bet tam tikrą būrų tipą. Donelaičio kūryboje daug tyrėjų pastebėjo didžiąsias nedorybes įkūnijantį ponų tipą (Šeferis jį įvardija kaip „ikonografinį nedorėlio tipą“), tačiau donelaitikoje beveik nesvarstyta apie kitus visuomenės sluoksnius atspindinčius pagrindinius personažus – jų tipažus.

Vardas Krizas yra paties poeto vardo Kristijonas trumpinys, tad kyla klausimas, ar galėjo Donelaitis Krizo personažu *Metuose* įkūnyti svarbius savo paties būties aspektus ar bent iš dalies juos atspindėti? Rodos, taip. Nesunku pastebėti netgi ryškius *Metų* Krizo ir paties Donelaičio gyvenimo panašumus. Kaip ir poemos Krizas, Donelaitis, būdamas dar visai mažas, tapo našlaičiu, tad jo vaikystė buvo labai panaši į *Metų* personažo: „Tėvs mano Krizas numirdams mane mažą paliko, / O našlė moma maitytis ubagais ėjo“ (Vd 321–322). *Metų* Krizo tėvo vardas irgi Krizas, o Donelaičio tėvo

⁴⁷ Rainer Eckert, „Asmenvardžiai K. Donelaičio *Metuose*“, in: *Darbai apie Kristijoną Donelaitį*, sudarė Leonas Gineitis, Algis Samulionis, Vilnius: Vaga, Lietuvos mokslų akademija, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1993, p. 110.

⁴⁸ Vaidas Šeferis, *op. cit.*, p. 240.

vardas Kristupas – taigi labai panašus ir turi kone identišką reikšmę. Kaip ir poemos Krizo, poeto vaikystė, netekus tėvo, nebuvo soti ir nerūpestinga. Donelaičio mama greičiausiai neelgetavo, tačiau negalėdama visų vaikų išlaikyti, juolab į mokslus išleisti, atidavė Kristijoną į vargšų mokyklą Karaliaučiuje. Tyrėjų spėjimu, čia mokydamasis jis galėjo gyventi pas brolių Frydrichą, kuris vertėsi amatininkyste – čia būsimasis poetas turbūt įgijo meistrystės paslapčių, kurias vėliau panaudojo meistraudamas fortepijonus ir įvairius optinius prietaisus. Nagingas buvo paauglystėje ir poemos Krizas: „Todėl padarynes visokias vos pažiūrėjau, / Štai jau, mislyk tikt, jas taip išdrožti mokėjau, / kad tūls bernas sens dėl to didei nusigando“ (Vd 330–332). Donelaičiui, kaip ir *Metų* Krizui, teko ilgai vargti, kol pagaliau pelnė pasiturinčiojo gyvenimą.

Metuose turtingasis Krizas virkavo esąs bėdžius, o ne vienas tyrėjų yra pastebėjęs, kad Tolminkiemio klebonas nepagrįstai skundėsi menkomis pajamomis. Užsimindamas „Visokiose patikimose žiniose mano įpėdiniui“⁴⁹ apie savo, kaip bevaikio, dalią, Donelaitis pabrėžė savo mažas pajamas: „Vaikų neturėjau; tuo visados džiaugiausi, nes tarnyba palyginti prasta“ (A 426). Ši Tolminkiemio klebono frazė, manoma, buvo ištarta dėl menkų pajamų iš parapijiečių (A 569). Tačiau argi poetas išties buvo kone „bėdžius“? Kaip teigia Ulrichas Im Hofas, „Dvasininko profesija smulkiųjų amatininkų klasei buvo savotiška karjera. [...] Iš parapijos gaunamos pajamos, kaip ir katalikų kunigams, buvo neblogas pragyvenimo šaltinis, ir dvasininkai galėjo ganėtinai laiko skirti intelektualiniam darbui“⁵⁰. Vinco Kuzmicko teigimu, lyginant su precentorių ir kitų valdininkų būkle, Donelaičio materialinė padėtis visgi nebuvo prasta: „Pastorius nuolatos gaudavo pašalinių pajamų už krikštą, jungtuves, laidotuves, be to, jam priklausė įskaitant našlių ūbą, apie keturiasdešimt hektarų žemės. Tokių plotų savininkai Lietuvoje jau buvo laikomi smulkiaisiais dvarininkais“⁵¹. Liuteronų kunigo statusas neišvengiamai saistė Donelaitį su valstybės valdančiais. Priimdamas iš neturtingų būrų dešimtinę ir įmokas už bažnytinius patarnavimus, Tolminkiemio klebonas galėjo jaustis dviprasmiškai. Jis mėgęs, pasak tyrėjų, šelpti parapijos vargšus.

⁴⁹ Kristijonas Donelaitis, „Visokios patikimos žinios mano įpėdiniui“, perengė Kostas Doveika, in: Kristijonas Donelaitis, *Raštai*, p. 412–436. Toliau cituojant tekste nurodoma santrumpa A (*Allerley zuverlässige Nachrichten für meinen Successor*) ir leidinio puslapis.

⁵⁰ Ulrich Im Hof, *Švietimo epochos Europa*, iš vokiečių kalbos vertė Nijolė Daujotytė, (ser. *Atviros Lietuvos knyga. Europos kūrimas*), Vilnius: Baltos lankos, 1996, p. 47.

⁵¹ Vincas Kuzmickas, *Kristijonas Donelaitis*, Vilnius: Vaga, 1983, p. 215.

Krizo (reiškiančio krikščionį) vardu pavadinti toli gražu ne „viežlybiausius“ personažus nuoširdžiai tikintį Donelaitį galėjo paskatinti klestinti religinė veidmainystė. Pasakėčioje „Pasaka apie šūdvalalį“ Donelaitis smerkia dviveidžius krikščionis, nes maldas kalbantieji (panašu, kad dvasininkai) moraline prasme nėra geresni už savo senaisiais papročiais gyvenantį ir dėl to kitų menkinamą tautietį (šūdvalalį). Švietėjai kai kurių liuteronų dogmų sureikšminimą ir šio pasaulio niekinimą laikė paprastų žmonių sielų apvaginėjimu ir net apgaule, guodžiant juos vien išganymo malone ir laimingo (amžinojo) gyvenimo viltimi po mirties. O to išvengti, būdamas kunigu, Donelaitis negalėjo, nors pats suvokė šio gyvenimo vertingumą – tai rodo išlikę jo laišakai, eilėraščiai. Taigi neatmestina, kad jautrią sąžinę turėjęs Donelaitis nesijautė puikiai, tačiau vargantiesiems bei žeminamiems ir tautinę tapatybę vis labiau prarandantiems savo tautiečiams jis menkai tegalėjo padėti.

Antrajame poeto laiške (1777-08-16) Krizas paminimas net du kartus. Iš konteksto aišku, kad Donelaitis savo bičiuliams skaitė eiles ir *Metų* ištraukas, kurias laiške ir prisimena: „Paskui mes girdėjome Krizą pasakojant savo likimą ir karčiai apverkiant gerąjį amtsrotą“⁵². To paties laiško pabaigoje dar kartą paminimas Krizas: „Juk žinai, kaip dabar reikia, kad tarp ponų kalbi, ar ką sakai, – reikia saugotis. Juk girdėjom, kaip Krizui pasidarė“⁵³. Donelaičio *Raštų* paaiškinimuose antrą kartą paminėtas Krizas siejamas su Pričkumi: „Krizo minėjimas vietoje Pričkaus rodo, kad Donelaitis šia sąvoka linkęs vadinti būrą apskritai; plg. ŠD 1“⁵⁴. Pirmą kartą laiške paminėtas Krizas išties turbūt yra *Metų* Krizas, bet ar antrą kartą minimą Krizą būtų galima sieti su Pričkumi – labai abejotina. Nežinome – čia galbūt minimas Krizas iš nežinomo poeto kūrinio ar netgi realus asmuo.

Itin įspūdinga Krizo charakteristika pasakėčioje „Šuo Didgalvis“. Štai pirmosios dvi eilutės: „Šuo didei smarkus, vadinamas Krizo Didgalvis, / Pas liūtus bylinėdams kartą avį apskundė“ (ŠD 1–2). „Krizo Didgalvis“ čia yra ne kas kita kaip turtingas ir suktas valstietis, neteisingai apkaltinęs vargingą būrą; pasitelkęs melagingus liudytojus ir korumpuotus teisėjus, jis privertė atlyginti tariamą skolą, praktiškai jį pasmerkdamas pražūčiai. Pasakėčios autorius šį „Krizo Didgalvį“ vadina „neprieteliumi“, „nevidonu“, kuris su

⁵² Kristijono Donelaičio laiškas Johannui Gottfriedui Jordanui, 1777-08-16, iš vokiečių kalbos vertė Leonas Gineitis, in: Kristijonas Donelaitis, *Raštai*, p. 276.

⁵³ *Ibid.*, p. 277.

⁵⁴ Kristijonas Donelaitis, *Raštai*, p. 392.

visais kaimynais vaidus keldavęs, „guiniodavo žvirblius“ ir užpuldavęs („ypačiai iš paselų“) tiek kaimynus, tiek svetimus, „O dienos viduryj į saulę lodavo šiltą“ (ŠD 10). Taigi pasakėčios „Krizo Didgalvis“ yra itin amoralus personažas: veidmainis, savo aplinkoje pagarsėjęs melu, suktumu, vaidais ir žiaurumu, nepaisęs jokios moralės ir teisingumo.

„Pričkaus pasakoje apie lietuvišką svodbę“ Krizo vardas minimas pasakojant apie jo iškeltą dukters vestuvių puotą. Kitą kartą, kalbant apie Dievą pamiršusius „neprietelius“ dvare, kuri „padūkinu“ lošimai kortomis ir „kamėdigės“ (vaidinimai), Krizo vardu įvardijamas turtingas žmogus. Iš užuominos aišku, kad pas Krizą, kaip ir pono dvare, vyksta nepadorios linksmybės: „O pas Krizą bei jo kerdžių šoka bebukšvis“ (Pp 172). Šiame kūrinyje Krizo vardas minimas ir bendrine prasme, ironizuojant besilinksminančių būrų juokus, jų „neviežlybumą“:

Juk lietuvininkams per juoką daugel užėina,
[...]
Ypačiai ant česnių, kad Krizas Krizą mylėdams
Iš nežinių labai nešvankų kvapą padaro
Ir bešūtydams pas stalą šūdą pasako. (Pp 11, 14–16)

Metuose pirmą kartą Krizo vardas paminimas aprašant pavasarį švenčiančius paukščius ir Dievą niekinantį nedorėlį Diksą: „Ak! kiek sykių Krizas, į vyžas įsinėręs [...] Po prastu savo stogu nei lakštingala čiauška, / Kad širdingai jis savo Dievą pradeda garbint“ (Pl 127–130). Krizas čia palyginamas ne su žvirbliu, bet su lakštingala – taigi yra aukštesnio luomo būras, mokantis gražiai kalbėti. Analogija su ūkininku Krizu galima, nes jis turtin gesnis nei eiliniai būrai, lyginami su žvirbliais; be to, jam būdinga savigyra – gražus *čiulbėjimas*. Nors galima analogija ir su pačiu poemos pasakotoju bei jos autoriumi: juk kunigas nėra eilinis būras, o jo nuoširdus Dievo garbinimas išties panašus į lakštingalos čiulbėjimą – tiek sakant įkvėptus pamokslus, tiek rašant eiles. Lakštingala minima ir Donelaičio laiške, kur, pasak Vaidoto Daunio, poetas „buitinio gyvenimo ritmą sieja su lakštingalos „dainomis“, o šios sąsajos esančios paremtos ne tik su liaudies papročiais, bet ir universalesniu (ne tik poetiniu) tikėjimu⁵⁵.

Bendrine prasme Krizas *Metuose* minimas itin negatyviame kontekste, pabrėžiant veidmainiškumą ir suktumą: „Ir besišypojas, kad Krizas Krizą prigauna“ (Vd 495). Kitą kartą panaši frazė ištariama Pričkaus kalboje: ne tik „lenkiškas ar žydiškas balamutas“, bet netgi būras, „lietuviškai

⁵⁵ Vaidotas Daunys, „Metų laikai ir erdvės“, in: *Metai*, Vilnius, 1984, Nr. 10, p. 134.

kalbėdams pradeda branyt / Ir visai n'atboj, kad Krizas Krizą prigauna“ (Žr 140–141). Taigi Krizo vardas iš esmės vartojamas siekiant išryškinti kitus apgaudinėjantį būrą. Poemoje ir pasakėčiose kaip itin šykštūs, linkę sukčiauti ir išnaudoti būrus vaizduojami ponai vokiečiai ir kolonistai, tačiau Donelaičio laikais ėmė rasti tokių ir pačių lietuvių tarpe.

Taigi Krizo vardu yra įvardijami tokie personažai, kurie sukčiauja ir apgaudinėja savo tautiečius. Kita vertus, krikščionį reiškiantis vardas yra iškalbingas religiniame ir socialiniame Prūsijos Karalystės kontekste. Juk skurdžiausius būrus paniekino krikščionys. Tuo tarpu krikščioniškasis tikėjimas, o ir paties Lutherio mokymas, skatino krikščionis atjausti vargšus, juos sušelpiti, būti sąžiningam.

Socialinė padėtis Prūsijoje ir Donelaičio pažiūros. Plintant švietėjų idėjoms, vis daugiau buvo atsigręžiama į socialinę sistemą. „Prigimtinės teisės samprata XVIII amžiuje buvo užvaldžiusi visos žmonijos protus“, – teigia Apšvietos žinovas Ulrichas Im Hofas⁵⁶. Ji lėmė „žmogaus ir piliečių teisių“ teorijos gimimą, tuo pabrėžiant pagarbą žmogui, tam tikrą jo laisvę ir orumą. Kaip didžiausią neteisybę šio šimtmečio mąstytojai įvardijo vergovę ir baudžiamą bei kritikavo neteisingumą ir nežmoniškumą teisėje ir įstatymuose, atsigręždami ir į jų kūrėjus. Baudžiamąją teisę (ir kankinimus bei mirties bausmę) kritikavęs Cesare Beccaria (paskelbęs, anot Hofo, epochos veikalą *Dei delitti e delle pene*), tvirtino, jog tai yra „blogai sutvarkytos visuomenės pasekmė: „kas tuos įstatymus sukūrė: turtuoliai ir galingieji. Sutvarkyme šiuos nelemtus pančius, išnaikinkime neteisingumą iš pat šaknų!“⁵⁷ Šios idėjos ir nuotaikos negalėjo aplenkti ir žemųjų gyventojų sluoksnių, tad socialinė atmosfera nuolat kaito. 1731 m. Edikte konstatuojama, kad samdiniai darosi vis labiau išdidūs ir priešiški „duondaviams“, laužo darbo sutartis, todėl įsakoma samdant reikalauti atestacijos iš buvusios vietos, o nusikaltusius bausti tvirtovės darbais; ir vėliau, pavyzdžiui, 1760 m. Įsruities diecezijos kronikoje skundžiamasi, kad samdiniai „įžūlūs (übermütig)“ ir vangūs⁵⁸. Kadangi tokių skundų davėjų atsirado labai daug, 1780 m. buvo išleistas „Prūsijos vyriausybės įsakas, draudžias valstiečiams skųstis“⁵⁹.

⁵⁶ Ulrich Im Hof, *op. cit.*, p. 153.

⁵⁷ *Ibid.*, p. 155.

⁵⁸ Leonas Gineitis, *op. cit.*, p. 117.

⁵⁹ *Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams*, sudarė Povilas Pakarklis, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, p. 34.

Donelaičio požiūris į turtą kaupiančius, lėbaujančius ir būrus skriaudžiančius turtinguosius vienareikšmiškai neigiamas. Pasakėčiose ponai vaizduojami kaip itin gobšūs, negailestingai išnaudojantys vargšus ir juos menkinantys, tai pateikiant kaip Dievo bausmės besišaukiantį elgesį. Ją pelnė pasakėčios didpilvis „aužuolas“: „Taip Dievs smarkininkams beveikiai sūda padaro, / kad jie vargdieniams per daug ant nugaros kopa“ (Ag 22–23). Pasakėčios „Aužuols gyrypelnys“ morale varginguosius žeminantis ponas pavadinamas „valkata“, kuris galbūt pavogtą „puikiai nešioja sermėgą“, o galbūt „nuo aukso jo siratų ašaros blizga“ (Ag 35). Ponai, o ir grašius už darbą samdiniam mokantys pasiturintys ūkininkai, nors ir netiesiogiai, apgaudinėjo būrus, stumdami juos į visišką skurdą. Anot Zigmo Zinkevičiaus, Prūsijoje lietuvių valstiečiai „vilko nepakeliamą priespaudos jungą, kentė skurdą“⁶⁰. Hofas savo knygoje aprašo visų Apšvietos amžiaus luomų materialinę padėtį, taigi ir valstietijos bei „liaudies“ – žemiausiojo gyventojų sluoksniu. Tik didelių ūkių valstiečiai gyveno pasiturinčiai, tuo tarpu žemę dirbdami „vidutiniokai“ vos sudurdavo galą su galu, o smulkieji valstiečiai, nors ir turėjo savo žemės, būdavo priversti dirbti ir samdiniais. Žemiausiasis luomas, pasak Hofo, „tarnavo vidutiniams bei aukštesniems luomams“ ir gyveno visišrame skurde. Skurdas lydėjo netgi mokytojų, kartu ėjusių dar ir kantorius bei vargonininko pareigas, šeimas. Ironiškai savo senelio mokytojo gyvenimą aprašęs vokiečių rašytojas Johanas Paulis Friedrichas Richteris konstatuoja: „šita liūtų visuomenė už tris tarnybas numesdavo kasmet ne daugiau kaip 150 guldenų. Ir šitoje niekingoje Bairoito provincijos mokytojams skirtoje bado kankynėje žmogus gyveno ir kūrė 35 metus“⁶¹. Tuo tarpu netgi smulkiausieji Vokietijos kunigaikščiai savo rūmuose laikydavo po kelias dešimtis tarnautojų, o bajorai savo valdose „tvarkėsi kaip Biblijos patriarchai, atlikdami teismų ir policijos funkcijas“, daugelis jų „linko į kortų lošimą ir girtavimą“⁶². Ponų ir vargingųjų, betiesių būrų padėtį, valdininkų ir teisėjų savivalę pasakėčiose ir poemoje vaizdingai atspindėjo ir Donelaitis.

Metuose ponai lyginami su gyvuliais, išryškinant gobšumą kaip esminę juos charakterizuojančią savybę. Jų nužmogėjimas destruktvyviai veikia visą pasaulį, ir akivaizdžiai – artimiausią bendruomenę, nes tokį ponų elgesį perima kiti. Poemos pasakotojas tvirtina, kad ponai tampa pavyzdžiu netgi

⁶⁰ Zigmas Zinkevičius, *Mažosios Lietuvos indėlis į lietuvių kultūrą*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijos leidybos institutas, 2008, p. 131.

⁶¹ Ulrich Im Hof, *op. cit.*, p. 67.

⁶² *Ibid.*, p. 30–31.

lietuvininkams: „Žinom juk visi, kaip ponai keikdami rėkia; / Bet ir būrai jau nuo jų mokinasi rėkaut“ (Pl 218–219). Tokių *rėkujančių* būrų poemoje apstu: tai visi ponų tarnai, neišskiriant paties Pričkaus, ir prakutę, kone dvarponiais tapę lietuvių valstiečiai. Patologinis pono gobšumo ir šykštumo įsikūnijimas vaizduojamas „Žiemos rūpesčiuose“: „to amtsroto šykštumas buvo be soties“ (Žr 417) – davęs vargdieniui graši, „tris naktis dėl to miegot negalėjo“ (Žr 419). Dėl jo šykštumo (pasigedus vieno šilingo) buvo sumušdintas nuolankusis jo tarnas Pričkus, kuris netrukus ir mirė.

Labai kritiškai Donelaitis žvelgia į ponų tarnus, kurie „būrus prastus per kiaulių jovalą laiko“ (Pl 258), stengiasi įtikti ponams: „Poniškai pasirodydams, kožnam pasitursin“ (Pl 257). Dilytė pastebi, kad Lauro kalba (Žr 391–401) skirta parodyti „gėdingam reiškiniui: būrus skriaudžiantiems prievaizdams. Ji tarsi iliustruoja Aristotelio *Retorikos* mintis, kad *gėdinga yra pelnytis neginamų žmonių sąskaita [...], kad visiškai žlugę žmonės nejaučia gailėstingumo [...], kaip visų pažįstamas Kasparas ir dumčius Daugkalba engia būrus*“⁶³ (kursyvas mano, – R. P.). Lauras Kasparo tarną Milką vadina nenaudėliu, snargliumi, žioplui ir primena, kad Dievas galės jį nubausti („koravoti“). Panašiai su būrais elgiasi ir kiti ponų tarnai. Diksas „kardpalaiķį nei pons prie šalies prikabinęs“ (Vd 197) rėkia ant baudžiauninkų, juos niekina, o tai poemos autorius tapatina su paties Dievo niekinimu: „Ar tai švankus darbs, ar reik taip Viešpatį niekyt?“ (Vd 201), čia pat išsakydamas šias dėmesio vertas eilutes:

O kad bloznas toks savo ponui taip išsišiepia,
Ar dyvai, kad būrą jis jau visą suėda? (Vd 202–203)

Pasakojimas apie Kasparo tarną Diksą (Vd 196–216) įterptas į komišką poemos pasakotojo kalbą apie nebūtą gerąjį poną (Vd 66–241), kuris būrus užstodavęs, „kad Diksas mus per daug užnikdavo dovyt“ (Vd 230). Taigi ponų tarnai (lietuviai) patys savuosius ujo, niekino ir dargi savo „kytrumu“ poną norėjo pralenkti. Pasiremdami Donelaičio fraze, kad „Krizas Krizą prigauna“, galėtume čia sakyti, jog „Krizas Krizą muša“ – lietuvis lietuviui nugarą skalbia, siekdamas pademonstruoti savo galią, visiškai neatjausdamas vargšų.

Donelaitis smerkia ne tik bevardžius ponus, ponų tarnus, juos charakterizuodamas pašiepiančiais vardais, bet ir turtingąjį Kasparą. Jį poemos pasakotojas prilygina „skiauturę riebią“ turinčiam gaidžiui (žodis *riebus* nusako turtingumą), o Lauras pavadina „poniškai pasipūtusiu“ baisiu ne-

⁶³ Dalia Dilytė, *op. cit.*, p. 111.

vidonu. Tai, kad seniūnas Pričkus, Laurui blogai atsiliepiant apie Kasparą, jį sudraudžia žodžiais „saugokis Kasparą kibyt“ (Žr 402), kad pataria tylėti netgi smurtaujant jo tarnui, rodo, jog jis yra turtingas ir įtakingas, patričių luomui priklausantis žmogus. Apie tautinę jo tapatybę yra užsiminęs Raineris Eckertas, pastebėdamas, kad poemoje šiuo vardu minimi du personažai: tai Bleberio tarnas ir „pūdymų savininkas (tikriausiai vokietis)“⁶⁴. Tačiau turtingojo Kasparo laikyti vokiečiu negalime. Jį sieja giminystės ryšiai su pakamore Lauru. Lauras yra „garbingo Kasparo žentas“ (Rg 739). O svarbiausia tai, kad bendrystės ryšiai jį sieja su Krizu ir su visa lietuvininkų bendruomene: Kasparas paminimas Plaučiūno pakviestųjų „ant krikštynų“ tarpe (Rg 700–704). Vadinasi, jis lankėsi lietuvininkų šventėse, ko turtingas vokietis turbūt nebūtų daręs – poemoje aiškiai atskiriama lietuvininkų bendruomenė nuo vokiečių ar kolonistų, ir jokiose lietuvininkų šventėse jie neminimi. Be to, visi vokiečių ponai yra bevardžiai. Tad ponaičiu vadinamas Kasparas greičiausiai yra lietuvininkas, savo statusu ir elgesiu labai artimas Krizui, su kuriuo artimai bendravo. Kasparas yra „poniškai pasipūtęs“ (Žr 396) ir vadinamas dargi žiopliu, taigi tai greičiau ne ponas, o turtingas valstietis. Štai pirmieji poemos pasakotojo žodžiai apie Kasparą:

Vasara, juk žinai, kasmets tikt vos pasirodo,
Štai kiekviens žioplys jau būrą pradeda stumdyt.
Kaspars, ant galvos iškėlęs skiauterę riebią,
Kaip gaidys vištas guiniodams, gandina žmones. (Vd 192–195)

Kasparo charakteristika atitinka pasakėčioje „Šuo Didgalvis“ charakterizuojamą „Krizo Didgalvį“: kaip ir pasakėčioje, šis turtuolis vadinamas smarkiu nevidonu, kuris „guinioja“ ir gandina būrus. Poemos pabaigoje pasipiktinimą juo išreiškia netgi jo žentas pakamorė Lauras:

Kožnas juk žioplys, vargdienių nugarą lupdams,
Savo malonę dar iškelt ir girt nesigėdi.
Kaspars (juk visi pažįstat Kasparą smarkų),
Tas nevidons baisus, vis poniškai pasipūtęs,
Nei erškėtis koks nabagėlį gandina būrą. (Žr 393–397)

Kasparas, Lutherio žodžiais tariant, vargdieniams „tris kailius“ lupdamas, dar net „savo malonę“ giria, tai yra postringauja apie savo nebūtą gerumą ar dosnumą. Tačiau tuo besipiktinantį Laurą Pričkus įspėja: „saugokis Kasparą kibyt“ (Žr 402). Ir čia pat, „visiems gi begirdint“ iškloja vaizdingą

⁶⁴ Rainer Eckert, *op. cit.*, p. 110.

pamokslą apie tai, kad niekam nevalia priešintis juos skriaudžiančiam ponui ar jo tarnui. Ponus čia Pričkus prilygina ereliui ir liūtui, o būrus – žvirbliui ir varlei (prasčiokus varlėmis, beje, yra pavadinęs Lutheris). Pričkus: „Taigi dabokis su ponu pasipūtusiu šūtyt / Ir laikyk savo snukį, kad kalboj nepariktų“ (Žr 409–410). Taigi pasipūtusį Kasparą šaltyšius priskiria ponų luomui, o jis, kaip ir Krizas, išties į jį pretenduoja ar tokiu jaučiasi.

„Vasaros darbuose“ pateikiamas išpūdingas epizodas, kuriame Kasparo kiaules jo tarnas gano Plaučiūno rugiuose. Tai reiktų traktuoti kaip ypatingą komizmą, atspindintį patriarchalinius turtingų valstiečių ir vargingųjų santykius. Poemos pasakotojui pastebėjus rugiuose kiaules, tarnas ragina jį tylėti, nes Plaučiūnas čia pat „pjautuvą plaka“. Tarnas tylėti ragina vien dėl to, kad Plaučiūnas yra prastas šeimininkas – „šūdvabalis“ ir „šūde gyvena“ (Vd 479). Svarbiausia šio personažo yda yra girtuokliavimas. Tačiau didžiosios Plaučiūno klajonės prasidėjo pernelyg išgėrus būtent pas Kasparą: „Tas nenaudėlis Plaučiūns, pas Kasparą pernai / Talkoje pavitots, taip baisiai buvo pririjęs, / Kad [...] namon išaušus jau vos ne vos parsibastė“ (Vd 449–453). Kasparas už talką, taigi už jam padarytą darbą, atsilygino vaišindamas būrą alumi ar degtine, taip prisidėdamas prie jo degradavimo. Galop Kasparo kiaulės ėda kone paskutinius, dar išbyrėti nespėjusius, Plaučiūno rugius – taigi kasdienę jo duoną.

Donelaitis *Metuose* išryškina liūdną tiesą, kad vargšus būrus menkina ir uja ne tik kolonistai ir ponai vokiečiai, jiems pataikaujantys ar savo galią demonstruojantys jų tarnai, bet ir praturtėję valstiečiai. Poemos autorius pateikia itin turtingo lietuvio valstiečio Kasparo charakteristiką. Labai panašus į jį ir prisigyvenęs valstietis Krizas: jis su savo samdinais (vargingiausiais būrais) elgiasi lygiai taip kaip ponai, jų tarnai ar jo bičiulis Kasparas.

Poemos Krizas – turtingas, šykštus ir samdinius niekinantis ūkininkas. Vydūnas pateikia vokiečių istorikų pastebėjimus apie zalcburgiečio, kuris išmoko iš visko išspausti kad ir mažiausią naudą, būdo bruožus ir daro išvadą: „Šitas visų galimybių pasipelnyti išnaudojimas, šis rūpinimasis materialine nauda yra tai, ko lietuviai dar ir šiandien nepakankamai įvertina“⁶⁵. Vis dėlto apsuksiausiai lietuviai viso to išmoko ir praturtėjo. *Metuose* tokie yra Kasparas (šio vardo reikšmė – *iždininkas*⁶⁶) ir Krizas. Tačiau poemoje tai nėra teigiami herojai. Apie Kasparo ir jo tarnų nederamą elgesį su būrais

⁶⁵ Vydūnas, *op. cit.*, p. 395.

⁶⁶ Kazys Kuzavinas, Bronys Savukynas, *op. cit.*, p. 222.

pasakoma tiesiogiai, nors jis pats poemoje netaria nė vieno žodžio. Tuo tarpu jo bičiulis Krizas save giria ir aukština, pasak Jono Riškaus, „stipriai hiperbolizuodamas savo sugebėjimus“⁶⁷.

Jau vien Krizo dosnumo – tarsi vienintelio dosnaus lietuviu – išskyrimas iš kitų būrų kelia rimtų abejonių. Krizas vaišėse per dukters vestuves parodomas ne tiek dosnus, kiek turtingas: joks kitas būras tokiomis gaušiomis vaišėmis pasigirti negalėjo. Tačiau pačių vargingiausių bendruomenės narių – Slunkiaus ir Pelėdos – į dukters vestuves nekvieta, o jiems pasirodžius, „Krizas koliojo nuopertą porą matydams“ (Rg 234), o Enskys netrukus jiems „šonus skalbt pradėjo“ ir „plaukų nusitvėręs, išmetė laukan“ (Rg 256).

Krizas savo niekinančiais epitetais, skirtais vargingiausiems būrams, išsiskiria iš visų *Metų* personažų. Jis skundžiasi, kad jo neklauso „šeimyna“, kad visi esą tinginiai. Verkšlena, kad samdiniai išpuikę, paprastus būriškus valgius niekina. Mat anksčiau „šeimyna“ džiaugdavosi gavusi skanaus kisieliaus su pienu, kurį virdavo „tėvai mūs kytri“ (Vd 358), o jeigu dar tiršto šiupinio „ir lašinių kokį šmotelį duodavo priedams, / Ak! kaip girdavo sotinti bernai gaspadorių“ (Vd 361–362)⁶⁸. Geriausias pavyzdys Krizui yra šykštūs, sukti tėvai; jis norėtų tęsti jų tradicijas, bet dabar samdiniai esą niekina paprastus valgius ir „kasdien kiekvienas, mėsos išsižiodams / Ir daug syk kaip šuo išplėsdams, vargina būrą“ (Vd 364–365). Taigi Krizas sotesnio maisto reikalaujančius būrus kaltina netgi įžūlumu. Jis neišgalis sumokėti amtmono reikalaujamų mokesčių:

Bet ak! kaipgi galiu mokėt, kas reik, savo ponams,
Kad nelaba šeimyna jau mane visą suėdė?
Ak! Man bėdžiui jau beveik *reiks ubagais eiti*. (Vd 377–379)

Šiose eilutėse Donelaičio komizmas itin iškalbingas: turtingasis Krizas save prilygina vargingajam ir veidmainingu virkavimu tarsi pats sau išpranašauja elgetos likimą. Toliau Krizas pasakoja, kiek daug tai „nelabai šeimynai“ gyvulių paskerdžias: „Karvių bei avių, bei jaučių didelį pulką, / O ir kiaulių bei ožkų taip daug mėsinėjau, / Kad jau vos žinojau, kur skūras pakabyti“ (Vd 350–352). Tačiau tik sudoroję užvakar papjautą bulių, samdiniai „vemdami dar, veršienos jau prasimanė / Ir didei mane gvolytja, kad aš

⁶⁷ Jonas Riškus, *op. cit.*, p. 56.

⁶⁸ „Bernai“ (jauni vyrai) dirbdavo sunkiausias ūkio darbus, todėl kisieliaus kaip pagrindinio patiekalo jiems paminėjimas – akivaizdus komizmas. Lietuviškų patiekalų būta daug, bet šis – pats pigiausias, kurį darbytėje galėdavo duoti nebent „priedams“.

paskutinį / Ir vienturtį veršį jiems mėsinėt pažadėčiau“ (Vd 386–388). Krizas kone kasdien gyvulius skerdžias samdiniams – tai vėl akivaizdus Donelaičio komizmas. Juk gyvuliai būdavo skerdžiami rudenį ir žiemą – vėsioju ir šaltuoju metų periodu, bet ne ištikus metus. Donelaitis *Metuose* skerstuves vaizduoja tik rudenį. Vienas po kito gyvuliai ištikus metus galėjo būti skerdžiami nebent didžiausių ponų dvaruose. To laikmečio ir netgi pačių *Metų* kontekste šios ir panašios Krizo dejonės tėra šykštuolio virkavimų ir veidmainystės hiperbolizavimas. Tiek gyvulių Krizas turbūt nepapjovė nė ruošdamas savo dukters vestuvių puotą: tada buvo papjautos trys karvės, du jaučiai ir daug kiaulių bei avių (kiek – „mėsininks nerokavo“), išpjautos kone visos žąsys ir vištos (Rg 143–145).

Pasak Rimvydo Laužiko, Donelaičio poemos būrų mityboje, o ir XVIII a. Prūsijoje apskritai, mėsiški valgiai – „būdingiausi šventės atributai“, gausus jos vartojimas „buvo laikomas aristokratišku bruožu“, būrai ją gausiau vartodavo vos kelis kartus per metus. Laužikas: „Analizuodami *Metus* galime teigti, kad valstietiškoje kultūroje gausus (kasdienis) riebaus, mėsiško maisto valgymas buvo savotiška būriškoji, gastrominė „rožinė svajonė“⁶⁹. Taigi Krizo kalbos apie kasdienį būrų mėsos vartojimą, netgi persivalgymą, yra hiperbolizuota poeto ironija.

Krizas postringauja apie gerus laikus, kai lietuvinkai neniekino paprastų (išties – prastų ir pigių!) lietuviškų valgių, o už menką atlyginimą ir vieną kitą pridėtą rūbą ar vyžas „didei dėkavojo“. Tačiau dabar „lietuvinkai savo viežlybumą pražaidė“ (Vd 355), netgi kvailiausias samdinys „daug dolerių tyko / Ir vis pasėlio daugiaus išveržt nesigėdė“ (Vd 336–337). Netgi tas, „kuris kasnakts į patalą meža / Ir kiaules penkias kaip reik negal paganyti, – / O štai ir toksai utėlius dolerių tyko, / Kad jį kartais šūtydams samdyti pradėsi“ (Vd 392–395). Samdinių „viežlybumas“ Krizui yra jų paklusnumas, nuolankumas ir pasitenkinimas prastu maistu ir tuo, kuo ir kiek šeimininkas teikiasi už darbą atlyginti. Tačiau tuo metu samdiniai pradėjo reikalauti padoresnio maisto ir didesnio užmokesčio už darbą, ką Krizas įvardijo lietuvių „viežlybumo“ praradimu. Taigi „barzdotos“ prūsų „gadynės“ Krizas ilgėjosi ne iš meilės lietuviškumui – jis ilgėjosi tų laikų, kai buvo labai pigi ir klusni darbo jėga: „Ak! kur dingo Prūsuose barzdota gadynė, / Kaip slūžauninks dar už menką pinigą klausė“ (Vd 338–339). Iš šių Krizo žodžių galima spręsti, kad anksčiau samdiniams mokėta itin ma-

⁶⁹ Rimvydas Laužikas, „Maisto reikšmė Kristijono Donelaičio *Metuose* XVIII a. kultūros kontekste“, in: *Kristijono Donelaičio reikšmės*, p. 455–456.

žai. XVIII a. pirmoje pusėje kelis kartus buvo nederliaus, brangymečio ir badmečio metai. 1709–1711 m. bažnytinėse knygose pateikiami „nuo maro ir bado mirusių“ gyventojų skaičiai⁷⁰ – ten, kur buvo didžiausias būrų išnaudojimas ir skurdas (badas), ten siautėjo ir maras. Karaliaus siunčiama pagalba badaujantiems paprastai jų nepasiekdavo. Suprantama, kad brangymečiu ir badmečiu samdiniams mokėta itin mažai. Gali būti, kad apsukrus Krizas tada ir praturtėjo.

Apie Krizą nė vieno gero žodžio nepasako nei jo samdiniai, nei kiti eiliniai būrai. Apie savo dosnumą daugiausia postringauja pats Krizas, netgi teigdamas, jog „man šykštums klaista, kad šutinu didelį puodą“ (Vd 371). Neabejotina, šykštumu jį kaltino samdiniai, apie tai žinojo ir kiti kaimo būrai. „Rudenio gėrybėse“ apie „dosnųjį“ Krizą užsimena „švepluojantis“ Bužas (Rg 477), kurio šveplumas reiškia ne ką kita, kaip jo teiginių prieštaringumą ir nepatikimumą.

„Dosnųjį“ Krizą kartą pamini ir poemos pasakotojas: „Kaspars klonijos, dosningą Krizą pamatęs“ (Rg 702). Kasparas ne kartą poemoje yra smerkiamas, nes būrus niekina, tačiau su Krizu elgiasi visai kitaip – jis jam rodo išskirtinę pagarbą. Krizas stengėsi įtikti visiems, bet su savo samdiniais elgėsi blogai: „Ponams, taip kaip būrams, vis įtikt mokėjau; / Tikt šeimynai ant garbės padaryt negalėjau“ (Vd 369–370). Taigi vienaip elgėsi su ponais ir turtingais valstiečiais, visai kitaip – su savo samdiniais.

Poemoje būrų darbštumo demonstravimas (nepaisant kelių išimčių) yra akivaizdus, o ir pats Krizas savo samdinių tingumą supriešina su visų kitų būrų darbštumu: „Ir kiekviens atlikt, kas reik, tikt bėga, tikt bėga“ (Vd 419). Jo pateikta pozicija aiški: būrai lietuvininkai yra darbštūs, tačiau jo samdiniai – visiškai tinginiai. Galima manyti, kad dėl tam tikrų priežasčių pas jį niekas nenori dirbti, tad jam pavyksta pasamdyti tik vieną kitą tinginį. Betgi Krizo kalboje aiškiai atsiskleidžia samdinių paniekinimo priežastis – tai nenoras jiems mokėti tinkamą atlygį, tvirtinant, jog jie esą to neverti. Teigti, kad Krizui tiesiog „pasitaikė pasamdyti tokią valgią šeimyną“⁷¹, o dar ir tingią – visiškai nepagrįsta: Donelaitis buvo valstiečio sūnus, visą gyvenimą kunigavo kaime, tad negalėjo neišmanyti ūkio reikalų bei turtingo ūkininko psichologijos. Apie turtingesnių lietuvių šykštumą ir sukčiavimą *Metuose* užsimena Bleberio bernas Paikžentis. Jis kalba apie ponų tarpe vykstančius

⁷⁰ Albertas Juška, *Mažosios Lietuvos Bažnyčia*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 1997, p. 75.

⁷¹ Dalia Dilytė, *op. cit.*, p. 174.

sukčiavimus, kai jie apsiriję ir prisigėrę „Tuo su kortomis ir klastoms kits kitą prigauna“ (Vd 493); ir pastebi, jog panašūs dalykai jau vyksta ir tarp būrų lietuvininkų, kai „Krizas Krizą prigauna“ (Vd 494–495).

Kaip ir daugelio turtingų valstiečių, Krizo ir jo samdinių santykiai buvo patriarchaliniai, samdinius traktuojant tik kaip darbo jėgą. Pasak Lutherio, „tarsi Dievas mums duotų [...] samdinių – idant kaip karvė ar asilas vien darbui naudojami, arba su valdiniais elgtumės, kaip panorėję“⁷². Apie Krizo nesiskaitymą su „šeimyna“ ir suktumą byloja jo paties skundai, konfliktiški santykiai su samdiniais: „kad jiems vertai grumzdi, vis keikdami baras“ (Vd 425). Taigi Krizas gąsdina samdinius, grasina jiems ir piktinasi, kad jie dėl to keikiasi ir netgi „jau ir mušt pasikėso“ (Vd 426). Po šių žodžių Krizas pasakoja istoriją, kaip „pernai valkata Slunkius“ (Vd 427) jam „iš papykio kone visą nupešė kiaušę“ (Vd 429), o po to su kitais savo draugais jam taip „nugarą skalbė“, kad po to „kelias nedėlias sirgti reikėjo“ (Vd 432). Šis pasakojimas atskleidžia, kad Slunkius ant Krizo buvo labai supykęs, ir turbūt turėjo tam rimtą priežastį. Slunkių literatūrologai neretai apibūdina kaip melancholiką – lėto, neskubraus būdo būrą. Išties tai *lėto gyvenimo* filosofijos atstovas. Bet Slunkius kartą buvo „beržinį nutvėręs“ prieš Enskį – irgi ne be priežasties: jis jį plūdo Krizo dukters vestuvėse. Lėtasis Slunkius su draugais be jokios priežasties nebūtų ir Krizo apkūlęs. Realiausia numanoma to priežastis – kad pas Krizą dirbusiam Slunkiui ir kitiems samdiniams, šykštusis Krizas gailėjo sotesnio maisto ar tinkamai neatlygino (pagal susitarimą) už darbą ir tyčiojosi. Savigarbą Slunkius vis dėlto turėjo ir ją ginti mokėjo – nenuostabu, kad už vienokias ar kitokias patyčias ar sukčiavimą jis apkūlė ir Krizą. „Pričkaus pasakoje apie lietuvišką svodbą“ Slunkius yra Pričkaus sumušimo iniciatorius, tad jis ne tiek lėto būdo, kiek savigarbą turintis ir žeminimui, žmogaus pavertimui darbinio gyvuliu besipriešinantį būras.

Vertas dėmesio ilgas Krizo monologas „Rudenio gėrybėse“ (Rg 719–772), kuriame juokiamasi iš neturtingų būrų – Plaučiūno ir Dočio. Jį pertraukęs Selmas visa tai pavadina „pasaka“ ir „dyvais“, nuo kurių „ausys mūsų paskudo“, kartu apgailestaudamas, kad anksčiau „kaimynų beigi bičiulių“ gėdytis „ir juos išpeikt nei viens neprivalė“ (Rg 780), be to, dabar jau „lietuvininkai kaip vokiečiai sopaguoti“ (Rg 782). Selmas čia kalba ne apie ką kita, bet apie turtingąjį Krizą, galintį „sopagus“ įsigyti, o iš vargingųjų – pasišaipyti. Tiesa, čia Selmas kalba labai korektiškai, asmeniškai Krizo ne-

⁷² Martynas Liuteris, *op. cit.*, p. 51.

smerkdamas: jis vis dėlto turtingas žmogus. Pats Krizas yra „sopaguotas“, bet jis smerkia kitus „sopaguotus“ būrus – vien dėl to, kad jie yra žemesnio luomo: „Klapai kaip ponaičiai su puikiais sopagačiais“ (Vd 352). Merginos „su kedelaičiais“ (sijonais iš pirktinės medžiagos) jam yra „nenaudėlės“ (Vd 353). Tai rodo Krizo požiūrį į varginguosius būrus, juos laikant žemojo sluoksnio žmonėmis. Jo manymu, jie turėtų pasitenkinti skurdžiu maistu, pačių pasigamintais rūbais ir įprastu lietuvininkų apavu vyžomis, nors už vyžų dėvėjimą viešose vietose būrai galėjo būti baudžiami rykštėmis: tai buvo draudžiama 1724 m. Prūsijos karaliaus įsaku, nurodant pareigą įsigyti ir dėvėti „tik Prūsijoje pagamintomis kurpėmis“⁷³.

Vertinant atskirų personažų žodžius apie Krizą, reiktų atkreipti dėmesį į jų socialinį statusą ir reiškiamas pažiūras apskritai. Pasak istorikų, kaimo gyventojai turtine ir socialine padėtimi labai skyrėsi: „Pasiturintys valstiečiai ir iš kilmingų valstiečių šeimų [buvo] susibūrę į kaimo patriciatą“⁷⁴. Donelaitis *Metuose* nieko nenorėjo pagražinti ir atspindėjo realią padėtį: lietuvių „patricijai“ palaikė vienas kitą, peikė kolonistus ir ponus vokiečius, bet jokio solidarumo nejautė su žemuoju lietuvininkų sluoksniu.

**Krizo likimas *Metuose* – Dievo bausmė už šykštumą ir sukčiavi-
mą.** Apie elgeta tapusį Krizą sužinome iš Pričkaus „Žiemos rūpesčiuose“. Pradžioje apie jį šaltyšius atsiliepia perdėtai gražiais žodžiais: jis „mūsų mylimas“, „širdings žmogus“ „kožną vis lietuviškai mylėdavo sėbra“ (Žr 255–258). Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad jis vaišindavo „lietuviškai“ (turbūt dosniai). Žvelgiant per Lutherio mokymo prizmę, Krizo dosnumas tik savo draugams rodo jį elgiantis lyg pagoniškai: „Mat daryti gera draugams – tik įprasta pagoniška dorybė, kaip sako Kristus Evangelijos pagal Matą 5 skyriuje“⁷⁵. Krikščionys, pasak Lutherio, gerį ir meilę turį rodyti „tiems, kurie yra mūsų priešai“. Ypač meilę ir gailestingumą Lutheris skatino rodyti vargingiesiems. Bet Krizas buvo labai toli nuo tokio krikščionio idealo.

Toliau Pričkaus kalba persmelkta ironijos: „Ypačiai ir labiaus šeimyną jis savo mielą, / kaip save patį čėdydams, mylėt nepatingo“ (Žr 259–260). Šiuose žodžiuose ironija akivaizdi, nes apie blogus savo ir samdinių santykius žinome iš paties Krizo (Vd 370). Savo samdinius jis vadina žemi-

⁷³ Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams, p. 14.

⁷⁴ Ulrich Im Hof, *op. cit.*, p. 61.

⁷⁵ Martynas Liuteris, *op. cit.*, p. 55.

nančiais žodžiais (*smirdas, bjaurėstis, utėlius, valkata, vaikpalaikis, žioplys, neprieteliai, vagys*). Galop Pričkus stebisi Lauru, kuris esą Krizą pernelyg giria: „Tik dyvai klausyt, kad Lauras, mūs pakamorė, / Krizo kelneres ir kuknę pradeda garbyt“ (Žr 264–265). Iš to galima numanyti, kad aukštesnio socialinio statuso būrus (pakamorę Laurą ar seniūną Pričkų) Krizas yra dosniai vaišinęs ne tik savo dukters vestuvėse. Tačiau čia Pričkaus kalbos apie Krizo gerumą baigiasi. Šaltyšius prašo Krizo nebarti: „Ir kad jis Tėvemūs skaitys, nebarkite bėdžių“ (Žr 274). Klausimas, kodėl turėtų jį būrai barti, ypač, jeigu pats Krizas išties buvo dosnus ir jį visi mylėjo? Mažai tikėtina, kad Pričkus šiuos žodžius pasakė dėl 1748 m. išleisto Prūsijos karaliaus įsako, draudusio elgetauti. Kita vertus, jo nežinoti Donelaitis tiesiog negalėjo (netgi spėjama, jog vienas iš dviejų galimų šio įsako vertėjų yra pats Donelaitis⁷⁶).

Donelaitis – itin tikslus poetinio žodžio meistras, tad reikia atkreipti dėmesį į kiekvieną jo žodį ir frazę. Pričkus prašo Krizo nebarti, „kad jis Tėvemūs skaitys“. Tai svarbiausioji krikščionio malda, išsamiai analizuojama Lutherio *Didžiajame Katekizme*. Paradoksalu, tačiau *Metuose* ją kalba tik ponas ir galbūt Krizas – buvęs turtingas valstietis. Ypač išpūdingas šykščiojo pono maldos ironizavimas: „Už išlaikymą skarbų Tėvemūs pasiskaito“ (Žr 436). Taigi Pričkus prašo Krizo pagailėti, jeigu „jisai pasiklonios, ubagais eidams“ (Žr 272).

Pričkaus prašymas nebarti ir pagailėti Krizo rodo būrų abejingumą jo nelaimėi. Ypač svarbu tai, kad Pričkus padaro lygybės ženklą tarp jau įvykusios Krizo nelaimės ir galimų kitiems būrams panašių nelaimių, jeigu Dievą pamiršę, jie nesiliaus „klastuot ir vogt“. Taip atskleidžiamas tikrasis Krizo veidas. Pričkus aiškiai užsimena apie Dievo bausmę – ne šiaip už kažkokias nuodėmes, bet už sukčiavimą ir vagystes. Užsimena ir apie Dočį, kuris „Krizui negandas, vargus ir gėdą padarė“ (Žr 289). Mat jis rūkydamas sudegino Krizo trobesius ir visą jo turtą, tačiau poemoje nėra jokio jo pasmerkimo, jokio teismo – tik fakto konstatavimas. Išsireikalauti iš Dočio žalos atlyginimo neįmanoma – jis nieko neturi, be to, jis sąmoningai Krizo nepadegė. Taigi ši istorija pateikiama taip, tarsi Dievas būtų tik pasinaudojęs varguoliu Dočiu, Krizui už sukčiavimą ir skriaudas varguoliams atlygindamas, jį patį į vargą įstumdamas, jam „gėdą“ padarydamas.

Taigi Donelaičio sumanymas Krizą padaryti elgeta – akivaizdus poeto moralas: tai Dievo bausmė už samdinių išnaudojimą ir niekinimą, už šykš-

⁷⁶ Prūsijos valdžios gromatos, pagraudenimai ir apsakymai lietuviams valstiečiams, p. 25.

tumą ir veidmainystę. Krizas – praturtėjusio lietuvininko būro paveikslas. Jokios moralinės vertybės jam nebūdingos. Jis, naudodamasis beteise samdinių padėtimi, stengėsi iš jų išspausti kuo didesnę naudą sau, o jo šiurkšti retorika gerokai pranoksta tą, kurią būrų adresu *Metuose* išsakė ponai, jų tarnai ir valdininkai.

Donelaičiui, pasak Rimvydo Šilbajorio, buvo svarbu išsakyti idėją, ją pailiustruojant būtais ir nebūtais nutikimais: poemoje „vyksmo logika kyla ne iš tikrovinio priežastingumo, bet iš retorinio: iškėlęs kokią nors mintį, kalbantysis gali ją pailiustruoti pavyzdžiais iš dabarties, atminties ar ir visai iš galvos“⁷⁷. Kaip ir kitus neįtikėtinus įvykius, taip ir šį jis apsakė įvykius „pernai“. Krizas ne tik sudegė „pernai“, bet ir apie neturtingus būrus, juos pajuokdamas, porino „pernai“: „Ir ką Krizas, sens žmogus, mums pranešė pernai“ (Rg 718). Prieveiksmis „pernai“ Donelaičio poemoje vartojamas labai specifiskai – tai gali reikšti neįtikėtiną, nebūtą dalyką, kuris vis dėlto vienaip ar kitaip galėjo nutikti. Tai ir „pernai“ miręs gerasis ponas, ir hiperbolizuotas Dočio smarkumas, kasmet išgąsdinantis visą kaimą ir net sudrebinantis pasaulį: „Ak, kiek girių bei kalnų jis parmetė pernai!“ (Rg 666). Dočys yra tarsi simbolinė socialines permainas žadinanti figūra, kuri Krizo istorijoje panaudojama tarsi Dievo pirštas. Tad ir į Krizo namų sudegimą bei jo elgetystę galima žvelgti daugiau kaip į moralą, pelnytą Dievo bausmę šykštuoliui.

Apie galimą Dievo bausmę ponams, kurie Dievą pamiršę lėbauja, Donelaitis užsimena ir *Metuose* (Rg 321), ir „Pričkaus pasakoje apie lietuvišką svodbą“:

Taip sau mislyjęs, palikau juos smarvę beėdant
Ir jų gėrimą, jiems taip gardų rinčių, beryjant,
Nės pabūgau, kad perkūns tuojaus pasikėlęs
Neprietelių tokių namus į plentą supleškys. (Pp 156–159)

Metuose apie tikėtiną Dievo bausmę užsimena Lauras, smerkdamas Kasparo tarno Milkaus elgesį, mat jis „būrus prastus per kiaulių jovalą laiko“ (Pl 258) ir „kaip ponatis skiauterį“ rodo (Pl 268). Niekindamas būrus, Krizas Milkų gerokai pranoko, tad Lauro ištarti žodžiai Milkui dar labiau tinka Krizui: „Tič tiktai, ponat! mažu vėl teks žingine žengti, / Ir, kad Dievs koravos, dar verkdams ubagais eisi“ (Pl 292–293).

Taigi *Metuose* (kaip ir pasakėčiose) Donelaitis aiškiai išreiškia socialinio

⁷⁷ Rimvydas Šilbajoris, „Teksto plotmių santykiai Donelaičio „Metuose““, in: *Egzodo Donelaitis*, p. 414.

teisingumo idėją ir Dievo bausmės už vargingųjų niekinimą bei išnaudojimą tikimybę. Krizo paveikslas ir jo likimas yra satyriškai pateikta šių Donelaičio pažiūrų iliustracija. Juk komišką užuominą apie galimą Krizo tapimą elgeta poetas išreiškia šiam personažui veidmainiškai virkaujant jau „Vasaros darbuose“: „Ak! Man bėdžiui jau beveik reiks ubagais eiti“ (Vd 379).

Abejoti, kad „dosnūs“ Krizas ir elgeta Krizas yra tas pats personažas, nėra jokio pagrindo. Taip pat akivaizdu, kad Krizo *dosnumas* tėra Donelaičio komizmas. Šis personažas buvo turtingas, turbūt priklausė kaimo „patricijų“ luomui ir išnaudojo savo samdinius, stengdamasis jiems kuo mažiau mokėti už darbą ir kuo pigiau juos maitinti. Jų nepasitenkinimą (ar galimas kitų būrų pastabas ir kritiką) Krizas atremdavo teiginiais, kad jo samdiniai esą nevykėliai, besočiai ir tinginiai. Tai šykštaus ir amoralaus valstiečio ūkininko, kuris nusipelno Dievo bausmės, portretas. Jo tapimas elgeta – tai Dievo bausmė už jo sąmoningus veiksmus.

Išvados. Kristijono Donelaičio poemos *Metai* personažas Krizas kritiku vertinamas labai prieštarinčiai. Išsamiau šio personažo likimą gvildenęs literatūrologas Vaidas Šeferis *dosniojo* valstiečio, tapusio elgeta, likimą aiškina remdamasis liuteronų ortodoksų „teologinio teisingumo“ dogma, kuri Donelaičio pasaulėjautai nebuvo būdinga.

Krizo vardą poetui vartojant kituose kūriniuose, šis personažas įkūnija amoralaus, klastingo, negailestingo vargdieniams, šykštaus valstiečio tipą. Toks Krizo vardo, reiškiančio krikščionį, pasirinkimas yra paradoksalus, bet jis gali būti paaiškinamas religinės veidmainystės ir svarbiausių krikščioniškų vertybių atrofijos visuomenėje konstatavimu.

Poemoje *Metai* vaizduojama socialinė padėtis ir kaimo žmonių luominė diferenciacija. Samdiniai buvo vargingiausias, niekieno neginamas kaimo žmonių sluoksniu. Donelaitis į visuomenę žvelgė švietėjišku „teisingojo Dievo“ žvilgsniu ir smerkė tiek ponus bei jų tarnus, tiek turtingus lietuvių valstiečius, kurie blogai elgėsi su neturtingais būrais.

Hiperbolizuota personažo Krizo savigyra *Metuose* – tai Donelaičio ironija. Savo šykštumą turtingasis valstietis siekė pateisinti tariamu samdinių tingumu ir savo neturtingumu. Konstatavus, kad už Krizo skundų samdiniais slypi ūkininko melas, veidmainystė ir amoralumas apskritai, galima tvirtinti, kad jo tapimas elgeta yra tarsi pasakėčios moralas. Tai jokių prieštaravimų neturinti Donelaičio poemos siužetinė linija: elgetos likimas šykščiam ir suktam Krizui yra visiškai logiška ir teisinga Dievo bausmė. Ji atspindi esmines švietėjų nuostatas ir krikščionišką pažiūrą. Krizo vardu

savo kūrinuose poetas įkūnijo turtingo ir amoralaus lietuvių valstiečio tipą, o tokį elgesį, besišaukiantį Dievo bausmės, pasmerkė kaip nederamą.

Santrumpos

- A – *Allerley zuverlässige Nachrichten für meinen Successor (Visokios patikimos žinios mano įpėdiniui)*
- Ag – „Aužuols gyropelnys“
- KM – Kristijono Donelaičio įrašai krikšto metrikų knygoje
- Pl – „Pavasario linksmybės“
- Pp – „Pričkaus pasaka apie lietuvišką svodbę“
- Pš – „Pasaka apie šūdvalę“
- Rg – „Rudenio gėrybės“
- Sb – Tolminkiemio žemių separacijos byla
- ŠD – „Šuo Didgalvis“
- Vd – „Vasaros darbai“
- Žr – „Žiemos rūpesčiai“

THE CHARACTER OF KRIZAS IN KRISTIJONAS
DONELAITIS'S LITERARY WORKS: A MODEL OF A RICH,
STINGY, AND TREACHEROUS PEASANT

Rima Palijanskaitė

Summary

In the works of Kristijonas Donelaitis, all the characters by the name of Krizas possess many common features: they are of a similar social status, have similar attitudes towards life and similar personal qualities. These characters embody the type of a Lithuanian peasant who is amoral, stingy, and sly. It is a paradox that the name Krizas, meaning Christian, was chosen for such a type of a character, but it can be explained by stating the atrophy of Christian values in society and by hypocrisy of religion at that time.

Scholars mostly focus on the Krizas depicted by Donelaitis in the narrative poem *Metai (The Seasons)*. He has been approached in many controversial ways. The literary historian Vaidas Šeferis went into the depths of exploration of the character of the 'charitable' peasant who had become a pauper; he explains Krizas's destiny on the grounds of the Lutheran paradigm, the so-called 'Theological Justice'.

In *The Seasons* we find a depiction of the social situation and stratification. Farmhands were the poorest and the most exploited part of the society and nobody took any effort to defend them. Donelaitis looked at the situation through the prism of an educative point of view of 'fair God' and condemned both the German lords and their servants and Lithuanian well-off peasants for exploiting the poor and despising them. Krizas and wealthy Kasparas are equal in their social status and the way of behavior.

Donelaitis depicts the hero's hyperbolized self-praise with deep irony. The well-off peasant Krizas seeks to justify his stinginess by the poor work of his farmhands and his own poverty. Krizas's complaints about his workers are prompted by Ruse, Hypocrisy and Amorality. One can tell that his becoming a pauper at the end is the morale of the fable. This is a non-contradictory line of the story: the destiny of a beggar is the right end to stingy and canny Krizas, it is a right and justified punishment from God. So, in the personality of Krizas the poet embodied the type of a rich and amoral Lithuanian peasant; his behavior was condemned as inappropriate and calling for the punishment from God.

GROŽINĖS LITERATŪROS KALBA: TEORINĖS MINTIES FORMAVIMASIS TARPUKARIU

GIEDRĖ OLSEVIČIŪTĖ

Nuo pat tautinio atgimimo pradžios, lietuviškoje spaudoje recenzuojant naujai išleistą knygą, greta siužeto, kūrinio naujumo ir meninio paveikimo aptarimo būdavo stengiamasi įvertinti ir jos kalbos bei rašybos ypatybes¹. Vėliau kai kurie kalbininkai apskritai visą recenziją ėmė skirti tik knygos kalbos ypatybėms aptarti. Bene žymiausias iš tokių atvejų – kalbininko Jono Jablonskio recenzijos, XX a. trečio dešimtmečio antroje pusėje sukėlusios nemažą rašytojų pasipiktinimą.

Aiškindamas tuo, kad „[m]ūsų literatūros kalba dažnai nesutinka su tais kalbos daviniais, apie kuriuos rašo mums šių dienų gramatikos ir įvairūs „kalbos dalykai““, Jablonskis pažėrė sąrašą Vinco Krėvės *Skirgailos* klaidų, laikydamas jas rusizmais ir polonizmais ir aiškindamas jas Krėvės nutolimu „nuo savo žmonių kalbos“. Rašinio gale išsakytas pageidavimas „ir jų, rašytojų, nuomonę išgirsti“² buvo išklaustytas su kaupu: tarp Jablonskio ir Krėvės išiplieskė porą metų trukusi diskusija, išjudinusi ir įtraukusi ir kitus kultūros veikėjus – kalbininkus, publicistus, rašytojus, mokytojus.

Lietuvių kalbos ir literatūros istoriografijoje dominuoja dar sovietmečiu įsitvirtinęs požiūris, kad ši diskusija buvusi nevaisinga³, o „visiškai suprantami Jablonskio reikalavimai“ vartoti taisyklingą lietuvių kalbą priešinami rašytojų, kurie „kėlė vien savo neribotą kompetenciją kurti literatūrą ir jos kalbą“⁴, pozicijai. Tokį vertinimą lėmė įsitvirtinęs preskriptyvinis, norma-

¹ Recenzijos spausdintos nereguliariose laikraščių skiltyse, pavyzdžiui, *Lietuvos „Naujuose raštuose“*, *Tėvynės sargo* „Naujose knygose“, *Vairo* „Mūsų raštuose“, *Lietuvos aidas* „Raštų raštuose“, vėliau jos imtos publikuoti ir žurnaluose.

² [Jonas Jablonskis] Rygiškių Jonas, „Kalba ir literatūra. I“, in: *Švietimo darbas*, Kaunas, 1925, Nr. 11, p. 1208, 1217.

³ Aldonas Pupkis, *Lietuvių kalbos normintojai ir puoselėtojai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, Lietuvių kalbos draugija, Vilniaus universitetas, 2010, p. 161.

⁴ Arnoldas Piročkinas, „Jonas Jablonskis ir lietuvių literatūra“, in: *Metai*, Vilnius, 2010, Nr. 12, in: <http://www.tekstai.lt/zurnalas-metai/6194-arnoldas-pirockinas-jonas-jablonskis-ir-lietuviu-literatura?catid=583%3A2010-m-nr-12-gruodis>, (2017-01-27).

tyvinis požiūris į tarpukario kalbą⁵. Kiek nuosaikiau, tačiau itin glaustai situaciją įvertino Giedrius Viliūnas teigdamas, kad „[g]lincas išiplieskė dėl smulkmeniško, ne visada pamatuoto kalbininkų priekabiavimo“⁶.

Iš tiesų, peržvelgus XX a. trečio ketvirto dešimtmečio lietuviškos spaudos puslapius, iškyla kur kas gyvesnis ir įvairiapusiškesnis vaizdas – matyti, kad nesutarimo būta ne tik tarp kalbininkų ir rašytojų: kone kiekvienas (ypač kalbininkai) turėjo savo atskirą nuomonę apie tai, kokia kryptimi ir kokiais būdais turėtų būti „tobulinama“ lietuvių kalba, o ketvirtame dešimtmetyje „kalbininkų“ ir „rašytojų“ skirtis apskritai tampa tik sąlygiška. Pavyzdžiui, 1933 m. pasirodžius Vinco Mykolaičio-Putino romanui *Altorių šešėly*, smarkiai susikirto kalbininkas Ričardas Mironas ir mokytojas, vertėjas Edvardas Viskanta su kalbininkais Pranu Skardžiumi ir Juozu Balčikoniu; kalbininkus karštai palaikė rašytojas Juozas Žlabys-Žengė. Vis dėlto literatai dažniausiai kvestionavo tik kai kuriuos kalbininkų darbo aspektus, neneigdami jų reikalingumo apskritai.

Šio straipsnio tikslas – remiantis publikacijomis tarpukario kultūrinėje spaudoje permąstyti to meto intelektualų požiūrį į lietuvių kalbą ir jos raidą, kiek ši raida buvo svarbi grožinei literatūrai. Bus siekiama iširti, kaip formavosi bendrinės ir literatūrinės kalbos⁷ skirtis, kaip buvo suvokiama šių kalbos atmainų sąveika, nustatyti, kaip bendrinės kalbos samprata veikė literatūrinės kalbos vystymąsi ir atvirkščiai, ir užčiuopti bei įvertinti skirtingų pozicijų atstovų prielaidas, kuriomis jie rėmėsi formuluodami savo poziciją.

Toks tyrimas leis geriau įvertinti kalbos norminimo įtaką literatūrinės kalbos, kartu ir pačios literatūros raidai, padės geriau suvokti rašytojų indėlį į bendrinės kalbos formavimąsi ir papildys tarpdisciplininį tarpukario Lietuvos kultūrinių procesų, tautinio identiteto formavimosi ir sąmoningumo tyrėjimų lauką.

Teorinė apžvalga. Lietuvių kalba priskiriama vėlyvojo, sąmoningai planuoto standarto pasirinkimo kalboms – ji kodifikuota tik XIX a. pabaigoje vienos aiškios tarmės pagrindu, iki to laiko nebuvo vartojama viešumoje,

⁵ Žr., pvz., Arnoldas Piročkinas, *J. Jablonskis – bendrinės kalbos puoselėtojas*, Vilnius: Mokslas, 1978; Zigmantas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija: Vadovėlis aukštosioms mokykloms*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996; Jonas Palionis, *Lietuvių literatūrinės kalbos istorija*, Vilnius: Mokslas, 1979.

⁶ Giedrius Viliūnas, *Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940)*, Vilnius: Alma littera, 1998, p. 35.

⁷ Straipsnyje terminai „literatūrinė kalba“ (šis tarpukariu buvo įprastas) ir „grožinė kalba“ vartojami sinonimiškai.

nebuvo šia kalba sukurtos literatūros tradicijos. Lietuvių kalbos, kaip ir kitų šio tipo kalbų, raida nuo tarmės pasirinkimo iki bendruomenės priėmimo (pagal Einaro Haugeno klasifikaciją) truko trumpai, vos keletą dešimtmečių XX a. pradžioje, dėl to šis procesas turėjo būti sąmoningai planuojamas, kalba negalėjo vystytis natūraliai, laukiant, kol viena ar kita forma nusistovės savaime. Per šį neilgą laiko tarpą turėjo būti ne tik suvienodinta rašyba ir gramatika, bet ir sukurtas šnekamasis kalbos standartas (ankstyvojo standarto pasirinkimo kalbos tokius nevienodumus galėjo toleruoti net keletą šimtmečių, o jų šnekamasis variantas kūrėsi ant jau nusistovėjusio rašomojo pagrindo). Kalbos priėmimas bendruomenėje ir jos funkcijų tobulinimas taip pat vyko tuo pačiu metu, aktyviausiai – tarpukariu⁸. Lietuvių kalba turėjo būti ne tik kodifikuota: kaip ir kitose panašiai iš „mažųjų tautų“ išsivysčiusiose valstybėse, taip ir Lietuvoje „reikėjo [...] pritaikyti ją naujiems laikams, padaryti turtingesnę, intelektualesnę“⁹, tuo pačiu metu mokant visuomenę naujausio kalbos standarto.

Dėl to XX a. pirmoje pusėje buvo „labai aiškiai nubrėžta bendrinės kalbos riba, o kitų tarmių ar kitų kalbų interferencija ideologiškai netoleruota“¹⁰. Paprastai tokia visuomenės laikysena argumentuojama teiginiais apie glaudžiai su kalba susietą tautinį identitetą, pavyzdžiui:

svetimų įtakų atsikratymas laikytas svarbiausia sėkmingos kelionės į tautinį ir kultūrinį savitumą sąlyga.¹¹

XIX–XX amžių sąvartoje plečiantis lietuvių tautiniam sąjūdžiui, o jo lyderiams brėžiant valstybingumo atkūrimo gaires, lietuvių kalba tapo esminiu modernėjančią bendruomenę integruojančiu veiksniu, svarbiausiu žmonių priskyrimo ir prisiskyrimo tautai požymiu. [...] Tautinės tapatybės išgryninimui būtina konfrontacija su Lenkijos bei Vokietijos kultūrine įtaka skatino iš kitų kalbų perimtus elementus vertinti kaip blogybes ir trūkumus.¹²

⁸ Giedrius Subačius, „Standartinių (bendrinių) kalbų istorijos chronologija“, in: *Metmenys*, Čikaga, 2004, Nr. 84, p. 114–115, 103; Giedrius Subačius, „Two Types of Standard Language History in Europe“, in: *Res Balticae*, Pisa, 2002, Nr. 8, p. 131–150; taip pat žr. Loreta Vaicekauskienė, „Lietuvių kalbos norminimo šimtmetis: daug ideologijų ir šiek tiek vartosenos“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Vilnius, 2010, Nr. 5–6, p. 165–172.

⁹ Miroslav Hroch, *Mažosios Europos tautos*, iš čekų kalbos vertė Vytautas Dekšnys, Vilnius: Mintis, 2012, p. 148.

¹⁰ Loreta Vaicekauskienė, *op. cit.*, p. 166.

¹¹ Dangiras Mačiulis, *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, p. 280.

¹² Eligijus Raila, Paulius Subačius, „Visažinantis ar visataisantis taisytojas“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, Vilnius, 2010, Nr. 5–6, p. 158.

Greta tokio, tautą telkiančios kalbos vaizdinio, svarbi ir kita normatyvinė standartinės kalbos ideologijos matrica – tai „nostalgiškas kultūrinis elitizmas“, kuriame „kalbos standartas sutapatinamas su visa kalba ir šitaip sudaromas išpūdis, kad kalbos egzistuoja standarto pavidalu“¹³, todėl visi nukrypimai nuo idealizuojamo standarto laikomi prastesnėmis kalbos atmainomis, bet koks kalbos kitimas vertinamas kaip iškraipantis kalbą, o „visi kalbos variantai turi būti matuojami pagal menamą, tolimoje ar artimesnėje praeityje gyvavusį kalbos idealą“¹⁴. „Silpnojo“ statusas, būdingas bendruomenėms lūžių metu – pokolonijiniu laikotarpiu, sustiprėjus nacionaliniam atgimimui, esant politiniam ir kalbiniam nesavarankiškumui, ekonominio susilpnėjimo metu ir kt. – tyrėjų laikomas „universalios preskriptyvizmo veiksmu“, kai imama balansuoti ant kalbos kulto ribos¹⁵.

Grožinės literatūros raidos požiūriu tiek skubus vieno kalbos standarto įtvirtinimas, tiek kalbos pajungimas tautiniams tikslams, tiek siaurus bendruomenės poreikius atitinkančios kalbos ribų brėžimas – nedėkingi veiksniai. Ypač tuo atveju, kai procesas vyksta modernizmo epochoje: nuo Renesanso laikų stiprėjanti individualizmu pagrįsta kultūra romantizmo epochoje suformavo individualios meninės raiškos galimybę, atribotą nuo tradicijos, kartu – ir nuo bet kokių normatyvinių varžtų. Vienais pagrindinių modernumo požymių laikomi originalumas, inovacija, eksperimentas „rašytojo savivalę“ iškelė aukščiau už sociumo nustatytas taisykles ir bendras konvencijas¹⁶. Dėl to, persiklojus vieno kalbos standarto įtvirtinimo ir literatūros modernėjimo procesams, konfliktas užprogramuotas savaime: modernizmo epochoje gyvenantis kūrėjas svajojo plėsti kalbos ribas, išsilaisvinti iš primestų varžtų, vystyti individualų stilių, o visuomenė formavo nuostatą, kad rašytojas turėtų prisiimti veikiau funkcinį vaidmenį – kurti tokius tekstus, iš kurių būtų galima mokytis visiems vienodo kalbos varianto.

¹³ Loreta Vaicekauskienė, „Kalbos standartizavimo idėjos ir teorijos“, in: *Lietuvių kalbos ideologija: Norminimo idėjų ir galios istorija*, sudarė Loreta Vaicekauskienė ir Nerijus Šepetytis, Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 2016, p. 20.

¹⁴ *Ibid.*, p. 21.

¹⁵ *Ibid.*, p. 23–25.

¹⁶ Žr. Viktor Žmegač, „Modernioji epocha / Modernumas“, in: *Pagrindinės moderniosios literatūros sąvokos*, sudarytojai Dieter Borchmeyer, Viktor Žmegač, iš vokiečių kalbos vertė Rita Tūtlytė, Agnė Rudėnienė, Zofija Stanevičienė, Vilnius: Tyto alba, 2000, p. 207–213. Apie romantinę rašytojo sampratą taip pat žr. *Romantizmas Vakarų literatūroje: Studijų knyga*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2000, p. 8; Aušra Jurgutienė, *Naujasis romantizmas – iš pasiilgimo*, (ser. *Naujosios literatūros studijos*), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998, p. 12.

Užuominų apie tokio konflikto egzistavimą teikia Eligijaus Railos ir Pauliaus Subačiaus, Giedriaus Subačiaus, Loretos Vaicekauskienės kalbos raidos apžvalgos, – tarpukariui, tiesa, skiriančios ne didžiausią dėmesį. Platesnis laikotarpio tyrimas, nors ir kiek kitu aspektu, yra atliktas Erikos Malažinskaitės. Malažinskaitė, daugiausia remdamasi to laikotarpio publikacijomis spaudoje, analizuoja, kaip kito vertimų kokybė ir teorinės minties formulavimas tarpukariu. Ji teigia, kad laikotarpio pradžioje, literatūrą suvokiant iš esmės kaip jaunuomenės auklėjimo priemonę, Jablonskis ir jo mokykla (Balčikonis ir kt.) akcentavo ne originalo stiliaus išlaikymą, o lietuvių kalbos normų stabilizavimą, tad jų vertimai „priskirtini tautinio stiliaus vertimų grupei“¹⁷. Antroje periodo pusėje, „[k]ai bendrinė rašytinė kalba įsitvirtino oficialiojoje vartosenoje ir tapo pakankamai stabili, į priekį pasistūmėjo nacionalinė literatūra, pamažu integravusi literatūrinio modernizmo atradimus (žanrines formas, ekspresyvią poetinę kalbą etc.) ir nuo tautinio idealizmo siekių pasisukusi prie estetinių uždavinių sprendimo, buvo galima pereiti prie kitų klausimų, diskutuoti apie meninę teksto kokybę, kelti vertimo adekvatumo, vertėjo talento, kūrybiškumo klausimus“¹⁸.

XX a. trečio dešimtmečio antra pusė: pirmoji kalbininkų ir rašytojų polemika. Panašu, kad iki trečio dešimtmečio vidurio didesnių konfrontacijų tarp kalbos taisytojų ir vartotojų, bent jau spaudoje, nebuvo: kaip įvardijo Malažinskaitė, vyko lietuvių kalbos normų stabilizavimo darbas, todėl netgi vertimuose buvo siekiama vartoti visiškai bendrinės kalbos normas atitinkančią, taisyklingą kalbą, dėl to net niveliuojant autorinį stilių. Ir net 1926 m. išžiėbusį konfliktą, Arnoldo Piročkino teigimu, išprovokuoti galėjo ne tiek besiskirianti kalbos samprata, kiek materialinės priežastys – autoritetu laikyto Jablonskio neigiamas vertinimas galėjo užkirsti knygai kelią į mokyklų bibliotekas, o tai reikštų finansinius nuostolius dėl neišparduoto tiražo¹⁹. Apie tai kalbėjo ir patys rašytojai: Krėvė skundėsi, kad naujas leidinys pasitinkamas su priekaištais ir vertinimais, jog „„knyga skaitymui netinka“, nes rašytojas ar vertėjas „nemoka lietuvių kalbos““²⁰, o ir skirtingas

¹⁷ Erika Malažinskaitė, „Grožinės literatūros vertimas tarpukario Lietuvoje: nuo lietuvinimo tendencijos iki ekvivalentiškumo paieškų“, in: *Colloquia*, Vilnius, 2015, t. 35, p. 78.

¹⁸ *Ibid.*, p. 79.

¹⁹ Arnoldas Piročkinas, *op. cit.*, p. 182–199.

²⁰ Vincas Krėvė, „Mūsų literatūros kalbos reikalai“, in: *Pradai ir žygiai*, Kaunas, 1926, Nr. 1, p. 11, 10; taip pat žr. Vincas Krėvė, „Rašytojai ir kalbininkai“, in: *Pradai ir žygiai*, Kau-

pozicijas mėginęs sutaikyti Balys Sruoga sutiko, kad tokia kalbininkų laikysena „žudo knyga“, mat „neįleidžiant kurio literatūros leidinio į mokyklų bibliotekas, toksai leidinys nūnai yra neišperkamas, ir leidėjas, išleidęs keletą tokių leidinių turi bankrutuoti“²¹. Tiesa, Jablonskis atsakė tokių kalbų nesuprantas, jas laikė perdėtomis ir gynėsi, kad dėl knygų tinkamumo mokyklai „sprendžia Kaune tam tikra Knygų Tikrinamoji Komisija“²², o ne kalbininkai, kurie tik „išdrįsta kartais pažymėti spaudoje vieną kitą rašytojo kalbos klaidą“²³.

Jablonskis laikėsi nuomonės, kad „literatūra žmonių įprastinė taisyklinoji kalba tesudaro“²⁴: rašytojas turi paklusti toms taisyklėms, nes viena iš literatūros paskirčių – mokyti skaitytoją tokios kalbos, kuri „[sutinka] su mūsų krašto žmonių ir mūsų tautosakos kalba“, yra fiksuojama kalbos vadovėliuose ir žinoma iš „kelių rašytojų raštų“²⁵. „Mūsų krašto žmonės“ – tai kaimo žmonės, kurie, priešingai nei svetur išsilavinimą įgiję rašytojai, nėra „nutolę“ nuo lietuvių kalbos. Be to, reikia vengti ir pernelyg didelio „margumo“ tarmių atžvilgiu²⁶.

Atsakydamas į Jablonskio kritiką, Krėvė taip pat kėlė (bendrinės) kalbos šaltinio klausimą. Jis griežtai atskyrė liaudies ir bendrinę kalbą, mat

tautai kultūrėjant, atsiranda reikalas turtinti ir savo kalbą. Juk liaudies jausmai ir pojūčiai ne tiek subtelingi ir sudėtingi, kaip inteligento. Liaudies žmogui pakanka kelių šimtų žodžių visiems savo jausmams ir inspūdziams pareikšti.²⁷

nas, 1926, Nr. 2–3, p. 42. Kad drebėta dėl „kiekvieno žodžio, kiekvieno sakinio“, konstatavo ir Motiejus Miškinis ([Motiejus Miškinis] M. Girinis, „Kalbos fetišai“, in: *Pradai ir žygiai*, Kaunas, 1926, Nr. 4–5, p. 83), taip pat ir vėlesniu laikotarpiu, pavyzdžiui, Juozas Žengė teigė, kad jam „kito kolegės raštas atrodo, lyg rašytas bijant klaidų pridaryti“ (Juozas Žengė, „Kalbos imago“, in: *Literatūros naujienos*, Kaunas, 1934, Nr. 8, p. 2).

²¹ Balys Sruoga, „Apie kalbininkus ir rašytojus“, in: *Lietuva*, Kaunas, 1927, Nr. 12, p. 2. Taip pat: „diktatoriška kalbininkų saujelė [...] ėmė smaugti mūsų rašytojus ir tuo žlugdyti visą knygų turgų“ (Pranas Skardžius, „Bendrinė kalba ir jos vartojimas“, in: *Švietimo darbas*, Kaunas, 1927, Nr. 4, p. 340).

²² Jonas Jablonskis, „„Blusininko“ atsakymas neblusininkui“, in: *Lietuva*, Kaunas, Nr. 173, p. 4.

²³ Jonas Jablonskis, „Dėl vieno rašytojų ir kalbininkų nesusipratimo“, in: *Lietuva*, Kaunas, 1926, Nr. 199, p. 3.

²⁴ [Jonas Jablonskis] Rygiškių Jonas, „Kalba ir literatūra. I“, p. 1217.

²⁵ [Jonas Jablonskis] Rygiškių Jonas, „Kalba ir literatūra. III“, in: *Švietimo darbas*, Kaunas, 1926, Nr. 1, p. 46, 50.

²⁶ *Ibid.*, p. 54.

²⁷ Vincas Krėvė, „Mūsų literatūros kalbos reikalu“, p. 10.

Taigi liaudies kalba – paprasta, buitiška, dėl to psichologines ar estetiškes pagavas siekiantis išreikšti šiuolaikinis žmogus turi ieškoti savo kalbos šaltinio kitur. Matyti, kad Krėvė ir Jablonskis skirtingai suvokė, kas yra pagrindiniai, „tikrieji“ lietuvių kalbos vartotojai: Jablonskiui tai – kaime gyvenanti liaudis, Krėvei – inteligentai, išsilavinę lietuviai.

Krėvė kitaip negu Jablonskis įsivaizdavo ir kalbininko bei rašytojo vaidmenis kalbos kūrimo procese. Krėvė apeliavo į rusų kalbą, kurią „ištobulino, galima sakyti, sukūrė rusų rašytojai“²⁸, tai esą būdinga ir kitoms tautoms. Kalbininkai – svarbūs ir reikalingi, tačiau jų darbas turėtų apsiriboti kalbos faktų aiškinimu, bet ne jų vertinimu ar kalbos kūrimu apskritai²⁹. Kalbininkams Krėvė ir kiti kultūros veikėjai (taip pat ir patys kalbininkai) priekaištavo dėl „savo pažiūrų, dažnai dirbtinių, dogmatizavimo“, dažno pozicijos keitimo, dirbtinių žodžių ir negyvų posakių kūrimo, tiesos monopolio uzurpavimo – mat gali taip nutikti, kad esama tokių kalbos faktų, „kurie jiems [kalbininkams, – G. O.] dar nežinomi, bet žinomi kitiems“³⁰. Krėvės teigimu, „lietuvių literatų kalba [...] gal dažnai pakrypsta, bet už tai gyva, visiems: ir inteligentui ir liaudžiai suprantama ir inmanoma, o antroji – lietuvių kalbininkų kalba, dirbtina, sunki, mažai suprantama, ypač liaudžiai“³¹. Panašią priešpriešą kūrė ir Motiejus Miškinis: vos „[p]lunksnos darbininkai“ pamėgina „sulipdyti mintį iš savųjų kalbos elementų, [...] lentelės „meisteriai“ [t. y. kalbininkai, – G. O.] tuojau kelia triukšmą ir ply-

²⁸ *Ibid.*, p. 9.

²⁹ Vincas Krėvė, „Rašytojai ir kalbininkai“, p. 42–43. Tą patį teigė ir Miškinis: „kalbos mokslas yra fakto mokslas, o ne normos“ ([Motiejus Miškinis] M. Girinis, „Kalbos fetišai“, p. 84; normatyvinę gramatiką šiuo laikotarpiu kritikavo ir Sruoga (Balys Sruoga, *op. cit.*, p. 2–4).

³⁰ Vincas Krėvė, *op. cit.*, p. 41. Nenuosekliu, prieštaringu darbu, dogmatiškumu, kompetencijos stoka kalbininkus kaltino daugelis tiek rašytojų, tiek kalbininkų, pavyzdžiui: [Motiejus Miškinis] M. Girinis, *op. cit.*, p. 85–87; Petras Jonikas, „Rašomoji kalba ir jos taisyklumas“, in: *Kalba*, Kaunas, 1930, t. 1, sąs. 3, p. 21–28; „Darbą pradendant“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1933, sąs. 1, p. 1–2; Antanas Vaičiulaitis, „Kalba rašytojų ir kalbininkų akimis“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1934, sąs. 1–2, p. 1–7; Jonas Kossu-Aleksandravičius, „Brolių Grimų pasakos“, in: *Literatūros naujienos*, Kaunas, 1934, Nr. 1, p. 2; Pranas Skardžius, „Kazimieras Būga ir rašomoji kalba“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1934, sąs. 7–10, p. 98; Ričardas Mironas, „Kritika ir kalbos monopolis“, in: *Literatūros naujienos*, Kaunas, 1937, Nr. 6, p. 4, 11; Leonardas Dambrauskas, „Ar kartais ne be reikalo taisome?“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1935, sąs. 5, p. 65–67.

³¹ Vincas Krėvė, *op. cit.*, p. 43. Iki norminimo buvusią lanksčią, turtingą, žodingą kalbą dabartinei „nususintai“ priešino ir Miškinis ([Motiejus Miškinis] M. Girinis, *op. cit.*, p. 85–87), Kossu-Aleksandravičius (Jonas Kossu-Aleksandravičius, *op. cit.*, p. 2).

šoja savo „liberum veto“³². Analogiškos pozicijos laikėsi ir Faustas Kirša, rašytojo vaidmenį susiedamas su „kalbos dvasios“ tyrinėjimu ir „intuityvišku“ kalbos mokėjimu³³.

Atsakydamas į šiuos priekaištus Jablonskis apskritai neigė tokios žmonių grupės kaip „kalbininkai“ bendros nuomonės egzistavimą – pasak jo, esama tik žmonių, kurie turi vienokią ar kitokią nuomonę, ir kalbinė recenzija – tai būdas tą nuomonę išreikšti. Kalbininką jis matė kaip rašytojų, kurie nutolę nuo liaudies, gramatikų ir tautosakos kalbos, sergėtoją. Esminis nesusipratimas dėl kalbininkų vaidmens, matyt, buvo tai, kad Krėvė ir kiti rašytojai norėjo kalbininkus matyti kaip patarėjus, teikiančius savo siūlymus ir aiškinančius žodžių ar formų etimologiją, o rašytojus – kaip turinčius laisvę nuspręsti, kur ir kiek paisyti šių patarimų. Tačiau Jablonskis Krėvės norą „kad kalbininkai padėtų jiems rašomosios mūsų kalbos stilių tobulinti“³⁴ suprato tik kaip ėmimąsi „vieno kito mūsų žymaus rašytojo kalbą taisyti ir reikalauti, kad jis laikytųsi tų kalbos taisyklių, kurias rašytojai kalbininkų „pramanytomis kalbos dogmomis“ laiko“³⁵. Kitaip tariant, šis kalbininkas nematė skirtumo tarp kalbos tobulinimo ir taisymo, tarp patariamąją funkciją atliekančio paaiškinimo (kurio tikėjosi Krėvė) ir griežto imperatyvaus reikalavimo, kurio nesilaikant rašytoją galima išbarti tarsi prasikaltusį vaiką ir pareikalauti pasitaisyti³⁶.

Kalbininkų ir rašytojų pozicijas mėgino suderinti Adomas Jakštas. Jis kalbininkų nustatomas „griežtas kalbos taisykles“ laikė tarsi krantų įtvirtinimais, kurie suteikia kalbos upei „tam tikro pastovumo“³⁷. Vis dėlto, Jakšto manymu, rašytojo vaidmuo nėra tik tų taisyklių ištransliavimas visuomenei (kaip manė ir Jablonskis). Rašytojas kalbą „ima gatavą iš savo tautos, o jos taisykles – iš kalbininkų. Bet gamindami gyvų vaizdų, dailiai skambančių sakinių bei dainų, jie savo veikalais veikia skaitančiąją minią ir tuo būdu

³² [Motiejus Miškinis] M. Girinis, *op. cit.*, p. 84; kad „[i]sivyravo saujelės kalbininkų nelyginant diktatūra“ pastebėjo ir Sruoga (Balys Sruoga, *op. cit.*, p. 2–4), ir net kalbininkas Skardžius teigė, jog „diktatoriška kalbininkų saujelė [...] ėmė smaugti mūsų rašytojus“ (Pranas Skardžius, „Bendrinė kalba ir jos vartojimas“, p. 340).

³³ [Faustas Kirša] K. F., „Mūsų gramatikai ima susiprasti“, in: *Pradai ir žygiai*, Kaunas, 1926, Nr. 1, p. 27.

³⁴ Jonas Jablonskis, „Dėl vieno rašytojų ir kalbininkų nesusipratimo“, p. 3.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ *Ibid.*

³⁷ Adomas Jakštas, „Mūsų kalbininkų uždaviniai seniau ir dabar“, in: *Židinys*, Kaunas, 1926, Nr. 5, p. 293.

tobulina žmonių kalbą. Taigi kiek tautoj yra žymių rašytojų, tiek yra įtakingų kalbos tobulintojų³⁸.

Diskusijoje visi tarsi sutarė, kad stilius – tai rašytojo sritis, į kurią kalbininkas neturi kištis. Tačiau vis vien liko gana neaišku, kur turėtų baigtis individuali stilistika ir prasidėti visiems privalomos taisyklės. Krėvės teigimu, kai kurie kalbininkai „dažniausiai linkę klaidomis laikyti stiliaus niuansus“ ir „visa, kas prasilenkia su tautosakos posakiais“³⁹. Kaip pavyzdį jis siūlė kalbininkų atliktus vertimus, kur „niveliuojama kalba ir veikiančiųjų asmenų psichologija, dalkomas kalbos lankstumas“⁴⁰. Krėvė pastebėjo, kad lietuvių kūrėjai dar neturi „stiliaus, ir toje srity kiekvienas rašytojas buvo, yra ir bus tuo pačiu metu ir kalbos kūrėjas“⁴¹. Taip pat buvo apeliuojama į kitų kalbų literatūras, kur savo laiku kritikuoti rašytojai ilgainiui buvo pradėti laikyti stilingos ir taisyklingos kalbos pavyzdžiais. Šiuo laikotarpiu ir vėliau dažniausiai minėtas Aleksandras Puškinas, taip pat Jeanas Racine’as, Victoras Hugo, Adomas Mickevičius, Ivanas Turgenevas, Voltaire’as, Pedro Calderónas de la Barca, Molière’as, Johannas Wolfgangas von Goethe, Friedrichas Schilleris, netgi Vergilijus ir kiti daugiausia rusų, prancūzų ar vokiečių autoriai⁴².

Kirša priekaištavo, kad „mūsų filologai neskiria kalbos dvasios nuo gramatikos“⁴³. Šią paradigmą tęsė Sruoga: „Rašytojams kalba yra kūrybos objektas, tuo tarpu kalbininkai stengias ją sukaustyti taisyklėmis ir dėsniais, kurie nieko bendra neturi su kūryba. Rašytojams kalbos esmė glūdi stilistikoj, estetikoje, tuo tarpu kalbininkai kartais kalbos „taisyklingumą“ nori suvesti į rašybos prietarus“, t. y. „etimologijos ar sintaksės taisyk-

³⁸ *Ibid.*

³⁹ Vincas Krėvė, „Mūsų literatūros kalbos reikalu“, p. 11.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 11. Vertimus kritikavo, pavyzdžiui, ir Sruoga, Kossu-Aleksandravičius (Balys Sruoga, *op. cit.*, p. 2–4; Jonas Kossu-Aleksandravičius, *op. cit.*, p. 2). Apie šio priekaišto pagrįstumą rašo ir Malažinskaitė (Erika Malažinskaitė, *op. cit.*, p. 71–88).

⁴¹ Vincas Krėvė, „Rašytojai ir kalbininkai“, p. 42.

⁴² Vincas Krėvė, „Mūsų literatūros kalbos reikalu“, p. 9–12; Balys Sruoga, *op. cit.*, p. 2–4; Antanas Vaičiulaitis, *op. cit.*, p. 1–6; Antanas Vaičiulaitis, „Rašytojas ir bendrinė kalba“, in: *Dienovidis*, Kaunas, 1938, Nr. 9, p. 361–366; Alfonsas Kalnius, „Kas kuria kalbą?“, in: *Tautos mokykla*, Kaunas, 1937, Nr. 24, p. 535–545; Ričardas Mironas, „Kalbos gynimo reikalu“, in: *Vairas*, Kaunas, 1937, Nr. 2, p. 198–201; Antanas Venclova, „Triukšmas dėl barbarizmų“, in: *Knygų lentyna*, Kaunas, 1940, Nr. 2, p. 1–3; Aleksys Churginas, „Du frontai“, in: *Vairas*, Kaunas, 1937, Nr. 9, p. 19–32; Putinas, „Kalbos dėsningumas ir jos menas (Kelios pastabos)“, in: *Kalba*, Kaunas, 1930, t. 1, sąs. 1, p. 16–19.

⁴³ [Faustas Kirša] F. K., *op. cit.*, p. 27.

l[es]“⁴⁴. Vis dėlto Sruoga pripažino, kad kartais būna „kalti ir rašytojai, kam jie kartais neturinčiais kūrybinės reikšmės prasimanymais gadina kalbininkams kraują“⁴⁵.

Periodikoje Jablonskis gynėsi, kad apie stilių jis nekalba⁴⁶, ir vis pabrėždavo, kad rūpinasi tik kalbos taisyklingumu. Tačiau „taisyklingumo“ sąvoka šiam kalbininkui apėmė ir žodyną (t. y. lietuviškų žodžių vartojimą), ir sintaksę (t. y. kiek ji lietuviška), ir kalbos klaidas (t. y. ar vartojamos formos ir konstrukcijos atitinka iš gramatikų, tautosakos ir kelių rašytojų raštų žinomas taisykles)⁴⁷. Didžiausia taip suvokiamo taisyklingumo priešingybė – skoliniai. Jais užterštas gali būti ne tik leksikos klodas, bet ir visi kiti kalbos lygmenys, ir jie labiausiai kenkia „kalbos dvasiai“. Pavyzdžiui, Krėvei buvo priekaištaujama, kad jo *Skirgailoje* „išeina aiškėn ypačiai didelis autoriaus įpratimas reikšti savo mintis rusų literatūros posakiais, vietomis ir lenkiškais sakymais“⁴⁸. Ir netgi pats Krėvė, kitais atžvilgiais aštriai kritikuodamas kalbininkus, kalbai pakrypus apie skolinius, sutiko, kad rašytojui gresia „pavojus nukrypti svetimos kalbos dvasios vėžėsna, todėl jis turi būti nuolat atsargus, nuolat turi studijuoti mūsų kalbą“⁴⁹.

Diskusiją apibendrino ir temą kokybiškai kita linkme pasuko jaunesnės kartos kalbininkas Skardžius. Jis atskyrė rašomąją ir literatūrinę kalbą, pirmąją laikydamas labiau visuomenės, antrąją – labiau individo produktu⁵⁰. Skardžiaus teigimu, visuomenė (ir kalbininkai) siekia aiškios, suprantamos, įmanomos, paprastos, patogios, vieningos, tikslingos (tačiau taip pat lanksčios ir vaizdingos) kalbos⁵¹, o individas (rašytojas) tam priešinasi, „jis gali daug ką saviškai, visai naujai sukurti, per savo kūrybinę prizmę praleisti“⁵²; tačiau jei kūrėjas „nori būti visuomenės suprantamas, turi dar,

⁴⁴ Balys Sruoga, *op. cit.*, p. 4.

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ Jonas Jablonskis, „„Blusininko“ atsakymas neblusininkui“, p. 2.

⁴⁷ Jonas Jablonskis, „Šių dienų nepaprastybės mūsų raštų kalboje“, in: *Švietimo darbas*, Kaunas, 1927, Nr. 1, p. 44–56. Jablonskio tradiciją nuosekliausiai tęsė kalbininkas Juozas Balčikonis (Aldonas Pupkis, *op. cit.*, p. 102).

⁴⁸ [Jonas Jablonskis] Rygiškių Jonas, „Kalba ir literatūra. I“, p. 1217.

⁴⁹ Vincas Krėvė, „Rašytojai ir kalbininkai“, p. 42.

⁵⁰ Pranas Skardžius, „Bendrinė kalba ir jos vartojimas“, in: *Švietimo darbas*, Kaunas, 1927, Nr. 4, p. 337–350; Nr. 6, p. 541–555; Nr. 9, p. 893–908; 1928, Nr. 2, p. 148–156.

⁵¹ *Ibid.*, 1927, Nr. 4, p. 338.

⁵² *Ibid.*, 1927, Nr. 9, p. 898.

be individualių, kūrybinių kalbos elementų, vartoti kai kuriuos ir bendri-
nius kalbos dalykus, kurie kūrybą ne menkina, bet tik padaro įmanomesnę
platesnei skaitančiai visuomenei⁵³. Taigi bendrinė kalba yra visuomenės
produktas, kuris turi būti kuo funkcionalesnis, o grožinė kalba – balan-
suojanti tarp individualumo ir visuotinumą. Skardžiaus teigimu, „kalbi-
ninkai ir kalbininkėliai, visi tariamieji puristos, dažnai turėdami omenyje
visą visuomenę, pamiršta atskiro individo reikalus, o kartais, pasinėrę savo
trumparegėse užgaidose, nesistengia arba iš tikrųjų negali suprasti kitų kū-
rybinės individualybės“⁵⁴, ir „klysta [...] tie, kurie gramatiniu požiūriu nori
arba norėtų spręsti apie kūrybą“⁵⁵. Skardžius gramatiką suvokė funkciškai,
dėl to oponavo ne tik puristams kalbininkams, bet ir Sruogai, kuris neigė
kalbos socialinę reikšmę, jos visuotinumą.

Bendrinės kalbos šaltiniu Skardžius laikė nebe praeitį – liaudies kalbą
ar senuosius raštus, o „dabartin[ės] visuomen[ės] kalbam[ą] vartosena[ą]“⁵⁶.
Vartoseną padarius svarbiausiu atskaitos tašku ir įsisažmoninus, kad kalba
„yra nuolat kintančioji žmogaus dvasios veikla“, norminė gramatika imta
suvokti kaip laikinas, iš vartosenos kyląs ir „kalbančios visuomenės“ pato-
gumui sukurtas dalykas, „pagalbinė priemonė“⁵⁷, o iš dalies – tiesiog ma-
dos reikalas⁵⁸.

Vis dėlto praktiškai kalbėdamas apie tarnybių, svetimybių ir naujadarų
vartoseną Skardžius priartėjo prie Jablonskio sampratos. Pavyzdžiui,
Skardžiaus teigimu, tie skoliniai, kurie turi lietuviškus pakaitalus, turi būti
keičiami, mat „lietuviški žodžiai turi neabejotinos pirmenybės prieš skoli-
nius“. Ir netgi „tokie skoliniai, kurie yra labai dažnai vartojami paprastam
gyvenime, bet vis dėlto nėra prasmingiausi, vaizdingiausi, – tokie skoliniai
gali būti pakeisti lietuviškais darytiniais žodžiais“. Galiausiai tie vertiniai,
„kurie visai slaviškai atsirūgsta“, taip pat „yra lietuvinami“⁵⁹.

Skardžius ir daugelis vėlesnių kalbininkų neretai rėmėsi Karlo Vos-
slerio vėlyvaisiais darbais (ankstyvuosius Skardžius kritikavo), citavo ir
Vosslerio sekėją italą Benedetto Croce'ę (mėgtą ir vėlesnių kalbininkų), jau-

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ *Ibid.*, 1927, Nr. 4, p. 339.

⁵⁵ *Ibid.*, 1927, Nr. 9, p. 897.

⁵⁶ *Ibid.*, 1927, Nr. 6, p. 546; 1928, Nr. 2, p. 148.

⁵⁷ *Ibid.*, 1927, Nr. 9, p. 895, 898.

⁵⁸ *Ibid.*, 1928, Nr. 2, p. 149. Tai teigdamas Skardžius rėmėsi Ferdinandu Vossleriu.

⁵⁹ Pranas Skardžius, *op. cit.*, 1928, Nr. 2, p. 153–154.

nagramatikių lingvistikos mokyklos atstovą vokiečių Hermaną Paulį, Prūsijos filosofą Wilhelmą von Humboldtą ir kitus⁶⁰.

Ketvirto dešimtmečio pradžia: taisyklingumas atskiriamas nuo estetikos. Po kelerių metų, periodikoje vėl atsinaujinus šiai temai, justai, kad kalbininkų laikysena nuo Jablonskio mokyklos jau buvo nutolusi. Pavyzdžiui, Zigmantas Kuzmickis ir Petras Jonikas *Kalboje* iš esmės kartojo Skardžiaus mintis⁶¹. Jaunesnieji kalbininkai jau buvo įsisąmoninę kalbos statikos ir dinamikos įtampą, – kalbą suvokė kaip nuolat kintantį, niekada iki galo nesukuriamą darinį. Dėl to esama vartoseną (ne vien kaimo, bet ir rašto žmonių) daugumos imama laikyti svarbesniu normos nustatymo kriterijumi nei iš istorinės gramatikos teoriškai išvestos taisyklės.

Pamažu susiformavo samprata, kad bendrinę kalbą sudaro šnekamoji ir rašomoji atmainos, – tokią skirtį darė Jonikas dar *Kalboje*⁶², vėliau ji daryta ir *Gimtojoje kalboje*⁶³, ją buvo įsisąmoninę ir *Vairo* autoriai⁶⁴. Didesnės reikšmės vartosenai suteikimas ir kalbos atmainų samprata, atrodo, galėjo implikuoti pokyčius ir požiūryje į rašytojo kalbą. Vis dėlto svarbu atkreipti dėmesį, kad kalbininkai, gyvąją vartoseną padarydami normos atskaitos tašku, į variantiškumą, lygiaverčių variantų egzistavimą šiuo laikotarpiu tebežiūrėjo kaip į neigiamą dalyką. Tai ryšku, pavyzdžiui, Jurgio Talmanto straipsnelyje apie Prancūzų akademijos veiklą – čia pabrėžiama, kad „Akademija labai atsargi

⁶⁰ *Ibid.*, 1927, Nr. 9, p. 893–908; Petras Jonikas, „Kalbininkų darbas laukia“, in: *Židinys*, Kaunas, 1932, Nr. 2, p. 176–179; Petras Jonikas, „Rašomoji kalba ir jos taisyklingumas“, p. 21–28; Putinas, *op. cit.*, p. 16–19; Pranas Skardžius, „Lietuvių rašomosios ir bendrinės kalbos susidarymas“, in: *Naujoji Romuva*, Kaunas, 1935, Nr. 12–13, p. 298–299; Alfonsas Kalnius, *op. cit.*, p. 535–545; Leonardas Dambrauskas, Antanas Salys, Pranas Skardžius, „Dėl kalbos kultūros kelio (Atsakymas R. Mironui)“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1936, sąs. 9, p. 139–143; Antanas Vaičiulaitis, „Rašytojas ir bendrinė kalba“, p. 361–366; Henrikas Radauskas, „Laikraštinio stiliaus negalavimai“, in: *Dienovidis*, Kaunas, 1938, Nr. 5, p. 216–219; Zigmantas Kuzmickis, „Kalba ir visuomenė“, in: *Kalba*, Kaunas, 1930, t. 1, sąs. 1, p. 10–15; Zigmantas Kuzmickis, „Kalba, literatūra ir tauta“, in: *Tautos mokykla*, Kaunas, 1938, Nr. 17, p. 392–393.

⁶¹ Zigmantas Kuzmickis, „Kalba ir visuomenė“, p. 10–15; Petras Jonikas, „Rašomoji kalba ir jos taisyklingumas“, p. 21–28.

⁶² Petras Jonikas, *op. cit.*, p. 21–28; Petras Jonikas, „Kalbininkų darbas laukia“, p. 176–179.

⁶³ „Darbą pradėdant“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1933, sąs. 1, p. 1–2; Redakcija, „Parsitvarkant“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1935, sąs. 1–2, p. 1–3; Antanas Vaičiulaitis, „Kalba rašytojų ir kalbininkų akimis“, p. 1–7.

⁶⁴ Žr., pvz., Aleksys Churginas, *op. cit.*, p. 20.

su „galima toleruoti“⁶⁵. Šiuo laikotarpiu kalbininkai vis geriau suvokė, kad „stilinga“ ir „gryna“ kalba nėra sinonimai. Stilių ir kalbos grynumą atskiromis sritimis laikė Jonas Kruopas⁶⁶, o Julius Būtėnas jau tiesiai teigė, kad „[t]aip ir literatūros kūrinio, taip ir šiaip veikalo kalba gali būti taisyklinga, tačiau nemeniška, neskambi, negraži“⁶⁷, ir, beje, būtent tai, o ne formalus taisyklingumas, yra mokyklinių chrestomatijų didžiausia problema.

Pamažu tarp kalbininkų stiprėjo suvokimas, kad rašytojo kalbos ir bendrinės kalbos santykis nėra visiškai vienareikšmis. Jonikas 1930 m. aiškino, kad „[s]intaksėj ir ypač morfologijoj reikia laikytis arčiau priprastų pavyzdžių“, „[b]et žodyno srity būtų neišmintinga laikytis tradicijos“, dėl to leksikos srityje „rašytojas bei rašto darbininkas privalo [turėti] didesnės kūrybinės laisvės“⁶⁸. Galiausiai, Jonikui rašto žmogaus užduotis – įlieti į kalbą „gyvybės sulčių“, „nes kalbos kūrybos pradininkas yra individas“⁶⁹. Gana funkciškai rašytojo vaidmenį šiuo laikotarpiu formulavo ir *Gimtosios kalbos* iniciatoriai:

Paprastai sakoma, kad tik didieji rašytojai sukurią rašomąją kalbą, ją sukultūriną, išdailiną. Čia daug tiesos. Bet šių dienų gyvenimo tempas nelaukia lėtos nors ir gero rašytojo įtakos. Reikia kalbos kultūros iš šalies, sąmoningos kultūros.⁷⁰

Kalbininko užduotis, kaip galima suprasti iš citatos, – sąmoningai kurti „kultūringą“ kalbą.

Vėliau tame pačiame žurnale pasisakiusio Antano Vaičiulaičio supratimu, kalbininko darbas – rašyti žodyną, tačiau suprantamą gerokai plačiau nei dabar: jis turi apimti ir gramatikos taisykles. Vaičiulaičio akimis, kalbininko užduotis statiška – tai saugoti kalbą, laikyti ją neliečiama; o visa, kas dinamiška, sudaro (rašytojui aktualų) stilių, ir tik rašytojui „[d]idžiausias

⁶⁵ Jurgis Talmantas, „Kaip prancūzai rūpinasi kalbos taisyklingumu“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1933, sąs. 9–10, p. 137.

⁶⁶ Jonas Kruopas, „Kalbos ugdymas ir mūsų visuomenė“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1935, sąs. 7, p. 98.

⁶⁷ Julius Būtėnas, „Kalbos grožis“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1935, sąs. 9, p. 129.

⁶⁸ Petras Jonikas, „Rašomoji kalba ir jos taisyklingumas“, p. 24, 25. Panašiai suprato ir Būtėnas, priekaištaudamas rašytojams, kad „retas [...] jieško naujo žodžio, naujos žodžio formos“ (Julius Būtėnas, *op. cit.*, p. 130).

⁶⁹ Petras Jonikas, *op. cit.*, p. 28. Panašias mintis apie literatūrinę kalbą jis išsakė ir vėliau, pavyzdžiui: Petras Jonikas, „Kas daro bendrinę kalbą“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1940, sąs. 4, p. 53–54; Petras Jonikas, „Rašomoji ir bendrinė kalba“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1940, sąs. 5, p. 65–67.

⁷⁰ „Darbą pradėdant“, p. 1.

kalbos ir jos taisyklių šaltinis [...] yra gyvasis žodis⁷¹. Regis, jo požiūris į gramatiką tuo metu buvo dviprasmiškas: viena vertus, rašytoją gąsdina „lygi [...] kaip ledas“, visiškai gramatiškai taisyklinga, be barbarizmų, iš gramatikų išmokta kalba, tačiau kartu rašytojas privalo ją pažinti, mat „rašytojui leista reformuoti, kurti kalbą tik tada, kai jis gerai pažįsta ligšiolinius kalbos laimėjimus“⁷². Sąmoningos kalbos pažinimo pastangos, anot Vaičiulaičio, yra būtinos, nes „[j]aunieji plunksnos darbininkai, kurie augo miestuose, savo kalbą spėjo prikimšti visa eibe [aibe, – G. O.] svetimybų“, o juk kalba „neturi atitrūkti nuo įgimto pagrindo“⁷³. Rašytojui, anot Vaičiulaičio, „gimsta tokių sielos būsenų, kurių turimais duomenimis negalima nusakyti“, todėl jis turi „ieškoti kalbos naujienų“, kurti naujadarus, o kalbą „ne tik puoselėti, švelniai globoti, bet retkarčiais ir apardyti“⁷⁴.

Iš Mykolaičio-Putino straipsnio *Kalboje* galima spręsti, kad šis rašytojas kalbininkų užduotį taip pat matė gana statiškai: ji apsiribojanti svetimybų nustatymu ir įvardijimu⁷⁵. Be to, regis, Mykolaitis-Putinas ignoravo gyvosios vartosenos kriterijų bendrinės kalbos normoms nustatyti – jis įvardijo tik du veiksnius, veikiančius kalbos raidą: blogą įtaką daro svetimybės („svetimybė kalboj yra toks pat estetiškas nusižengimas, kaip denotuotas garsas muzikoj arba įtėkšta rašalo dėmė paveiksle“⁷⁶), gerą – inteligentai, kūrėjai (jie „kalbos dvasią“ jaučia geriau negu kalbininkai, todėl turi gaivinti ir kurti kalbą). Panašią rašytojo kalbos sampratą ketvirto dešimtmečio pradžioje palaikė ir kiti rašytojai. Pavyzdžiui, Žlabys-Žengė kaip svarbiausią stilingos kalbos bruožą iškėlė metaforiškumą⁷⁷, Jonas Kossu-Aleksandravičius – „gražumą“, „lankstumą“, o tinkamas vertimas jam atrodė toks, kuriame pagautas „prozos lakum[as]“⁷⁸; visa tai ir sudaro „kalbos dvasią“, tai ir kuria autentišką rašytojo stilių, kurio kalbininkai, žiūrėdami tik formalių taisyklių, negali pagauti, mat „[v]isų [...] kalbininkų skonis yra atrofotas“⁷⁹.

⁷¹ Antanas Vaičiulaitis, „Kalba rašytojų ir kalbininkų akimis“, p. 3.

⁷² *Ibid.*, p. 6.

⁷³ *Ibid.*, p. 3, 5.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 5, 6.

⁷⁵ Putinas, *op. cit.*, p. 16–19. Panašiai formulavo ir Talmantas, lietuviams pavyzdžiu teikdamas Prancūzų akademiją, kuri „savo misija laiko „ginti kalbos grynumą““ (Jurgis Talmantas, *op. cit.*, p. 137).

⁷⁶ Putinas, *op. cit.*, p. 17.

⁷⁷ Juozas Žengė, *op. cit.*, p. 2.

⁷⁸ Jonas Kossu-Aleksandravičius, *op. cit.*, p. 2.

⁷⁹ *Ibid.*

Į Kossu-Aleksandravičiaus užsipuolimą (*Gimtąją kalbą* jis pavadino „laikraštपालाकिु“) atsakė Petronėlė Orintaitė, teisindamasi, kad „rašytojų, kurie patys kuria kalbą ir stilių, visai nedaug, o visi kiti kalbos grynumo ir stiliaus išmoka tik iš gramatikos, stilistikų, poetikų, teoretinių kalbos straipsnių“⁸⁰. Matyt, kad ji gerą literatūrą siejo su taisyklinga kalba. Vis dėlto po kelerių metų, greičiausiai padarius įtaką jaunesniems kalbininkams, Orintaitės pozicija pasikeitė ir ji ėmė tvirtinti, kad „gyvoji kalba galingesnė už visas gramatikas ir negyvai nukirstas taisykles“, ir net „[e]ilinis kalbos ir rašybos vartotojas turi žinoti, kad gyvoji kalba niekad negali būti galutinai nustatyta (standartizuota), apibrėžta, nes ji žmonių sąmonėj ir lūpose nuolat turi kisti, augti, plėstis, atitikdama vis naujus gyvenimo faktus, kitėjančias sąlygas ir t. t.“, dėl to „visai be reikalo kaikurie kalbos tvarkytojai užsispiria būtinai tučiuojau įteisinti tik vieną kurią lytį, gi kitą – griežtai išmesti iš vartosenos“⁸¹.

Skardžius Kazimiero Būgos mirties dešimtmečio proga taip pat aptarė rašančiųjų ir taisančiųjų nesutarimus. Jis įvardijo, kad skiriasi kalbą taisantys „paprasti diletantai“ ir „suprantingi kalbos gydytojai“, „rimtieji kalbininkai“ ir „vienas kitas vyrukas, nusižiūrėjęs puristo aureolę“, kad tramdyti reikia „nelegalius kalbų taisytojus recenzentus“ ir paraginti, kad pasisakytų vienas kitas „grynosios rasės kalbininkas“⁸². Kitais žodžiais tariant, preskriptyvistinis vieno kalbos standarto įtvirtinimas yra būtinas, tačiau jį turi prisiimti tik specialų pasirengimą turintys, suprantingi ir rimti kalbininkai, nes mažiau išprusę kalbos vartotojai negeba taisymo darbo atlikti tinkamai. Svarbu pastebėti, kad šios mintys nuskambėjo pagerbiant iškiliausią lietuvių kalbininką, todėl labiau įtvirtino profesionalių kalbininkų vienybę ir galią nei orientavosi į siekį nustatyti kalbos politikos gaires.

Šiuo laikotarpiu dominuojančiu *Gimtosios kalbos* tikslu išliko svetimybų šalinimas iš kalbos, pavyzdžiui: „mūsų rašomoji kalba yra labai lanksti ir gali lengvai prismigti įvairių ašakų“⁸³; reikia „stengtis ugdyti [...] kalbos jausmą, kuris svetimųjų intakų dabar yra naikinte naikinamas, ypač miestuose“⁸⁴; „turime stengtis pajusti savo kalbos dvasią, tai, kas ją skiria

⁸⁰ Petronėlė Orintaitė, „Ko puolama?“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1934, sąs. 3–4, p. 34.

⁸¹ Petronėlė Orintaitė, „Dėl kalbos globojimo ir vartojimo“, in: *Naujoji romuva*, Kaunas, 1939, Nr. 8, p. 172, 171, 172.

⁸² Pranas Skardžius, „Kazimieras Būga ir rašomoji kalba“, p. 97–103.

⁸³ *Ibid.*, p. 103.

⁸⁴ Redakcija, „Persitvarkant“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1935, sąs. 1–2, p. 1–3.

nuo kitų kalbų“⁸⁵; „[k]albininkai specialistai turi patarti kalbą nuo iškrypimo saugoti“⁸⁶. Atkreiptinas dėmesys į pasikeitusią retoriką – imperatyvius reikalavimus keičia minkštesni „stengtis“, „patarti“.

Ketvirto dešimtmečio vidurys ir antra pusė: laisvė ar normatyvizmas.

Gimtoji kalba, nusprendusi daugiau dėmesio skirti kalbiniam visuomenės ugdymui ir profesionaliesniam kalbos vertinimui, vis dėlto, regis, pasiliko prie senųjų metodų: 1935 m. Balčikonis vardijo Mykolaičio-Putino romano *Altorių šešėly* kalbos klaidas, o sąrašą Skardžius papildė net už Balčikonio tekstą ilgesniu komentaru. Taisymai sulaukė Viskantos pasipiktinimo *Vaire*, į kuriuos atsikirto Balčikonis su Skardžiumi, tuomet Viskantą ėmėsi užstoti Aleksys Churginas (beje, užsipultas dėl *Don Kichoto* vertimo), jiems atskirais straipsniais vėl atsakinėjo Skardžius su Balčikoniu, ir t. t. Susiformavusius du „frontus“ reprezentavo du leidiniai – konservatyvesnieji, į normatyvizmą linkę kalbos gynėjai buvo susitelkę *Gimtojoje kalboje*, palaikantieji laisvą kalbos raidą – *Vaire*⁸⁷. Diskusijų atgarsiai buvo žymūs ir kituose periodiniuose leidiniuose, pavyzdžiui, *Literatūros naujienose*, *Naujojoje romuvoje*, *Židinyje*, *Lietuvos aide*.

Oficiali *Gimtosios kalbos* politika dar kartą buvo glaustai išdėstyta 1936 m. Nepasirašytame vedamajame straipsnyje teigta, kad „dėl daugelio dalykų, vartojamų bendrinėje kalboje, tenka aiškiau iš griežčiau nuspręsti“, o „[l]ytys, kurios gyvojoje kalboje įvairuoja, bendrinei kalbai norminėmis turi būti parenkamos įprastesnės, vaizdingesnės, patogesnės ir būdingesnės“⁸⁸. Kitais žodžiais tariant, variantiškumas bendrinėje kalboje buvo draudžiamas. Tačiau šioms pokytis matyti: papildoma, kad ne viskas, kas neteikiama bendrinėje kalboje, jau yra ir taisytina – kai kurias įsigalėjusias lytis vis dėlto galima vartoti („lietuviškos lytis, kurios norminėmis kad ir nepripažintos, bet gyvojoje kalboje arba raštuose patikimai iš seno vartojamos, netaisomos, bet ir neteikiamos visuotiniam reikalui“⁸⁹). Literatūrinės kalbos atžvilgiu oficiali *Gimtosios kalbos* pozicija išliko griežta: „Literatūrinėje raštų kalboje bendrinės kalbos bendrybės ir individualinės kalbos ypaty-

⁸⁵ Jonas Kruopas, *op. cit.*, p. 99.

⁸⁶ *Ibid.*

⁸⁷ Tiesa, su išlygomis, pavyzdžiui: Juozas Balčikonis, „Keistas kalbos gynimas“, in: *Vairas*, Kaunas, 1935, Nr. 12, p. 468–474.

⁸⁸ „Organizuoto bendrinės kalbos kultūros darbo gairės“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1936, sąs. 4, p. 49, 50.

⁸⁹ *Ibid.*

bės stilistiškai suderinamos⁹⁰. Dominavusi kalbos standartizavimo pozicija kildintina iš Prahos lingvistinio būrelio struktūrinės-funkcinės kalbos koncepcijos⁹¹. Vis dėlto būta ir svarbių skirtumų: lietuvių kalbininkai nepajėgė visiškai atsiriboti nuo „romantinio purizmo“, išliko kalbos faktų vertinimas pirma „grynumo“ aspektu, o tik po to – funkciniu atžvilgiu, o priešinga pozicija laikyta visiškai netinkama tuometinės Lietuvos kontekstui.

Skirtingi *Gimtosios kalbos* bendradarbiai kiek kitaip suprato ir interpretavo šiuos klausimus. Pavyzdžiui, Balčikonis atstovavo senajai, Jablonskio mokyklai, Skardžius buvo modernesnis ir nuosaikesnis, ir tik svetimybų bei įvairuojančių formų atžvilgiu liko konservatyvus. Su jais iš dalies sutiko, tačiau kiek moderniau mąstė Kuzmickis, Jonikas, Alfonsas Kalnius. Kalbininkų poziciją iš rašytojų palaikė Sruoga, vėliau Žlabys-Žengė, kai kuriais atžvilgiais su jais sutiko Antanas Venclova ir Vaičiulaitis. Ryškiausi priešingo „fronto“ atstovai buvo Churginas, Mironas, Viskanta. Jie reikalavo toleruoti kur kas daugiau svetimybų ir įvairuojančių formų, o kalbos paprastumo ir aiškumo kriterijus taikė daug rezervuočiau.

Skirtumą tarp nuosaikesnių ir puristiškų pažiūrų šiuo laikotarpiu geriausiai išryškina „kalbos dvasios“ apibrėžimas: laisviau į kalbą žiūrintiems visuomenės veikėjams atrodė, kad vartotojai geba natūraliai atsirinkti tai, kas neatitinka „kalbos dvasios“, o kitų kalbų įtakos, tarminiai elementai, variantų gausa ar tiesiog žodžių reikšmės kitimas kalbą praturtina ir pagausina, taigi yra palankūs „kalbos dvasiai“; į normatyvumą labiau linkusieji laikėsi požiūrio, kad „kalbos dvasios“ neatitinkančias formas atskirti gali tik kalbininkai, o tarmių ar kitų kalbų įtaka yra neigiamas reiškinys, skurdinantis bendrinę kalbą ir darantis ją mažiau visuotinę ir mažiau tinkamą tautos individualumui bei tarpusavio bendrumui reikšti. Su požiūriu, kad kalba turi būti gryninama, saugoma nuo kitų kalbų įtakų, sutiko ir dauguma rašytojų, kitose srityse daugiau mažiau konfrontavusių su kalbininkais (pavyzdžiui, Krėvė, Mykolaitis-Putinas, Vaičiulaitis, Žlabys-Žengė).

Šiuo laikotarpiu, be jau minėtų Vosslerio, Croce's, Paulio ir Humboldto, buvo remiamasi prancūzų lingvistu Antoine'u Meillet⁹², austrų lituanistu

⁹⁰ *Ibid.*

⁹¹ Apie šio būrelio idėjas plačiau žr. Loreta Vaicekauskienė, „Kalbos standartizavimo idėjos ir teorijos“, p. 32–41.

⁹² Jurgis Talmantas, *op. cit.*, p. 136–138; Alfonsas Kalnius, *op. cit.*, p. 535–545; Ričardas Mironas, „Kalbos „taisydas“ (Dėl „Gimtosios Kalbos“, 1936 m., 7 sąsiuvinio)“, in: *Vairas*, Kaunas, 1936, Nr. 11, p. 317–320; [Ričardas Mironas] J. Kasiulynas, „Kalbos kryžkelėse“, in: *Vairas*, Kaunas, 1938, Nr. 19, p. 193–195; Juozas Žlabys, „Broliai literatai, pajudinkime lietuvių kalbos formas“, in: *Literatūros naujienos*, Kaunas, 1937, Nr. 4–5, p. 10–11.

Leo Spitzeriu⁹³, o iš lietuvių mėgti Vydūno⁹⁴ ir Antano Smetonos⁹⁵ pasisakymai kalbos filosofijos klausimais. Ginčijantis dėl kalbos grynumo mėgta apeliuoti į rusų kalbą – „liberaliojo sparno“ atstovams rusų kalba tapdavo skambios ir turtingos, nors ir kupinos skolinių (ypač atėjusių iš prancūzų kalbos) pavyzdžiu⁹⁶. Neretai būdavo minima ir Prancūzų akademijos veikla. Kalbininkai ją nurodydavo kaip griežto norminimo ir kalbos gryninimo pavyzdį⁹⁷, o priešininkai atsakydavo, jog akademijos nariai ir yra ne kalbininkai, o rašytojai⁹⁸; be to, pastebėdavo, kad ir akademijos veiklai ne visi pritaria⁹⁹, o apskritai šios institucijos kalbos vartotojai nepaiso ir neklauso¹⁰⁰. Griežtesniems kalbos gynėjams tai atrodė logiška dėl to, kad akademija veikia jau seniai, todėl didysis darbas jau padarytas, ir dabartinė jos įtaka esanti mažesnė¹⁰¹.

Laisvės reikalavusieji. Balčikonio ir Skardžiaus nurodomas klaidas Viskanta atrėminėjo teiginiais apie vartosenos kriterijaus pirmumą: įsigalėjusi vartoseną svarbiau negu tautosaka, senųjų rašytojų raštai ar formaliai nustatytos kalbos normos. Seniai vartojamas svetimoms kilmės žodis yra įgijęs „pilietybės teises“¹⁰², t. y. aplietuvintas, įtrauktas į kalbą, pritaikytas prie jos skambesio, – todėl gali egzistuoti kalboje net ir tokiu atveju, jeigu yra sugalvotas „lietuviškas“ jo pakaitalas. Apskritai svetimo ir savo žodžio ar svetimoms ir savos priesagos ar kitos žodžio dalies vartojimas, Viskantos

⁹³ Putinas, *op. cit.*, p. 16–19, Julius Būtėnas, *op. cit.*, p. 129–130.

⁹⁴ Zigmantas Kuzmickis, „Kalba, literatūra ir tauta“, p. 392–393; Alfonsas Kalnius, *op. cit.*, p. 535–545.

⁹⁵ Alfonsas Kalnius, *op. cit.*, p. 535–545; R. [!] Churginas, „Trečias traktatas apie „Gimtąją Kalbą““, in: *Vairas*, Kaunas, 1938, Nr. 1, p. 25–33; Aleksandras Žirgulytis, „Dėl kalbos stabarėjimo“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1938, sąs. 5, p. 65–67.

⁹⁶ Pavyzdžiui, Ričardas Mironas, „Kalbos grynimo reikalu“, p. 198–201; Antanas Venclova, *op. cit.*, p. 1–3; Juozas Žengė, *op. cit.*, p. 2; tiesa, Žlabys–Žengė vėliau pakeitė savo poziciją, žr., pvz., Juozas Žlabys, „Yra tikrai vienas lietuvių kalbos frontas“, in: *Lietuvos aidas*, Kaunas, 1937-10-28, Nr. 491, p. 4; iš ankstyvesnio periodo: [Faustas Kirša] F. K., *op. cit.*, p. 27.

⁹⁷ Pvz., Jurgis Talmantas, *op. cit.*, p. 136–138; Leonardas Dambrauskas, Antanas Salys, Pranas Skardžius, *op. cit.*, p. 139–143.

⁹⁸ Pvz., Jurgis Talmantas, *op. cit.*, p. 136–138; Jonas Kossu-Aleksandravičius, *op. cit.*, p. 2.

⁹⁹ Mironas kaip priešininką mini Josephą Vendryesą ([Ričardas Mironas] J. Kasiulynas, *op. cit.*, p. 885–888).

¹⁰⁰ Ričardas Mironas, „Kalbos grynimo reikalu“, p. 198–201.

¹⁰¹ Petronėlė Orintaitė, „Ko puolama?“, p. 34–37.

¹⁰² Eduardas Viskanta, „Putino kalbos kritikos šešėly“, in: *Vairas*, Kaunas, 1935, Nr. 7–8, p. 366.

manymu, yra teigiamas reiškiny: viena vertus, taip rašytojas gali išvengti „skambesio monotoniškumo“¹⁰³, antra vertus, skirtingi žodžiai ar priesagos ilgainiui įgyja skirtingų prasmės niuansų, o tai tik praturtina lietuvių kalbą. Be to, lietuviški pakaitalai dažnai yra siauresnės ar platesnės reikšmės negu peikiamos svetimybės, todėl lietuvinant kalbą, literatūros tekstas nustoja dalies savo prasminių niuansų, o tai ir esąs „kalbos susinimas“¹⁰⁴. Lietuviškų žodžių prasmės plėtimasis ar siaurėjimas, metaforinis žodžių vartojimas ar konkrečios reikšmės abstraktėjimas (pavyzdžiui, „gilus miegas“, „kopti medų“ ir „kopti į medį“, „patiekti valgi“ ir „patiekti paskalas“¹⁰⁵) Viskantai taip pat atrodė kaip tinkamos priemonės turtinti kalbą, o Skardžiaus propaguojamą kalbos paprastumo kriterijų jis laikė kalbos menkinimu, nes tai „nususina, suprastina, suliaudina gan rafinuotą ir subtilų Putino stilių“¹⁰⁶.

Viskanta rašytojų turimą „subtilesnę intuiciją, geresnę stiliaus nuovoką, gilesnę kalbos jausmą“ laikė geresnėmis kalbos kūrimo priemonėmis negu kalbininkų „sunkesnę lingvistinės erudicijos bagažą“¹⁰⁷. Neneigdamas liaudies vartojamos kalbos, jis greta kėlė ir išsilavinusius žmones: „lemiamasis vaidmuo kalbos kūryboje šiandien priklauso ne vien tik liaudžiai, bet ir išėjusiai iš tos pačios liaudies inteligentijai“¹⁰⁸. O reikalavimus rašytojui apibūdino gana miglotu teiginiu: „jo stilius neturi iškrypti iš norminės frazeologijos ribų, jis negali nusikalsti kalbos dvasiai“¹⁰⁹. „Jablonskininkus“ Viskanta kaltino tuo, kad jie „paneigia visa tai, ko nežino kaip liaudies kalbos fakto“¹¹⁰.

Viskanta ne kartą pakartojo, kad „beletristas“ savo raštuose „dėl stiliaus koloringumo ir skambumo“¹¹¹ turi teisę vartoti skolinius, tarmybes ar apskritai įvairuojančias formas, kurios yra draudžiamos „laikraštiniėje“, mokslineje ir visoje bendrinėje kalboje. Jam atrodė visiškai normalu, kad kartais „stiliaus reikalavimai kertasi su kalbos grynumo reikalavimais“ (pavyz-

¹⁰³ *Ibid.*, p. 366–367.

¹⁰⁴ *Ibid.*, p. 368.

¹⁰⁵ Eduardas Viskanta, „Dėl kalbos „netaisyklingumų““, in: *Vairas*, Kaunas, 1936, Nr. 4, p. 434, 433; Eduardas Viskanta, „Putino kalbos kritikos šešėly“, p. 368.

¹⁰⁶ Eduardas Viskanta, „Putino kalbos kritikos šešėly“, p. 370.

¹⁰⁷ *Ibid.*, p. 371.

¹⁰⁸ Eduardas Viskanta, „Dėl kalbos „netaisyklingumų““, p. 435.

¹⁰⁹ Eduardas Viskanta, „Putino kalbos kritikos šešėly“, p. 370.

¹¹⁰ Eduardas Viskanta, „Dėl kalbos „netaisyklingumų““, p. 435.

¹¹¹ Eduardas Viskanta, „Putino kalbos kritikos atšešėly“, in: *Vairas*, Kaunas, 1936, Nr. 1, p. 83.

džiui, „žvakė liktoriuje“ skamba daug geriau negu „žvakė žvakidėje“¹¹², todėl tokia forma literatūros kūrinyje neturėtų būti taisoma).

Viskantą diskusijoje palaikyti ėmėsi jaunas poetas ir vertėjas Aleksys Churginas¹¹³. *Vaire* pasirodžiusiame straipsnyje „Du frontai“ jis įvardijo dvi priešingas stovyklas – tuos, kurie linkę „į tam tikrą dogmatiškumą ir purizmą“, ir tuos, kurie linkę „į liberalizmą ir individualizmą“; pirmasis „frontas“ akcentuojąs „sodžiaus, kaimo žmonių [...] kalbos duomenis“, antrasis, „besilaikydamas gyvosios kalbos gairių, kaip būtino ir neginčijamo pagrindo, yra tačiau pasiryžęs ginti individualiąją kūrybą ir saugoti jos teisėtumą“¹¹⁴. Vis dėlto Churginas ne visas svetimas įtakas laikė geromis: jis ragino skirti barbarizmus nuo svetimos kilmės žodžių. Jo teigimu, pirmųjų lietuviai nevartoja savaime, nes „nepakenčia jų iškvėžusio, rupaus, perdaug lietuvišką ausį draskančio skambesio“¹¹⁵, kitais žodžiais tariant – vartotojai savaime atsirenka kalbai nenatūralius, nepriimtinius žodžius. O tiems žodžiams, kurie prigryja, reikėtų nesistengti atiminėti „pilietybės teisių“, nes „laisvos, kultūringos kalbos, tarpusavy bendraudamos, noromis nenoromis skolinasi kita iš kitos nemaža visokių terminų, pavadinimų, šiaip žodžių“¹¹⁶. Taigi svetimybės kalboje – laisvės ir kultūringumo požymis. Be to, nustatinėti griežtas normas remiantis vien vartosenos kriterijumi neįmanoma, nes neįmanoma objektyviai patikrinti, kurie pasakymai „išskasti iš vaizduotės“ (t. y. vartojami tik pavienio rašytojo), o kurie – „nuskintieji iš „gyvosios kalbos““ (t. y. yra įsigalėję)¹¹⁷.

Kitas aspektas, kurį šiuo laikotarpiu vis daugiau rašytojų ir kalbininkų įvardijo kaip keistiną – požiūris į formų variantiškumą: „kiekvienas sinonimas tik praturtina, paįvairina, pasultina kalbą“¹¹⁸. Churginas panašios nuomonės laikėsi ir apie galimai svetimą sintaksę – bendri su slavais ar ger-

¹¹² *Ibid.*, p. 84.

¹¹³ Pasirašinėjęs ir Aidučio bei Gražvydo slapyvardžiais, nors labai greitai demaskuotas (žr. Antanas Salys, „Iš naujybinių kalbos praktikos“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1937, sąs. 8, p. 134–137).

¹¹⁴ Aleksys Churginas, „Du frontai“, p. 19. Sutrumpintas straipsnio variantas: Aleksys Churginas, „Du frontu“, in: *Literatūros naujienos*, Kaunas, 1937, Nr. 8, p. 10; Nr. 9–10, p. 10, 14.

¹¹⁵ *Ibid.*

¹¹⁶ *Ibid.*, p. 23.

¹¹⁷ Aleksys Churginas, „Dar apie „Gimtąją Kalbą“ ir jos metodus“ in: *Vairas*, Kaunas, 1937, Nr. 11, p. 297.

¹¹⁸ Aleksys Churginas, „Du frontai“, p. 26.

manais posakiai ar konstrukcijos – „normaliaus[ias] galvosenos bendrybių rezultat[as]“, kylantis iš to, kad šios tautos su lietuviais turi „tiesioginių kultūrinių ryšių“¹¹⁹. Galiausiai – „[k]iekvienos naujos metaforos gimimas jaunina kalbą, apsaugo ją nuo surembėjimo, trafaretizmo ir sukaršimo. Tad mes turėtume, rodos, tokios rūšies naujagimius kuo nuoširdžiausiai puoselėti, o ne piudyti prieš juos mūsų visuomenę, kaip kad tai daro „Gimtoji kalba“¹²⁰. Tokį kalbos tobulinimo darbą, be abejo, geriausiai gali atlikti ne kalbininkai, o kalbos vartotojai: „Rašytojai, poetai, filosofai, oratoriai, pagaliau, ir šiaip inteligentai tobulina, menina, dailina kalbą, praplečia jos horizontus, vagoja skersai ir išilgai jos laukus, kaskart iškasdami vis naujų ir naujų slėpinių“¹²¹. Churgino tekstuose matyti dar vienas žingsnis kalbos atmainų, kalbos funkcinių stilių įsisąmoninimo link: „Kiekvieno žmogaus veidas, fizinė bei dvasinė struktūra yra daugiau ar mažiau kitoniški. Lygiai kitoniška ir kiekvieno žmogaus galvosenos reiškėja – kalba. Taigi neklysimė pasakę: kiek žmonių, tiek galvų, o kiek galvų, tiek kalbų“¹²².

Iš kalbininkų tokiai laisvę ir įvairovę palaikančiai pozicijai atstovavo Ričardas Mironas¹²³: „visas mūsų kvalifikuotų kalbininkų mokslas laikosi ant giliai nekultūringo ir kalbos prigimtį žalojančio pagrindo – šnekamosios ir rašomosios kalbos „taisymo“ (išnašoje pažymėta: „Čia neturiu galvoj aiškiai taisytinų nusikaltimų prieš rašybą ir morfologiją“)¹²⁴. Kitus kalbininkus jis kritikavo už rėmimąsi „jau kiek senstelėjusia prieškarine vokiečių kalbotyra“¹²⁵, už puristinius, niekuo neargumentuojamus, be to, nenuoseklius ir painius taisymus, už polinkį „[g]lyvosios kalbos faktų pakitėjim[ą] vadinti degeneracija“¹²⁶, o svetimų kalbų įtaką matyti ten, kur kalba tiesiog „sugeba pasisavinti bendrąjį indoeuropiečių galvojimo būdą“¹²⁷. Be to, jo

¹¹⁹ *Ibid.*, p. 27.

¹²⁰ *Ibid.*, p. 30.

¹²¹ *Ibid.*, p. 20.

¹²² *Ibid.*

¹²³ Vėliau ėmęs pasirašinėti ir J. Kasiulyno slapyvardžiu; žr., pvz.: [Ričardas Mironas] J. Kasiulynas, „Kalbos kultūra pas mus ir svetur“, in: *Vairas*, Kaunas, 1938, Nr. 14, p. 885–888; [Ričardas Mironas] J. Kasiulynas, „Kaip suprasti kalbos pažangą?“, in: *Vairas*, Kaunas, 1938, Nr. 15–16, p. 963–966; [Ričardas Mironas] J. Kasiulynas, „Kalbos kryžkelėse“, p. 193–195.

¹²⁴ Ričardas Mironas, „Kalbos „taisymas““, p. 317.

¹²⁵ Ričardas Mironas, „Tiesos beiškant“, in: *Vairas*, Kaunas, 1937, Nr. 12, p. 399. Ši pastaba taikyta konkrečiai Skardžiui.

¹²⁶ Ričardas Mironas, „Kalbos „taisymas““, p. 319.

¹²⁷ *Ibid.*

manymu, reikia „džiaugtis kiekvienu nauju pas mus įsigyvenančiu posakiu, kad ir iš svetur ar iš antikinio pasaulio atkeliavusiu“, mat jie kalbą augina ir turtina, o „[t]auta pati nesąmoningai išmes visa tai, kas jai yra savo esme svetima ar nepageidautina“¹²⁸. Anot Mirono, kalbą kuria „kaimiečiai, miestiečiai, amatininkai, pramonininkai, prasčiokai, inteligentai ir kt.“¹²⁹, tačiau tik ne kalbininkai – pastarųjų darbas „[k]albą stebėti, užfiksuoti jos faktus, tarpininkauti tarp tautos ir individo“¹³⁰. Kalbą jis laikė „visų tautos sluoksnių psichologine išdava“, dėl to „ir galvojimo bei minties išreiškimo būdai įvairuoja be galo“¹³¹, o reikalavimas kalbėti ir rašyti pagal vieną normą, vieną šabloną – tai bandymas primesti visiems vienodą kalbėjimo būdą¹³². Raštų kalba Mironui atrodė kaip aukščiausia kalbos atmaina: „vainikuodami savo kalbos mokslą, mokomės rašto kalbos iš kilniausiųjų tautos sūnų raštų“¹³³, o „[ž]odis, siauro kalbininko nukaltas, paprastai jam pačiam tėra suprantamas ir neturi gyvybės“¹³⁴.

Normatyvizmo šalininkai. Radikaliai su laisvu požiūriu į kalbą nesutiko Balčikonis. Savo atsakymus į Viskantos straipsnius jis rėmė „Jablonskio argumentu“ – matyti, kad ši kalbininką tebelaikė neklystamu autoritetu¹³⁵. *Altorių šešėly* recenzijoje Balčikonis nurodė, kad „romane netrūksta netaisyklingumų, kurių mes kasdien matome laikraščiuose ir kuriais lengvai užsikrečia visų mūsų kalba“¹³⁶. Vėlesniame atsakyme Viskantai (beje, dirbusiam gimnazijos mokytoju) kalbininkas teisinosi, kad tokie vertinimai

¹²⁸ *Ibid.*, p. 318.

¹²⁹ *Ibid.*

¹³⁰ *Ibid.*

¹³¹ *Ibid.* Ir Dambrauskas, nors vėliau kartu su Skardžiumi ir Saliu nesutiko su Mirono požiūriu į kalbos grynumą, bet visgi sakė, kad „[n]orint teisingai suprasti kalbos gyvenimą bei jos reiškinius, reikia in juos žiūrėti istoriniu, psichologiniu požiūriu, ne vien formaliu kalbiniu“, nes „gyvoji kalba perdidelio taisyklingumo ir beišimtinių taisyklių nemėgsta“, o „kalbos gyvybė reiškiasi nuolatinio jos kitimu“ (Leonardas Dambrauskas, „Ar kartais ne be reikalo taisome?“, p. 66).

¹³² Žr. Leonardas Dambrauskas, Antanas Salys, Pranas Skardžius, *op. cit.*, p. 139–143.

¹³³ Ričardas Mironas, „Kalbos „taisymas““, p. 318.

¹³⁴ Ričardas Mironas, „Kalbos gynimo reikalu“, p. 198.

¹³⁵ Jablonskį kaip gero kalbininko pavyzdį neretai pateikdavo net ir tie, kurie iš esmės nesutikdavo su jo pozicija (pvz., Aleksys Churginas, *op. cit.*, p. 19–32). Tačiau Balčikonis kiekvieną Jablonskio siūlytą taisyklą laikė nediskutuotinai teisingu.

¹³⁶ Juozas Balčikonis, „Kelios pastabos dėl V. Mykolaičio-Putino romano „Altorių šešėly“ kalbos“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1935, sąs. 3, p. 45.

užtikrina, jog „bibliotekos būtų apsaugotos nuo gadinančių mokinių kalbą knygu“¹³⁷. Paradoksalu, kad vartoseną Balčikonis, kaip ir Viskanta, laikė esminių norminimo kriterijumi. Tačiau Balčikonis „vartoseną“ vadino kalbos faktus, randamus senuosiuose raštuose, tarmėse, tautosakos medžiagoje ar Jablonskio pasiūlymuose. Regis, jis nereflektavo, kad žodžio reikšmė gali kisti, o rašytojo kūrinio nelaikė kaimo žmogaus kalbai lygiaverčiu vartosenos paliudijimu. Balčikonis, pavyzdžiui, apie „gi“ vartojimą priešpriešai pabrėžti tiesiog atkirto: „mūsų šių dienų kalboj tos „priešpriešos“ [dalelytė „gi“] visai neturi ir nereiškia“; o pasakymas „Aš atėjau baronienės atsisveikinti“ yra netinkamas todėl, kad, „[j]ei čia kartais kas ir pasakytų kilmininką, tai nereiškia, kad būtų tuojau galima taip vartoti ir rašomojoj kalboj“¹³⁸. Kas Mykolaičiui-Putinui ar Viskantai atrodė paplitę ir vartojama, Balčikoniu palėjo skambėti nenatūraliai bei dirbtinai.

Balčikonis nepripažino ir įvairuojančios vartosenos: pirma, jo manymu, svetimybės kalboje negali egzistuoti, jei tik įmanoma jas pakeisti lietuviškais žodžiais, antra, rašytojas, jei jau renkasi nenorminę formą, turi tą daryti nuosekliai (pavyzdžiui, dviskaitinį įvardį „mudu“ gal ir galima būtų toleruoti grožinėje literatūroje, tačiau niekaip nepateisinamas jo vartojimas pramaišiu su daugiskaita „mes“ ir atsisakant kitų tarminių formų)¹³⁹. Galiausiai, jei yra du skoliniai (pavyzdžiui, „bonkė“ ir „butelis“), tai „rašomajai kalbai turime pasirinkti vieną, būtent tą, kuri savo forma labiau derinasi su mūsų kalbos žodžiais“¹⁴⁰. „Turime“ čia nurodo į kalbininkus profesionalus, kurie turi teises ir kompetencijas priimti sprendimą.

Skardžius, nors tiesiogiai neoponuodamas Balčikoniu¹⁴¹, vis dėlto užėmė tarpinę poziciją. Jis gyrė Mykolaitį-Putiną už tai, kad jis „daug kur ne tik taisyklinga, bet ir lengva kalba rašo“¹⁴². Nesirūpinimą „bendrinėmis savo kalbos ypatybėmis“ Skardžius kritikavo argumentuodamas kalbos visuotinio kriterijumi – bendrinės kalbos ypatybės „individualinę rašytojo kalbą padaro skaitytojui inmanomesnę, artimesnę“¹⁴³, taigi individualus

¹³⁷ Juozas Balčikonis, „Keistas kalbos gynimas“, p. 468.

¹³⁸ *Ibid.*, p. 473.

¹³⁹ *Ibid.*, p. 472.

¹⁴⁰ *Ibid.*, p. 470–471.

¹⁴¹ Skardžius tik paminėjo, kad „apie kaikuriuos čia neminėtus antrinius dalykus aš esu kitokesnės nuomonės, kaip J. Balčikonis“ (Pranas Skardžius, „Ar tai kalbos susinimas?“, in: *Židinys*, Kaunas, 1935, t. 22, Nr. 8–9, p. 175).

¹⁴² Pranas Skardžius, „Priedėlis prie J. Balčikonio pastabų“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1935, sąs. 3, p. 47.

¹⁴³ *Ibid.*

stilius lemia sunkų teksto suprantamumą. Jis peikė ir sudėtingesnius Mykoliaičio-Putino posakius, nes jie neatitinka kalbos lengvumo, sklandumo kriterijų, „yra dirbtini, negyvi, drambloti“¹⁴⁴. Kitame savo atsakyme Viskantai šis kalbininkas ir kalbos „lietuviškumą“ įvardijo svarbesniu už kalbinės bendruomenės įpročius: „mūsų bendrinės kalbos vartosena turi būti remiama lietuviškais palinkimais“, – o nuomonę, kad „rašytojas dėl savo stiliaus kaloritingumo gali svetimybės vartoti kaip tinkamas“, pavadino „visiškai klaidinga“¹⁴⁵. Svetimybės, Skardžiaus teigimu, pateisinamos tik vaizduojant liaudies buitį, bet ne inteligentų gyvenimą¹⁴⁶, – įdomu, kad tokia nuomonė yra priešinga Nepriklausomybės pradžios pozicijai, kai liaudies kalba buvo laikyta gryna ir neužteršta barbarizmais¹⁴⁷. Tiesa, galiausiai reikalavimą naikinti svetimybės Skardžius mėgino paaiškinti suprantamumo kriterijumi: mat barbarizmai dažnai būdingi tik vienai kuriai tarmai, o pasirinktas bendrinės kalbos žodis būtų aiškus visiems¹⁴⁸.

Vėliau savo straipsniuose Skardžius išlaikė anksčiau įvardytą bendrinės kalbos ir literatūrinės kalbos skirtį, tačiau rašytojo veiklą subordinavo rašomajai kalbai: „turi būti rūpinamasi individualinę įvairovę gyvai išreikšdinti bendrinėje vienovėje“¹⁴⁹. Kalbą jis ėmė vadinti ne (vien) visuomenės patogumui kuriamu įrankiu, bet (ir) tautos dvasios reiškimo priemone: „kalbą turime tik kiek galėdami daugiau grįsti, dailinti, puoselėti, kad ji taptų visai tobula priemone mūsų sielai pasireikšti“¹⁵⁰, „noriu tik pastebėti, kad visa mūsų bendrinės kalbos gyvata yra glaudžiai susijusi su visu mūsų tautos gyvenimu“¹⁵¹. Keista, tačiau savo straipsniuose kalbininkas, regis, grįžo

¹⁴⁴ *Ibid.*

¹⁴⁵ Pranas Skardžius, „Ar tai kalbos susinimas?“, p. 172, 175. Kad Skardžiaus pozicija svetimybių atžvilgiu nesikeitė, rodo ir kiti jo straipsniai, pvz.: Pranas Skardžius, „Lietuvių rašomosios ir bendrinės kalbos susidarymas“, p. 298–299.

¹⁴⁶ Su šia pozicija iš esmės sutiko ir rašytojai, pvz.: Antanas Venclova, *op. cit.*, p. 1–3.

¹⁴⁷ Tiesa, labai anksti, dar 1918 m., Liudas Gira „tamsuolę minią“ supriešino „lietuviui inteligentui“ ar „apsišvietusiam sodiečiui“, pastaruosius du laikydamas tikraisiais kalbos mokėtojais, vartojančiais grynus lietuvių kalbos žodžius ([Liudas Gira] L. G., „Kalbos gryninimas“, in: *Tėvynės sargas*, Vilnius, 1918-03-05, Nr. 9, p. 1–2), tačiau tokio požiūrio nepalaikė Jablonskis ir jo sekėjai.

¹⁴⁸ Pranas Skardžius, „Ar tai kalbos susinimas?“, p. 174–175.

¹⁴⁹ Pranas Skardžius, „Gramatika ir stilistika“, in: *Naujoji romuva*, Kaunas, 1938, Nr. 51–52, p. 992.

¹⁵⁰ Pranas Skardžius, „Lietuvių rašomosios ir bendrinės kalbos susidarymas“, p. 299.

¹⁵¹ Pranas Skardžius, „Bendrinės kalbos kultūros bruožai“, in: *Naujoji romuva*, Kaunas, 1937, Nr. 1, p. 1.

prie statiškos idealios kalbos sampratos, kurią neigė mažiau negu prieš dešimtmetį, – prie minties, kad kalbą įmanoma iki galo sukurti ir išstobulinti. Tokia samprata lėmė ir pakitusį požiūrį į liaudies kalbą – Skardžius ėmė raginti rašytojus dažniau remtis liaudies kalba ir kalbininkų raštais:

[rašytojai] nemaža stilistinių priemonių sąmoningai ar nesąmoningai gali pasiimti ar pasirinkti ir iš žmonių kalbos, kuri, kaip matėme, yra ne tik gramatinių lyčių lobynas, bet ir pirmasis natūralus estetinių kalbos vertybių šaltinis.¹⁵²

Ir priekaištavo, kad „retas kuris [...] iš literatų yra paslinkęs bent viena akimi žvilgterėti į kalbotyros darželį, nes stilistinis lengvumas, jiems atrodo, beveik visai negali būti naudingai susietas su sunkiu lingvistiniu mokslingumu“¹⁵³. Skardžius nematė jokios prieštaros tarp bendrinės ir literatūrinės kalbos – pirmoji esanti pagrindas, ant kurios statoma antroji, bendrinės kalbos pagrindu ir jos ribose kuriamas savitas rašytojo stilius. Ir, nors taisyklinga kalba parašytas veikalas nebūtinai yra stilingas, tačiau tik taisyklingas gali būti dar ir stilingas. Taip pat jis, regis, bendrai nekritikavo variantiškumo, jei variantai kalbiniu požiūriu yra lygiaverčiai¹⁵⁴ – tuo Skardžius išliko laisvesnių pažiūrų nei oficiali *Gimtosios kalbos* linija.

Panašiai kaip Skardžius bendrinės ir literatūrinės kalbos sąveiką suvokė ir Kuzmickis, kalbą vadindamas medžiaga, iš kurios rašytojas savo individualiu stiliumi subjektyviai nulipdo kūrinį¹⁵⁵. Individuali Kuzmickis laikė ne tiek laisvu kūrėju, kiek sociumo įrankiu: „Tas ne poetas, kurio lūpomis neprakalba visuomenė“¹⁵⁶. Straipsnyje „Kalba, literatūra ir tauta“ šių trijų dalykų sąsajas jis aiškino gausiai remdamasis Vydūnu, taip pat cituodamas Antaną Vireliūną, Wilhelma von Humboldtą. Kalba, Kuzmickio teigimu, besanti visų pirma tautos dvasios, tautos mąstymo reiškinio priemonė, o ne funkciškas komunikacijos įrankis. Būdingas pavyzdys:

¹⁵² Pranas Skardžius, „Gramatika ir stilistika“, p. 991.

¹⁵³ *Ibid.*, p. 991.

¹⁵⁴ Pranas Skardžius, „Kazimieras Būga ir rašomoji kalba“, p. 99. Apie variantiškumo toleravimą kalbėjo ir kitas *Gimtosios kalbos* bendradarbis Leonardas Dambrauskas (vėliau Dambriūnas). Jis pabrėžė, kad griežtas vartosenoje egzistuojančių variantų suskirstymas į taisyklingus ir ne „nesutinka su gyvąja kalba, yra jai net priešingas“ (Leonardas Dambrauskas, „Ar kartais ne be reikalo taisome?“, p. 67), be to, priminė dar trečiame dešimtmetyje Krėvės ir kitų rašytojų kartotą pastabą, kad niekas negali pasigirti visa žinais, „kas žmonių kalboje yra ir ko nėra“ (Leonardas Dambrauskas, *op. cit.*, p. 67).

¹⁵⁵ Zigmantas Kuzmickis, „Kalba ir visuomenė“, p. 15.

¹⁵⁶ *Ibid.*

Žmogus, kuris priėmė ir giliai permanė vieną kurią kalbą, pasidares iš jos kasdieninio gyvenimo būtinumą; žmogus, kuris paprato iš mažumės reikšti ta kalba savo sopulius ir džiaugsmus; [...] žmogus, kuriam įprastinės kalbos vartojimas yra patapęs automatiškais veiksmis, suaugdamas su visa jo asmenybe, – toks žmogus ir savo dvasios turiniu bus suaugęs su tuo organiškuoju vienetu, kuris pravertė daug amžių kalbai sukurti.¹⁵⁷

Panašiai ekspresyviai Kuzmickio reikšta pozicija ir kalbų kontaktų atžvilgiu: svetimą kalbą vartojantis žmogus daro „nepataisomą žalą sau ir savo tautai“, svetimybės yra „piktžolės“, kurias reikia apravėti, tai „gyvai mąstantiems lietuviams yra skaudamoji opa“¹⁵⁸.

Gimtojoje kalboje pasisakęs rašytojas Sruoga iš esmės palaikė Skardžiaus, Kuzmickio reprezentuojamą poziciją. Jis pastebėjo ir laisvėjančią dominuojančių kalbininkų poziciją („dabartiniai, pasakytume, toną duodantieji kalbininkai yra, nepalyginti, sukalbamesni. Jie, nepalyginti, liberalesni už kalbos reikalą sprendusius prieš penkiolika, prieš dešimtį metų“¹⁵⁹), ir palankėjantį rašytojų požiūrį į kalbos norminimo darbą („geresnieji mūsų rašytojai [...] opiais literatūrinės kalbos dalykais eina tartis pas kalbininkus“¹⁶⁰). Stilistika, anot Sruogos, – rašytojų reikalas, o gramatika – kalbininkų. Kalbininkai yra tie, kurių darbas buvo išgryninti kalbą (Sruogos žodžiais – „išvalyti vietą būsimai statybai“), o tada jie turėjo imtis „išlukštenti visiems priimtini[us] ir privalom[us] dėsni[us]“¹⁶¹. Šiuos privalomus dėsnius, arba gramatiką, Sruoga tapatino su tradicija („Gramatika iš tikrųjų yra schemiškas kalbinių tradicijų išdėstymas!“), o „[k]albininkų pastangos šioje srityje yra ne kas kita, kaip susirūpinimas, kad naujoji [t. y. rašytojų, – G. O.] kūryba nebūtų atitrūkusi nuo tradicijų“¹⁶². Rašytojo individualų stilių Sruoga, kaip ir Skardžius, visiškai subordinavo gramatikai: rašytojas „kuria naujas kalbines vertybes, – kuria visiems privalomos gramatikos ribo-

¹⁵⁷ Zigmantas Kuzmickis, „Kalba, literatūra ir tauta“, p. 392–393. Panašiai svarstydavo ir kiti kalbininkai, pavyzdžiui, Kruopas 1935 m. teigė, kad „kalba ir žodžio menas tokia kūrybos sritis, kur ryškiai atsispindi tautos dvasios veidas“, dėl to reikia rūpintis „kalbos lietuviškumu, grynumu, tobulumu“ (Jonas Kruopas, *op. cit.*, p. 97). *Gimtosios kalbos* redakcija teigė, kad „bendrinės kalbos kultūros darb[as]“ – „tvirčiausias mūsų tautybės laidas ir ryškiausias mūsų dvasios atspindys“ („Organizuoto bendrinės kalbos kultūros darbo gairės“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1936, sąs. 4, p. 49).

¹⁵⁸ Zigmantas Kuzmickis, *op. cit.*, p. 394.

¹⁵⁹ Balys Sruoga, „Rašytojas ir gramatika“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1937, Nr. 7, p. 106.

¹⁶⁰ *Ibid.*, p. 105.

¹⁶¹ *Ibid.*, p. 106.

¹⁶² *Ibid.*, p. 107, 108.

se¹⁶³. Rašytojus jis kritikavo dėl to, kad šie sintaksę kartais sulygina su stilistika ir yra nekantrūs kalbininkų atžvilgiu. Pagrindiniai stiliaus elementai, Sruogos teigimu, tai leksika, žodžių tvarka sakinyje, poetinių priemonių skaičius ir kokybė, etimologija ir fonetinis „formų bei priemonių“ pobūdis, – ir visos šios ypatybės yra tinkamos tiek, kiek atsiremia į „tradiciją“, t. y. kalbininkų nustatytas taisykles. Sruogos požiūris į kalbą atitiko tarpukariu dominuojančią poziciją – norminimo ir gryninimo darbas – tai „dailinimo, šlifavimo procesas“, kuris yra būtinas kalbos raidai¹⁶⁴.

Taip pat ir poetas bei publicistas, keturvėjininkams simpatizavęs Žlabys-Žengė palaikė griežtą, netgi puristinį norminimo darbą: „Bendrinę kalbą, tarmes geriausiai pažįsta kalbininkai ir čia tenka visiems, dirbantiems spaudos darbą, su jais bendrai tartis“, mat „individualistinė, stilistinė kalba“ „turi turėti lietuvių kalbos dvasios, jos grynumo arba stačiai kalbos kūrybos duomenų“¹⁶⁵. Grynumą jis grynė iš esmės tokiais pačiais argumentais kaip Vydūnas ar Vireliūnas: „negalima sutikti, kad lietuvių kalbos išmintį, jos metaforas galėtų kurti svetimų tautų žmonės. Jei taip atsitiktų, tai jie bematant atneštų savo psichinės arba svetimos tautos psichės kūrinių“, o priimdami svetimus posakius lietuviai „nieko naujo nesukur[ia], tik import[uoja], kas kitų yra seniai pasakyta ir gal net atsibodę“¹⁶⁶. Žlabio požiūriu, svarbiausia susitarti, „kaip gi iš tikrųjų turėtų būti mūsų kalba išvalyta, palikta gryna ir forminga, kad jinai kartu su lietuvių tautos troškimais ir viso pasaulio kultūra augtų ir turtėtų“¹⁶⁷. Skirtingas pozicijas gana aktyviai (bet nesėkmingai) mėginusio suderinti Žlabio požiūris iš esmės buvo anachronistinis: jam atrodė, kad grožinės literatūros, mokslo veikalo ar laikraščio kalba turėtų skirtis tik savo turiniu, bet ne „formomis arba gramatinėmis lytimis“¹⁶⁸.

Vidurio pozicijos besilaikiusieji. Per ketvirtą dešimtmetį Jonikas, atsispyręs nuo Skardžiaus suformuluotos kalbos sampratos, ją toliau vystė ir modernino. Itin išsamiai savo poziciją jis paaiškino 1938 m. straipsnyje „Mūsų bendrinės rašomosios kalbos kultūros problema“¹⁶⁹. Jonikas atsky-

¹⁶³ *Ibid.*, p. 107.

¹⁶⁴ *Ibid.*, p. 106.

¹⁶⁵ Juozas Žlabys, „Yra tiktai vienas lietuvių kalbos frontas“, p. 4.

¹⁶⁶ *Ibid.*

¹⁶⁷ Juozas Žlabys, „Broliai literatai, pajudinkime lietuvių kalbos formas“, p. 10.

¹⁶⁸ *Ibid.*

¹⁶⁹ Analogiškus teiginius jis išsako ir kituose straipsniuose, pvz.: Petras Jonikas, „Bendrinė kalba ir jos tikslai“, in: *Naujoji romuva*, Kaunas, 1939, Nr. 4, p. 79–80; Petras Jonikas,

rė praeities požiūrį, besirėmusį jaunagramatikių mokykla, ir tiems laikams modernų – besirėmusį Prahos mokykla. Jis įvardijo, kad bendrinei (ypač rašomajai) kalbai būtina „normalizacija“ (normų nustatymas) ir „elastinė stabilizacija“ (stabilumas, kuris neturėtų virsti sąstingiu)¹⁷⁰, todėl kalbininkų įsikišimas į šį procesą yra būtinas. Tačiau ragino nepamiršti, kad „svarbiausias bendrinės rašomosios kalbos normos kriterijus yra tikslas, kuriam ta kalba skiriama“¹⁷¹. Kalbos grynumas ir taisyklingumas, taip pat jos aiškumas ar paprastumas tėra tik tiek svarbūs, kiek neprieštaruoja kalbos tikslingumui ir eina koja kojon su „kalbos būdingųjų polinkių kriterijumi“¹⁷², kiek šį įmanoma nustatyti; norma tėra „tam tikros sutartinės kalbos lytys“¹⁷³. Remdamasis Prahos lingvistinio būrelio atstovu Bohuslavu Havráneku, Jonikas aprašė kalbos funkcijas („funkcinį susiskirstymą“) aiškindamas, kad skirtingoms funkcijoms būdingos kitokios kalbinės ypatybės ir todėl skirtinguose kontekstuose kalbai turi būti taikomi skirtingi normų kriterijai¹⁷⁴. Dėl to kalbos „intelektualėjimas“, t. y. lyčių nominalizacija ar sudėtingėjanti sakinio struktūra, yra neišvengiamas ir būtinas veiksnys, į kurį būtina atsižvelgti nustatant bendrinės kalbos normas¹⁷⁵.

Skardžiaus „visuotinumą“ ir „individualumą“ aspektus Joniko straipsnyje atliepė „automatizacija“ ir „deaktualizacija“, arba „deautomatizacija“¹⁷⁶. Joniko teigimu, kalbininkų darbas – tyrinėti kalbą sinchroniškai, mažiau žvalgantis į tarmes (pavyzdžiu imdamas čekus jis siūlė „dabartine vartoseną“ laikyti mažesnę nei 50 metų laiko tarpą), svarbiausias jų uždavinys – „rašomosios kalbos funkcinio susiskirstymo aiškinimas“, kuriam būtina, atsakius išankstinių skeptiškų nuostatų „gerai išstudijuoti dabartinę rašomosios kalbos vartoseną“¹⁷⁷.

Nors „grynumo“ kriterijaus Jonikas ir neišsižadėjo, vis dėlto ragino nepamiršti, kad „nėra nė vienos kultūringos kalbos, kuri neturėtų sveti-

„Kas daro bendrinę kalbą“, p. 53–54; Petras Jonikas, „Rašomoji ir bendrinė kalba“, p. 65–67 ir kt.

¹⁷⁰ Petras Jonikas, „Mūsų bendrinės rašomosios kalbos kultūros problema“, in: *Židinys*, Kaunas, 1937, Nr. 12, p. 532, 543–544.

¹⁷¹ *Ibid.*, p. 535.

¹⁷² *Ibid.*, p. 534.

¹⁷³ Petras Jonikas, „Kas yra kalbos klaida“, in: *Gimtoji kalba*, Kaunas, 1938, sąs. 4, p. 52.

¹⁷⁴ Petras Jonikas, „Mūsų bendrinės rašomosios kalbos kultūros problema“, p. 538.

¹⁷⁵ *Ibid.*, p. 536–537.

¹⁷⁶ *Ibid.*, p. 537–538.

¹⁷⁷ *Ibid.*, p. 533, 543, 544.

mybių“, ir kad „pats kalbos grynumas ar negrynumas nekliūva kalbos kultūrai“, o „grožinėj literatūroj savam tikslui tyčia gali būti vartojamos svetimybės“¹⁷⁸. Galiausiai Jonikas „lyčių vienodinimą“, arba „unifikaciją“, laikė tinkama tik mokslinei kalbai, terminologijai, o „poezijos, literatūros kalbai gretybės bei dubletai – tiek semantiniai, tiek fonetiniai – turi esminę (estetinę) reikšmę“, tad, remiantis latvių pavydžiu, „gramatikoj ir žodyne nereikia vengti gretybių sužymėti ten, kur vartosenos tikrai pažįstamas svyravimas“¹⁷⁹.

Panašiai kaip Jonikas kalbos tobulėjimą suvokė ir Kalnius, atskiro individo, skurdžią kaimiečio, amatininko kalbą priešindamas kur kas žodingesnei išsilavinusio žmogaus: „Šviesuolių pasaulis daug platesnis, subtilesnis ir painesnis, negu kaimiečio, todėl ir jo žodynas, ypačiai terminologija, ir sintaksė, ir stilistika jokiū būdu negali tilpti liaudies kalbos rėmuose“¹⁸⁰. Kalba, anot Kalniaus, „bus ugdoma, kol bus gyvas žmogus, nes ji yra amžinai kuriančios žmogaus dvasios gaminys“, tačiau šiame darbe liaudis „visai nedalyvauja“¹⁸¹. Kalbos kūrybos skirtis tarp rašytojų ir kalbininkų jis brėžė taip: „rašytojų rankosna atiduotas stilius, sintaksė, frazeologija, jos lankstumas, sklandumas, sinonimika ir reikšmių kaityba, o kalbininkų – žodynas, ypačiai terminologija, ir jos prigimties saugojimas“¹⁸². Galiausiai, „[v]isiškos formos ir turinio dermės pasiekti yra pajėgūs tik rašytojai, o ne filosofai ir kalbininkai“¹⁸³. Kalnius klaidinga laikė pozityvistų, idealistinės kalbos atstovų (čia jis minėjo Karlą Vosslerį, Leo Weisgerberį, Karlą Böhlerį) nuomonę, kad kalbos galima išmokti iš gramatiku: „Mokydamiesi gramatikos, įaugame į kalbos sistemą, o ne į kalbos dvasią“¹⁸⁴. Vis dėlto kalba turi būti „ugdoma“ pagal „savo prigimtį“, kurią žaloja „ne tiek niekuo neparemti rašytojų (kartais ir „kalbininkų“) prasimanymai, kiek įvairiausių rūšių svetimybės“¹⁸⁵. Aiškindamas svetimybės žalą gimtajai kalbai, Kalnius savo pažiūromis tapo artimesnis ne Jonikui, o Skardžiui ir Kuzmicikiui: remdamasis Vydūnu, taip pat Vireliūnu ir Stasiu Dabušiu, apeliavo į

¹⁷⁸ *Ibid.*, p. 533.

¹⁷⁹ *Ibid.*, p. 542, 543.

¹⁸⁰ Alfonsas Kalnius, *op. cit.*, p. 536.

¹⁸¹ *Ibid.*, p. 535, 537.

¹⁸² *Ibid.*

¹⁸³ *Ibid.*, p. 538.

¹⁸⁴ *Ibid.*

¹⁸⁵ *Ibid.*

gryną tautos dvasią, kurią sudarko „svetimos tautos galvojimo, mąstymo įsiskverbim[as]“¹⁸⁶. Taigi bendrinę kalbą ugdyti „pagal prigimtį“ – tai „valyti“ ją nuo „įvairiausių šiukšlių ir svetimybų“, o be kalbininkų įsikišimo lietuvių kalba „šiandien visu kuo būtų blogesnė“¹⁸⁷.

Ketvirto dešimtmečio antroje pusėje iš rašytojų bene išsamiausiai apie grožinę kalbą pasisakė Vaičiulaitis – jo gana nuosaiki pozicija nesutapo nei su įvairovę ir laisvę palaikančių, nei su normatyvinės pozicijos besilaikančių kalbos gynėjų pažiūromis. Vaičiulaitis gyvą literatūrinę kalbą priešino šabloniškai bendrinei:

nūn galima pripažinti, kad mūsų bendrinės kalbos, kai ji bus stabilizuota ir visokiomis normomis papuošta, tegu laikysis mokinys savo suole, pareigūnas savo rašte, laikraštininkas greitomis apmestame straipsnyje, mokslininkas savo studijoje, bet ne beletristas savo knygoje ar poetas savo eilėraštyje. Priežastis gi ta, kad tarp bendrinės kalbos ir rašytojo tikslų esama išibrovusio išvidinio ir esminio prieštaravimo.¹⁸⁸

Anot Vaičiulaičio, dėl šio vidinio prieštaravimo rašytojas ir bendrinė kalba yra tarsi „priešginiška šeima“, kuri „priversta sugyventi“¹⁸⁹. Vis dėlto „kilnią rolę“ sukurti bendrinę kalbą turi tik vienas kitas rašytojas (pavyzdžiui, Dante), kiti turį „imtis daug kuklesnio vaidmens, ne įstatymų skelbėjo ir normuotojo, bet paprasto vykdytojo“¹⁹⁰. Bendrinė kalba „yra tarsi tas kertinis akmuo, ant kurio bus padėtas visas namas – kūrinys“, o jau tada, „ant sveiko pamato atsistojęs, poetas ar dramaturgas paskui nusigręžia nuo bendrinės kalbos, nuo negyvų formų, ir kreipiasi prie to, kas gyva ir individualu“¹⁹¹. Vien iš pateikiamų pavyzdžių galima suprasti, ką Vaičiulaitis laikė tuo pozityviu atitrūkimu nuo pagrindo. Pavyzdžiui, tai yra tarminė leksika, kuri „atskleidžia tos ar kitos mūsų krašto vietos nuotaiką, sąlygas, apyvoką, papročius, tradicijų senumą“¹⁹², ir netgi skirtingų tarminių formų ar žodžių vartojimas viename kūrinyje yra natūralus, nes rašytojas, skaitydamas kitų, ypač senųjų, autorių raštus ar bendraudamas su kitos tarmės

¹⁸⁶ *Ibid.*, p. 539.

¹⁸⁷ *Ibid.*

¹⁸⁸ Antanas Vaičiulaitis, „Rašytojas ir bendrinė kalba“, p. 361.

¹⁸⁹ *Ibid.*, p. 362. Venclova taip pat taisyklingumą priešino vaizdingumui: „Iš gyvos lanksčios kalbos, kad ir ne visai „taisyklingos“, ne visada galima ir įmanoma daryti taisyklingą ir gryną, bet sausą ir nevaizdingą kalbą“ (Antanas Venclova, *op. cit.*, p. 3).

¹⁹⁰ Antanas Vaičiulaitis, *op. cit.*, p. 362.

¹⁹¹ *Ibid.*, p. 363.

¹⁹² *Ibid.*

atstovais, savaime plečia ir savo kalbą. Kita vertus, nei kalbos žodingumas, nei jos taupumas Vaičiulaičiui neatrodė vertybės savaime: „Rašytojo žodingumas turi būti organiškas, jo išvidinė būtinybė ir bemaž įgimtas lobis, o ne sąmoningas retų ir skambių žodžių ieškojimas ir jų prikišamas smaigstymas į kūrinį, lyg razinkų į pyragą“¹⁹³. „Nauji žodžiai, nauji vaizdai, nauji posakiai [visais laikais] laužė ir griovė pseudoklasikų bergždumą ir sukarbarėjimą“, tai – bendrinei kalbai būtinas „kalbos pajauninimas“, kuris „atsitinka beveik su kiekviena literatūrine srove“¹⁹⁴, ir būtent tai esąs rašytojų taip trokštamą kalbos kūrimo darbą. Vaičiulaitis išskyrė dvi priežastis, dėl kurių rašytojo kalba nutolsta nuo bendrinės: kūrybinę ir formaliąją. Pirmoji – itin intensyvus kūrėjo vidinis gyvenimas, kai „jis turi tiek daug pasakyti, jog rodos visos ligšiolinės formos to nepajėgs patenkinti“¹⁹⁵. Antrajai atstovauja tie, kurie „reformos imasi šalčiau, išeidami iš formalinės pusės nori reformos tikraja šio žodžio prasme“¹⁹⁶, pavyzdžiui, James’as Joyce’as ar Luisas de Góngora. Pastarojo kelio Vaičiulaitis nelaikė tinkamu, nes „rašytojui neapsimoka pasirinkti ir puoselėti perdaug uždarą, retą, rafinuotą kalbą ir išsireiškimo būdą“¹⁹⁷. Galiausiai lietuvių rašytojai

dar negali sau suteikti prabangos iš kalbos daryti tokių literatūrinių eksperimentų, neturi teisės griauti ir pulti bendrinės kalbos, nes ji dar nėra galutinai nė susiformavusi. Atvirkščiai, kiekvienas rašytojas turėtų jausti džiaugsmą ir pasididžiavimą, kad jis konstruktyviniu keliu gali tai kalbai pasitarnauti.¹⁹⁸

Išvados. Iki XX a. trečio dešimtmečio pabaigos nustatant kalbos normas dominavo Jono Jablonskio mokykla, kurios siekis buvo atstatyti tobulą, gryną, tik liaudies vartosenoje išsaugotą ir visiems vienodą kalbą. Tuo metu skirties tarp literatūrinės ir bendrinės kalbos atmainų nebuvo. Prielaidos literatūrinę kalbą suvokti kaip atskirą nuo bendrinės atsirado po Prano Skardžiaus 1927–1928 m. paskelbto straipsnių ciklo. Ketvirtame dešimtmeityje įsitvirtino požiūris į kalbą kaip nuolat kintančią ir augančią, taip pat buvo įsisąmoninamas bendrinės kalbos atmainų (pirmiausia rašomosios ir šnekamosios) egzistavimas, kuris išaugo iki modernios funkcinių kalbos stilių sampratos.

¹⁹³ *Ibid.*, p. 364.

¹⁹⁴ *Ibid.*, p. 365.

¹⁹⁵ *Ibid.*

¹⁹⁶ *Ibid.*, p. 366.

¹⁹⁷ *Ibid.*

¹⁹⁸ *Ibid.*

Trečiame dešimtmetyje dominavo Jablonskio diegtas požiūris, kad grožinė literatūra – tai įrankis, pasitelkiamas siekiant visuomenei įskiepyti bendrinės kalbos normas. Tokiai laikysenai nuosekliai priešinosi dauguma rašytojų, o nuo ketvirto dešimtmečio vidurio ir kai kurie kalbininkai. Bendrinę kalbą ir jos normas dauguma rašytojų nuo pat trečio dešimtmečio (pavyzdžiui, Vincas Krėvė, Motiejus Miškinis, Faustas Kirša, Balys Sruoga) laikė dirbtinėmis, negyvai skambančiomis, o dažnai ir nekompetentingai sukonstruotomis, dėl to netinkamomis literatūrinei kalbai.

Ketvirtame dešimtmetyje, vis geriau suvokiant kalbos statikos ir dinamikos, visuotinumą ir individualumą įtampas, buvo pradėta sutarti, kad bendrinę kalbą sudaro daugiau mažiau pastovūs normų, tradicijų ir sutartinių taisyklių rinkinys, kuris savaip perdirbamas ir atnaujinamas individualioje rašytojo ar publicisto kalbėsenoje, o iš šių individualių tekstų vėliau kai kurie elementai pereina ir į bendrinę kalbą, taip ją atnaujindami.

Kristalizuojantis literatūrinės kalbos, kaip nesutampančios su bendrine rašomąja kalba, sampratai, vis dėlto pasirodė pernelyg keblu susitarti, koks bendrinės kalbos „kiekis“ grožinėje kalboje turėtų būti privalomas. Dar trečiame dešimtmetyje Adomas Jakštas siūlė kalbininkų nustatytas taisykles laikyti būtinomis ribomis, o rašytojui palikti kalbos tobulintojo vaidmenį, išsitenkantį nustatytų kalbinių normų ribose. Toks požiūris daugeliui rašytojų buvo nepriimtinas ne dėl to, kad jie iš principo prieštaravo kalbos norminimui, o veikiau dėl to, kad jie pageidavo laisvesnių normų – didesnės tolerancijos ypač variantiškumo, taip pat ir skolinių ar tarmybių srityse.

Oficiali *Gimtosios kalbos* pozicija buvo griežta: kūryba kalboje galima tik tiek, kiek ji neprieštarauja kalbos taisyklingumo kriterijui (tam pritarė ir kai kurie literatai, pavyzdžiui, Sruoga, Juozas Žlabys-Žengė, ketvirto dešimtmečio pradžioje Petronėlė Orintaitė). Nedidelė išimtis buvo daroma skoliniams ir tarminėms formoms – jas siūlyta vartoti tada, kai jos atlieka aiškią stilistinę funkciją (pavyzdžiui, kaimietis gali vartoti barbarizmus, inteligentas gali kalbėti verstinėmis konstrukcijomis, galima romaną rašyti tarmiškai, jei tai daroma nuosekliai, vaizduojant liaudies buitį, galima vartoti toje aplinkoje įsigalėjusius skolinius ir pan.). Tai buvo grindžiama kalbos visuotinumą argumentu – rašytojo būtinybe būti suprastam, kalbėti visai visuomenei. Šią poziciją atnaujinti, sušvelninti mėgino kalbininkas Petras Jonikas, akcentuodamas kalbos funkcinius stilius ir siūlydamas, priklausomai nuo konteksto, kalbai taikyti skirtingus normų kriterijus. Tokį požiūrį labiau išplėtojo *Vairo* autoriai. Pavyzdžiui, Edvardo Viskantos manymu, variantiškumas ar skoliniai grožinėje literatūroje anaiptol nereiškia

laisvesnio požiūrio į bendrinę kalbą, nes literatūrinė kalba yra atskira nuo bendrinės kalbos, atliekanti ne komunikacinę, o estetinę ar meninę funkciją. Kad Skardžiaus, atsispiriant nuo Prahos lingvistinio būrelio, suformuluoti ir vėliau kitų kalbininkų kartojami bendrinės kalbos kriterijai – paprastumas, aiškumas, suprantamumas ir netgi grynumas ar taisyklingumas – ne visada tinka grožinei literatūrai, kalbėjo ir Aleksys Churginas, Antanas Vaičiulaitis, iš dalies Leonardas Dambrauskas, Jonas Kossu-Aleksandravičius, vėliau Orintaitė. Dėl to jie darė išvadą, kad kalbos taisyklingumas ir grynumas gali kirstis su gero stiliaus reikalavimais.

Apibendrinant galima teigti, kad rašytojai trečiame dešimtmetyje per menkai suvokė kalbos visuotinumą kriterijų, jie norėjo tapti kalbos ir jos normų kūrėjais, stovėti tautos avangarde. Vėliau, stabilizuojantis bendrinės kalbos normoms ir augant teorinių žinių bagažui, jie ėmė sutikti su kalbininkų nuostata, kad bendrą kalbos pagrindą geriausiai gali nustatyti kalbos teoretikai, kad nėra laiko ir galimybių leisti kalbai formuotis natūraliai, kaip tai vyko kitų tautų istorijoje. Kita vertus, negalima nepastebėti ir kalbininkų puristiškumo: dauguma, net ir deklaruodami gyvosios vartosenos ar funkcionalumo kriterijus kaip kertinius nustatant bendrinės kalbos normas, vis dėlto kalbos „grynumą“ laikė svarbesniu kriterijumi. Atitinkamai ir literatūrinei kalbai normatyvizmo šalininkai reikalavo taikyti griežtus grynumo ir taisyklingumo reikalavimus, ypač kalbant apie skolinių ir tarmiųjų konstrukcijų vartojimą. Kalbininkų pasiūlymai nebuvo privalomi, tačiau atliko svarbų vaidmenį kalbos raidoje, nes rašytojai buvo linkę į juos atsižvelgti.

Ilgainiui buvo įsisąmonintas kalbos dinamiškumo faktorius – tai, kad kalbos kūrimo procesas yra nesibaigiantis. Be to, kalbos taisyklingumas buvo atsietas nuo kalbos grynumo, o gramatika nuo meninės vertės, pamažu buvo suvoktas literatūrinės kalbos skirtumas nuo bendrinės ir apskritai kalbos atmainų egzistavimas, taip pat didėjo tolerancija variantiškumui. Šie pokyčiai turėjo būti palankūs grožinės literatūros kalbai: stiprėjant teorinei minčiai, teigiančiai literatūrinę kalbą kaip dinamišką, kintančią ir net būtiną bendrinės kalbos atsinaujinimui, galėjo rasti daugiau ir drąsesnių grožinės literatūros kalbos eksperimentų.

Vis dėlto stipriausias išliko požiūris, kad skoliniai ar verstinės konstrukcijos laikytinos veikia kalbos (o per ją ir tautos) skurdintojais, negu turtintojais, todėl ypač kitų kalbų įtakų klausimu rašytojų (auto)cenzūra liko gana griežta. Tai siaurino galimybes rašytojams savo kūryboje vartoti tokius žodžius ir formas, kurios jiems dėl estetinių ar meninių priežasčių atrodė tin-

kamiausios. Per visą aptartą laikotarpį išliko dominuojantis rašytojo, kaip tarnaujančio kalbai (o per ją ir tautai), o ne kaip eksperimentuojančio su ja, paveikslas. Kaip tokia samprata atsiliepė pačiai grožinei literatūrai – atskiro tyrimo reikalaujantis klausimas.

THE LANGUAGE OF FICTION: FORMATION OF THEORY IN THE INTERWAR PERIOD

Giedrė Olsevičiūtė

Summary

Such features of a newly published book as its language and orthography, aside from the plot, novelty and artistic appeal, have been at the centre of Lithuanian reviewers' attention since the start of the national revival at the end of 19th century. One of those reviewers was Jonas Jablonskis, and his texts published in the 1920s caused uproar among writers, which escalated into an explicit long-term debate in the press that saw its end only after the country was occupied in 1939. In the history of Lithuanian language and literature, some nourish an opinion that this debate was in fact pointless and merely demonstrated writers' ignorance and disrupted the effective work of language standardization carried out by linguists. Yet, if one leafs through the Lithuanian press of 1920s and 1930s, a much more multifaceted picture comes into view. Therefore, the main task of the given paper is, having reviewed the Lithuanian cultural press of the interwar period, to rethink the intellectuals' attitude towards the Lithuanian language and its development, as well as towards the extent to which this development could influence even works of fiction.

The initial stage of research has proved that the concept of the 'language of fiction' as that which is distinct from the 'standard' language was introduced after a series of articles by the linguist Pranas Skardžius, published in 1927–1928. Up until then, Jablonskis's school had prevailed, with reconstruction of the 'perfect' and 'pure' language that would have been preserved among 'native people' and could serve as 'one for all' as their main goal. Also prevalent was a view that works of fiction served as means of inducing the society with norms of the standard language. However, as various tensions between language statics and language dynamics, between totality and individuality came to light, in the 1930s an agreement was tentatively reached that the standard language consisted of a more or less fixed set of norms, traditions, and conventional rules. In the individual speech of a writer or a columnist, this set would be constantly revised, and the resulting texts and some of their elements would in turn enrich the standard language.

On the whole, in the 1920s writers had yet to fully grasp the concept of the 'totality of language': they wished to take a position in the national avant-garde by becoming creators of the national language and its rules. Later on, as the norms of the standard language gained fixity and the writers themselves became wiser in theory, they would be more willing to accept the main premise promoted by linguists. According to it, the underlying structure of a language was best to be established by linguists-theorists because there was neither time nor means to allow the language to develop on its own, as it had done elsewhere. On the other hand, the linguists tended to express noticeably purist views: most of them (even those who declared 'actual speech' and 'functionality' as the main normative principles of the standard language) agreed that the crucial principle was 'linguistic purity'. Accordingly, proponents of normativity were in favour of strict regulations for purity and correctness of the language of fiction, especially when it came to loanwords and constructions originating from dialect. The suggestions proposed by linguists were not compulsory; however, most of the writers tended to accept them. During the interwar period, the position that loanwords ought to be perceived as harmful towards language (and, in turn, towards the nation as such) prevailed. Thus the self-censorship practised by writers, especially when it came to the influence of foreign languages, remained fierce. This narrowed the field of choice of loanwords and linguistic constructions, however necessary they could have been for aesthetic reasons. During the interwar period, a writer would most often be regarded as a servant of language (and of the nation as such) rather than an experimenter. What consequences this had on fiction itself is yet to be determined.

BALIO SRUOGOS LAIŠKAI
VALERIJAI ČIURLIONYTEI.
ELEKTRONINIO ARCHYVO LABORATORIJA:
TRADICINIAI METODAI IR MODERNŪS ĮRANKIAI

NERINGA MARKEVIČIENĖ

Kai kas džiugina. Ir pirmiausia tai, kad vėl realiai pajudėjo
B. Sruogos „Raštų“ reikalai [...].
Darbo čia daug, bet tai darbas, kurį smagu dirbti ir kuriame matau prasmę.
*Algis Samulionis*¹

Įvadas. Išliko 205 Balio Sruogos laišakai, rašyti Valerijai Čiurlionytei (1886–1982) – dailininko, kompozitoriaus Mikalojaus Konstantino Čiurlionio ir muzikologės Jadvygos Čiurlionytės seseriai. 1963 m. dalį laiškų (82 vnt.) į Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyną (toliau – *LLTIBR*) perdavė Valerija Čiurlionytė-Karužienė. Likusius laiškų (23 vnt.), atvirlaiškių (68 vnt.) ir laiškų-eilėraščių (32 vnt.) autografus 1982 m. ji patikėjo saugoti Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyriui (toliau – *VUB RS*). Čiurlionytė neprieštaravo, kad jai rašyti Sruogos laišakai būtų skelbiami, tik pabrėžė, kad „[k]ai kurie laišakai būtų prasmingesni, jei greta būtų jų komentarai“².

Sruogos laiškų Čiurlionytei kolekcija iki šiol visa nepublikuota. Minint rašytojo 120-ąsias gimimo metines, trumpai aptarta³, paskelbta kele-

¹ Algio Samulionio laiškas Vandai Sruogienei, Vilnius → Čikaga, 1994-01-09, in: *Balio ir Vandos Sruogų namai-muziejus*, (toliau – *BVSNM*), 5434 ER₂ 2069, l. 1r; čia ir toliau rodykle nurodoma laiško ar atvirlaiškio siuntimo vieta ir kryptis. Straipsnis skiriamas habil. dr. Algio Samulionio (1936–1994), Nepriklausomoje Lietuvoje pradėtų leisti Balio Sruogos akademinių *Raštų* iniciatoriaus ir rengėjo, 80-osioms gimimo metinėms.

² Valerijos Čiurlionytės-Karužienės laiškas Marijai Grigaitytei, 1963-11-09, in: *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas*, (toliau – *LLTIBR*), f. 53, b. 221, l. 1r.

³ Neringa Lašaitė-Markevičienė, „Bedugnėm skraidanti jaunystė“, in: *Literatūra ir menas*, 2016-02-05, Nr. 5, p. 23–27; Neringa Markevičienė, „Mėlynų žarijų vainikas. Baliui Sruogai – 120“, in: *Poezijos pavasaris 2016*, sudarė Giedrė Kazlauskaitė, Gvidas Latakas, Vytautas Stankus, Vilnius: Rašytojų sąjungos fondas, 2016, p. 24–41.

tas laiškų (aštuonių laiškų ir atvirlaiškių publikacija)⁴. Sruogos kūrybos ir gyvenimo tyrinėtojas Algis Samulionis planavo⁵ rašytojo laiškus skelbti akademinių Sruogos *Raštų* XVI tome, todėl laiškus buvo pradėjęs rinkti, transkribuoti, daryti bibliografinius aprašus, spausdinti mašinėle, nurašinėti ranka⁶. Samulionio monografijoje Sruogos gyvenimas ir studijos Rusijoje aprašyti, remiantis Sruogos laiškuose Čiurlionytei minimais faktais⁷. Samulionis pirmasis kalbėjo apie Sruogos laiškų Čiurlionytei (vėliau – ir kitiems adresatams) sąsajas su juose įrašytais, atskirai siūstais ar duotais eilėraščiais, prozos fragmentais – iškėlė žanrų kontaminacijos problemą⁸. Aprašyta Sruogos elektroninio laiškų archyvo kūrimo būtinybė, pirmieji žingsniai (sektini užsienio laiškų archyvų pavyzdžiai, skaitmeniniai ego-dokumentų projektai Lietuvoje, Sruogos ir kitų rašytojų kūrybos pateiktys

⁴ [Balio Sruogos laišakai Valerijai Čiurlionytei], in: *Sesers rūpestis: Valerijos Čiurlionytės-Karužienės gyvenimo ir darbų eskizai*, sudarė Milda Mildažytė-Kulikauskienė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012, p. 385–394. Ši publikacija rengta remiantis ne laiškų ir atvirlaiškių rankraščiais, o mašinraščių (nuorašų) tekstais, kuriuos surinko mašininė, gerai neįsiskaičiusi Sruogos rašto, todėl publikacijoje yra transkripcijos netikslumų, laiškų rekonstrukcijos trūkumų.

⁵ Algis Samulionis, *Balio Sruogos Raštai*, [prospektas], 1992-09-18, in: *LLTIBR*, neparašyta Algio Samulionio fondo medžiaga, 2016 m. kovo mėn. perduota Gedimino Samulionio.

⁶ Balio Sruogos 1911, 1913, 1915, 1917 m. laišakai, [nuorašai], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 1288; Balio Sruogos 1921–1924 m. laišakai, [nuorašai], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 1290; Balio Sruogos 1924–1940 m. laišakai, [nuorašai], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 1292. Šie rinkiniai geriausiai atspindi Samulionio įsivaizdavimą, kokie turėtų būti išleisti paskutiniai Sruogos akademinių *Raštų* tomai. Juose laišakai dėstomi chronologiškai vienas po kito, neformuojant didesnių kolekcijų. Pateikiami pagal dabartinės kalbos normas pageduoti laiškų variantai. Suformuotas bibliografinis laiškų aprašo ir antraščių modelis. Minėti Sruogos laiškų nuorašų rinkiniai suvoktini kaip Samulionio perduotas paskutinis rengėjo žodis ir valia – pabaigti rengti, nekeičiant struktūros, išplečiant naujai atrastais rašytojo laiškų tekstais, komentarais, paaiškinimais, palydimaisiais straipsniais. Atliekant tiriamąjį Sruogos archyvo darbą, šios laiškų (nuorašų) bylos – reikšmingas ir netikėtas atradimas, konkrečiai įrodęs, kad Samulionis prieš mirtį vienas baigė rengti visą antrąją Sruogos akademinių *Raštų* laidą, t. y. įvairiais pavidalais paliko parengtą visų tomų medžiagą. Dabartiniams Sruogos *Raštų* redaktoriams belieka asistuoti, atliekant ne mažiau svarbius jau surinktos medžiagos įdėmaus perskaitymo, palyginimo su laiškų originalais, skaitmeninimo, komentavimo, tarptekstinių sąsajų darbus.

⁷ Algis Samulionis, *Balys Sruoga*, Vilnius: Vaga, Lietuvos TSR mokslų akademija, Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 1986, p. 55–73.

⁸ Algis Samulionis, „Paaiškinimai“, in: *Balys Sruoga, Raštai*, t. 1: *Poezija*, parengė Algis Samulionis, Vilnius: Alma littera, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 719–840.

virtualioje erdvėje, Sruogos el. (laiškų) archyvo metmenys, galimi rengimo modeliai ir strategija⁹.

Laiškus ir atvirlaiškius Čiurlionytei Sruoga rašė 1915–1918 m., studijuodamas Rusijoje – Petrograde ir Maskvoje, ilsėdamasis Sočyje, keliaudamas po Kaukazo kraštą.

Vandos Sruogienės žodžiais, būtent apie šį Sruogos gyvenimo laikotarpį atsiminimų medžiagos mažai¹⁰. Sruogienė, kalbėdama apie informacijos trūkumą, spėtina, turėjo galvoje ne vien faktologiją. Šis lygmuo preciziškai dominuoja Samulionio monografijoje. Tačiau laiškai svarbūs ne vien pirmine naujų faktų medžiaga. Sruogos laiškai Čiurlionytei įdomūs ir dėl „antrinio“ lygmens, atskleidžiančio Sruogos mąstymo, išgyvenimų, aplinkos niuansus, detales, įvykių „paraštes“, apie kuriuos žinoma mažai arba visai nežinoma. Šiuo aspektu prasminga atsiminimų ir laiškų koreliacija: tam tikrus atsiminimų fragmentus Sruoga laiškų pasakojimu papildė, praplečia, konkretina.

Sruogos laiškai Čiurlionytei unikalūs dar dėl kelių dalykų: tai jo rašyti draugystės ir meilės laiškai¹¹ bei laiškai-dokumentai¹², liudijantys, kaip karo metais (iš)gyveno rašytojas – ką jautė, galvojo, mėgo, skaitė, kaip studijavo, dirbo, rašė, kūrė, leido laisvalaikį, sprendė egzistencinius rūpesčius, su kuo ir kaip bendravo.

⁹ Neringa Markevičienė, „Balys Sruoga – Thomas'o MacGreevy, Williamo Blake'o, Samuelio Becketto keliu. Kodėl ne?“, in: *Acta Litteraria Comparativa*, Vilnius, 2015, Nr. 7, p. 319–344.

¹⁰ Vandos Sruogienės laiškas Vytautui Jonynui, Čikaga, 1969-01-03, in: *BVSNM*, P9650–9689, l. 1r.

¹¹ Neišliko Pirmojo pasaulinio karo metais Unei Babickaitei, Marijai Grikinytei adresuoti laiškai. Unės Babickaitės fotoalbume išliko jos pačios padarytas koliažas, suklijuotas iš atskirų dalelių: 1915-12-23 Sruogos rašyto laiško iškarpos („Aš nenoriu minios – / aš noriu daug – / aš noriu, kad tik tu viena / manyj tegyventum!“), laiške siųsto eilėraščio „[Mes neužmigom]“ fragmento „[Mes – kaip berželiai]“, žalios medžiagos atraižėlės, kurioje išsiuvinėtas Sruogos vardas, ir Sruogos Miškų instituto uniforma fotografijos (in: *Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius*, (toliau – LNMMB RKRS), f. 12, b. 818, l. 4).

¹² Sruogos studijas Rusijoje liudija keli kiti išlikę dokumentai: 1916-11-19 Sruogai išduotas pažymėjimas dėl jo atleidimo metams nuo karinės prievolės (*LLTIBR*, f. 53, b. 958), studijų Petrogrado ir Maskvos universitetuose pažymėjimai (*LLTIBR*, f. 53, b. 951), studijų Petrogrado universiteto Istorijos-Filologijos fakultete lapelis (*LLTIBR*, f. 53, b. 948), Peterburgo Mokslo apygardos išduotas pažymėjimas, išlaikius lotynų kalbos egzaminą iš 8-ųjų gimnazijos klasių (*LLTIBR*, f. 53, b. 947), Maskvos universiteto Istorijos-Filologijos fakulteto paskaitų tvarkaraštis su Sruogos prierasais paprastu ir raudonu pieštukais (*LLTIBR*, f. 53, b. 916), 1916–1918 m. Maskvos universiteto Istorijos-Filologijos fakulteto studento studijų knygelė su nuotrauka (*LLTIBR*, f. 3, b. 945).

Dabar svarbu, remiantis antropologine ir materialiosios filologijos priemonėmis, sutelkti dėmesį į Sruogos laiškų Čiurlionytei naratyvą (pasakojimo pobūdį, specifiką, naujumą) ir jų pateikimą (tradicinį ir skaitmeninį).

Laiškų kontrastai, rašymo intensyvumas. Sruogienės liudijimu, Sruoga su Čiurlionyte susipažino Petrograde ne anksčiau kaip 1915 m. rudenį, kai Čiurlionytė kaip karo pabėgėlė atsidadė Rusijoje¹³. Čiurlionytė susipažino su Sruoga Peterburge studentų valgykloje, nes turėjo perduoti jam adresuotą Stasio Šilingo laišką¹⁴.

Sruogai rašyti Čiurlionytės laiskai neišliko¹⁵. Apie juos galima spręsti tik iš užuominų, citatų Sruogos laiškuose. Čiurlionytės laiskai buvo ilgi, gražūs, mąslūs¹⁶, pasiekę ypatingų, kritinių situacijų – egzaminų karštinės, karo komisijos patikrinimų – metu nuramindavę pervargusį, įsitempusį studentą, suteikdavę jam stiprybės, vilties.

Sruogą ypač nudžiugindavo retų laiškų priedai – Čiurlionytės asmeniniai daiktai (laikrodukas), skanėstai (saldainiai) ir rankdabiai, kuriems reikėdavo laiko ir pastangų (šilkinių gėlių vainikas, austos ir pintos, raštuotos juostos, džiovintos gėlės). Sruoga Čiurlionytei siūsdavo ką tik išėjusias rusų simbolistų, pavyzdžiui, Konstantino Balmonto, Andrejaus Belo, knygas.

Sruoga laiškuose nuolat save charakterizavo kaip „lengvą vėją, ir apsvaigusį, ir pražydušį“¹⁷, „visuomet išsiblaškiusį ir niekuomet nieko šaltu protu nesvarstantį“¹⁸, „per daug iširusį“¹⁹, „klajūną – su vainikais ir daina“²⁰. Čiurlionytė, priešingai, – rimtumo, mąslumo, pastovumo įsikūnijimas: minimas „išvargęs veidas“, „išbalę skruostai“, „degančios akys“²¹. Dvasios artumą, nepaisant skirtingos natūros, liudija besikeičiantys kreipiniai (nuo

¹³ Vandos Sruogienės laiškas Algiui Samulioniui, Čikaga, 1987-02-20, in: *BVSNM*, 9740 ER₁ 1918, l. 1r.

¹⁴ Balio Sruogos laiškas Valerijai Čiurlionytei, [Petrogradas], [1915-04-07], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1r–v. Toliau adresantas ir adresatas bus nurodomi santrumpomis BS ir VČ.

¹⁵ Išliko tik vienas pažeistas autografas; žr. VČ atvirlaiškis BS, 1916-08-04, in: *Maironio lietuvių literatūros muziejus*, (toliau – *MLLM*), 3962 ER₂ 2292, l. 1r–v.

¹⁶ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [prieš 1916-07-31], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 69, l. 1r, 1v.

¹⁷ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [1916], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 77, l. 1r.

¹⁸ BS laiškas VČ, [Petrogradas → Voronežas], 1916-08-13, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 58, l. 2r.

¹⁹ BS laiškas VČ, [Sočis → Voronežas], 1917-05-05, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 132, l. 2r.

²⁰ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [1916], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 77, l. 1r.

²¹ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [prieš 1916-07-31], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 69, l. I 1v.

Tamistos – iki Sesutės, Sesulės, Sesutėlės; nuo oficialaus Balys Sruoga – iki „bičiulio Baliuko“, „mažojo Bolyčio“, „Tavojo Brolužio“) ir kūno judesiai (nuo dalykiško rankos paspaudimo – iki svajonės palytėti, labo ir karšto bučinio). Čiurlionytė įvardijama ar į ją kreipiamasi metaforiškai – „gėlynų Karalaitė“²², „[a]nksto ryto kėlėjėlė – žalios juostos audėjėlė“²³, „mano maldos Viešnia“²⁴, „Viešnia Vakarą graškioji“²⁵, „Seserėlė mano Meilės“²⁶. Visi šie įvardijimai pateko ir į Sruogos poeziją – rinkinius *Saulė ir smiltys* (1920) ir *Dievų takais* (1923). Bičiulystės santykis išreiškiamas ir daug konkrečiau – „[...] bet man rodos, bet man jaučias, kad tu del manęs esi sesuo ir motutė, ir visas pasaulis“²⁷. Jausmo stiprumas, dvasios artumas ir minties intensyvumas juos siejo tuomet, kai skyrė vietos, miestai.

Sruoga laiškus, kaip ir eilėraščius, rašė impulsyviai, ekspromtu, nuotaikos pagautas, vidinės būtinybės skatinamas: „O tu del mano eilių niekuomet jokių išvadų nedaryk. Jos gimsta tik akimirksnyj, užsimiršime, ir todėl iš jų spręsti nieko negalima“²⁸.

Sruoga jautė, kad Čiurlionytės laišakai poetiški, todėl jų fragmentus kaip savarankiškus „lyrikos dalykėlius“²⁹ ketino publikuoti pradėtoje rengti literatūros almanacho *Pirmasis baras* antroje knygoje. Sruogai rūpėjo Čiurlionytės nuomonė apie šį sumanymą. Čiurlionytė kritiškai vertino savo rašomus laiškus. Jai, kitaip nei Sruogai, atrodė, kad jie paprasti, „nesuprotinti“, kad nėra nei gilūs, nei meniški. Sruoga bandė įrodyti, kad laiškas, gimęs akimirksnį, įkvėpimo valandą, panašus į meno kūrinį: „Didžiausi ir gražiausi dalykai – tai akimirksnio įkvėpimo. Siela pajuto, kad turi pasakyti – ir pasakė – iš kur tu žinai, kad tai dalykas negilus?..“³⁰

Sruoga Čiurlionytei bandė įdiegti metafizika paremtą požiūrį į kūrybą. Jis aiškino, kad kūrėjo darbas panašus į metafiziko: jie kuria intuityviai, įkvėpimo pagauti, nenumanydami galutinio rezultato, bet jų kūrybai nebū-

²² BS laiškas VČ, [Petrapilis → Voronežas], 1916-05-09, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 84, l. 2v.

²³ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [1916], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 74, l. 1v.

²⁴ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [1916], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 67, l. 2v.

²⁵ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [1916], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 74, l. 2r.

²⁶ BS laiškas VČ, [Sočis], 1917-05-22, in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 2v.

²⁷ BS laiškas VČ, [Sočis → Voronežas], 1917-05-13, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 141, l. III 2v.

²⁸ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [po 1916-06-07], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 2v.

²⁹ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [iki 1916-08-23], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 75, l. 1r.

³⁰ BS laiškas VČ [*Teneimjis staigūnė minia*], [Petrogradas], [1916], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1095, l. I 1v, 2r.

dingi jokie išprotauti planai, išankstinės schemos, struktūros. Kūryba – tai natūrali minčių eiga, procesas³¹.

Tiek Sruoga, tiek Čiurlionytė, aptardami jos laiškų fragmentų publikavimą, svarstė ir abstraktesnį – laiško privatumo ir atvirumo – klausimą, abejojo, ar laiško meniškumo kriterijus suteikia galimybę jį viešinti:

Tik galvoju apie vieną tavo sakinį. „Mat aš taip visai kitokį supratimą apie laiškus turėjau, kad man dabar sunku ką nors apgalvoti...“ Del manęs tai irgi labai neaišku. Galvoju, iš vienos pusės – tai šventvagystė, iš kitos pusės – tai pedantizmas. O kas viduryj lieka?.. – Nežinau. Užtat ir klausiaus Taveš.³²

Čiurlionytės laišakai nebuvo publikuoti dėl nenoro atverti intymaus vidinio turinio. Užsimiršęs, nekantraudamas ir pernelyg skubėdamas Sruoga prirašydavo ir Čiurlionytę skaudinusių dalykų. Paskui gailėjosi dėl „žiaurių“³³ ar „kvailių“³⁴ laiškų: „Aš neturiu teisės tau taip rašyti, aš neturiu tave kankinti“³⁵. Netinkamo turinio ir takto laišakai sieti su nevaldomu „dūšios nuodu“ proveržiu³⁶. Prašė į tai atsižvelgti, per anksti nedaryti išvadų. Čiurlionytė, priešingai, sprendžiant iš Sruogos laiškų, rašė rūpimus klausimus racionaliai apsvarsčiusi, bandydama suvaldyti minčių chaosą.

Sruoga, Čiurlionytei per dieną galėdavęs parašyti po keletą laiškų, nuo jos taip pat iš pradžių kasdien gaudavęs (kartais ir po du laiškus). Tik vėliau Čiurlionytės laišakai retėjo, trumpėjo tik iki kelių žodžių. Jos atsakymo Sruogai tekdavo laukti kartais net tris savaites ar dar ilgiau dėl kelių priežasčių: lėtos laiškų kelionės (laiškas iš Maskvos eidavęs mėnesį), pašto trikdžių (po liūčių nepravažiuojančio pašto), netikslaus adreso, prasilenkimo (sumaišytų adresų, nepastovios Čiurlionytės gyvenamosios vietos), Čiurlionytės įpročių (nebuvo uoli ir pareiginga laiškų rašytoja), jos šeimos rūpesčių. Jei vieną dieną Sruoga, užgautas pernelyg ilgos tylos, parašydavo „aitresnių žodžių“ laišką, tai iškart kitą dieną sekdamas kitoks – atsiprašymo laiškas. Panašiai elgdavosi ir Čiurlionytė: Sruoga, grįžęs po kelias sa-

³¹ BS laiškas VČ [O metafizikas prieš tvėrimą kada gi], [Petrogradas], [1916], in: VUB RS, f. 153, b. 1095, l. 1r.

³² BS laiškas VČ [Teneinmįs staigūnė minia], [1916], l. I 1r.

³³ BS atvirlaiškis VČ, [Sočis → Iskorostis], 1917-05-11, in: VUB RS, f. 153, b. 1094, l. 1v.

³⁴ BS laiškas VČ, [Petrapilis → Lipeckas], 1916-06-05, in: VUB RS, f. 153, b. 1094, l. 1v.

³⁵ BS atvirlaiškis VČ [Išsiunčiau rytą tau tokią atvirutę], [1916-06-08], [Petrogradas → Lipeckas], in: VUB RS, f. 153, b. 1094, l. 1v.

³⁶ BS atvirlaiškis VČ, [Petrogradas → Lipeckas], [1916-06-09], in: VUB RS, f. 153, b. 1094, l. 1r.

vaites trukusių kelionių į kalnus, rasdavo du laiškus – „vienas rūstus, kitas geras, geras“³⁷.

Karo atspindžiai. Samulionio monografijoje apie Sruogą sukrėtusią karo situaciją rašyta kondensuotai:

[1916 m.] [g]egužės mėn. pabaigoje jis [Sruoga] kartu su kitais tų metų [Petrogrado universiteto Istorijos-filologijos fakulteto] pirmakursiais ir antrakursiais gavo šaukimą į armiją. 1916 m. birželio 7 d. B. Sruogą apžiūrėjo komisija ir pasiuntė ištirti ligoninėn. Visą vasarą jaunuolis išgyveno nežinioje, ieškodamas išeities (net buvo padavęs pareiškimą į karo inžinierių „družiną“ dešimtininku). Neatpainiojo mazgo ir ligoninė: karo tarnyba dėl pašlijusių nervų buvo atidėta, bet tik trims mėnesiams (vėliau tai buvo pakartota dar keletą kartų).³⁸

Iš atsiminimų pateikėjų tik vienintelė Čiurlionytės sesuo Jadvyga, plačiau nekomentuodama, liudijo šį faktą – kad „[j]o ir į kariuomenę nepaėmė dėl silpnų nervų: jūs sergate moteriška liga, atseit – isterija“³⁹.

Paminėti faktai laiškuose „išplečiami“ papildoma, arba „paraštės“, medžiaga – Sruogos išgyvenimais, pojūčiais, reakcijomis. Šių išplėtimų dėka laiškuose gyvai, per konkretaus žmogaus asmeninę patirtį, atsivėrė Pirmojo pasaulinio karo laikas. Psichologinė išgyventos karo traumos patirtis, emocinė būseną tapo poetinių tekstų rašymo paskata, individualios filosofijos radimosi akstinu.

Gavęs šaukimą dėl karo tarnybos ir laukdamas vietos ligoninėje, Sruoga išgyveno „dvasios krizį“⁴⁰. Dažnai kartojo, kad yra vienas, neturi į ką atsiremti, su kuo pasitarti, kam atviriau išsipasakoti: „[...] pas mane čia Petrograde nėra nei vieno gyvo žmogaus, su kuriuo galėčiau nors valandėlę pabūti kaip su artimu, kad aš neturiu čia nei pas ką nueiti, nei su kuo pasikalbėti“⁴¹. Ankstesnis gyvenimas virto inertišku, beprasmiu egzistavimu: „Kaip aš gyvenu? – Juk mano šiandieninis gyvenimas tik kažkokisai pasityčiojimas iš gyvatos, tai tik nuoseklus mirimas...“⁴² Įvardydamas

³⁷ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], 1917-07-07, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 166, l. 1r.

³⁸ Algis Samulionis, *Balys Sruoga*, p. 66.

³⁹ [Jadvygos Čiurlionytės prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *Balys Didysis*, sudarytoja ir redaktorė Reda Pabarčienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 100.

⁴⁰ BS laiškas VČ, [Petrapilis → Lipeckas], 1916-06-05, in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1v.

⁴¹ BS laiškas VČ, [Petrogradas], 1916-05-25, in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 2r.

⁴² BS laiškas VČ [*Šiandie rašau ketvirtą atvirutę*], [Petrogradas → Lipeckas], [1916-06-07], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1v.

gyvo – negyvo gyvenimo priešpriešą, vėliau laiške-eilėraščių cikle „Misere-re“ taikliai konstatavo: „Mes nenumirę – mes tik negyvi...“⁴³

Laiškuose radosi „klaikios prieblandos“, „ūkanos“, „sutemos“, „juodos, beprotiškos bedugnės“, „šaltų sparnų kleketavimo“, „kelionėje užkeltų vartų“, „prasivėrusių tamsių durų“ simboliniai įvaizdžiai. Dažname laiške išryški „gatvėmis plaukiančios praeivių minios“ ir „išbalusio veido, išvargusio kūno“⁴⁴, „vienišo, visiems svetimo ir niekam nereikalingo, susikraupusio ir užsislėpusio savyj klajūno“ kontrastingas vaizdas⁴⁵.

Išgyvenimai perteikiami netiesiogiai, iš atminties cituojamais Jurgio Baltrušaičio, Viačeslavo Ivanovo, Dmitrijaus Merežkovskio, Valerijaus Briusovo, Afanasijaus Feto ir kt. rusų poetų eilėraščių intarpais, dažnai be autoriaus ir kūrinio nuorodos, pavyzdžiui⁴⁶:

В моем пути поет метель...
Моя душа – ее свирель... – ⁴⁷

(Mano kelyje dainuoja pūga...
Mano siela – jos dūdelė!)

И душа, как стебель тонкий
Под росинкой скатной, никнет...⁴⁸

(Ir siela kaip stiebelis laibas
Nuo rasos lašelio linksta...)

Dvasios krizę atspindi ir sergantis, besikeičiantis kūnas: „Aš sublogau dabar be galo. Visas pabalau, akys indubo, veidas susiraukšlėjo. Ir jei ir toliau taip bus – prisieis gal dar ne taip sublogti“⁴⁹.

Sruoga, gaudamas kas tris mėnesius atsinaujinančius šaukimus į karą, prašė Čiurlionytės, Sofijos Čiurlionienės, Julijos Biliūnienės, Stasio Šilin-

⁴³ BS laiškas VČ, [Sočis], [1917-07], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 6r.

⁴⁴ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [1916-08], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1095, l. 2r.

⁴⁵ BS laiškas VČ, [Petrogradas], 1916-05-17, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 172, l. 2r.

⁴⁶ Toliau cituojant laikytasi Sruogos laiške iš atminties pateikto varianto struktūros.

⁴⁷ BS laiškas VČ, [Petrogradas → Maskva], [1916-05-16], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 66, l. 2v; žr. Юргис Балтрушайтис, „Элегия“ [Как дымный вечер, скорбен я...], in: Юргис Балтрушайтис, *Дерево в огне*, Вильнюс: Вага, 1969, p. 149.

⁴⁸ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [1916-08], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1095, l. 2v; žr. Вячеслав Иванов, „Вести“, in: http://www.v-ivanov.it/prizhiznennye_izdaniya/mezhnaya_tajna_lepta/29/, (2017-07-13).

⁴⁹ BS atvirlaiškis VČ, [Petrogradas → Lipeckas], [1916-06-09], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1r.

go, Adomo Varno – tuo metų artimiausiųjų bičiulių – patarimų, teiravosi jų nuomonės.

Racionalūs vyresnieji broliai Adolfas ir Juozapas, siekę apsaugoti Balį nuo karo, spyrė jį iš pradžių stoti „artilėrijos mokyklon“⁵⁰, paskui – į Petrapilio „karo dešimtininkų ir technikų mokyklėlę, mokinties 2–3 mėn.“, nes „[j]ą baigus nereikia stot ant ugnies“⁵¹. Sruoga, būdamas užsispyręs priešgyna, nenusileido broliams – maištavo prieš iš šalies primestus reikalavimus: „Aš dabar žinau – kas nebūtų, turiu pergyventi viską, ir dūšioj aš vis tiktai gyvensiu, kaip aš norėsiu, ir niekas ten nešeimininkaus savo įstatais“⁵².

Sudėtinga egzistencija, įvardijama „išguito gyvenimo“, „karionių ištremtinių“ sąvokomis, iš pradžių vertusi gūžtis ir aimanuoti, išmoko juoktis. Pirmą kartą laiškuose nuskamba gynybinis ir psichologinis juoko argumentas, pavyzdžiui:

Sesute, Sesute, kodėl tau negerai? Viešpats esi gyvenimo ir už jo ironiją tik sarkazmu tegalima jam atsilyginti. Aš daugel galvojau. Ir jei gyvenimas taip tyčiojas – tat aš dabar priešginai juokiuosiu iš jo. Juokis, Sesute, nes viskas turi būt, kaip mes norime.⁵³

Šaukimas į kariuomenę vadintas „komedija“, „bieso komedija“, kurią privalo išgyventi. Būtent šiuo metu ankstesnį nerūpestingo, išsiblaškiusio ir „niekuomet nieko šaltu protu nesvarsčiusio“ vėjavaikio įvaizdį pakeitė kitas palyginimas. Sruoga rašė, kad dabar, kai pasitikėjimas savimi sumenko, privalo būti „kaip uola“ – tvirtas, nepažeidžiamas, kad visus siunčiamus likimo išbandymus ištvėrtų: „O ką, tai dabar atplaukusi kokia nors vilnis pramuštų, užgautų dūšioj žaizdą, tat kaip tada aš begalėčiau gyventi“⁵⁴. Poetinis „uolos“ leitmotyvas kartojamas dažnai. Optimizmo, vidinio tvirtumo, stoicizmo nuostatos sutinkamos ne viename laiške.

Laiškuose daug rašyta apie karo sukeltus išgyvenimus, bet apie karo įvykį konkrečiai kalbėta mažai. Tik iš užuominų, atskirų detalių galima pajusti, kaip karas artinosi prie paprastų žmonių, ribojo jų, ypač studentų, gyvenimą (iki patikrinimo draudžiama išvažiuoti, keisti gyvenamąją vietą),

⁵⁰ BS laiškas VČ, [Petrogradas → Voronežas], [1916-08-13], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 58, l. 2r.

⁵¹ *Ibid.*

⁵² BS laiškas VČ, [Petrogradas], [po 1916-06-07], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 2v.

⁵³ BS laiškas VČ [Aš dar važiuoju], [pakeliui iš Maskvos → Lipeckas], [1916-06-04], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1v.

⁵⁴ BS laiškas VČ, [Petrogradas → Lipeckas], [1916-08-01], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 22, l. 2r.

pasirinkimus (nuo karo tarnybos neatleidžiama), kokius sprendimus jie priėmė, kokių išeičių ieškojo, kaip reagavo į besikeičiančias realijas.

Sruoga, būdamas silpnos sveikatos, rizikavo, atidėliojo gydymą, kad vėliau, patikrinus specialiai gydytojų komisijai, nepaiškėtų, jog sveikas ir tinka karui: „Tik nežinau, kas padaryt, kad aš fiziškai labai bjauriai jaučiuos. Bet jei dabar pasigydyt, tat rudenį in karą tikrai paims“⁵⁵.

Studentai, paveikti aplinkos šnekų, nutraukę ankstesnius mokslus, ruošėsi išeiti į karo mokyklas: „Mano kupė važiuoja dar vienas studentas, stojantis karo mokyklon. Visi šneka tik apie karą, džiaugiasi rusų laimėjimu. Visa tai kažkokį nepaprastai kvailą ūpą sudaro. Et, jerunda“⁵⁶.

Sruoga „išplėtė“ anksčiau minėtą faktą dėl karo inžinierių mokyklos (paaiškino prašymo priimti dešimtininku aplinkybes, susvyravimą dėl tokio sprendimo, gavus konkretų prašymą atsiųsti dokumentus, abejones ir nežinią, kaip toliau elgtis, karo mokyklos sąlygas, stojančiuosius artimos aplinkos žmones, alternatyvias mokyklas, pasekmes):

Dvi savaiti atgal aš padaviau prašymą in inžinierių (karo) družiną, kad priimtų mane dešimtininku. Apie tai aš tau nieko nerašiau, nes kad mane priimt[ų] – visai netikėjau, kadangi aš esu pašauktas jau, ir universitetas, o kad tapt karišku dešimtininku, reikia baigt šiokie-tokie kursai. Bet šiandie gaunu atsaką iš ten, prašo nusiųsti dokumentus nekuriuos, taip, kad kaslink priėmimo dabar ir abejonė vargiai būti bagali – turbūt tikrai priims. Tai kaip man padaryti – ar važiuoti, ar ne. Ten sąlygos tokios – kas reikia dirbt – nežinau – tik laukuose darbas, ant gryno oro, toli nuo ugnies, užpakaly armijos (družina be ginklų), ir dešimtininkui iš karto mėnesiui duo[da] 125 rub. Ir tai rokuojas – kad iš tikrųjų tarnauj[i] karuomenei, tat, žinoma, ant ugnies eit niekuomet neprisieis. Čia lignonbuty aš dar nebuvau ir kada pakliūsiu, nēr žinios. Taigi visa vasara prisieitų būt mieste. Lignonbuty geriausiame atsitikime paliuosuos daugiausia trims mėnesiams, o paskui vėl ta pati istorija. Petrapily daugiau trijų mėnesių neliuosuoja nieko. Bet su lignonbučiu – juk dar abejotina, gali paliuosuot, gali ir ne. Jeigu, sakysime, paliuosuotų dabar, aš važiuot tada iš miesto niekur negaliu, nes jeigu sveikatą pataisysiu, tat už trijų mėnesių tikrai jau paimtų. Turėčiau arba laukt praporų mokyklos, arba stot artilerijos mokyklon (ten mokinas 9 mėn.). Bet išbūt ar 4, ar 9 mėn. tokioj kariškoj mokykloj turbūt nepi[g]iai atsieit. O jei važiuosiu čia dešimtininku – tuojau stosiu prie darbo. Turbūt reikės darbininkus prižiūrēt. Toj družinoy dirba jau vienas lietuvis, dabar padavė prašymą mano brolis ir dar kiti – jei priims – tai visi tuojau važiuos. [...] Jeigu važiuoti – žinoma, tais metais jau mokinties negalėčiau ir dirbti, bet užtat ir dvasiniai, ir fiziškai turbūt atsil-

⁵⁵ BS laiškas VČ, [Petrogradas → Lipeckas], 1916-05-23, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 32, l. 2v.

⁵⁶ BS laiškas VČ [Ir dar, ir dar tebevažiuoju], [pakeliui iš Maskvos → Lipeckas], [1916-06-04], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1v.

sėsiu, ir po laukus teks pasivaikščioti, ir naujų, ne miesto, išpūdžių gauti. Be to, toji družina Lietuvos pasieny. Taip kad su laiku gal Lietuvoj dirbt prisieis. O jei nevažiuot – tai ar galima tikėtis, kad man šią žiemą teks ir mokinties, ir dirbt, ir... Šansų turbūt dar mažiau... Jeigu važiuot – tai prieš važiavimą norėčiau su Tavimi būtinai būtinai pasimatyt... (Dabar dar nepriimtas esu, tik jau daug vilties yra, kad priims).⁵⁷

Apie sunkias materialines sąlygas, studijuojant Petrograde, Maskvoje, ilsintis Sočyje, taip pat sužinome tik iš nuotrupų, pavienių užuominų. Buitinio gyvenimo realijas, kaip ir karo konkretybes, Sruoga laikė „bjauriomis smulkmenomis“, kurios „labai erzino ir slėgė“⁵⁸, todėl nematė prasmės apie jas rašyti. Jei išsprūdavo konkrečios detalės (alkanumo, basumo), atsiprašinėjo, „kad tokiuos niekus rašas“⁵⁹. Sunkaus materialinio gyvenimo klotas, ypač 1917 m. Maskvoje kilus perversmui, gerai atsispindi Čiurlionytės užrašuose – „juodrašteliuose“⁶⁰.

Gyvenimo prasmės teigimas. Tik laiškuose atsiskleidžia Sruogos asmeninis požiūris į gyvenimą karo akivaizdoje. Šiuo aspektu ypač patraukia mintys, kuriomis Sruoga bandė Čiurlionytei įteigti, koks prasmingas žmogaus gyvenimas ir kad jį tereikia mylėti, pajusti, neužtemdant galvojimu, samprotavimais, nuolatine savianalize ir savikritika:

Aš niekuomet nemaniau, kad reikia klausyti proto aplenkiant vidujinius pajautimus. Aš visuomet maniau, kad žmogus tik pajautima[m]s ištikimas būti tegali. [...] Aš tuomet laukiau nuo Tavęs ne tokio laiško, taip senai buvau beturėjęs nuo Tavęs laišką, man tada norėjos kitokio, o ten buvo tik „aš kvaila, labai kvaila“ ir galas... Aš suprantu tąjį dvasios stovį, ašei irgi tuoju grieku daugel, gal ir labai daugel griešijū, bet... aš puikiai žinau, kad taip gyventi negalima... Negi galima visados save analizuoti ir analizuoti. Jeigu save analizuosi vis ir ieškosi, ar vertas esi gyvenimo, ar – aiškus dalykas, išgalvosi tik vieną idėją – karties ir galas. Ne, Sesute, taip negalima! Kam analizuoti, kam griaudienties be reikalo, kada gali liuosai gyventi (kai gyveni, jokio analizo nėra – tada tik laisvė ir inkvėpimas). O kiekvienas analizas yra merdėjimas, yra savo rūšies mirimas! Ir kam žmogui tyčia marinties, jei jis gali gyventi, jei jis gali būt jaunas...“ „Aš, Brolyti, norėčiau labai, labai norėčiau negyventi“... „Iš tikrųjų yra baisu gyventi pasaulyje“... Kodel, Sesutėle, kodel?..

O aš taip noriu gyventi ir taip myliu gyvenimą, ir taip nenoriu jokio mirimo! [...] Ir man rodos, Sesute, kad tu, sakydama „noriu negyventi“, kad Tu

⁵⁷ BS laiškas VČ, [Petrapilis], [prieš 1916-07-31], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 72, l. 1r–v, 2r–v, 3r.

⁵⁸ BS laiškas VČ, [Maskva → Voronežas], [1917-08-14], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1095, l. 1v.

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ *Sesers rūpestis: Valerijos Čiurlionytės-Karužienės gyvenimo ir darbų eskizai*, p. 35–38.

klysti, kad Tu pati prieš save meluoji... Kaip tu dabar būni suvargusi, sunervinta, serganti – be abejonės, tai nėra gyvenimas – tai tik прозябание – suprantu, kad tokio mylėti negalima. Bet dūšia nori, dūšia laukia kito – ir jeigu kito naujo, jauno, saulėto gyvenimo nėra – dūšia noru ir užsidegimu tegyvena. Ir šandie man rodos, kad gyvenime nėra jokios ironijos, kad viskas paeina tik nuo manęs, nuo žmogaus. Kodel man gyvenimo ironija priimti, kodel aš negaliu iš jo ironizuoti? Išvidiniame pasaulyje, kame prisieina susidurti su grubia kumščio jėga – kur kas sunkiau – bet dvasios gyvenime – kiekviena dūšia turi šeimininkauti. Mūsų visų nelaimė, kad mes mėgstame tuojaus viską, kaip gudai sako „обобщать“. Iš mažučio prietikio neberandame viskame prasmės. Bet taip negalima. Sesute!⁶¹

Abu jaunuoliai išgyvendavo krizių, patirdavo nusivylimą, savigraužą dėl vidinio „išglebimo“, „suvargimo, susmulkėjimo“. Vienas kitą stengdavosi paguosti, įtikinti, kad stipresnė turi būti gyvenimo meilė ir valia gyventi. Sruogai pavykdavo pasiekti, kad Čiurlionytė atsitiestų, būtų draši ir tvirta, nebijotų gyventi – „pasaulį paimtų in savo rankas“, „pajustų savyje milžiniškąją visatos Valią“⁶². Atkaklumo, valios, užsispyrimo paskatos išreiškiamos ir kartojamu kopimo į kalną vaizdiniu, kuris skatina galvoti ne tik apie asmeninius rūpesčius, bet ir apie simbolinę kovą su gyvenimo sunkumais⁶³.

Čiurlionytei tekdavo išklaudyti Sruogos, buvusio itin reiklaus sau, savi-kritiškų minčių ypač dėl, jo įsitikinimu, niekam vertos poetinės kūrybos:

Žinai, Sesute, kas mane smaugia, dar kas mane slegia?.. Man rodos, kad mano žygis kaipo poeto... jau baigtas... Juk kiek aš dabar va parašiau, ir nė vienu eilių nėra, kad turėtų kokią nors vertę, kad būtų žymu ugnelė, kad būtų žymu inkvėpimas ir laisvė... Ar ne tiesa?..

Rodos, kad tai yra kartojimas to, ką kiti daug geriau ir daug ryškiau pasakė?.. Ir pagaminti, sutverti ką tokio naujo, nebuvusio, savo, arba bent mažiausiai – talentingo – nepajėgiu. Juk matai, in ką panašios visos eilės, kur aš dabar parašiau! Ubagyste! Tai mane labai griaužia ir slegia. Kas daryti, kas daryti, Sesute?..⁶⁴

Čiurlionytė Rusijoje buvo pirmoji Sruogos poezijos skaitytoja ir vertintoja. Reikia manyti, ji ir įkvėpdavo Sruogą toliau kurti, įtikindavo, kad jo parašyti eilėraščiai, kurių sulaukdavo kartu su laiškais, yra geri, nuoširdūs, tikri.

⁶¹ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [prieš 1916-07-31], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 69, l. I 2r–2v, II 1r–v.

⁶² BS laiškas VČ, [Petrogradas], [prieš 1916-07-31], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 63, l. 1r.

⁶³ BS laiškas VČ, [Sočis], [1917], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 195, l. 1v.

⁶⁴ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], 1917-05-21, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 178, l. II 2r–v.

Egzistencinės mintys. Atsiminimuose teigta, kad Sruoga buvęs tylus, liūdnas, mažslus, uždaras, nekalbus⁶⁵. Laiškuose – išsamus atsakymas, apie ką Sruoga mąstė, kas jį skatino filosofiškai žvelgti į pasaulį. Iš laiškų aiškėja, kuo panašus ir kartu skirtingas Sruogos ir Čiurlionytės pasaulėvaizdis ir pasaulėjauta.

Sruoga ir Čiurlionytė kitaip mąstė apie žmogaus gyvenimą, jo trukmę, prasmę. Laiškuose išdėstyti Sruogos kontrargumentai Čiurlionytės teiginiams. Jaunuolių pasiginčijimai laiškams suteikia gyvybingumo, o karo situacijoje – ir dramatinės įtampos. Čiurlionytė ypač vertino Sruogą dėl polinkio filosofuoti. Nors jai Sruoga atrodė „keistas ir neaiškus“, vis tik jis sugebėdavo taip paaiškinti užduotus klausimus, kad „viskas būtų ne tik suprantama, bet ir pajaučiama“⁶⁶. Todėl Čiurlionytė Sruogą laikė autoritetu. Sruogos laiškus skaitė įsigilinsi, jų apmąstymams skirdavo daug laiko. Sruoga, dėl to pamalonintas, kuklinosi: „Ir apie mane tu turbūt per daug gerai galvoji, aš visai nesu nei toks galingas, nei gilus, kaip tu sakai. Aš tik gal truputį kitaip priverstas esu gyventi“⁶⁷. Sruoga, kitaip nei Čiurlionytė, gautųjų laiškų smulkiai neanalizuodavo, neieškodavo loginių prieštaravimų, tik stengėsi per laiškus pajauti mylimąją – „[...] ir todelei tai itin man Tavo laišakai brangūs“⁶⁸. Sruogos samprotavimai dažnai nesutapdavo su Čiurlionytės pozicija – į daugelį dalykų jis žiūrėjo plačiau.

Čiurlionytės nuomone, „[g]yvenimas žmogaus turi būti ne vien valanda, o amžius, žinoma, jei tas gyvenimas yra tikras, o ne žibutis, kuris nuo mažo vėjo gęsta...“⁶⁹ Iškeltas žmogaus gyvenimo tikrumo ir trukmės klausimas Sruogą paskatino giliau mąstyti apie laiką. Čiurlionytės išsakytai gyvenimo-amžiaus sampratai Sruoga priešpriešino gyvenimą – akimirksnį:

Žmogus neprivalo laiko pažinti... Tik žmogaus akluma išdalijo laiką in valandas, minutes ir sekundes. Tėra viena tik amžinastis. Bet ką padaryti, jei žmogus in tąją amžinastį eina tik žengsnis užu žengsni, jei joje negali išsyk visas pasinerti? Ką padaryti, jei Mirtinas žmogus negali išsyk pajusti visą Amžinastį, o privalo slenksti per akimirksnius. Tat ir nenoromis ima rodyties, kad visas mūsų gyvenimas yra tik akimirksnis, nes mes tik akimirksnyje tegyvename...

Ir dar keisčiau ima rodyties, kad jokios Amžinasties nėra, kadangi vienas akimirksnis kitam griežtai priešingas, o jei juos abudu sudėti – gale nieko ne-

⁶⁵ [Pauliaus Galaunės prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *Balys Didysis*, p. 96, 91.

⁶⁶ BS laiškas VČ, [Petrogradas → Lipeckas], [1916-08-01], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 22, l. 1r.

⁶⁷ *Ibid.*, l. 1v.

⁶⁸ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [prieš 1916-07-31], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 69, l. I 2r.

⁶⁹ BS laiškas VČ, [Petrogradas → Lipeckas], 1916-05-23, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 32, l. 1r.

lieka. Kokia gi gali būt amžinastis, jei galų gale – Nieko! Koksai gi gyvenimas, jei jis amžinasčiai panašus. Nenoroms rodosi kartais, kad tikrasai gyvenimas – tik akimirksnis!⁷⁰

Šiuos apmąstymus paskatino realybė – Sruoga kalnuose vos nenukrito į bedugnę: „Užteko vieno akimirksnio, vienos sekundos – kad numarmėti, jog ir kaulų nebesusirinktum“⁷¹. Sukrėtusi asmeninė patirtis leido daug pasakyti apie neginčijamą gyvenimo vertę: „Gražus yra gyvenimas ir pasaulis, ir juo jis labiau ant plauko kaba – juo jis juokingesnis. Ir pasaulį matuoti reikia ne amžiais, ne matais – tik mirksniais ir dalgiu“⁷².

Ne atsitiktinai daug kalbama apie žmogaus, dieviškos esybės atspindžio, būties trapumą, laikinumą visatos kontekste. Pateikiama gyvenimo-„akimirksnio“ ir žmonių-„gęstančių žiburėlių“, „marėse plaukiančių sielių“ samprata:

Ir rodosi kartais, kad mes visi klajojantys nenuoramos, kad mes ištremtieji, vien tik žiburėliai, vien tik atspindžiai spindulėlio, gimusio kažkur toli-toli, Dieviškoj esybėj. Ir ką padaryti, jei galingiausieji žmonės gęsta nuo mažo vėjelio. Juk ką tai reiškia žmonių, minios valia sulyginant su Visata, Visada, Amžinastim?.. Ar tai ne vėjo mažučio-mažyčio dvelkimas?.. Mes tik sieliai mažučiai-mažutėliai, plaukiame per bangas, per verpetus... Keliasi rūkas, supasi miglos... Vėjužis pakils, susiūbuos Marės, vilnys užlies... Sieliai bus toli-toli... Jeigu mes žiburėliai, nuo mažyčio vėjo gęstą, ne mūsų tai kaltė – tai tokia jau būtybės prasmė...⁷³

Sruoga prieštaravo ir kitam Čiurlionytės teiginiui: „O tik kova su gyvenimu – tai yr palikimas mūsų sielos tokia, kokią prigimtis mums ją davė...“⁷⁴ Sruogos įsitikinimu, žmogaus siela, valia, kūrybos galia stipresnės už išorinius veiksnius, aplinkybes: „Šiandien aš jau nežinau prasmės „gyvenimo ironija“, „kova su gyvenimu“, „gyvenimo atskaita“ ... Tai kokie tai begaliniai abstraktūs, atitraukti nuo pasaulio ir dūšios supratimai... Šiandie aš žinau tik, kad pasaulyj yra valia ir tveryba, ir tik tveriamoji dūšia pasaulio gyvenimą rėdo“⁷⁵.

Savirefleksija. Samulionio monografijoje esanti užuomina, kad apie „aukštas filosofines materijas“ Sruoga „diskutuoja su A. Varnu, kurį laikė

⁷⁰ *Ibid.*, l. 1r–v.

⁷¹ BS laiškas VČ, [Sočis – Iskorostis], [1917-06-18], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 176, l. 2r.

⁷² *Ibid.*

⁷³ BS laiškas VČ, [Petrogradas → Lipeckas], 1916-05-23, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 32, l. 1v.

⁷⁴ *Ibid.*

⁷⁵ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [po 1916-06-07], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 2r.

filosofiškai mąstančiu, giliai suprantančiu meną kūrėju „dvasios draugu“⁷⁶, laiškuose praplečiama ir diskutantais, ir konkrečiomis diskusijų temomis, ir Sruogos savirefleksijos būdais.

Čiurlionytė nesuprato, kaip galima, įsijautus į gamtą, panirus į save, atsiriboti nuo šalia verdančio visuomeninio gyvenimo: „Ką man daryti, kad man galvoj netelpa tokie dalykai, kad man tik eiti klausyti ir vėjo, ir upės, ir miškų, ir tylių laukų, ir tylėti, ir nieko negalvoti, ir nežinoti, kad yr pasaulis ir visuomeninkai, ir kuopos, ir kuopelės, kurios pešas ir pačios nežino dėl ko“⁷⁷. Sruogos įsitikinimu, Čiurlionytė, teigdama, kad ir ji „paliksianti visuomenininkė“, ne taip suprato jį ir visuomeniškumo idėją. Čiurlionytė į visuomeniškumą žiūrėjo tik kaip į paprastą darbą, o Sruogos poziciją vertino kaip „iluzijomis“ gyvenančio, „atitrūkusio nuo žemės svajotojo“⁷⁸. Jis, aiškindamas visuomeniškumo sąvoką, prisiminė prieš ketverius metus, dar mokantis Panevėžio realinėje gimnazijoje, kilusius ginčus. Sruoga skatino pamąstyti, ar „uriadnikas“, dailininkas, misionierius, daug dirbantys, kuriantys, pasišvenčiantys visuomenės labui, iš tikrųjų vadintini visuomenės veikėjais. Anot Sruogos, norint būti visuomenininku, idėjinio pasišventimo dar maža. Reikia kovoti dėl savo įsitikinimų ir juos realiai gyvenime priitaikyti. Stasys Šilingas, Tomas Naruševičius, Mykolas Sleževičius, Petras Leonas, Aleksandras Dambrauskas-Jakštas, Kazys Grinius, Sruogos nuomone, geriausiai reprezentuoja visuomenininko tipą, o jų darbai – visuomeniškumo idėją. Sruoga skatino įvertinti ne tik šių žmonių visuomeninius darbus, bet kartu pažiūrėti į jų dvasinį gyvenimą. Sruoga pateikė Šilingo – asmens – apibūdinimą, kuris, galima sakyti, universalus, tinkamas visiems visuomenininkams: „Arba dabar jįsai – visuomeninko gyvenime – formalistas, sudžiūvęs, sukempijęs, be jokios dvasios. Bet kaip visuomeninką tai jį pateisina“⁷⁹. Anot Sruogos, visi visuomenininkai „be galo nuobodūs ir smulkūs žmonės“⁸⁰, o anksčiau išvardytų visuomenininkų priešingybė – Baltrušaitis, „dūšios žmogus“⁸¹. Visuomenės labui reikia besąlygiškai auko-

⁷⁶ Algis Samulionis, *Balys Sruoga*, p. 64.

⁷⁷ BS laiškas VČ [*Kad tu, Sesule, nemanytum*], [Petrogradas], [1916], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1r.

⁷⁸ BS laiškas VČ [*gyvenimais. Baltrušaitis?..*], [Petrogradas], [1916], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1095, l. 1r.

⁷⁹ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [1916], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1v.

⁸⁰ BS laiškas VČ [*Teneimjės staigūnė minia*], [Petrogradas], [1916], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1095, l. I 2v.

⁸¹ *Ibid.*, l. 1r.

ti save, savęs išsižadant: „Visuomenės darbe reikia daug ir labai daug kur atsakyti nuo savęs, nuo savo asmens ir individybės“, tiksliau sakant, „tai yra savęs laidojimas“⁸². Ne vieną kartą Sruoga pabrėžė: „Ir tau lik[t] visuomeninke – reikštų palaidot save...“⁸³ Vidinės dramos priežastis – gyvenimas „dviem gyvenimais“ (Šilingo atvejis). Dėl šios priežasties Sruoga visuomet laikėsi atokiai nuo bet kokių visuomeninių sambūrių: „Jokių kuopų ir kuopelių dvasios manų senai nebeliko“⁸⁴. Jam, kaip ir Baltrušaičiui, svarbesnis „dūšios“ gyvenimas. Sruoga, daug svajojęs apie tolesnius mokslus Maskvoje kartu su Čiurlionyte, buvo tikras, kad Baltrušaitis „inves mus in aukštesnę dūšios gyvenimą, juk tai yra mūsų dvasinis tėvas“⁸⁵. Čiurlionytę skatino likti savimi: „Bet aš tikiu in tave ir tikiuos, kad tu liksi ištikima sau...“⁸⁶ Ištikimybės sau priesakas kartotas ne viename laiške.

Sruoga nemažai filosofavo apie „tautos dvasią, apie tautos kultūros pamatus, apie žmogaus dvasines savybes“⁸⁷, „apie Dievo galvojimą“⁸⁸, apie altruizmą ir egoizmą⁸⁹, „apie valios žmogų“⁹⁰, „apie supratimą savęs ir kitų“⁹¹. Sruoga, Šilingo paklaustas, polinkį į filosofiją grindė įgimtu improvizacijos talentu:

Net Šilingas, iškišęs liežuvį, klausia, iš kur aš toks teoretikas filosofas palikau. Bet matai, aš kažkaip galvoju viską staiga, viską improvizuoju. Rašau kokį straipsnį – būtinai turiu baigti per vieną naktį, kitaip nieko nebus. Ir aš kažkaip užsimiršęs tai darau, aš nežinau, kas tai veikia, ar protas, ar jausmai, aš nežinau, kas ir kur, kaip dedas, tik juntų, kad viduje eina bruzdėjimas. Ir tada valandą aš visas atsidavęs tam, ką aš darau, ir, man rodos, per tat gal aš ir esu nuoširdus. Jei protas pas mane veikia – tai jis tik formuoja, o viską gimdo tik pajautimas.⁹²

Visus svarstymus lydi proto ir jausmo dualistinė jungtis, aktualizuojant jausmą – kūrybos dingstį ir tik paskui įsijungiantį protą – struktūros formuoją.

⁸² BS laiškas VČ, [Petrogradas], [1916], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1v.

⁸³ BS laiškas VČ, [1916], [Petrogradas], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1095, l. I 2v.

⁸⁴ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], [1917-05-31], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 158, l. 1v.

⁸⁵ BS laiškas VČ, [Petrapilis → Lipeckas], [1916], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 68, l. 2v.

⁸⁶ BS laiškas VČ [Teneinmįs staigūnė minia], [1916], l. II 2v.

⁸⁷ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [prieš 1916-07-31], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 63, l. 2r.

⁸⁸ BS atvirlaiškis VČ [Tik gavau tavo laišką], [Petrogradas → Lipeckas], [1916-08-01], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1v.

⁸⁹ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [po 1916-06-07], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 76, l. 2r.

⁹⁰ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [prieš 1916-07-31], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 69, l. I 2r.

⁹¹ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [prieš 1916-07-31], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 63, l. 1v.

⁹² *Ibid.*, l. 2r.

Laiškai meditatyvūs, prisodrinti vidinių refleksijų. Pastebima nuolat pasikartojanti rymojimo ir žiūrėjimo tolin, ilgai ilgai „sėdint vidury Marių ant uolos“⁹³ ar sode, prie marių, „ant marių kranto po senu ažuolu“⁹⁴, būseną. Vėliau Sočyje panašiai medituojama gulint saulėj kalnuose. Sruoga ir Čiurlionytę skatino pasėdėti ant marių kranto per naktį, apie nieką negalvojančią – „kaip akmuo arba uola“. Sruoga sekė Nietzsche: „O Zaratustrą aš skaitau. Jis liepia tylėti, žiūrėti tolumon ir medžių šnekos klausyties. Bet juk aš taip ir darau“⁹⁵.

Rymodamas Sruoga stebėdavo gamtą, kurios aprašymų intarpai laiškuose poetiški, tapybiški – primena sinestezija išsiskiriančias čiurlioniškąsias vizijas⁹⁶. Laiškuose dažnai minimos už miesto, netoli nuo miško, esančios pievos, kuriose Sruoga mėgo ištisą dieną klaidžioti ir rinkti gėles, iš jų pinti vainikus⁹⁷. Mėgstamiausios Sruogos gėlės: pakalnutės (konvalijos), balti žirniukai, rugiagėlės (mėlynos vosilkos), linai, radastos, baltos lelijos, magnolijos, lotosai, mimozos. Gėlėmis ne tik estetiškai gėrėjosi. Pakalnutės veikė raminamai, skatino užsimiršti, linai primindavo Lietuvą. Sruoga labiausiai nemėgo rožių, derančių „tik sodo alėjoms ir kapinynams“, jų niekada neskyne⁹⁸.

Pririnkęs kalnų gėlių ar jų lapelių, džiovindavo saujelėje smėlio ir siūsdavo pridėjęs prie laiško voke Čiurlionytei. O ji, prisigėsi prie skrybėlės ar krūtinės, nešiodavo. Sruoga, išsiūsdamas Čiurlionytei eilėrašį su minėtu priedu, parašydavo pastabą ar tiesiog brūkšteldavo primindamas: „Nešiok šakelę prie krūtinės“⁹⁹. Čiurlionytę, einančią laikyti egzaminu, ragino išsiminti į jo graikų kalbos vadovėlių įdėtą „šakutę paparčio“ – „pridėk, paslėpk ją prie krūtinės – tai bus mano palaiminimas“¹⁰⁰. Dažnai sudžiovintus radastų, lotosų žiedus vakarais, saulei leidžiantis, pasistatęs „iš akmenučių lengvą kudmentėlį“¹⁰¹, įkūręs ugnį, degindavo ant marių kranto ar aukšto

⁹³ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [po 1916-06-07], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 83, l. 2r.

⁹⁴ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], 1917-05-16, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 144, l. I 1r.

⁹⁵ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], 1917-05-06, in: *VUB RS*, f. 153, b. 1095, l. 2r.

⁹⁶ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], 1917-05-17, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 145, l. I 2r-v.

⁹⁷ BS laiškas VČ, [Petrogradas → Lipeckas], [1916-07-04], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1v.

⁹⁸ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], 1917-06-01, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 159, l. 1v, 2r.

⁹⁹ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], 1917-05-22, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 151, l. 2v.

¹⁰⁰ BS laiškas VČ, [Petrogradas → Maskva], [1916-05-21], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1v.

¹⁰¹ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], 1917-05-18, in: *VUB RS*, f. 153, b. 1095, l. I 2r.

kalno dainuodamas, o paskui jų pelenus mėnesienoje išberdavo į jūrą arba siūsdavo Čiurlionytei, kad jais galvą pasibarstyty.

Antrą Sekminių dieną nuklydęs į pievą, atsigulęs į žolę, tylos ir ramybės apimtas, sapne regėjo Lietuvą, matė ir iš jos išklydusią, Voroneže prisiglaudusią Čiurlionytę – susitiko žvilgsniu¹⁰². Šis per Sekmines patirtas regėjimas, laiške užrašytas impresijos pavidalu, tapo vėlesnio eilėraščio be pavadinimo „[Ar atminsi bernužėlį]“¹⁰³ impulsu. Laiške spontaniškai užrašytas pirmasis eilėraščio eskizas, kuris vėliau nemažai taisytas, struktūrintas.

Vizijų pasaulis. Atsiminimuose randame abstraktesnių užuominų, kad Sruoga „[p]askendęs čiurlioniškai mistiškoje nuotaikoje“¹⁰⁴, kad „mėgo stebuklingus dalykus ir gyveno ne visiškai realiame pasauly“¹⁰⁵. Laiškuose galime rasti konkretesnį šio teiginio paaiškinimą.

Čiurlionytei atrodė keista nuolat išgyvenama ir dažnai laiškuose aprašinėjama Sruogos būseną – ramus ilgėjimasis, tylus liūdnumas, gili gamtojauta, visatos slėpinių meditacija ir atvertys. Jai šie patyrimai buvo kur kas svetimesni – ironizavo, kad Sruoga neva turįs „juk geresnį kelią“, o ji „nieko neturi ir žinot nenori“¹⁰⁶. Nepajėgdama suprasti bičiulio, rašė jam „baisius savo žiaurumu ir panieka“ laiškus, juokdamasi iš to, kas Sruogai buvo brangu. Sruoga aiškino Čiurlionytei, kodėl, kitaip nei ji, „taip nemokąs džiaugties pasauliu“¹⁰⁷. Sruogos įsitikinimu, žmogus, išgyvendamas nuliūdimo ir ilgėjimosi būseną, gali „mirtingomis akimis išvysti nemirtingus regėjimus ir pažinti amžinybės paslaptis“¹⁰⁸. Ši laiško mintis tapo ir po savaitės užrašyto eilėraščio be pavadinimo „[Tokia didelė didelė šventė]“ pirmojo varianto ašimi¹⁰⁹.

Amžinybės paslapties atsivėrimas laiškuose tapomas impresionistiškai:

Myliu aš mažą mažą nakties žiburėlį. Ugnis iš Dangaus nusileido ant žemės, buvo mažukė, suskilo, sueižėjo ir pripildė pilną pasaulį mažukių ugnelių. Marėse, danguje, kalnuose, pievose, medžiuose, gėlėse, žieduose ir žolelėse, ir dausių tyrumoj dega tviska maži-mažučiukai nakties žiburėliai. Ugnis iš dan-

¹⁰² BS laiškas VČ, [Sočis → Voronežas], 1917-05-22, in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1r.

¹⁰³ Balys Sruoga, *Raštai*, t. 1: *Poezija*, p. 13–14.

¹⁰⁴ [Iš įvairių šaltinių], „Maskvoje 1916–1918 metais“, in: *Balys Didysis*, p. 54–55.

¹⁰⁵ [Jadvygos Čiurlionytės prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *Balys Didysis*, p. 101.

¹⁰⁶ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], 1917-07-10, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 184, l. 2v.

¹⁰⁷ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], [1917-07-08], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 182, l. 1r.

¹⁰⁸ *Ibid.*, l. 2v.

¹⁰⁹ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], [1917-07-22], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 186, l. 1r–v.

gaus ant žemės nusileido, ji pirma buvo danguj, dausose ir dabar pilnas pasaulis ugnelių.

Ugnis – Skaistybė, Ugnis – jungia Dievybes su žeme, ugnis – Skaistybės dievaitė.

Ugnis nusileido ant žemės ir dabar visa visybė pilna ugnelių.

Pridėk ranką prie akių, prie lūpų, prie krūtinės...¹¹⁰

Sruoga mokė Čiurlionytę, atsiplėšus nuo žemės, pakelti akis į dangų – pajusti visatos didybę ir amžinybės slėpinį: „Žiūrėk in žvaigždes, daugiau in žvaigždes“¹¹¹.

Čiurlionytė brangino ir saugojo brolio Mikalojaus Konstantino Čiurlionio piešinius, kuriuose panašiai atsiveria kosminiai regėjimai. Bet į poetines „čiurlioniškas“ Sruogos vizijas nesugebėjo žiūrėti adekvačiai – vertino gana skeptiškai ir kritiškai, net kaip kliedesius (Sruoga anksčiau minėtas vizijas patirdavo dažnai stipriai karščiuodamas). Jis jautėsi įskaudintas, bet nepyko. Suprato, kad Čiurlionytė atsainiau rašiusi ir dėl to, kad, likusi jo kosminių patirčių šešėlyje, jautėsi neįvertinta, sulaukusi per mažai konkretaus dėmesio, abejojanti, nusivylusi.

Sapnų intarpai. Atsiminimuose apie Sruogos oneirinę patirtį visai nekalbama. Į laiškus jauts nemažai vidinių regėjimų, nuojautų. Pavyzdžiui, prieš karo gydytojų komisijos apžiūrą Sruoga, būdamas pas Šilingą Suomijoje, grįžęs nuo marių, susapnavo rezultatus, apie kuriuos sužinojo daug vėliau:

Parėjęs gi, parėjęs gi atsigulęs lygiai sapnavau tą pačią komisiją, kur šandie žiūrėjo, ir taip-pat, kad paliuosavo trims mėnesiams. Atsikėlęs spjoviau ir maniau, kad tai niekai, o šandie, matai, viskas tašką in tašką...¹¹²

Sruoga sapnavo ir kitą pranašingą sapną, kurį galima sieti su istoriniu įvykiu – 1917 m. Vasario revoliucija Rusijoje, prasidėjusia Petrograde. Sruoga įtaigiai aprašė šturpų Petro I paminklo – „Varinio raitelio“ – kritimą ir sudužimą virš galvos¹¹³.

Laiške Čiurlionytei Sruoga aprašė dar kelis sapnus: vieną – neišsipildžiusį, kitą – sietiną su rusų literatūra:

Nesenai sapnavau, kad aš turiu numirti 25 dieną šito mėnesio, o šianakt sapnavau, kad mane Levas Tolstojus vedė labai ankščiau laiptais, kad mes

¹¹⁰ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], [po1917-07-22], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 62, l. 1r–v.

¹¹¹ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], 1917-06-05, in: *VUIB RS*, f. 153, b. 1095, l. 1v.

¹¹² BS laiškas VČ, [Petrogradas → Voronežas], [1916-08-13], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 58, l. 1r.

¹¹³ *Ibid.*, l. 1v.

dvylinki ėjom susilinkę. Vedė žemyn. Invedė in kažkokių tamsių labirintus ir davė man didelę lazdą sakydamas:

– Turėjai lazdą piemens, dabar nešiok elgetos.

Paskui per dar tamsesnius labirintus invedė in augštą bokštą, kuriame viršūnėj ant varpo tupėjo pelėda. Jis pasigrįžė in mane ir tarė:

– Prakeik šitą paukštį!

Aš nubudau.¹¹⁴

Taikliai įspūdžiu apie šį sapną pasidalijo Birutė Masionienė, pirmoji jį perskaičiusi rankraštyje ir perpasakojusi platesnei auditorijai: „Ištisa simbolių eilė, kone čiurlioniška – laiptai, bokštas, varpas, pelėda... Juodi gyvenimo pabaigos labirintai...“¹¹⁵ Įdomu, kad, praėjus daugiau negu dviems dešimtmečiams po šio sapno, 1940 m., minint Tolstojaus mirties 50-ąsias metines, Sruoga parengė pranešimą „Tolstojaus meno pradmenos“, kuriame metaforiškai kalbėjo apie rusų rašytojo kūrybą, lygindamas su „milžinišku kalnynu“¹¹⁶.

Sruogos sapnai detalūs, vizualūs, išraiškingi. Į laiškus inkrustuojami simboliniai sapnų vaizdai (kritimo į bedugnę, mylimosios baltu rūbu), bet papildomų kiekvieno sapno paaiškinimų, sruogiškų interpretacijų nepateikta, lieka kliautis idividualia nuojauta.

Kelionių avantiūros ir nuotykliai. Atsiminimuose liudijama apie Sruogos keliones po Kaukazo kraštą¹¹⁷, bet konkretus kelionių naratyvas atsiveria tik laiškuose.

Laiškuose nemažai avantiūrų, nesusipratimų, kuriuos Sruoga patirdavo keliaudamas dažniausiai su Juozu Tallat-Kelpša. Kelionė į Suomiją, prie Imatros krioklio, prasidėjo nuo nesusikalbėjimo su piktu geležinkelio stoties žandaru, kuris, matyt, sąmoningai apgavo įtartinus keliauninkus, pasakęs netikrą traukinio išvykimo laiką. Dėl to Vyborge, tarpinėje stotelėje, kito traukinio į Suomiją teko laukti net aštuonias valandas. Nesusikalbėjimų būta ir su suomių konduktoriais, nemokėjusiais rusų kalbos. Vyborge, nuvažiavę tramvajumi už miesto, pliaupiant lietui, besikarstydami po uolas ir

¹¹⁴ BS laiškas VČ, [Maskva → Voronežas], [1917-08-14], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1095, l. 1v, 2r.

¹¹⁵ Birutė Masionienė, „Vilniaus universitete. Baliui Sruogai – 100“, in: *Literatūra ir menas*, 1996-03-23, Nr. 12, p. 5.

¹¹⁶ *Ibid.*

¹¹⁷ Janina Narūnė-Narutavičienė, „Panevėžyje ir Petrapilyje“, in: *Balyš Sruoga mūsų atsiminimuose*, sudarė Vanda Sruogienė, Vilnius: Regnum fondas, p. 47–48.

akmenis, atsidūrė lageryje, kur buvo pasitikti kareivio durtuvu. Keliauninkai, apžiūrėję Vyborgo bažnyčias, pasivaišinę užėigose, pabuvoję kinematografe, sėkmingai atvyko į traukinių stotį, kur žandaras, pasakęs netikslų traukinio į Imatrą laiką, vėl juos apgavo. Keliauninkams teko nakvoti Vyborgo traukinių stotyje, kur susipažino su dviem keliaujančiom merginomis, tokiom pat avantiūristėm. Tallat-Kelpša, kreipdamasis į Sruogą, ištarė „Jūsų šviesybe“, o merginos pamane, kad Sruoga iš tikrųjų yra kunigaikštis, važinėjęs inkognito, kad papokštautų. Vyborge praleidus dvylika valandų, Imatrai liko tik dvi – lietui lyjant, vėjui šėlstant, tekinomis naujuteliais batais skubėti per uolas. Prie Imatros krioklio vėjas nuplėšė Sruogos juodą numylėtą „kepeliusą“, batai nuspaudė kojas. Į Petrapilį grįžo pilnu žmonių traukiniu, kuriame užėjęs noras dainuoti, o žmonėms – nenuoramams tramdyti¹¹⁸.

Sruoga nemažai asmeninių nuotykių Čiurlionytei siuntė ir iš Sočio. Ten dar mažai įgudusį alpinistą, per ilgai užsibuvusį kalnuose, saulė nusvilindavo taip, kad kelias savaites jausdavo krūtinės, rankų, kojų skausmus – „visas raudonas kaip virtas vėžys“¹¹⁹ turėdavo rimtai gydytis. Belaipiodamas į uolas rankas susipjaustė. Išėjęs beveik basas, susidraskė kojas. Leisdamasis nežinomu takeliu, įklimpo į purvyną, pamiršo peleriną¹²⁰. Kitą kartą Sruogai apsimovus „medžiakais“ (mediniais batais), kojos taip nusitrynė, kad ėjo cypdamas. Sruoga kelionių nuotykius įkvėptai pasakodavo Čiurlionytei, kad ir ją prablaškytų: „Man buvo daug juoko – gal ir tu pasijuoksi“¹²¹.

Sočyje, tik pradėjęs eiti į kalnus, juto, kad sveikata silpna dėl anemijos, persišaldymo, plaučių uždegimo, maliarijos, todėl greit pavargdavo, prašydavo Čiurlionytės atsiųsti vaistų. Stiprindamas Petrograde suardytą sveikatą, stengėsi gerai ir sveikai maitintis: „Bet pas mane piningai padaugėjo, aš geriau pradėjau valgyt, ypač persikus, abrikosus, obuolius, agurkus ir žalius kiaušinius – tai turbūt greit pastiprėsiu“¹²². Kalnus jaukinosi po truputį, išeidamas apsižvalgyti, paskui ėjimo laiką ilgino iki 18 valandų, leisdavosi į kelių dienų išskylas, dar vėliau dvi savaites, mėnesį praleisda-

¹¹⁸ BS laiškas VČ, [Petrogradas → Voronežas], [1916-08-10], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 88, l. 1r–v, 2r–v.

¹¹⁹ BS laiškas VČ, [Sočis → Voronežas], 1917-05-05, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 132, l. 1r.

¹²⁰ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], [1917-06-17], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 175, l. 1v.

¹²¹ BS laiškas VČ, [Petrogradas → Voronežas], [1916-08-10], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 88, l. 2v.

¹²² BS atvirlaiškis VČ, [Sočis → Iskorostis], 1917-06-21, in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1v.

vo kalnuose. Pasirinkdavo gana pavojingą kopimo būdą – „laipiot stačiais kalnų šonais“, eiti „kalnų skiauterimi“¹²³. Sruoga jautėsi daug pasiekęs, su-tvirtėjęs fiziškai, atsigavęs: „Bet, sako, mano veidas pajaunėjo ir akyse gy-venimas verias!“¹²⁴

Apibendrinamas kalnų patirtį, Sruoga taikliai susiejo jaunystę, bedug-nę ir beprotystę: „Kad pajusti jaunystę, reikia trupučio beprotystės... / Kad pajusti savo galę – reikia ties bedugnėm paskraidyti... O kai žmogus junta jaunystę ir bedugnę – tai ko daugiau bereikia!“¹²⁵

Santykis su žmonėmis. Laiškuose išryški Sruogos santykis su žmo-nėmis, ypač ankstesnių požiūrių ir vertinimų korekcijos. Sruoga, nors są-moningai suprato geras vyriausiojo brolio Juozapo intencijas apsaugoti jį nuo karo lauko, rūpestį, vis tiek jo ypatingai vengė, žiūrėjo kaip į griežtą užsispyrėlį, nenorėjo būti kontroliuojamas: „jis, mat, yra didis „despotas“ ir senas kareivis, žmogus šaltas ir skaitliuojantis“¹²⁶. Bet iš Kaukazo į Petro-gradą atvykusį brolių geriau pažinęs, Sruoga ankstesnę nuomonę iš esmės pakeitė. Brolius ypač suartino karo nelaimė, kelionių šauksmas ir kalnų il-gesys. Juozapas, anksčiau dalyvavęs revoliuciniame judėjime, sunkiai su-žeistas, kalintas, norėjo, kad jaunesnysis brolis išvengtų panašios patirties. Būtent Juozapo skatinamas, Sruoga iš Petrogrado ištrūko į Kaukazą: „Ir ta-sai broliukas Juozas – koks jis geras, koks jis geras. Aš nežinojau to! Aš ne-žinojau, kad tasai visuomet rūstus rimtas veidas tiek gerumo turi! Liepia man būtinai eit į kalnus, toli toli, kur arai ir žalčiai, liepia Kryman nuva-žiuoti, liepia gražybe alsuoti, liepia visus kalnus išvaikščioti, liepia jaunybę pažinti – – – Geras jisai, labai, labai, labai geras!“¹²⁷ Vėliau grįžęs, Juozapo palaikomas, apsisprendė iš Petrogrado išvažiuoti į Maskvą¹²⁸. Kad šis broliš-ko artumo ryšys išliko visą gyvenimą, liudija abiejų brolių korespondenci-ja (1915–1947).

Beveik kiekviename laiške, rašytame iš Petrogrado, Sruoga nepamiršda-vo paprašyti Čiurlionytės perduoti Čiurlionienei, reiškiant artimą, bičiulišką santykį, vadintai Zoska, Zose, šiltų linkėjimų, nuo jo „pasiklonioti“, pabu-

¹²³ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], [1917-06-19 ar 20], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 174, l. 2r.

¹²⁴ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], 1917-06-05, in: *VUB RS*, f. 153, b. 1095, l. 2v.

¹²⁵ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], [1917-05-31], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 158, l. 2v.

¹²⁶ BS laiškas VČ, [Petrogradas → Voronežas], [1916-08-13], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 58, l. 2r.

¹²⁷ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], 1917-05-23, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 152, l. 1v, 2r.

¹²⁸ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [prieš 1916-08-23], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 82, l. 2r.

čiuoti. Sruoga jautė Čiurlionienės rūpestį, globą, gerą nuomonę apie jį. Laiškuose vadino Čiurlionienę Močiute. Čiurlionienė apie Sruogą, apsilankiusi Voroneže po „paliuosavimo“ nuo karo tarnybos, rašė: „Su Mažyčiu buvo gera – ot iš tikro nevaržo manęs – visai kaip savo vaikas – toks broliukas, ir gana“¹²⁹. Nors Sruogos laiškuose šiltų tarpusavio santykių tema toliau neplėtojama, ji atsiskleidžia Čiurlionienės rašytuose laiškuose Čiurlionytei. Būtent iš jų aiškėja, kaip Čiurlionienę apstulbino ir buvo netikėtas Sruogos šaukimas į karą. Ji, stebėdamasi, „[k]odėl Mažučiu žmonės nesirūpina“, bandė padėti – ieškojo gydytojų, galinčių išrašyti paliudijimą, kad Sruoga dėl sveikatos kariauti negali¹³⁰. Čiurlionytė atvirai jai rašydavusi apie savo jausmus Sruogai, abejones, kokį vaikina pasirinkti, – ar Joną, studijavusį Maskvoje, reiškusi simpatijas Čiurlionytei, ar Sruogą. Čiurlionienė, negalėdama suprasti, „kodėl [...] toks Jonas artimesnis gali būti negu S.“, palaike Sruogą. Čiurlionienė nujautė, kad „su juo Tu būtum taip laiminga, kaip aš buvau su Kastyčiu“¹³¹. Čiurlionienė įžvalgiai pastebėjo, kad, būdama šalia Sruogos, Čiurlionytė auga dvasia, o Sruogą traukiantis jos gyvumas, jautri siela: „Tu taip nepaprastai augi – taip plėtojies – kažką taip amžinai gyvą turi savyje – kad ir negalėjo kitaip būti – tik tokia liepsnota, tokia jautri siela turėjo pajusti, – kad jai tai laimė prisiglausti prie tokio žmogaus, kaip Tu“¹³².

Nuvažiavus į Voronežą pas Čiurlionytę geriausias Sruogos „prieštalius“ – „Danukas“, Danutė Čiurlionytė, tuo metu šešerių metų mergaitė, su kuria praleisdavo daug laiko žaisdamas. Čiurlionytei rašytų laiškų pluošte išliko ir vienas Sruogos rašytas laiškėlis Danutei su pastaba, kad „[š]i lapelį gali atskleisti tik Mergužėlė Danutė“¹³³.

Sruoga, gyvendamas Petrograde pas brolių Adolfą, ypač nesutarė su broliene Tatjana Sruogiene, kuri jo nemėgdavo, ignoruodavo, palikdavo alkana, linkėjo bloga (kad Sruoga būtų paimtas į karą).

¹²⁹ Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės laiškas Valerijai Čiurlionytei, Voronežas, 1916-11-22, in: Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, *Raštai*, t. 5: *Laiškai 1906–1944*, sudarė Danutė Čiurlionytė-Zubovienė, Ramutis Karmalavičius, Dalia Palukaitienė, redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2011, p. 120.

¹³⁰ Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės laiškas Valerijai Čiurlionytei, Voronežas, 1916-04-01, in: *Ibid.*, p. 103.

¹³¹ Sofijos Kymantaitės-Čiurlionienės laiškas Valerijai Čiurlionytei, Voronežas, 1916-02-02, in: *Ibid.*, p. 90.

¹³² *Ibid.*

¹³³ Balio Sruogos laiškas Danutei Čiurlionytei, [Petrogradas], [1916], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 80, l. 1r.

Apibendrinimas. Balio Sruogos laiškų Valerijai Čiurlionytei naratyvas dėl jo romantinės specifikos ir poetinio pobūdžio naujų faktų apie Sruogą neatskleidžia. Nepaisant to, laiškai iš esmės pagilina ankstesnę žinojimą subtiliais, mažai ar visai neišskleistais niuansais apie Sruogos buitį, ypač – būtį, Rusijoje.

Laiškuose ir atvirlaiškiuose rašoma ne tik apie įvairius Sruogos draugystės su Čiurlionyte etapus (oficialią pažintį, išaugusią į bičiulystę, meilę), skirtingą, todėl ir juos suartinusį, požiūrį į gyvenimą, žmogiškas reakcijas, asmeninius sprendimus, patekusį egzistenciškai svarbiam pasirinkimo atžvilgiu situacijas. Iš laiškų išryškia labai stiprus Sruogos – ne Čiurlionytės mylimojo, bet greičiau mokytojo, dvasinio vedlio į „platesnį pasaulį“ įspūdis.

Laiškuose išdėstytos studentiškos Sruogos mintys, gyvenimo apmąstymai, žvelgiant iš vertybinės dimensijos, iš esmės nebeapasikeičia iki pat mirties, kaip ir pasirinkti gyvenimo ir meno autoritetai (Jurgis Baltrušaitis, rusų simbolistai).

Jaunystės laiškuose Sruoga atsiskleidžia ir kaip avantiūristas, pramušgalvis, nuotykių ir kitų aštrių patirčių ieškotojas, nebijantis rizikuoti gyvybe. Nuotykiškai, patirti kelionėse su draugais ar vienam, kopiant į kalnus, aprašyti su humoru, nebijant pasijuokti iš savęs – dar neįgudusio alpinisto. Išprovokuotas absurdiškos, begalinių šaukimų į karą situacijos, nuskamba kandesnis Sruogos juokas, atsiranda „gyvenimo ironijos“ sąvoka. Sruoga, sarkastiškai juokdamasis iš savęs ir iš pasaulio absurdo, stengėsi įveikti pirmą skaudų gyvenimo suduotą smūgį – prievarta primestą reikalavimą paklusti, nusizeminti, išsižadėti savęs.

Išryškia Sruogai būdingi mistinis pasaulio suvokimas, mediacija tarp pasaulių – Čiurlionytę ypač bauginusi realybė, kuri jai atrodė keista. Laiškuose matyti konkretūs šių patirčių raiškos būdai (sapnai, vizijos, regėjimai, ypatingos nuojautos). Šios patirties, išgyventos jaunystėje, kulminacija – Štuthofio laiškuose.

Laiškai ypač įdomūs ir lietuvių kalbos, kartu ir savo tapatybės, ieškojimo aspektais. Sruoga, studijavęs rusiškoje aplinkoje, bet prigimtinės kultūros pamatus gavęs Baibokuose, rinkosi, kokia kalba ir kaip bendrauti su įvairiais adresatais. Studijuodamas ir rinkdamas žodyninę medžiagą, stengėsi pajusti lietuvių kalbos dvasią. Sruogos laiškai ypač įdomūs dėl kalbos savitumo – gyvų tarminių ypatybių ir individualių naujadarų sintezės.

Laiškai liudija, kurie žmonės, gyvenę su Sruoga Rusijoje, jam buvo artimi (Stasys Šilingas, Adomas Varnas, Juozas Tallat-Kelpša, Sofija Čiurlionienė, Danutė Čiurlionytė, Julija Biliūnienė, brolis Juozapas Sruoga), o kurių jis nemėgo (brolio Adolfo Sruogos žmonos Tatjanos).

Sruogos jaunystės laiškuose randame studijų metais parašytų grožinių kūrinių (prozos tekstų, eilėraščių, vertimų) eskizų, metmenu. Sužinome impulsus, dėl kurių jie buvo užrašyti, kas paskatino jų atsiradimą. Laiškai atveria Sruogos kūrybinių dirbtuvių duris, kurias rašytojas, ypač vėlesniais gyvenimo laikotarpiais, sąmoningai užsklęsdavo, naikindamas pirminių kūrinių variantus, užrašytus juodraščiuose. Skaitydami laiškus atrandame ne tik gyvu balsu pasakojamą autentiško gyvenimo istoriją, bet kartu iš pirmų – adresanto – lūpų sužinome apie jo parašytų kūrinių tekstų istorijos pradžią.

Iškyla laiškų ir kitų grožinių kūrinių, kurie siųsti kaip laiškai, žanrų grynumo ir kontaminacijos problema. Egzistuoja keli laiškų (ir atvirlaiškių) tipai – „grynieji“ laiškai, laiškai, inkrustuoti poetiniais intarpais, laiškai-eilėraščiai, kuriuose tik brūkštelta viena kita Sruogos pastaba, suvoktina kaip prierašas, grožiniai tekstai, siųsti kaip laiškai. Daugiausia yra laiškų ir laiškų su poetiniais intarpais.

Daugiausia laiškų ir atvirlaiškių Čiurlionytei Sruoga parašė iš Petrogrado ir Sočio, mažiausiai – iš Maskvos (tik keletą).

Sruogos laiškam, rašytiems Čiurlionytei, remiantis juose nuolat kartojama poetiniais motyvais ir tematika, būdinga romantinės (impulsai, emocijos, dvasinės gyvenimo vertybės, individualaus savojo „aš“ ieškojimas, ištikimybė sau, subjektyvūs sprendimai, maištingumas), simbolistinės (kalnų viršūnės, bedugnės kraštas, žolelė, dalgis, sparnai, žvaigždės, pakalnė, akmuo, uola, marios, sieliai, žiburėliai, kryžkelė) ir barokinės (pasaulio paslaptینگumas, iracionalizmas, intuityvizmas, misticismas, prieštaros ir opozicijos, ypač Mirksnio ir Amžinasties, žmogaus trapumas ir laikinumas, gyvenimo kaip sapno vaizdinys) pasaulėjautos sintezė. Ši sintezė į darnią visumą sujungia Sruogos ankstyvąją poeziją, prozą ir epistoliką.

Tekstologinės problemos. Iš pradžių paaiškinsime, ką laikome laišku. Vokiečių teoretikas, redaktorius Siegfriedas Scheibe išskyrė penkis būtinus laiško komponentus: kreipimosi formą laiško pradžioje, patį laišką – turinį, parašą, datą, adresatą. Pasak Scheibe's, laiškus suprantame kaip užrašytus pranešimus, žinias ar nurodymus, kuriais siekiame informuoti kitus asmenis (adresatus) ir kurie nėra parašyti tam, kad būtų paskelbti. Paprastai laiškam būdinga standartinė forma: pradžioje – kreipimasis, pabaigoje – parašas ir dažnai data¹³⁴.

¹³⁴ Siegfried Scheibe, „Some Notes on Letter Editions: With Special Reference to German Writers“, in: *Studies in Bibliography*, Charlottesville, 1988, Nr. 41, p. 137.

Sruogos archyve yra nemažai laiškų, kurie neturi bent vieno, o neretai ir kelių tradiciniam laiško apibrėžimui būdingų svarbių elementų, pavyzdžiui, datos, kreipinio, parašo, voko. Kai kurie Sruogos laiškai rašyti kaip poezijos ar prozos tekstų eskizai, vertimų metmenys, siųsti dažnai ir patys vieni, be prieraišų ar su minimaliais paaiškinimais, prie jų neišlikęs vokas, tik žodinis paties adresato liudijimas, kad tekstai siųsti bandant ieškoti ryšio, klausiant nuomonės. Čiurlionytė prisiminė: „Sruoga man atsiųsdavo perskaityti ir patikrinti beveik visus savo naujus kūrinus. Aš taisydavau, o jis vėl iš naujo perrašinėdavo. Tas susirašinėjimas buvo labai įdomus“¹³⁵. Analogiškai Čiurlionytė siuntinėdavusi Sruogai savo kūrybos fragmentus, vertimus, kuriuos Sruoga palankiai vertino. Labai dažnai prie tokio ne visai tradicinio laiško jokio paaiškinimo ir nėra. Tik faktas – grožiniai tekstai (miniatiūra¹³⁶, impresija¹³⁷, vaizdelis¹³⁸, eilėraštis¹³⁹, eilėraščių ciklas¹⁴⁰, legenda¹⁴¹), vertimai¹⁴², užrašyti atvirlaiškio blanke ar laiškiniame popieriu-

¹³⁵ [Valerijos Čiurlionytės-Karužienės prisiminimai apie Balį Sruoga], in: *Balys Didysis*, p. 98.

¹³⁶ BS laiškai-miniatiūros VČ: [*Vakaras toks ilgas ilgas*], [1917-06], [Sočis → Iskorostis], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 193, l. 1r; [*Dūšia susidūmojo kryžkelėj*], [Petrogradas], [1916], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1095, l. 2r.

¹³⁷ BS laiškai-impresijos VČ: [*Aš atėjau in tave, Jūra*], [Sočis → Iskorostis], 1917-05-03, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 128, l. 1r-v, 2r-v; [*Nors tu dar ir amžius tylėtum ir dar, ir dar*], [Sočis → Iskorostis], 1917-06-20, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 177, l. 1r-v, 2r-v; [*Tai atleisk man...*], [Sočis], 1917-05-22, in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1r-v, 2r-v; [*Kodel, o kodel tavęs dar vis nėra*], [Maskva], [po 1916-08-23], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 211, l. 1r-v.

¹³⁸ BS laiškai-vaizdeliai VČ: [*Va, tai jisai, šitas Viešpa-*], [Sočis → Voronežas], 1917-05-04, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 131, l. 1r-v; [*Išguitas*], [Petrogradas], [1916-04], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1r.

¹³⁹ BS laiškai-eilėraščiai VČ: [*Žvilgesiais aštriais nugirdė*], [*Sutemoj tavin atėjęs*], [*Keliasi mintis, slenka Dievop*], [Sočis], [1917-08], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1r, 2r, 2v.

¹⁴⁰ BS laiškai-eilėraščių ciklai VČ: [*Nuliūdimas; Žygis*], [Sočis], [1917-06-09], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. I 1r-v, 2r-v; [*Iš kalnelio žaliagalvio; Ar atminsi bernužėlį*], [Sočis], [1917-05-24], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. II 1r-v, 2r-v; [*Man lineliai mėlynžiedžiai; Aš sustoju ir rymoju*], [Sočis], [1917-06-03], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. III 1r-v, 2r-v; [*Pakeleiviai*], [Petrogradas], [1916], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1r-v, 2r-v; [*Miserere*], [Sočis], [1917-07], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1r, 2r, 3r, 4r, 5r, 6r, 7r.

¹⁴¹ BS laiškas-legenda VČ: [*Daugelį daugelį metų lalavo ir gir-*], [keliaujant po Gruziją], [1917], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 194, l. I 1r-v, 2r-v, II 1r-v, 2r.

¹⁴² BS laiškai-vertimai VČ: [*Litanija Šetonui*], [Petrogradas], [1916-05], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1r, 2r; [*Tu gražnà, išmintis iš dangaus Aniolų*], [Petrogradas], [1916], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1095, l. 1r-v, 2r-v; [*Proemion*], [Petrogradas], [1916], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1095, l. 1r-v; [*Drėgmės Viešpatni; Koniraja; Saulės himnas*], [Petrogradas], [1916], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. I 1r-v, II 1r-v, 2r.

je, kuris perlenktas, kad tilptų į voka, saugomi konkretaus asmens, kuriam siūsti, archyve. Tokių laiškų ar atvirlaiškių Sruoga siuntė Čiurlionytei, Vandai Daugirdaitei, Hortenzijai Balčiūnaitei-Vaitkevičienei, Marijai Nemeikšaitei, Ignui Šeiniui, Matui Grigoniui.

Kadangi nėra aiškaus atsakymo, kas yra laiškas, todėl, kaip teigia italų tyrėja Elena Pierazzo, rengiant Giacomo Puccini egodokumentus, kurių spėjama, yra mažiausiai 10 000, atrankos kriterijus – „panašus į laišką“. Laiškas – tai užrašytas dokumentas, kuriam būdinga nevienalaikė komunikacijos forma, vienas (ar keli) jį rašę siuntėjai, kuris adresuotas vienam (ar keliems) gavėjams, perteikiantis tam tikrą siuntėjo žinią gavėjui¹⁴³. Ryšį tarp dviejų suinteresuotų žmonių pabrėžė ir belgų mokslininkas Edwardas Vanhoutte'as, teigęs, kad „laikas“, „siuntėjas“ ir „gavėjas“ – *minimalūs* skiriamieji bruožai, apibrėžiantys korespondenciją¹⁴⁴.

Įvardysime tradicines tekstologines Sruogos laiškų rengimo problemas.

Sruogos laiškų korpusas nepilnas: „Be to, rankraštynuose tėra gausaus B. Sruogos susirašinėjimo dalis: iš viso dingę arba nepasiekę archyvų rašytojo laiškai F. Kiršai, J. Herbačiauskui, V. Krėvei, S. Šilingui, K. Puidai, A. Olekai-Žilinskui, J. Baltrušaičiui, A. Daugėlaitei ir kt. įvairių metų pažįstamiems“¹⁴⁵. Nors praėjo gana daug laiko po to, kai Samulionis užrašė šį teiginį, Sruogos laiškų korpusas naujais autografais nepasipildė.

Kad Sruogos rašytų laiškų buvę kur kas daugiau, nei išlikę, apie kuriuos kalbama toliau, liudija adresantų laiškai Sruogai (jų nemažai saugoma *LLTIBR*): rašytojų – Igno Šeinaus, Jurgio Savickio, Kazio Binkio, Juozo Paukštelio, Petro Vaičiūno, Vydūno, Fausto Kiršos, Vinco Mykolaičio-Putino, Petro Juodelio, Jurgio Baltrušaičio, Konstantino Balmonto, Ericho Müllerio; menininkų – Unės Babickaitės-Graičiūnienės, Antano Sutkaus, Romualdo Juknevičiaus, Algirdo Jakševičiaus, Juozapo Levinsono-Benari, Reginos Januškevičienės; artimųjų – tėvų, Vandos Sruogienės, Dalios Sruogaitės, brolių Kazimiero ir Adolfo, Kazimiero Daugirdo; buvusių Panevėžio realinės mokyklos bendramokslų – Juozo Urbšio, Jono Navako,

¹⁴³ Elena Pierazzo, „Editorial Teamwork in a Digital Environment: The Edition of the Correspondence of Giacomo Puccini“, 2009, in: <http://computerphilologie.tu-darmstadt.de/jg08/pierazzo.html>, (2017-05-11).

¹⁴⁴ Edward Vanhoutte, Ron Van den Branden, „Presentational and Representational Issues in Correspondence Reconstruction and Sorting“, in: *Literary and Linguistic Computing*, England, 2004, t. 19, Nr. 1, p. 47.

¹⁴⁵ Algis Samulionis, *Balys Sruoga*, p. 12.

Vinco Jonuškos; studentų, rašiusių ekskursijų, paskaitų, knygų skolinimosi klausimais.

Iki šiol nebuvo nei bendro laiškų, nei atskirų Sruogos laiškų kolekcijų registro. Atlikus tyrimą ir pakėlus kiekvieną įvairiuose rankraštynuose saugomą laišką, užregistruota 879 vienetai išlikusių Sruogos rašytų laiškų.

Išliko daugiausia laiškų (ir atvirlaiškių), kuriuos Sruoga parašė:

Valerijai Čiurlionytei – 205 vienetai (173 laiškai ir 32 grožiniai tekstai, t. y. eilėraščiai, prozos etiudai, vertimai, siųsti ar perduoti kaip laiškai) (*LLTIBR, VUB RS*);

Vandai Daugirdaitei-Sruogienei – 250 vienetai (*LLTIBR, MLLM*);

Juozapui Sruogai ir Bronei Sruogienei – 102 vienetai (*LLTIBR, MLLM*);

Štuthofe rašyti laiškai šeimai – Vandai Sruogienei ir Daliai Sruogaitei – 61 vienetas (*LLTIBR*);

Juozui Nemeikšai ir Marijai Nemeikšaitėi – 37 vienetai (*LLTIBR*);

Albinui Rimkai – 22 vienetai (*LLTIBR*).

Sruogos laiškai, rašyti **kitiems asmenims** – 182 vienetai:

Petrui Cvirakai – 2 (*LLTIBR*), Justui Paleckiui – 2 (*LLTIBR, MLLM*), Juozui Urbšiu – 12 (*LNMMB RKRS*), Liudui Girai – 8 (*LLTIBR, LNMMB RKRS*), Vytautui Steponaičiui – 6 (*LNMMB RKRS*), Unei Babickaitei – 2 (*LNMMB RKRS*), Valiui Drazdauskui – 3 (*LNMMB RKRS, asmeninis Algio Samulionio archyvas*), Juozui Pronskui – 2 (*VUB RS*), Petrui Vaičiūnui – 1 (*VUB RS*), Vytautui Bičiūnui – 8 (*VUB RS*), Juozui Tumui-Vaižgantui – 7 (*VUB RS*), Jurgiui Baltrušaičiui – 3 (*VUB RS, LLTIBR*), Vaclovui Kasakaičiui – 1 (*VUB RS*), Adomui Jakštui-Dambrauskui – 2 (*VUB RS*), Vaclovui Biržiškai – 3 (*LLTIBR, LMAVB RS, MLLM*), Viktorui Jocaičiui – 2 (*MLLM*), Antanui Kniūkštai – 1 (*MLLM*), Vincui Krėvei-Mickevičiui – 6 (*LLTIBR, LNMMB RKRS*), Ričardui Mironui – 1 (*LNMMB RKRS*), Juozui Bieliūnui – 1 (*LNMMB RKRS*), Antanui Venclovai – 5 (*LLTIBR*), Alfonsui Gučui – 3 (*LLTIBR*), Vincui Mykolaičiui-Putinui – 3 (*LLTIBR*), Hortenzijai Balčiūnaitei-Vaitkevičienei – 3 (*BVSNM, LLTIB RS*), Michalinai Meškauskieni – 1 (*BVSNM*), Vladimirui Šilkarskiui – 5 (*LLTIBR, LSTC*), Kazimierui Daugirdui – 5 (*LLTIBR, MLLM*), Matui Grigoniui – 6 (*VUB RS, LMAVB RS*), Petrui Vaičiūnui – 1 (*VUB RS*), Algirdui Jakševičiui – 2 (*TMM*), Augustinui Janulaičiui – 6 (*LMAVB RS*), Eduardui Volterui – 1 (*LMAVB RS*), A. Rimdžiui – 1 (*LMAVB RS*), Peliksui Bugailiškiui – 5 (*LMAVB RS*), Jonui Šimkui – 2 (*Vilniaus universiteto archyvas*), Juozui Žilevičiui – 1 (*LSTC*), Speičiui – 2 (*LLTIBR, toliau – ten pat*), Danutei Čiurlionytei – 2, Sofijai Čiurlionienei – 2, Daliai Sruogaitei – 1 (1938), Jadvygai Čiurlionytei – 2, Onai Mašiotienei – 2, Mikalojui Lipčiui – 1, Kaziui Binkui – 1, Antanui Sutkui – 1, Matui Šalčiui – 1, Ignui Šeiniui – 2, Onai Rymaitei – 3, Vicei Laucevičiūtei – 1, Jonui Rinkevičiui – 1, Kaziui Puidai – 1, Marijai Krasauskai – 3, Jonui Baliui – 1, Jonui Jablonskiui – 2, Kaziui Sideravičiui – 2, Reginai Januškevičienei – 2, Šėmekliui – 2, Marijai Burauskieni – 1, M. Juodvalkienei – 1, St. Grigaliūnui – 2, Jurgiui Savickiui – 1, draugams – 1, Wilhelmui Simonui – 3,

E. Bielmannui – 1, Abertui Bendixui – 1, Graveliui – 1, Rudolfui Maronui – 1, Freundtui – 1, Vaclovui Sidzikauskui – 1, Ernestui Galvanauskui – 1, Antanui Sniečkui – 1, Mečislovui Gedvilui – 1, Juozui Kupčinskui – 1, Valerijai Čepulytei – 1, neidentifikuotiems asmenims – 3.

Sruogos rašyti laiškai **įvairioms institucijoms** (redakcijoms, leidykloms, komisijoms, valdyboms, bendrovėms, pasiuntinybėms, klubams, fondams, komisariatams, kitoms institucijoms) – apie 20 vienetų (*LLTIBR, VUB RS, LNMMB RKRS, LMAVB RS, LCVA*).

Į Sruogos laiškų, rašytų įvairiems asmenims, registrą dėl aiškesnio laiškų skaičiaus įtraukti ir oficialaus turinio laiškai, kurių išliko palyginti nedaug. Jais remiantis galima spręsti apie laiškų chronologines ribas (ypač pradžią – 1911 m.), jie atskleidžia rašytojo reakcijas, į juos sulaukta vieno ar kitokio atsakymo žodžiu ar veiksniu. Jei asmeniniai Sruogos laiškai, ypač laiškai Čiurlionytei ir Daugirdaitei, išsiskiria romantine pasaulėjauta, subjektyviais išgyvenimais, rašyti dažniausiai lyrine tonacija, tai oficialieji raštai, skirti įvairių institucijų atstovams, juose dėstomų aktualių problemų, konkrečių įvykių ir situacijų analizės, visuomeninio gyvenimo kritikos, sąmonėjimo skatinimo aspektais artimesni Sruogos publicistikai.

Kaip rodo aukščiau pateikti duomenys, į registrą įtraukti visi Sruogos laiškų (ir atvirlaiškių) rankraščiai, saugomi *LLTIBR, VUB RS, VU A, LNMMB RKRS, LMAVB RS, MLLM, BVSNM, TMM, LSTC, LCVA*.

Registracija suvoktina kaip punktyriškas kontūras, siekiant išsivaizduoti rašytojo laiškyno ribas. Toks kontūras būtinas, planuojant tolesnius rašytojo akademinį *Raštų* ir laiškų skaitmeninimo darbus.

Bendroji Sruogos laiškų registracija yra ir sąlygiška, nes joje kol kas neatsispindi privataus sektoriaus (asmeninių kolekcijų, dar neatiduotų saugoti valstybės institucijoms) duomenys. Ieškoma privačių kolekcijų savininkų, galinčių turėti rašytojo laiškų. Net jei ir būtų Sruogos laiškų privačiose rankose, galima spėti, darant didžiausią paklaidą, kad laiškyno ribos galėtų išsiplėsti iki 1000 vienetų.

Prieš mirtį, paskutinę vasarą, beveik apakusio rašytojo braižas buvo sunkiau įskaitomas. Ne veltui rašytoją pokariu globojusi Jadvyga Peseckienė liudijo, kad būtent tuomet „jo raštą suskaityti nepaprastai sunku. Bendrai, jo raštas toks jau buvo, bet paskutiniu metu visai keverzotas. Jau jis rašė nekaip“¹⁴⁶. Aldona Daugėlaitė, prisimindama, kaip sunkiai, tik draugų pa-

¹⁴⁶ [Jadvygos Peseckienės atsiminimai apie Balį Sruogą. Pokalbis], Kaunas, 1969, in: *BVSNM*, 1314Rp, p. 2.

dedama, išskaitė paskutinį rašytojo laišką jai, tvirtino panašiai, kad „[r]aštas jau buvo padrikas, nematė“¹⁴⁷. Sruoga ne viename laiške valdininkų prašė sutvarkyti elektrą profesorių name Tauro gatvėje¹⁴⁸. Jis skundėsi dėl tamsos, trukdančios dirbti kūrybinį darbą vakare pasilikus namuose, nuo žvakių smilkalų nuolat kylančio akių uždegimo ir galvos skausmo, pasikui šviesos, blausiai įžiebiamos tik vėlai vakare ir naktį, kai nebėra jėgų „mokslinėti“¹⁴⁹. Rašytojas bičiuliams minėjo, kad labai vargsta su akiniais („Klausyk, Maryte, kaip ten yra su mano akiniais? Kad aš jau labai vargstu, – nesimato skaityti?“¹⁵⁰), atsiprašinėjo dėl „kreivo rašto“¹⁵¹. Vis dėlto, nepaisant to, kad Sruogos rašysena pakito, nėra nė vieno neįskaitomo laiško.

Atvirlaiškiai, rašyti paprastu pieštuku, blunka. Daugiausia pieštuku rašytų Sruogos atvirlaiškių, siųstų Čiurlionytei iš Petrogrado ligoninės ar Kaukazo krašto, saugoma VUB RS. Nemažai pieštuku labai ploname, peršviečiamame popieriuje, perlenktame per pusę, rašytų laiškų Sruoga Čiurlionytei išsiuntė iš Sočio, kur ilsėjosi 1917 m. vasarą. Šie laiškai saugomi LLTIBR. Būtent šių blunkančių atvirlaiškių, kurie, be to, dažniausiai dar sutepti juodais dažais nuo pašto antspaudų, skaitmeninimas, siekiant išsaugoti jų, per laiką jau gana nukentėjusių, kokybę, yra būtinas (žr. il. 1).

Dalis atvirlaiškių rašyti „šokčiojančiu“ braižu kelionių į Kaukazą ir Krymą metu ar važiuojant pilnais žmonių traukiniais, tvankiuose vagonuose, dažnai stovint kur kertėj¹⁵² ar nakvojant ant kėdės¹⁵³, stipriai kratant¹⁵⁴, pašėlusiai lekiant¹⁵⁵, garlaivyje, po atviru dangum, ant lentų¹⁵⁶, marinant

¹⁴⁷ [Aldonos Daugėlaitės prisiminimai apie Balį Sruogą], in: *Balys Didysis*, p. 360.

¹⁴⁸ Balio Sruogos laiškas-pareiškimas Petrui Cvirakai, Vilnius, 1945-12-09, in: LLTIBR, f. 53, b. 1098, l. 1r, 2r.

¹⁴⁹ Balio Sruogos laiškas Kaziui Sideravičiui, Vilnius, 1946-01-24, in: LLTIBR, f. 53, b. 1133, l. 2r.

¹⁵⁰ Balio Sruogos laiškas Marijai Nemeikšaitėi, [Vilnius → Kaunas], [1946]-12-06, in: LLTIBR, f. 53, b. 243, l. 1r.

¹⁵¹ Balio Sruogos laiškas Juozapui Sruogai ir Bronei Sruogienei, [Vilnius → Kaunas], [1947 m. pavasaris], in: LLTIBR, f. 53, b. 317, l. 1r.

¹⁵² BS atvirlaiškis VČ, [važiuojant Tuapsės link → Voronežas], 1917-05-01, in: VUB RS, f. 153, b. 1094, l. 1v.

¹⁵³ BS atvirlaiškis VČ [Labas Rytas! Toks ankstus], [Tuapsė → Voronežas], 1917-05-02, in: VUB RS, f. 153, b. 1094, l. 1v.

¹⁵⁴ BS atvirlaiškis VČ, [Petrogradas → Maskva], [1916-05-21], in: VUB RS, f. 153, b. 1094, l. 1v.

¹⁵⁵ BS atvirlaiškis VČ [Nieko baisesnio nėra, kaip važiuoti!], [pakeliui tarp Tuapsės ir Armaviro → Voronežas], [1917-05-02], in: VUB RS, f. 153, b. 1094, l. 1v.

¹⁵⁶ BS atvirlaiškis VČ, [Suchumis → Iskorostis], 1917-06-24, in: VUB RS, f. 153, b. 1094, l. 1v.

Mavėis s'lama, s'lama, asmenėliu
 prandona Saulė žiūri ir juokas.
 Prieš žaigjan jos s'lama ir Saulė juokas!
 Ir vėnėta j'au s'vėis, kaip žmogus vėnė
 ir regis: 13 metų datnai nėv pradė
 ir nėv gėlė ir žmogaus dūšis ir bangas
 ir bangi regėjimė du nėv nėv palbais
 ir nėv gūlo... Zali, Zali debesys, no
 paprasčia Zali... Sava gėi: žmogus ir
 gish jo araps ir alvos. Kas žiūri
 smakan jėi dūšis gėlė bėti' spėluata
 j' bėti' Zala, kaip t'ė debėrys dangi
 juoj bėti' s'vėis ir smėis ir dangi
 tūnį gėlė ir vėlgejimų nėbėbėti
 Saulė žiūri ir juokas, asmenėliu
 Thesa Thesa... Ir tolimis, tolimis gėlė
 mis kangukė atara. Pasėi ir nėt ir Saulė
 Rob'orge t. padėgtė. Ir nėv ar nėv terp
 pet, kaip to bangatė, ar nėv is to limis
 gėlmis atara nėv atplanvėme pėdikė
 ir Saulė, pėv vėlge t, padėgtė ir gė
 mūstė vėlė: toli toli, ir nėv nėv gėlmė
 paxula nėt ir d'ėlmis d'ėlmis mēi
 kump ir kanges ir spindulėi lūnė
 mūnyse. Sėvėi pėd lūnė gėlmė s'vėis
 dūšis laurgt s'vėis. Sėvėi kėlmis
 gėlmė d'ėlmis d'ėlmis juokas...
 Ir yne nējėlė, ar p'ėnė. k'ėlmis
 vėst' ar atara nējėlė s'vėis asmenėliu
 juokas...
 Ir l'ėlmis nējėlė s'vėis s'vėis d'ėlmis
 kas lūnė bėdėgnėj, k'ėlmis s'vėis
 jos, ar lūnė j'ėlmis gėlmis s'vėis
 k'ėlmis nējėlė kanges...
 Tegu tūn Saulė s'vėis d'ėlmis
 mūnėna...
 M/ė Mavėis P'ėvėntis Saulė

1. Balio Sruogos atvirlaiško Valerijai Čiurlionytei fragmentas. Sočis, 1917-05-15 (VUB RS, f. 153, b. 1094, l. 1v)

Danguj, dangeli, metų kalavai ir ži-
 de šaulis pašin atimius sniejo peserų-
 se vaiznuos skaičius Zabujoš ešeras.
 Kuomet ant jo kvantų sugulė deugni m-
 žina, deugni vyšnavi kalnai, kuomet
 mišlynos po puosų vainikais pasran-
 tes pyne - vėsi, netinojo.
 In erėse - bižo - šiuo dani ir dai-
 nuo dani deugni kalny, upeliai ir
 iš erėse jonia upi netekę.
 Ryto jama šviesa žaliuojančių van-
 keni saule poniaus, diens jame
 jiatrus dangus ir vyšnavos kalny
 juvėnūs, maloniados, o naktis jame
 klajūnes dūšelytes žuagides, šėjo.
 Kalny lonyos stonos ^{alpiškos} p-
 nos medėjus bijlamos, Zabujoš vė-
 gė isitole, mištrus aras, ties erėse nė-
 karto neišdriso paklėretuat, ir par-
 negimi dabesinkai atplauky ties
 cėno kvantu pasuodavo atgal.
 Augitaj svaraty žemėj plys lančius
 lebeus diuonas i šluojos ešeras,
 kuršame is pradėjus prabrėtos žuėno
 šviesi Dalei, medėnauki dėvaitė,
 vsagali gerdeje.
 Riddvo suanetai lauky sėty - troj
 šonai, dalt, senoliai, bėdavo ešeran
 dieviter sviesi, Dalei šėlos
 po tris saujas ir pasėsi dėrangda-
 vos dėginyj suanetai dėrlin mišly
 maty ir linėnmas midus gausiai

2. Balio Sruogos laiško Valerijai Čiurlionytei fragmentas. Kaukazas, 1917 (LLTI BR, f. 53, b. 194, l. 11r)

miegui ar po bemiegių naktų, ligoninėje, išgyvenant didelę įtampą, laukiant gydytojų sprendimo dėl karo tarnybos, kada „ir rašyt, ir galvot labai sunku“¹⁵⁷; remontuojant brolio Adolfo butą, kai triukšmas ir „nėra kertelės kur prisiglausti“¹⁵⁸; rašyta ir gamtoje, nesant tinkamų sąlygų. Susiklosčius tokioms rašymo aplinkybėms, laiškus, ypač atvirlaiškius, skaityti nėra lengva.

Taupant popierių ar atvirlaiškius, ypač važiuojant traukiniais iš Maskvos Kaukazo link, rašyta eilutę glaudžiant prie eilutės, beveik nepaliekant tarpų. Dažnai rašyta iš užrašų knygeliių išsegtuose lapeliuose parkeriu, šiek tiek liejantis juodam, mėlynam ar violetiniam rašalui. Nemaža dalis laiškų Čiurlionytei iš Petrogrado rašyta mėlynos spalvos laiškiniu popieriaus dvi-lapiuose parkeriu (juodu rašalu) ar pieštuku. Kadangi lapai ploni, peršviečiami, o rašyta stipriau paspaudžiant parkerį, akis skaitant įtempta labiau, nei įprastai (žr. il. 2).

Prie mėlynos spalvos popieriaus lapų priglaudus, spėtina, kalnę, atsirado juodų dėmių. Jei kalkė priglausta prie lapų, rašytų pieštuku, tekstas sunkiau įskaitomas dėl atsiradusio juodo fono, užgožiančio ir taip blankstantį, pieštuku rašytą laiško tekstą. Samulionis, pradėjęs transkribuoti laiškų rankraščius, dėl sunkiau įskaitomų vietų konsultavosi su tekstologu Aleksandru Šešelgiu, kuris pateikė komplikuočiau laiškų vietų šifruotes¹⁵⁹.

Vieno laiško dalys gali būti saugomos to paties rankraštyno atskirose bylose¹⁶⁰ ar net atskiruose rankraštynuose¹⁶¹, todėl pirmiausia būtina pasimetusias ar tarp kitų dokumentų per laiką netyčia įsimačiusias laiško dalis atpažinti kaip tarpusavyje susijusias, tada atlikti laiško visumos rekonstrukciją. Šiuo aspektu ypač problemiška Sruogos laiškų Daugirdaitei-Sruogienei kolekcija, išsiskirianti didžiausiu laiškų nuotrupų skaičiumi (yra nemažai laiškų, kuriuos atkurti galima tik susiejus atskiras *LLTIBR* ir *MLLM* saugomas dalis ar fragmentus). Išbirusių nuotrupų, ypač jei jos saugomos atskiruose rankraštynuose, kurie yra kituose miestuose, „lipdymas“, užima gana daug laiko ir pastangų.

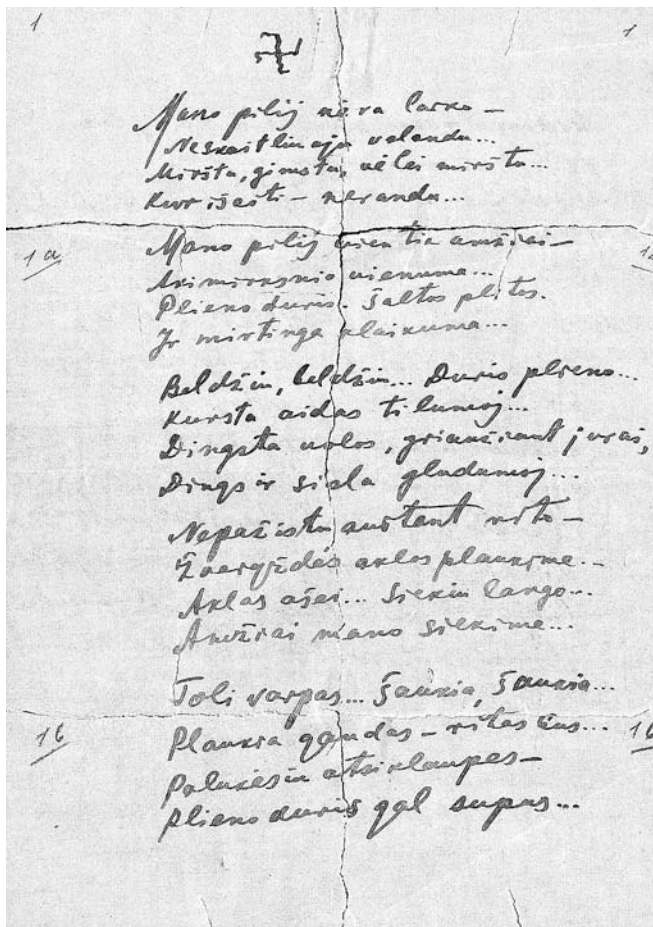
¹⁵⁷ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [po 1916-06-07], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 76, l. 2r.

¹⁵⁸ BS laiškas VČ, [Petrogradas], 1916-05-18, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 59, l. 1v.

¹⁵⁹ BS laiškas VČ, [Petrogradas → Maskva], [po 1916-06-07], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 79, l. 2v.

¹⁶⁰ BS laiškas VČ [I dalis: *Kad tu, Sesule, nemanytum*], [Petrogradas], [1916-04], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1r-v; [II dalis: *gyvenimais. Baltrušaitis?..*], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1095, l. 1r-v.

¹⁶¹ BS laiškas VČ [I dalis: *Tavo atvirutė*], [Maskva → Voronežas], [1917-08-14], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 197, l. I 1r-v, 2r-v; [II dalis: *Ar atvažiuosi, ar atvažiuosi tu*], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1095, l. II 1r-v, 2r-v.



3. Balio Sruogos
laiško Valerijai
Čiurlionytei
fragmentas [*Mano
pilyj nėra laiko*].
Petrogradas, 1916
(VUB RS, f. 153,
b. 1095, l. 1r)

Yra laiškų¹⁶² ir atvirlaiškių¹⁶³, perplėštų ar suplėšytų į didesnius ar mažesnius gabaliukus, todėl, norint perskaityti visą laiško ar atvirlaiškio tekstą, reikia pirmiausia iš gabaliukų susidėlioti visumą (žr. il. 3).

Laiškų, perlenktų per pusę, ir sujungtų atvirlaiškių lankstinuke lenkimo vietos yžta, randasi įplyšimų.

Nedaug laiškų, kuriuose užrašyta pilna data. Sruoga įprotį skaičiuoti dienas, bet jų nesieti su savaitės dienų pavadinimais Čiurlionytei aiškino

¹⁶² BS laiškas VČ, [siųsti eilėraščiai *Mano pilyj nėra laiko; Uždekie žvakę... Priverk langinę...*], [Petrogradas], [1916], in: VUB RS, f. 153, b. 1095, l. 1r–v.

¹⁶³ BS laiškas VČ, [Sočis → Voronežas], 1917-05-08 ir 1917-05-09, in: LLTIBR, f. 53, b. 149, l. 1r, 1v.

taip: „Nežinau, nei kuri diena, nei kuris metas. Čia laiku niekas nesiindomauja ir dienų niekas neskaito“¹⁶⁴.

Sruoga kartais brūkštelėdavo dieną („Ė, sužinojau, kuri šiandie diena. Šiandie 31 gegužio“¹⁶⁵; „20 (o gal 19 – nežinau)“¹⁶⁶), bendrą rašymo laiką („Šiandie šventas Petras“¹⁶⁷; „Ar ne šiandie tik mano varduvės?“¹⁶⁸), vietą ir laiką („Marių Pakrantės ir Saulė“¹⁶⁹), užuominą („Maskvoj būsiu 23 rytą“¹⁷⁰). Jei datų nėra, dažnai datuojama pagal laiško turinį, pašto antspaudus, sąsają su kitais laiškais. Remiantis laiškų turiniu ar jiems artimu istoriniu kontekstu, daugeliu atvejų datas galima bent apytikriai nustatyti.

Sunkiausia užduotis – dialogo tarp adresanto ir adresato visumos atkūrimas, reikalingas ir dėl gilesnio pačių korespondentų, ir dėl bendro konteksto pažinimo. Kelios Sruogos laiškų kolekcijos tam palankios. Išliko ne tik Sruogos, bet ir jam rašyta didžioji dalis vyriausiojo brolio Juozapo Sruogos laiškų¹⁷¹. Juozapas Sruoga kruopščiai storu mėlynu ar raudonu pieštuku laiško pradžioje užrašydavo, kada gauti brolio laišakai ir kada į juos atsakyta. Esant tokioms pažymoms, laiškus susieti daug lengviau. Išliko ir dalis Sruogos bičiulio Albino Rimkos¹⁷², žymėjusio datas, laiškų. Sunkiau, remiantis vien įvykių chronologija ir turiniu, sieti Sruogos ir Daugirdaitės-Sruogienės laiškus¹⁷³, nes pastarieji beveik visai be datų. Sruogos rašytų laiškų Daugirdaitei-Sruogienei kolekcija įdomi dar ir tuo, kad pati adresatė, gyvendama Čikagoje, būdama garbaus amžiaus, sirgdama ir jau sunkiai matydama, bet gerai prisimindama praeities realijas, atliko dalies kolekcijos, kuri tuo metu egzistavo didesnių ar mažesnių nuotrupų pavidalu, rekonstrukciją, pateikdama autentiškų komentarų, kokie lydi ir jos išverstus Sruogos iš Štuthofo rašytus laiškus¹⁷⁴.

¹⁶⁴ BS laiškas VČ, [Sočis → Voronežas], [1917-05-13], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 196, l. 2r.

¹⁶⁵ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], [1917-05-31], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 158, l. 2v.

¹⁶⁶ BS laiškas VČ, [Sočis → Iskorostis], [1917-06-19 ar 20], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 174, l. 2v.

¹⁶⁷ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [1916-06-29], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 73, l. 1v.

¹⁶⁸ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [1916-08-19], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 74, l. 2v.

¹⁶⁹ BS atvirlaiškis VČ, [Sočis → Voronežas], [1917-05-14], in: *VUB RS*, f. 153, b. 1094, l. 1v.

¹⁷⁰ BS laiškas VČ, [Petrogradas], [prieš 1916-08-23], in: *LLTIBR*, f. 53, b. 82, l. 1r.

¹⁷¹ Juozapo Sruogos laišakai Baliui Sruogai, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 854–858; b. 1427.

¹⁷² Albino Rimkos laišakai ir atvirlaiškiai Baliui Sruogai, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 836.

¹⁷³ Vandos Daugirdaitės-Sruogienės laišakai ir atvirlaiškiai Baliui Sruogai, in: *LLTIBR*, f. 53, b. 859.

¹⁷⁴ Neringa Markevičienė, „Balys Sruoga Čikagoje. Nuotrupų mozaika“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2014, t. 38, p. 314–317.

Pasaulinis kontekstas ir Lietuva. Rengdami Sruogos laiškus, remiamės tradicine ir skaitmeniniams humanitariniams mokslams (*digital humanities*) būdinga metodologija, pasaulinėje praktikoje taikoma ilgiau kaip dešimtmetį.

Pirmieji laiškų leidimai, pagrįsti *digital humanities* metodologija, buvo šie:

- 1) anglų poeto, dailininko ir vertėjo Dante's Gabrielio Rossetti (1828–1882) skaitmeninis archyvas¹⁷⁵;
- 2) olandų tapytojo Vincento van Gogho (1853–1890) laiškų leidimas¹⁷⁶;
- 3) anglų poeto, dailininko Williamo Blake'o (1757–1827) archyvas, kuriame yra ir elektroninis laiškų leidimas¹⁷⁷;
- 4) amerikiečių poeto, eseisto, žurnalisto Walto Whitmano (1819–1892) skaitmeninis archyvas, kuriame publikuojami ir laiškai¹⁷⁸;
- 5) skaitmeninis XIX–XX a. flamandų autorių ir kompozitorių laiškų archyvas DALF¹⁷⁹;
- 6) airių kritiko, poeto Thomaso MacGreevy (1893–1967) archyvas, kuriame yra ir laiškų¹⁸⁰.

Paminėti skaitmeniniai laiškų leidimai ar archyvai, kuriuose yra ir laiškų leidimų, išsiskiria daugeriopų tekstų ir skirtingų jų derinių (faksimilės,

¹⁷⁵ *The Complete Writings and Pictures of Dante Gabriel Rossetti*, edited by Jerome J. McGann, Charlottesville: University of Virginia, 1993–2008, in: <http://www.rossettiarchive.org/racs/correspondence.rac.html>, (2017-07-02).

¹⁷⁶ *Vincent van Gogh – The Letters*, edited by Leo Jansen, Hans Luijten, Nienke Bakker, Amsterdam & The Hague: Van Gogh Museum & Huygens ING, Version: December 2010, in: <http://vangoghletters.org/vg/letters.html>, (2017-07-02).

¹⁷⁷ *The William Blake Archive. Letters (1800–1805; 1825–1827): Electronic edition*, eds. Morris Eaves, Robert Essick, Joseph Viscomi, Charlottesville: University of Virginia, 1996–2014, in: <http://www.blakearchive.org/exist/blake/archive/vgroup.xq?id=letters&java=no&titles=&landing=object&mode=vcopy>, (2017-07-02).

¹⁷⁸ *The Walt Whitman Archive*, eds. Ed Folsom and Kenneth M. Price, USA: Center for Humanities at the University of Nebraska-Lincoln, 1995–, in: <http://whitmanarchive.org/biography/correspondence/index.html>, (2017-07-02).

¹⁷⁹ *Digital Archive of Letters by Flemish Authors and Composers from the 19th & 20th Century*, eds. Edward Vanhoutte, Ron Van den Branden, Bert Van Raemdonck, Centre for Scholarly Editing and Document Studies, Royal Academy of Dutch Language and Literature, Belgium, 2011, in: <http://www.vnsbrieven.org/index.htm>, (2017-07-02).

¹⁸⁰ *The Thomas MacGreevy Archive. George Yeats and Thomas MacGreevy: A Friendship in Letters*, ed. Susan Schreibman, University of Virginia: Institute for Advanced Technology in the Humanities, 1999–2007, in: <http://www.macgreevy.org/collections/gyeats/index.html>, (2017-07-02); *The correspondence of Thomas MacGreevy and Ernie O'Malley*, in: <http://www.macgreevy.org/collections/omalley/index.html>, (2017-07-02).

genetinio laiško teksto, diplomatinio perrašo ar redaguoto laiško teksto) pateikimu, tebėra laikomi pavyzdiniais¹⁸¹. Jie yra visai baigti (išskyrus tebekuriamą Whitmano archyvą).

Vėliau pradėti kurti laiškų leidimai išsiskiria papildoma funkcija – suinteresuotų vartotojų bendradarbiavimu, įtraukimu į archyvo kūrimo darbus (rankraščių transkribavimą, vertimą, redagavimą, komentavimą ir anotavimą, taisymą, atsakinėjimą į iškylančius dalykinius klausimus, kokybės kontrolę). Iš tokių dabar rengiamų leidimų minėtinas Airijoje Susanos Schraibman vadovaujamas projektas *Letters of 1916*¹⁸². Londone atliekamas anglų teisininko, filosofo Jeremy Benthamo rankraščių transkripcijos projektas, kurio tikslas – išleisti naują mokslinį veikalą ir laiškų leidimą¹⁸³.

Yra nemažai laiškų leidimų, kurie dabar intensyviai rengiami, todėl ne visas jų turinys matomas ir pasiekiamas el. erdvėje. Iš tokių laiškų leidimų atvaizdo ir transkribuoto laiško teksto derme, vaizdo dinamika ir pateikimo estetika ypač išsiskiria:

- 1) švedų politiko, verslininko Alfredo Eschero (1819–1882) skaitmeninis laiškų leidimas¹⁸⁴;
- 2) vokiečių kompozitoriaus, dirigento Carlo Maria von Weberio (1786–1826) skaitmeninis laiškų leidimas¹⁸⁵;
- 3) amerikiečių kareivio, medžiotojo ir šou organizatoriaus Williamo „Buffalo Bill“ Cody (1846–1917) skaitmeninis laiškų leidimas¹⁸⁶;
- 4) vokiečių poeto, vertėjo, kritiko Augusto Wilhelmo Schlegelio (1767–1845) skaitmeninis laiškų leidimas¹⁸⁷;

¹⁸¹ Peter Stadler, Marcel Illetschko and Sabine Seifert, „Towards a Model for Encoding Correspondence in the TEI: Developing and Implementing <correspDesc>“, 2016, in: <https://jtei.revues.org/1433>, (2017-08-03).

¹⁸² *Letters of 1916*, Maynooth University, An Foras Feasa, 2013–2016, in: <http://letters1916.maynoothuniversity.ie>, (2017-07-02).

¹⁸³ *Transcribe Bentham: A Participatory Initiative*, in: http://www.transcribe-bentham.da.ulcc.ac.uk/td/Transcribe_Bentham, (2017-07-02).

¹⁸⁴ *The Alfred Escher Letters Edition*, in: *Digitale Briefedition Alfred Escher*, ed. Joseph Jung, Zürich: Albert Escher-Stiftung, 2015, in: <https://www.briefedition.alfred-escher.ch>, (2017-07-03).

¹⁸⁵ *Carl-Maria-von-Weber-Gesamtausgabe*, eds. Peter Stadler and Joachim Veit, 2003–, in: <http://www.weber-gesamtausgabe.de/en/Index>, (2017-07-03).

¹⁸⁶ *The William F. Cody Archive: Documenting the Life and Times of Buffalo Bill*, eds. Jeremy Johnson, Frank Christianson, Douglas Seefeldt, Katherine Walter, Buffalo Bill Center of the West and University of Nebraska-Lincoln, 2011, in: <http://codyarchive.org>, (2017-07-03).

¹⁸⁷ *Digitale Edition der Korrespondenz August Wilhelm Schlegels*, in: <http://august-wilhelm-schlegel.de>, (2017-07-03).

- 5) anglų rašytojos, dramaturgės Mary Russell Mitford (1787–1855) skaitmeninis laiškų leidimas¹⁸⁸;
- 6) vokiečių skaitmeninis archyvas *Letters and Texts: Intellectual Berlin: Around 1800*¹⁸⁹.

Visų paminėtų skaitmeninių laiškų archyvų kūrėjai sprendė problemas, kaip užrašyti laiško tekstą, kad, remiantis vienu užrašu, būtų galimos įvairios teksto kombinacijos ir transformacijos, kaip tiksliau užkoduoti meta-duomenis, etc.

Skaitmeninių archyvų tekstai (prozos, dramos, poezijos) rengiami, laikantis nuo 1987 m. gyvuojančios Teksto kodavimo iniciatyvos – TEI konsorciumo (*Text Encoding Initiative*)¹⁹⁰ – pateiktų kodavimo rekomendacijų¹⁹¹. Nuo 1994 m. jomis remiasi muziejai, bibliotekos, leidėjai, atskiri mokslininkai, rengdami tekstus virtualiai terpei. Laiškų tekstai taip pat užrašomi laikantis TEI principų ir XML (*eXtensible Markup Language*) sintaksės taisyklių.

Pastebimas klasikinės literatūros skaitmeninimo, laikantis TEI principų, proveržis ir ypatingi pasiekimai Rusijoje¹⁹².

2016 m. rugpjūčio mėn. Vilniaus universitete įvyko tarptautinė konferencija „Rašytinis palikimas ir informacinės technologijos“ – *El' Manuscript-2016*, kurios metu pirmą kartą Lietuvoje kalbėta apie XML ir TEI naudojimą rengiant ir apdirbant tekstus bei publikuojant skaitmeninius resursus.

Lietuvoje būtent dabar įgyvendinami keli projektai, pagrįsti TEI konsorciumo rekomendacijomis ir tekstų kodavimu, laikantis XML sintaksės:

¹⁸⁸ *Digital Mitford: The Mary Russell Mitford Archive*, ed. Eliza Beshero-Bondar, University of Pittsburg at Greensburg, 2013–, in: <http://digitalmitford.org/letters.html>, (2017-07-03).

¹⁸⁹ *Letters and Texts: Intellectual Berlin: Around 1800*, ed. by Anne Baillot, Humboldt-Universität zu Berlin, 2012–, in: <http://www.berliner-intellektuelle.eu/?en>, (2017-07-03).

¹⁹⁰ *TEI: Text Encoding Initiative*, in: <http://www.tei-c.org/index.xml>, (2017-05-11).

¹⁹¹ *P5: Guidelines for Electronic Text Encoding and Interchange*, in: <http://www.tei-c.org/release/doc/tei-p5-doc/en/html>, (2017-06-19).

¹⁹² *Reunited Digital Archive of Ossip Mandelstam*, in: <http://mandelstam-world.info/intro.php?lan=en>, (2017-07-19). *Весь Толстой в один клик*, in: Лев Толстой / Tolstoy Digital. Семантическое издание, in: <http://tolstoy.ru/projects/tolstoy-digital>, (2017-06-19). Plačiau apie Tolstojaus projektą žr. Anastasia Bonch-Osmolovskaya, „Digital Editions of Leo Tolstoy Works: Contributing to Advances in Russian Literary Scholarship“, 2016, in: http://elib.sfu-kras.ru/bitstream/handle/2311/20414/07_Bonch-Osmolovskaya.pdf;jsessionid=F9C528BD8052D5663D5D5441CD7FCA54?sequence=1, (2017-06-19); Matvey Kolbasov, Irina Pavlova, Anastasia Bonch-Osmolovskaya, „Tolstoy Digital: Automatic Tagging of Leo Tolstoy's Correspondence“, in: *El' Manuscript-2016: Textual Heritage and Information Technologies*: Conference, Vilnius, 2016-08-23.

Samuelio Boguslavo Chylinskio Naujasis Testamentas: Rankraščio tyrimas, faksimilinis ir interaktyvus skaitmeninis leidimas (vadovė Gina Kavaliūnaitė-Holvoet), „*Pavasario balsų*“ mikroistorija: *Lietuviškų tekstų modernėjimo genetinė rekonstrukcija* (vadovas Paulius V. Subačius) ir *Balio Sruogos elektroninis laiškų archyvas* (vadovė Neringa Markevičienė) (nuo kitų šiuo metu egzistuojančių jau suformuotų ir tebekuriamų lietuviškų egodokumentų el. archyvų¹⁹³, kuriuose taip pat kaupiami, registruojami ir pateikiami laiškai, minėtas projektas skiriasi tuo, kad rašytojo laiškai rengiami laikantis TEI principų). TEI principų įgyvendinimo lietuviškoje terpėje rezultatai bus matomi praėjus keleriems metams (2018 m. pabaigoje). Paminėtos eksperimentinio pobūdžio iniciatyvos rodo, kad TEI idėjos pradėtos realizuoti lietuvių filologijoje. Šalia skaitmeninės pedagogikos¹⁹⁴, egodokumentų plitimo socialiniuose tinkluose¹⁹⁵ pamažu įsitvirtina ir skaitmeninė mokslinė leidyba.

El. laiškų archyvo laboratorija, įrankiai. Šiuo metu yra rengiamas dviypis (ar hibridinis) Sruogos laiškų leidimas (popieriuje ir skaitmeniniu formatu)¹⁹⁶. Hibridinis leidimas geriausiai patenkintų skirtingus – akademinis ir platesnės auditorijos – poreikius. Sruogos akademiniuose *Raštuose* matytume tradicinį, t. y. stabilų, patikimą (parengtą remiantis autografu), minimaliai, pagal dabartinės kalbos normas paredaguotą laiško tekstą, skirtą citavimui ir vertimui ar populiariajam naudojimui. Išlikę Sruogos laiškų nuorašai Samulionio ranka ir liudija, kad būtent toks laiškų tekstas buvo planuojamas rengti. Kartu rengiamas skaitmeninis dokumentinis Sruogos laiškų leidimas. Paaiškinsime šią sąvoką.

Pierazzo skaitmeninį dokumentinį leidimą apibrėžia plačiai, „kaip originalaus dokumento ypatybių, kurias redaktorius laiko reikšmingomis, perteikimą, parodant jas visais būdais, kurie, redaktoriaus nuomone, būtų naudingi skaitytojams, įtraukiant visus įrankius, reikalingus šiam tikslui

¹⁹³ *Lietuvos egodokumentinis paveldas* (LEGODOK, 2010–2013), projekto vadovas Arvydas Pacevičius (<http://legodoc.lt>, ankstesnė prieiga, 2014-07-20); *Asmeninės lietuvių rašomosios kalbos duomenų bazė* (AKdb, 2009–2015), projekto vadovė Aurelija Tamošiūnaitė (<http://www.musulaiskai.lt>, ankstesnė prieiga, 2014-07-20).

¹⁹⁴ Interaktyvi lietuvių kalbos, literatūros (kultūros) ir Lietuvos istorijos mokymosi šaltinių duomenų bazė *Šaltiniai* (2011–2013) (<http://www.saltiniai.info>, 2017-07-20).

¹⁹⁵ Margarita Dautartienė, „Egodokumentų leidyba Lietuvoje 1991–2015 m.: Vytauto Kubiliaus publikuoti laiškai ir dienoraščiai“, in: *Bibliotheca Litwana IV: Privačioji raštija ir egodokumentinis paveldas*, sudarytojas Arvydas Pacevičius, Vilnius: Akademine leidyba, 2017, p. 28–30.

¹⁹⁶ Elena Pierazzo, *op. cit.*

pasiekti¹⁹⁷. Toliau konkretinsime, kokias dokumento ypatybes išskirtume, parodytume, kokie įrankiai tam labiausiai tiktų.

Pirmiausia trumpai aprašysime darbo, kuriant skaitmeninį dokumentinį laiškų leidimą, žingsnius.

Projekto *Elektroninis Balio Sruogos laiškų archyvas* komandą sudaro redakcinė grupė, kurioje dirba keli tekstologai, lingvistai, vertėjai, ir techninė grupė, kurioje dirba koduotojas ir programuotojas. Redagavimo proceso metu kiekvieną laišką apžiūri, įvertina, palieka savo srities pastabų visi projekto dalyviai.

Pirmiausia rankraštynuose, archyvuose surasti Sruogos laiškai tradiciniu būdu registruojami, aprašomi, skenuojami, transkribuojami, pateikiami pirminiai komentarai, kurie vėliau visos komandos narių tikslinami ir pildomi. Spalvomis pažymimi rašymo metu atsiradę autoriniai taisymai (išbraukimai, priedašai, pakeitimai) – pateikiamas genetinis laiško tekstas. Pašalinus rašymo procesą vizualiai atspindintį sluoksnį, matome tik galutinį rezultatą, sekusį po pataisymų, – diplomatinį laiško tekstą. Jį minimaliai pagedagavę pagal dabartinės kalbos normas, gauname redaguotą, populiariajam naudojimui skirtą tekstą.

Toliau dirbama su specialiais įrankiais. Koduotojas, kuris yra kartu ir projekto vadovas, ir pagrindinis laiškų redaktorius, matydamas tradiciškai parengtus genetinį, diplomatinį ir minimaliai redaguotą laiško variantus, naudodamasis specialiu tekstų redagavimo įrankiu *Oxygen XML editor*¹⁹⁸ ir XML-TEI žymėjimu, pateikia vieną šaltinio failą. Pasirinkus *TEI Lite* schemą, pritaikytą universalesniems teksto kodavimo poreikiams¹⁹⁹, dėlioja mos kiekvieną laiško sluoksnį atspindinčios žymelės (originalaus teksto duomenys užrašomi tarp žymelių <orig></orig>, redaguoti variantai parodomi tarp žymelių <reg></reg>, autoriniai nubraukimai atsispindi tarp žymelių , pridėjimai parodomi žymelėse <add></add>, pakeitimai, nurodant jų pobūdį ir priežastį, fiksuojami tarp žymelių <subst><add></add></subst>).

¹⁹⁷ Elena Pierazzo, „A Rationale of Digital Documentary Editions“, 2011, in: <https://academic.oup.com/dsh/article/26/4/463/1055470/A-rationale-of-digital-documentary-editions>, (2017-07-21).

¹⁹⁸ *Oxygen XML Editor 19*, in: <https://www.oxygenxml.com>, (2017-06-11). SELA projekte dirbama su ankstesne versija *Oxygen XML Editor 18*.

¹⁹⁹ Genetinio redagavimo poreikius įgyvendinti padeda specialios gairės; žr. „An Encoding Model for Genetic Editions“, in: <http://www.tei-c.org/Activities/Council/Working/tcw19.html>, (2017-06-11).

Laiškai koduojami laikantis tam tikros struktūros: lapo pirmoji ir antroji pusės parodomos atskirose dalyse tarp žymelių <div></div>, kiekviena dalis turi pavadinimą, kuris užrašomas tarp žymelių <head></head>, toliau seka pastraipos, parodomos tarp žymelių <p></p>, o pastraipas sudarančios eilutės užrašomos, pradėdant žymele <lb/>.

Išsiskiria kelios privalomos laiško struktūrinės dalys: 1) antraštės <teiHeader></teiHeader> dalis, kurioje koduojama failo informacija: pavadinimas (kartu ir autorius, redaktorius, rėmėjai, atsakingi parengėjai), leidinio ir leidimo duomenys, šaltinio metaduomenys; 2) profilio <profileDesc></profileDesc> dalyje koduojamos žinios apie voka, laiške vartojamas kalbas, ranką(-as); 3) kodavimo <encodingDesc></encodingDesc> dalyje pateikiama informacija apie vykdomą projektą, redagavimo strategiją ir taktiką. Toliau seka faksimilės duomenys, pateikti tarp žymelių <facsimile></facsimile>. Po jų – koduotas laiško tekstas <text></text>.

Viename faile užkoduoti trys anksčiau minėti laiško tekstai, iš pradžių regimi XML pavidalu, o pakeitus scenarijų, ir įprastu HTML formatu.

Tekstų redaktorius *Oxygen XML editor* patogus tuo, kad leidžia matyti kelias laiško perspektyvas: užkoduoto teksto (matome, kaip atrodo pažymėtas tekstas), teksto struktūros (ši informacija būtina IT specialistams) ir autoriaus (tai komandinio darbo laukas, kuriame galima rašyti pirminių komentarų tikslinimus, pateikti pastabų dėl šifravimo, vertimo, aprašymo, tekstų skenavimo; visų komandos narių pastabos ir komentarai pasiekia pagrindinį teksto redaktorių, kuris, atsižvelgęs į siūlymus, pataiso netikslumus). Labai svarbu, kad šis tekstų redaktorius neleidžia padaryti klaidų – suklydus iškart automatiškai ta vieta pažymima raudonai, kad būtų ištaisyta teksto koduotė. Kita svarbi funkcija – koduoto teksto validumas. Tik taisyklingai XML kalba užkoduotą tekstą galima, transformavimo funkcijos dėka, pakeisti į HTML formatą ir pamatyti užrašytą tekstą jau be specialių žymelių.

Laiško variantus užrašius XML sintakse, įmanoma dirbti su programiniais įrankiais. Toliau dirbama su *Juxta Commons*, tai – ir virtuali biblioteka, ir tekstų lyginimo įrankis²⁰⁰. Kad visi viename XML faile užrašyti laiško tekstai būtų palyginti, reikia juos atskirti, kitaip sakant, „išgryninti“. Iš bendro užrašo, pašalindami tam tikram sluoksniui nereikalingas žymeles, atskiriame tiek tekstų, kiek buvome užkodavę: genetinį, diplomatinį, redaguotą. Norėdami skaityti genetinį, t. y. pirminį autoriaus užrašytą tekstą, iš bendro užrašo pašaliname visus elementus tarp žymelių <reg></reg>. No-

²⁰⁰ *Juxta Commons* [beta], in: <http://juxtacommons.org>, (2017-06-11).

rėdami skaityti diplomatinį perrašą, t. y. galutinį tekstą, atspindintį autorinio rašymo proceso rezultata, pašaliname elementus tarp žymelių `` `` ir `<reg>` `</reg>`. Norėdami skaityti minimaliai, pagal dabartinės kalbos normas pageduotą laiško tekstą, iš bendro užrašo pašaliname žymes `<orig>` `</orig>` ir `` ``.

Spausdintų tradiciniu būdu *Raštų* tekstas taip pat išgaunamas iš pirma minėto bendro užrašo, tik bus skelbiamas be dokumento eilučių atitikties (iš XML schemos, be ką tik minėtų, „išjungiamos“ dar ir eilučių žymelės `<lb>` `</lb>`, paliekamos tik pastraipų pažymos `<p>` `</p>`).

Juxta Commons virtualioje bibliotekoje galime atskirtą laiško tekstą matyti iš kelių perspektyvų: koduotą XML variantą ir turinį – tokį tekstą, kokį matysime ir ekrane. Pastebėjus teksto užrašymo ar kodavimo netikslumą, juos pataisius XML schemoje, taisymai automatiškai perduodami ir išlieka visuose iš jo „išvestuose“ tekstuose, nebereikia pataisos įvedinėti kiekviename tekste atskirai.

Atskirtus savarankiškus tekstus galima palyginti tarpusavyje. Sukuriamas tekstų lyginimui reikalingas aplankas, į kurį sukeliame iš bendro teksto atskiri savarankiški tekstai, tada jie automatiškai palyginami: skirtingomis spalvomis parodomi autoriniai ir redakciniai taisymai. Skaitytojas gali vizualiai pamatyti, kiek pats autorius taisė tekstą, o kiek prisidėjo redaktoriai, priartindami jį iki šių dienų. Galima pasirinkti tekstų derinius: genetinį ir diplomatinį perrašą (lyginant matyti autorinio rašymo proceso ir rezultato santykis); diplomatinį perrašą ir redaguotą tekstą (lyginant matyti autorinio rašymo ir redakcinės intervencijos santykis) (žr. il. 4, 5).

Skaitmeninių dokumentinių leidimų modeliai gali būti įvairūs. Mūsų pasirinktas XML šaltinio ir iš jo išvestų tekstų modelis vadinamas paradigminiu leidimu. Dėl vieno užrašo, jame įkoduojant daugiopus tekstus ir galimybės tuos tekstus išgryninti, parodyti kiekvieną kaip atskirą ir savarankišką, yra laikomi efektyviais ir lanksčiais įrankiais. Dėl šių ypatybių skaitmeniniai dokumentiniai leidimai yra vadinami paradigmniais (*Raštuose* pateiktą vieno formato tekstą vadintume sintagminiu), įtvirtina alternatyvius to paties pluošto tekstų variantus nelinejiniu būdu²⁰¹.

Iš vieno bendro atskirti savarankiški tekstai keliami į dokumentų talpyklą *Juxta Editions*. Šioje virtualioje dokumentų talpykloje pateikiame tris laiško tekstus: genetinį, diplomatinį ir redaguotą. Šalia genetinio ir diplo-

²⁰¹ Elena Pierazzo, „Digital Documentary Editions and the Others“, 2014, in: <http://scholarlyediting.org/2014/essays/essay.pierazzo.html>, (2017-08-03).

juxta commons^{beta}

Signed in as Neringa | Account Info | Sign Out

Select All Sources Sort by

- VC_1916-06-09.xml
- VC_1916-06-08_2.xml
- VC_1916-06-08_1.xml
- VC_1916-05-17.xml

Add Source

Select All Witnesses Sort by

- VC_1916-06-08_2 Redaguotas
- VC_1916-06-08_2 Diplomatinis
- VC_1916-06-08_2 Genetinis
- VC_1916-06-08_1 Redaguotas
- VC_1916-06-08_1 Diplomatinis

Create Set

Select All Comparison Sets Sort by

- VC_1916-06-08_2 G / D / R
- VC_1916-06-08_1 G / D / R
- VC_1916-05-17 G / D / R
- VC_1916-05-17_pries_1 G / ...

Author: Balys Sruoga VC_1916-06-08_2.xml Need Help? Click here

Date Created: 07/17/2017 08:47 AM

Date Modified: 07/17/2017 03:06 PM Send us your feedback

```

157 <head>1vc</head>
158 <lb>
159 <p>
160 <chi rend="superscript"><num>6</num></hi><chi rend="atitruaukimas"> Išsiunčiau rytą tau
161 tokią atvirutę.</hi>
162 <lb><chi rend="superscript"><num>7</num></hi> Dabar galiuos, kam tai padariau. Aš ne-
163 <lb><chi rend="superscript"><num>8</num></hi> turū teisės tau taip rašyti, aš
164 neturiu tave <lb><chi rend="superscript"><num>9</num></hi> kankinti. Bet kaip aš
165 padarysiu, kad aš nebe- <lb><chi rend="superscript"><num>10</num></hi> žinau, ką
166 bedaryti. - Taip beprotiškai skaudu, <lb><chi rend="superscript"><num>11</num></hi> taip noris kam pasiskusti, brolišką <lb><chi rend="superscript">
<num>12</num></hi> paguodos balsą išgirsti... Kam gi aš dau- <lb><chi rend="superscript"><num>13</num></hi> gliau pasiskūsiu, kad ne tau, kam aš dau-
167 <lb><chi rend="superscript"><num>14</num></hi> giu beneikalingasi... Šiandie
168 <orig>visą dien</orig> <reg>visą dien</reg> <lb><chi rend="superscript"><num>15</num></hi> degte gegiau laišto
169 <orig>be laukdamas... <orig></orig> <reg>0</reg> kas, <lb><chi rend="superscript"><num>16</num></hi> kad ir rytoj jo nebus?.. Atleisk man, <lb><chi
rend="superscript"><num>17</num></hi> kad aš toks rekantrus. Aš tikiu in tave, bet
170 <lb><chi rend="superscript"><num>18</num></hi> <del>rend="italic"></del></hi></num></hi> laikas <subst><del>rend="overwritten"></del></del><add place="top"></add>
</subst>avo del manęs - tai paskutinioji <lb><chi rend="superscript"><num>19</num></hi> parama skęstantiam. Ar supranti tu,
171 <lb><chi rend="superscript"><num>20</num></hi> kad aš be tavo laiškų gyvent negaliu,
172 <lb><chi rend="superscript"><num>21</num></hi> kad aš numirsiu beklejodamas!.. Aš nieko
173 <lb><chi rend="superscript"><num>22</num></hi> daugiau nenoriu ir nieko neprašiu,
174 <lb><chi rend="superscript"><num>23</num></hi> tik vieno maldaus: pasigališ manęs</orig></reg>, </reg>
175 <lb><chi rend="superscript"><num>24</num></hi> Sesute, numylėta mano! Pasigališ
176 <lb><chi rend="superscript"><num>25</num></hi> manęs! Viena mano viltis ir gyvenimo
177 <lb><chi rend="superscript"><num>26</num></hi> parama! Ką aš darysiu, jei ir rytoj
178 <lb><chi rend="superscript"><num>27</num></hi> nuo tavęs išiško neturėsiu!.. - Šiandie pas
179 <lb><chi rend="superscript"><num>28</num></hi> mane karštie, <orig>per daug</orig> <reg>Per daug</reg> verkiau turbūt.
180 <lb><chi rend="superscript"><num>29</num></hi> <del>rend="italic"></del></hi></num></hi> <orig>Pernakt</orig> <reg>Pernakt</reg> mokinsiuos graikų kalba, kad
181 <lb><chi rend="superscript"><num>30</num></hi> nesikartot valandos</orig></reg>, </reg> pergyventos per dieną.
182 <lb><add place="below"><chi rend="dash and line"> - - - - - </hi></add></p>
183 <p><chi rend="superscript"><num>31</num></hi><chi rend="atitruaukimas"> Dabar truput<orig>i</orig><reg>i</reg> ramiau pasidarė. Iš mano</hi>

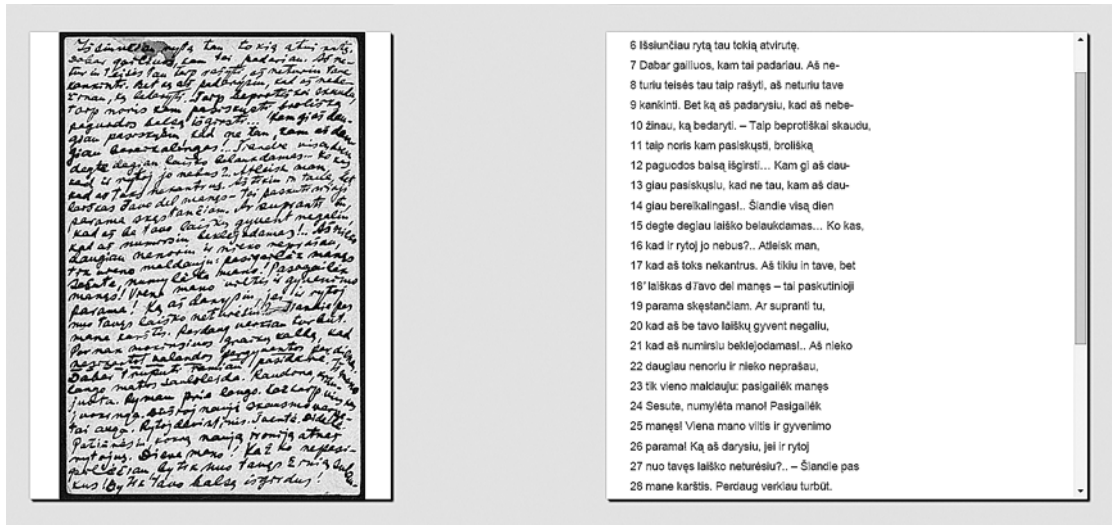
```

4. Balio Sruogos atvirlaiškio [Išsiunčiau rytą tau tokią atvirutę] Valerijai Čiurlionytei (Petrogradas, 1916-06-08) fragmentas Juxta Commons bibliotekoje

VC_1916-06-08_2 Diplomatinis	VC_1916-06-08_2 Redaguotas
21 kaip at užrašyti veči<orig>romai</orig>. At siuro	21 kaip at užrašyti veči<orig>romai</orig>. At siuro
22 dangian neman ir nieko neprašiu,	22 dangian neman ir nieko neprašiu,
23 tik vieno maldaus: pasigališ manęs!	23 tik vieno maldaus: pasigališ manęs!
24 Senie, numylėta mano! Pasigališ	24 Senie, numylėta mano! Pasigališ
25 manęs! Viena mano viltis ir gyvenimo	25 manęs! Viena mano viltis ir gyvenimo
26 parama! Ką aš darysiu, jei ir rytoj	26 parama! Ką aš darysiu, jei ir rytoj
27 nuo tavęs išiško neturėsiu!.. - Šiandie pas	27 nuo tavęs išiško neturėsiu!.. - Šiandie pas
28 mane karštie, rend="italic">verkiau turbūt.	28 mane karštie, rend="italic">verkiau turbūt.
29 Pernakt mokinsiuos graikų kalba, kad	29 Pernakt mokinsiuos graikų kalba, kad
30 nesikartot valandos; pergyventos per dieną.	30 nesikartot valandos; pergyventos per dieną.
-----	-----
31 Dabar truput ramiau pasidarė. Iš mano	31 Dabar truput ramiau pasidarė. Iš mano
32 langų matosi smiltelėlia. Randama, kras-	32 langų matosi smiltelėlia. Randama, kras-
33 juos. Krymas per langą. Kiekling vakar	33 juos. Krymas per langą. Kiekling vakar
34 juokinga. Dėlioju namų skėnumo verpe-	34 juokinga. Dėlioju namų skėnumo verpe-
35 tu anga. Rytoj išėjimėsi. Sveite. Išdėte.	35 tu anga. Rytoj išėjimėsi. Sveite. Išdėte.
36 Pabėrėsiu, kiek manų senieji atmet!	36 Pabėrėsiu, kiek manų senieji atmet!
37 rytuos. Dėvie mano! Kiek nepa-	37 rytuos. Dėvie mano! Kiek nepa-
38 padėsiu, by tik nuo tavęs žiną mila-	38 padėsiu, by tik nuo tavęs žiną mila-
39 kmi! By tik tavo būką išėjim!	39 kmi! By tik tavo būką išėjim!

5. Balio Sruogos atvirlaiškio Valerijai Čiurlionytei (Petrogradas, 1916-06-08) fragmento Juxta Commons bibliotekoje diplomatinio ir redaguoto laiško tekstų lyginimas

matinio laiško tekstų įkelta faksimilė (laiškai skenuojami ir saugomi TIFF formatu, rezoliucija 600×600 DPI; rodomi JPG formatu, rezoliucija 300×300 DPI). Skaitytėjai gali rinktis tokį tekstą, koks atitinka jų poreikius: genetinis tekstas atspindi autorinio rašymo procesą, diplomatinis perrašas perteikia autorinio rašymo rezultatą – parodo paskutinį taisymo sluoksnį, minimaliai redaguotas tekstas pritaikytas mūsų laikams, pataisant rašybą ir skyrybą pagal dabartines kalbos normas. Skaitytėjai, matydami vienas šalia kito



6. Balio Sruogos atvirlaiškio Valerijai Čiurlionytei (Petrogradas, 1916-06-08) fragmento *Juxta Commons* bibliotekoje atvaizdas ir genetinis tekstas

dokumento faksimilę ir jo genetinę ar diplomatinę transkripciją, paskatinti atidžiai patikrinti perrašus, todėl, kaip pabrėžė Kathryn Sutherland, „redaktorius nuolat išbandomas, pasirengęs atsiskaityti už savo darbą ir taisyti suklydimus“²⁰² (žr. il. 6).

Juxta Editions dokumentų talpykloje galima ir transkribuoti atskirus tekstus, specialiomis žymelėmis pažymint norimas rašymo proceso metu pakitusias vietas, išskirti asmenis, vietas, datas. Šis įrankis jį pasirinkusiems suteikia galimybę bendradarbiauti (matyti atliktas kolegų transkripcijas, komentarus, rašyti pastabas, reaguoti į pastebėtus netikslumus).

Juxta Editions duomenų talpykloje, pasirinkus specialų planą, galima saugoti ir kartu rengti dešimt atskirų skaitmeninių leidimų. Atsidarius kiekvieną leidimą, matyti parengtų dokumentų išsklotinė, galima rinktis ir skaityti dominantą laiško tekstą (žr. il. 7, 8).

Dabar laiškų rengimo darbai atliekami *Juxta Editions* dokumentų talpykloje. Visiškai baigtą rengti laiškų leidimą ar jo dalis galima publikuoti internete (kol vyksta rengimo ir patikrinimo procesas, šie anksčiau pateikti leidimai pasiekiami tik per redaktoriaus asmeninę prieigą).

Didžiausia problema, dirbant su vienas kitą papildančiais įrankiais yra ta, kad *Juxta Commons* ir *Juxta Editions* tarpusavyje nesusieti bendroje

²⁰² *Ibid.*

juxta

My Desk

Editions



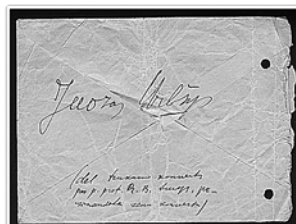
Balio Sruogos laiškai Vytautui Steponaičiui (1921–1924); Juozapo Albino Herbačiausko laiškai Baliai Sruogai (1923–1933)

Balio Sruogos laiškai Vytautui Steponaičiui. Susirašinėjimas dėl Juozapo Albino Herbačiausko grįžimo į Lietuvą. Juozapo Albino Herbačiausko laiškai Baliai Sruogai, pridėti prie Balio Sruogos laiškų, rašytų Vytautui Steponaičiui.



Balio Sruogos laiškai Valerijai Čiurlionytei (1915–1918)

Archyve pristatomi lietuvių rašytojo klasiko Balio Sruogos jaunystės laiškai, adresuoti Valerijai Čiurlionytei, rašyti 1915–1918 m. studijų Rusijoje (Petrograde ir Maskvoje) metu, keliaujant po Kaukazo kraštą.



Balio Sruogos laiškai Juozui Urbšui (1923–1925)

Balio Sruogos laiškai ir atvirtašlaičiai Juozui Urbšui, diplomatai, Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos konsulinio skyriaus vedėjų Berlyne. Laiškai rašyti 1923–1925 m., skysti iš Bavarijos, Miuncheno – į Berlyną.

7. Balio Sruogos laiškų kolekcijos *Juxta Editions* duomenų talpykloje

Documents in this Edition

Name	Shortcode	Tag Schema	Last Modified	Actions	Status
1915-04-07_1-genetinis	tuQN	TEI Lite	5 days	Rename Delete Check Out View	Ready
1915-04-07_2-diplomatinis	Dtcb	TEI Lite	5 days	Rename Delete Check Out View	Ready
1915-04-07_3-racaguotas	E6BM	TEI Lite	5 days	Rename Delete Check Out View	Ready
1915-05-11_1-genetinis	9Dv7	TEI Lite	5 days	Rename Delete Check Out View	Ready
1915-05-11_2-diplomatinis	V5WC	TEI Lite	5 days	Rename Delete Check Out View	Ready
1915-05-11_3-racaguotas	NeZV	TEI Lite	5 days	Rename Delete Check Out View	Ready
1916-01-14_1-genetinis	OY8s	TEI Lite	5 days	Rename Delete Check Out View	Ready
1916-01-14_2-diplomatinis	xRjX	TEI Lite	5 days	Rename Delete Check Out View	Ready
1916-01-14_3-racaguotas	12q3	TEI Lite	5 days	Rename Delete Check Out View	Ready
1916-03-21_1-genetinis	K0lv	TEI Lite	5 days	Rename Delete Check Out View	Ready
1916-03-21_2-diplomatinis	OL4	TEI Lite	5 days	Rename Delete Check Out View	Ready
1916-03-21_3-racaguotas	5k2k	TEI Lite	5 days	Rename Delete Check Out View	Ready
1916-03-23_1-genetinis	3Sqd	TEI Lite	5 days	Rename Delete Check Out View	Ready
1916-03-23_2-diplomatinis	c0ah	TEI Lite	5 days	Rename Delete Check Out View	Ready
1916-03-23_3-racaguotas	gxmg	TEI Lite	5 days	Rename Delete Check Out View	Ready

8. Balio Sruogos laiškų Valerijai Čiurlionytei turinio fragmentas *Juxta Editions* duomenų talpykloje

sistemoje. *Juxta Commons* ir *Juxta Editions* įrankius galima susieti į bendrą visumą keliais būdais. Galima teikti specialų užsakymą šiuos įrankius sukūrusiems ir juos toliau tobulinančioms, bendradarbiaujančioms Virdžinijos universiteto ir XIX a. skaitmeninius mokslinius leidimus į vieną vietą telkiančio konsorciumo NINES akademinėms bendruomenėms²⁰³. Tokio institucinio užsakymo kaina labai aukšta²⁰⁴. Galima ir anksčiau aptartų įrankių netiesioginė sąsaja. Pasirinkus netiesioginės jungties būdą, reikalinga atskira duomenų bazė (mūsų atveju – SELA), kurioje galima pateikti: *Juxta Editions* teksto ir vaizdo sąsaja, kartu iš *Juxta Commons* bibliotekos įkeliant tik palygintus tekstus. Duomenų bazė reikalinga dar ir todėl, kad *Juxta Editions* įrankis leidžia tik pažymėti vardus, vietas, datas, bet neteikia paieškos ir laiškų sąsajų galimybių. O jos, dirbant su didele laiškų imtimi, ypač svarbios. Hipertekstinių sąsajų dėka *Raštuose* leisimas anksčiau išvardytas atskiras laiškų kolekcijas skaitmeniniame leidime galima „išardyti“, kiekvieną atskirą laišką įtraukiant į bendrą įvairiems adresatams siųstų laiškų tinklą chronologiniu aspektu. Jei įmanoma pokalbio laikais rekonstrukcija (visa ar dalinė), adresanto ir adresato laiškai taip pat būtų susieti.

Eilėraščių struktūros vaizdą ir jų variantų sąsajas kur kas tiksliau ir vizualiau, nei ką tik aptartasis, padeda parodyti kitas įrankis, labiausiai pritaikytas mažesnės apimties prozos ir poezijos tekstams, – *The Versioning Machine*²⁰⁵.

The Versioning Machine įrankis sukurtas laikantis socialinių-tekstų redagavimo teorijos, sakančios, kad visos veikalo versijos vienodai svarbios, kad iš jų nėra viena nėra reikšmingesnė už kitą: kiekviena veikalo versija yra tekstinio įvykio dalis. Šios redagavimo teorijos, dar kitaip vadinamos istorine-kritine, tikslas – pateikti visą teksto istoriją, o ne nustatyti galutinį tekstą. Šis įrankis buvo išrastas tam, kad atskiros kūrinio versijos būtų susietos, sutvarkytos ir aprašytos – kad skaitytojams būtų patogiau tyrinėti tekstą. *The Versioning Machine* įrankis turi ne tik parodyti, kaip per laiką kito kūrinys, bet atskleisti ir ypatybes, būdingas kritiniam leidimui, – pastabas ir įvadinę, pristatomąją medžiagą. Šis įrankis turėtų redaktoriams padėti at-

²⁰³ Juxta and Nines, University of Virginia, Performant Software Solutions, LLC (technologies@nines.org).

²⁰⁴ Gautas pateiktos užklausos atsakymas (21 000 JAV dolerių), in: Neringos Markevičienės asmeninis archyvas.

²⁰⁵ Versioning Machine 5.0. A Tool for Displaying & Comparing Different Versions of Literary Texts. Susan Schreibman, 2002, 2010, 2016, in: <http://v-machine.org>, (2017-07-02).

kurti veikalą laike ir erdvėje²⁰⁶. *The Versioning Machine* šalia diplomatinės transkripcijos leidžia matyti ir faksimilę. Skaitytojas gali pasirinkti, kokią medžiagą jis norėtų tyrinėti: kūrinio tekstų variantus, metaduomenis, kritines pastabas ar bet kurią vieną teksto versiją. Tekstai koduojami, taikant paralelaus segmentavimo metodą.

Morrisas Eavesas, vienas iš Blake'o el. archyvo kūrėjų, išskėlė „dvigubo redagavimo“ prioritetą²⁰⁷, kai vienu laiku rengiamas tradicinis leidimas spaudai ir el. formatu. Eavesas akcentavo, kad skaitmeninį leidimą sudaro ne viena, o kelios ar keliolika dalių, kurios pirma turėtų būti rengiamos atskirai, tik paskui susiejamos į visumą. Sruogos el. laiškų archyvą taip pat sudarys kelios skirtingos dalys – anksčiau išvardytos laiškų kolekcijos. Kiekviena laiškų kolekcija, kaip savarankiška archyvo dalis, rengiama atskirai nuo kitų, naudojant aptartus įrankius. Eavesas pabrėžė ir komandinio darbo svarbą: teigė, kad skirtingi komandos žmonės gali rengti skirtingas leidimo dalis, kurios paskui bus sujungtos²⁰⁸.

Apibendrinimas. Kaip teigia Camille Desenclos, „[s]varbiausias skaitmeninio mokslinio laiškų leidimo tikslas neturėtų būti laiškų duomenų bazės sukūrimas – tai sektų paskui – bet, greičiau, leidimas turėtų siekti pasiūlyti nuoseklų tyrimo objektą. Tekstas privalo pasirodyti pirma“²⁰⁹. Ruošiantis Sruogos laiškų tradiciniam ir skaitmeniniam leidimui, žengtas būtent šis pirmasis – teksto (kartu ir susirašinėjimo proceso) rekonstrukcijos – žingsnis. Atlikta bendroji rašytojo laiškų ir laiškų Čiurlionytei registracija. Laiškai Čiurlionytei surinkti, nuskenuoti, iššifruoti, aprašyti, ištirti, pakomentuoti, chronologiškai ir semantiškai susieti į visumą. Šis etapas būdingas tradicinei tekstologijai. Tik atlikus šiuos pamatinius tradicinės tekstologijos darbus, įmanoma imtis skaitmeninių. Dabar seka laiškų užrašymas XML sintakse, laikantis TEI principų (kiekvienas laiškas, siekiant jį

²⁰⁶ Susan Schreibman, „Re-envisioning Versioning: a Scholar's Toolkit“, in: <http://www.infotext.unisi.it/upload/DIGIMED06/book/schreibman.pdf>, (2017-05-09).

²⁰⁷ Marilyn Deegan, „Collection and Preservation of an Electronic Edition“, in: *Electronic Textual Editing*, edited by Lou Burnard, Katherine O'Brien O'Keefe, and John Unsworth, New York: The Modern Language Association of America, 2006, p. 367, in: http://www.tei-c.org/About/Archive_new/ETE/Preview/mcgvorn.xml, (2017-07-21).

²⁰⁸ *Ibid.*

²⁰⁹ Camille Desenclos, „Early Modern Correspondence: A New Challenge for Digital Editions“, in: *Digital Scholarly Editing: Theories and Practices*, edited by Matthew James Driscoll and Elena Pierazzo, Cambridge, UK: Open Book Publishers, 2016, p. 188.

išsaugoti, koduojamas kaip atskiras XML dokumentas, kartu patikslinant anksčiau atliktas laiškų tekstų šifruotes).

Rengiami trys laiškų variantai: genetinis, diplomatinis (derinant su atvaizdu) ir minimaliai, pagal dabartinės kalbos normas redaguotas (patikimas ir pastovus). Šių variantų parengimas ir parodymas leistų kalbėti apie laiškų tekstų atvirumo, takumo ir kartu stabilumo dermę.

Laiškų tekstai lyginami naudojant *Juxta Commons* ir *Versioning Machine* įrankius, talpinami į duomenų saugyklą *Juxta Editions*. Vėliau visiškai parengtas atskiras laiškų kolekcijas, naudojantis *GitHub* internetine platforma ir *Jekyll* generatoriumi, planuojama susieti su Sruogos elektroniniu laiškų archyvu (SELA).

LETTERS OF BALYS SRUOGA TO VALERIJA ČIURLIONYTĖ.
THE ELECTRONIC ARCHIVE LABORATORY:
MODERN METHODS AND DIGITAL TOOLS

Neringa Markevičienė

Summary

The goal of the article is to present, in accordance with the anthropology and new- or material-philological perspectives, a collection of letters that Balys Sruoga, the outstanding Lithuanian classic of the first half of the 20th century, wrote to his friend Valerija Čiurlionytė, the textual history and inner content of those letters, and the vision of their publication.

Sruoga wrote these letters from 1915 to 1918 from Russia where he studied at the faculties of history and philology at the universities of Petrograd and Moscow. When in the summer of 1914 Sruoga left Lithuania for Russia, he made the acquaintance of Valerija Čiurlionytė, the sister of future Lithuanian composer Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, and they became close friends.

Sruoga's letters to Čiurlionytė are stored at the Manuscript Department of Vilnius University Library and the Manuscript Department of the Institute of Lithuanian Literature and Folklore. They have not all been published yet and not described in detail.

In his letters to Čiurlionytė, we see a maturing man who had already experienced the shock, the spiritual crisis, and the poverty of the World War I. It was the war that made Sruoga leave Lithuania for Russia, where he lived and studied for four years.

It is important to identify the characteristic features of these letters in the context of the writer's autobiographical writing, to review their content (Sruoga's

worldview, his outlook, and the realities of the environment of a young man who had just graduated from Panevėžys gymnasium and had to study in Petrograd and Moscow because of the war), to identify the textual scholarship problems and prospects of publishing letters in the traditional and digital format, to describe the link, the methodology, and the tools for creating an electronic archive of Sruoga's academic writings and letters.

Publikacijos

UPYNOS ŠVČ. MERGELĖS MARIJOS VARDO IR GIRDIŠKĖS ŠVČ. MERGELĖS MARIJOS SNIEGINĖS BAŽNYČIŲ ARCHYVAI

ERNESTAS VASILIAUSKAS, RITA REGINA TRIMONIENĖ

Iki šiol stokojama išsamių tyrimų ir duomenų apie prie buvusių Rytprūsių prigludusio buvusio Batakių dekanato (dabar Šilalės ir Tauragės) parapijų, tarp jų ir mažųjų Žemaičių vyskupystės filijinių bažnyčių, archyvus. Tyrėjai dažniausiai apsiriboja konkrečios bažnyčios istorija, meno vertybėmis, nuošalyje palikdami joje buvusius archyvus ir bibliotekas, jų formavimąsi. Viena jų – Upynos Švč. Mergelės Marijos Vardo bažnyčia (Telšių vyskupija, Šilalės dekanatas). Dalis archyvų visiškai ar iš dalies (Balsių (Šilalės bažnyčioje, nuo 1683 m.), Girdiškės, Skaudvilės (Lietuvos valstybės istorijos archyvas – LVIA, 4 vnt., 1881–1947 m.), Šilalės (bažnyčioje, nuo 1672 m.), Tenenių (bažnyčioje), Upynos ir kt.) pasiekė mūsų dienas, kiti neišliko – sudegė (Batakiai, Kaltinėnai) arba pražuvo kitomis aplinkybėmis. Tad jų tyrimai, be abejo, gali suteikti vertingos informacijos įvairiems klausimams (parapijų tinklo, istorijos, viešajam gyvenimui, demografijos pokyčiams, kunigų ir filialistų kasdieniam gyvenimui, asmenvardžiams ir kt.) tyrinėti. Šioje publikacijoje pateikiama Upynos ir iš dalies Girdiškės katalikų bažnyčios parapijos archyvų iki 1940 m. sudėtis ir jo kaita.

Upynos bažnyčia, parapija ir archyvas. 1554 m. surašytame akte dėl Karšuvos valsčiaus bajorų žemės nuosavybės minimas „Upynos kelio laukas“ (*pole Upina reczki*). 1562 m. Karšuvos valsčiaus inventoriuje plačiau aprašytas didžiojo kunigaikščio Pilsūdų arba Upynos kaimas, kuriam priklausė 48 valakai dirbamos žemės, dar apie 10 valakų ganyklų ir kitų duomenų. Vėliau, XVII a., susiformavo atskira didžiojo kunigaikščio Upynos valda su dvaro pastatais, miesteliu, duodama valdyti įvairiems asmenims, kuri išbuvo valstybine iki 1855 m. 1633 m. Vladislovas Vaza Upynai suteikė teisę vieną kartą per savaitę (trečiadieniais) rengti turgus ir du kartus per metus (04-11, 11-01) – prekymečius. Upynos koplyčia (Kaltinėnų filija) mi-



Upynos bažnyčia su varpine ir šventoriaus vartais. 2015. Ernesto Vasiliausko nuotrauka

nima 1639 m., bažnyčia – 1688 m., kuri buvo Šilalės, o XVIII a. – Kaltinėnų filija, nuo 1804 m. įsteigus Girdiškės parapiją – šios filija. 1705 m. bažnyčia sudegė, 1706 m. atstatyta (XVIII–XIX a. inventoriuose ir istoriografijoje nurodoma ši steigimo data). 1834 m. rugpjūčio 28 d. kilus gaisrui bažnyčia vėl sudegė. Dabartinė – tradicinės architektūros medinė Upynos Švč. Mergelės Marijos Vardo bažnyčia pastatyta 1835–1836 m. Lėšų statybai skyrė dvaro nuomininkai Raseinių pavieto Pasienio teismo teisėjai Urbanavičiai ir Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolija¹. Varpai buvo atvežti iš uždarytos Raseinių karmelitų vienuolyno bažnyčios. Rekonstruota 1913 m. Tais pačiais metais vietos kurato kun. Ignoto Spudo (g. 1877 m., įšventintas 1900 m., Upynoje dirbo 1908–1918 m.)² pastangomis įkurtas Upynos cirklas su 2300 asmenų (Batakių dekanate), o 1926 m. – parapija (Kaltinėnų dekanate nuo 1924 m.). Dabar Upynoje gyvenantis klebonas nuo 1978 m. aptarnauja Upynos, Girdiškės ir Varsėdžių parapijas. Vertinga ir prie jos stovinti XIX a. varpinė bei šventoriaus akmeninė tvora (aptverta 1929 m.)

¹ Žr. Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyrius, (toliau – LNMMB RKRS), f. 108, b. 3, l. 20.

² Žr. Klemensas Lovčikas, *Upynos parapijos Švč. Mergelės Marijos Vardo bažnyčios istorija*: [Mašinraštis], 2010, l. 17.



Upynos bažnyčios šventoriaus naujieji vartai ir jų statytojai (iš kairės Antanas Viliušis, Aloyzas Kėdys, Antanas Jurgaitis, meistras Antanas Martišius, klebonas Jonas Kusas, Edmundas Kasputis, Anicetas Kasputis). 1973. Iš kun. Jono Kuso sudaryto albumo

su vartais³ (perstatyti 1973 m.). Apie bažnyčios varpus (1796) rašė Gintautas Žalėnas⁴, plačiau apie istoriją Kazys Misius, varpus – Povilas Šverebas, architektūrą – Liepa Griciūtė-Šverebienė⁵ ir kt.

2015 m. Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institute (KU BRIAI) buvo suskaitmeninti (Ernestas Vasiliauskas) Upynos Švč. Mergelės Marijos Vardo bažnyčios (38 knygos, segtuvai, iš viso 3267 lapai)⁶ ir Girdiškės Švč. Mergelės Marijos Snieginės bažnyčios (8 krikšto metrikų, mirties metrikų, jungtųjų ir kt. knygos, iš viso 867 lapai) archyvai (saugomi Upynos klebonijoje, skaitmeninės kopijos – KU BRIAI moksliniame archyve, LVIA (f. 1999, ap. 1, b. 77-82, 138-173)). Lietuvos nacionalinės

³ Vytenis Almonaitis, Junona Almonaitienė, *Šiaurės Karšuva: Keliautojo po Šilalės kraštą žinynas*, Kaunas: Keliautojo žinynas, 2014, p. 164–167; Kazys Misius, Romualdas Šinkūnas, *Lietuvos katalikų bažnyčios: Žinynas*, Vilnius: Pradai, 1993, p. 408; Liepa Griciūtė-Šverebienė [ir kt.], *Šilalės krašto bažnyčios: Istorija ir architektūra*, Klaipėda: Druka, Šilalės rajono savivaldybės viešoji biblioteka, 2016, p. 163; Danutė Mukienė, „Upyna“, in: *Žemaičių žemė*, Vilnius, 2010, Nr. 3, p. 16–18; Elmantas Meilus, *Žemaitijos kunigaikštystės miesteliai XVII a. II pusėje – XVIII a.: Raida, gyventojai, amatai, prekyba*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1997, p. 167.

⁴ Gintautas Žalėnas, „Varnių varpų liejykla“, in: *Menotyra*, Vilnius, 2011, t. 18, Nr. 1, p. 78.

⁵ Liepa Griciūtė-Šverebienė [ir kt.], *op. cit.*, p. 162–172.

⁶ Dalis knygų patalpinta: Lietuvos genealogijos ir heraldikos draugija: Virtualusis archyvas, in: <http://genealogija.lt/va/index.html>, (2016-10-18).

Martyno Mažvydo bibliotekos Retų knygų ir rankraščių skyriuje (LNMMB RKRS) saugoma nedidelė Upynos bažnyčios archyvo dalis (f. 108, b. 1–16; jį sudaro Žemaičių vyskupystės 1737–1879 m. (su protarpiais) potvarkių, raštų nuorašai bažnyčių valdymo, administravimo ir parapijiečių reikalais, tarp jų Motiejaus Valančiaus raštai lietuvių kalba dėl blaivybės skleidimo, keletas 1827–1886 m. Upynos bažnyčios vizitacijos aktų, bažnytinės žemės 1911? m. planas, Upynos kunigų 1844–1884 m. susirašinėjimas su Žemaičių dvasine konsistorija, pasaulietinėmis įstaigomis parapijos reikalais ir kt. paskiri dokumentai)⁷, o Šilalės r. civilinės metrikacijos skyriuje (ŠCMS) – 2 Upynos bažnyčios krikšto metrikų knygos su alfabetiniais sąrašais (viena krikšto metrikų knyga apima 1932-01-03 – 1938-04-27 laikotarpį su alfabetiniu 15 puslapių sąrašu, kita – 1939-01-01 – 1940-08-12 laikotarpį su alfabetiniu 5 puslapių sąrašu). 1802–1807, 1809–1827 m. krikšto metrikų knygos nuorašas saugomas LVIA (f. 669, ap. 1, b. 166).

1828 m. Upynos bažnyčios inventoriuje glaustai aprašytas archyvas – minima procesų knyga nuo 1738 m., 1738, 1748, 1761, 1757, 1765, 1771, 1821, 1827 m. inventoriai, 1769, 1764 m. Romos popiežiaus bulės ant pergamento (l. 6v), kurios dar minimos 1886 m. inventoriuje (l. 3v). Išsamesnių duomenų apie archyvo sudėtį aptinkame 1908 m. inventoriuje (l. 2v–3), kuriame minimi 1828, 1836, 1869, 1895, 1900, 1903 m. inventoriai, 1827, 1831, 1839, 1842, 1844, 1886, 1900 m. vizitacijos, 13 krikšto knygų nuo 1716–1736 m. su pertrūkiu iki 1774–1908 m., 8 mirties metrikų – 1761–1908 m. Tokia pat sudėtis nurodyta ir 1923 m. inventoriuje (l. 5v). Taigi iki šių dienų išlikusiame archyve trūksta 1828–1916 m. laikotarpio (8 vnt.) krikšto metrikų knygų, 1761–1775, 1828–1916 m. laikotarpių (6 vnt.) mirties metrikų knygų. Koks jų likimas – nėra žinoma. Upynos bažnyčios archyvas tyrėjams buvo žinomas ir anksčiau, jo medžiaga buvo panaudota rengiant įvairius lokalinės istorijos tyrimus (kraštotyrininkės Marijonos Čilvinaitės (1900–1995) – apie Upynos ir jos apylinkių senovę (žr. katalogą), Klemenso Lovčiko, Kazimiero Šetkaus – apie Vytogalos kaimą⁸, Ernesto Vasiliausko ir Kristinos Karošaitės – apie Ruibiškės ir Beržynės kaimus⁹ bei kt.). Medžiagą apie joje dirbusius kunigus surinko ir susistemino kraštiečių Marijona Čilvinaitė (žr. katalogą), kun. Jonas Kusas (1915–1944/1983) ir Klemensas Lovčikas (žr. katalogą).

⁷ <http://senas.lnb.lt/lnb/selectPage.do?docLocator=169&inlanguage=lt>, (2016-10-18).

⁸ [Klemensas Lovčikas, Kazimieras Šetkus], *Vytogala*, Utena: Utenos Indra, 2013.

⁹ Ernestas Vasiliauskas, Kristina Karošaitė, „Ruibiškės ir Beržynės kaimai prie Šunijos krantų“, in: *Gimtasai kraštas*, Kaunas, 2016, Nr. 1, p. 56–64.

Bažnyčios archyve yra gerai išlikusios 1738 m. liepos 22 d. įsteigtos Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolijos 5 knygos nuo 1771 m. 1850 m. inventoriuje nurodyta esant nuo 1738 m. (l. 3), o 1886 m. – minimos vos dvi 1803–1852 m. knygos (l. 3v), bylojančios apie paraprijos religinį gyvenimą. 1771–1802 m. knygoje yra šios brolijos narių sąrašai ir išmokos vadovui, vargonininkams, už mišias, vargšams ir pan. 1801–1851 m. knygoje nurodyta, kad brolijos globėju 1803 m. liepos 19 d. išrinkti Karšuvos pavieto tijūnas, Upynos laikytojas Juozas Slavočinskis ir jo žmona Joana iš Giniotų. Šioje knygoje pamečiui surašyti brolijos nariai. Tuo tarpu LNMMB RKRS saugomoje 1809–1857 m. brolijos knygoje surašytos įplaukos ir išlaidos, brolijos reglamentas. Čia rasime įrašą apie į bažnyčią 1854 m. gegužės 28 d. atgabentą Šv. Kryžiaus relikviją, išlaidas bažnyčios statybai, altorių restauravimui, dažymui ir kt.¹⁰ 1852–1864 m. narių sąrašai (susegti kartu su alfabetiniu 1828–1908 m. krikšto sąrašu) sudaryti filialisto Antano Bogušo (1804–1871), kuris Upynoje kunigavo 1852–1864 m., dalyvavo 1863–1864 m. sukilime¹¹, 1864 m. lapkričio 20 d. (gruodžio 2 d.) buvo suimtas ir išstremtas į Tobolską, kur ir mirė. Nėra 1865–1894 ir 1902–1935 m. laikotarpių knygu.

Vertingą bažnyčių archyvo dalį sudaro vadinamosios procesų (kursorių), gaunamų, siunčiamų raštų knygos. Iš Upynos bažnyčios archyvo išliko tik 2 procesų knygos (apimančios 1737–1778 ir 1850–1879 m. laikotarpius; LNMMB RKRS, f. 108-1–2) ir 2 gaunamų raštų knygos (apimančios 1887–1912 ir 1913–1949 m. laikotarpius). Senesniojoje, XVIII a., procesų knygoje dominuoja įvairūs Žemaičių vyskupų nurodymai dekanatams ir paraprijoms. Išskirtini 1738 ir 1770 m. vyskupo potvarkiai (remiantis Abiejų Tautų Respublikos (ATR) karaliaus dekretais) dėl krikščionių tarnystės žydams ribojimo (l. 3–3v, 77–78), kurie rodo antisemitinių nuotaikų sklaidimą tiek valdžios viršūnėse, tiek paprastų žmonių tarpe. Tai, žinoma, buvo susiję su augančia ekonomine konkurencija tarp žydų, bajorų ir miestiečių¹². Įdomus vyskupo Jono Dominyko Lopacinskio 1763 m. potvarkis dėl kovos su krikščionių „paviršutinišku pamaldumu“ (*powierchownemu naboženstwu*). Jo teigimu, vykdami į Šv. Mišias ir iš jų, tikintieji dažniau geria, netinkamai šneka, dainuoja ir šoka, vyrai ir moterys kartu nakvoja, o ne mąsto apie

¹⁰ LNMMB RKRS, f. 108, b. 3.

¹¹ Klemensas Lovčikas, *op. cit.*, l. 16.

¹² Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, „Žydai“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 804–805.

Dievo garbinimą. Pasitaiko atvejų, kad pasiėmę šautuvus kapinėse ar net bažnyčiose pradeda šaudyti, taip sukeldami pavojų sau ir aplinkiniams¹³. 1771 m. vyskupo rašte minimas ATR siautęs badas ir maras, kurio metu masiškai mirė žmonės (l. 79v–80). Reikia pastebėti, kad knyga nutrūksta staiga, nepasibaigus įrašui (l. 94v). Greičiausiai vėlesni, po 1778 m., įrašai buvo išplėsti.

Kalbant apie metrikų knygas, dėmesį atkreipia seniausia 1716–1736 m. krikšto metrikų knyga, kurioje registruoti Šilalės ir Kaltinėnų (archyvas neišliko, sudegė per 1988 m. bažnyčios gaisrą) parapijų įrašai bei 1774–1804 m. krikšto ir 1775–1799 m. mirties metrikų knyga, kurioje registruoti dalies Batakių (archyvas neišliko, spėjama, sudegė 1970 m. birželio 25 d. Batakių Šv. Onos bažnyčios gaisro metu)¹⁴, Nemaškčių, Kaltinėnų parapijų įrašai. Taigi Upynos bažnyčia XVIII a. iš dalies aptarnavo net 4 parapijas. Šiose knygose sukaupta vertinga informacija ne tik genealogijos tyrimams, bet ir kitiems klausimams nagrinėti – tarp jų ir apie regione vykusius migracinius procesus. Pavyzdžiui, 1774–1804 m. krikšto knygoje rasime į Girdiškę iš Prūsijos atsikėlusių vokiečių liuteronų vaikų krikšto įrašus: 1779-05-17 – Onos Justinos, t. Jonas Gomas (vok. Johann Gomm), m. Mariana Bracht (*Nmē Annam Justinam, Patris Joannis Hom, Matris Mariana Bracht, Legit: Conjug Luteranor Parentum de Witkubie*, l. 17); 1783-11-13 – Jokūbo Martyno, t. Jonas Gomas, m. Mariana Bracht (*Nmē Jacobum Martinum. Pat: Joannis Hum, mat: Mariana Brachtayti, Legitimor Conjug: Germanor Acatholicor de Girdyski*, l. 32) ir kt. Vėliau, XIX a. pradžioje (1811 m. revizija), tų pačių Gomučių (*Johan Hom Syn Krzysztofa*)¹⁵ aptinkame gretimame Paežerio kaime, kur Antano Gomo (Anton Gomm, 1894–1968) šeima išgyveno iki pat 1941 m. vokiečių tautybės asmenų repatriacijos pagal LTSR–Vokietijos sausio 10 d. gyventojų mainų sutartį. Kita dalis šios giminės šeimų pasklido po Lietuvą. Aptiksime duomenų ir apie apsikrikštijusius žydus iš Žakaimės (1779-06-13 – *Baptisaves Adultum ex Judaisimo Nmē Dominicum de Zakayme*, l. 20v). Metrikų knygos vertingos ir lietuvių asmenvardžių tyrėjams. Čia rasime itin retą Lietuvoje pavardę – *Gandras* (*Gondras*), fiksuotą 1816–1827 m. krikš-

¹³ LNMMB RKRS, f. 108, b. 1, l. 56–57.

¹⁴ Mindaugas Paknys, „Batakių Šv. Onos bažnyčia“, in: *Tauragės kraštas: istorija, kultūra, meno paminklai*, sudarytoja Dalia Klajumienė, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2007, p. 222; Edmundas Mažrimas, „Istorijos vingiais: Skaudvilės švento kryžiaus bažnyčia“, in: *Tauragės kurjeris*, 2015-08-08, in: <http://www.kurjeris.lt/Priedai/Tauragis/Istorijos-vingiais-Skaudviles-svento-kryziaus-baznycia>, (2017-01-05).

¹⁵ Lietuvos valstybės istorijos archyvas, (toliau – LVIA), f. 515, ap. 25, b. 380, l. 65.

to metrikų knygoje 1822–1825 m. Ruibiškės kaime (*Geđrata, Gondrowna, Gondrowa*, l. 53v, 63v, 73), ir čia aptinkama (z *Ganrdow, Gondrow, Гондровъ, Гендрас*) iki XIX a. antros pusės¹⁶. Tuo tarpu, pavyzdžiui, pavardė *Gandras* 1959 m. registruota tik Pagėgių, Šilutės ir Žygaičių apylinkėse¹⁷. Bajorai *Gondra (Gondro)* žinomi nuo 1569 m. Karšuvos valsčiuje, kur fiksuotas Andrejus Gandraitis (*Jędrzej Gondrajtis*), turėjęs 3 valakus žemės, besiribojančios su gretimomis bajorų Vaitkaičių ir Monkaičių valdomis; jie minimi ir vėliau 1621, 1667 m. (pavaldinių nebeturėjo)¹⁸. Kadangi ši bažnyčia iki pat 1913 m. buvo filijinė, metrikų knygų duomenys demografiniams procesams nagrinėti nepadedą – atspindi ne visumą, o tik minėtų 4 parapijų dalį. Dėl vardų ir pavardžių rašybos 1896 m. vasario 14 d. kursorijoje Nr. 195 parapijų administratoriams ir filialistams nurodyta, kad krikšto, santuokos ir mirties knygoje jokių būdu nebūtų keičiami vardai *Јосиф – į Јозефасъ, Анна – į Она, о Викентий Мачульскис* nerašytų *Винцентасъ Мачильскасъ* (l. 9v).

1827 m. Upynos bažnyčios inventorius (8 l.) saugomas LNMMB RKRS¹⁹. 1828 ir 1831 m. inventorių tekstai iš esmės atkartoja tai, kas surašyta 1827 m. inventoriuje, jį papildydami atskiromis detalėmis. 1828 m. Upynos inventoriuje aprašyta ne tik bažnyčia, bet ir filialistui priklausę 6 pastatai (gyvenamasis namas, klėtis, abarė, klojimas, daržinė, bravoras). Gyvenamasis namas (klebonija) vietos kunigo iniciatyva su dvaro pagalba pastatytas 1805 m.²⁰ Stogas dengtas šiaudais, per pirmąjį įėjimą patenkama į 4 kambarius eglinių lentų grindimis, yra 4 durys su geležiniais vyriais, skląščiais (klemkomis), priešingoje pusėje – sandėliukas, 4 nedidelės patalpos tarnams su durimis ant geležinių vyrių, skląščiais (klemkomis), 12 mažų langų, 9 su stiklais, 2 „švediškos“ krosnys (1 duonkepė priemenėje). Pastato išorė ir vidus apkaltas staliaus darbo tamsiomis lentomis, priekyje užtvėrta staliaus darbo statinių tvora. Klėtis su prieklėčiu naujai apdengtos šiaudais, durys ant geležinių vyrių, su 2 vidinėmis spynomis, grindys ir lubos lentinės, prieklėtyje langelis su stiklais, klėtyje 9 aruodai, iš ten mediniai laiptai į palėpę, joje dūrelės su geležiniais vyriais. Abarę (diendaržį tvartą) sudaro po vienu stogu pastatyti 3 tvartai ir 1 daržinė, priešais mažą naujų rąstų vežiminę, stogas naujai apdengtas šiaudais, 7 naujos durys, 3 iš jų staliaus

¹⁶ Ernestas Vasiliauskas, Kristina Karošaitė, *op. cit.*, p. 56–58, 63.

¹⁷ Aleksandras Vanagas, *Lietuvių pavardžių žodynas*, t. I: A–K, Vilnius: Mokslas, 1985.

¹⁸ Grzegorz Błaszczyk, *Herbarz szlachty źmudzkiej*, Warszawa: DIG, 2015, p. 174.

¹⁹ LNMMB RKRS, f. 108, b. 4.

²⁰ Tyrėjų klaidingai nurodyta 1885 m. statybos data (žr. Liepa Gričiūtė-Šverebienė [ir kt.], *op. cit.*, p. 166).



Upynos klebonija ir svirnas. 2015. Ernesto Vasiliausko nuotrauka

darbo, su geležiniais vyriais, skląščiais (klemkomis), ašlėmis (prabajais). Mažas klojimas su jauja – stogas šiaudinis, durys ant bėgūnų. Daržinė nauja, iš rąstų, su 2 įėjimais, stogas šiaudinis, durys ant bėgūnų. Už daržinės mažas bravoras su piekarnia (patalpa su duonkepe krosnimi), 2 durys ant bėgūnų, 1 stiklinis langelis; prie bravoro pristatyti 3 naujų rąstų tvartai, stogai šiaudiniai (l. 3). Toliau surašyti gyvuliai (2 jaučiai, 4 melžiamos karvės, 2 dvimečiai buliukai, 1 vienmetė telyčaitė, 4 senos avys, 4 jauni ėriukai, 1 senas arklys, 2 senos kiaulės, 2 dvimečiai meitėliai, 2 paršeliai, 2 žąsys, 1 žąsinas, 1 višta ir 2 gaidžiai), javų atsargos (6 statinės (soliankos²¹) rugių, 4 statinės įvairių rūšių miltų, 3 statinės miežių, 4 gorčiai sėmenų, 1 salyklo, 16 gorčių kruopų), mėsos atsargos (2 paltys lašinių (16,5 svarų; 1 svaras – 0,4 kg), 3 svarai meitėlio papildvės lašinių, 10 kumpių, 15 žąsų puselių, 6 meitėlių kumpiai, 2 meitėlių galvos), žemės ūkio padargai, virtuvės ir stalo įrankiai, kiti resursai (pavyzdžiui, 1 geležinė keptuvė, 3 svarai neverptų linų, 11 gorčių druskos, 3 svarai lajaus, 2 svirtys, 1 kubilas svirtis, 4 seni dideli ir maži kubilai, 1 duonkubilis, 2 kibirai, 6 medinės lėkštės, 10 medinių šaukštų, 1 senas vežimas ir kt.) (l. 3v–4). Taigi šis ir kiti inventoriai yra vertingi šaltiniai Upynos filialisto kasdieniam gyvenimui, mitybai tirti.

²¹ Statinė, vadinta „silkinė“ arba „solianka“, buvo 5 gorčių talpos.

Inventoriuje aprašytos ir bažnyčios kapinės – stačiakampio formos, nauja pjaustytų storų lentų tvora, su 2 dvivėriais staliaus darbo varteliais, su geležiniais vyriais, kabliukais, kairėje pusėje nuo didžiųjų bažnyčios durų – naujas didelis žaliai dažytas kryžius su stogeliu (minimas ir 1827 m. inventoriuje), jo viršuje ištiklinta Kristaus karste skulptūra, šalia jos dar 5 figūros, iš kurių 2 angelai dažyti ir paaukuoti, pačiame viršuje Šv. Apvaizdos akis, aplink bažnyčią yra pastatyta 14 Kryžiaus kelio stočių.

Taip pat šiame inventoriuje minima ir medinė špitolė – dvaro lėšomis pastatyta senosios vietoje. Jos viduje yra 4 didelės patalpos su koridoriumi per vidurį. Stogas šiaudinis, 10 durų ant medinių bėgūnų, 4 „švediškos“ krosnys, 8 stikliniai langai. Taip pat surašyti čia gyvenę 3 elgetos – Kazimieras Tomašauskas, Ona Tomašauskienė, Marijona Jankauskienė (l. 4). 1869, 1884, 1886 m. inventoriuose minimi 8 pastatai (senas gyvenamasis namas, klėtis (1862), abarė, kiaulidė, klojimas su džiovykla (1833), daržinė su vežimine (1862), daržinė šiaudams (1832), medinis rūsys (1862) ir 1863 m. statyta špitolė).

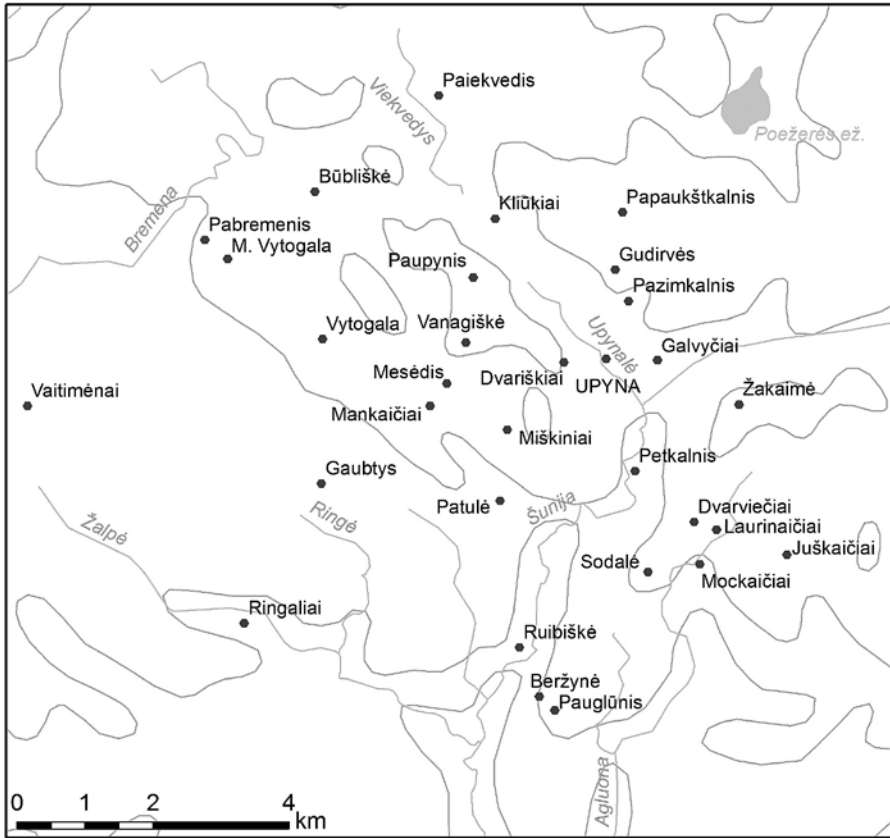
1869 m. išsamiau aprašytas gyvenamasis namas – senas [statytas 1805 m.], nuo pamato supuvęs, ilgis – 9,5 sieksnio, plotis – 4,5 sieksnio (tokie patys išmatavimai pateikiami ir kituose 1850–1908 m. inventoriuose), jame 11 langų, iš kurių 6,5 lango su geležiniais kabliukais, vyriais, rėmai ir stiklai seni, 12 durų su geležiniais kabliukais, vyriais, iš kurių 9 su sklėsčiais (klemkomis), 3 su vidinėmis spynomis, dar 3 durys su sklendėmis. Senas stogas šiaudinis; 2 priemenės – viena su lentų grindimis, kita išklota senomis plytomis. Nuo įėjimo per pagrindines duris kairėje namo pusėje yra 3 kambariai su lentų grindimis (beveik supuvusiomis), paskutinis kambarys visai be grindų. Dešinėje pusėje yra 3 kambariai, vidurinio grindys visai supuvusios. Taip pat yra sandėliukas be grindų. Visame name yra 2 krosnys, kairėje pusėje beveik sugriuvusi, dešinėje taip pat sena, kaminas pastatytas iš nedegtų plytų ir išvestas per stogą (l. 3). 1908, 1918, 1919 m. minima net 12 pastatų (gyvenamasis namas, klėtis, abarė (su 3 tvartais), kiaulidė su vištide, daržinė su vežimine, klojimas su džiovykla, daržinė šiaudams, akmeninis rūsys su medine viršutine konstrukcija, pirtis, malkinė, 1863 m. statyti namai bažnyčios tarnams (buvusi špitolė, – E. V.), prie jų tvarteliai su mažomis daržinėlėmis; fundacija – apie 40 dešimtinių (senovinis rusiškas žemės ploto vienetas, lygus 2400 kvadratinių sieksnių, t. y. 1,0925 ha) žemės (13 dešimtinių prie bažnyčios, medine tvora aptvertas vienas sklypas; 10 dešimtinių pievų; 2 dešimtinės sklypuose, nuo Upynos miestelio nutolusiuose per 1 varstą (1 varstas – 1,067 km) (l. 1–1v, 3v). Tiek pat žemės minima ir 1918, 1919 m. inventoriuose, o 1923 m. – 45 dešimtinės ir 1063 sieksniai.



„Mažoji“ kopyčia Vytogalos kaimo kapeliuose prie Upynos–Šilalės vieškelio, dešinėje pusėje. Kopyčia papuošta vainikais ir gėlėmis prieš Žolinę. 1939. (Šiaulių „Aušros“ muziejus, neg. 6079). Marijonos Čilvinaitės nuotrauka

Iš inventorių matyti, kad stalo įrankiai filialisto namuose buvo gana skurdūs. 1828 m. minima 10 medinių šaukštų, o 1850 m. filialisto Antano Bogušo tarnybos metu – 1 šakutė ir sena keptuvė (l. 4), 1869 m. – vėl 10 medinių šaukštų (l. 4), 1884 m. – 1 šakutė (l. 3v). Apskritai reikėtų pastebėti, kad Lietuvoje klebonijų sodybos iki šiol nesulaukė deramo tyrėjų dėmesio, į jų akiratį pateko tik XIX a. klebonijos ir špitolės²².

²² Marija Rupeikienė, „Parapijų trobesiai“, in: *Lietuvos architektūros istorija*, t. IV: *Lietuvos etninė architektūra nuo seniausių laikų iki 1918 m.*, sudarytoja Dalia Puodžiukienė, mokslinė redaktorė Nijolė Lukšionytė, Vilnius: Paveldas, 2014, p. 300–314.



Upynos parapijos gyvenvietės 1928 m. Sudarė Ernestas Vasiliauskas, Linas Tamulynas

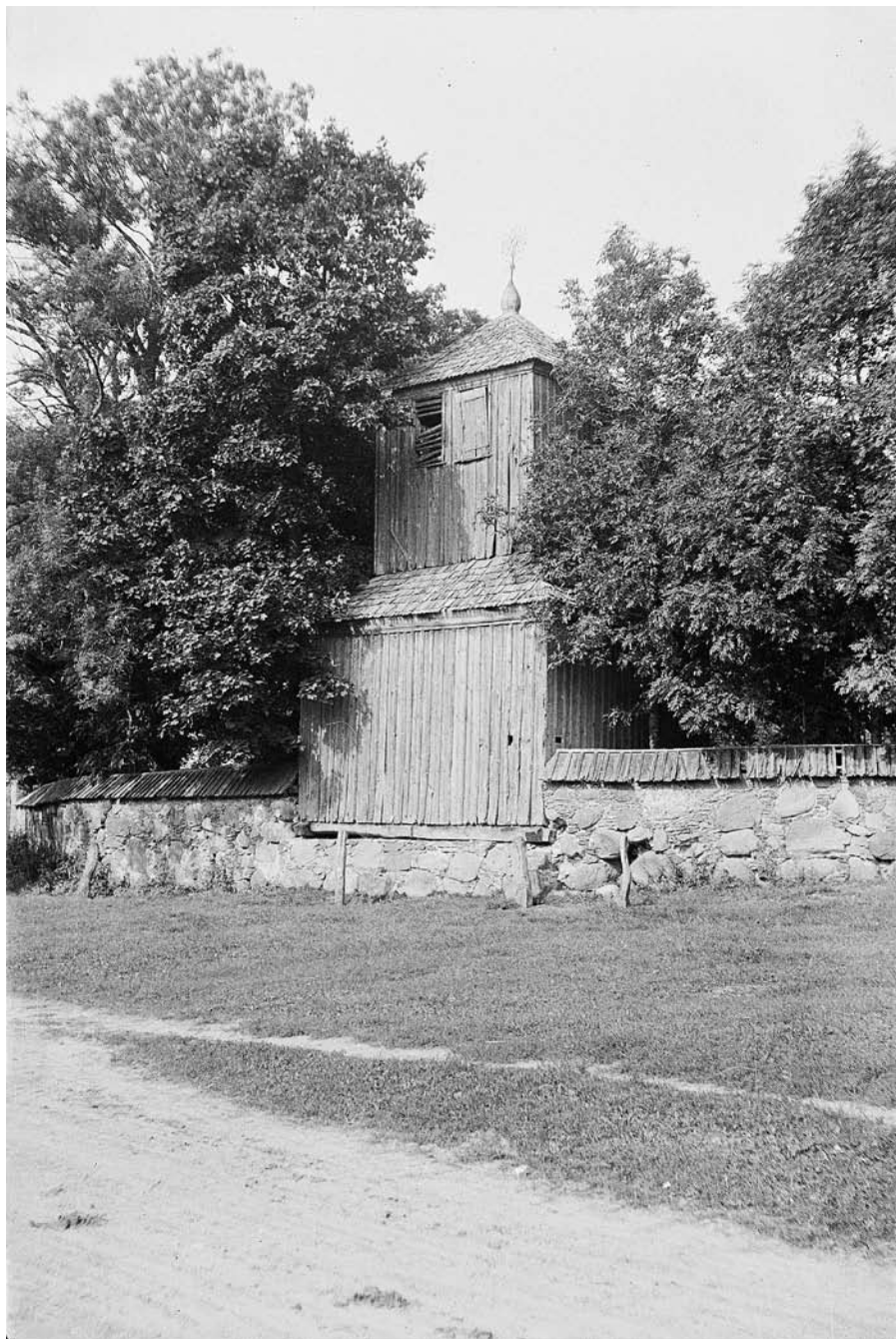
1913 m. sudaryto Upynos cirkulo statistinėse kaimų lentelėse rasime duomenų apie ūkių skaičių, jų ir šeimų dydį (iš viso 2346 „sielų“, 4428 dešimtinės žemės). 1913 m. įsake dėl cirkulo steigimo nurodytos priskirtos gyvenvietės: iš Girdiškės parapijos – Patulės, Žakaimės km. ir bjr., Paupynio, Būbliškės, Peledynės, Pabremenio km., Upynos mst., Upynos km., Galvyčių, Vytogalos, Mankaičių, Vanagiškės km. ir vnk., Miškinių, Kreikų, Sodulės, Beržynės km., Paaglūnio vnk., Petkalis, Kliūkių km., Papaukštkalnio vnk., Barakauskynės km., Kalvalių ūk., Gegužių vnk., Pazimkalnio, Gudirvės, Ruibiškės, Gaubčio, Ringalių km., Dvarviečių bjr., Pažalpio ūk., Laurinaičių pal., Šunijos vnk., iš Skaudvilės parapijos – Jurglaukio bjr., Žakaimės vnk., iš Šilalės parapijos – Vaitimėnų km. (eilės seka).

1923 m. inventoriuje pateiktas Upynos cirkulo gyvenviečių sąrašas: Upyna (mst.), Dvariškiai, Upyna (km.), Galvyčiai, Vytogala, Mankaičiai,

Vanagiškė, Miškiniai, Kreikai, Būbliškė, Peledynė, Pabremenis, Paupynis, Sodalė, Beržynė, Pauglūnis (nors pagal tuometinį administracinį suskirstymą Skaudvilės vls. 2 sodybos priskirtos Beržynei, 1 – Sodalėi), Petkalis, Kliūkiai, Papaukštkalnis, Pazimkalnis, Gudirvės, Ruibiškė, Pažalpis, Patulė, Žakaimė, Gaubtys, Ringaliai, Dvarviečiai, Medsėdis (Lietuvos koordinacių sistema – LKS 6146892.37 m / 399054.45 m), Juškaičiai, Jurglaukis, Vaitimėnai, Mockaičiai (eilės seka). Taip pat nurodyta, kad parapijoje yra 2216 katalikų ir 24 ne katalikai, 152 žydai, visi kalba lietuviškai, išskyrus keletą lenkiškai kalbančių šeimų (l. 2).

1928 m. parapijiečių sąrašė nurodytas toks gyvenviečių sąrašas: Upyna (mst.), Dvariškiai, Upyna (km.), Galvyčiai, Vytogala, Mankaičiai, Vanagiškė, Miškiniai, Kreikai, Būbliškė, M. Vytogala (buv. Peledynė, LKS 6148727.52 m / 395830.89 m), Pabremenis, Paupynis, Sodalė, Beržynė, Pauglūnis (LKS 6142079.85 m / 400639.70 m), Petkalis, Kliūkiai, Papaukštkalnis, Pazimkalnis, Gudirvės, Ruibiškė, Pažalpis, Patulė, Žakaimė, Gaubtys, Ringaliai, Dvarviečiai, Laurinaičiai, Medsėdis, Juškaičiai, Jurglaukis, Vaitimėnai, Mockaičiai, Paiekvedis (l. 61). Šį sąrašą lyginant su ankstesniais Girdiškės parapijos 1821–1846 m. sąrašais (žr. žemiau), matyti nemaži pokyčiai – išnyko nemažai užsienių (vienkiemių) ir kai kurių kaimų pavadinimai (vieni kaimai buvo apjungti su kitais), atsirado nauji, kartu pasikeitė kaimų teritorijos. Taigi šie dokumentai yra svarbus šaltinis gyvenviečių struktūrai ir vietovardžių kaitai pietvakarių Žemaitijos mikroregione XVIII–XX a. tirti.

Girdiškės bažnyčia, parapija ir archyvas. Petro Adamkavičiaus Girdiškės dvaras minimas 1562 m. Karšuvos valsčiaus inventoriuje. Adamkavičių giminė Girdiškės savininkais buvo iki XVIII a. pabaigos. Girdiškės pirmąją Šv. Jono Krikštytojo titulo bažnyčią 1781 m. pastatė paskutinis tos giminės atstovas – dvarininkas Jonas Adamkavičius. Ji veikė koplyčios teisėmis, buvo Batakių parapijos filija. Parapija įkurta 1804 m., tuo pačiu metu buvo įsteigtos parapijos kapinės, kurios 1890 m. aptvertos sukrautų akmenų tvora. 1853 m. veikė lietuviška parapiinė mokykla, kurią tais metais lankė 24 mokiniai. Apie 1896 m. buvo pradėta statyti nauja mūrinė bažnyčia. Jos statyba rūpinosi nuo 1894 m. čia klebonavęs Juozapas Čerkeliauskas (1857–1926). 1909 m. gruodžio 18 (31) d. senoji medinė bažnyčia sudegė. Pamaldos buvo perkeltos į kleboniją (dienomis) ir varpinę (šventadieniais). Dar neįrengtoje mūrinėje bažnyčioje 1912 m. sausio 29 (vasario 11) d. jau buvo pradėta melstis. Statyba rūpinosi kun. Čerkeliauskas, altorių įranga – kun. Kazimieras Gasčiūnas ir Kazimieras Andriukaitis. 1928 m. birželio



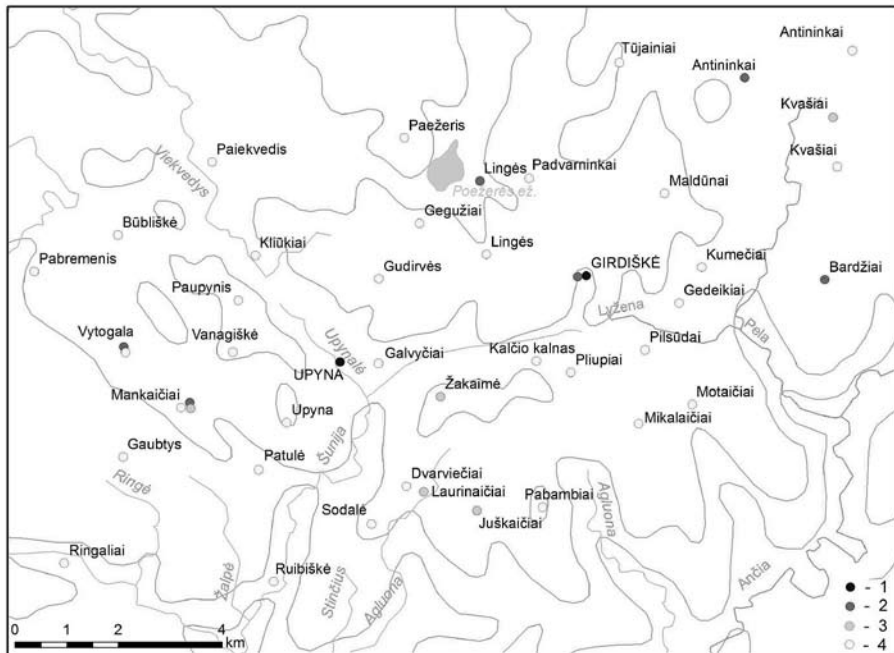
Senoji Girdiškės bažnyčios varpinė. 1948. (Šiaulių „Aušros“ muziejus, neg. 16401).
Marijonos Čilvinaitės nuotrauka

1–3 d. bažnyčią konsekravo Telšių vyskupas Justinas Staugaitis, jai suteiktas Švč. Mergelės Marijos Snieginės titulas – vienintelis toks Lietuvoje. Nuo 1978 m. bažnyčią aptarnauja Upynos klebonas²³.

Kalbant apie Girdiškės katalikų Švč. Mergelės Marijos Snieginės parapijos archyvą, reikia pažymėti, kad jis išlikęs dar blogiau – 6 knygos (nuo 1922 m.) saugomos Upynos klebonijoje, 2 knygos Lietuvos nacionalinio muziejaus (LNM) Etninės kultūros skyriuje (jos buvo saugotos senojoje varpinėje, 1988 m. ją griauinant ir buvo aptiktos; perdavė Klemensas Lovčikas, skaitmenino Ernestas Vasiliauskas), likusių likimas nėra žinomas. 1802–1827 m. krikšto metrikų knygos nuorašas saugomas LVIA (f. 669, ap. 1, b. 144), 1844 m. klebono valdos ūkiniai dokumentai su 1838 m. bažnyčios inventoriumi, 1834 m. „sielų“ revizija saugoma Kauno apskrities archyve (f. 525, ap. 23, b. 163).

Girdiškės parapijos ribas XIX a. pirmoje pusėje galima apibrėžti pagal vizitacijas ir parapijiečių sąrašus. 1821 m. vizitacijoje surašyti Girdiškės (*Girdyski*) dv., mst., Padvarninkų (*Podworniki*) kaimas (9 dūmai), Bardžių (*Bordzi*, Bijotų-Bardžių) dv. su Kumečių (*Kumecie*), Gedeikių (*Giedeykie*), Užsienių (*Użsienie*), Šybkiškių (*Szybkiszke*) kaimais (21 dūmas), Antininkų (*Antyniki*) dv. su to paties pavadinimo kaimu (9 dūmai), Kvašių (*Kwasze*) bajorkaimis su to paties pavadinimo kaimu (22 dūmai), Lingių seniūnijos dvaras su Lingių (*Lingie*), Tūjainių (*Tuiayni*), Patulės (*Patule*), Gegužių (*Gieguże*) (LKS 6149896.60 m / 402977.02 m) kaimais (45 dūmai), Paežerio (*Poieziory*) seniūnijos kaimas be dvaro (26 dūmai), Upynos seniūnijos su miesteliu, Upynos (*Upina*), Gudirvių (*Gudyrwie*), Galvyčių (*Galwicie*) kaimais (31 dūmas), Vytogalos seniūnija su dvaru, Vytogalos (*Witogala*), Kliūkių (*Kluki*), Būbliškės (*Bubliszkie*), Vanagiškių (*Wanagiszkie*), Paupynalės (Paupynio – *Paupinale*), Paiekvedžio (*Powikwicie*) kaimais (61 dūmas), Maldūnų (*Matdu-ny*) seniūnijos kaimas be dvaro (9 dūmai), Obelyno seniūnijos (*Starostwo Abelińskiego*) Ringalių (*Ryngale*), Pabremenio (*Pobremienie*), Gaubčio (*Gaubcie*), Pažalpio (*Pożolpie*) kaimai (15 dūmų), Mankaičių (*Mońkaycie*) dvaras su kaimu ir bajorkaimiu (9 dūmai), Laurinaičių (*Laurynaycie*) bajorkaimis (9 dūmai), Žakaimės (*Żakaymie*) bajorkaimis ir Šedbariškių (*Szadbaryszki*) apyrubis (8 dūmai), Juškaičių (*Juszkaycie*) bajorkaimis (2 dūmai), Pabambių (*Pabqambe*) kaimas (4 dūmai), Sodalės (*Sodale*), Dvarviečių (*Dwarwiece*), Ruibiškės (*Ruybiski*) kaimai ir Antgieždių (*Antgieżdy*) apyrubis (19 dūmų),

²³ Kazys Misius, Romualdas Šinkūnas, *op. cit.*, p. 400; Liepa Gričiūtė-Švėrebiienė [ir kt.], *op. cit.*, p. 49–60; Vytenis Almonaitis, Junona Almonaitienė, *op. cit.*, p. 159–162.



Girdiškės parapijos gyvenvietės 1821–1838 m.: 1 – miesteliai, 2 – dvarai, 3 – bajorkaimiai, 4 – kaimai, vienkiemiai. Sudarė Ernestas Vasiliauskas, Linas Tamulynas

Mikalaičių (*Mikolajcie*) kaimas su dvaru (5 dūmai), Motaičių (*Motajcie*) kaimas (3 dūmai), Pilsūdų (*Pilsudy*) kaimas (2 dūmai), Pliupių (*Plupy*) apyrbis (2 dūmai), Šaknynės (*Szakninia*) apyrbis (1 dūmas), Kalčio kalno (*Katciokanas*) apyrbis (1 dūmas), iš viso 317 dūmai²⁴.

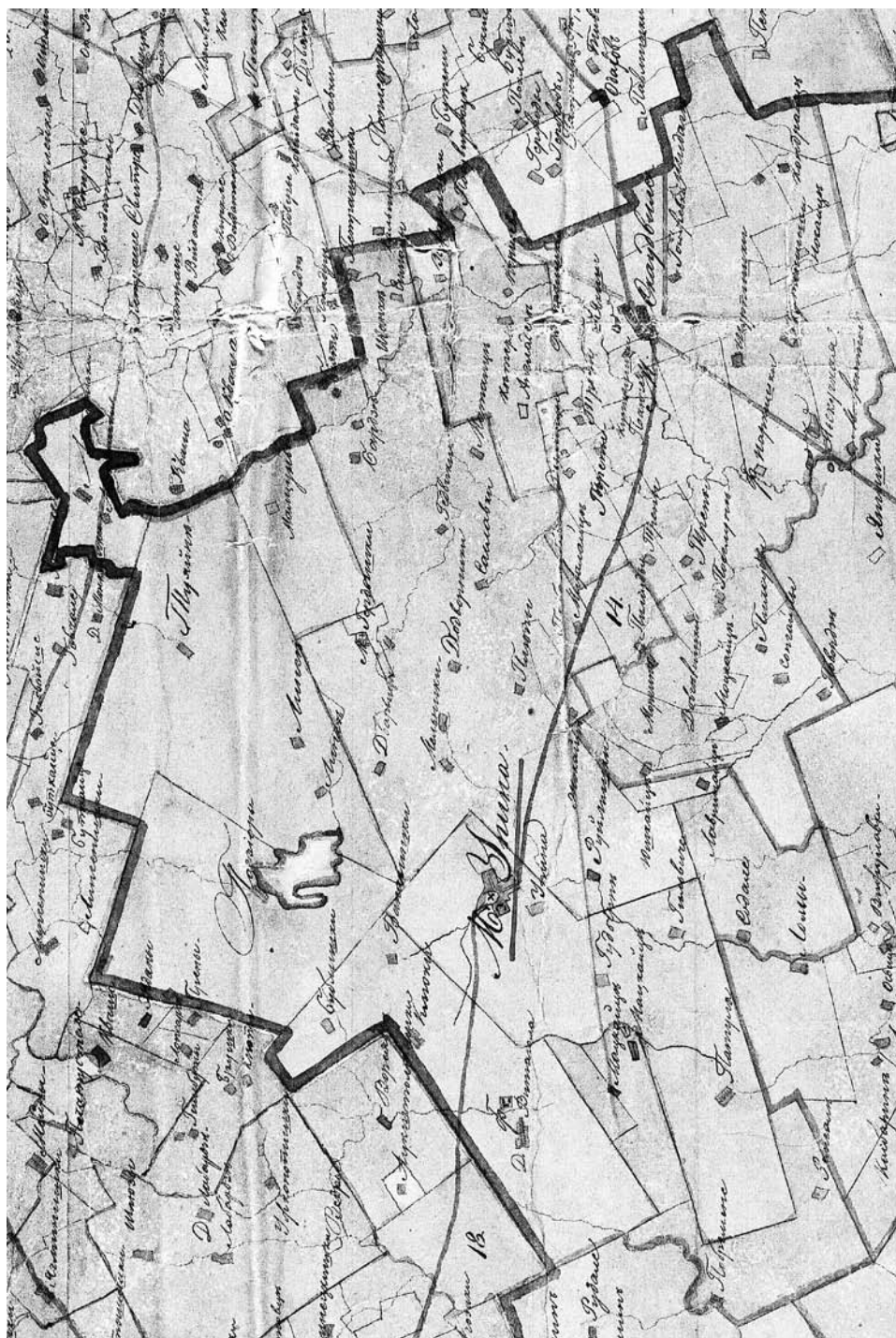
Tokios pat gyvenvietės tokia pačia seka pateikiamos ir 1838 m. inventoriuje²⁵. Šie šaltiniai svarbūs ir kitu aspektu – juose detalizuota šios parapijos ribose buvusi valstybinė (seniūnijų), privati (dvarų ir bajorkaimių) žemėvalda su priklausančiais kaimais, apyrbiais (vienkiemis, užsienis), nors kai kurių kaimų (pradedant Pabambiais) priklausomybė nenurodyta. Girdiškės parapijos gyvenvietės žemėvalda detalizuota 1841 m. Raseinių apskr. žemėlapyje (esama kai kurių netikslumų žymint kai kurias gyvenvietes)²⁶.

1839–1846 m. parapijiečių sąrašė (ant dokumento nurodyta 1846 m. data, tačiau kai kurie gimimų įrašai liudija, kad sąrašas sudarytas 1839 m.) gyvenvietės minimos eilės tvarka: Girdiškės mst., Maldūnų km., Klabų apyr.,

²⁴ LVIA, f. 669, ap. 2, b. 225, l. 445–445v.

²⁵ Kauno apskrities archyvas, (toliau – KAA), f. 525, ap. 23, b. 162, l. 20.

²⁶ KAA, f. I-66, ap. 5, b. 184.



Girdiskės ir Skaudvilės parapijų ribos su pažymėta valstybine, bažnytine ir privata žemėvalda. Raseinių apskr. 1841 m. žemėlapio fragmentas (Kauno apskrities archyvas, f. I-66, ap. 5, b. 184)

Antininkų km., Kvašių bjr. (Košiai I) ir kaimas (Košiai II), Cipkiškių, Kazokų km., Šaknynės apyr., Gedeikių km., Kumečių km., Daubos ir Palyženio km., Mikalaičių dv., Pilsūdų, Pliupių, Padvarninkų km. (LKS 6148099.14 m / 406552.65 m), Žakaimės bjr., Pabambių km., Juškaičių apyr., Laurinaičių bjr., Dvarviečių, Žadvainiškių, Melnikų (LKS 6147922.75 m / 403273.78 m), Dvyliškės, Sodalės, Beržynės (Bertynai), Patulės, Ruibiškės, Ringalių, Gaubčio km., Mankaičių dv., Vanagiškių apyr. (LKS 6146486.50 m / 399883.66 m), Vytogalos dv., Pabremenio, Būbliškės, Paupynalės (Paupynio), Kliūkių km., Paiekvedžio apyr., Miškinių apyr., Upynos mst., km. ir dv., Galvyčių, Gudirvių, Kalvalių, Paežerio, Tūjainių km., Lingės km. ir dv. (Lingės ferma), Girdiškės dv., Kalčio kalno apyr. (LKS 6146161.07 m / 405302.49 m), Antininkų dv. (dab. Palaimos km., LKS 6152749.95 m / 409154.16 m), Upynos filija, iš viso suregistruoti 1293 vyrai ir 1351 moterys (iš viso 2644)²⁷.

1838 m. surašyti 9 klebonijos pastatai – klebono namas, klėtis (statyta 1806 m.), abarė (tvartas), arklidė, vežiminė, klojimas su jauja, bravoras (statytas 1814 m.), 2 daržinės. Klebonija medinė, pailga, seniai statyta, ant mūrinio cokolio, šiaudiniu stogu, be kamino. Priemenė nuo virtuvės atskirta lentų siena. Durys į priemenę ir dar 2 durys su geležiniais skląščiais (klemkomis), kabliukais. Kairėje priemenės pusėje – troba (pagrindinė namo patalpa) su šoniniu alkieriumi (miegamasis kambarys, galinė patalpa), rūbine, 2 krosnimis, 7 langais (1 su langinėmis iš lauko pusės), 4 durimis, 3 iš jų su pakabinamomis spynomis, likusios geležiniu skląščiu (klemka) uždaromos. Grindys lentinės, lubos medinės, sienos tinkuotos (reikalingas remontas). Dešinėje priemenės pusėje yra troba su alkieriumi ir kamara, grindys lentinės, 4 langai su nedideliais stiklo gabaliukais (2 troboje, 1 alkieriuje, 1 mažas rūbinėje), 2 durys su pakabinamomis spynomis, žalių koklių krosnis. Už virtuvės, kairėje pusėje, tarnų troba su kamara, špižarne (pieninė kamara). Tarnų troboje yra 2 langai su mažais stiklo gabaliukais, kamaroje ir špižarnėje po 1 nedidelį langelį, žalių koklių krosnis. Kita krosnis – duonkepė su kaminiu, geležinė viryklė. Durys į trobą su skląščiu (klemka), į kamara su geležine ašele, į špižarnę su vidine spyna. Visame pastate durys su geležiniais vyriais. Pastatas netinkamas gyventi, reikalingas remontas. Klėtis 1806 m. klebono Motiejaus Vaitkevičiaus statyta iš rąstų, su 2 patalpomis (altanais) šonuose. Durys staliaus darbo, su geležiniais vyriais, vidinėmis spynomis, palėpėse po 1 langą su geležiniais vyriais, kabliukais, langinėmis, kitoje palėpėje – mažas langelis. Iš viso 10 dvigubų aruodų, laiptai į

²⁷ LVIA, f. 605, ap. 8, b. 68, l. 163–187.

palėpę, joje 2 langeliai, durys su geležiniais vyriais ir kabliukais. Stogas senas, dengtas šiaudais, sienoms ir pamatui reikalingas remontas. Abarė (diendaržinis tvartas) su arklide, vežimine – pailgos formos, 4 skyrių, rąstinė, ant akmeninių pamatų, dvigubos lauko durys su geležiniais vyriais, iš vienos pusės viengubi įvažiuojamieji vartai ant bėgūnų, stogas šiaudinis, reikalingas pakeisti. Klojimas su jauja iš eglinių lentų, seniai statytas, iš abiejų šonų durys, krosnis iš plytų, virš lubų džiovykla, lauko durys į jaują kitoje pusėje, ant medinių bėgūnų, būtinas remontas. Bravoras statytas to paties klebono 1814 m. ant sumestų akmenų, durys į priemenę iš lauko pusės, iš vienos pusės su geležiniais vyriais, priemenėje dar 2 durys į trobą ir kamarą ant bėgūnų, stogas šiaudinis; bravoro šone pristatyti 2 tvarteliai su durimis. Daržinė arba stoginė ant stulpų, sienos išpintos vytelėmis, stogas šiaudinis. Surašytas turtas, sukauptų javų kiekiai (12 pūrų rugių, 5 pūrai avižų, 12 gorčių žirnių, 1 pūras grikių, 1 pūras linų sėmenų, 12 gorčių kviečių). Aprašyta ir 1807 m. statyta špitolė²⁸.

1 lentelė. Upynos ir Girdiškės parapijų archyvo metrikų knygos bažnyčioje, Lietuvos valstybės istorijos archyve (LVIA), Lietuvos nacionaliniame muziejuje (LNM) (2015), Šilalės r. civilinės metrikacijos skyriuje (ŠCMS) ir jo sudėtis 1908, 1923 m.

Data	Krikšto metrikų knygos	Ikivedybinių apklausų knygos	Jungtvių registracijos knygos	Mirties metrikų knygos	Iš viso
Upynos bažnyčia					
1908 m.	1716–1736, 1774–1908 m. – 13 vnt.	–	–	1761–1908 m. – 8 vnt.	21
1923 m.	1716–1736 m. ir nuo 1774 m.: 1716–1828 m. – lotynų k., 1829–1848 m. – lenkų k., nuo 1849 m. – rusų k.	1913–1921 m. – rusų k.	1913–1921 m.	nuo 1761 m.: 1761–1828 m. – lotynų k., 1829–1848 m. – lenkų k., nuo 1849 m. – rusų k.	
2015 m.	1716–1736 m. 1774–1804 m. 1779–1803 m. 1803–1816 m. 1816–1827 m. 1912–1920 m.	1913–1921 m.	1917–1919 m. 1922–1929 m. 1929–1937 m.	1775–1799 m. 1800–1827 m. 1903–1913 m. (juodraštis), 1917–1940 m. 1940–1959 m.	16

²⁸ KAA, f. 525, ap. 23, b. 162, l. 18v–19.

	(juodraštis), 1917–1931 m. 1917–1931 m. (sąrašas)*, 1920–1925 m.				
LVIA	1802–1807 m. 1809–1827 m.	–	–	–	1
ŠCMS	1932–1938 m. 1939–1940 m.	–	–	–	2
Girdiškės bažnyčia					
2015 m.	1931–1939 m. 1939–1947 m. 1942 m.*	–	1922–1930 m.	1940–1948 m.	5
LVIA	1802–1827 m.	–	–	–	1
LNM	–	1860–1868 m.	–	–	1

* Tai viena Girdiškės bažnyčios knyga kat. Nr. 3 – Krikšto metrikų ir sąrašo knyga (Upynos sąrašas apima 1917–1931 m. laikotarpį, Girdiškės metrikos apima 1942 m. laikotarpį).

Publikacija

UPYNOS BAŽNYČIOS ARCHYVO KATALOGAS

Krikšto metrikų knygos

1. Krikšto metrikų knyga (*Upina do Girdyszek należącego Chrztu z 1716–1736*). Apima 1716–1736 m. laikotarpį, Kaltinėnų, Šilalės parapijas (Upynos filijinė bažnyčia). Viršelis kietas, popierinis, pilkos spalvos. Knygos gale yra raudonos spalvos apskritas lako antspaudas. Numeruoti 53 lapai, gale įrištas 1 krikšto įrašo lapelis. Formuliaras, įrašai – lotynų kalba.

2. Krikšto metrikų knyga (*Upina filia Chrztu z 1774–1804. Umartych z 1775–1799 do par. Girdyskiey*). Apima 1774–1804 m. krikšto ir 1775–1799 m. mirties laikotarpius, Batakių, Nemakščių, Kaltinėnų parapijas (Upynos filijinė bažnyčia). Viršelis kietas, aptrauktas rudos spalvos oda. Knygos gale yra raudonos spalvos apskritas lako antspaudas. Numeruoti 76 lapai. Formuliaras, įrašai – lotynų kalba.

3. Krikšto metrikų knyga (*Chrztu Upiny filia z 1779 do 1803. do Girdyszek*). Apima 1779–1803 m. laikotarpį, Kaltinėnų parapiją (Upynos filijinė bažnyčia). Viršelis minkštas, popierinis, pilkos spalvos. Knygos gale yra raudonos spalvos apskritas lako antspaudas. Numeruotas 91 lapas. Formuliaras, įrašai – lotynų kalba.

4. Krikšto metrikų knyga (*Upina filia Chrztu z 1803=1816 do par. Girdyskiey*). Apima 1803–1816 m. laikotarpį, Kaltinėnų ir Girdiškės (nuo 1804 m.) parapijas (Upynos filijinė bažnyčia). Viršelis kietas, popierinis, pilkos spalvos. Knygos gale yra raudonos spalvos apskritas lako antspaudas. Numeruoti 82 lapai. Formuliaras, įrašai – lotynų kalba.

5. Krikšto metrikų knyga (*Upina filia Chrztu z 1816=1827 do par. Girdyskiey*). Apima 1816–1827 m. laikotarpį. Viršelis kietas, popierinis, rudos spalvos. Knygos gale yra raudonos spalvos apskritas lako antspaudas. Numeruoti 94 lapai. Formuliaras, įrašai – lotynų kalba.

6. Krikšto metrikų sąsiuvinis (*Krikštas 1912–1920*). Apima 1912–1920 m. laikotarpį. Viršelis kietas, popierinis, rudos spalvos. Nenumeruoti 78 lapai. Įrašai – rusų kalba.

7. Krikšto metrikų knyga (*Geburts- und Taufregister. Liber natorum baptisorum ecclesiae gimus nuo 1925 m. sausio 25 d. iki 1931 m. rugsėjo 8 d. der romisch katholischen Kirchen (Kultus) gemeinde in Upina Kries Skaudwile*). Apima 1917–1931 m. laikotarpį. Viršelis kietas, kartoninis, juodos spalvos. Numeruota 300 lapų. Formuliaras – lotynų, vokiečių, lietuvių kalbomis, įrašai – lotynų, lietuvių kalbomis.

8. Krikšto metrikų knyga (*Upynos bažnyčios apkrikštytųjų metrikų 1920 m. sauis – 1925 m.*). Apima 1920–1925 m. laikotarpį. Viršelis kietas, kartoninis, rudos spalvos. Numeruoti 66 lapai (prirašyta l. 1–60). Formulias, įrašai – lietuvių kalba.

9. Krikšto metrikų alfabetinis sąrašas (*Алфавитъ родившихся от 1849 года Упинскаго филиальнаго костела*). Apima 1828–1908 m. laikotarpį. Gale – Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolijos narių sąrašai, apima 1852–1864 m. laikotarpį. Viršelis kietas, kartoninis, melsvos spalvos, nugarėlė aptraukta ruda oda. Nenumeruoti 154 lapai. Įrašai – rusų, lenkų kalbomis.

10. Krikšto metrikų alfabetinio sąrašo sąsiuvinis. Apima 1912–1931 m. laikotarpį. Aukų sąrašas apima 1926–1930 m. laikotarpį. Viršelis kietas, kartoninis, rudos spalvos. Numeruota 115 lapų (prirašyta l. 1–50v). Formulias ir įrašai – lietuvių kalba.

Ikivedybinių apklausų knygos

11. Ikivedybinių apklausų knyga (*Книга для записи предбрачныхъ показаніи Тельшевской Самогитской Епархіи Гир... прихода Упинской филии*). Apima 1913–1921 m. laikotarpį. Viršelis popierinis, rudos spalvos. Knygos gale yra tamsiai raudonos spalvos apskritas lako antspaudas. Numeruoti 83 lapai (prirašyta l. 1–79). Formulias – rusų kalba, įrašai – rusų, lietuvių kalbomis.

Jungtvių metrikų knygos

12. Jungtvių registracijos knyga (*Register der Eheschliessungen. Liber copulatorum ecclesiae der römisch katholischen Kirchen-(Kultus-) Gemeinde in Upina, Kries Skaudwile*). Apima 1917–1919 m. laikotarpį. Viršelis kietas, kartoninis, juodos spalvos. Numeruota 150 lapų (prirašyta l. 1–18). Formulias ir įrašai – vokiečių, lotynų kalbomis.

13. Jungtvių registracijos knyga (*Upynos bažnyčios jungtvių protokolų knyga nuo 1922 m. iki 1929 m.*). Apima 1922–1929 m. laikotarpį. Viršelis kietas, kartoninis, juodos spalvos. Knygos gale yra raudonos spalvos apskritas lako antspaudas. Numeruoti 96 lapai (prirašyta l. 1–95). Formulias ir įrašai – lietuvių kalba.

14. Jungtvių registracijos knyga (*Upynos bažnyčia jungtvių užrašai 1929-05-05 – 1937-05-09*). Apima 1929–1937 m. laikotarpį. Viršelis kietas, kartoninis, juodos spalvos. Knygos gale yra raudonos spalvos apskritas lako antspaudas. Numeruota 80 lapų. Formulias ir įrašai – lietuvių kalba.

Laudat IESU Christum

Roku 1738 miesiąca Julii d 22
 w Prowadzone Bractwo Szkaplerza
 S. do Koscioła Upiniskiego przez
 W. P. Jara Sylwestrowicza Star. Upinigo.
 Introdukowane przez S. Kacimierza Pupa-
 wuskiego, wyprawione: Znadaniem Indulgen-
 ciami w tybzio Roku od w. Bogu Skarpi-
 wielobniez przez Smi. d. Filipa od Swiętego
 Nikotaja Karmolity Generata w Kę-
 mie Rezydujacego, w. 1730

Co w. p. g. h. o. p. m. i. e. n. o. m. a. p. m. i. d. i. e. u. y
 S. u. b. i. c. i. o. r. o. m. p. o. p. z. u. p. o. t. n. i. e. p. o. z. w. a.
 s. a. z. i. e. l. A. n. o. e. t. d. u. b. s. u. p. r. a.

S. i. z. B. r. a. c. t. w. o. S. z. k. a. p. l. e. r. z. a. w. e. d. u. g. s. w. e. g. o. o. f. f. i. -
 c. i. u. m. t. a. k. i. l. m. i. e. i. p. o. w. i. n. n. o. S. k. a. p. l. e. r. z. a.
 P. r. o. t. e. c. t. o. r. B. r. a. c. t. w. a. S. C. a. n. t. o. r. d. o. K. o. s. c. i. o. l. a. S. P.
 P. r. a. e. o. r. C. a. n. t. o. r. d. o. K. o. s. c. i. o. l. a. S. P.
 P. o. l. o. K. a. r. d. i. S. t. u. g. a. d. o. O. t. t. a. w. a.
 P. r. o. k. u. r. a. t. o. r. S. t. u. g. a. d. o. O. t. t. a. w. a.
 M. a. r. s. h. a. l. k. C. h. o. r. a. z. C. r. u. c. i. f. e. r.

Škaplieriaus brolijos 1771–1802 m. knygos puslapis

Mirties metrikų knygos

15. Mirties metrikų knyga (*Liber mortuorum Ecclesiae filialis Upinensis 1800–1827 do Girdyskiey*). Apima 1800–1827 m. laikotarpį, Kaltinėnų ir Girdiškės (nuo 1804 m.) parapijas (Upynos filijinė bažnyčia). Viršelis minkštas, popierinis, pilkos spalvos. Knygos gale yra raudonos spalvos apskritas lako antspaudas. Numeruotas 61 lapas. Formulias ir įrašai – lotynų kalba.

16. Mirties metrikų sąsiuvinis – juodraštis. Apima 1903–1913 m. laikotarpi. Viršelis popierinis, kietas. Nenumeruota 110 lapų. Įrašai – rusų kalba.

17. Mirties metrikų knyga (*Sterberegister. Liber mortuorum ecclesiae nuo 1917 m. sausio 6 d. iki 1940 m. VIII 8 d. der romischen-katholischen Kirchen-(Kultus) Gemeinde in Upino Kreis Skaudwile*). Apima 1917–1940 m. laikotarpi. Viršelis kietas, juodos spalvos. Numeruota 200 lapų (prirašyta l. 1–199). Formulias – vokiečių kalba, įrašai – lietuvių kalba.

18. Mirties metrikų knyga (*Mirimo metrikų knyga nuo 1940 iki 1959 m.*). Apima 1940–1959 m. laikotarpi. Viršelis kietas, kartoninis, žalios spalvos. Numeruota 150 lapų. Formulias, įrašai – lietuvių kalba.

Brolijų knygos

19. Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolijos narių sąrašų knyga. Apima 1771–1802 m. laikotarpi. Viršelis pusketis, rudos spalvos odos. Nenumuoti 77 lapai. Įrašai – lotynų, lenkų kalbomis.

20. Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolijos narių sąrašų knyga (*Liber confraternitatis sacratissimi Scapularis B.V. Mariae de monte Carmelo. 1803–1851*). Apima 1803–1851 m. laikotarpi. Viršelis popierinis, žalios spalvos. Nenumeruota 80 lapų. Formulias – lotynų kalba, įrašai – lenkų kalba.

21. Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolijos narių sąrašų knyga. Apima 1895–1901 m. laikotarpi. Viršelis popierinis, pilkos spalvos. Nenumuoti 46 lapai (prirašyta l. 1–9). Įrašai – lenkų kalba.

22. Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolijos narių knyga (*Škaplieriaus brolijos narių knyga*). Apima 1936–1949 m. laikotarpi. Viršelis kietas, juodos spalvos. Numeruota 120 puslapių (prirašyta p. 1–34). Formulias, tekstas – lietuvių kalba.

23. Gyvojo Rožančiaus brolijos sąsiuvinis (*Upynos bažnyč. Gyvojo Rožančiaus Brolijos 1925 m.*). Apima 1925 m. laikotarpi. Viršelis minkštas, juodos spalvos. Numeruota 40 lapų (prirašyta l. 1–12). Formulias, tekstas – lietuvių kalba.

24. Gyvojo Rožančiaus brolijos narių knyga (*Rožančiaus brolijos narių knyga*). Apima 1928–1949 m. laikotarpi. Viršelis minkštas, juodos spalvos. Numeruota 120 puslapių (prirašyta p. 1–23). Formulias, tekstas – lietuvių kalba.

Kursorijų (gaunamų), siunčiamų raštų knygos

25. Gaunamų (kursorijų) raštų knyga (*Книга для входящихъ бумагъ Упинской филии отъ 1887 г.*). Apima 1887–1912 m. laikotarpi. Raštai siųsti

Batakių dekanato dvasininkams iš Telšių (Žemaičių) Romos katalikų vyskupijos dvasinės konsistorijos ir vyskupo, Romos popiežiaus, Rusijos raudonojo kryžiaus draugijos, vidaus reikalų ministro, Centrinio statistikos komiteto, Kauno gubernijos valdybos, Raseinių apskr. bajorų vadovo ir kt. Viršelis kietas, kartoninis, rudos spalvos. Numeruoti 94 lapai (prirašyta l. 1–93). Formuliaras – rusų kalba, įrašai – rusų, lotynų, lenkų, lietuvių kalbomis.

26. Gaunamų (kursorijų) raštų knyga (*Консиссторские указы и епископские циркуляры. 1913 г.*). Apima 1913–1949 m. laikotarpį. Raštai siūsti Batakių dekanato dvasininkams iš Telšių (Žemaičių) iš Telšių (Žemaičių) Romos katalikų vyskupijos dvasinės konsistorijos ir vyskupo, vidaus reikalų ministro, Lietuvių draugijos komisijos ir kt. Viršelis kietas, kartoninis, juodos spalvos. Numeruota 130 lapų (prirašyta l. 1–28, 129v). Formuliaras – rusų kalba, įrašai – rusų, lotynų, lietuvių kalbomis.

27. Siunčiamų raštų registravimo sąsiuvinis (*Упынос парapijos сиунчiamų jų рашту регистрациjos knyga 1899–1909*). Apima 1899–1909 m. laikotarpį. Raštai siūsti Batakių dekanato parapijoms, Raseinių apskrities valsčių valdyboms. Viršelis kietas, kartoninis, rudos spalvos. Numeruoti 57 lapai (prirašyta l. 1–56). Formuliaras – lietuvių kalba, įrašai – rusų kalba.

28. Siunčiamų raštų registravimo sąsiuvinis (*Сиунчiamų рашту регистрациja 1908–1910*). Apima 1908–1910 m. laikotarpį. Raštai siūsti Batakių dekanato parapijoms, Raseinių apskrities valsčių valdyboms. Viršelis minkštas, popierinis, žalios spalvos. Numeruoti 42 lapai. Formuliaras – lietuvių kalba, įrašai – rusų kalba.

Vizitacijos, inventoriai

29. Inventorius (*Inwentarz kościola filialnego Upińskiego z roku 1828*). Apima 1828 m. laikotarpį. Viršelis popierinis, kreminės spalvos. Numeruoti 8 lapai (prirašyta l. 2–7). Formuliaras ir įrašai – lenkų kalba.

30. Inventorius (*Inwentarz kościola filialnego Upińskiego w parafii Girdyskiey położonego z roku 1830*). Apima 1830 m. laikotarpį. Viršelis popierinis, kreminės spalvos, viršutinis išplėštas. Numeruoti 6 lapai. Formuliaras ir įrašai – lenkų kalba.

31. Inventorius (*Inwentarz filialnego Upińskiego kościola 1850 roku*). Apima 1850 m. laikotarpį. Viršelis popierinis, tapetinis (su gėlytėmis). Numeruoti 4 lapai (l. 1–2 apiplyšę), perrišti siūlu, su apskritu raudono lako antspaudu. Formuliaras ir įrašai – lenkų kalba.

32. Inventorius (*Инвентарь Упинскаго Римско католическаго филиалнаго костела. Составленъ 1869 года*). Apima 1869 m. laikotarpį. Viršelis

popierinis. Numeruoti 4 lapai, perrišti siūlu, su apskritu raudono lako antspaudu. Formulias ir įrašai – rusų kalba.

33. Inventorius (*Инвентарь Унинскаго Римско-католическаго филияльнаго костела въ Гирдышскомъ приходъ составленный въ 1884 году*). Apima 1884 m. laikotarpį. Viršelis popierinis. Numeruoti 5 lapai (prirašyta 4 l.), perrišti siūlu, su apskritu raudono lako antspaudu. Formulias ir įrašai – rusų kalba.

34. Inventorius (*Инвентарь Унинскаго Римско-католическаго филияльнаго костела въ Гирдышскомъ приходъ составленный въ 1886 году*). Apima 1886 m. laikotarpį. Viršelis popierinis. Numeruoti 5 lapai, perrišti siūlu, su apskritu raudono lako antspaudu. Formulias ir įrašai – rusų kalba.

35. Inventorius (*Инвентарь Унинскаго Римско-католическаго филияльнаго костела Гирдышскаго прихода составленный въ 1908 году*). Apima 1908 m. laikotarpį. Viršelis popierinis. Numeruoti 4 lapai, perrišti siūlu, su apskritu raudono lako antspaudu. Formulias ir įrašai – rusų kalba.

36. Inventorius (*Upynos bažnyčios inventorius, surašytas priimant kun. J. Pu-leškiui nuo kun. Ign. Spudo 1918 m. lapkričio 12 d.*). Apima 1918 m. laikotarpį. Viršelis popierinis. Numeruoti 4 lapai, perrišti siūlu, su apskritu raudono lako antspaudu. Formulias ir įrašai – lietuvių kalba.

37. Inventorius (*Upynos bažnyčios inventorius 1919*). Apima 1919 m. laikotarpį. Viršelis popierinis. Numeruoti 5 lapai (prirašyta 4 l.). Formulias ir įrašai – lietuvių kalba.

38. Inventorius (*Žemaičių vyskupija. Batakių dekanato Upynos bažnyčios inventorius*) su vėlesniais įrašais. Apima 1923–1934 m. laikotarpį. Viršelis popierinis. Numeruoti 24 lapai (prirašyta l. 1–9), perrišti siūlu, su apskritu raudono lako antspaudu. Formulias ir įrašai – lietuvių kalba.

39. Vizitacija (*Kaltinėnų dekanato pažymėjimas apie Upynos parapijos stovį 1929 m.*). Apima 1929 m. laikotarpį. Viršelis popierinis. Numeruoti 5 lapai. Formulias ir įrašai – lietuvių kalba.

40. Vizitacija (*Kaltinėnų dekanato pažymėjimas apie Upynos parapijos stovį 1930 m.*). Apima 1930 m. laikotarpį. Viršelis popierinis. Numeruoti 5 lapai. Formulias ir įrašai – lietuvių kalba.

41. Vizitacija (*Kaltinėnų dekanato pažymėjimas apie Upynos parapijos stovį 1931 m.*). Apima 1931 m. laikotarpį. Viršelis popierinis. Numeruoti 5 lapai. Formulias ir įrašai – lietuvių kalba.

42. Vizitacija (*Kaltinėnų dekanato pažymėjimas J. E. Telšių vyskupui apie Upynos parapijos stovį 1931 m.*). Apima 1931 m. laikotarpį. Viršelis popierinis. Numeruoti 5 lapai. Formulias ir įrašai – lietuvių kalba.

43. Vizitacija (*Kaltinėnų dekanato pažymėjimas apie Upynos parapijos stovį 1935 m.*). Apima 1935 m. laikotarpį. Viršelis popierinis. Numeruoti 5 lapai. Formuliaras ir įrašai – lietuvių kalba.

44. Inventorius. Apima 1973 m. Sąsiuvinis, 12 languotų lapų. Tekstas – lietuvių kalba.

Kitos

45. Sąrašas norinčių priklausyti Upynos cirkului 1913 m. (*Списокъ жителей Гурдиского и др. приходовъ, желающимъ принадлежать къ Упинскому циркулу*). Viršelis popierinis. Numeruota 13 lapų. Formuliaras ir tekstas – rusų kalba.

46. Parapijiečių sąrašų knyga (*Statystika 1928 m.*). Apima 1928 m. laikotarpį. Parapijiečių sąrašai sudaryti pagal kaimus, gale yra jų sąrašas (l. 61). Viršelis kietas, juodos spalvos. Numeruota 100 lapų (prirašyta l. 1–61). Formuliaras, įrašai – lietuvių kalba.

47. Aukų knyga (*Книга для записыванія пожертвованныхъ предметовъ Упинскому филиальному костелу*). Apima 1887–1922 m. laikotarpį. Viršelis kartoninis, rudos spalvos. Numeruoti 46 lapai (prirašyta l. 1–4). Formuliaras – rusų kalba, tekstas – rusų, lietuvių kalbomis.

48. Pirmosios šventosios Komunijos sąsiuvinis (*Pirmoji šv. Komunija 1925–1937*). Apima 1925–1937 m. laikotarpį. Viršelis popierinis, juodos spalvos. Numeruoti 32 lapai. Formuliaras, tekstas – lietuvių kalba.

49. Sutvirtinimo sakramentą gavusiųjų sąrašų sąsiuvinis (*Sutvirtinimas 1923–1941*). Apima 1923–1941 m. laikotarpį. Viršelis minkštas, juodos spalvos. Numeruotas 61 lapas. Formuliaras, tekstas – lietuvių kalba.

50. Sutvirtinimo sakramentą gavusiųjų sąrašų sąsiuvinis (*Sutvirtintieji 1931 m.*). Apima 1931 m. laikotarpį. Viršelis popierinis. Numeruota 12 lapų. Formuliaras, tekstas – lietuvių kalba.

51. Įvairūs 1861–1914 m. dokumentai: 1880 m. Telšių (Žemaičių) katalikų vyskupijos dvasinės konsistorijos, 1914 m. Kauno gubernatoriaus įsakai, Žemaičių vyskupų raštai, 1913 m. sausio 13 d. raštas Žemaičių (Telšių) konsistorijai dėl Upynos cirkulo steigimo, 1913 m. spalio 3 d. Telšių (Žemaičių) katalikų vyskupijos dvasinės konsistorijos įsakas dėl cirkulo steigimo su nurodytomis ribomis, 1873–1876 m. šauktinių sąrašas (1 lapas), kiti 1861–1866 m. sąrašai, surinktos aukos parapijos reikalams iki Pirmojo pasaulinio karo pradžios (prirašyta p. 181–190, tušti p. 193–200), gyvojo Rožančiaus brolijos 1917 m. segtuvas (numeruota p. 201–208, 211–220, 251–252). Tekstas – rusų, lotynų kalbomis.

52. Kun. Jono Kuso parengtas Upynos bažnyčios foto albumas. Apima 1970–1975 m. laikotarpį. Viršelis kietas, aptrauktas žalia oda. Nenumeruota 30 lapų (pirašyta l. 1–19). Pateikta glausta bažnyčios istorija, architektūra, inventorius, šventoriuje palaidoti asmenys, sudarytas parapijos žemėlapis, kaimų, tarnavusių kunigų sąrašas (nuo 1706 m. bažnyčią pastačiusio Ignaco Bielskio), glaustos jų biografijos, iš parapijos kilę kunigai, bažnyčios maršalkos, komiteto narių, aukotojų sąrašai. Albume 50 lapų (užpildyta l. 1–39). Tekstas – lietuvių kalba.

53. Klemensas Lovčikas, *Upynos parapijos Švč. Mergelės Marijos Vardo bažnyčios istorija*: [Mašinraštis, fotografijos], 2010, [112] l.

54. Marijona Čilvinaitė – įvairūs rankraščiai apie Upynos miestelį, apylinkes, bažnyčią ir kt.

LNMMB rinkinys (f. 108, b. 1–16)

1. Procesų knyga (*Liber processum scriptus per me X. Stanislaum Tarwid Commendantum Ecclesiae Upinensis Anno 1737 Die 15 Septembris*). Apima 1737–1778 m. laikotarpį. Žemaičių vyskupų potvarkiai, pranešimai, universalai Žemaičių vyskupystės dekanams. Knygos formatas 33,7 × 19 cm. Numeruoti 94 lapai. Formulias – lotynų, raštai – lenkų, lotynų kalbomis.

2. Procesų knyga. Apima 1850–1879 m. laikotarpį. Rusijos vyriausybės, Žemaičių vyskupo įsakai, potvarkiai, universalai, raštai ir kt. Batakių dekanui, vyskupo Motiejaus Valančiaus raštai (l. 28–29, 39, 40, 47–50, 54–60, 62–63, 69–71). Viršelis kartoninis, rudos spalvos, nugarėlė (suplyšusi) ir kampai odiniai. Knygos formatas 36 × 21,7 cm. Numeruoti 95 prirašyti lapai, likę tušti. Raštai – lenkų, lotynų, rusų, lietuvių kalbomis.

3. Švč. Mergelės Marijos Škaplierinės brolijos knyga (*Xięga Bractwa Nayszwiętszey Panny Szkaplerney przy Kościele filialnym Upińskim exystujacego 1809 roku augusta 2 dna czasu wizyty generalney sporządzano*). Apima 1809–1857 m. laikotarpį. Nuostatai, pajamų-išlaidų apyskaita. Viršelis kartoninis (išgraužtas kirvarpų), rudos spalvos. Knygos formatas 32,7 × 19 cm. Knygos gale yra apskritas raudonos spalvos lako antspaudas, siūlas nutrauktas. Numeruoti 43 lapai (pirašyta l. 1–18). Formulias – lotynų kalba, įrašai – lenkų kalba.

4. Vizitacija (*Wizyta kościoła Upińskiego z roku 1827*). Apima 1827 m. laikotarpį. Viršelis minkštas, kreminės spalvos. Segtuvas apiplėšytai šonais, formatas 34,5 × 21,8 cm. Numeruoti 9 lapai (pirašyta l. 1–8). Formulias ir įrašai – lenkų kalba.

5. Vizitacija (*Wizyta filij Upińskiej u parafii Girdyskiej położoney z roku*

1831). Apima 1831 m. laikotarpį. Viršelis minkštas, kreminės spalvos. Segtuvo formatas 36,4 × 23 cm. Numeruoti 8 lapai. Formuliaras ir įrašai – lenkų kalba.

6. Vizitacija (*Wizyta kościoła filialnego Upińskiego z roku 1839*). Apima 1839 m. laikotarpį. Viršelis minkštas, žydros spalvos. Segtuvo formatas 34,3 × 21,8 cm. Numeruoti 6 lapai. Formuliaras ir įrašai – lenkų kalba.

7. Vizitacija (*Wizyta kościoła filialnego Upińskiego z roku 1842*). Apima 1842 m. laikotarpį. Viršelis minkštas, žalios spalvos. Segtuvo formatas 34,2 × 21,5 cm. Numeruoti 5 lapai (prirašyta l. 1–4). Formuliaras ir įrašai – lenkų kalba.

8. Vizitacija (*Wizyta kościoła Upińskiego 1844 roku*). Apima 1844 m. laikotarpį. Viršelis minkštas, žalios spalvos. Segtuvo formatas 34,4 × 21,9 cm. Numeruoti 7 lapai (prirašyta l. 1–6). Formuliaras ir įrašai – lenkų kalba.

9. Vizitacija (*Wizyta Upińskiego filialnego kościoła 1845 roku*). Apima 1845 m. laikotarpį. Viršelis minkštas, žalios spalvos. Segtuvo formatas 35,2 × 22 cm. Numeruoti 3 lapai. Formuliaras ir įrašai – lenkų kalba.

10. Inventorius. Apima 1850 m. laikotarpį. Segtuvo formatas 35,5 × 22,2 cm. Numeruoti 8 lapai. Įrašai – lenkų kalba.

11. Vizitacija (*Генеральная визитация Упинского костела Гурдышского прихода 1886 года*). Apima 1886 m. laikotarpį. Viršelis kartoninis, tamsiai mėlynos, juodos spalvos. Segtuvo formatas 37,3 × 23,1 cm. Numeruoti 4 lapai, perrištas siūlu, su apskritu raudono vaško antspaudu. Formuliaras ir įrašai – rusų kalba.

12. 1909 m. sudarytas bažnytinės žemės su bažnyčia, klebonijos sklypu (0,66+0,23+0,55 dešimtinių) planas (iš viso 34,19 dešimtinių, kopija padaryta pagal 1855 m. originalą). Aplink juosiamą Upynos miestelio ir kaimo valstiečių valdų. Popierius, akvarelė, tušas, formatas 45,5 × 32,7 cm. Tekstas – rusų kalba.

13. 1911–1918 m. bažnytinės žemės planas. Sužymėtos žemės ūkio naudmenos (pūdymai, dobilai, rugiai, avižos, miežiai), iš viso 8 sklypai. Popierius, akvarelė, tušas, formatas 37 × 23,5 cm. Tekstas – lietuvių kalba.

14. Įvairūs – kunigų Vladislavo Minioto, Stanislovo Pauliukevičiaus susirašinėjimas su Žemaičių dvasine konsistorija, Kauno apskr. valstybės pajamų ir išdo valdyba, Raseinių apskr. taikos tarpininku, pristavų, Batakių dekanu, Skaudvilės vls. valdyba. Apima 1844–1884 m. laikotarpį. Numeruoti 23 lapai.

15. Kun. Januševskio laiškas Upynos filialistui dėl malksnų pardavimo bei paskolinimo, 1864-09-03. Numeruoti 2 lapai.

16. Buv. Skaudvilės vls. Upynos kaimo valstybinių valstiečių, jiems skirtų žemės sklypų ir išperkamųjų mokesčių 1874 m. sąrašas (*Именной списокъ селеніи Упинно в Скавдвильской волости Россіенскаго уѣзда*). Viršelis kartoninis, rudos, juodos spalvos. Knygos formatas 35,8 × 22,3 cm. Numeruoti 8 lapai (prirašyta l. 1–7), numeruotos 49 pavardės. Formuliaras ir tekstas – rusų kalba.

GIRDIŠKĖS BAŽNYČIOS ARCHYVO KATALOGAS

1. Krikšto metrikų knyga. Apima 1931–1939 m. laikotarpį. Viršelis kietas, rudos spalvos. Numeruota 150 lapų. Formuliaras, įrašai – lietuvių kalba.

2. Krikšto metrikų knyga (*Girdiškės parapijos gimusių ir pakrikštytų metrikų juodraštis nuo 1939 m. – 1947*). Apima 1939–1947 m. laikotarpį. Viršelis kietas, juodos spalvos. Numeruoti 197 lapai (prirašyta l. 1–174v). Formuliaras, įrašai – lietuvių kalba.

3. Krikšto metrikų ir sąrašo knyga. Apima 1917–1931 m. laikotarpio Upynos sąrašą ir 1942 m. laikotarpio Girdiškės metrikus. Viršelis minkštas, kartoninis. Nenumeruoti 53 lapai (prirašyta l. 3–50). Formuliaras, įrašai – lietuvių kalba.

4. Ikivedybinių apklausų knyga. Apima 1860–1868 m. laikotarpį. Viršeliai neišliko. Numeruoti 99 lapai. Formuliaras ir įrašai – rusų kalba (saugoma LNM).

5. Jungtusių metrikų knyga. Apima 1922–1930 m. laikotarpį. Viršelis kietas, kartoninis, rudos spalvos. Numeruoti 95 lapai. Įrašai – lietuvių kalba.

6. Mirties metrikų knyga. Apima 1940–1948 m. laikotarpį. Viršelis kietas, kartoninis, juodos, mėlynos spalvos. Numeruoti 152 lapai (prirašyta l. 1–46v). Formuliaras, įrašai – lietuvių kalba.

7. Procesų knyga. Apima 1830–1841 m. laikotarpį. Viršelis kietas, kartoninis, nugarėlė rudos spalvos odos (dalis nuplyšusi). Numeruota 118 lapų. Formuliaras – lenkų kalba, raštai – lenkų, lotynų, rusų kalbomis (saugoma LNM).

8. Parapijiečių sąrašas. Apima 1927 m. laikotarpį. Viršeliai neišliko. Numeruoti 72 lapai (prirašyta l. 1–62; kaimų rodyklė l. 64–65). Įrašai – lietuvių kalba.

ŽEMAIČIŲ VYSKUPO MOTIEJAUS VALANČIAUS APLINKRAŠČIAI IR GANYTOJIŠKI LAIŠKAI (1850–1875)

IEVA ŠENAVIČIENĖ

Lietuvių istoriografijoje didelio dėmesio susilaukė Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus raštai ir ypač jo ganytojiški laiškai. Dauguma ganytojiškų laiškų šiuo metu jau paskelbta, jų skelbimo istoriją išsamiau yra aptaręs Vytautas Merkys¹. Pirmieji jų buvo išspausdinti dar 1861, 1864, 1895 m. buvusio vyskupo sekretoriaus Žemaičių vyskupijos seminarijos rektoriaus Juozapo Silvestro Dovydaičio 4 dalių apysakoje *Šiaulėniškis senelis*. Po jo *Tėvynės sarge* (1900, Nr. 2–3; 1903, Nr. 3–4B) ir atskiromis brošiūromis (Tilžė, 1906; Ryga, 1915; Kaunas, 1925) juos perspausdino Juozas Tumas-Vaižgantas. Kaskart prie jau žinomų laiškų publikacijų prisidėdavo vis naujų. 1894 m. *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga* pirmą kartą paskelbė Valančiaus testamentinius laiškus. Iš pradžių kaip į istorinį šaltinį į laiškus mažai kreipta dėmesio, domėtasi daugiau didaktine jų puse. Ir tik po Pirmojo pasaulinio karo, įkūrus mokslo židinius Kaune ir Vilniuje, Valančiaus ganytojiškų laiškų publikavimas ėmė virsti tyrėjų dėmesio objektu. Skelbimo darbą pratęsė Vaclovas Biržiška, Antanas Alekna, Kazimieras Gečys ir kt.

Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, pasirodė dvi Valančiaus ganytojiškų laiškų publikacijų knygos. 1992 m. visus iki tol žinomus laiškus ir vieną naują paskelbė Petras Puzaras². Deja, laiškų autentiškumo, jų atrinkimo, tikslumo (daug korektūros klaidų, ypač datose) požiūriu minėta publikacija netenkino šiuolaikinio mokslo reikalavimų. 2000 m. šią problemą išsprendė Vytauto Merkio ir Birutės Vanagienės paskelbti Valančiaus ganytojiški laiškai³. Leidinyje buvo patalpinti tuo metu žinomi 37 vyskupo ganytojiški

¹ Vytautas Merkys, „Įvadas“, in: Motiejus Valančius, *Ganytojiški laiškai*, parengė Vytautas Merkys, Birutė Vanagienė, (ser. *Historiae Lituaniae Fontes Minores*, 2), Vilnius: Žara, Lietuvos istorijos institutas, 2000, p. 5–11.

² Petras Puzaras, *Vyskupo Motiejaus Valančiaus pastoracinė veikla*, Vilnius: Mintis, 1992.

³ Motiejus Valančius, *Ganytojiški laiškai*.

laiškai ir jų projektai, iš jų – keli naujai surasti. Pastaroji publikacija turėjo išsamias laiškų legendas, kuriose buvo nurodyti autorių rasti ganytojiškų laiškų originalų šaltiniai, originalai, nuorašai, spaudiniai, aptartos atskirų laiškų atsiradimo istorinės, politinės aplinkybės. Labai svarbu, kad darbe imtos publikuoti laiškų faksimilės, tuo tarpu ankstesnėse publikacijose būdavo tik laiškų perrašai.

Šiandien Valančiaus ganytojiškų laiškų skaičius jau yra šiek tiek pasipildęs. 2001 m. ganytojišką 1863 m. gegužės 17 d. laišką žemaičių tarme apie namų padeginėjimą paskelbė Ieva Šenavičienė⁴, 2002 m. nežinomą ganytojiško laiško apie liaudies mokyklas projektą, parašytą rusų kalba, datuojamą 1866 m. pradžia, publikavo Algimantas Katilius⁵. Savo eilės laukia vyskupo aplinkraščių, arba cirkuliarų, skirtų Žemaičių vyskupijos dvasininkams, rinkiniai. Šie aplinkraščiai, rašyti lotynų, lenkų, lietuvių, rusų kalbomis, yra labai svarbus šaltinis, tiriant Katalikų Bažnyčios laikyseną istorinių Lietuvos XIX a. peripetijų akistatoje, jos kovą su rusinimo politika ir stačiatikybės invazija. Deja, apie Valančiaus aplinkraščius šiuo metu galime pasakyti žymiai mažiau nei apie ganytojiškus laiškus. Kai kurie iš jų yra paminėti Antano Alekno, Kazimiero Gečio, Mykolo Brenšteino darbuose, daugiausia jų aptarta 1999 m. pasirodžiusioje Merkio Valančiaus asmenybei skirtoje knygoje⁶. Skelbtų aplinkraščių taip pat yra, bet nedaug. Įvairiu metu keliolika aplinkraščių tekstų blaivybės, valstiečių švietimo, tikėjimo stiprinimo tema paskelbė Kazimieras Gečys⁷, Juozapas Stakauskas⁸, Juozas Tumas-Vaižgantas⁹, Mykolas Brenšteinas¹⁰, Ieva Šenavičienė¹¹.

⁴ Ieva Šenavičienė, „Nežinomas Motiejaus Valančiaus ganytojiškas laiškas“, in: *Istorija*, Vilnius, 2001, t. 48, p. 39–40.

⁵ Algimantas Katilius, „Vyskupo Motiejaus Valančiaus ganytojiško laiško apie liaudies mokyklas projektas ir jo kritika“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2002, t. 20, p. 325–330.

⁶ Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999.

⁷ Žr. Kazimierz Gieczys, *Bractwa trzeźwości w diecezji Żmudzkiej w latach 1858–1864 = De confraternitatibus abstinentiae in dioecesi samogitiensi 1858–1864*: Dysertacja doktorska, Wilno: Drukarnia „Zorza“, 1935, p. 22–23, 49, 96, 173–175.

⁸ Žr. Juozapas Stakauskas, „Valančiaus laikų lietuviškasis darbas“, in: *Tiesos kelias*, Kaunas, 1938, Nr. 7–8, p. 511–512; Juozapas Stakauskas, „Valančiaus lietuviybės klausimas (atsakymas p. prof. Vacl. Biržiškai)“, in: *Židinys*, Kaunas, 1939, Nr. 1, p. 46–47.

⁹ Žr. Juozas Tumas-Vaižgantas, „Vyskupo Valančiaus akcija“, in: *Mūsų senovė*, Kaunas, 1921, t. 1, Nr. 1, p. 6.

¹⁰ Michał Brensztejn, „Bractwa trzeźwości na Litwie, głównie w diecezji żmudzkiej

Susisteminti Valančiaus aplinkraščių, kitaip nei ganytojiškų laiškų, iki šiol nebuvo bandyta. Tuo tarpu informacija, kada buvo parengtas ir išsiųstas konkretus vyskupo raštas, apie ką jis yra, kur galima rasti jo tekstą, skelbtas jis ar ne ir kur, tyrėjams būtų naudinga parankinė medžiaga. Imtis tokį klausimą spręsti kaip tik ir mėgina ši publikacija. Per kelis dešimtmečius Lietuvos, Lenkijos, Rusijos archyvuose, bibliotekose ieškodama XIX a. Žemaičių dvasininkiją liečiančių šaltinių, radau nemažai žinių apie įvairius vyskupo Valančiaus raštus, taigi ir apie aplinkraščius ir ganytojiškus laiškus. Aptikusi kokį minėtą raštą, įtraukdavau jį į sąrašą. Nežinomų faktų atvėrimo ir raštų sisteminimo atžvilgiu ypač informatyvios pasirodė Lietuvos valstybės istorijos archyve (LVIA) saugomos Žemaičių vyskupijos valdybos siunčiamų raštų knygos (f. 696, ap. 2, b. 755–763, 766–769, 209, 212–769), kuriose pagal raštų išsiuntimo datas ir jų registracijos numerius yra surašyti ir trumpai apibūdinti oficialūs vyskupo, vyskupo kanceliarijos, taip pat kai kurie Telšių vyskupijos konsistorijos siunčiami dokumentai. Tarp jų yra ir aplinkraščių ir ganytojiškų laiškų, kurių dalies egzistavimas, taigi ir turinys, iš viso nebuvo žinomas. Deja, ne visų Valančiaus vyskupavimo metų (1850–1875) knygos yra išlikusios (arba bent jau yra LVIA). Turime duomenų tik apie 1850–1857, 1859–1864 ir 1868–1869 m. siųstus raštus. O ir kai kurių knygų informacija nepilna – apima kelių mėnesių raštus. Todėl renkant ir tikslinant duomenis apie vyskupo pastoracinį palikimą, yra svarbios ir Žemaičių vyskupijos dekanatų ir parapijų, filijinių bažnyčių gaunamų raštų knygos (procesų, arba kursorių, aplinkraščių knygos), kuriose būdavo registruojami iš bažnytinės vadovybės gauti raštai. Jose taip pat aptinkama nuo dekanato originalo darytų Valančiaus ganytojiškų laiškų, aplinkraščių nuorašų, kartais – ir pačių originalų. Dekanatų archyvuose rasti aplinkraščių, ganytojiškų laiškų originalų galimybė didesnė.

Renkant ir tikslinant informaciją apie Valančiaus aplinkraščius ir ganytojiškus laiškus, papildomu šaltiniu taip pat gali būti Žemaičių vyskupijos valdybos gaunamų raštų knygos, Lietuvoje irgi fragmentiškos, apimančios 1850–1858 ir 1875 m. (LVIA, f. 696, ap. 2, b. 734, 736, 738, 740–746, 765, 240). Jose būdavo registruojami iš Rusijos valdžios, aukštesniosios bažnytinės vadovybės, dvasininkų, kitų asmenų gauti raštai.

1858–1863“, in: *Rocznik Towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie, 1915–1918*, Wilno, 1918, t. 6, p. 50–80; perspausdinta: *Lituanoslavica Posnaniensia. Studia Historica*, Poznań, 1990, t. 4, p. 7–38.

¹¹ Žr. Ieva Šenavičienė, „Motiejaus Valančiaus laiškai Eligijui Mantvilai“, in: *Lituanistica*, Vilnius, 1997, Nr. 1 (29), p. 95–106.

Publikuojamasis aplinkraščių ir ganytojiškų laiškų aprašas buvo sudarytas archyvinių šaltinių, išleistų publikacijų ir mokslinės literatūros pagrindu. Iki šiol žinomi duomenys buvo patikslinti ir gerokai papildyti. Atraminiu šaltiniu tapo Žemaičių vyskupijos valdybos siunčiamų raštų knygos, kurios, šalia nežinomų faktų, taip pat padėjo išryškinti ankstesnių publikacijų netikslumus. Šie netikslumai yra aptarti ir ištaisyti siunčiamų raštų aprašuose. Akivaizdumo dėlei paminėsime kelis jau publikuotų ganytojiškų laiškų patikslinimus.

Kiekvienas, besidomintis Valančiaus ganytojiškais laiškais, žino, kad laišakai Skapiškio ir Kamajų parapijoms (1861-01-24), Rietavo dekanatui (1861-10-13) ir Veliuonos dekanatui (1862-03-20) yra panašūs. Iš tiesų jie kilę iš vieno šaltinio, tačiau nėra tapatūs. Kita vertus, tapatūs yra laišakai to paties dekanato parapijoms. Stokojant papildomų žinių, dėl bendro laiškų panašumo laiškų publikavimo praktikoje atsirado tam tikra painiava. Antai iki šiol atskirai buvo publikuojami laišakai Kulių, Vainuto, Veiviržėnų parapijoms¹², nors ir jų tekstai, ir parašymo datos nesiskyrė. Taip įvyko dėl to, kad tyrėjams nebuvo žinomos Žemaičių vyskupijos valdybos siunčiamų raštų knygos. Jas ištyrus pasirodė, kad knygoje nėra registruoti atskiri laišakai Kulių, Vainuto, Veiviržėnų parapijoms. Yra įrašytas tik vienas ganytojiškas laiškas Rietavo dekanatui su registracijos Nr. 2336 ir 1861 m. spalio 13 d. išsiuntimo data, skirtas paskelbti iš sakyklų visose dekanato bažnyčiose (Kulių, Vainuto, Veiviržėnų, Rietavo, Plungėnų, Gargždų, Švėkšnos, Žemaičių Naumiesčio, Kvėdarnos, Žvingių, Endriejavo, Tėnėnų parapijose). Publikatorius pirmiausia klaidino Rietavo dekanatui siųstas originalas. Jis parašytas Kulių parapijai, tačiau parapijos pavadinimas tekste pabrauktas, taip nurodant, kad vietovės pavadinimą laiške reikės pakeisti, darant nuorašus kitoms parapijoms. Analogiškas atvejis yra ir su laiškais Veliuonos, Butkiškės parapijoms, kurie, taip pat niekuo nesiskiriantys, buvo publikuojami kaip du skirtingi laišakai¹³. Iš knygų aiškėja, kad tai yra vienas ganytojiškas laiškas Veliuonos dekanatui, išsiųstas 1862 m. kovo 20 d. su registracijos Nr. 855 ir analogiška išsiuntimo datai teksto parašymo data, skirtas paskelbti iš sakyklų Veliuonos, Butkiškės, Girkalnio, Raudondvario, Vilkijos, Ariogalos, Jurbarko, Skirsnemunės, Seredžiaus, Čekiškės, Raseinių, Betygalos parapijose. Jau pavyko aptikti laiško nuorašą Girkalnio parapijai (žr. aprašą), manau, kad ateityje atsiras ir daugiau nuo-

¹² Žr. Motiejus Valančius, *Ganytojiški laišakai*, p. 107–115.

¹³ Žr. *Ibid.*, p. 121–127.

rašų kitoms dekanato parapijoms (tas pats pasakytina ir apie Rietavo dekanato laišką).

Žemaičių vyskupijos valdybos siunčiamų raštų knygos taip pat pateikia konkrečių duomenų apie ganytojišką laišką dėl blaivybės Kuršo gubernijos katalikams. Šio laiško šaltinio variantų neturime, o tik perspaudus, tad svarbu, kad knyga patvirtina jo buvimo faktą – pateikia laiško adresatus, registracijos numerius, išsiuntimo datą. Įrašas išplečia ir adresatų ratą: knygoje įrašyta, kad 1859 m. kovo 14 d. ganytojiškas laiškas dėl blaivybės su Nr. 743 buvo išsiųstas Kuršo, Nr. 744 – Žiemgalos dekanams.

Siunčiamų raštų knygoje taip pat yra įrašytas vyskupo aplinkraštis, iš tiesų – antrasis blaivybei skirtas žemaitiškas ganytojiškas laiškas žmonėms su kontrafakcine parašymo data. Tai registracijos Nr. 1609–1625 pažymėtas 1860 m. rugpjūčio 9 d. išsiųstas aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kurio tekstas datuotas 1860 m. rugsėjo 9 d. data. Šį faktą Merkys mėgino aiškinti, kad rugpjūtis seniau kai kur vadintas rugsėju, todėl rugsėjo 9 d. užrašyta ir ant aplinkraščio¹⁴. Tačiau *Lietuvių kalbos žodynas* (Vilnius, 1978, t. 11) niekur apie tokį dalyką neužsimena. Labiau tikėtina, kad kontrafakcinė laiško data buvo sąlygota politinių motyvų – dėl to laiškas buvo slepiamas po aplinkraščio pavadinimu, rašomas ir išsiuntinėjamas mėnesiu anksčiau nei numatomas skelbti iš sakyklos.

Surinkti ir susisteminti visus vyskupo raštus yra ilgas ir kruopštus darbas, reikalaujantis specialaus pasišventimo. Dėl to publikuojamas aprašas nėra pilnas ir galutinis – ateityje jį galima drąsiai tobulinti. Apraše yra susisteminti duomenys apie 223 vyskupo Valančiaus aplinkraščius ir laiškus, tarp jų įtraukti keli Telšių vyskupijos konsistorijos dokumentai, vyskupo testamentas. Publikuojama medžiaga sutvarkyta, patikslinta ir papildyta 2016–2017 m.

Aptarsime aplinkraščių ir ganytojiškų laiškų apraše vartojamus atskirų šaltinių pavadinimus ir trumpinius. Buvo pasirinktas toks šaltinio variantų įvardijimo principas.

Originalo šaltinis (OŠ) – vyskupo pataisytas ir aprobuotas rašto, aplinkraščio ar ganytojiško laiško juodraštis, kuris vėliau būdavo perrašomas į švarraštį, skirtą išsiuntimui¹⁵. Svarbesni OŠ galėjo turėti ir savo juodraščių.

¹⁴ Žr. *Ibid.*, p. 74.

¹⁵ Merkys Valančiaus ganytojiškų laiškų publikacijoje *Ganytojiški laiškai* jį yra pavadinęs „siunčiamojo laiško nuorašu“. Manychiau, kad toks šaltinio įvardijimas nėra tikslus, nes siunčiamojo laiško nuorašas-švarraštis (t. y. būsimasis originalas) būdavo daromas nuo vyskupo aprobuoto laiško juodraščio, o ne atvirkščiai. Tad jį tiksliau būtų vadinti

Nepriklausomai nuo to, žemaitiškai, lenkiškai ar lotyniškai parengtas raštas, ant galutinio OŠ varianto viršuje, kairėje pusėje, paprastai būdavo užrašomas originalo registracijos numeris ir jo išsiuntimo (vyskupo aprobavimo) data lenkų kalba (yra OŠ ir be šių dalykų). Išsiuntimo data dažniausiai, tačiau ne visada, yra tapati rašto parašymo datai – ypač jei raštas ilgesnis. Paprastai parašymo data yra ankstesnė arba gali sutapti su pirmo išsiuntinėjimo (jei buvo keli) data. Kai nėra nustatyta tiksli rašto parašymo data, jo išsiuntimo data tampa vertinga informacija. Pačiame OŠ tekste parašymo data dažnai nenurodoma, tačiau yra OŠ tekstų ir su nurodyta pilna ar nepilna parašymo data. Aplinkraščio ar laiško OŠ tekstus, tarp jų ir lietuviškus, pagal vyskupo nurodymus ar instrukcijas paprastai rašydavo vyskupo sekretorius, vyskupas juos skaitydavo, nurodydavo reikalingus pataisymus. OŠ vyskupo nebūdavo pasirašomas (yra ir išimčių). Esant reikalui, dažniausiai politiniam, OŠ būdavo tvirtinamas kito asmens. Vyskupo aprobuotasis ganytojiško laiško, aplinkraščio OŠ likdavo kanceliarijoje.

Originalas (O) – vyskupo laiškas autografas ar vyskupo pasirašytas OŠ švarraštis, kuris būdavo išsiuntinėjamas dekanams ar konkrečioms asmenims. Jo skiriamasis bruožas – ant laiško yra autentiškas vyskupo parašas arba visas tekstas yra vyskupo autografas. Ant originalo paprastai būdavo rašomas jo registracijos numeris, o tekste nurodoma laiško parašymo data. Tačiau yra originalų ir be numerių, ir su nepilna (pvz., 1860-10), net kontrafakcine parašymo data. Išskirtiniais atvejais (testamentinis laiškas, slaptas laiškas) originalai yra be datos arba data nepilna.

Nuorašas – aplinkraščio ar laiško tekstas, parengtas atskiroms parapijoms, įstaigoms, nurašant originalo tekstą. Jo skiriamasis bruožas – ant jo nėra autentiško vyskupo parašo. Datos ant įvairių bažnyčių nuorašų dažnai skiriasi, nes yra paliktos nuorašo autoriaus nuožiūrai. Jos gali sutapti su originalo data, kartais jame nurodoma rašto gavimo, nuorašo darymo data, būna, kad klaidingai nurašoma diena (nurašytojo aplaidumas). Nuorašas gali būti ar nebūti originalo registracijos numeris, jis gali būti pasirašytas už vyskupą nuorašą dariusio asmens ar iš viso būti be parašo.

Perrašas – tekstas, kai raštą publikuojantis asmuo nespausdina rašto faksimilės, o perrašo tą raštą, dažnai net padarydamas klaidų, ir spausdina savo perrašą.

Perspaudas – tekstas, kai raštą publikuojantis asmuo perspausdina kito asmens išspausdintą tekstą.

„siunčiamojo laiško juodraščiu“ arba „originalo juodraščiu“. Šiame apraše yra pasirinktas variantas: „originalo šaltinis“, nes originalo juodraščių kartais būdavo ne vienas.

Pabaigoje yra būtina aptarti aplinkraščių ir ganytojiškų laiškų antraštinės datos įvardijimo principą, kurio laikosi autorė. Antraštinė data paprastai yra rašoma publikuojamo rašto antraštėje. Pastebėta, kad įvairūs tyrėjai to paties rašto antraštinę datą dažnai nurodo skirtingai, priklausomai nuo to, kokį šaltinio variantą publikuoja. Šiame darbe laikomasi principo, kad, nepriklausomai nuo skelbiamo rašto šaltinio varianto teksto datos, rašto antraštine data yra data, kuri yra: a) originale, b) originalo šaltinyje, jei nėra originalo, c) jų nesant – rašto išsiuntimo data, kuri neretai sutampa su originalo data, ir tik viso to nesant – d) rašto nuorašų variantuose nurodyta anksčiausia tikėtina data. Akivaizdu, kad tokio principo nesilaikymas antraštinių aplinkraščių, ganytojiško laiško įvardijimą apskritai daro beprasmiu¹⁶.

Įstaigų, šaltinių ir literatūros santrumpos

GRK	– gaunamų raštų knyga
KAA	– Kauno apskrities archyvas
KAKA	– Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas
KDRD	– Kitatikų dvasinių reikalų departamentas
KRVA	– Kauno regioninis valstybinis archyvas
KTU	– Kauno technologijos universiteto bibliotekos rankraštynas
LIIB	– Lietuvos istorijos instituto biblioteka
LLTIB	– Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto biblioteka
LLTIBR	– Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštynas
LMAVB RS	– Lietuvos mokslo akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius
LMAVB RSS	– Lietuvos mokslo akademijos Vrublevskių bibliotekos Retų spaudinių skyrius
LNB RS	– Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Rankraščių skyrius
LVIA	– Lietuvos valstybės istorijos archyvas
PAA	– Petro Puzaro asmeninis archyvas
RGVIA VUA	– Rusijos valstybinis karo istorijos archyvas, Karinio mokslinio archyvo kolekcija
RNB RS	– Rusijos nacionalinės bibliotekos Rankraščių skyrius (Sankt Peterburgas)

¹⁶ Kaip pavyzdį žr. komentarus dėl publikuoto 1865 m. vasario 6 d. Valančiaus lotyniško aplinkraščio antraštės, kai publikuojamo rašto antraštėje nurodoma originalo data, o publikuojamas nuorašas yra su nepilna vėlesne data (Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius*, p. 519).

- UFBK – Ugėnų (Veliuonos dekanatas) filijinės bažnyčios gaunamų raštų procesinė knyga (Księga procesowa Ugiąńskiego filialnego Kościoła, 1852–1901, in: *LVIA*, f. 696, ap. 2, b. 1001)
- VRM – Vidaus reikalų ministerija
- VUB RS – Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius
- VUB RSS – Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyrius
- ŽVS – Žemaičių vyskupijos seminarija
- ŽVVSRK – Žemaičių vyskupijos valdybos siunčiamų raštų knyga. Konkrečių metų knygų šifrai yra nurodyti laužtiniuose skliaustuose po metų užrašu

Alekna – Antanas Alekna, *Žemaičių vyskupas Motiejus Valančius*, Klaipėda: Švento Kazimiero draugija, 1922.

Biržiška – Vaclovas Biržiška, „Nespausdintieji vysk. M. Valančiaus ganytojiški laišškai“, in: *Mūsų senovė*, Kaunas, 1937, t. 2, Nr. 1 (16), p. 113–119.

Biržiška1 – Vaclovas Biržiška, „Nespausdintieji vysk. M. Valančiaus ganytojiški laišškai“, in: *Mūsų senovė*, Kaunas, 1938, Nr. 2 (7), p. 301–306.

Biržiška2 – Vaclovas Biržiška, „Nespausdinti laišškai iš Valančiaus archyvo“, in: *Literatūros naujienos*, Kaunas, 1935, Nr. 11 (21), p. 2.

Brenšteinas – Michał Brensztejn, „Bractwa trzeźwości na Litwie, głównie w diecezji żmudzkiej 1858–1863“, in: *Litvano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica*, Poznań, 1990, t. 4, p. 7–38 (perspaudas iš: *Rocznik Towarzystwa przyjaciół nauk w Wilnie, 1915–1918*, Wilno, 1918, t. 6, p. 50–80).

Gečys – Kazimierz Gieczys, *Bractwa trzeźwości w diecezji Żmudzkiej w latach 1858–1864 = De confraternitatibus abstinentiae in dioecesi samogitiensi 1858–1864: Dysertacja doktorska*, Wilno: Drukarnia „Zorza“, 1935.

GL – Motiejus Valančius, *Ganytojiški laišškai*, parengė Vytautas Merkys, Birutė Vanagienė, (ser. *Historiae Lituaniae Fontes Minores*; 2), Vilnius: Žara, Lietuvos istorijos institutas, 2000.

Katilius – Algimantas Katilius, „Vyskupo Motiejaus Valančiaus ganytojiško laiško apie liaudies mokyklas projektas ir jo kritika“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2002, t. 20, p. 325–330.

Merkys – Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999.

Puzaras – Petras Puzaras, *Vyskupo Motiejaus Valančiaus pastoracinė veikla*, Vilnius: Mintis, 1992.

Stakauskas – Juozapas Stakauskas, „Valančiaus laikų lietuviškasis darbas“, in: *Tiesos kelias*, Kaunas, 1938, Nr. 7–8, p. 511–513.

Stakauskas1 – Juozapas Stakauskas, „Valančiaus lietuviybės klausimas (atsakymas p. prof. Vacl. Biržiškai)“, in: *Židinys*, Kaunas, 1939, Nr. 1, p. 43–66.

Šenavičienė – Ieva Šenavičienė, „Lietuva 1861–1862 m.: civilinės ir dvasinės valdžios potvarkiai dėl dvasininkijos politinės laikysenos ir policijos elgesio bažnyčiose“, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 2006*, Vilnius, 2007, t. 2, p. 69–84.

Šenavičienė1 – Ieva Šenavičienė, rec. kn.: Motiejus Valančius, *Ganytojiški laiškai*, Vilnius, 2000, 216 p., in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2001, t. 18, p. 603–611.

Šenavičienė2 – Ieva Šenavičienė, „Nežinomas Motiejaus Valančiaus ganytojiškas laiškas“, in: *Istorija*, Vilnius, 2001, t. 48, p. 39–40.

Šenavičienė3 – Ieva Šenavičienė, „Motiejaus Valančiaus laiškai Eligijui Mantvilai“, in: *Lituanistica*, Vilnius, 1997, Nr. 1 (29), p. 95–106.

Tumas – Juozas Tumas-Vaižgantas, „Vyskupo Valančiaus akcija“, in: *Mūsų senovė*, Kaunas, 1921, t. 1, Nr. 1, p. 6–21.

Tumas1 – Juozas Tumas-Vaižgantas, *Žemaičių vyskupo Motiejaus III Kazimiero Valančiaus-Valančiausko blaivybės gromatos*, Ryga: [s.n.], 1915.

Valančius – Motiejus Valančius, *Pastabos pačiam sau*, iš lenkiškosios vyskupo Motiejaus rašliavos sulasė ir savo pastabų pridėliojo doc. J. Tumas, Klaipėda: „Ryto“ bendrovės spaustuvė, Švietimo ministerijos Knygų leidimo komisija, 1929.

ВЛБ – *Восстание в Литве и Белоруссии, 1863–1864 гг.*: Сборник документов, Москва: Наука, Академия наук СССР, Институт славяноведения, Главное архивное управление СССР, 1965.

Pastabos

Publikuojamame aplinkraščių ir ganytojiškų laiškų apraše pirmiausia nurodomos raštų išsiuntimo datos ir registracijos numeriai, po jų, jei yra duomenų, rašto parašymo data. Pajuodinta rašto išsiuntimo, parašymo data reiškia, kad yra rastas dokumento tekstas. Apraše iki 1864 m. balandžio 11 d. yra pažymima ne lenkų kalba rašytų raštų kalba. Lenkų kalba tuo metu buvo pagrindinė dvasininkijos tarpusavio ryšių, aplinkraščių, laiškų kalba. 1864 m. balandžio 11 d. Rusijos valdžia uždraudė lenkų kalbą visuose oficialiuose santykiuose, popieriuose, antspauduose¹⁷, taigi ir Žemaičių vyskupijos oficialiajame susirašinėjime pagrindine raštų kalba tapo rusų kalba.

¹⁷ Motiejaus Valančiaus raštas Nr. 746 Telšių vyskupijos konsistorijai, 1864-04-23, in: *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 887, l. 14 – kad Šiaurės Vakarų krašto viršininkas Michailas Muravjovas raštu Nr. 4786, 1864-04-11, uždraudė lenkų kalbą visuose oficialiuose santykiuose, popieriuose, antspauduose.

Priedas

ŽEMAIČIŲ VYSKUPŲ MOTIEJAUS VALANČIAUS APLINKRAŠČIŲ IR GANYTOJIŠKŲ LAIŠKŲ APRAŠAS

1850 m.

[ŽVVS RK, LVIA, f. 696, ap. 2, b. 755]

1. 1850-05-06, Nr. 434–441 – aplinkraštis dekanams, kurių dekanatai buvo prijungti prie Žemaičių vyskupijos iš Vilniaus vyskupijos (Obelių, Kauno, Kuršo, Novoaleksandrovsko (Zarasų), Panevėžio, Žiemgalos, Utenos, Ukmergės dekanams), kad paskelbtų klebonams apie neteisingai iš Vilniaus vyskupijos į Žemaičių vyskupiją atsiskiriančius kaimus ir atvirkščiai – iš Žemaičių vyskupijos į Vilniaus vyskupiją. **Minima:** ŽVVS RK, l. 18.
2. 1850-05-06, Nr. 443–450 – aplinkraštis dekanams, kurių dekanatai buvo prijungti prie Žemaičių vyskupijos iš Vilniaus vyskupijos, kad paskelbtų sau pavaldžiai dvasininkijai, jog birželio 24 d., t. y. Šv. Jono Krikštytojo diena, būtų laikoma Žemaičių vyskupijos patrono diena. **Minima:** ŽVVS RK, l. 18.
3. 1850-05-06, Nr. 453–472 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (Obelių, Batakių, Joniškių, Krakų, Kauno, Kuršo, Novoaleksandrovsko (Zarasų), Alsėdžių, Panevėžio, Rietavo, Žiemgalos, Šeduvos, Skuodo, Šiluvos, Utenos, Viekšnių, Veliuonos, Ukmergės, Varnių) (paskutinis Nr. Varnių katedros klebonui) apie dviejų kunigų – Aloyzo Tenterėvičiaus ir Balsių altaristos Stanislovo Perkovskio mirtį. **Minima:** ŽVVS RK, l. 18v.
4. 1850-05-06, Nr. 473–480 – aplinkraštis dekanams, kurių dekanatai buvo prijungti prie Žemaičių vyskupijos iš Vilniaus vyskupijos, kad pagal Žemaičių vyskupijos sinodo nutarimus dvasininkai laikytų po 3 mišias už kiekvieno pasauliečio kunigo sielą. **Minima:** ŽVVS RK, l. 18v.
5. 1850-05-13, Nr. 532–539 – aplinkraštis dekanams, kurių dekanatai buvo prijungti prie Žemaičių vyskupijos iš Vilniaus vyskupijos, kad pateiktų žinias, reikalingas rengiant 1851 m. rubricelę, kokių šventųjų garbei ar kokiais pavadinimais yra pastatytos bažnyčios ir kokią dieną įvyko kiekvienos vyskupo konsekruotos bažnyčios, kuri pri-

- jungta prie Žemaičių vyskupijos, dedikacija. **Minima:** ŽVVS RK, l. 21.
6. 1850-05-20, Nr. 571–578 – aplinkraštis dekanams, kurių dekanatai buvo prijungti prie Žemaičių vyskupijos iš Vilniaus vyskupijos, kad kuo greičiau pristatytų žinias, kiek yra nuolatinių beneficininkų. **Minima:** ŽVVS RK, l. 22v.
 7. **1850-05-20**, Nr. 580–587 – aplinkraštis dekanams, kurių dekanatai buvo prijungti prie Žemaičių vyskupijos iš Vilniaus vyskupijos, kad kuo greičiau praneštų apie kunigų invalidų skaičių. **Tekstas:** PAA, VI, p. 9. **Minima:** ŽVVS RK, l. 22v; Puzaras, p. 80.
 8. 1850-05-27, Nr. 615–624 – aplinkraštis vyskupijos klebonams, prelatams, dekanams, kuriuo siunčiami spausdinti klausimai 1850 m. rinkti duomenims apie Rusijos valstybės klimata, savo stebėjimus prašoma pateikti pagal kartu pridėtą instrukciją. (Papildoma informacija: Nr. 625 yra Valančiaus raštas KDRD direktoriui, kad su malonumu dalyvaujama renkant duomenis geografinei draugijai.) **Minima:** ŽVVS RK, l. 24.
 9. 1850-06-03, Nr. 660–667 – aplinkraštis dekanams, kurių dekanatai buvo prijungti prie Žemaičių vyskupijos iš Vilniaus vyskupijos, kad kuo skubiau atsiųstų pasauliečių kunigų sąrašus su slapta nuomone apie kiekvieno gabumus ir elgesį. **Minima:** ŽVVS RK, l. 25v.
 10. 1850-06-03, Nr. 678–696 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, išskyrus Krakių (paskutinis Nr. Varnių katedros klebonui), apie 5 kunigų – Antano Visockio, Juozapo Rimkevičiaus, Petro Mikutos, Leono Montvydo ir Ignoto Koco mirtį. **Minima:** ŽVVS RK, l. 26.
 11. 1850-06-10, Nr. 760–764 – aplinkraštis Alsėdžių, Skuodo, Kuršo, Jonavos, Vieکشnių dekanams su informacija, kad vyskupas nuo liepos 4 d. išvyksta vizituoti jų dekanatų bažnyčių. **Minima:** ŽVVS RK, l. 29.
 12. 1850-06-22, Nr. 850 – *ganytojiškas laiškas* šv. Benedikto regulos vienuolių [moterų] Kražiuose susirinkimui, atkreipiantis dėmesį į kai kurias detales. Nr. 851 yra Valančiaus lydraštis Kražių vienuolių kapelionui kun. Tomui Budreckiui su prašymu perduoti ganytojišką laišką į rankas vienuolyno viršininkei. **Minima:** ŽVVS RK, l. 32.
 13. 1850-07-05, Nr. 934 – *ganytojiškas laiškas* Platelių parapijos žemvaldžiams, kad malonėtų prisidėti prie Platelių parapiinės bažnyčios atstatymo. Nr. 935 yra laiško lydraštis Platelių klebonui Stanislovui Gruzdžiui. **Minima:** ŽVVS RK, l. 35.
 14. 1850-07-15, Nr. 976 – aplinkraštis Skuodo klebonui, kad greitai gaus apskrities Valstybės turto viršininko sutikimą dėl miesto ligoninės ir kad kaip ir anksčiau, prižiūrėtų pusę ligoninės. **Minima:** ŽVVS RK.

15. **1850-07-25**, Nr. 992 – *lotyniškas* aplinkraštis Skuodo dekanui Pranciškui Staškevičiui, kad prižiūrėtų, jog būtų vykdomi reformaciniai dekretai ten, kur vyksta generalinė vizitacija. **Tekstas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 69, l. 84.
16. **1850-08-31** atspausdintas, po to išsiuntinėtas – **1850-04 Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus ganytojiškas laiškas pradėjus eiti ordinaro pareigas** dvasininkams ir visiems Telšių Romos katalikų vyskupijos katalikams, nurodant dekanams jų kunigams jį perskaityti visose vyskupijos bažnyčiose pirmą savaitę nuo jo gavimo dienos. Spausdintas tekstas *lenkų kalba*, lygiagretus tekstas *lietuvių kalba*, su lydraščiu Nr. 1114 (lydraščio tekstas: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 66, l. 52). **Laiško spausdintas tekstas:** LIIB, 5566; LLTIB, B 1248, 4131, 4137; LMAVB RSS, LK-19/386; VUB RSS, LR 661, LR 2498 ir kt. (žr. GL, p. 13 – ir spaudinio saugyklas Peterburge). **Skelbta:** Motiejus Volončevskis, „Piemenszka raszta“, in: *Tėvynės sargas*, 1900, Nr. 2–3, p. 9–15; Valančius, p. 38–43; *Pamiętnik Religijno-Moralny*, 1851, t. 20, Nr. 6, p. 545–552 (lenkų k.); Puzaras, p. 169–174 (perspaudas iš Valančius, p. 38–43); GL, p. 13–29 ir kt. (daugiau žr. GL, p. 13). **Minima:** Merkys, p. 176–179; ŽVVS RK neįregistruotas. (Papildoma informacija: po 1850-08-31 Valančiaus nurodymu Telšių vyskupijos konsistorija šį ganytojišką laišką per dekanus išsiuntinėjo visų parapijų klebonams, filijų ir koplyčių kunigams. 1850-09-09 Valančius laišką pasiuntė dvasininkams Ignotui Holovinskiui, Vaclovui Žilinskiui, Andriui Dobševičiui, Juozapui Želviui (Nr. 1216), ŽVS rektoriui ir kt. **Minima:** ŽVVS RK, l. 43–43v.)
17. 1850-09-05, Nr. 1157–1174 – aplinkraštis visiems Žemaičių vyskupijos dekanams apie 7 kunigų – Antano Dovkinto, Felicijono Alkimovičiaus, Tado Milevičiaus, Adomo Labanausko, Jokimo Piotrovskio, Leono Budriko ir Stepono Markevičiaus mirtį. **Minima:** ŽVVS RK, l. 42v.
18. 1850-10-07, Nr. 1371–1389 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams su žinių apie kapitalo obligacijas rekvizicija. **Minima:** ŽVVS RK, l. 47v–48.
19. 1850-10-29, Nr. 1509–1516 – aplinkraštis Joniškio, Skuodo, Veliuonos, Krakų, Šiluvos, Varnių, Šeduvos, Alsėdžių dekanams, siunčiantis *Telšių apskrities aprašymo* prenumeratos bilietus. **Minima:** ŽVVS RK, l. 51v.
20. 1850-11-04, Nr. 1540–1559 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. vienuolynų vizitatoriui) su bilietais gauti knygelei *Kauno gubernijos atmintinė 1851 metams*. **Minima:** ŽVVS RK, l. 52v.
21. **1850-12-30** – aplinkraštis-instrukcija visiems vyskupijos dekanams, drausminanti kunigus, reikalaujanti kelti jų išsilavinimą, raginanti

kaupiti pastoracijai reikalingą literatūrą, steigti parapines mokyklas prie bažnyčių, kur kunigai mokytų tikybos, o bažnyčios tarnai – kitų dalykų, naikinti blogus parapijiečių įpročius, girtavimą ir informuojanti apie tai, ką dekanai turi tikrinti per kasmetines parapijų vizitacijas (nustatytą kunigų gyvenamą vietą ir vykimo į kitas parapijas, dekanatus tvarką). **Tekstas:** OŠ: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 63, l. 22–26 – 1850-12-29 data; O: VUB RS, f. 1, b. 406, l. 1–4 – 1850-12-30 data. **Rusiškas vertimas:** Николай Цылов, „Очерк о начале и ходе польского мятежа в Северо-западных губерниях“, in: RGVIA VUA, f. 484, b. 1310, l. 40–41. **Minima:** Puzaras, p. 91; Merkys, p. 236, 273, 288, 335.

1851 m.

[ŽVVS RK, LVIA, f. 696, ap. 2, b. 756]

22. 1851-01-20, Nr. 104–123 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. Varnių katedros klebonui), liepiantis melstis už sergantį Mogiliavo arkivyskupą metropolitą Kazimierą Dmochovskį. **Minima:** ŽVVS RK, l. 4v–5.
23. 1851-01-27, Nr. 178–197 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. Varnių katedros klebonui) apie š. a. Mogiliavo arkivyskupo metropolito Kazimiero Dmochovskio mirtį. **Minima:** ŽVVS RK, l. 6v–7.
24. 1851-02-06, Nr. 300–318 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams su kapitalo obligacijų redukcija. **Minima:** ŽVVS RK, l. 10v–11.
25. **1851-03-07** – lotyniškas aplinkraštis Skuodo dekanui. **Tekstas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 69, l. 176.
26. 1851-03-10, Nr. 591–607 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Varnių ir Joniškio), siunčiantis *Kauno gubernijos atmintinę 1851 metams*. **Minima:** ŽVVS RK, l. tarp 11 ir 20.
27. 1851-03-10, Nr. 608–626 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams apie teisinę tvarką protestantams pereinant į katalikų religiją. **Minima:** ŽVVS RK, l. 20v.
28. 1851-04-13, Nr. 808–826 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. Varnių katedros klebonui) apie 6 kunigų mirtį 1851 m. **Minima:** ŽVVS RK, l. 27v.
29. **1851-04-21** – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams dėl pasiruošimo vyskupo vizitacijai su instrukcija. Nurodoma, kaip klebonai turi pasirengti vyskupo priėmimui, parapijiečių konfirmacijai, kad privalo būti parengę bažnyčių ir jų valdų (beneficijų) aprašymus. **Tekstas:** LLTIBR, f. 1, b. 669, lapai nenumeruoti. **Minima:** Merkys, p. 216, 227, 232.

30. 1851-04-28, Nr. 958–976 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kviečiantis vyskupijos gyventojus aukoti pinigais Varnių katedros bažnyčios restauravimui ir papuošimui. Su Nr. 978–996 visiems dekanams siunčiamos surištosios knygos, į kurias jie turėjo įrašyti laisvanoriškas aukas Varnių katedros restauravimui. **Minima:** ŽVVS RK, l. 32.
31. 1851-07-24, Nr. 1424–1442 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad jie patys rinktų aukas Varnių katedros bažnyčios restauravimui. **Minima:** ŽVVS RK, l. 47v.
32. **1851-08-10**, Nr. 1606–1613 – **1851-08-07** aplinkraštis visai vyskupijos dvasininkijai (dekanams, administratoriams, kuratams, vienuolynų viršininkams, klebonams) su **1851-08-07 ganytojišku laišku dėl caro Nikolajaus I vainikavimo 25-ųjų metinių**, liepiant jį paskelbti iš sąkyklų 1851-08-22, per monarcho Nikolajaus I 25-ųjų valdymo metinių sukaktį. **Aplinkraščio tekstas:** LMAVB RS, f. 268, b. 265, l. 199v–200 – 1851-08-07 data. **Laiško tekstas:** OŠ: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 66, l. 169–176v, be datos. **Laiško nuorašai:** Šiluvos dekanato GRK, LMAVB RS, f. 268, b. 265, l. 200–202v – 1851-08-07 data; Rietavo dekanato GRK (žr. GL, p. 30). **Rusiškas vertimas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 66, l. 177–181, be datos. **Skelbtas:** GL, p. 30–38 (Šiluvos dekanato nuorašas, 1851-08-07 data). **Minima:** ŽVVS RK, l. 53.
33. 1851-10-06, Nr. 1905–1924 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. Varnių katedros klebonui) apie vyskupijos kunigų mirtį. **Minima:** ŽVVS RK, l. 64.
34. 1851-10-16, Nr. 1978–1987 – aplinkraštis visų vyskupijos vienuolynų viršininkams (Troškūnų, Dotnuvos, Tytuvėnų, Telšių, Kretingos, Palėvenės, Raseinių, Kalvarijos, Kauno, Kolainių), kad jie uždraustų aukoti šv. Mišias kunigams, kurie prisigeria, kol neatliks išpažinties, ir apie pasninką. **Minima:** ŽVVS RK, l. 66v.
35. **1851-11-06**, Nr. 2115–2135 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutiniai Nr. Telšių vyskupijos konsistorijai ir ŽVS rektoriui) apie vienodą kalėdos padalijimą tarp klebonų ir vikarų. **Tekstas:** LNB RS, f. 108, b. 2, l. 19. **Minima:** ŽVVS RK, l. 71v–72; Merkys, p. 239.
36. **1851-11-13**, Nr. 2187–2203 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Kauno ir Kuršo), apie kunigų savišvietos kėlimą, dekanatų bibliotekų steigimo sumanymą ir kunigų savišvietai siunčiamą periodinį žurnalą *Pamiešnik Reliģijno-Moralny*. **Teksto nuorašas:** Skirsnemunės bažnyčios GRK, VUB RS, f. 205, b. 4, l. 171–172. **Skelbta:** Stakauskas1, p. 46–47 – 1851-11-13 data. **Minima:** ŽVVS RK, l. 74; Merkys, p. 273–274; Puzaras, p. 70–71.

37. 1851-11-24, Nr. 2265–2282 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Kuršo ir Žiemgalos) (paskutinis Nr. Žemaičių vyskupijos vienuolynų vizitatoriui), siunčiantis prenumeratos bilietus *Kauno gubernijos atmintinei 1852 metams*. **Minima:** ŽVVS RK, l. 76.
38. **1851-12-08**, Nr. 2368–2386 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, siunčiantis Mogiliavo arkivyskupo metropolito Ignoto Holovinskio *arkiganytojišką laišką*, jam įžengus į metropolito katedrą. **Tekstas:** LLTIBR, f. 1, b. 669, lapai nenumeruoti – lietuvių kalba. **Minima:** ŽVVS RK, l. 79v; Šateikių bažnyčios GRK, LLTIBR, f. 1, b. 680, l. 37; Merkys, p. 201.
39. 1851-12-15, Nr. 2424–2443 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. Varnių katedros klebonui) apie 6 kunigų mirtį. **Minima:** ŽVVS RK, l. 81.
40. **1851-12-22**, Nr. 2495–2513 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad *vietos žmonių kalba* išpėtų žmones kontrabanda nepernešinėti spirito ir įvairių stiprių gėrimų iš Kuršo ar Lenkijos karalystės į Kauno guberniją, nes bus labai griežtai baudžiami Rusijos valdžios. **Tekstas:** LLTIBR, f. 1, b. 669, lapai nenumeruoti. **Minima:** ŽVVS RK, l. 83; Merkys, p. 336. (Papildoma informacija: Nr. 2514 yra Valančiaus raštas Kauno gubernijos bajorų vadovui apie padarytą potvarkį dėl svaigiųjų gėrimų, ŽVVS RK, l. 83.)

1852 m.

[ŽVVS RK, LVIA, f. 696, ap. 2, b. 757]

41. 1852-01-09, Nr. 54–73 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. Kretingos vienuolyno viršininkui), siunčiantis du paskutinius *Pamiėtnik Religijno-Moralny* sąsiuvinius. **Minima:** ŽVVS RK, l. 2v.
42. 1852-02-12, Nr. 525–541 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (be Kuršo ir Žiemgalos), siunčiantis *Kauno gubernijos atmintinę 1852 metams*. **Minima:** ŽVVS RK, l. 13v.
43. 1852-02-23, Nr. 571–589 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad yra prenumeratos bilietų veikalui *Zasady i catość wiary katolickiej*. **Minima:** ŽVVS RK, l. 15.
44. 1852-02-??, Nr. 591–607 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Varnių ir Jonavos), siunčiantis *Kauno gubernijos atmintinę 1851 metams*. **Minima:** ŽVVS RK, l. 20.
45. **1852-03-15**, Nr. 761–779 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad dekanai, pasibaigus kasmetinei vizitacijai, kasmet pristatytų du atskirus aktus apie vizitacijos faktus, iš kurių vienas liestų materia-

- linius, kitas – moralinius dalykus. **Tekstas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 63, l. 286; PAA, VI, p. 21 – Nr. 772, 1852-03-15 data. **Minima:** ŽVVS RK, l. 21v; Puzaras, p. 30.
46. **1852-04-05**, Nr. 930–937 – aplinkraštis dekanams, kurių dekanatai buvo prijungti prie Žemaičių vyskupijos iš Vilniaus vyskupijos, kad jie aplinkraščiais nurodytų savo dvasininkams, jog tie, kuriuos vyskupas įsakė paskirti į kitas pareigas ar perkelti į kitas parapijas, nesikreiptų su jokiais protestais. **Tekstas:** LNB RS, f. 108, b. 63, l. 285. **Minima:** ŽVVS RK, l. 27; Alekna, p. 27; Puzaras, p. 86; Merkys, p. 239.
47. 1852-04-05, Nr. 938–953 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Kuršo ir Varnių), kad tie, kas nėra užsisakę *Pamiėtnik Religijno-Moralny* šioms metams, atsiųstų kanceliarijai įprastą prenumeratos mokėstį. **Minima:** ŽVVS RK, l. 27; UFBK, l. 1 – Nr. 952.
48. 1852-04-26, Nr. 1105–1113 – aplinkraštis 9 vyskupijos dekanams (Šeduvos, Panevėžio, Ukmergės, Utenos, Novoaleksandrovsko (Zarasų), Kauno, Krakių, Obelių, Žiemgalos) su siunčiama vyskupo generalinės vizitacijos instrukcija ir maršrutu. **Minima:** ŽVVS RK, l. 34v.
49. 1852-06-19, Nr. 1396–1415 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. Varnių katedros klebono padėjėjui) apie 10 mirusių kunigų. **Minima:** UFBK, l. 1 – Nr. 1414; ŽVVS RK, l. 42.
50. 1852-07-09, Nr. 1470–1474 – aplinkraštis Utenos, Ukmergės, Panevėžio, Kauno, Krakių dekanams, kad dėl ligos vyskupas nutraukia vizitaciją ir grįžta į Varnius. **Minima:** ŽVVS RK, l. 43v–44.
51. 1852-08-02, Nr. 1619–1628 – aplinkraštis visų (išskyrus Kretingos) vienuolynų viršininkams (paskutinis Nr. vienuolynų vizitatoriui) dėl klauzūros laikymosi. **Minima:** ŽVVS RK, l. 49.
52. 1852-09-01, Nr. 1690 – aplinkraštis, kviečiantis Varnių dvasininkus į rekolekcijas į Žemaičių vyskupijos seminariją. **Minima:** ŽVVS RK, l. 50.
53. **1852-09-13**, Nr. 1772–1789 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Alsėdžių), kad savo dekanatuose kurtų dekanatų bibliotekas, kurioms kiekvienas kunigas, besinaudojantis biblioteka, kasmet aukotų po 1 rub. **Tekstas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 63, l. 321; PAA, VI, p. 14 – Nr. 1782, 1852-09-13 data. **Minima:** ŽVVS RK, l. 53v; UFBK, l. 1 – Nr. 1787; Puzaras, p. 72; Merkys, p. 274. (Papildoma informacija: Nr. 1790 yra Valančiaus 1852-09-13 raštas Alsėdžių dekanui su padėka už dekanatų bibliotekų projekto įgyvendinimą. **Minima:** ŽVVS RK, l. 54; Alsėdžių klebono raštas Motiejui Valančiui, 1852-04-05, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 63, l. 321.)

54. 1852-09-27, Nr. 1889–1907 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad bažnyčiose prie grotų prie didžiojo altoriaus nebūtų statomi žibintai ir vėliavos, nes žmonės per jas nemato Mišias aukojančio kunigo. **Tekstas:** PAA, VI, p. 12 – Nr. 1900. **Minima:** ŽVVS RK, I, 57v; Puzaras, p. 47.
55. 1852-10-13, Nr. 2027 – viešas laiškas Kuršo gubernijos Alšvangos parapijos valstiečiams Mapidėjui Kreidmanui, Petruui Petrobičiui, Jorensui Lakedisui, Kristui Kristovičiui ir Kristui Nedomišui, grįžtantiems iš Varnių į Alšvangą. **Minima:** ŽVVS RK, I, 61v.
56. 1852-10-14, Nr. 2040–2047 – aplinkraštis Varnių, Ukmergės, Novoaleksandrovsko (Zarasų), Panevėžio, Žiemgalos, Obelių, Utenos, Kauno dekanams, kuriuo siunčiami prenumeratos bilietai knygai *Pielgrzymka do Ziemi Świętej*. 1852-10-18, Nr. 2076–2079 – tas pats aplinkraštis Veliuonos, Šiluvos, Batakių, Mosėdžio dekanams. **Minima:** ŽVVS RK, I, 62, 63.
57. 1852-11-08, Nr. 2192–2203 – aplinkraštis Batakių, Jonavos, Kauno, Kraikių, Alsėdžių, Panevėžio, Rietavo, Šeduvos, Šiluvos, Skuodo, Viešnių, Veliuonos dekanams apie indus šventiems aliejams ir apie jų pristatymo terminą. **Minima:** ŽVVS RK, I, 67; UFBK, I, 1v – Nr. 2203.
58. 1852-11-11, Nr. 2226–2243 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Panevėžio), kad yra prenumeratos bilietų išleidžiamam Maksimilijono Jakubovičiaus veikalui *Chrześcijańska filozofia życia*. **Minima:** ŽVVS RK, I, 68.
59. **1852-11-11**, Nr. 2293–2311 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams su informacija, kokia tvarka klebonai ir kuratai turi prašyti dispensos nuo kliūčių santuokai ir nuo užsakų. **Tekstas:** PAA, VI, p. 22, Nr. 2304 (Puzaras, p. 75). **Minima:** ŽVVS RK, I, 69v–70; UFBK, I, 1v – Nr. 2309.
60. **1852-11-22**, Nr. 2325–2343 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad prie kiekvienos parapiinės ir didesnės filijinės bažnyčios būtų išlaikomos mokyklėlės, kuriose vaikai bent religines knygeles ir katekizmą išmokytų skaityti gimtąja kalba. **Tekstas:** OŠ: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 74, l. 89; LNB RS, f. 108, b. 2, l. 24; PAA, VI, p. 13, Nr. 2336. **Minima:** ŽVVS RK, I, 70v; UFBK, I, 4 – Nr. 2340; Puzaras, p. 91; Merkys, p. 288.
61. 1852-11-22, Nr. 2350–2352 – aplinkraštis Alšvango, Altenburgo, Šenbergo klebonams, kad platintų Juozapo (Simforijono) Mieleškos latvišką maldaknygę ir giesmyną *Rohschu Kronis*. **Minima:** ŽVVS RK, tarp I, 70v ir 71.
62. 1852-12-31, Nr. 2577–2596 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. Varnių katedros klebonui) apie 13 vyskupijos kunigų mirtį. **Minima:** ŽVVS RK, I, 79; UFBK, I, 1v – Nr. 2593.

1853 m.

[ŽVVS RK, LVIA, f. 696, ap. 2, b. 758, nepilna]

63. 1853-02-20, Nr. 358–376 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, siunčiantis Cezaro Cantu veikalo *Historia powszechna* prospektą (anotacija) su prenumeratos sąlygų aprašymu. **Minima:** ŽVVS RK, l. 12.
64. **1853-03-28**, Nr. 659–677 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams apie rankraštinų pamokslų cenzūros reikalavimus. **Tekstas:** LLTIBR, f. 1, b. 669, lapai nenumeruoti; VUB RS, f. 203, b. 7, l. 73. **Minima:** ŽVVS RK, l. 21; UFBK, l. 2, Nr. 675; Alekna, p. 223; Puzaras, p. 30; Merkys, p. 281. (Papildoma informacija: Nr. 678, 679 yra Valančiaus raštai Vilniaus generalgubernatoriui ir Rygos generalgubernatoriui su informacija, kas paskirti rankraštinų pamokslų cenzoriais, Nr. 680 – raportas Romos katalikų dvasinei kolegijai apie padarytus potvarkius dėl rankraštinų pamokslų cenzūravimo.)
65. **1853-03-28**, Nr. 692–709 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Kuršo) su galutinai patvirtintu dekanatų bibliotekų steigimo ir naudojimo projektu. **Tekstas:** Pašušvio parapiinės bažnyčios GRK, VUB RS, f. 203, b. 7, l. 74–75; PAA, VI, p. 15–16 – Nr. 702, 1853-03-28 data. **Minima:** ŽVVS RK, tarp l. 21 ir 27; Puzaras, p. 72; Merkys, p. 274–275.
66. 1853-04-30, Nr. 881–900 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. Varnių katedros klebonui) apie 1853 m. pradžioje mirusius kunigus. **Minima:** ŽVVS RK, l. 27.
67. 1853-06-27, Nr. 1247–1253 – aplinkraštis Krakių, Kauno, Ukmergės, Utenos, Panevėžio, Šeduvos, Šiluvos dekanams, siunčiantis generalinės vizitacijos maršrutą. **Minima:** ŽVVS RK, tarp l. 27 ir 43.
68. 1853-08-11, Nr. 1411–1429 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, siunčiantis spausdintas žinias apie Varniuose įsteigtą knygyną kaip Juozapo Zavadzčio firmą. **Minima:** ŽVVS RK, l. 43v.
69. 1853-09-29, Nr. 1614–1634 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. Varnių katedros klebonui) apie 11 kunigų mirtį. **Minima:** ŽVVS RK, l. 50v; UFBK, l. 2 – Nr. 1629.
70. 1853-10-20, Nr. 1757–1775 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad ateityje nereikalautų iš kunigų pamokslų. **Minima:** ŽVVS RK, l. 54v; UFBK, l. 2 – Nr. 1772.
71. 1853-12-12, Nr. 2087 – vyskupo *ganytojiškas laiškas* Kupiškio parapijiečiams. **Minima:** ŽVVS RK, l. 63.

1854 m.

[ŽVVS RK, LVIA, f. 696, ap. 2, b. 759]

72. 1854-01-25, Nr. 127–146 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. Varnių katedros klebonui) apie mirusius kunigus. **Minima:** ŽVVS RK, l. 4v; UFBK, l. 2v – Nr. 142.
73. 1854-03-16, Nr. 468 – aplinkraštis Kuršo dekanui, kad lieptų savo dvasininkams, ypač pajūrio parapijų klebonams, stengtis skiepyti žmonėms ištikimybės Sostui pareigą. **Minima:** ŽVVS RK, tarp l. 4 ir 16.
74. **1854-04-17**, Nr. 573–589 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Kuršo ir Žiemgalos), siunčiantis perskaityti žmonėms iš sakyklos **1854-04-16 žemaitišką ganytojišką laišką, draudžiantį gyventojams neteisingus pokalbius apie politiką, karus ir pan.**, kuriame liepiama vykdyti savo priedermes, nurodoma kunigams šia tema sakyti pamokslus. **Aplinkraščio tekstas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 92, l. 294 – 1854-04-17 data. **Laiško tekstas:** OŠ: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 92, l. 295–295v – 1854-04-16 parašymo data, nepasirašytas. **Nuorašai:** Gintališkės (1854-04-17, Nr. 579), Veliuonos (KAKA, b. 35, lapai nenumeruoti), Pašušvio (VUIB RS, f. 203, b. 7, l. 81–81v – 1854-04-17 data), Užvenčio (LMAVB RS, f. 268, b. 266, l. 40v–41 – 1854-04-17 data) bažnyčių GRK; Šiluvos dekanato (LMAVB RS, f. 268, b. 266, l. 11v–12 – 1854-04-17 data), Skuodo dekanato (1854-04-17, Nr. 583) GRK (žr. GL, p. 39). **Rusiškas vertimas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 20, 21v–22. **Skelbta:** GL, p. 39–42 (originalo šaltinis, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 92, l. 295–295v); Biržiška, p. 115–116; Puzaras, p. 175 (perspaudas iš Biržiškos – 1854-04-16 data). **Minima:** ŽVVS RK, l. 16v; UFBK, l. 2v – Nr. 587; Merkys, p. 446. (Papildoma informacija: Valančiaus raštas Nr. 590, 1854-04-17 Vilniaus generalgubernatoriui apie padarytą jo prašymu potvarkį skiepyti žmonėms ištikimybės valdžiai ir nuoširdaus atsidavimo Sostui jausmą. **Minima:** ŽVVS RK, l. 17.)
75. **1854-04-24**, Nr. 626–644 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, pavedant kunigų benefisininkų globai dailininką p. Bušmaną (Buszman), kuris altorių dekoracijomis ir paveikslais išpuošė Varnių katedrą ir ketina apsigyventi Varniuose. **Tekstas:** KAKA, b. 45, l. 8; PAA, VI, p. 17 – Nr. 637 (Puzaras, p. 46). **Minima:** ŽVVS RK, l. 17v–18; Merkys, p. 533.
76. 1854-05 – Telšių vyskupijos konsistorijos? aplinkraštis, persiunčiantis Kauno gubernatoriaus raštą bažnyčiose paskelbti žmonėms iš sakyklų, kad badaujantiems piktadariams ir nepažįstamiems žmonėms nesuteiktų prieglobsčio, o tokiems apsireiškus tuoj pat praneštų po-

- licijai ir taip išvengtų griežčiausios atsakomybės. **Minima:** UFBK, l. 2v – Nr. 3411; Merkys, p. 323. (Papildoma informacija: Kauno gubernatoriaus raštas Valančiui, 1854-05-13, LVIA, f. 669, ap. 3, b. 648, l. 84, kuriame pagal 1854-05-04 Vilniaus generalgubernatoriaus nurodymą nerimaujama, kad Telšių, Raseinių, Šiaulių ir Zarasų apskrityse plinta plėšikavimas ir valkatavimas. Prašoma bažnyčiose iš sakyklų paskelbti žmonėms, kad tie gyventojai, kurie duos plėšikams, vagims ir apskritai įtartiniems asmenims prieglobstį ir tuoj nepraneš policijos nuovadų pristavams, bus teisiami kaip nusikaltimo dalyviai. Ant rašto yra Valančiaus rezoliucija: „Patenkinti“.)
77. 1854-06-19, Nr. 906–924 – aplinkraštis vyskupijai, kad kunigai nuolat melstųsi už šviesiausiąją imperatorių ir valdančiąją dinastiją bei nesileistų į pokalbius apie politiką ir karą. **Tekstas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 43. **Minima:** ŽVVS RK, l. 25v; UFBK, l. 2v – Nr. 921; Merkys, p. 447.
78. 1854-08-14, Nr. 1182–1198 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (be Kuršo ir Žiemgalos), parengtas Mogiliavo arkivyskupo metropolitui nurodymu, skelbiantis caro įsakymą apie administracines priemones laisvai sutuokti vienos tėvonijos baudžiauninkus. **Minima:** ŽVVS RK, l. 33v. (Papildoma informacija: Nr. 1199, 1200 – vyskupo pranešimai Mogiliavo arkivyskupui metropolitui Ignotui Holovinskiui ir Vilniaus generalgubernatoriui, kad įsakymą paskelbė. **Minima:** ŽVVS RK, l. 33v.)
79. 1854-08-21, Nr. 1239–1258 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. Varnių katedros klebonui) apie vyskupijos kunigų mirtį. **Minima:** ŽVVS RK, l. 35; UFBK, l. 2v – Nr. 1253.
80. 1854-09-21, Nr. 1359–1377 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad praneštų pavaldžiai dvasininkijai apie valdžios nustatytą terminą kiekvienoje bažnyčioje paskirti privilegijuotą altorių už mirusiųjų sielas, o tie, kurie nori jį turėti, privalo kreiptis į vyskupo kanceliariją ir gauti jo patentą. **Minima:** ŽVVS RK, l. 38v; UFBK, l. 2v – Nr. 1374.
81. 1854-12-31, Nr. 1950 – aplinkraštis apie mirusius vyskupijos kunigus. Išsiųsta: 1855-01-18: Nr. 1950 – Obelių dekanatui; 1855-01-22: Nr. 1990 – Batakių, Nr. 2080 – Joniško, Nr. 3010 – Kauno, Nr. 3049 – Šeduvos, Nr. 3087 – Krakių, Nr. 3104 – Kuršo, 3138 – Novoaleksandrovsko (Zarasų), Nr. 3198 – Alsėdžių, Nr. 3241 – Panevėžio, Nr. 3297 – Rietauvo dekanatams; 1855-01-25: Nr. 3334 – Šiluvos, Nr. 3390 – Skuodo, Nr. 3410 – Žiemgalos, Nr. 3450 – Utenos, Nr. 3490 – Viekšnių, Nr. 3536 – Veliuonos, Nr. 3579 – Ukmergės, Nr. 3610 – Varnių dekanatams. **Minima:** ŽVVS RK, l. 52v, 53–55; UFBK, l. 3 – Nr. 3536.

1855 m.

[ŽVVSRK, LVIA, f. 696, ap. 2, b. 760 (duomenys iki kovo 19 d.)]

82. 1855-03-03, Nr. 357–377 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, siunčiantis leidinių prenumeratos prospektus. Paskutiniai Nr. yra ŽVS ir vienuolynų vizitatoriui. **Minima:** ŽVVSRK, l. 9v.
83. 1855-06-?? – aplinkraštis apie mirusius kunigus. **Minima:** UFBK, Nr. 767 (kursorija 1855-06-13).
84. **1855-06-18** – aplinkraštis dekanams, siunčiantis Jeronimo Kiprijono Račkausčio knygelę *Aktas ir poterej* ir liepiantis kunigams kiekvieną šventadienį po pamokslą ją visą perskaityti. **Tekstas:** LNB RS, f. 108, b. 2, l. 32 (Batakių dekanui). **Skelbta:** Tumas, p. 6 (Krakių dekanui). **Minima:** Merkys, p. 303.
85. **1855-11-26**, Nr. 1650 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, siunčiantis *lenkų ir žemaičių kalbomis* atspausdintą popiežiaus Pijaus IX bulę apie nekaltą Švč. Mergelės Marijos prasidėjimą ir atspausdintą popiežiaus 1854-12-01 iškilmingą kreipimąsi (alokuciją). Dekanatų parapiinių ir filijinių bažnyčių kunigai privalo gruodžio 8 d., Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo prasidėjimo dieną, šiuos raštus abiem kalbomis perskaityti žmonėms iš sakyklos ir išsaugoti bažnyčių aktuose. Kurse ir Žiemgaloje patys klebonai privalo raštus išversti vokiškai ir latviškai. Visi kunigai turi duoti po 7 kap. už lenkišką ir po 1 kap. už žemaitišką egzempliorių ir pinigus atsiųsti vyskupo kanceliarijai. **Aplinkraščio tekstas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 92, l. 489; LLTIBR, f. 1, b. 669, lapai nenumeruoti. **Nuorašas:** UFBK, l. 3v–4 – 1855-11-26 data, lenkų kalba; VUB RS, f. 195, b. 6. **Minima:** Merkys, p. 207. (Papildoma informacija: 1855-07-28 vidaus reikalų ministro Dmitrijaus Bibikovo raštas Nr. 1791 Motiejui Valančiui, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 92, l. 470, kad leidžia skelbti popiežiaus bulę ir jo kalbą, pasakytą 1854-12-01 slaptame konsistorijos posėdyje su sąlyga, kad šiuo pretekstu nebūtų jokių žmonių susibūrimų ir ypač procesijų. Skelbti bulės ir alokucijos tekstai: *Allokucya i list Apostolski o dogmatycznej definicyi niepokalanego poczęcia dziewicy Bogarodzicielki ojca świętego Piusa IX-go*, Wilno, 1855; *Piusa Dewintojo [...] Prakałba [...] Grometa Apasztaliszka [...]*. Iš lotynų kalbos vertė Otonas Praniauskis, Vilnius, [1855] (apie pastarąjį žr. *Lietuvos TSR bibliografija*, Serija A: *Knygos lietuvių kalba*, t. 1: 1547–1861, Vilnius: Mintis, 1969, p. 327.)

1856 m.

[ŽVVS RK, LVIA, f. 696, ap. 2, b. 761]

86. **1856-02-29**, Nr. 415–432 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Kuršo), siunčiantis *Žemaitiškas homilijas* (kiekvienai bažnyčiai po 1 egz.). **Tekstas:** *LLTIBR*, f. 1, b. 669, lapai nenumeruoti; *LNB RS*, f. 108, b. 2, l. 34. **Minima:** ŽVVS RK, l. 10; UFBK, l. 4 – Nr. 430; Merkys, p. 282. (Papildoma informacija: *Žemaitiškos homilijos* – tai Otono Praniausio iš lenkų kalbos išverstas Martino Königsdorferio pamokslų rinkinys *Iszguldimas ewangeliju szwentu ant wisu nedeldienu, par apalus metus* (Varšuva, 1855). Yra Valančiaus raštas Nr. 445 Vilniaus vyskupui, 1856-03-03 (ŽVVS RK, l. 10v), kad gavo 475 egz. *Žemaitiškų homilijų*.)
87. 1856-05-05, Nr. 747–766 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. Varnių katedros klebonui) apie vyskupijos kunigų mirtį. **Minima:** ŽVVS RK, l. 18; UFBK, l. 4 – Nr. 763.
88. **1856-08-21**, Nr. 1210–1228 – *žemaitiškas 1856-08-21 ganytojiškas laiškas apie meškininkus ir jų šventvagiškas ceremonijas* visiems vyskupijos dekanams, nurodant jį perskaityti iš sakyklos savo parapijų bažnyčiose. **Tekstas:** OŠ: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 92, l. 555–556 – Nr. 1210–1228; O: *LLTIBR*, f. 1, b. 680, l. 7–7v – Nr. 1219, 1856-08-21 parašymo data. **Nuorašai:** Gintališkės, Veliuonos (*KAKA*, b. 35), Pašušvio (*VUB RS*, f. 203, b. 7, l. 93–94 – Nr. 1214, 1856-08-21 data), Užvenčio, Žarėnų bažnyčių GRK, Skuodo (Nr. 1222, gautas 1856-09-04), Šiluvos (*LMAVB RS*, f. 268, b. 266, l. 24–24v), Rietavo (Nr. 1219) dekanatų GRK (detaliau žr. GL, p. 43). **Skelbta:** GL, p. 43–46 (originalas, *LLTIBR*, f. 1, b. 680, l. 7–7v); Biržiška, p. 116–118; Puzaras, p. 176–177 (perspaudas iš Biržiškos). **Minima:** ŽVVS RK, l. 28v; UFBK, l. ? – Nr. 1226, 1856-08-21 data; Merkys, p. 255–256; Šenavičienė1, p. 611. (Papildoma informacija: Pakruojo administratoriaus Juozapo Rimkevičiaus raštas Motiejui Valančiui, 1858-03-18, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 92, l. 685–686, kad po šio ganytojiško laiško paskelbimo parapijiečiai jau nebeįsileidžia meškininkų į namus. Taip pat žr. komentarus: GL, p. 43.)
89. **1856-10-20**, Nr. 1920, 1921 – lydraštis ir **1856-10 datuotas žemaitiškas ganytojiškas laiškas dėl prietaringo pakaruoklių žalojimo** Kartenos parapijiečiams, Kartenos administratoriui nurodant jį paskelbti iš sakyklos. Lydraščio ir laiško OŠ (lydraščio tekstas yra laiško teksto viršuje): LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 92, l. 557–557v – registracijos Nr. 1920,

- 1921, 1856-10-20 išsiuntimo data, 1856-10 parašymo data, nepasirašytas. **Laiškas ir hydraštis skelbti:** GL, p. 47–50 (originalo šaltinis, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 92, l. 557–557v); Biržiška, p. 117–118; Puzaras, p. 177–178 (perspaudas iš Biržiškos). **Minima:** ŽVVS RK, l. 35; Merkys, p. 317–318. (Papildoma informacija: laišką paskatino Kauno gubernatoriaus raštas Nr. 13713 Motiejui Valančiui, 1856-10-03, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 92, l. 554 apie pakaruoklio žalojimo įvykį Kartenoje.)
90. 1856-11-03, Nr. 1990 – laiškas Kuršėnų klebonui, kad paskelbtų Kužių rajono gyventojams apie potvarkį kunigui išlaikyti. **Minima:** ŽVVS RK, l. 36v.
91. 1856-12-31, Nr. 2368–2386 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams su įsakymu jų dvasininkams paskelbti žmonėms iš sakyklos, kad Vilniaus vyskupas Vaclovas Žilinskis gavo vakavusią arkivyskupo katedrą ir pasipuošė palijumi, ir liepiant katalikams už jį melstis. **Minima:** ŽVVS RK, l. 44v–45. (Papildoma informacija: Motiejaus Valančiaus laiškas Nr. 14 Mogiliavo arkivyskupui metropolitui Vaclovui Žilinskiui, 1857-01-05, kad paskelbė žmonėms apie arkivyskupo katedros ir metropolijos gavimą. **Minima:** ŽVVS RK, b. 762, l. 1.)

1857 m.

[ŽVVS RK, LVIA, f. 696, ap. 2, b. 762 (įrašai iki liepos 10 d.)]

92. 1857-02-06, Nr. 267–286 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. Varnių katedros klebono padėjėjui) apie 1856 m. mirusius kunigus Juozapą Dyburevičių ir Silvestrą Grubinskį. **Minima:** ŽVVS RK, l. 6v–7.
93. 1857-04-24, Nr. 747–766 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. vienuolynų vizitatoriui), siunčiantis arkivyskupo metropolito atsiųstus prenumeratos bilietus Mogiliavo provincijos bažnytiniam žemėlapiui. **Minima:** ŽVVS RK, l. 17; UFBK, l. 4v – Nr. 763.
94. 1857-09-07 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams apie mirusius kunigus. **Minima:** UFBK, l. 5 – Nr. 1325.
95. **1857-12-05**, Nr. 2063–2071 – *žemaitiškas 1857-12-05 ganytojiškas laiškas dėl didėjančių plėšikavimų prie Prūsijos sienos* Skuodo, Vieکشnių, Varnių, Šiluvos, Veliuonos, Kauno, Batakių, Alsėdžių, Rietavo dekanatams. **Tekstas:** OŠ: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 103, l. 53–53v – Nr. 2063–2071, 1857-12-05 data, su Valančiaus parašu; OŠ juodraštis: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 103, l. 54–54v – 1857-12-05 (1857 Siekia 5) parašymo data ir Valančiaus ranka užrašytu nurodymu išsiųsti dekanams; O: LLTIBR, f. 1, b.

- 680, l. 12–12v – Nr. 2071, 1857-12-05 parašymo data, Rietavo dekanatui; Skirsnemunės bažnyčios GRK, *VUB RS*, f. 205, b. 4, l. 235–236 – Nr. 2067, 1857-12-05 parašymo data. **Nuorašai:** Gintališkės (Nr. 2070, 1858-12-05), Užvenčio (Nr. 2065, gautas 1857-12-16), Žarėnų (Nr. 2065) bažnyčių GRK; Skuodo, Rietavo dekanatų GRK (plačiau žr. GL, p. 51); Ugėnų bažnyčios GRK, UFBK, l. 5v – Nr. 2067). **Skelbta:** GL, p. 51–54 (originalas, *LLTIBR*, f. 1, b. 680, l. 12–12v); Biržiška, p. 178–179; Puzaras, p. 178–179 (perspaudas iš Biržiškos). **Minima:** UFBK – Nr. 2067; Merkys, p. 324.
96. 1857-12-?? – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams apie mirusius kunigus. **Minima:** UFBK, l. 5v – Nr. 2186 (kursorija 1858-01-30).

1858 m.

97. **1858-01-11 – žemaitiškas 1858-01-11 ganytojiškas laiškas dėl valstiečių reformos ruošimo pradžios** (žinomi Nr.: 69, 71, 73, 76, 78, 81). **Tekstas:** O: *LLTIBR*, f. 1, b. 680, l. 16 – 1858-01-11 parašymo data, Nr. 73, Rietavo dekanatui. **Nuorašai:** Gintališkės – Nr. 71, 1858-12-23 data; Radviliškio, Užvenčio, Raguvos, Žarėnų – Nr. 78, bažnyčių GRK; Skuodo – Nr. 76, Rietavo – Nr. 73, dekanatų GRK (plačiau žr. GL, p. 55). Taip pat Skirsnemunės bažnyčios GRK, *VUB RS*, f. 205, b. 4, l. 237–237v – 1858-01-10 data; Pašušvio bažnyčios GRK, *VUB RS*, f. 203, l. 98 – Nr. 69, 1858-01-11 data. **Skelbta:** GL, p. 55–57 (originalas, *LLTIBR*, f. 1, b. 680, l. 16); Puzaras, p. 179–180 (perspaudas iš Biržiška1, p. 301–302 – 1858-01-11 data). **Minima:** UFBK, l. 5v – Nr. 81, 1858-01-11 data; Merkys, p. 426.
98. 1858-07-05 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams apie mirusius kunigus. **Minima:** UFBK, l. 6 – Nr. 1334.
99. **1858-08-09** – aplinkraštis Smėlynės (Žiemgalos dekanatas), Utenos, Ukmergės, Vidiškių, Jonavos, Rumšiškių, Kauno parapijų klebonams bei administratoriams, kad carui važiuojant per miestus ir miestelius, nors jis ir nesustotų, reikia skambinti didžiuoju varpu bei iškilmingai sutikti. **Tekstas:** *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 65, l. 294.
100. **1858-10-11**, Nr. 1780–1789; 1970, 1956 – pirmasis aplinkraštis dėl blai-vybės kunigams, išsiųstas Skuodo, Vieksnių, Varnių, Šiluvos, Veliuonos, Kauno, Batakių, Alsėdžių, Rietavo dekanams, o 1858-11-08 išsiųstas dar Jonišio ir Utenos dekanams, kad kunigai patys negertų ir kitiems nesiūlytų gerti. **Tekstas:** O: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 70, l. 324 – Nr. 1788, 1858-10-11 data. **Skelbta:** Gečys, p. 22–23 (1858-10-11 data). **Minima:** Brenšteinas, p. 12; Alekna, p. 85–86 (abu nurodo klaidingą 1858-11-11 datą); Merkys, p. 352–355.

101. **1858-12-03**, Nr. 2224 – **1858-11-29** parašytas aplinkraštis dėl blaivybės laikymosi kapitulos nariams ir seminarijos profesoriams bei klierikams, išsiųstas pasirašius Žemaičių vyskupijos seminarijos vadovybei. **Tekstas:** O: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 70, l. 272–273 – Nr. 2224, 1858-11-29 parašymo data. **Minima:** Merkys, p. 356 – 1858-11-29 data; Brenšteinas, p. 12 – 1858-11-28 data.
102. **1858-12-25**, (žinomi Nr. 2448, 2450, 2451, 2455, 2503) – **1858-12-25 pirmasis blaivybės laiškas žmonėms, žemaitiškąs.** **Tekstas:** OŠ: *KAKA*, b. 161, l. 230v–231v – 1858-12-23 parašymo data, patvirtintas; O: *LLTIBR*, f. 1, b. 680, l. 18–19, – Nr. 2503, 1858-12-25 parašymo data, Rietavo dekanatui. **Nuorašai:** Gintališkės bažnyčios GRK – Nr. 2450, 1858-12-23 data; Pašušvio bažnyčios GRK, *VUB RS*, f. 203, b. 7, l. 107–108 – Nr. 2455, 1858-12-26 data; Šiluvos dekanato GRK, *LMAVB RS*, f. 268, b. 266, l. 31–32v; Užvenčio bažnyčios GRK – Nr. 2448, 1858-12-23 data; Skuodo dekanato GRK – Nr. 2451, 1858-12-22 data (plačiau žr. GL, p. 58); UFBK, l. 6–8 – 1858-12-26 data. **Skelbta:** Gečys, p. 185–187 – 1858-12-25 parašymo data; Gečys, p. 187–188 (lenkiškas vertimas); Merkys, p. 353–355 (originalas, *LLTIBR*, f. 1, b. 680, l. 18–19); GL, p. 58–63 (originalas, *LLTIBR*, f. 1, b. 680, l. 18–19); Puzaras, p. 180–182 (perspaudas iš Gečio, p. 185–187) ir kt. (daugiau žr. GL, p. 58). **Minima:** Merkys, p. 356–357. (Papildoma informacija: Merkys, p. 356 rašo, kad laiškas buvo išsiuntinėtas dekanams per trejetą dienų su skirtingomis datomis, o pirmasis laiškas buvo su 1858-12-23 parašymo data. Tačiau GL, p. 58 yra nurodomas Skuodo dekanato GRK esantis laiško nuorašas su 1858-12-22 data. Tad laiško datavimas nėra iki galo aiškus.)

1859 m.

[ŽVVSRK, *LVIA*, f. 696, ap. 2, b. 763]

103. **1859-01-31**, Nr. 268–278 – **1858-12-15** parengtas vyskupo aplinkraštis Žemaitijos provincijos (Batakių, Jonavos, Krakių, Alsėdžių, Rietavo, Šeduvos, Skuodo, Šiluvos, Vieکشnių, Veliuonos, Varnių) dekanams, kad išmintingai naudotų priemones blaivybei įvesti. **Tekstas:** OŠ: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 70, l. 346 – 1858-12-15 parašymo data. **Nuorašai:** Pašušvio parapiinės bažnyčios GRK, *VUB RS*, f. 203, b. 7, l. 108 – 1859-01-31 data. **Skelbta:** Brenšteinas, p. 18 (sumodernintas perrašas iš Telšių parapiinės bažnyčios GRK – 1859-01-31 data). **Minima:** ŽVVSRK, l. 6v; UFBK, l. 8 – Nr. 277, 1859-01-31 data; Merkys, p. 367. (Papildoma informacija: Motiejaus Valančiaus raštas Nr. 368 Mogiliavo arkivyskupui metropolitui Vaclovui

- Žilinskiui, 1859-02-14, kad perdavė dvasininkams, jog nenaudotų šiuurkščių priemonių skatindami žmones į blaivybę. **Minima:** ŽVVS RK, l. 13v.)
104. **1859-02-20**, Nr. 476–491 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, nurodantis pravesti trijų dienų rekolekcijas žmonėms, drauge raginti žmones į blaivybę. **Tekstas:** *VUB RS*, f. 203, b. 7, l. 109, Krakų dekanui. **Minima:** UFBK, l. 8 – Nr. 490, 1859-02-20 data; Merkys, p. 374.
105. **1859-03-06**, Nr. 629–639 – aplinkraštis Žemaitijos provincijos dekanams, kad nenaudotų šiuurkščių priemonių skatindami žmones į blaivybę. **Tekstas:** *VUB RS*, f. 203, b. 7, l. 109 – 1859-03-07 data. **Minima:** ŽVVS RK, l. 13v; UFBK, l. 8v – Nr. 638, 1859-03-07 data; Merkys, p. 367.
106. 1859-03-06, Nr. 640–659 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. Varnių katedros klebono padėjėjui) apie mirusius kunigus. **Minima:** ŽVVS RK, l. 13v; UFBK, l. 9 – Nr. 658, 1859-03-06 data.
107. **1859-03-14**, Nr. 721–739 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams su **1859-03-14 pirmuoju blaivybės laišku žemvaldžiams**, dėkojant už dalyvavimą blaivybės reformoje. **Tekstas:** OŠ: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 70, l. 358–359v – 1859-03-16 išsiuntimo data, 1859-03-14 parašymo data, pasirašytas Valančiaus. O: *LLTIBR*, f. 1, b. 680, l. 23–23^av – Nr. 730, 1859-03-14 parašymo data Rietavo dekanatui. **Nuorašai:** Pašušvio bažnyčios GRK, *VUB RS*, f. 203, b. 7, l. 110–110v; Šiluvos dekanato GRK, *LMAVB RS*, f. 268, b. 266, l. 32v–34; Rietavo dekanato GRK – Nr. 730 (plačiau žr. GL, p. 64). **Skelbta:** GL, p. 64–70 (originalas, *LLTIBR*, f. 1, b. 680, l. 23–23^av); Gečys, p. 110–112 – 1859-03-14 parašymo data; Puzaras, p. 184–186 (perspaudas iš Gečio); Brenšteinas, p. 20–21 (sumoderintas perrašas iš: *Šiaulėniškis senelis*, d. 2, Vilnius, 1861, p. 27–29) ir kt. (daugiau žr. GL, p. 64). **Minima:** ŽVVS RK, l. 15; UFBK, l. 8v – Nr. 737, 1859-03-14 data; Merkys, p. 358.
108. **1859-03-14**, Nr. 743, 744 – aplinkraštis Kuršo (Nr. 743) ir Žiemgalos (Nr. 744) dekanams, siunčiantis Kuršo gubernijos katalikams skirtą **ganytojišką laišką apie blaivybę**. Taip pat nurodoma laišką, išvertus iš lenkų į latvių kalbą, iš sakyklos perskaityti žmonėms. **Skelbta:** Gečys, p. 213–214 (turėtasis OŠ perrašas, šiandien nerastas, be datos); GL, p. 71–73 (perspaudas iš Gečio); Puzaras, p. 182–184 (lietuviškai išverstas Gečio perrašas). **Minima:** ŽVVS RK, l. 15; Šenavičienė¹, p. 611; Merkys, p. 357–358. (Papildoma informacija: laiškas yra trumpesnis 1858-12-23 žemaitiško blaivybės laiško žmonėms variantas, parašytas Žiemgalos dekanui Juozapui Tamulevičiui prašant. Jis žadėjo jį išversti iš lenkų į latvių kalbą (Puzaras, p. 182).)

109. **1859-04-30**, Nr. 1067–1085 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad praneštų pasaulietinei ir vienuolių dvasininkijai, koku atveju leidžiama krikštyti vaikus namuose. **Tekstas:** *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 65, l. 251; *VUB RS*, f. 203, b. 7, l. 111. **Minima:** ŽVVS RK, l. 21; UFBK, l. 8v – Nr. 1082; Merkys, p. 246.
110. 1859-05-30, Nr. 1287–1292 – aplinkraštis Panevėžio, Žiemgalos, Ukmergės, Rietavo, Krakių, Kauno dekanams, siunčiantis informacinę brošiūrą apie veikalą *Muzyka Kościelna*. **Minima:** ŽVVS RK, l. 25v.
111. 1859-07-30, Nr. 1532–1550 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams apie išėjusį iš spaudos kun. Narkevičiaus katekizmą ir apie pajamų už šį veikalą paskyrimą Novoaleksandrovsko (Zarasų) bažnyčios statybai. **Minima:** ŽVVS RK, l. 31; UFBK, l. 8v – Nr. 1548, „apie išeinančius veikalus lietuvių kalba“.
112. 1859-09-15, Nr. 1876–1904 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad pradėtų melstis už popiežių. **Minima:** ŽVVS RK, l. 37v.
113. **1859-10-17**, Nr. 2111–2129 – aplinkraštis pasaulietinei ir vienuolių dvasininkijai, kad kunigai pamokymuose ir pamoksluose valstiečiams vengtų posakių, skatinančių priešišumą savo ponams, diegtų nuolankumą ir meilę Evangelijos dvasioje. **Tekstas:** *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 70, l. 165. **Minima:** ŽVVS RK, l. 42; Merkys, p. 284. (Papildoma informacija: Motiejaus Valančiaus raštas Nr. 2426 Vilniaus generalgubernatoriui Vladimirui Nazimovui, 1859-11-21, *LVIA*, f. 378, PS, 1859 m., b. 36, l. 43 – kad aplinkraščiu nurodė visiems dvasininkams savo pamoksluose ir tiesiogiai bendraujant su valstiečiais būti ypač atsargiems su žodžiais, galinčiais kelti nepalankumą dvarininkams, stengtis gerinti jų tarpusavio santykius.)
114. 1859-11-24, Nr. 2181–2199 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, leidžiantis kunigams, esant būtinybei, krikštyti vaikus namuose. **Minima:** ŽVVS RK, l. 43.
115. **1859-12-05** – aplinkraštis visiems vyskupijos kunigams, kad sudėtų 300 sidabro rublių stipendijai parengti vienam mokiniui vargonininku Apolinaro Kątskio Varšuvos muzikos institute. **Tekstas:** *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 107, l. 72. **Minima:** Merkys, p. 246.

1860 m.

[ŽVVS RK, *LVIA*, f. 696, ap. 2, b. 766]

116. **1860-01-07** – laiškas Senosios Žagarės klebonui Silvestrui Limaževičiui apie Senojoje Žagarėje stebuklais garsėjančius Barboros palaikus. Ra-

- šoma, kad neužrašomos stebuklų aplinkybės greitai pasikeičia ir netrukus tampa mažai tikėtinos. Tad pavedama kunigui surašyti į knygą visus stebuklingus įvykius, kurie neseniai nutiko ar nutiks prie Barboros kapo, tam parenkant patikimus liudytojus, dorus ir dievobaimingus, gerai žinančius stebuklo aplinkybes, kurie, jei dvasinei vadovybei prireiktų, galėtų prisiekti, atmesdami bet kokias šio pobūdžio abejones. **Tekstas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 105, l. 496.
117. 1860-01-23, Nr. 158 – laiškas Betygalos klebonui kun. Anuprui Šrederiui su padėka už malonų dėmesį blaivybei bei su prašymu perduoti tokią padėką kai kuriems žemvaldžiams. **Minima:** ŽVVS RK.
118. 1860-01-30, Nr. 196–214 – 1860-01-25 aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams dėl blaivybės, drausminantis geriančius kunigus, nurodantis stiprinti tikinčiųjų blaivybę, dėl to visose parapijose bažnyčiose per Didįjį pasninką (Gavėnią) atlikti tridienes rekolekcijas, aiškinti žmonėms katekizmą. **Tekstas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 103, l. 491 – 1860-01-25 parašymo data; PAA, VI, p. 18 – Nr. 212, 1860-01-30 data. **Minima:** ŽVVS RK, l. 5v; Puzaras, p. 29, 47–48; Merkys, p. 374.
119. 1860-02-20, Nr. 413–431 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams apie mirusius kunigus. **Minima:** ŽVVS RK, l. 10v; UFBK, l. 9 – Nr. 428, klaidinga 18610-02-12 data.
120. 1860-03-19, Nr. 630–648 – 1860-03-18 aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad pateiktų žinias apie blaivybei priklausančius asmenis, kurios reikalingos Vilniaus generalgubernatoriui. **Tekstas:** OŠ: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 70, l. 415; Batakių dekanato GRK, LNB RS, f. 108, b. 2, l. 54–55. **Skelbta:** Gečys, p. 49 – 1860-03-18 parašymo data. **Minima:** ŽVVS RK, l. 14v; UFBK, l. 9 – Nr. 646, joje dar rašoma, kad vyskupas liepė užvesti blaivybės brolių knygą, į jas surašyti žmones, tada pranešti jų skaičių; Brenšteinas, p. 33 (nurodoma 1860-03-16 data); Merkys, p. 375–376. (Papildoma informacija: ŽVVS RK yra įrašas apie 1860-07-25 išsiųstą Valančiaus raštą Vilniaus generalgubernatoriui su žiniomis apie blaivininkus.)
121. 1860-04-20, Nr. 841–855 – aplinkraštis Obelių, Batakių, Jonišio, Kauno, Krakių, Novoaleksandrovsko (Zarasų), Alsėdžių, Rietavo, Šeduvos, Skuodo, Šiluvos, Vieškinių, Veliuonos, Ukmergės, Varnių dekanams apie namų, kryžių ir žemių šventinimo pajamų padalijimą tarp klebonų ir vikarų. **Minima:** ŽVVS RK, l. 19.
122. 1860-07-04, Nr. 1364–1381 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Kuršo), kad dvasininkija nenaudotų fizinių priemonių vers-

- dama girtuoklius į blaivybę. **Tekstas:** *LLTIBR*, f. 1, b. 680, l. 34. **Minima:** ŽVVS RK, l. 29v; UFBK, l. 9, Nr. 1379; Brenšteinas, p. 18; Merkys, p. 370.
123. **1860-08-09**, Nr. 1609–1625 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Kuršo ir Žiemgalos), kad kaimiečiai ir toliau tvirtai laikytųsi blaivybės. Iš tiesų tai yra **1860-09-09 (kontrafakcinė data) žemaitiškas antrasis blaivybės laiškas žmonėms**. **Tekstas:** OŠ: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 70, l. 469–470 – Nr. 1609–1625, 1860-08-09 išsiuntimo data, 1860-09-09 teksto data; O: *LLTIBR*, f. 1, b. 680, l. 39–39a – Nr. 1617, 1860-09-09 teksto data. **Nuorašai** visi su 1860-09-09 teksto data: Pašušvio bažnyčios GRK, *VUB RS*, f. 203, b. 7, l. 114v–115v; Skirsnemunės bažnyčios GRK, *VUB RS*, f. 205, b. 4, l. 233–234v; UFBK, l. 9–10 – 1860-08-24 gavimo data; taip pat žr. GL, p. 74. **Skelbta:** Gečys, p. 189–190, 1860-09-09 teksto data; Gečys, p. 190–192, 1860-09-09 teksto data (lenkiškas vertimas); GL, p. 74–79 (originalas, *LLTIBR*, f. 1, b. 680, l. 39–39a); Puzaras, p. 189–190 (lietuviškas perspaudas iš Gečio, p. 189–190, 1860-09-09 teksto data) ir kt. (daugiau žr. GL, p. 74). **Minima:** ŽVVS RK, p. 34v; Merkys, p. 389–390; Šenavičienė¹, p. 608–609. (Papildoma informacija: nors aplinkraščio tekstas datuotas kontrafakcine 1860-09-09 data, iš ŽVVS RK, p. 34v įrašo apie aplinkraščių eilės Nr., išsiuntimo datos ir registracijos Nr. akivaizdu, kad jis buvo parašytas mėnesiu anksčiau ir pradėtas išsiuntinėti 1860-08-09. Merkys mano, kad ant aplinkraščio yra 1860-09-09 data dėl to, kad rugpjūtis seniau kai kur vadintas rugsėju (GL, p. 74). Kadangi *Lietuvių kalbos žodynas* (Vilnius, 1978, t. 11) apie tokį dalyką neužsimena, labiau tikėtina, kad laiškas buvo numatytas skelbti rugsėjį, greičiausiai per Šilinių atlaidus, tačiau dėl politinių sumetimų parašytas ir po aplinkraščio antrašte išsiuntinėtas mėnesiu anksčiau nei planuotas skelbti.)
124. **1860-08-30**, Nr. 1811–1829 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams apie bažnytinio vyno pirkimą iš Rygos. **Tekstas:** *LLTIBR*, f. 1, b. 680, l. 37. **Minima:** ŽVVS RK, l. 38v; Merkys, p. 244.
125. **1860-08-31**, Nr. 1832–1848 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Kuršo ir Žiemgalos), kad pateiktų žinių, kas iš kunigų ir kokių patyrė pažeminimų ar materialinių nuostolių nuo atsiųstų Rusijos valdininkų. Nurodoma kunigams iš valdininkų reikalauti instrukcijų, apie ką jie privalo klausinėti ir ką siekia iširti. **Tekstas:** *VUB RS*, f. 203, b. 7, l. 114. **Minima:** ŽVVS RK, l. 39; Merkys, p. 371.
126. **1860-08-31**, Nr. 1856–1875 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. Varnių katedros klebonui), siunčiantis kun. Augustino

- Lipnickio veikalo *Zasady kaznodziejstwa* (2 t.) ir *Przewodnik dla spowiedników* (sudaryto kun. Gaume ir lenkiškai išversto kun. Urbano Rokickio) prospektus, taip pat prospektą ir prenumeratos bilietus naujam Biblijos leidimui. **Tekstas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 105, l. 636. **Minima:** ŽVVS RK, l. 39v.
127. **1860-10-31**, Nr. 2091–2109 – *žemaitiškas* aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Kuršo), toliau skatinantis blaivybę. Tai **1860-10 pab. trečiasis blaivybės laiškas žmonėms**. **Tekstas:** O: LLTIBR, f. 1, b. 680, l. 40–40a – Nr. 2099, 1860-10 (be dienos) data, Raseinių dekanatui. **Nuorašai:** Kvetkų – Nr. 2091, gautas 1861-01-04, Gintališkės, Radviliškio, Užvenčio – Nr. 2109, 1860-10 data, Žarėnų – 1860-10 data bažnyčių GRK, Šiluvos, Raseinių dekanatų GRK (plačiau žr. GL, p. 80); Pašušvio bažnyčios GRK, VUB RS, f. 203, b. 7, l. 116v–117v – Nr. 2095, 1860-10-30 data; Skirsnemunės bažnyčios GRK, VUB RS, f. 205, b. 4, l. 231–232 – 1860-10-30 data; UFBK, l. 10–11v – 1860-10-30 data. **Skelbta:** GL, p. 80–85 (originalas, LLTIBR, f. 1, b. 680, l. 40–40a); Gečys, p. 192–193 (1860-10 data); Gečys, p. 193–194 (lenkiškas vertimas); Puzaras, p. 188–190 (perspaudas iš Gečio) ir kt. (daugiau žr. GL, p. 80). **Minima:** ŽVVS RK, l. 44v; Brenšteinas, p. 34 (spėjama 1860-10-28 parašymo data); Merkys, p. 391 (spėjama 1860-10-30 parašymo data).
128. **1860-11-30**, Nr. 2388–2407 – *lotyniškas* aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. Varnių katedros klebonui), raginantis mels-tis už Šv. Tėvą. **Nuorašas:** UFBK, l. 12 – Nr. 2404, 1860-11-28 data. **Minima:** ŽVVS RK, l. 50v.
129. **1860-12-15**, Nr. 2495–2512 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Kuršo), kad kasmet blaivybės globėjos Švč. Mergelės Grabnyčinės dieną visose bažnyčiose būtų laikomos iškilmingos pamaldos ir sakomi pamokslai dėkojant Dievui už išganingą blaivybę. **Nuorašai:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 13, l. 10; UFBK, l. 11v – Nr. 2510, 1861-12-17 data, gautas su kursoriija Nr. 89, 1860-12-24; PAA, VI, p. 1 – Nr. 2501, 1860-12-17 data. **Skelbta:** Gečys, p. 67, 96 – 1860-12-15 data; Brenšteinas, p. 34 (sumodernintas perrašas iš Telšių parapiinės bažnyčios GRK – Nr. 2501, 1860-12-17 data). **Minima:** ŽVVS RK, l. 52v; Batakių dekanato GRK, LNB RS, f. 108, b. 2, l. 60–61; Puzaras, p. 137; Merkys, p. 391.

1861 m.

[ŽVVS RK, LVIA, f. 696, ap. 2, b. 209]

130. **1861-01-24**, Nr. 193, 194 (ŽVVS RK klaidingai nurodyta 23 d.) – *žemai-*

tiškas ganytojiškas laiškas dėl blaivybės Skapiškio ir Kamajų parapijiečiams. **Tekstas:** OŠ: VUB RS, f. 1, b. F85, l. 1–1v – Nr. 193, 194, 1861-01-24 išsiuntimo data; tekstas be parašymo datos, nepasirašytas. **Skelbta:** GL, p. 86–89 (originalo šaltinis, VUB RS, f. 1, b. F85, l. 1–1v); Juozapas Silvestras Dovydaitis, *Gyvenimas Stepo Raudnosio ir kiti naujingi skaitymai, (Šiaulėniškis senelis, d. 4)*, Vilnius, 1865 [Tilžė, 1895], p. 44–45; Gečys, p. 201–202; Gečys, p. 202–203 (lenkiškas vertimas) ir kt. (daugiau žr. GL, p. 86). **Minima:** ŽVVS RK, l. 4v; Brenšteinas, p. 34; Puzaras, p. 190; Merkys, p. 394. (Papildoma informacija: Merkys GL, p. 86 neteisingai nurodo, kad laišką Skapiškio ir Kamajų (Obelių dekanatas) parapijiečiams perspausdino Gečys ir Puzaras. Iš tiesų šie tyrėjai po laiško Skapiškiui ir Kamajams antrašte buvo perspausdinę 1861-10-13 laiško Rietavo dekanatui tekstą. Mat Gečys, o, juo besiremdamas ir Puzaras manė, kad Skapiškio ir Kamajų parapijoms skirtas laiškas 1861-10-13 buvo persiųstas Rietavo dekanatui (Kulių, Vainuto, Veiviržėnų parapijoms), o 1862-03-20 – Veliuonos dekanatui (Veliuonos, Butkiškės parapijoms); žr. Puzaras, p. 190. Iš tiesų visų minėtų laiškų tekstai yra panašūs, bet skirtingi: atskiriems dekanatams padaryta kai kurių specifinių turinio pakeitimų, tekstai nevienodo ilgumo. Tapatūs yra tik laiškai to paties dekanato parapijoms.)

131. **1861-01-25** – aplinkraštis dvasininkams „Juž się zbliża Wielki post“, liepiantis visose bažnyčiose atlikti 3 dienų rekolekcijas žmonėms su 40 dienų atleidų. Per Didįjį pasninką kunigai privalo mokyti žmones katekizmo, kuris yra religinio švietimo pagrindas, skaityti jiems katechetines knygeles, kurių jau yra pakankamai, o greit išeis iš spaudos ir glaustas kun. Vincento Juzumo katekizmas *Aplankimas klebona*. Įsakoma kunigams ir toliau rūpintis blaivybe, drausminami geriantys kunigai. **Tekstas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 103, l. 491.
132. 1861-02-25, Nr. 460–478 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanatams, kad klebonai visiškai atleidžiami nuo Sumos *in festis abrogatis* laikymo. **Minima:** ŽVVS RK, l. 9v.
133. 1861 03 pradžia – Telšių vyskupijos konsistorijos? aplinkraštis visai vyskupijos dvasininkijai, persiunčiantis Mogiliavo arkivyskupo metropolito Vaclovo Žilinskio aplinkraštį Rusijos imperijos vyskupijų vyskupams, kad dvasininkai būtų ištikimi Sostui ir valdžiai, nepasiduotų lenkų politiniams siekiams ir skiepytų tokių požiūrį žmonėms. **Minima:** Šenavičienė, p. 70. (Papildoma informacija: Mogiliavo arkivyskupo metropolito Vaclovo Žilinskio aplinkraštis Nr. 133 Rusijos

- imperijos vyskupijų vyskupams, 1861-01-18, *LVIA*, f. 378, PS, 1861 m., b. 73a, l. 7–8; jo rusiškas vertimas: ten pat, l. 9–10; Motiejaus Valančiaus raštas Nr. 1667 Vilniaus generalgubernatoriui Vladimirui Nazimovui, 1861-07-22, *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 99–100; Motiejaus Valančiaus raštas Nr. 1908 Kauno gubernatoriui, 1861-08-22, *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 110v–111v. Pastaruosiuose rašoma, kad, gavęs arkivyskupo metropolito Žilinskio aplinkraštį, liepiantį dvasininkams vengti melagingų perspėjimų ir piktavalių kėslų, vyskupas kovo mėn. pradžioje šio aplinkraščio kopiją išsiuntinėjo sau pavaldžiai dvasininkijai.)
134. **1861-03-11**, Nr. 581–897 – **1861-03-07** spausdintas lenkiškas aplinkraštis visai vyskupijos dvasininkijai (dekanams, klebonams, filijalistams, gvardijonams, kuratams, etc.) ir su juo siunčiamas spausdintas **1861-03-08 pirmasis ganytojiškas laiškas dėl baudžios panaikinimo**, skirtas perskaityti žmonėms iš sakyklos prieš perskaitant jiems caro Nuostatus dėl valstiečių. Laiškas yra dviejų variantų spaudinys – 1) *lietuvių kalba* ir 2) *lenkų*, lygiagretus tekstas *lietuvių kalba*. **Aplinkraščio spaudinys**: *VUB RS*, f. 205, b. 4, l. 222 – 1861-03-07 data, Skirsnemunės klebonui; *LMAVB RS*, f. 29, b. 528, l. 13 – 1861-03-07 data, Šakynos parapijos Latvelių filijalistui. **Laiško spaudinys**: vien lietuvių kalba: *LMAVB RS*, f. 9, b. 3316, l. 17; Skirsnemunės bažnyčios GRK, *VUB RS*, f. 205, b. 4, l. 224 – 1861-03-08 data; *KAKA*, b. 296 (lapai nenumeruoti); lietuvių ir lenkų kalbomis: *LMAVB RS*, f. 9, b. 3316, l. 18; f. 42, b. 6, l. 1; *KTU*, palaidi spaudiniai Nr. 24, 72. **Skelbta**: Puzaras, p. 192–193; *GL*, p. 90–93. **Minima**: *ŽVVS RK*, l. 11v–15; Merkys, p. 438.
135. **1861-03-18**, Nr. 961 – *žemaitiškas ganytojiškas laiškas dėl klebono ir blaivybės* Brunaviškio (Brunavos) parapijai. **Tekstas**: OŠ: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 111, l. 6–6v – Nr. 961, 1861-03-18 išsiuntimo data, be parašymo datos, parašo. Toje laiško vietoje, kur kalbama apie blaivybę, tarp eilučių yra įrašas lenkų kalba, įrašytas aukštyn kojomis: „1854 r. Maja 30. Na Zielone Świątki w Katedrze“. Įrašo atsiradimo aplinkybės neaiškios. **Skelbta**: *GL*, p. 94–97 (originalo šaltinis, *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 111, l. 6–6v); Puzaras, p. 193–194 ir kt. (daugiau žr. *GL*, p. 94). **Minima**: *ŽVVS RK*, l. 16v; Merkys, p. 394; Šenavičienė1, p. 603–611.
136. **1861-03-24**, Nr. 1020–1038 – aplinkraštis visai vyskupijos dvasininkijai „Jakkolwiek znajome wam są prawdy [...]“, įsakantis paklusnumą Sostui ir visokiai valdžiai prasidėjus patriotiniam sąjūdžiui ir manifestacijoms, liepiantis saugotis revoliucinių minčių, jų pasekmių ir melstis. Aplinkraštyje pakartota didžioji 1851-08-07 ganytojiško laiško, skirto

- Nikolajaus I vainikavimo metinėms, dalis apie pareigas ir prievoles monarchui ir valdžiai. **Tekstas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 103, l. 419–420. **Nuorašai:** Batakių dekanato GRK, LNB RS, f. 108, b. 2, l. 61–62; Pašušvio bažnyčios GRK, VUB RS, f. 203, b. 7, l. 118–119; Alsėdžių bažnyčios archyvas. **Rusiškas vertimas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 103, l. 417–418. **Minima:** ŽVVS RK, l. 17v; GL, p. 30; Merkys, p. 452; Šenavičienė, p. 70. (Papildoma informacija: Mogiliavo arkivyskupo metropolito Vaclovo Žilinskio raštas Nr. 675 Žemaičių vyskupui Motiejui Valančiui, 1861-03-15, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 103, l. 415, kad vykdydamas jo 1861-01-18 rašto Nr. 133 nurodymus atsiųstų savo ganytojiško laiško tikintiesiems kopijos rusišką vertimą pristatyti Rusijos vidaus reikalų ministrui; Motiejaus Valančiaus raštas Nr. 998 Mogiliavo arkivyskupui Vaclovui Žilinskiui, 1861-03-24, siunčiant aplinkraščio („ganytojiško laiško“) rusišką vertimą, ŽVVS RK, l. 17.)
137. **1861-05-05**, Nr. 1274 – lydraštis Salantų klebonui su žemaitišku **ganytojišku laišku dėl vikaro išlaikymo ir blaivybės** Grūšlaukės parapijai. **Tekstas:** OŠ: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 107, l. 151 – Nr. 1274, 1861-05-05 išsiuntimo data, be parašymo datos, be parašo. **Skelbta:** GL, p. 98–100 (originalo šaltinis, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 107, l. 151); Biržiška1, p. 303–304; Puzaras, p. 194–195 (perspaudas iš Biržiška1). **Minima:** ŽVVS RK, l. 21v; Merkys, p. 394. (Papildoma informacija: lydraštyje klebonui įsakoma nuvažiuoti į Grūšlaukę ir pirmą šventadienį paskelbti žmonėms ganytojišką laišką. Toks nurodymas 1861-05-05 su Nr. 1275 buvo išsiųstas ir Grūšlaukės filijalistui kun. Feliksui Marcinkevičiui.)
138. **1861-05-06**, Nr. 1280, 1281 – aplinkraštis Obelių ir Novoaleksandrovsko (Zarasų) dekanams, kad, talkinami dvarininkų, savo dekanatuose prie visų bažnyčių įkurtų parapines mokyklėles. **Tekstas:** OŠ: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 67, l. 231.
139. 1861-05-06, Nr. 1284–1303 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. Varnių katedros klebonui) apie 4 vyskupijos kunigų mirtį. **Minima:** ŽVVS RK, l. 22; UFBK, l. 12 – Nr. 1300.
140. **1861-05-29**, Nr. 1527–1544 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Kuršo ir Žiemgalos) (paskutinis Nr. konsistoriui) apie valstiečių paklusnumą savo ponams. Tai žemaitiškas **antrasis laiškas dėl baudžios panaikinimo**. **Tekstas:** OŠ: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 70, l. 223–224 – Nr. 1527–1544, 1861-05-29 išsiuntimo data; O: LLTIBR, f. 1, b. 680, l. 47–47a – Nr. 1535, be parašymo datos, Rietavo dekanui; KAA, f. 208, ap. 1, b. 70, l. 223–224; KAKA, b. 285, lapai nenumeruoti – Nr. 1529; VUB RS,

- f. 205, b. 4, l. 245–247v – Nr. 1541, be parašymo datos. **Nuorašai:** Pašuvio bažnyčios GRK, Kvetkų – Nr. 1527, gautas 1861-08-06, Gintališkės – Nr. 1533, be datos, Užvenčio – Nr. 1543, be datos, Žarėnų – Nr. 1543, be datos, Radviliškio bažnyčių GRK, Šiluvos – be datos, Rietavo – Nr. 1535, be datos, dekanatų GRK (plačiau žr. GL, p. 101); Skirsnemunės bažnyčios GRK, *VUB RS*, f. 205, b. 4, l. 245–247v – Nr. 1541, be datos; *PAA*, IV, p. 12–14 – 1861-05-29 data. Laišką Valančius pavedė parašyti savo sekretoriui, pateikęs jam tezes lenkų kalba. **Tezių tekstas:** *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 70, l. 222. **Skelbta:** GL, p. 101–106 (originalas, *LLTIBR*, f. 1, b. 680, l. 47–47a); Puzaras, p. 195–197 ir kt. (daugiau žr. GL, p. 101). **Minima:** *ŽVVS RK*, l. 26–26v; Merkys, p. 440.
141. **1861-08-22**, Nr. 1909–1926 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Kuršo ir Žiemgalos) (paskutinis Nr. konsistoriui), kad dvasininkija vengtų bet kokių patriotinių giedojimų ir manifestacijų. Parašytas paskelbus karo padėtį. **Tekstas:** OŠ: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 111v. **Rusiškas vertimas:** ten pat, l. 112. **Minima:** *ŽVVS RK*, l. 34; Merkys, p. 456; Šenavičienė, p. 79. (Papildoma informacija: Motiejaus Valančiaus raštas Nr. 1908 Kauno gubernatoriui apie padarytą potvarkį dėl priemonių pašalinti manifestacijas iš dvasininkijos pusės, 1861-08-22, *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 110v–111v; tas pats tekstas: *LVIA*, f. 378, PS, 1861 m., b. 43a, l. 15–16).
142. 1861-10-07, Nr. 2263 – laiškas Kauno dekanui, kad nuvyktų į Babtus ir ten susirinkusiems žmonėms perskaitytų *ganytojišką laišką*. **Minima:** *ŽVVS RK*, l. 40.
143. 1861-10-10, Nr. 2293–2311 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad atlaikytų gedulingas pamaldas už 1861-09-23 mirusį Varšuvos arkivyskupą metropolitą Antaną Melchiorą Fijalkovskį. **Minima:** *ŽVVS RK*, l. 40; UFBK, l. 12v – Nr. 2309.
144. **1861-10-13**, Nr. 2335, 2336 – lydraštis Rietavo klebonui ir **1861-10-13 žemaitiškas ganytojiškas laiškas dėl blaivybės** („girtuoklystės nutraukimo“) Rietavo dekanatui (Nr. 2336), nurodant paskelbti jį iš sakyklų dekanato bažnyčiose (Kulių, Vainuto, Veiviržėnų, Rietavo, Plunkėnų, Gargždų, Švėkšnos, Žemaičių Naumiesčio, Kvėdarnos, Žvingių, Endriejavo, Tenenių parapijose). **Laiško tekstas:** OŠ: *KAKA*, b. 296, lapai nenumeruoti. O: *LLTIBR*, f. 1, b. 680, l. 52–52a – Nr. 2336, 1861-10-13 parašymo data, adresuotas Kulių parapijai. Kulių parapijos pavadinimas tekste yra pabrauktas, taip nurodant, kurią vietą laiške reikia pakeisti, darant jo nuorašus kitoms parapijoms (žr. faksimilę GL, p. 108).

- Nuorašas:** Rietavo dekanato GRK, Vaidoto Žuko kolekcija (Vilnius) (žr. GL, p. 112–114) –1861-10-13 parašymo data, Vainuto parapijai.
- Skelbta:** GL, p. 107–111 (originalas, *LLTIBR*, f. 1, b. 680, l. 52–52a); GL, p. 112–114 (nuorašas, Rietavo dekanato GRK, Vaidoto Žuko kolekcija – 1861-10-13 parašymo data, Vainuto parapijai); [Juozas Tumas-Vaižgantas], „Šimtmetinės sukaktuvės Žemaičių vyskupo Motiejaus III Valančiaus. 1801–1901“, in: *Tėvynės sargas*, 1901, Nr. 2/3B, p. 23–24 (sumodernintas ir sutrumpintas laiško Veiviržėnų parapijai perrašas); Gečys, p. 201–202, 1861-10-13 parašymo data; Gečys, p. 202–203, 1861-10-13 data (lenkiškas vertimas); Puzaras, p. 190–192, 1861-10-13 data (perspaudas iš Gečio), abu pastarieji laišką klaidingai įvardija laišku Skapiškio ir Kamajų parapijoms. **Minima:** ŽVVS RK, l. 41; Merkys, p. 394; Šenavičienė, p. 610. (Papildoma informacija: iki šiol laiškas Rietavo dekanatui, nežinant ŽVVS RK informacijos, buvo publikuojamas kaip 3 skirtingi laišakai Kulių, Vainuto, Veiviržėnų parapijoms (žr. GL, p. 107, 112, 115). ŽVVS RK vietoje šių laiškų yra nurodomas vienas laiškas Rietavo dekanatui, jo registracijos numeris ir išsiuntimo data sutampa su Kulių, taigi ir Vainuto, Veiviržėnų parapijų laiškų tekstų datomis, parapijoms skirti tekstai vienodi (nuorašų tekstuose atskiri žodžiai priklausomai nuo nurašytojo atidumo gali kiek skirtis.)
145. **1861-10-31**, Nr. 2456–2471 – **1861-10-28 žemaitiškas** aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Rietavo, Kuršo ir Žiemgalos), kad būtų nutraukta vėl prasidėjusi girtuoklystė. Tai yra **ketvirtasis blai-vybės laiškas žmonėms. Laiško nuorašai:** Pašušvio bažnyčios GRK – Nr. 2460, 1861-10-28 parašymo data, Kvetkų – 1861-11-09 gavimo data, Gintališkės – Nr. 2462, Užvenčio – Nr. 2471, Radviliškio, Žarėnų bažnyčių GRK, Šiluvos dekanato GRK, *LMAVB RS*, f. 268, b. 266, l. 63–64 (tiksliau žr. GL, p. 116); UFBK, l. 12v–13v – Nr. 2469, 1861-10-28 parašymo data; *PAA*, IV, p. 15–18. **Skelbta:** GL, p. 116–120 (nuorašas, Pašušvio bažnyčios GRK); Gečys, p. 194–196, 1861-10-28 parašymo data; Gečys, p. 196–197 (lenkiškas vertimas); Puzaras, p. 197–199 ir kt. (daugiau žr. GL, p. 116). **Minima:** ŽVVS RK, l. 43v; Brenšteinas, p. 34–35; Merkys, p. 391–392.

1862 m.

[ŽVVS RK, *LVIA*, f. 696, ap. 2, b. 212]

146. 1862-01-27, Nr. 184–202 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad paragintų dvasininkiją laisvanoriškai aukoti statomai bažnyčiai

- Vladikaukaze. **Minima:** ŽVVS RK, l. 4; UFBK, l. 13v – Nr. 200. (Papildoma informacija: Motiejaus Valančiaus raštas Nr. 1284 bažnyčios Vladikaukaze statybos komitetui, 1862-05-12, siunčiant vyskupijoje paaukotus 677,50 rub., LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 98, l. 654.)
147. 1862-01-27, Nr. 204–222 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad paragintų dvasininkiją įsigyti veikalą *Prawo kanoniczne*. **Minima:** ŽVVS RK, l. 4v; UFBK, l. 14.
148. 1862-02-06, Nr. 343–362 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. Varnių katedros klebonui) apie mirusius kunigus. **Minima:** ŽVVS RK, l. 7.
149. 1862-02-10, Nr. 423–428 – aplinkraštis Kuršo dekanui, taip pat Saločių, Kvetkų, Suveiniškių klebonams, kun. Juliui Šimkovičiui Aknystoje, kun. Petruui Gomalevskiui, nurodant iš sakyklos paskelbti žmonėms, kad išleidžiami Nuostatai dėl valstiečių, išversti į latvių kalbą. **Minima:** ŽVVS RK, l. 8.
150. **1862-03-20**, Nr. 855 – **1862-03-20 žemaitiškas ganytojiškas laiškas dėl blaivybės** Veliuonos dekanui, skirtas paskelbti iš sakyklų dekanato bažnyčiose (Veliuonos, Butkiškės, Girkalnio, Raudondvario, Vilkijos, Ariogalos, Jurbarko, Skirsnemunės, Seredžiaus, Čekiškės, Raseinių, Betygalos parapijose). **Laiško nuorašai:** Veliuonos bažnyčios GRK, KAKA, b. 35, lapai nenumeruoti – Veliuonos parapijai; UFBK, l. 13v–14v – Nr. 855 (tekste nurašytojo klaida: Nr. 865), 1862-03-20 data, kursoriija Nr. 29, 1862-04-11 data, Girkalnio parapijai; PAA, IV, p. 9–10 – 1862-03-20 data, Butkiškės parapijai. **Skelbta:** Puzaras, p. 199–201 (perrašas, 1862-03-20 parašymo data (datoje korektūros klaida: 1962), Butkiškės parapijai; GL, p. 121–123 (perspaudas iš Puzaro). **Minima:** ŽVVS RK, l. 15; Merkys, p. 394; Šenavičienė¹, p. 610–611. (Papildoma informacija: iki šiol laiškas Veliuonos dekanatui, nežinant ŽVVS RK informacijos, buvo publikuojamas kaip 2 skirtingi laišakai Veliuonos ir Butkiškės parapijoms (žr. GL, p. 121, 124 ir kt.). ŽVVS RK vietoje šių laiškų yra nurodomas vienas laiškas Veliuonos dekanatui, jo išsiuntimo data sutampa su Veliuonos ir Butkiškės parapijų laiškų tekstų datomis, parapijoms skirti tekstai vienodi (nuorašų tekstuose atskiri žodžiai priklausomai nuo nurašytojo atidumo gali kiek skirtis.)
151. 1862-04-24, Nr. 1116 – *ganytojiškas laiškas* Kalnujų parapijai ir lydraštis Nr. 1117 Veliuonos dekanui, kad laišką perskaitytų žmonėms. **Minima:** ŽVVS RK, l. 19v.
152. **1862-05-05**, Nr. 1211 – *žemaitiškas ganytojiškas laiškas su padėka už*

- nustotą gerti degtinę** Grinkiškio parapijai. **Tekstas:** OŠ: KAKA, b. 161, l. 227–227v – Nr. 1211, 1862-05-05 išsiuntimo data, nepasirašytas. **Skelbta:** GL, p. 128–131 (originalo šaltinis, KAKA, b. 161, l. 227–227v); Gečys, p. 207; Gečys, p. 207–208 (lenkiškas vertimas); Puzaras, p. 202–203 ir kt. (daugiau žr. GL, p. 128). **Minima:** ŽVVS RK, l. 21; Merkys, p. 394.
153. **1862-05-05**, Nr. 1212 – *žemaitiškas ganytojiškas laiškas su priekaištu dėl svaigiųjų gėrimų vartojimo* Plungės parapijai. **Tekstas:** OŠ: KAKA, b. 161, l. 228–228v – Nr. 1212, 1862-05-05 išsiuntimo data, be parašymo datos, be parašo; PAA, IV, p. 5 – Nr. 1212, 1862-05-05 išsiuntimo data. **Skelbta:** GL, p. 132–135 (originalo šaltinis, KAKA, b. 161, l. 228–228v); Gečys, p. 205; Gečys, p. 206 (lenkiškas vertimas); Puzaras, p. 201–202 ir kt. (daugiau žr. GL, p. 132). **Minima:** ŽVVS RK, l. 21; Brenšteinas, p. 35; Merkys, p. 394.
154. 1862-09-15, Nr. 1940 – *ganytojiškas laiškas* perskaityti Palėvenės parapijiečiams iš sakyklos, išsiųstas Palėvenės vienuolyno viršininkui. **Minima:** ŽVVS RK, l. 34v, 35.
155. **1862-09-15**, Nr. 1941 – **1862-09-14** *žemaitiškas ganytojiškas laiškas dėl blaivybės* Kupiškio parapijiečiams, išsiųstas Kupiškio administratoriui. **Tekstas:** OŠ: KAKA, b. 161, l. 223–224 – be Nr., išsiuntimo datos, 1862-09-14 parašymo data; PAA, IV, p. 1–2, 1862-09-14 parašymo data. **Skelbta:** GL, p. 136–140 (originalo šaltinis, KAKA, b. 161, l. 223–224); Gečys, p. 208–209; Gečys, p. 209–210 (lenkiškas vertimas); Puzaras, p. 203–205 ir kt. (daugiau žr. GL, p. 136). **Minima:** ŽVVS RK, l. 34v, 35; Brenšteinas, p. 35; Merkys, p. 394.
156. 1862-10-13, Nr. 2152–2171 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. Varnių katedros klebonui) apie 19 kunigų mirtį. **Minima:** ŽVVS RK, l. 38v.
157. **1862-11-15**, Nr. 2402–2404, 2406, 2639 – aplinkraštis apskričių bajorų vadovams (Ukmergės – Medardui Končiai, Raseinių – Adomui Alfredui Gustavui Broel-Pliateriui, Šiaulių – Juozapui Šemiotui, Zarasų – Adomui Piotuchui, Kauno – Liudvikui Žilinskiui) dėl karčemų, degtinės varyklų uždarymo blaivybės labui. **Skelbta:** Gečys, p. 173–175. **Minima:** Brenšteinas, p. 36; Merkys, p. 404.
158. 1862-12-01, Nr. 2545–2563 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, siunčiantis savaitraščio *Przegląd katolicki*, kuriuo nuo 1863 m. pradžios yra pervadinamas *Pamiętnik religijno-moralny*, prospektą prenumeratai. **Minima:** ŽVVS RK, l. 45v.
159. 1862-12-13 – aplinkraštis dvasininkams, kad nevašintų svečių stipriai-

- siais alkoholiniais gėrimais. **Minima:** Gečys, p. 128; Merkys, p. 397. ŽVVS RK 1862-12-13 išsiuntimo data yra pažymėti vyskupo laiškai kunigams, visi su skirtingais Nr., kurie gali būti susiję su aplinkraščiu. Tai laiškai Adomui Šaniavskiui į Šaukėnus, Raimondui Golminui į Plungėnus, Mykolui Vornilovičiui į Kenstaičius, Liudvikui Pacevičiui į Pašušvį, Julijonui Jazdauskui į Gargždus, Telesforui Hanusauskui į Panevėžį, dekanui Adolfui Daugėlai, Vincentui Juzumui į Platelius, Steponui Olšauskui į Raseinius, dekanui Vincentui Bobrovičiui.
160. **1862-12-17**, Nr. 2670–2688 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams siunčiantis du ganytojiškus laiškus dėl blaivybės paskelbti tautai iš sakyklos. Tai: 1) **1862-12-12 žemaitiškas penktasis blaivybės laiškas žmonėms. Laiško tekstas:** OŠ: KAKA, b. 161, l. 225–226; O: LLTIBR, f. 1, b. 680, l. 58–58a – 1862 m. Siekia 12 dienų [1862-12-12] parašymo data; KAKA, b. 296, lapai nenumeruoti. **Nuorašai:** Kvetkų – 1863-02-08 gavimo data, Užvenčio – 1863-02-08 gavimo data, bažnyčių GRK; Šiluvos, Rietavo dekanatų GRK (detaliau žr. GL, p. 141); Pašušvio bažnyčios GRK, VUB RS, f. 203, l. 139–140 – 1862-12-12 parašymo data; UFBK, l. 14v–15v – 1862-12-12 parašymo data. **Skelbta:** GL, p. 141–147 (originalas, LLTIBR, f. 1, b. 680, l. 58–58a); Gečys, p. 197–199; Gečys, p. 199–200 (lenkiškas vertimas); Puzaras, p. 205–207 (perspaudas iš Gečio) ir kt. (daugiau žr. GL, p. 141). **Minima:** ŽVVS RK, l. 48; Brenšteinas, p. 35–36; Merkys, p. 392–393 (su klaidomis); 2) **1862-12-14 antrasis blaivybės laiškas žemvaldžiams. Laiško tekstas:** OŠ: KAKA, b. 161, l. 229–229v; O: LLTIBR, f. 1, b. 680, l. 59–59v – 1862-12-14 parašymo data. **Nuorašai:** Pašušvio bažnyčios GRK, VUB RS, f. 203, b. 7, l. 140–140v (GL klaidingai nurodyti l. 139–140) – 1862-12-14 parašymo data; UFBK, l. 14v–15v – 1862-12-14 parašymo data, kursorija Veliuonos dekanatui Nr. 84, 1862-12-29 data. **Lietuviškas vertimas:** Tumas1, p. 62–64; Puzaras, p. 207–208 ir kt. **Skelbta:** GL, p. 148–151 (originalas, LLTIBR, f. 1, b. 680, l. 59–59v); Gečys, p. 212–213 ir kt. (daugiau žr. GL, p. 148). **Minima:** Brenšteinas, p. 36; ŽVVS RK, l. 48; Merkys, p. 392–393 (su klaidomis).
161. **1862-12-27** – lotyniškas aplinkraštis. **Tekstas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 112, l. 336–337.

1863 m.

[ŽVVS RK, LVIA, f. 696, ap. 2, b. 767]

162. **1863-02-18** – žemaitiškas **1863-02-18 ganytojiškas laiškas dėl naujos bažnyčios statybos** Suvainišio parapijai su lenkišku prieraišu ant laišk-

- ko kun. Antanui Mackevičiui, kad perskaitytų jį iš sakyklos žmonėms, o po to išdalytų namų laiminimus. Valančiaus autografas. **Tekstas:** O: *LLTIBR*, f. 1, b. 678, l. 1–1v – 1863-02-18 parašymo data. **Skelbta:** GL, p. 152–155 (originalas, *LLTIBR*, f. 1, b. 678, l. 1–1v). **Minima:** ŽVVS RK, l. 9; Merkys, p. 650–651. (Papildoma informacija: Motiejaus Valančiaus raštas Telšių vyskupijos konsistorijai apie ganytojišką laišką, 1863-02-18, *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 858, l. 238.)
163. 1863-03-29, Nr. 604 – *ganytojiškas laiškas* Vieکشنیų dekanui kun. Adolfui Daugėlai į Tryškis. **Minima:** ŽVVS RK, l. 12v.
164. 1863-03-29, Nr. 605 – *ganytojiškas laiškas* kun. Justinui Siesickiui į Luokę. **Minima:** ŽVVS RK, l. 13. (Papildoma informacija: Luokės bažnyčios administratoriaus Pranciškaus Martyševskio raštas Nr. 29 Motiejui Valančiui, 1863-04-01, *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 842, l. 27, kuriame rašoma, kad vakar kun. Siesickis, žmonėms energingai paskelbęs lenkų valdžios [Tautinės vyriausybės] manifestą ir perskaitęs vyskupo kreipimąsi, vengdamas atsakomybės prieš valdžią ir ieškodamas saugesnės vietos, dingo iš klebonijos, pasiimdamas su savimi ir vyskupo laišką, todėl administratorius jo gražinti vyskupui negali.)
165. 1863-03-29, Nr. 607–623 – *žemaitiškas 1863-03-29 pirmasis ganytojiškas laiškas dėl 1863 m. sukilimo*, liepiantis žmonėms melstis dėl esamų aplinkybių, išsiųstas visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Kuršo, Žiemgalos, Vieکشنیų) (paskutinis Nr. Varnių katedros kunigui) su nurodymu jį paskelbti bažnyčiose. **Tekstas:** OŠ: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 265–265v; O: *LMAVB RS*, f. 9, b. 3316, l. 2–2v – Nr. 620, 1863-03-29 parašymo data). **Nuorašai:** Pašušvio bažnyčios GRK, *VUB RS*, f. 203, b. 7, l. 141–141v – Nr. 611, 1863-03-22 [klaida?] data; Kvetkų bažnyčios GRK – Nr. 607, Radviliškio, Žarėnų bažnyčių GRK; Šiluvos, Rietavo dekanatų GRK (plačiau žr. GL, p. 156); *PAA*, IV, p. 14–15, 1863-03-29 parašymo data. **Rusiški vertimai:** *LVIA*, f. 378, PS, 1863 m., b. 29, l. 74–75 – patvirtintas kun. Justino Silvestro Dovydaičio ir kt. (plačiau žr. GL, p. 156). **Skelbta:** GL, p. 156–159 (originalas, *LMAVB RS*, f. 9, b. 3316, l. 2–2v); Puzaras, p. 208–209 ir kt. (daugiau žr. GL, p. 156). **Minima:** ŽVVS RK, l. 13; Merkys, p. 472–473. (Papildoma informacija: Motiejaus Valančius raštas Nr. 707 Vilniaus generalgubernatoriui, 1863-04-20, siunčiant ganytojiško laiško kopiją, ŽVVS RK, l. 14v.)
166. 1863-05-05, Nr. 756–772 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams apie 9 mirusius kunigus ir mirusį Mogiliavo arkivyskupą Vaclovą Žilinskį. **Minima:** ŽVVS RK, l. 15v–16.

167. **1863-05-17**, Nr. 817, 818 – žemaitiškas **ganytojiškas laiškas apie negarbingą trobų padeginėjimą** Salantų ir Gintališkės klebonams su nurodymu jį paskelbti parapijiečiams. **Tekstas:** OŠ: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 112, l. 215 – Nr. 817, 818, [1863]-05-17 išsiuntimo data (metų data nustatyta pagal ŽVVS RK), be parašymo datos. **Skelbta:** Šenavičienė2, p. 39–40 (originalo šaltinis, *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 112, l. 215). **Minima:** ŽVVS RK, l. 16v.
168. **1863-06-19**, Nr. 960–965 – aplinkraštis Novoaleksandrovsko (Zarasų), Kauno, Obelių, Batakių, Krakių, Jonišchio dekanams, kad neskambintų varpais, žygiuojant kariuomenei per miestelį. **1863-06-22**, Nr. 975–985 – tas pats aplinkraštis Viekšnių, Utenos, Skuodo, Šiluvos, Šeduvos, Rietavo, Panevėžio, Varnių, Veliuonos, Ukmergės, Alsėdžių dekanams. **Tekstas:** *LLTIBR*, f. 1, b. 680, l. 62, 1863-04-19 data, Rietavo dekanui. **Minima:** ŽVVS RK, l. 19v–20; Merkys, p. 642.
169. **1863-07-02**, Nr. 1029–1045 – **1863-07-01** aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Kuršo ir Žiemgalos), kuriuo siunčiama spausdinta Vilniaus generalgubernatoriaus Michailo Muravjovo instrukcija apie karinio civilinio valdymo įvedimą Šiaurės Vakarų krašte. Įsakoma jos griežtai laikytis, būti akylais ir protingais, kad neužsitrauktų bausmės, nepalikėtų bažnyčios ir žmonių be dvasininkų ir nenuteiktų valdžios prieš vyskupą. **Aplinkraščio tekstas:** OŠ: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 334 – Nr. 1029, 1863-07-01 parašymo data, su taisymais. O: *LLTIBR*, f. 1, b. 680, l. 63 – Rietavo dekanui. **Rusiškas vertimas:** *LVIA*, f. 378, PS, 1863 m., b. 1801, l. 28–29 – patvirtintas vyskupo sekretoriaus kun. Justino Silvestro Dovydaičio. **Minima:** ŽVVS RK, l. 20v; Merkys, p. 479. (Papildoma informacija: Motiejaus Valančiaus raštas Nr. 1028 Michailui Muravjovui apie aplinkraščio su instrukcija išsiuntinėjimą dekanams ir jo tekstą, 1863-07-02, ŽVVS RK, p. 20v; Motiejaus Valančiaus raštas Nr. 1082 Michailui Muravjovui siunčiant aplinkraščio rusišką vertimą, 1863-07-16, *LVIA*, f. 378, PS, 1863 m., b. 1801, l. 27; Michailo Muravjovo raštas Nr. 333 Vilniaus vyskupui Adomui Krasinskiui, 1863-05-26, kopija, *LVIA*, f. 378, PS, 1863 m., b. 1801, l. 2–3 – apibūdinantis Romos katalikų dvasininkijos prisidėjimą prie sukilimo, kuris paskatino instrukciją. Laiškas buvo paskelbtas užsienio spaudoje; Michailo Muravjovo instrukcijos spausdintas tekstas rusų ir lenkų kalbomis, *LVIA*, f. 378, PS, 1863 m., b. 561, l. 350; Michailo Muravjovo raštas Nr. 440 Motiejui Valančiui, 1863-06-01, *LVIA*, f. 378, PS, 1863 m., b. 1801, l. 10 – siunčiant 50 egz. instrukcijos).

170. **1863-08-09** – žemaitiškas antrojo laiško dėl 1863 m. sukilimo projektas, nepaskelbtas. Rusijos valdžiai jis netiko. **Tekstas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 384–385v, 1863-08-09 parašymo data, švarraštis, be parašo, su lenkišku priedašu viršuje: „Niniejszy cyrkularz nieogłoszono“. **Skelbta:** GL, p. 160–166. **Minima:** Merkys, p. 490–491.
171. 1863-08-25, Nr. 1249–1261 – aplinkraštis Jonišio, Obelių, Novoaleksandrovsko (Zarasų), Utenos, Kauno, Batakių, Veliuonos, Rietavo, Skuodo, Alsėdžių, Viekšnių, Varnių, Šiluvos dekanams, atleidžiantis juos nuo kasmetinių dekanų vizitų. **Minima:** ŽVVSRSK, l. 26.
172. **1863-09-06**, Nr. 1303–1323 – žemaitiškas aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Kuršo ir Žiemgalos), taip pat Panevėžio, Novoaleksandrovsko (Zarasų), Raseinių, Šiaulių klebonams (apskričių miestų klebonams), Nr. 1325 – Kauno pirmininkui (*prezes*), Nr. 1328 – Varnių katedrai ir parapinei bažnyčiai, siunčiantis **1863-09-06 antrąjį ganytojišką laišką dėl 1863 m. sukilimo**, raginantį žmones paklusti Rusijos valdžiai, skatinantį sukilėlius sudėti ginklus, atgailauti ir tikėtis valdžios malonės sau ir kunigams, su nurodymu perskaityti žmonėms bažnyčiose 1863-09-08. Laiškas yra pagal Ypatingų įpareigojimų valdininko kolegijos asesoriaus Ivano Nikotino nurodymus pataisytas 1863-08-09 ganytojiško laiško projekto variantas. 1863-09-06 ganytojiškas laiškas buvo išplatintas 2 būdais – kaip lietuviškas rašytinis tekstas ir kaip spausdintas *rusiškas-lietuviškas* tekstas. **I. Rašytinis laiško tekstas lietuvių kalba:** OŠ: LVIA, f. 378, BS, 1863 m., b. 1467, l. 3–3v – patvirtintas vyskupo sekretoriaus Justino Silvestro Dovydaičio. O: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 391–391v – 1863-09-06 parašymo data; O: KRVA, f. 630-p, ap. 1, b. 83, l. 391 – 1863-09-06 parašymo data. Ant abiejų egzempliorių yra priedašas lenkų kalba: „Niniejszy okolnik został ogłoszony przez dziekanów“. **Nuorašai:** Radviliškio, Užvenčio bažnyčių GRK, Šiluvos dekanato GRK (tiksliau žr. GL, p. 167). **Rusiški vertimai:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 408–410 – laiško projekto rusiškas vertimas, 1863-08-25 parašymo data, pasirašytas Valančiaus, išsiųstas su vyskupo raštu Nr. 1264 Vilniaus generalgubernatoriui, 1863-08-26; LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 405–406 – laiško projekto rusiško vertimo, datuoto 1863-08-25, pasirašyto Valančiaus, Ivano Nikotino pataisytas ir patvirtintas variantas (Nikotino redaguotos ir papildytos projekto vietos yra rašytos raudonu rašalu); LVIA, f. 1250, ap. 1, b. 30, l. 334 – vyskupo sekretoriaus Justino Silvestro Dovydaičio patvirtintas vertimas (daugiau žr. GL, p. 167). **Lenkiškas vertimas:** VUB RS, f. 1, b. D1418, l. 1–4.

- Skelbta:** ВЛБ, p. 229–230 (originalo perrašas, KRVA, f. 630-p, ap. 1, b. 83, l. 391); ВЛБ, p. 230–231 (rusiškas vertimas, LVIA, f. 1250, ap. 1, b. 30, l. 334); *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, t. 1, Vilnius, 1965, p. 74–75; Alekna, p. 150–151; Puzaras, p. 209–211 (perspaudas iš Alekno) ir kt. (daugiau žr. GL, p. 167). **Minima:** ŽVVS RK, l. 26 (Nr. 1264, 1863-08-26 išsiuntimo data), l. 27 (Nr. 1324, 1863-09-06 išsiuntimo data); Merkys, p. 491–495. **II. Spausdintas laiško tekstas rusų (kairėje) ir lietuvių (dešinėje) kalbomis:** O: LVIA, f. 439, ap. 1, b. 22, l. 2–2v; LMAVB RS, f. 9, b. 3316, l. 19–19v; LNB RS, f. 42, b. 8, l. 1–1v; VUB RS, f. 203, b. 7, l. 143–143v ir kt. (daugiau žr. GL, p. 167). Laiškas buvo išplatintas jį atspausdinus – po 1863-09-11. **Skelbta:** GL, p. 167–170 ir kt. (daugiau žr. GL, p. 167). **Minima:** Merkys, p. 496–499. (Papildoma informacija: Motiejaus Valančiaus raštas Nr. 1248 Vilniaus generalgubernatoriui, 1863-08-24, ŽVVS RK, l. 25v – su pažadu parengti ganytojišką laišką; Ivano Nikotino raštas Nr. 14 dėl projekto Motiejui Valančiui, 1863-09-03, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 395, l. 411–412 – pranešantis, kad ganytojiško laiško projektas Muravjovo buvo rastas gana patenkinamas, liepiantis pataisyti tekstą pagal pridėtą pavyzdį ir tuoj pat jį atsiųsti žemaičių kalba bei duoti nurodymą laišką paskelbti vyskupijoje. Motiejaus Valančiaus raštas [Nr. 1324] Vilniaus generalgubernatoriui, [1863-09-06], LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 412v – kuriuo siunčiamas ganytojiškas laiškas, pataisytas pagal atsiųstą pavyzdį, ir pranešama, kad vyskupas jau davė nurodymą 1863-09-08 jį paskelbti iš sakyklų Žemaičių vyskupijos bažnyčiose. Motiejaus Valančiaus laiškas Nr. 1327 Kauno gubernatoriui, 1863-09-06, ŽVVS RK, l. 27 – siunčiantis rusišką ir žemaitišką ganytojiško laiško egzempliorius; Vilniaus generalgubernatoriaus Michailo Muravjovo raštas Nr. 2174 Motiejui Valančiui, 1863-09-20, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 439 – su padėka už 1863-09-06 ganytojišką laišką).
173. 1863-11-26, Nr. 1731–1749 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad dvasininkai savo bibliotekose paieškotų žemaitiško Mikalojaus Daukšos katekizmo ir jį atsiųstų vyskupijos valdžiai bei surastų visus veikalus, dvasininkų paimtus iš Žemaičių vyskupijos seminarijos bibliotekos. **Minima:** ŽVVS RK, l. 36–36v; UFBK, l. 16 – Nr. 1747. (Papildoma informacija: Motiejaus Valančiaus raštas Nr. 1756 p. Ivanovskiui, 1863-11-27, ŽVVS RK, l. 36v – apie išsiuntinėtą aplinkraštį dėl Daukšos katekizmo.)

1864 m.

[ŽVVS RK, LVIA, f. 696, ap. 2, b. 768]

174. **1864 pradžia** – ganytojiško laiško sukilėliams projektas *rusų kalba*. **Tekstas:** OŠ juodraštis: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 13, l. 12–12v – be parašymo datos. **Skelbta:** GL, p. 171–174 (originalo šaltinio juodraštis, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 13, l. 12–12v); Alekna, p. 152–153 (lietuviškas vertimas); Puzaras, p. 212–216 (lietuviško vertimo perspaudas iš Alekno). **Minima:** Merkys, p. 511.
175. 1864-01-24, Nr. 186 – žemaitiškas ganytojiškas laiškas apie išsilaikymą blaivybėje Žeimių parapijiečiams. **Minima:** ŽVVS RK, l. 4v.
176. **1864-01-28**, Nr. 208, 209 – žemaitiškas ganytojiškas laiškas apie šarlatanus Juozapą Leščevskį ir Antaną Bortkevičių Tytuvėnų ir Pakapės parapijiečiams. **Tekstas:** OŠ: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 107, l. 340–340v – Nr. 208, 1864-01-28 išsiuntimo data, Tytuvėnų parapijai. Ant jo yra prierasas apie tokio paties laiško su Nr. 209 išsiuntimą Pakapės parapijai. **Skelbta:** GL, p. 175–178 (originalo šaltinis, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 107, l. 340–340v); Biržiška2, p. 2; Puzaras, p. 211–212 (perspaudas iš Biržiška2). **Minima:** ŽVVS RK, l. 5; Merkys, p. 322. (Papildoma informacija: kartu su ganytojišku laišku Valančius išsiuntė laišką Kiaunorių koplyčios globėjui apie šarlataną Juozapą Leščevskį. Vyskupas rašė, kad jo žiniomis, Pakapės parapijos Siraičių kaimo gyventojas Leščevskis, apsimetęs katalikų šventuoliu, Kiaunorių koplyčioje atliekas prietaringas apeigas klaidindamas paprastus patiklius žmones ir skleisdamas prietarus. Liepė uždrausti jam rodytis koplyčioje, priešingu atveju grąsino neleisti laikyti joje šv. Mišių. Laiško tekstas: OŠ: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 107, l. 341 – Nr. 207, 1864-01-28 išsiuntimo data. **Minima:** ŽVVS RK, l. 5; Puzaras, p. 148; Merkys, p. 322; Šenavičienė1, p. 611.)
177. **1864-02-18**, Nr. 261–268 – aplinkraštis Batakių, Jonišio, Krakų, Alsedžių, Panevėžio, Rietavo, Šeduvos dekanams, **1864-02-20**, Nr. 309–314 – Obelių, Utenos, Skuodo, Veliuonos, Viekšnių, Varnių dekanams, kad iš visų kunigų surinktų parašus pridėti prie adreso carui. **Tekstas:** OŠ: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 669. **Minima:** ŽVVS RK, l. 6, 7; Merkys, p. 507–508. (Papildoma informacija: Motiejaus Valančiaus raštai Nr. 383 ir 779 Vilniaus generalgubernatoriui, 1864-02-22 ir 1864-04-28, kad siuncia kunigų parašus pridėti prie adreso carui, ŽVVS RK, l. 6, 7.)
178. 1864-02-20, Nr. 303 – aplinkraštis Lyvberzės (Kuršo dekanatas) administratoriui kun. Tomui Teišerskiui (Tejszerski), kad kruopščiai darbuotųsi Kuršo [t. y. latvių] kalbos srityje. **Minima:** ŽVVS RK, l. 7.

179. 1864-02-22, Nr. 361–382 – aplinkraštis Rokiškio, Kražių, Joniškėlio, Zavišškės, Tverų, Baisogalos, Josvainių, Viekšnių, Šeduvos, Novoaleksandrovsko (Zarasų), Sedos, Gruzdžių, Rietavo, Darbėnų, Pasvalio, Anykščių, Skuodo klebonams, Belmonto filijalistui, Kretingos ir Tytuvėnų vienuolynų viršininkams, kad papapinėse mokyklėlėse dėstytu katekizmą žemaičių kalba. **Minima:** ŽVVS RK, l. 8.
180. 1864-02-28, Nr. 449 – *lotyniškas* spausdintas aplinkraštis Svėdasų parapijai. **Tekstas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 112, l. 294.
181. 1864-03-11, Nr. 530–546 (Nr. 547 – kun. Rupertui Bortkevičiui į Viekšnius) – 1864-03-10 aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Kuršo ir Žiemgalos), kad paskelbtų dvasininkijai, jog valdžiai uždraudus lenkų kalbą, ir bažnyčiose, ir legaliai įkurtose mokyklėlėse drąsiai mokyti vaikus tikybos lietuvių kalba. **Tekstas:** O: LNB RS, f. 108, b. 2, l. 72 – 1864-03-10 parašymo data, Batakių dekanui. **Skelbta:** Stakauskas, p. 511. **Minima:** ŽVVS RK, l. 11v; Merkys, p. 665, 734.
182. 1864-03-12, Nr. 548–564 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Kuršo ir Žiemgalos), kad dvasininkai griežtai žiūrėtų savo pareigų ir nesikištų į pasaulietiškus reikalus, nebūdingus savo pašaukimui, neimtų ginklo į rankas ir nekurstytų žmonių į sukilimą. **Tekstas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 107, l. 384. **Minima:** ŽVVS RK, l. 12; Merkys, p. 509.
183. 1864-04-15, Nr. 720–722 – *žemaitiškas* aplinkraštis lietuvių kalba Rietavo, Batakių ir Šiluvos dekanams, nurodantis paskelbti dvasininkams, kad saugotų bažnyčias nuo sukilimo agitatorių plakatų klijavimo. **Tekstas:** O: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 587–588 – Rietavo dekanui. **Rusiškas vertimas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 576 – 1864-04-15 data. **Minima:** ŽVVS RK, l. 16; Alekna, p. 165–166; Merkys, p. 510, 702.
184. 1864-04-15 – aplinkraštis Rietavo, Batakių ir Šiluvos dekanams *lietuvių kalba* dėl susirašinėjime lenkų kalbos pakeitimo lietuvių kalba. **Tekstas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 587–588. **Rusiškas vertimas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 576 – 1864-04-15 data. **Minima:** Merkys, p. 702. (Papildoma informacija: Kauno gubernatoriaus raštas Nr. 4435 Motiejui Valančiui, 1864-04-13, LVIA, f. 669, ap. 3, b. 887, l. 15 – apie lenkų kalbos uždraudimą visuose oficialiuose santykiuose, popieriuose, antspauduose; Motiejaus Valančiaus raštas Nr. 746 Telšių vyskupijos konsistorijai, 1864-04-23, LVIA, f. 669, ap. 3, b. 887, l. 14 – kad Šiaurės Vakarų krašto viršininkas raštu Nr. 4786, 1864-04-11, uždraudė lenkų kalbą visuose oficialiuose santykiuose, popieriuose, antspauduose. Kaltieji bus baudžiami: asmenys, dirbantys viešose įstaigose ir kance-

- liarijose – po 25 rb, atskiri valdininkai – po 10 rb. Konsistorijai įsakoma apie tai paskelbti visai vyskupijos dvasininkijai.)
185. 1864-04-28, Nr. 794 – laiškas Luokės administratoriui kun. Juozapui Zaleskiui, kad *paskelbtų parapijiečiams*, jog daugiau nebevargintų vyskupijos valdžios dėl kun. Kazimiero Choromanskio. **Minima:** ŽVVS RK, l. 18.
186. **1864-05-19**, Nr. 928–943 – aplinkraštis Šiluvos, Obelių, Batakių, Joniškio, Krakių, Kauno, Novoaleksandrovsko (Zarasų), Alsėdžių, Panevėžio, Rietavo, Šeduvos, Skuodo, Utenos, Vieکشnių, Veliuonos dekanams, Ukmergės dekanui Henrikui Balevičiui, kad valdžiai ėmusis priemonių prieš blaivybę, dvasininkai neužvedinėtų blaivybės brolių knygų, o tik sulaikinėtų žmones nuo gėrimo Evangelijos dvasioje. **Tekstas:** OŠ: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 608 – Nr. 929, Obelių dekanui; VUB RS, f. 207, b. 14, l. 19 – Ukmergės dekanui Henrikui Balevičiui. **Skelbta:** Brenšteinas, p. 37–38, (lenkiškas vertimas). **Minima:** ŽVVS RK, l. 22; UFBK, l. 117v – Nr. 943; Merkys, p. 419.
187. 1864-05-19, Nr. 944–948 – aplinkraštis Novoaleksandrovsko (Zarasų), Panevėžio, Utenos, Žiemgalos, Kuršo dekanams su informacija apie prasidedančią vizitaciją. **Minima:** ŽVVS RK, l. 22.
188. 1864-05-30, Nr. 981–1000 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (Nr. 1000 Varnių katedros klebonui) apie 8 kunigų mirtį. **Minima:** ŽVVS RK, l. 23v.
189. **1864-07-25** – Telšių vyskupijos konsistorijos aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, pranešantis apie Michailo Muravjovo įsakymą dėl kryžių statymo ir remonto draudimo. Prašoma nurodyti kunigams paskelbti žmonėms šį įsakymą iš sakyklos žemaičių kalba ir surinkti iš kunigų parašus, kad jie tai padarė. **Tekstas:** LVIA, f. 669, ap. 3, b. 887, l. 50. **Minima:** Merkys, p. 656–657. (Papildoma informacija: Vilniaus generalgubernatoriaus raštas Nr. 9038 Motiejui Valančiui, 1864-07-08, LVIA, f. 669, ap. 3, b. 887, l. 47–50 – uždraudžiantis statyti kryžius kaip politinės religinės lenkų propagandos priemonę laukuose, prie kelių ir apskritai ne bažnyčiose, negavus civilinės valdžios leidimo. Rašo, kad nepaklususiems baudos sieks 10–25 rub., didele bauda bus baudžiami dvarininkai, kurie leis kryžius statyti savo žemėse; Šiluvos dekano raštas Motiejui Valančiui, 1864-09-05, LVIA, f. 669, ap. 3, b. 887, l. 75 – kad gavo Telšių vyskupijos konsistorijos aplinkraščių dekanams su nurodymu liepti kunigams paskelbti žmonėms iš sakyklos žemaičių kalba apie kryžių statymo draudimą, paimti iš kunigų parašus, kad paskel-

- bė, ir atsiųsti konsistorijai. Tą jis ir darąs. Panašus raštas iš Veliuonos dekanato – LVIA, f. 669, ap. 3, b. 887, l. 88.)
190. **1864-09-15**, Nr. 1438–1455 – slaptas *žemaitiškas 1864-09-14* aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, išskyrus Kuršo ir Žiemgalos (paskutinis Nr. Žemaičių konsistoriui), kad atliktų rekolekcijas ir stiprintų katalikybę, mokytų parapijiečius katalikų tikėjimo tiesų, saugotų nuo stačiatikių devocionalijų. Aplinkraštis prasideda žodžiais: „Tame lajke wisokiu nelajmniu...“ **Tekstas:** OŠ (lietuviškas): LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 98, l. 78–79 – 1864-09-13 dienoj Vardo Marijos data; LVIA, f. 378, BS, 1865 m., b. 1396, l. 5 – 1864-09-13 data; OŠ (lenkiškas): LVIA, f. 378, BS, 1865 m., b. 1396, l. 4 – 1864-09-13 data; O: LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 644–645 – Nr. 1455, 1864-09-14 dienoj Vardo Marijos data, su Valančiaus parašu ir prierašu, kad „to laiško nereik žmonėms apskelbti, tik patiems kunigams skaityti“. **Rusiškas vertimas:** RNB RS, f. 523, b. 1043, l. 1–7 – Nr. 1439, klaidinga 1861-08-14 Marijos Vardo dienos data. Vertėjo pažymėta, kad po aplinkraščiu pasirašė 18 kunigų. **Skelbta:** Stakauskas, p. 511–512 (originalo LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 83, l. 644–645 perrašas). **Minima:** ŽVVS RK, l. 35v; Šenavičienė3, p. 97–99; Puzaras, p. 77; Merkys, p. 518–519, 702, 734. (Papildoma informacija: Biržiška 1864-09-13 datą laiko tikrąja aplinkraščio data, nes pagal jį tą dieną XIX a. buvusi Marijos Vardo šventė. Kad aplinkraštis buvo slaptas, patvirtina lietuvių kalba rašytas Žiobiškio klebono Pranciškaus Levickio laiškas Motiejui Valančiui, 1864-11-16, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 98, l. 70 – kuriame rašoma, kad aplinkraštis buvo „leistas prie kunigų sekretniai“. **Skelbta:** Stakauskas, p. 512–513.)
191. 1864-11-04, Nr. 1695–1713 – aplinkraštis, visiems vyskupijos dekanams siunčiantis knygelę *Молитвенник ко Пресвятой Богородице (Maldaknygė į Švenčiausiąją Dievo Motiną)*. **Minima:** ŽVVS RK, l. 41v–42.
192. **1864-11-22**, Nr. 1788–1797 – *lotyniškas* aplinkraštis apie simoniją (Viduramžiais – bažnytinių pareigų pirkimą ir pardavimą), kai kunigai neteisėtai stengiasi gauti geresnes vietas, Obelių, Batakių, Krakių, Joniškio, Kauno, Novoaleksandrovsko (Zarasų), Alsėdžių, Panevėžio, Rietavo, Šeduvos dekanams; Nr. 1800–1803 – Skuodo, Šiluvos, Viekšnių, Utenos dekanams; **1864-12-23**, Nr. 1809–1811 – Veliuonos, Ukmergės, Varnių dekanams; Nr. 1813–1814 – Žiemgalos, Kuršo dekanams. **Tekstas:** O: LVIA, f. 378, BS, 1865 m., b. 1396, l. 3 – 1864-11-23 parašymo data. **Prancūziškas vertimas:** LVIA, f. 378, BS, 1865 m., b. 1396, l. 3, l. 2. **Minima:** ŽVVS RK, l. 44–44v; Alekna, p. 166; Puzaras, p. 85; Merkys, p. 519.

1865 m.

193. **1865-02-06**, Nr. 402 – slaptas *lotyniškas* aplinkraštis kunigams (gali būti vyskupo autografas), stiprinantis dvasioje ir patariantis, kaip elgtis saugant katalikų tikėjimą posukiliminiu laikotarpiu. **Tekstas:** O: pagal Paulių Jatulį („Motiejus Valančius – idealus vyskupas“, in: *Aidai*, 1975, Nr. 5, p. 205), yra Vatikano archyve, AA. EE. SS., Carte di R.P., XVIII, f. 701–702v (spausdinta: *Codex mednicensis seu Samogitiae dioecesis*, pars II, p. 692–694) – 1865-02-06 parašymo data; O: *RVIA*, f. 821, ap. 125, b. 3071, l. 92–93 – Batakių dekanui; *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 92, l. 517–518 – be metų, vasario 10 d. parašymo data. **Nuorašai:** Pašušvio parapinės bažnyčios GRK, 1844–1868, *VUB RS*, f. 203, b. 7, l. 130–132 – ???-??-10 parašymo data. **Rusiškas vertimas:** *RNB RS*, f. 523, b. 1043, l. 1–7 – Nr. 402, 1865-??-10 parašymo data. Nurodoma, kad vertimas buvo darytas iš lotyniško Valančiaus autografo, kuriame nebuvo nurodytas parašymo mėnuo. Gale vertėjo vardijami po aplinkraščiu pasirašę dvasininkai, kuriems jis buvo apskelbtas. **Skelbta:** Šenavičienė, p. 99–102 (lotyniškas nuorašas, *VUB RS*, f. 203, b. 7, l. 130–132, ir jo vertimas į lietuvių kalbą, darytas iš Sankt Peterburgo rusiško vertimo, derinant jį su lotynišku nuorašo tekstu). **Minima:** Merkys, p. 519–520, 574; Puzaras, p. 78.
194. **1865-02-28**, Nr. 449 – spausdintas *lotyniškas* aplinkraštis vyskupijos dvasininkams. **Tekstas:** *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 112, l. 294.
195. **1865-03-06**, Nr. 3429–3447 – Telšių vyskupijos konsistorijos aplinkraštis dekanams (paskutinis Nr. vienuolynų vizitatoriui), kad pagal Vilniaus generalgubernatoriaus nurodymą žemaitiški pamokslai, jeigu yra pačių kunigų sukurti, turi būti sakomi tik po vyskupo cenzūros, arba imami iš Otono Praniausio knygos, lenkiški – iš Martyno Bialobžeskio ir Andrejaus Filipeckio veikalo. Taip pat prašo dekanų pateikti žinių, kiek egzempliorių pastarojo veikalo kam reikia. **Tekstas:** *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 858, l. 243 – Nr. 3434, Vieکشnių dekanatui. **Minima:** Merkys, p. 630. (Papildoma informacija: Valančiaus 1865-02-18 raštas Nr. 547 Telšių vyskupijos konsistorijai, nurodantis paskelbti minėto turinio aplinkraščių visiems vyskupijos dekanams, *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 98, l. 282.)
196. **1865-09-18** – aplinkraščio projektas dekanams, prasidėjus katalikybės gynimo sąjūdžiui, pranešantis žmonėms apie Kauno gubernatoriaus patikinimą, kad nėra grėsmės būti atverstiems į stačiatikybę, taip pat prašantis dekanus pranešti apie Rusijos tarnautojų veiksmus, nukreiptus prieš katalikų tikėjimą, kad valdžia galėtų užkirsti jiems kelią.

- Teksto nuorašas:** LVIA, f. 378, PS, 1865 m., b. 497, l. 13. **Minima:** Merkys, p. 537–538. (Papildoma informacija: aplinkraščio projektas buvo parengtas Kauno gubernatoriaus Nikolajaus Muravjovo prašymu. Kauno gubernatoriui projektas netiko, tad jis parengė Valančiui savo projektą, tačiau vyskupas neatvyko jo paimti. Gubernatoriaus projekto nuorašas: LVIA, f. 378, PS, 1865 m., b. 497, l. 14.)
197. **1865-11-06**, Nr. 7800–7818 – Telšių vyskupijos konsistorijos aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad pateiktų duomenis apie kaimo mokyklas katalikams. **Tekstas:** LVIA, f. 669, ap. 3, b. 871, l. 7. (Papildoma informacija: aplinkraščių paskatino: Romos katalikų dvasinės kolegijos raštas Nr. 2515, 1865-10-25, LVIA, f. 669, ap. 3, b. 871, l. 1.)
198. **1865-12-29**, Nr. 8552, Nr. 8564 – Telšių vyskupijos konsistorijos aplinkraštis Rietavo ir Skuodo dekanams, kad padėtų ieškoti Prūsijos valdinės mergaitės Anikos Greičis, kuri kaip liuteronė tariamai buvusi pagrobta katalikų kunigų, kad būtų atversta į katalikybę. **Tekstas:** LVIA, f. 669, ap. 3, b. 871, l. 23.

1866 m.

199. **1866 pradžia** – ganytojiško laiško apie liaudies mokyklas projektas, be Nr., be datos. **Tekstas:** Lietuvos istorijos instituto biblioteka, mf. 140/7 (mikrofilmas gautas 1863-07 iš Rusijos Mokslų akademijos Istorijos instituto Leningrado (dabar Sankt Peterburgas) skyriaus archyvo). **Skelbta:** Katilius, p. 325–330. (Papildoma informacija: Vilniaus švietimo apygardos inspektoriaus Nikolajaus Novikovo atsiliepinimas Nr. 39 apie projektą, 1866-03-16, – Katilius, p. 325–330 (vertimas į lietuvių kalbą).)
200. **1866-03-16**, Nr. 1458–1476 – Telšių vyskupijos konsistorijos aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad pagal Romos katalikų dvasinės kolegijos nurodymą balandžio 4 d. parapijų kunigai atlaikytų Mišias ta intencija, jog imperatorienė išvengė grėsusio pavojaus. **Tekstas:** LVIA, f. 669, ap. 3, b. 871, l. 116.
201. **1866-06-25**, Nr. 3236–3240 – Telšių vyskupijos konsistorijos aplinkraštis Rietavo, Novoaleksandrovsko (Zarasų), Panevėžio, Žiemgalos, Utenos dekanams dėl liuteronės mergaitės Anikos Greičis paieškų. **Tekstas:** LVIA, f. 669, ap. 3, b. 871, l. 23, 116.
202. **1866-08-16**, Nr. 1542 – laiškas Braslavo liaudies mokyklos tikybos mokytojui su tikybos mokymo programa. **Tekstas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 67, l. 391. Rašoma, kad pagal Vilniaus generalgubernatoriaus nurodymą Nr. 6516, 1866-07-02, berniukus pirmus mokslo metus privalu moky-

ti tik lietuviškai, išmokant visko, kas yra knygelėje *Aktas ir poterej*, tada lietuviškai aiškinti katekizmą iš *Trumpo katekizmo*, išspausdinto Vilniuje rusų raidėmis, ištaisius klaidas p. 12 apie Šv. Kryžių. Likusį laiką panaudoti mokant Senojo ir Naujojo Testamento istorijos pagal vyskupo išleistas knygas (*Istorija senojo įstatymo* ir *Žyvatas Viešpaties Jėzaus*). Antrais metais, jei jau vaikai pakankamai supranta rusiškai, dėstyti tikybą pagal litografuotą rusišką Dominyko Stacevičiaus vadovėlį, vėliau tęsti Senojo ir Naujojo Testamento šventos istorijos mokymą rusiškai. Jei mokiniai ir antraisiais metais nepakankamai mokės rusiškai, kreiptis į vyskupą, kad išrūpintų valdžios leidimą dėstyti lietuviškai. Įsakoma jokiai pretekstu nepraleisti nė vienos pamokos mokykloje ir rūpintis mokinių tikėjimo tvirtumu, vaikų auklėjimu katalikų tikėjimo ir moralės pagrindu, o jei būtų pastebėtas koks nors pasikėsinimas į tikėjimą, tuoj pranešti vyskupui. **Minima:** Merkys, p. 673. (Papildoma informacija: Laiškas priklauso serijai laiškų, Merkio pavadintų „1866 metų Motiejaus Valančiaus instrukcijos kunigams“ (Merkys, p. 673). Panašius laiškus Valančius siuntinėjo daugeliui liaudies mokyklų katalikų tikybos mokytojų, taip pat kunigų. Apie juos žr. *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 67, l. 400 – laiškas Valančiaus autografas lenkų kalba; l. 496 – laiškas tikybos mokytojui N. N. rusų kalba; l. 498 – panašus laiškas, kaip 1866-08-16 Braslavo liaudies mokyklos tikybos mokytojui; l. 542 – laiškas Nevarėnų filialistui Adomui Rimovičiui, 1866-04-?? data; l. 543 – laiškas Kavarsko klebonui Aleksandrui Jacvičiui, 1866-03-?? data; *VUB RS*, f. 201, b. 18, l. 32 – laiškas Joniškėlio klebonui, 1866-10-27 data ir kt.)

203. **1866-11-10**, Nr. 5292–5308 – Telšių vyskupijos konsistorijos aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad maldos už imperatorių ir jo šeimą išskilmių dienomis būtų laikomos ne anksčiau kaip 10 val. ryto, nes anksčiau žmonės nesusirenka į pamaldas, ir kad apie tokias pamaldas kunigai paskelbtų iš anksto, jei nenori būti nubausti. **Tekstas:** *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 871, l. 293. (Papildoma informacija: aplinkraščių paskatino Kauno gubernatoriaus raštas Nr. 11351 Motiejui Valančiui, 1866-10-31, *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 871, l. 293.)

1867 m.

204. **1867-01-24**, Nr. 455 – Telšių vyskupijos konsistorijos aplinkraštis Veliuonos dekanui, kad kunigai per atlaidus ar bažnytines šventes nekabintų ant bažnyčių vėliavų. **Tekstas:** *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 871, l. 270. (Papildoma informacija: aplinkraščių paskatino Kauno gubernatoriaus raštas

- Nr. 904 Motiejui Valančiui, 1867-01-23, *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 871, l. 269.)
205. **1867-03-08**, Nr. 625 – **1867-03-08 žemaitiškas ganytojiškas laiškas dėl nepagrįsto nepasitenkinimo klebonu** Dominyku Opulskiu Balninkų parapijai. O: *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 115, l. 141–142 – Nr. 625, 1867-03-08 parašymo data, Valančiaus autografas. **Skelbta:** GL, p. 179–183 (originalas, *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 115, l. 141–142); Biržiška1, p. 305–306; Puzaras, p. 216–217 (perspaudas iš Biržiška1). **Minima:** Merkys, p. 654.

1868 m.

[ŽVVS RK, *LVIA*, f. 696, ap. 2, b. 769]

206. **1868-01-22**, Nr. 171–187 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Kuršo ir Žiemgalos), kuriuo perduoda Kauno gubernatoriaus įspėjimą, kad kunigai laikytūsi spausdintų pamokslų tekstų ir nedarytų pamoksluose jokių užuominų, jeigu nenori būti nubausti ar ištremti. **Tekstas:** *LVIA*, f. 1671, ap. 4, b. 98, l. 380. **Minima:** ŽVVS RK, l. 5v–6; Merkys, p. 624.
207. 1868-03-po 11 – Telšių vyskupijos konsistorijos aplinkraštis vyskupijos dvasininkams, kad pagal caro 1868-02-24 įsakymą katalikų dvasininkai, teikdami dvasines paslaugas žemesnių karinių laipsnių karininkams katalikams, nevartotų lenkų kalbos ir atsiųstų dėl to savo pasirašytą pasižadėjimą. **Minima:** *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 1141, l. 1. (Papildoma informacija: Romos katalikų dvasinės kolegijos raštas šiuo klausimu Motiejui Valančiui, 1868-03-11, *LVIA*, f. 669, ap. 3, b. 1141, l. 1.)
208. 1868-05-20, Nr. 1018–1036 – vyskupo aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad atlaikytų pamaldas už mirusius kunigus. **Minima:** ŽVVS RK, l. 29–29v.
209. 1868-05-29, Nr. 1091–1109 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams apie kainos pakėlimą už rubricelę (dvasininkų liturginių kalendorių-žinyną). **Minima:** ŽVVS RK, l. 31v.
210. 1868-11-20, Nr. 2240–2258 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad atlaikytų pamaldas už mirusius kunigus. **Minima:** ŽVVS RK, l. 67v–68.

1869 m.

[ŽVVS RK, *LVIA*, f. 696, ap. 2, b. 769]

211. 1869-03-10, Nr. 460–476 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (išskyrus Kuršo ir Žiemgalos), apie tvarką rūpinantis gauti leidimą statyti kryžius. **Minima:** ŽVVS RK, l. 103v–104.

212. 1869-03-26, Nr. 590–596 – aplinkraštis Obelių, Batakių, Veliuonos, Ukmergės, Varnių, Vieکشنیų, Kauno dekanams dėl dvasinių reikalų. **Minima:** ŽVVS RK, l. 107–107v.
213. 1869-03-30, Nr. 623–628 – aplinkraštis Krakų, Novoaleksandrovsko (Zarasų), Alsėdžių, Panevėžio, Rietavo, Utenos dekanams dėl dvasinių reikalų. **Minima:** ŽVVS RK, l. 108.
214. 1869-04-03, Nr. 639–642 aplinkraštis Šeduvos, Šiluvos, Skuodo, Joniškio dekanams dėl dvasinių reikalų. **Minima:** ŽVVS RK, l. 108v.
215. 1869-05-19, Nr. 924–943 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams (paskutinis Nr. Varnių katedros klebonui), kad atlaikytų pamaldas už mirusius kunigus. **Minima:** ŽVVS RK, l. 116v.
216. 1869-05-29, Nr. 1001–1019 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad lieptų savo dvasininkams atlaikyti pamaldas už pagimdžiusią Jos Didenybę valdovę caraitę. **Minima:** ŽVVS RK, l. 118v.
217. 1869-08-25, Nr. 1536–1553 – aplinkraštis visiems vyskupijos dekanams, kad atlaikytų pamaldas už velionio Šiluvos infulato Andriaus Dobševičiaus sielą. **Minima:** ŽVVS RK, l. 134–134v.
218. 1869-12-11, Nr. 2242, 2243 – aplinkraštis vienuoliui Dominykui Šukevičiui ir Notėnų filijalistui Simonui Gutovskiui dėl dvasinių reikalų. **Minima:** ŽVVS RK, l. 153.

1870 m.

1871 m.

1872 m.

1873 m.

1874 m.

1875 m.

219. 1875-02-03 – Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus aplinkraštis vyskupijos dvasininkams, kad savo vyskupavimo 25-metį „švenčia dėkodamas Aukščiausiajam už globą ir su visų katalikų pagalba prašydamas, kad mirties akivaizdoje galėtų pasakyti: „Kovojau gerą kovą, bėgimą užbaigiau, tikėjimą išlaikiau“. **Minima:** Alekna, p. 272 (cit.); Merkys, p. 758.
220. **1875-03-27**, Nr. 573 – aplinkraštis dekanams, kad kai kurių bažnyčių šventoriuose yra leidžiamos kryžiaus kelio procesijos. **Tekstas:** LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 118, l. 510. **Nuorašas:** UFBK, l. 27 – Nr. 573, Veliuonos dekanatui. **Minima:** Merkys, p. 638–639. (Papildoma informacija: Motiejaus Valančiaus raštas 1875-03-17 Kauno gubernatoriui su bažnyčių,

- kurių šventoriuose reikėtų leisti procesijas, sąrašu, LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 118, l. 496–506.)
221. **1875-05-05 – Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus testamentas lenkų kalba.** **Tekstas:** O: KAA, f. 78, ap. 2, b. 519, l. 4–5 – 1875-05-05 parašymo data. **Skelbta:** Merkys, p. 763–765 (originalo KAA, f. 78, ap. 2, b. 519, l. 4–5 lietuviškas vertimas). **Minima:** Merkys, p. 763–767. (Papildoma informacija: testamentą pagal žodinių vyskupo prašymą surašė garbės tarėjas Aleksandras Jachimavičius, pasirašė Valančius. Liudijo: kun. Eduardas Barauskas, titulinis tarėjas Aleksandras Legeckis, laisvai praktikuojantis gydytojas dr. Svicinas. Įrašai apie liudytojus ir jų parašai yra rusų kalba.)
222. **Apie 1875 m. – lietuviškas Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus testamentinis laiškas visiems Žemaičių vyskupijos katalikams.** **Tekstas:** O: LLTIBR, f. 1, b. 664, l. 1–7 – be datos, Valančiaus autografas. **Skelbta:** GL, p. 184–201 (originalas, LLTIBR, f. 1, b. 664, l. 1–7); Puzaras, p. 217–221 (perspaudas iš: Valančius, p. 166–169) ir kt. (daugiau žr. GL, p. 184). **Minima:** Merkys, p. 768–769.
223. **Apie 1875 m. – lenkiškas Žemaičių vyskupo Motiejaus Valančiaus testamentinis laiškas Žemaičių vyskupijos žemvaldžiams.** Be datos. Originalas nežinomas. **Skelbta:** vertimas į lietuvių kalbą: „Antra gromata a. a. Jo Mylistos vyskupo Motiejaus Valanczauskieo į dvarponius (obyvatelius)“, in: *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga*, 1894-06-15, Nr. 12, p. 89–92; Puzaras, p. 221–228 (perspaudas iš *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgos*); GL, p. 202–209 (perspaudas iš *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgos*) ir kt. (daugiau žr. GL, p. 202). **Minima:** Merkys, p. 767–768.

Recenzijos

Artūras Grickevičius,

KATALIKŲ KUNIGŲ SEMINARIJA KAUNE: 150-IES
METŲ ISTORIJS BRUOŽAI:

Mokslo monografija,

Kaunas: Versus aureus, Vytauto Didžiojo universitetas, Katalikų
teologijos fakultetas, 2016, 400 p., iliustr., ISBN 978-609-467-199-9.

Seminarija Kaune – reikšminga dvasininkų rengimo institucija, nuo XIX a. septinto dešimtmečio tapusi ir miesto peizažo, ir kasdienybės dalimi, Lietuvos konfesinės inteligentijos ugdymo centru¹. Taigi ir besiformuojančios modernios Lietuvos visuomenės kultūrinių, politinių procesų aktyvia dalyve. XIX a. Lietuvos istorijoje² dvasininkų luomo asmenys buvo reikšminga socialinė grupė ir spalvinga anuometinės visuomenės dalis. Šios socialinės grupės tyrimai iškalbingai atskleidžia daugiakrypčius socialinius, kultūrinius, politinius procesus ir Katalikų Bažnyčios kaip institucijos bei bendruomenės dalyvavimą juose.

Pastebėčiau, kad proginių – jubiliejams skirtų – tyrimų dvasininkų rengimo institucijos Lietuvoje beveik neturi, nors tokia tradicija istoriografijoje sėkmingai egzistuoja. Artūro Grickevičiaus knyga *Katalikų kunigų seminarija Kaune: 150-ies metų istorijos bruožai* būtent tokia ir, manau, neliks nepastebėta ir proginių – jubiliejus mininčių – skaitytojų, ir istorikų amatininkų. Vieni ieškos ir suras su jų išgyventa praeitimi susijusių aprašymų, kiti tikėsis mokslo monografijoms³ deramo turinio. Mano galva, įdomus tyrimo objektas, plati chronologija – 150 metų – skaitytojų ratą tik išplės.

¹ Perskaičiusi naująją Grickevičiaus knygą, dalį išpūdžių surašiau jau 2016 m., o po Algimanto Katiliaus recenzijos (Algimantas Katilius, „Artūro Grickevičiaus mokslo monografijos „Katalikų kunigų seminarija Kaune: 150-ies metų istorijos bruožai“ recenzija“, in: *Soter*, Kaunas, 2016, Nr. 58 (86), p. 111–115) ir Grickevičiaus atsakymo (Artūras Grickevičius, „Atsakymas dr. Algimantui Katiliui dėl pastabų apie monografiją „Katalikų kunigų seminarija Kaune: 150-ies metų istorijos bruožai“, in: *Soter*, Kaunas, 2016, Nr. 59 (87), p. 79–82) parašyto teksto iš esmės nekeičiau, tik kiek papildžiau.

² XIX amžiumi įvardiju ilgąjį Lietuvos istorijos periodą nuo trečiojo Abiejų Tautų Respublikos padalijimo iki Pirmojo pasaulinio karo.

³ Mokslo monografijos apibrėžimas (pagal Mokslo ir studijų institucijų mokslo ir meno darbų vertinimo metodiką (patvirtinta Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo

Esu parašiusi ne vieną recenziją, suprantu, kad recenzijų funkcionavimas kur kas trumpesnis, kad recenzuojama knyga jau gyvena savo gyvenimą, jau yra cituojama, vadinasi, kas ten surašyta, jau toliau viešinama... Tačiau parašiau dar vieną tekstą apie knygą, nes manau, kad recenzija – laisvo ir atviro akademinio gyvenimo, tyrėjo atsakomybės išraiška ir sąlyga, pastanga atkreipti dėmesį į recenzuojamoje knygoje paliestas / nepalietas problemas. Pabrėžtina, kad visi toliau dėstomi pastebėjimai apie Grickevičiaus veikalą taikytini tik daliai knygos, tik *126-iems* šios knygos puslapiams – apie Žemaičių (Telšių) Romos katalikų dvasinę seminariją iki Pirmojo pasaulinio karo (t. y. iki 3.5. poskyrio „Didžiojo karo laikotarpis (1914–1918)“, p. 126).

Knygą sudaro šešios dalys: „1. Įvadas“, „2. Seminarijos ištakos“, „3. Žemaičių kunigų seminarija (1866–1926)“, „4. Kauno metropolijos kunigų seminarija (1926–1938)“, „5. Kauno tarpdiecezinė kunigų seminarija (1938–1998)“, „6. Kauno kunigų seminarija (nuo 1998 m.)“. Tyrimas baigiamas išvadamis ir literatūros, nuotraukų sąrašais, priedais, santrumpų sąrašu, santrauka anglų kalba ir asmenvardžių rodykle, iš viso 400 puslapių. Ją recenzavo keturi recenzentai: doc. dr. Remigijus Oželis (Klaipėdos universitetas), doc. dr. Arūnas Streikus (Vilniaus universitetas), kun. doc. dr. Rimas Skinkaitis (Vytauto Didžiojo universitetas), prel. prof. habil. dr. Vytautas Steponas Vaičiūnas (Vytauto Didžiojo universitetas). Taigi yra viskas, ko formaliai reikalaujama iš akademinio leidinio.

Knygos dalių pavadinimai, kuriuose akcentuojamas konkretus laikotarpis, rodo, kad autorius pasirinko chronologinį, o ne problemų analizės būdą. Toks pasirinkimas suprantamas, tačiau sąlygoja tų pačių temų pasikartojimus kiekvienoje dalyje ir reikalauja atidumo dėstyje, kad ir vienoje, ir kitoje dalyje nagrinėjamos problemos būtų analizuojamos nuosekliai, o tai gana nelengva. Kita vertus, toks dėstyje pasirinkimas leidžia tikėtis šios dvasininkų rengimo institucijos veiklos analizės atidžiau įvertinant istorinį kontekstą. Seminariją pamatant aprašomojo laikotarpio Lietuvos, o ne vienos vyskupijos kontekste. Ypač turint galvoje autoriaus nurodytą siekį: „nagrinėjant ir aprašant Seminarijos istoriją, siekiama papildyti Lietuvos

ministro 2010 m. liepos 10 d. įsakymu Nr. V-1128; Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministro 2015 m. vasario 5 d. įsakymo Nr. V-79 redakcija): „nepperiodinis ir netęstinis leidinys, kuriame sistemingai ir (ar) išsamiai išnagrinėta viena tema (dalykas), aiškūs ir žymūs naujumo ir kiekvienai mokslo sričiai arba krypčiai savi moksliško elementai, monografija privalo turėti ISBN numerį, mažiausia įskaitoma apimtis – 8 autoriniai lankai“; žr. https://www.smm.lt/uploads/lawacts/.../861_7f704d57a4ece4c429e37867a15fed39.do, (2016-07-23).

Katalikų Bažnyčios ir plačiau – Lietuvos kaip šalies – edukacijos (mokymo ir ugdymo) raidos pažinimą“ (p. 11). Kitur autorius akcentuoja seminarijos Kaune veikimą ir nuogaštaija, jog „fragmentiška (tik nedaugelį dalykų išnagrinęjusi) istoriografija lemia, kad Seminarijos praeitis ir nuopelnai yra mažai žinomi ir paprastai nepridedami prie mūsų šalies ir tautos kultūros lobyno, o pati institucija prapuola iš Lietuvos edukacijos konteksto“ (p. 18–19). Bendruoju įspūdžiu pasidalinant – to konteksto ir pasigedau. Pristigta platesnio Katalikų Bažnyčios Lietuvoje veikimo XIX a. konteksto ir to laikotarpio edukacijos situacijos įvertinimo.

Gerbiu autoriaus valią konstruoti savo tyrimą, pasirinkimus apie ką rašyti ir nerašyti, bet, taip pat manau, kad mokslo monografijoje jie – pasirinkimai – turi būti aiškiai akademiškai motyvuoti ir argumentuoti. Monografijoje labai natūralu tikėtis iš autoriaus jo įdirbio ir jo tyrimo pamatymo platesniame kitų jau atliktų tyrimų kontekste. Tai padeda aiškiau pamatyti savo naujojo tyrimo naujumą. Neįvertinant kitų tyrimų konteksto, viskas, ką pats darai, gali atrodyti taip nauja. Neabejoju, kad seminarijos Kaune veiklai paskirtos 400 puslapių knygos dar nebuvo. Nediskutuoju ir dėl seminarijos istorijos pažinimo svarbos, tačiau dėl viso teiginio – „Taigi, Kauno kunigų seminarijos istorijos pažinimo svarba ir jos neištirtumas sudaro akivaizdžią moksliskai nagrinėtiną mūsų kultūros problemą“ (p. 19) – nesutikčiau. Seminarijos istorijos aspektai moksliskai jau nagrinėti, bet, žinoma, perspektyva tyrimams visada išlieka.

Knygos „Įvade“ (p. 11–36) pristatoma temos svarba, iširtumas, problema ir jos sprendimo uždaviniai, šaltiniai, chronologija, tyrimo būdai (metodai), „kiti chronologijos aspektai, asmenvardžių rašyba ir citatų kalba“ bei padėkos žodžiai. Taigi „Įvade“ nurodoma tyrimo esmė ir prasmė.

Pirmiausia atkreipiau dėmesį, kad knygos pavadinimas – *Katalikų kunigų seminarija Kaune: 150-ies metų istorijos bruožai*, tačiau jau antroje „Įvado“ pastraipoje (ir toliau, ir p. 19–20 etc.) rašoma apie *Kauno kunigų seminariją*, jos pusantro amžiaus istoriją. Manychiau, kad būtent „Įvade“ dera aiškiai pristatyti tiriamąjį objektą ir jį įvertinti temos svarbos (p. 11–12) kontekste. Juo labiau – jeigu tyrimas skirstomas dalimis, kurios atspindi ir tyrimo objekto pavadinimo kaitą. Pavadinimas kito ne dėl institucijos iniciatyvos, jo kaita – sąlygota procesų Bažnyčioje ir valstybėje, visuomenėje. Tuo tarpu svarstymai apie institucijos pavadinimų kaitą liko išbarstyti visame knygos tekste (p. 40, antroji dalis „Seminarijos ištakos“).

Pastebėtina, kad dvigubas Telšių arba Žemaičių vyskupijos (ir seminarijos) pavadinimas vartotas jau nuo XIX a. penkto dešimtme-

čio⁴. Istoriografijoje dažnesnis Žemaičių vyskupijos pavadinimas, tačiau nagrinėjant seminarijos istoriją XIX a., negalima nutylėti valdžios sankcionuoto ir įstatymuose, konkordate fiksuoto pavadinimo kaitos fakto. Juo labiau kad vyskupijos centrą (taigi ir seminariją) perkeltant į Kauną 1865 (1866) m. (pasaulietinės valdžios sumanymas pradėtas realizuoti dar 1864 m.), pavadinimas nebuvo pakeistas – nebuvo susietas su Kauno miestu. Apaštalu Sostas tokius pokyčius pripažino tik po derybų – 1883 m. 1896 m. redakcijos *Rusijos imperijos įstatymų sąvade* (t. 11, 1 dalis) *Žemaičių* pavadinimas visiškai nevartotas, nors vyskupijos dokumentuose vartotas ir istorinis, ir oficialūs pavadinimai. Taigi situacija nebuvo vienareikšmiška. Ir, manau, tikrai nepakanka apie tai parašyti „Įvade“ sakinį: „Kauno kunigų seminarija (toliau – Seminarija), kurios pavadinimas ne sykį keitėsi, yra (ko gero) ilgiausiai nepertraukiamai veikianti ne tik Lietuvos Katalikų Bažnyčios, bet ir visos Lietuvos ugdymo bei mokymo įstaiga“ (p. 11). Taip pat manyčiau, kad p. 40 (2.1 poskyrio pabaigoje), paskutinėje pastraipoje, kurioje kalbama apie pavadinimo kaitą, derėtų nuoroda į Vytauto Merkio tyrimą⁵.

Autorius daro prielaidą, kad ši dvasininkų ugdymo įstaiga – „yra (ko gero) ilgiausiai nepertraukiamai veikianti ne tik Lietuvos Katalikų Bažnyčios, bet ir visos Lietuvos ugdymo bei mokymo įstaiga“ (p. 11). (Ši teiginį paliksiu Lietuvos švietimo istorijos tyrėjams.) „Šią edukacijos tradiciją nagrinėjant, t. y. siekiant iširti ir aprašyti XIX a. viduryje iš Varnių į Kauną persikėlusios Seminarijos raidą, norom nenorom paliečiamas aukštesniųjų ir aukštųjų studijų pradžios bei tęstinumo Kauno mieste klausimas. XIX a. viduryje įsikūrusi gubernijos sostinėje, Seminarija buvo pirmoji čia veikianti studijų institucija. Kita vertus, nepertraukiamai šiame mieste veikusi per visas XX a. okupacijas, ji yra viena pagrindinių 1922 m. įkurto Lietuvos universiteto, 1930 m. pervadinto Vytauto Didžiojo universitetu (toliau – VDU), bet po 1950 m. išdraskyto ir 1989 m. atkurto, tęstinumo gijų“ (p. 11).

Mano nuomone, seminarijos Kauno mieste egzistavimo faktas yra pakankama prielaida rašyti jos istoriją ir ją analizuoti Lietuvos Katalikų Bažnyčios, edukacijos, modernios Lietuvos visuomenės formavimosi kontekstuose.

⁴ Plačiau apie pavadinimo vartojimą žr. Aldona Prašmantaitė, *1863 metų sukilimas ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, p. 12; Vilma Žaltauskaitė, „Romos katalikų dvasininkas: luomo apibrėžtis ir tapatybės konstravimas imperinės valdžios retorikoje ir praktikoje. (Žemaičių (Telšių) ir Vilniaus vyskupijos XIX a. paskutiniaisiais deš. – XX a. pradžioje)“, II dalis, in: *Lietuvos istorijos metraštis 2012/1*, Vilnius, 2013, p. 84.

⁵ Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999, p. 200.

Ir be visų progų, ir visų *-iausių* paieškų, Žemaičių (Telšių) Romos katalikų dvasinė seminarija (rašau tik apie XIX a., todėl ir vartoju tokį seminarijos pavadinimą) yra verta atskiro išsamaus tyrimo. Istoriografijoje pripažįstama, kad jos veikimas reikšmingas Lietuvos Katalikų Bažnyčiai ir visuomenei, modernios Lietuvos raidai. Nustatyta, kad ne be jos egzistavimo ir veikimo Kaunas XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje tapo modernaus lietuvių nacionalizmo konfesinės srovės centru⁶. Pastanga atlikti sistemingą jos veiklos tyrimą yra motyvuota, bet, mano galva, tebepalieka šios temos analizės klausimų.

Autoriaus teiginiuose matau painiavą, kuri, mano nuomone, atsirado seminariją bandant padaryti „aukštesniųjų ir aukštųjų studijų pradžios bei tęstinumo Kauno mieste“ pirmtake (p. 19, išn. 44 seminarijos vadinamos vienintelėmis tuometinės Lietuvos aukštesniosiomis mokyklomis). Perklauskiau – ar aukštesniųjų mokyklų tuomet būta, ar autorius šiuolaikinių pakopinio švietimo struktūros sąvokų neperkelia anam laikui? (Beje, išvadoje nurodomas specializuotos kolegijos tipas, p. 357.) Vienur seminarija vadinama „Lietuvos *ugdymo ir mokymo įstaiga*“ (p. 11; kursyvas mano, – V. Ž.), kitur – „pirmoji [Kaune] veikianti *studijų* institucija“ (p. 11; kursyvas mano, – V. Ž.). Sąvokos „ugdymas ir mokymas“ bei „studijos“ nėra sinonimai. Rusijos imperijoje XIX a. Romos katalikų dvasinės seminarijos niekada neturėjo aukštosios mokyklos statuso (išimtis – Vilniaus vyriausioji seminarija, veikusi universiteto struktūroje). Seminarijos netgi nebuvo prilygintos gimnazijoms, kuriose mokslas truko septynerius metus⁷ ir kurių baigimas atverdavо kelią universitetiniam išsilavinimui. Jeigu seminariją baigęs asmuo nebūdavo iššventinamas dvasininku – galutinai nepereidavo į dvasininkų luomą, – jis grįždavo į tą socialinį statusą, su kuriuo stėjo į seminariją ir tik tada turėtas jo išsilavinimas būdavo pripažįstamas ir lėmė socialinę padėtį. Tai galiojo netgi imperatoriškosios Romos katalikų dvasinės akademijos (kurioje studijavo jau baigusieji seminarijas), veikusios Sankt Peterburge, absolventams⁸.

⁶ Darius Staliūnas, *Visuomenė be universiteto? (Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIX a. vidury – XX a. pradžia)*, (ser. *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 16), Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2000, p. 162–165.

⁷ Pavyzdžiui, straipsnyje Žaltauskaitė mini, kad 1877 m. Aleksandras Beresnevičius priešinosi valdžios siekiams bendrojo lavinimo dalykus dėstyti aukštesniųjų gimnazijos klasių lygiu, kad mokymo programos iš esmės nebuvo pakeistos; žr. Vilma Žaltauskaitė, „Pasaulietinių dalykų – rusų kalbos, literatūros, *tėvynės* istorijos ir geografijos – mokymas dvasininkų rengimo įstaigose (XIX amžiaus antroji pusė)“, in: *Archivum Lithuanicum*, Vilnius, 2013, t. 15, p. 304.

⁸ Vilma Žaltauskaitė, „Romos katalikų dvasininkų socialinis mobilumas (po 1863–1864 m. sukilimo iki XX a. pradžios)“, in: *Lietuvos istorijos metraštis 2014/2*, Vilnius, 2015, p. 107.

Seminarijos buvo specialiosios mokymo, dvasininkų formacijos, luomo rengimo įstaigos, o dvasininkų *luomas* – įstatymuose apibrėžiamą kategoriją, ir tokiais išliko visą imperijos laikotarpį. Jos formavo dvasininkų luomą – socialinę, profesinę grupę, kuri XIX a. pabaigoje sudarė gausiausią lietuvių inteligentijos grupę⁹.

Žinoma, kad seminariją baigusieji ir išventinti dvasininkai prisidėjo prie Lietuvos universiteto Kaune steigimo, bet ar tai jau ir sukuria nepertraukiamą tęstinumą tarp seminarijos ir universiteto? Kauno kaip katalikiško centro idėja formavosi su seminarija, bet tik joje nepasiliko. Universitetą steigė ir pasauliečiai. Labiau pasikliauju Egidijaus Aleksandravičiaus įžvalga: „Tai leidžia motyvuotai teigti, kad 1922 m. Kaune atidarytas Lietuvos universitetas tik iš dalies buvo *tremties* sąlygotas. Nors vilniečių intelektualų atsparos organizacija – Lietuvos mokslo draugija, J. Basanavičiaus vadovaujama, liko veikti Vilniuje, bet, žinoma, absoliuti dauguma intelektualijų pajėgų buvo priversta kartu su vyriausybe persikelti į Kauną. Tam tikras naujai susikūrusio Lietuvos universiteto dvilypumas atspindėjo ne tik idėjinį susiskaldymą, bet prieš tai besiformavusios dvicentrės krašto kultūros sandą. Yra visai logiška prielaida, kad jeigu lenkai nebūtų okupavę Vilniaus, o Lietuvos vyriausybei būtų pavykę realizuoti 1918 m. gruodžio 5 d. Vilniaus universiteto atkūrimo aktą, nieko nebūtų nustebinęs valstybinio ar Lietuvos katalikų universiteto atsiradimas Kaune“¹⁰.

Apie problemos ištirtumą. Romos katalikų dvasininkų rengimo institucijos Lietuvoje tyrėjų dėmesio sulaukia. Paskutinįjį XX a. dešimtmetį – XXI a. pirmais dešimtmečiais Lietuvoje ir užsienyje publikuota mažesnių ir išsamių tyrimų, kurie nagrinėja dvasininkų rengimo istoriją skirtingais laikotarpiais ir aspektais¹¹, įvertina seminarijas platesnių istorijos problemų

⁹ Rimantas Vėbra, *Lietuvių visuomenė XIX a. antrojoje pusėje*, Vilnius: Mintis, 1990, p. 182.

¹⁰ Vytauto Didžiojo universitetas. *Mokslas ir visuomenė 1922–2002*, redakcinės kolegijos pirmininkas Egidijus Aleksandravičius, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002, p. 46–47.

¹¹ Vytautas Jogėla, *Vilniaus Romos katalikų dvasinė akademija 1833–1842 metais: Organizacija ir veikla*, (ser. *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 14), Vilnius: Eugrimas, 1997; Ieva Šenavičienė, *Žemaičių lituanistai Vilniaus vyriausiojoje seminarijoje. Motiejus Valančius*, Vilnius: Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministerijos leidybos centras, 1998; Zita Genienė, Jonas Genys, *Varnių kunigų seminarija*, Vilnius: Žemaičių kultūros draugijos redakcija, 1999; Liudwik Piechnik SJ, *Seminaria diecezjalne w Polsce prowadzone przez jezuitów od XVI do XVIII wieku*, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2001; Vilma Žaltauskaitė, „Žemaičių seminarija Rusijos valdžios projektuose (XIX a. 7–8 dešimtmečiai)“, in: *Istorija*,

kontekstuose¹². Dvasininkų biografijų autoriai taip pat aptaria seminarijoje praleistus metus¹³. Beje, čia pateikiamose išnašose tikrai nenurodau visos išsamios minėtų temų istoriografijos, tačiau daugumos šių nurodomų tyrimų Grickevičiaus pateikiamame istoriografijos sąrašė (p. 363–365) tiesiog nėra. Pavyzdžiui, literatūros sąrašė (p. 361–365), kuriame išskirti šaltiniai, istoriografija, enciklopedijos ir žinynai bei virtualūs ištekliai, be kita ko, pasigedau Egidijaus Aleksandravičiaus, Pauliaus Subačiaus tyrinėjimų apie Antaną Baranauską¹⁴ ar Juozo Tumo-Vaižganto, Vandos Zaborskaitės apie Maironį¹⁵. Pasigedau lenkų mokslininkų darbų¹⁶. Tiesa, lenkų istoriografijoje dažnai XIX a. Lietuvos Katalikų Bažnyčios istorija sutelpta į Lenkijos Katalikų Bažnyčios istoriją, tačiau jų tyrimų neįvertinti nereikėtų. Gal tik argumentuotai su jais diskutuoti. Lietuvos XIX a. švietimo istorijai skirtuose tyrinėjimuose Romos katalikų dvasinės seminarijos nėra nagrinėjamos¹⁷,

Vilnius, 2002, t. 52, p. 39–45; Ieva Šenavičienė, *Dvasininkija ir lietuvybė: Katalikų bažnyčios atsinaujinimas Žemaičių vyskupijoje XIX a. 5–7-ajame dešimtmetyje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005; Artūras Grickevičius, *Vilniškė popiežiškoji seminarija 1583–1655 metais*, Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2008; Вилма Жалтаускайте, „Имперская власть и Римско-католические духовные семинарии после 1863 г.“, in: *Ab Imperio*, 2012, Nr. 4, p. 157–180.

¹² Pranas Vaičekonis, *Katalikų dvasininkijos juridinė padėtis XIX a. Lietuvoje*, Vilnius: Atkula, 1999; „Romos katalikų ir jų dvasininkų teisių varžymai Rusijos imperijos Šiaurės Vakarų krašte 1864–1901 m.“, parengė Vytautas Merkys, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2002, t. 20, p. 247–322; Vytautas Merkys, *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918*, Vilnius: Versus aureus, 2006; Михаил Долбилов, *Русский край, чужая вера: Этноконфессиональная политика империи в Литве и Белоруссии при Александре II*, Москва: Новое литературное обозрение, 2010.

¹³ Vanda Zaborskaitė, *Maironis*, Vilnius: Vaga, 1987; Aldona Prašmantaitė, *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis*, Vilnius: Diemedžio leidykla, 2000; Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999; Egidijus Aleksandravičius, *Giesmininko kelias*, Vilnius: Versus aureus, 2003; Povilas Januševičius, *Visokių atsitikimų sąrašas: 1895–1898*, parengė Vilma Žaltauskaitė, (ser. *Bibliotheca Archivi Lithuanici*, Nr. 5), Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004; *Prelato Povilo Januševičiaus fotografijų kolekcija: Albumas nr. 7*, parengė Vilma Žaltauskaitė, Vilnius: Mintis, 2010.

¹⁴ Egidijus Aleksandravičius, *op. cit.*; Paulius Subačius, *Antanas Baranauskas: Gyvenimo tekstas ir tekstų gyvenimas*, Vilnius: Aidai, 2010.

¹⁵ Juozas Tumas, *Lietuvių literatūros paskaitos. Draudžiamasis laikas. „Apžvalgos“ grupė. Jonas Maironis-Mačiulis*, Kaunas – Mariampolė, 1924; Vanda Zaborskaitė, *op. cit.*

¹⁶ Daniel Olszewski, *Polska kultura religijna na przełomie XIX i XX wieku*, Warszawa: Instytut Wydawniczy Pax, 1996; Daniel Olszewski, *Kultura i życie religijne społeczeństwa polskiego w XIX wieku*, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2014.

¹⁷ *Lietuvos mokyklos ir pedagoginės minties istorijos bruožai*, redaktorius Juozas Vaitkevičius, Vilnius: Mokslas, 1983; Meilė Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*, Kaunas: V. Kapsuko-Mickevičiaus spaustuvė, 1970.

tačiau su jomis susijusių epizodų nurodoma¹⁸. Taigi įdirbis tiriant konkrečios seminarijos istoriją jau egzistuoja ir galėtų išplėsti, pakoreguoti autoriaus svarstymus apie temos ištirtumą (p. 12–17). Pastebėtume, kad seminarijos istoriografija neprasideda vien nuo Juozapo Stakausko tyrinėjimų (kaip nurodyta p. 12): pavyzdžiui, Edvardas Vidmantas nurodo dar 1908 m. pasirodžiusį Kazimiero Šaulio straipsnį, skirtą seminarijai Kaune¹⁹. Informacijos apie seminarijos veiklą būta netgi nelegalioje lietuviškoje spaudoje XIX a. pabaigoje. Bet tai jau – panaudotų / nepanaudotų šiame tyrime šaltinių problema.

Apie šaltinius. Jeigu tyrimas konstruojamas pabrėžiant empirikos naujumą, temos neištirtumą (p. 19), tai pagrįstai galima tikėtis, kad autorius įvertins visą kompleksą šaltinių, jų svarbą, reikšmingumą, atrinks reprezentatyviausius ir unikaliausius, juos analizuos. Seminarijos šaltiniai, apimantys XIX–XX a. pradžią, saugomi ne vienos mokslo ir atminties institucijos archyve ir rankraštyne, ir ne tik Lietuvoje (tą autorius pastebi p. 28). Todėl manau, kad atskirų archyvinių bylų aprašinėjimas ir pristatinėjimas monografiniame tyrime nėra būtinas, kaip ir nuogastavimai, kad bylose dokumentai išsklaidyti, rašalas išblukęs, apyrašai nepakankami, nėra rodyklių etc. (p. 25–28). Tokie jau tie archyvai su sava istorija ir tokia istorikų darbo kasdienybė. Beje, man būtų visai suprantamos ir tokios pastabos, jeigu tyrime autorius nuosekliai siektų atspindėti ir patį tyrimo procesą (nes istoriografijoje yra ir tokia tyrimų kryptis), tačiau prieš mus – kitokio pobūdžio monografija. Suprantami nuogastavimai, kad nėra seminarijai skirto šaltinių rinkinio (p. 20–21). Kita vertus, mūsų istoriografijoje tyrėjas dažnai susiduria su problema, kad dar yra neištirtų klausimų, nepublikuotų šaltinių rinkinių.

Seminarijos istorija atsiskleidžia ne tik institucijos istorijoje, bet ir personalijų biografijose, autobiografijose, jos absolventų egodokumentuose. Jų platesnio panaudojimo tyrime taip pat pasigedau, o teiginys, kad „nagrinėjamai temai vertingiausias šios rūšies šaltinis [t. y. atsiminimų, – V. Ž.] – kun. Mykolo Vaitkaus vien Seminarijos 1903–1906 m. laikotarpiui skirta atsiminimų knyga“ (p. 21) tikrai neįtikina, nes funkcionuoja publikuoti ir Povilo Dogelio²⁰, Kazimiero Paltaroko atsiminimai (pastarieji šaltinių sąrašė

¹⁸ Meilė Lukšienė, *Lietuvos švietimo istorijos bruožai XIX a. pirmojoje pusėje*, p. 397–399.

¹⁹ Edvardas Vidmantas, „Religinis tautinis sąjūdis Žemaitijoje XIX a. pabaigoje“, in: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 7: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, sudarytojai Egidijus Motieka, Rimantas Miknys, Vladas Strutavičius, Vilnius: Katalikų pasaulio leidykla, 1994, p. 119.

²⁰ Povilas Dogelis, *Mano gyvenimo prisiminimai*, Kaunas: „Šešupės“ spaustuvė Marijampolėje, 1936.

yra nurodyti, p. 361). Autorius nepamini jokių nepublikuotų atsiminimų, o jų taip pat yra – ir Panevėžio Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos rankraštyne, ir saugomi Kauno arkivyskupijos kurijos archyve. Beje, šaltinių sąrašė radau nurodytą tik į vieną šio archyvo bylą (p. 362: B. 357 (Tarpdiecezinė Kauno kunigų seminarija 1958–1962)), o šiame archyve bylų, susijusių su XIX–XX a. pradžios seminarijos istorija – dešimtys, jei ne daugiau. Pasaulietinės ir dvasinės valdžios dokumentai, seminarijos įstatų reformavimo, klierikų išventinimų dokumentai, seminarijos regula (beje, autorius tyrime naudoja egzempliorių, saugomą Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje (p. 23, išn. 62)), atsiminimai, dėstytojų pasakaitų komplektai, fotografijų albumai, etc. Taip pat kyla klausimas, ar buvo naudojamosi tik doc. dr. Fausto Jončio tame archyve surinkta medžiaga (p. 26, išn. 74)? Tuomet nuorodų į šio šviesios atminties tyrėjo išrašus turėtų būti daugiau. Tikėčiausi aiškesnio pabrėžimo, koks autoriaus darbo santykis su Jončio atliktu tyrimu (p. 18). Kas buvo atlikta Jončio, kas liko jo užrašuose, ir kas iš jų panaudota monografijoje kaip išvalgos ar kontekstas.

Fotografijos knygoje įdomiai ir prasmingai papildė dalių dėstymą ir kitaip parodo seminarijos istoriją, matomas didžiulis autoriaus įdirbis ieškant šių šaltinių, tačiau aptariant šį vizualų šaltinį nuogaustaujama, kad nuotraukos nedokumentuotos ir tam „reikia nepaprastai daug papildomo darbo“ (p. 30–31). Betgi tai ir yra tyrimo procesas, tam ir dirba monografijų autoriai. Drįčiau teigti, kad 10 pav. užfiksuotas ne „rektorius Jonas Mačiulis-Maironis“, o imperatoriškosios Romos katalikų dvasinės akademijos Sankt Peterburge profesorius, matyt, po teologijos mokslų daktaro laipsnio įgijimo (1903) – nes tą ir rodo kabantis ženklas – stilizuotas kryžius. Fotografija daryta Sankt Peterburge²¹. Nėra aišku, kuo grindžiami teiginiai apie „Lietuvos fotografijos aušr[ą]“, sutapusią su seminarijos perkėlimu į Kauną (1866) (p. 30). Jau yra daug Lietuvos fotografijos istorijos tyrinėjimų, todėl pagrįstai galima tikėtis nuorodų į juos. Teiginį, kad „žemesnio lygmens asmenims fotografo paslaugų paprastai neprireikdavo“ (p. 30) tikrai diskutuočiau. Senųjų fotografijų kolekcijų galėjo neišlikti, jos sunkiai identifikuojamos ir yra ypatingas istorijos šaltinis, tačiau klierikai ir dvasininkai fotografavosi ir fotografija buvo jų kasdienybės dalis ne nuo XIX a. pabaigos, o ir ankstėliau²².

Antrojeje knygos dalyje autorius patikslina seminarijos į Kauną persikėlimo datą – 1866 m. (p. 45, 55; šiai datai paminėti ir skirta knyga). Būtent

²¹ Povilas Januševičius, *op. cit.*, p. 171.

²² Vilma Žaltauskaitė, „Apie „Daiktus lagamine“ arba fotografiją dvasininko gyvenime“, in: *Prelato Povilo Januševičiaus fotografijų kolekcija*, p. 9–54.

persikėlimo, nes „1865 m. gruodžio 20 d. (1866 m. sausio 1 d.), kaip minėta, iš Varnių privalėjo būti atvežti šventimams parengti ir iškilmingoms Šv. Mišioms patarnauti reikalingi auklėtiniai – iš viso 40 asmenų“ (p. 55).

Negaliu diskutuoti su knygos antros dalies 2.1 poskyrio apie Vilniaus, Kražių, Varnių laikotarpį (1581–1865) (p. 37–40) teiginiais, bet galbūt autorius galėtų bent paminėti ar diskutuoti su Ludwiko Piechniko SJ tyrimais²³, kuriuose nagrinėjama ir seminarijų Lietuvoje istorija. P. 39–40 ir išn. 113 teigiama, kad seminarijoje XIX a. tebegaliojo vyskupo Jono [Dominyko] Lopacinskio 1773 m. patvirtinta regula, kurią pakeitė vyskupas Mečislovas Leonardas Paliulionis 1895 m. Nėra visai tikslu taip teigti: po pasaulietinės valdžios inicijuotos seminarijų reformos 1843 m. šalia regulos būta ir naujų vidaus gyvenimo tvarkos reglamentavimą papildančių dokumentų – nurodymus siuntė ir Romos katalikų dvasinė akademija, ir vyskupas Motiejus Valančius skyrė aplinkraščių seminarijos klierikams. Manau, kad būtų buvę naudinga plačiau supažindinti su pasaulietinės valdžios patvirtintais seminarijos įstatais, kurie iš esmės tebegaliojo ir XX a. pradžioje (p. 63, 66 jie nurodyti trečiojo dalyje ir informacija pateikta keliuose poskyriuose). Įstatai – pagrindinis seminarijos veiklą reglamentavęs dokumentas (1843 m. priimti jie galiojo beveik visoms seminarijoms imperijoje), o tyrime sistemingai neanalizuojamas.

Nėra aišku, kodėl seminarijose dėstytus pasaulietinius dalykus autorius vadina tai rusų raštija, tėviškės istorija, Rusijos istorija (p. 56, 68 etc, 85), pagalbiniais dalykais (p. 87), tai kitaip (p. 84–94 „pilietiniai dalykai“). Istoriografijoje jau egzistuoja pavadinimai ir jeigu autorius su jų vartojimu nesutinka – būtų verta pateikti argumentus. Arba – pirmą kartą vartojant, nurodomas tikslus pavadinimas ir paaiškinama, koks pavadinimas bus vartojamas toliau – tokia įprasta akademinė praktika. Neįtikina ir vėliau pateiktas argumentas, „kad mums – Lietuvos Respublikos piliečiams – Tėvynės istorija reiškia Lietuvos istoriją, tad monografijos teksto redagavimo metu buvo apsispręsta disciplinos pavadinimą suvienodinti“²⁴. Monografija – mokslinis tekstas, už kurį atsakingas ne redaktorius, o autorius, jis bendrauja ir su skaitytoju, ir su istoriografija, ir su šaltiniais, jis grindžia savo poziciją. Beje, visame tekste įvairuoja ir kiti pavadinimai, vardų rašymas: Vilniaus švietimo apygarda (p. 94), kitur – mokymo apygarda (p. 98, 105); Sankt Peterburge veikusios imperatoriškosios Romos katalikų dvasi-

²³ Ludwik Piechnik SJ, *Seminaria diecezjalne w Polsce prowadzone przez jezuitów od XVI do XVIII wieku*, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2001.

²⁴ Artūras Grickevičius, „Atsakymas dr. Algimantui Katiliui“, p. 79.

nės akademijos pavadinimas (p. 18, 25, 28, 79, 80 – tik dvasinė akademija; toks pavadinimas taikytas Sankt Peterburge veikusiai stačiatikių dvasinei akademijai); miesto pavadinimas – tai Peterburgas, tai Sankt Peterburgas, tai Petrapilis (p. 18, p. 74 (išn. 237), 105, 118, 121, etc.). Petrapilio pavadinimas ateina iš XIX a. pabaigos lituanistikos ir vargu ar be komentavimo vartotinas XXI a. moksliniame tyrime. Panašiai ir su VRM Kitatikių dvasinių reikalų departamento pavadinimu – jau nusistovėjusiu ir komentuotu istoriografijoje. Autoriaus jis dar vadinamas „Dvasinių reikalų užsienio tikybu departamentu“ (p. 76). Tokios painiavos būtų padėjusi išvengti jau egzistuojanti istoriografija. Sinonimai reikalingi tekstui, bet pirmiausia nurodyti oficialų pavadinimą monografijos autoriui derėtų. Beje, kai kalbama apie XIX a. septinto dešimtmečio Kauną, tai be paaiškinimų nereikėtų rašyti apie „Kauno katedrinę bažnyčią“ (p. 56, 116), toks statusas Šv. Petro ir Povilo bažnyčia buvo suteiktas popiežiaus Leono XIII tik po 1882 m. susitarimų, o Katedros pašventinimas įvyko 1895 m. lapkritį. Tiesa, p. 73 minima Apaštalų Petro ir Pauliaus bažnyčia.

Trečios dalies poskyrio „3.3.3. Valstybės kontrolė“ išvadas (p. 67) diskutuočiau: žinoma, pasaulietinės valdžios politika seminarijų atžvilgiu nebuvo vienoda, tačiau ir po 1904–1905 m. dėl dvasininkų kontrolės valdžia darė tik nedaug nuolaidų, tebegaliojo ne vienas administracinis suvaržymas²⁵. Žaltauskaitės straipsnis, kurį nurodo Grickevičius, nepagrindžia jo pateikiamų apibendrinamųjų teiginių – faktiškai valdžia niekada neribojo klierikų lenkų (bajorų) skaičiaus seminarijoje. Generalgubernatorius Ivanas Kachanovas bandė tai daryti, bet nesulaukė oficialaus centro pritarimo ir leidimus įstoti suteikdavo visiems teigiamai išlaikiusiems egzaminus neatsižvelgiant į luomą. Dvasininkų, taigi ir seminarijos profesorių bei auklėtinių, judėjimo suvaržymai nebuvo panaikinti devintame dešimtmetyje. Autoriaus nurodomi leidimai „keliauti“ (beje, apie keliones dar rašoma ir p. 84) – neaiški sąvoka, nes visas dvasininkų „keliavimas“ ir beveik visur buvo valdžios kontroliuojamas ir XX a. pradžioje, ir tik po 1904 m. buvo panaikinti kai kurie apribojimai²⁶.

²⁵ Vilma Žaltauskaitė, „Romos katalikų dvasininkas: luomo apibrėžtis ir tapatybės konstravimas imperinės valdžios retorikoje ir praktikoje. (Žemaičių (Telšių) ir Vilniaus vyskupijos XIX a. paskutiniaisiais deš. – XX a. pradžioje)“, II dalis, in: *Lietuvos istorijos metraštis 2012/1*, Vilnius, 2013, p. 85–86.

²⁶ Pastebėtume, kad problemos istoriografija yra platesnė, bet paminėtini naujesni tyrimai: Algimantas Katilius, „Į Vakarų Europos katalikų universitetus ne studijuoti, bet gydytis?“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2000, t. 16, p. 19–20; Vilma

Atkreipsiu dėmesį į akcentuotą „vegetacinio“ seminarijos laikotarpio arba 1867–1870 m. veiklos turinį (p. 67–73) ir knygos naujumą rodančius teiginius – apie slaptą dvasininkų rengimą „pogrindžio sąlygomis“ (p. 71) (panašiai teigiama ir pirmojoje išvadoje: „galbūt, neviešas ar net slaptas (kad ir negausus) mokymas bei ugdyimas“ (p. 357)). Tik pastebėčiau, kad istorikai Vytautas Merkys ir Ieva Šenavičienė taip pat archyvinėmis nuorodomis grindė teiginius, jog tuo metu seminarija „liko kone tuščia“, „nors oficialiai nebuvo uždaryta“²⁷. Autorius detalėmis konkretizavo seminarijos veiklą tuo metu. Vis dėlto man tebekelia abejonių noras atrasti dvasininkų rengimą „pogrindžio sąlygomis“ (p. 71) XIX a. septintame dešimtmetyje, nors, anot autoriaus, tai „nėra tik menkai argumentuota prielaida“. Esą „duomenys netiesiogiai byloja, kad bent dalis tų Žemaičių vyskupijos jaunuolių buvo vyskupo palengva į Seminariją stumiami kandidatai, kurių caro valdžia iš pradžių nebuvo patvirtinusi ir kurie galėjo pradėti mokytis pogrindžio sąlygomis, o vėliau, vėl leidus priimti naujokus, buvo teikiami kaip vieši kandidatai“ (p. 70–71). Kaip teiginio patvirtinimą autorius pabrėždamas – su šauktuku – nurodo Adomui Valentui ir Dominykui Paulauskui suteiktus žemesnius šventimus, taip pat ir Petruį Rimkevičiui (p. 72). Betgi Šenavičienė savo tyrime, pateikdama klierikų sąrašą jau ir nurodo šiuos (ir, beje, kitus knygoje minimus) asmenis kaip Žemaičių seminarijos klierikus²⁸. Taigi jie jau senokai buvo priimti į seminariją. Ir vargu ar nurodyti atvejai „leidžia manyti, kad bent dalis, o gal ir dauguma tų „diecezinės seminarijos auklėtinių“ ar „Žemaičių vyskupijos subdiakonų ir diakonų“ buvo nevieši Seminarijos auklėtiniai arba paskirų dvasininkų kunigystei asmeniškai parengti, bet per Seminarijos šventimus vis dėlto „pereinantys“ jaunuoliai“ (p. 72). Betgi Rusijos imperijoje seminarija ir buvo esminė sąlyga patekti į dvasininkų luomą, o kandidatų buvimas prie seminarijų – vėlgi žinomi faktai istoriografijoje, – tačiau laikotarpiu iki sukilimo²⁹. Manau, kad daug interpretacijų minėta tema apie slaptą dvasininkų rengimą atsirado įdėmiau neįsiskaičius į jau egzistuojančius tyrimus ir šaltinius. Bent kol kas dvasininkų atsiminimuose, laiškuose nepavyko užfiksuoti nė vienos užuominos apie tokį dvasininkų rengimo būdą

Žaltauskaitė, „Romos katalikų dvasininkų mobilumas ir jo kontrolė Žemaičių (Telšių) ir Vilniaus vyskupijoje (po 1863–1864 m. sukilimo iki XX a. pradžios)“, in: *Lietuvos istorijos metraštis* 2013/2, Vilnius, 2014, p. 117–141; Vilma Žaltauskaitė, „Romos katalikų dvasininkas“, II dalis, p. 92.

²⁷ Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius*, p. 607.

²⁸ Ieva Šenavičienė, *Dvasininkija ir lietuviybė*, p. 358.

²⁹ Vilma Žaltauskaitė, „Romos katalikų dvasininkų socialinis mobilumas“, p. 100–101.

vyskupaujant Valančiui³⁰. Galima daryti prielaidą, kad imperijos valdymo metais tai prisiminti būtų buvę neatsargu, bet ir Nepriklausomos Lietuvos metais tokio nuopelno Valančiui niekas nepriskyrė, atsiminimuose neatsiminė, slapta parengto ir išventinto dvasininko nepaminėjo.

Poskyryje apie rektorių ir kitus pareigūnus p. 76 nurodoma, kad seminarijos inspektorius skirdavo „centrinės valstybės įstaigos“, betgi nė vienas seminarijos tarnautojas nebuvo skiriamas be Vidaus reikalų ministerijos kontrolės, ir inspektorius čia nebuvo jokia išimtis. Ir *Directorium*, ir Merkys nurodo, kad iki Antano Baranausko inspektoriumi buvo ne Povilas, o Antanas Beresnevičius³¹. Istoriografijoje vėlgi yra fiksuota, kad Baranauskas laikinai ėjo inspektoriaus pareigas iki 1881 m., o iki jį paskiriant sufraganu / titulinu vyskupu – inspektoriumi buvo nuolat – iki 1883–1884 mokslo metų.

Apie rektorių Jeronimą Kiprijoną Račkauskį (antrąjį vardą autorius ne visur nurodo) išsamų straipsnį yra parašęs Juozas Tumas-Vaižgantas³², ir, beje, netgi eidamas rektoriaus pareigas jis išliko ir Vabalninko parapinės bažnyčios klebonu, tik parapija buvo patikėta administratoriui. Vėlgi istoriografijoje greta kitų žinomų Dovydaičių, vartojama Justino Dovydaičio, o ne Davidavičiaus pavardės forma³³.

Poskyryje „3.4.5. Dėstytojai, mokymas ir studijos“ (p. 79–100), manyčiau, buvo galima išvengti pasikartojančios ir vietomis padrikai dėstomos informacijos apie seminarijoje dėščiusius asmenis. Pavyzdžiui, kun. Povilas Januševičius nepaminėtas visiškai, o jis seminarijoje dėstė nuo XIX a. pabaigos. Beje, jį mini ir Stakauskas, kuris knygoje ne kartą cituojamas. Nesant tikram – „nežinia, ar prisiminimų autorius paminėjo visus dėstytojus“ (p. 84, išn. 288) – būtų verta perversti bent vyskupijos *Directorium*, kad ir abejojant jos tikslumu (p. 21), bet nuoseklią informaciją apie seminarijos dėstytojus ten galima surasti. Bent jau XIX a. seminarijoje nebuvo penkerių metų studijų trukmės. Būta tokių projektų, bet ne realybės. Apie pagrindinius (bažnytinius) ir pagalbinius (pasaulietinius) (p. 81) dalykus seminarijoje: jeigu homiletika – bažnytinis, tai kodėl jos dalis – lietuvių kal-

³⁰ Vilma Žaltauskaitė, „Litvomanų kartos gimimas: sociokultūrinės laikysenos formavimo(si) erdvė Žemaičių (Telšių) seminarijoje Kaune“, in: *Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos*, Nr. 4, sudarė Violeta Meiliūnaitė, Vilija Ragaišienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2015, p. 49.

³¹ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 268.

³² Juozas Tumas (Vaižgantas), „Jeronimas-Kiprijonas Račkauskis“, in: *Vaižganto Raštai*, t. 11, Kaunas: Zavišos ir Steponavičiaus spaustuvė, 1929, p. 287–316.

³³ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 790; *Prelato Povilo Januševičiaus fotografijų kolekcija*, p. 71.

ba – atsiduria prie pagalbinių (p. 89)? Autorius p. 82, išn. 274 ir p. 91 teigia lietuvių kalbą buvus homiletikos kurso dalimi. Ir vėl apie homiletiką kalba jau kitame poskyryje (p. 96–97). Nagrinėjant bažnytinių dalykų dėstyimą, būtų verta atkreipti dėmesį į faktinį kanonų teisės dėstyimą, mat pagal 1843 m. įstatus ji numatyta nebuvo, bet situacija keitėsi po Rusijos ir Apaštalų Sosto derybų XIX a. devintame dešimtmetyje. Tikrai belieka pritariti, kad „Seminarijos teologinių disciplinų studijų raida iki šiol, deja, nėra tyrinėta“ (p. 95), bet ar monografijoje visiškai dera tolesnė nuogastavimo seka – nesu tikra. Tai yra, kad „lieka tenkintis įvairiais – iš enciklopedijų, humanitarinių veikalų ir istorijos šaltinių – surinktais duomenimis, iš kurių prieinamiausi – duomenys apie paskirus dėstytojus“ (p. 95). Taip, duomenys apie dėstytojus ne visada vienodai iškalbingi analizuojant ir apie jų dėstomą dalyką. Tačiau kur, jeigu ne VDU Katalikų teologijos fakulteto inicijuotame tyrime (p. 18) galima būtų tikėtis teologinių dalykų raidos seminarijoje pakomentavimo, ypač kai tyrimą atlieka jau knygą apie seminariją³⁴ publikavęs autorius. Pavyzdžiui, Baranausko raštai, jo intelektualinis palikimas jau yra publikuoti, yra Maironio archyvas Maironio lietuvių literatūros muziejuje, Kauno arkivyskupijos kurijos archyvo bylos ir Lenkijos Bažnyčios istorikų darbai.

Poskyryje „Baigiamieji egzaminai“ (p. 98) net neužsimenama apie 1869 m. vasario 21 d. įvestą pasaulietinių dalykų žinių lygio kontrolę³⁵, o nuo egzaminų rezultatų priklausė dvasininkų karjera. Šis valdžios nurodymas neminimas ir poskyryje apie „Priėmimą“ (p. 105). Rašant apie biblioteką (p. 98–100) būtų galima paminėti ne tik enciklopedijos informaciją, bet ir iškalbingus seminarijos bibliotekos knygų sąrašus, saugomus Kauno arkivyskupijos kurijos archyve.

Pamaldumo ir dvasingumo ugdymo analizei skirta pusantro puslapio (p. 101–103). Baigiant rašoma: „Edukacijos istorikai ir edukologai apie Lietuvos Katalikų Bažnyčios XIX a. antrosios pusės ir XX a. pradžios klierikų dvasinį ugdymą (ko gero) nėra rašę, tad šis nagrinėjamos Seminarijos istorijos aspektas, kaip labai specifinis, turėtų būti išnagrinėtas vėliau, atlikus specialius tyrimus“. Kažkiek ir dabar jau padaryta, nors ir ne edukologų³⁶.

³⁴ Artūras Grickevičius, *Vilniškė popiežiškoji seminarija 1583–1655 metais*.

³⁵ Vilma Žaltauskaitė, „Pasaulietinių dalykų – rusų kalbos, literatūros, tėvynės istorijos ir geografijos – mokymas dvasininkų rengimo įstaigose“, p. 293–330.

³⁶ Vilma Žaltauskaitė, „Elementy dyscypliny duchowości jezuickiej w regułach instytucji wychowujących duchownych w XIX wieku (Wilno – Petersburg, Wornie – Kowno)“, in: *Cor dioecesis. 450 lat Warmińskiego Seminarium Duchownego „Hosianum“ (1565–2015)*, pod

Abejotina, ar gavę leidimą būti priimti į Žemaičių seminariją, klierikai būdavo siunčiami į Vilniaus, Sankt Peterburgo, Minsko, Lucko-Žytomyro vyskupijų seminarias. Taip, Žemaičių (Telšių) vyskupijos gyventojai rinkosi ir kitų vyskupijų seminarias (beje, Minsko seminarija buvo uždaryta jau nuo 1869 m.), bet tuomet į jas tiesiogiai ir vyko, ir ten teikė prašymus. Persikeliančiųjų iš vienos seminarijos į kitas daug nebuvo (jiems reikėjo ir pasaulietinės valdžios sutikimo). Nebent ypatingi atvejai – tokie pasitaikė 1864–1866 m., t. y. po sukilimo, kai klierikai pereidavo į kitas seminarias su pasaulietinės valdžios sutikimu. Arba aštunto dešimtmečio viduryje – laikinai uždarius Lucko-Žytomyro vyskupijos seminariją jos klierikai atkelti į Vilniaus vyskupijos seminariją.

Apie citatas. Pastebėčiau, kad Grickevičius nėra visiškai tikslus cituodamas kitų tyrėjų darbus, nes vartoja savo sąvokas, savo nuožiūra jungia kito autoriaus teksto dalis ir tai nurodo kaip citatą. Pavyzdžiui, 378 citata (p. 106) atsirado perkomponavus Žaltauskaitės straipsnio išn. 8. Beje, Žaltauskaitė savo tyrime, kurį autorius nurodo, niekur nėra vartojusi *dvarininkų* termino. Luomus įvardijau taip – bajorai, miestiečiai, valstiečiai, o autoriaus minimi dvarininkai, žemvaldžiai yra bajorų luomo, apibrėžto Rusijos imperijos įstatymais, subgrupės. Ir yra tyrimų, nagrinėjančių šį bajorų luomo skaidymąsi. Taip, seminarijoje mokėsi ir tituluoti aukštojo luomo asmenys, bet jie ir buvo įvardijami atskirai, pavyzdžiui, „grafas“. Komentuojant sakinį „Klierikų luominės kilmės žemėjimo tendencija ryški nuo pat Seminarijos veiklos Kaune pradžios“ pateikiami archyvo duomenys (p. 106): „1866 m. gruodžio 31 d. Seminarijoje būta 43 auklėtinių: 12 kilusių iš dvarininkų, 3 – iš pirklių, o 28 – iš žemdirbių* [*LVIA, f. 1671, ap. 4, b. 110, p. 689–690], kas sudarė (atitinkamai) 27, 9, 6,9 ir 65,1 proc.“ Ši informacija pateikiama iš Merkio³⁷, tik nurodomi asmenys įvardijami kaip 12 bajorų kilmės, 2 iš miestiečių ir 29 iš valstiečių. Nuoroda ta pati, tik skaičiai skiriasi (beje, archyvineame dokumente rašoma dar kitaip: kad 12 kilę iš bajorų, 1 – iš pirklių, 2 – iš miestiečių ir 28 iš valstiečių). Manau, kad ne skaičiuose glūdi esmė, nes visiems pasitaiko suklysti ir susipainioti net ir savo

redakciją Andrzeją Kopiczko, Pawła Rabczyńskiego, Olsztyn: Instytut Historii i Stosunków Międzynarodowych UWM, 2015, p. 329–341; Vilma Žaltauskaitė, „Katalikų dvasininkų luomo tapatybės formavimo ženklai XIX a. regulose: Imperatoriškosios Romos katalikų dvasinės akademijos atvejis“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2013, t. 37, p. 65–129.

³⁷ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 607.

išrašuose. Mano galva, yra svarbu tyrėjo santykis su kito autoriaus tekstu. Beje, archyvų bylose įprasta numeruoti ir nurodyti ne puslapius, o lapų numerius. Tuo tarpu knygoje – įvairuoja.

Galima diskutuoti ir dėl apibendrinimo: „kad sekuliarėjimo kaip savaiminio vyksmo ir sekuliarizacijos kaip valstybės nuostatų įgyvendinimo pasekmė buvo tai, jog XIX a. antroje pusėje didžioji dauguma Seminarijos auklėtinių, tad ir vyskupijos kunigų, buvo iš žemdirbių kilę asmenys“ (p. 106). Būtent XIX a. septintame dešimtmetyje pilnos socialinės kilmės statistikos apie vyskupijos dvasininkus kol kas neturime, nors valstiečių luomo asmenų tarp stojusiųjų į seminariją procentas buvo aukštas. Teiginys apie sekuliarizaciją kaip valstybės – Rusijos imperijos – nuostatą vėlgi reikalautų pagrindimo. Kai kurie autoriai XIX a. Rusijos imperijoje mato stiprią konfesinę valstybę³⁸.

Rašydamas apie kiekybinius pokyčius seminarijoje Grickevičius niekur nenurodo kaip buvo reglamentuotas seminaristų skaičius, kaip jis kito dėl vyskupo Valančiaus ir vyskupijos valdytojo Beresnevičiaus pastangų. Tiesa, p. 65 minima, kad „valdovas buvo patvirtinęs nutarimą“ dėl 40 klierikų (tą nurodo ir Merkys³⁹), bet jis atsirado ne be vyskupo pastangų. Jau nuo 1872 m. liepos vyskupas Valančius buvo išrūpinęs valdžios leidimą į seminariją priiminėti dar 40 ne išlaikomų studentų. 1880 m. buvo gautas pasaulietinės valdžios leidimas neriboti priimamųjų į seminariją skaičiaus⁴⁰. Autoriaus nuomone, „nėra abejonės, kad nuo 1870 m. Seminarija nuolat augo“ (p. 107). Pastebėtume, kad pirmasis atnaujinusios priėmimą seminarijos dešimtmetis nebuvo stabilus ir bent įdėmiai peržiūrėjęs vyskupijos kalendorius, vadinamąsias rubricėles arba *Directorium*, autorius vargu ar taip teigtų (išsamus *Directorium* komplektas saugomas Kauno arkivyskupijos kurijos archyve). Aštunto dešimtmečio viduryje, po vyskupo Valančiaus mirties, besimokiusiųjų, stojusiųjų buvo itin mažai⁴¹, nors bendroji tendencija nuo aštunto dešimtmečio pabaigos – skaičiaus augimas.

Nėra labai aišku, kaip poskyryje „Dėstytojų sudėtis ir personalijos“ (p. 79–84) dera informacija apie dėstytojų keliones ir nuobaudas, ir kuo re-

³⁸ Plačiau žr. Darius Staliūnas, *Rusinimas: Lietuva ir Baltarusija po 1863 metų*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2009, p. 209.

³⁹ Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 611.

⁴⁰ Vilma Žaltauskaitė, „Litvomanų kartos gimimas“, p. 53, 66, 76.

⁴¹ Vilma Žaltauskaitė, „Matyti mane kunigu“. Katalikų dvasininko karjera: motyvai pasirinkti ir galimybės realizuoti XIX a. antroje pusėje“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2014, t. 38, p. 93–94; Vilma Žaltauskaitė, „Litvomanų kartos gimimas“, p. 68–70.

miantis tokie teiginiai rašomi. Žinau, kad jei ko nesuprantu, tai nereiškia, kad taip būti negali, o autorius turi savo dėstymo logiką, tačiau, mano nuomone, pritrūksta nuorodų knygoje dėstomiems teiginiams pagrįsti. Rašoma: „[j]eigu kas būtų išvykęs savavališkai, tačiau nekirtęs valstybės sienos, pirmą sykį būtų nubaustas griežtu įspėjimu ar pinigine bauda, o antrą sykį kur kas griežčiau – pašalinimu iš tarnybos ar net įkalinimu. Laimei, tokių nusižengimų, atrodo, nepasitaikė“ (p. 84). Pavyzdžiui, mano peržiūrėta archyvinė medžiaga rodo, kad pasitaikė. Jau esu minėjusi, kad apie dvasininkų mobilumą ir jo kontrolę yra rašyta ne vieno tyrėjo, o kuo savo teiginius grindžia Grickevičius, skaitytojui nėra aišku – nepateikiama nuorodų nei į istoriografiją, nei į šaltinius. Peržiūrėjusi šaltinius galiu numanyti, kad remiamasi dvasininkų prašymais ir pasaulietinės valdžios sutikimais dėl dvasininkų kelionių. Bet ne visi skaitytojai yra ir archyvų lankytojai, o vienas dokumentas iš gausybės bylų – nebūtinai atspindi dominuojančią situaciją (tiesa, generalgubernatoriaus fondo Nr. 378, saugomo Lietuvos valstybės istorijos archyve (beje, p. 25 autorius jį nurodo kaip *valstybinį* archyvą), medžiaga visiškai nenaudota knygoje, o ji ne visada dubliuoja Kauno gubernatoriaus archyvo medžiagą, kuria naudojosi Grickevičius Kauno apskrities archyve.

P. 109 rašoma, kad „Klierikų laisvalaikis, kaip ir kitos sudėtinės jų darbo bei gyvenimo dalys, buvo aiškiai apibrėžtas. Jį reglamentavo Seminarijos taisyklės (regula): nagrinėjamo laikotarpio pradžioje – bendrosios visoms Rusijos imperijos seminarijos, o nuo 1895 m. – patvirtintosios vysk. M. Paliulionio, tiksliau – jų X skyrius“. Jau minėjau, kad Žemaičių (Telšių) seminarijos regula, pagal kurią gyventa iki 1895 m., niekada nebuvo bendra ir kitoms seminarijoms. 1843 m. įstatai galiojo visoms imperijos seminarijoms (išskyrus Sankt Peterburge veikusią Mogiliavo seminariją), tačiau įstatai nėra regula.

Žemaičių vyskupijos seminarijos taisyklės (regula) buvo patvirtintos vyskupo Jono Dominyko Lopacinskio 1775 m. kovo 12 d. Šenavičienė nurodo, kad jos galiojo iki 1844 m.⁴² Nors išsamių tyrimų nėra, tačiau seminaristų kasdienybės fiksavimas leidžia daryti prielaidą, kad XVIII a. taisyklės, papildytos vyskupo Valančiaus, galiojo ir vėliau, net iki vyskupo Paliulionio 1895 m. patvirtintos naujosios seminarijos regulos. Pokyčių reguloje, dėl 1843 m. paskelbtų naujųjų seminarijų įstatų, turėjo būti: specialią instrukciją apie inspektoriaus pareigas siuntė Romos katalikų dvasinė akademija Sankt Peterburge, tačiau seminarijos vidaus gyvenimas išliko sunkiai pasaulietinės valdžios kontrolei pasiduodančia sfera. Įdomu, kad Vincen-

⁴² Ieva Šenavičienė, *Dvasininkija ir lietuviybė*, p. 88.

tas Juzumas nurodo, jog Lopacinskio regula „vadovaujamosi iki šiol“, t. y. iki XIX a. pabaigos⁴³.

Abejonių kelia teiginiai, kad vyskupas „nepripažino caro valdžiai teisės spręsti katalikų vienuolių likimą“ (p. 115). Betgi minimų uždaryto Tytuvėnų vienuolyno vienuolių likimą valdžia ir sprendė ribodama jų galimybę mokytis seminarijoje, iš „baltosios“ dvasininkų kategorijos tapti „juodaisiais“⁴⁴. P. 116–117 nurodoma, kad Baranauskas šventimus teikė Šv. Jurgio bažnyčioje ir esą tai gali rodyti įtampas su vyskupu; taip galėjo būti „dėl skirtingo požiūrio į lietuvių kalbos vartojimą Seminarijoje“. Mažai pagrįstas ir tyrimais paremtas toks svarstymas, nes Baranauskas XIX a. pabaigoje tolo nuo lingvistinių tyrimų ir juo labiau etnolingvistinio lietuvių nacionalizmo. Poskyryje „Absolventai“ (p. 117–118) reikšminga, kad autorius pamini seminarijos klierikų siuntimą tolimesnėms studijoms į imperatoriškąją Romos katalikų dvasinę akademiją Sankt Peterburge (tai dar kartą rodo, kokią vietą dvasininkų rengimo sistemoje užėmė seminarijos), tačiau susipažinęs su šios mokyklos istoriografija⁴⁵, jis galėjo būti tikslesnis ir dėl siunčiamųjų skaičiaus, ir dėl Žemaičių (Telšių) vyskupijos dvasininkų veiklos joje. Autorius vardindamas iškilus seminarijos absolventus iš esmės atkartoja enciklopedijos duomenis, tačiau monografijoje būtų galima tikėtis ir naujų reikšmingų asmenybių įvardijimo. Be to, įdomų ir iškalbingą tyrimą yra atlikęs Valdas Selenis⁴⁶.

Negausia istoriografija Grickevičius pagrindžia ir poskyrio „Tautinis atgimimas“ (p. 123–126) teiginius bei interpretacijas, kur būtų galima tikėtis tikslesnių nuorodų surašytiems teiginiams. Suprantu, kad šį tekstą rašydama atkreipti skaitytojų dėmesį į kai kurias detales. Kartais jos ir būna iškalbingos. Mano galva, detalus ir nedidelės temos tyrimas gali atskleisti naujų aspektų, o plati tema, kad ir bruožais įvardyta, reikalauja tyrėjo atidumo ir plačios kompetencijos. Kitaip – iš bruožų sunkiau ryškėja profiliai ir vaizdai.

VILMA ŽALTAUSKAITĖ

⁴³ Vincentas Juzumas, *Žemaičių vyskupijos aprašymas*, vertė ir parengė Mindaugas Paknys, Varniai: Žemaičių vyskupystės muziejus, 2013, p. 109, 153.

⁴⁴ Vilma Žaltauskaitė, „*Litvomanų kartos gimimas*“, p. 58–59.

⁴⁵ Irena Wodzianowska, *Rzymskokatolicka akademija w Petersburgu*, Lublin: Towarzystwo naukowe KUL, 2007; Vilma Žaltauskaitė, „Lietuvių kalba ir jos vartotojai imperatoriškojoje Sankt Peterburgo Romos katalikų dvasinėje akademijoje XIX amžiaus pabaigoje“, in: *Archivum Lithuanicum*, Vilnius, 2011, t. 11, p. 277–304.

⁴⁶ Valdas Selenis, „Dvasininkija 1918–1940 metų Lietuvos Respublikos enciklopediniuose leidiniuose“, in: *Soter*, Kaunas, 2013, Nr. 45 (73), p. 39–51.

APIE AUTORIUS

ROMA BONČKUTĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Klaipėdos universiteto Baltų filologijos katedros profesorė. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: literatūros istorija, tekstologija, egodokumentika. Naujausia knyga: *Vaclovo Biržiškos ir Petro Joniko susirašinėjimas (1948–1955)* (2015).

El. paštas: romabonckute@gmail.com

DALIA JAKAITĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Šiaulių universiteto Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakulteto Lietuvių kalbotyros, literatūros ir komunikacijos katedros docentė. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: literatūra ir teologija (religija), šiuolaikinė lietuvių literatūra, modernioji Vakarų poezija. Išleido knygą *Šatrijos draugija lietuvių literatūros istorijoje* (2002).

El. paštas: dalia.jakaite@gmail.com

ALGIMANTAS KATILIUS – humanitarinių mokslų daktaras, Lietuvos istorijos instituto XIX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotojas. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Katalikų Bažnyčios Lietuvoje istorija XIX–XX a., Užnemunės istorija XIX a. Naujausia knyga: *Prelatas Kazimieras Steponas Šaulys* (2016).

El. paštas: algimantas.katilius@istorija.lt

KATARZYNA KORZENIEWSKA – socialinių mokslų daktarė, vertėja, nepriklausoma tyrėja, *Polski Przegląd Dyplomatyczny* redakcijos narė, Witoldo Pileckio Totalitarizmų tyrimo centro Varšuvoje bendradarbė. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: vėlyvojo sovietmečio Lietuvos istorija ir socialinės atminties problemos.

El. paštas: katarzyna.korzeniewska@gmail.com

REGINA LAUKAITYTĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Lietuvos Katalikų, Stačiatikių Bažnyčių ir religinių mažumų XX a. istorija. Išleido knygas: *Lietuvos vienuolijos: XX a. istorijos bruožai* (1997), *Stačiatikių Bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje* (2003), *Lietuvos Bažnyčios vokiečių okupacijos metais (1941–1944)* (2010), *Marijos Nekaltojo Prasidėjimo vargdienių seserų vienuolijos šaka Amerikoje* (2014).

El. paštas: regilauk@gmail.com

NERINGA MARKEVIČIENĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Tekstologijos skyriaus mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Balio Sruogos egodokumentai, prozos tekstų istorija ir redagavimai, genetinė kritika, tradicinė ir skaitmeninė tekstologija. Išleido knygą *Balio Sruogos kūrinio „Dievų miškas“ rašymo ir redagavimo istorija* (2014).

El. paštas: nerutela@hotmail.com

GIEDRĖ OLSEVIČIŪTĖ – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto ir Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto doktorantė. Mokslinių tyrimų sritys: tekstologija, lietuvių kalbos politika, lietuvių kalbos standartizavimo istorija. Rengia disertaciją tema *Prozos redagavimo strategijos tarpukario Lietuvoje*.

El. paštas: giedre.olsevicute@gmail.com

APIE AUTORIUS

RIMA PALIJANSKAITĖ – edukologijos magistrė, pedagogė, nepriklausoma tyrėja, Kristijono Donelaičio draugijos narė. Mokslinių interesų sritys: vydūnistika, sveikatos filosofija (religijos filosofija), donelaitika. Parašė straipsnių apie Vydūną ir Donelaitį, išleido knygą *Amžinųjų jūrų varpai: Vydūniškosios mistikos link* (2010).

El. paštas: rima.palija@gmail.com

ALDONA PRAŠMANTAITĖ – istorikė, humanitarinių mokslų habilituota daktarė, Lietuvos istorijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių interesų kryptys: krikščionybės, kultūros ir švietimo istorija XIX–XX a. Be daugelio mokslinių straipsnių, paskelbė monografijas *Žemaičių vyskupas Juozapas Arnulfas Giedraitis* (2000), *1863 metų sukilimas ir Katalikų Bažnyčia Lietuvoje* (2014), parengė Motiejaus Valančiaus *Namų užrašus* (2003), Adomo Stanislovo Krasinskio *Atsiminimus* (2013), sudarė straipsnių rinkinį *Dvasininkija ir 1863 m. sukilimas buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse* (2009).

El. paštas: aldona.prasmantaitė@istorija.lt

IEVA ŠENAVIČIENĖ – mokslų daktarė, istorikė. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: XIX a. Lietuvos krikščionybės, visuomenės sąjūdžių, 1863 m. sukilimo istorija, Lietuvos mokslo istorija. Be daugelio mokslinių straipsnių, išleido knygas: *Fizikos raida Lietuvoje 1920–1940* (1982), *Fizikos mokslo raida Lietuvoje pokario metais (1944–1955)* (kartu su kitais, 1993), *Fizikos istorija Lietuvoje* (kartu su kitais, 1988), *Žemaičių lituanistai Vilniaus vyriausiojoje seminarijoje. Motiejus Valančius* (1998), *Dvasininkija ir lietuvių: Katalikų Bažnyčios atsinaujinimas Žemaičių vyskupijoje XIX a. 5–7 dešimtmetyje* (2005), *Lietuvos katalikų dvasininkija 1863 m. sukilimo išvakarėse* (2010), *Lietuvos karai: Lietuvos XIX–XX a. nacionalinių karų sisteminė-kiekybinė analizė* (kartu su kitais, 2014), anglų kalba: *Wars of Lithuania: A Systemic Quantitative Analysis of Lithuania's National Wars in the Nineteenth and Twentieth Centuries* (2014), parengė šaltinių publikacijas: *Kunigas Mackevičius kaip istorinė asmenybė: Biografijos kontūrai* (2012), *Sukilėlių būrių Žemaitijoje monografija* (kartu su Dainiumi Junevičiumi, 2015).

El. paštas: ieva.senaviciene@gmail.com

RITA REGINA TRIMONIENĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Šiaulių universiteto Istorijos ir filosofijos katedros profesorė, vedėja. Pagrindinės mokslinių interesų kryptys: Jogailaičių Europa ir LDK, imigracijos į Žemaitiją problemos XVI–XVII a. pirmoje pusėje, lokalinė istorija.

El. paštas: rita.trimone@gmail.com

ERNESTAS VASILIAUSKAS – humanitarinių mokslų daktaras, Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto vyresnysis mokslo darbuotojas. Pagrindinės mokslinių interesų kryptys: žiemgalių V–XIII a. kultūra, Šiaulių ekonomijos kartografija, miestų, miestelių, Šiaurės Lietuvos dvarų raida XVI–XIX a., Kuršo literatūros ir dailės draugijos tyrimai Lietuvoje 1817–1939 m.

El. paštas: ernestas@inbox.lv

VILMA ŽALTAUSKAITĖ – humanitarinių mokslų daktarė, Lietuvos istorijos instituto XIX a. istorijos skyriaus mokslo darbuotoja. Pagrindinės mokslinių tyrimų kryptys: Katalikų Bažnyčios socialinės, kultūrinės-politinės raiškos sąlygos XIX a. Lietuvoje, santykiai su moderniaisiais nacionalizmais, dvasininkijos socialinės laikysenos. Paskutinė knyga – *Prelado Povilo Januševičiaus fotografijų kolekcija: albumas nr. 7* (2010).

El. paštas: vilsimas@gmail.com

ATMENA AUTORIAMŠ

Lietuvių katalikų mokslo akademijos metrašcio ir Bažnyčios istorijos studijų redakcinės kolegijos laikosi požiūrio, kad autoriai neturi būti formaliais reikalavimais varžomi rinkdamiesi jų metodologiją, siekius, individualų stilių, požiūrį į mokslinių publikacijų paskirtį atitinkantį diskurso tipą (straipsnio struktūrą, argumentavimo modelį). Tačiau vienu ar kitu būdu mokslo straipsnyje privalu suformuluoti tyrimų tikslą, nurodyti uždavinius, įvardyti objektą, metodą, aptarti nagrinėjamos problemos iširtumo laipsnį. Įprasta, kad mokslinėse publikacijose nurodomi šaltiniai, rūpinamasi citavimo tikslumu, pateikiami ir pagrindžiami tyrimų rezultatai, daromos išvados.

Tekstai ir jų priedai priimami tik elektroniniu pavidalu (el. paštu ar asmeniškai įteikiant laikmeną; dėl išimčių būtina tartis su vyriausiuoju redaktoriumi); pageidautina pateikti ir vieną egzempliorių išspausdintos medžiagos. Failai rengiami *Microsoft Office* ir su juo suderinamomis programomis (formatai: *.doc, *.rtf, *.xls, *.vsd; *Word 2007–2013* failai *.docx etc. pateikiami išsaugoti *.doc etc. formatu), iliustracijos – programomis, kurios leidžia išsaugoti medžiagą formatais: *.gif, *.jpg (*.jpeg), *.tif, pastaruoju formatu – be suspaudimo. Tekstas rengiamas pagal lietuviškus rašmenų kodavimo standartus, kuriuos palaiko *Microsoft Office 2000* ir vėlesnės versijos, šriftais *Times New Roman* arba *Palemonas*, 12 pt dydžiu, 1,5 li intervalu.

Jei siūlomos medžiagos (straipsnių ir šaltinių publikacijų) apimtis viršija 1 autorinį lanką (40 000 spaudos ženklų), dėl galimybės ją paskelbti reikia tartis su vyriausiuoju redaktoriumi. Į autorinį lanką įeina straipsnio tekstas, priedai (šaltiniai, lentelės, schemas, žemėlapiai ir pan.), iliustracijos, santrauka. Publikaciją sudaro faksimilė ar originalo perrašas, grindžiamas sistemaiskais ir atskiroje komentarų padalėje aptartais principais, esant reikalui – vertimas į lietuvių kalbą ir tekstologiniai bei dalykiniai (istoriniai, kalbiniai ir kt.) komentarai.

Lietuvos akademinuose ir kultūriniuose leidiniuose pamažu nusistovint bendriesiems mokslinio aparato principams, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* ir *Bažnyčios istorijos studijos* laikosi toliau aptartos citavimo, nuorodų pateikimo ir literatūros sąrašo sudarymo tvarkos, kurią primygtinai rekomenduojame mūsų autoriams.

1. Cituojant lietuvišką šaltinį, citata žymima kabutėmis, kitakalbės citatos pateikiamos kursyvu. Cituojant kabutėse skyrybos ženklas (kablelis, taškas) po citatos rašomas už kabučių, pvz., *A a a „b b b“*. Tik tuomet, kai sakiny s ir prasideda, ir baigiasi citata, skyrybos ženklas rašomas prieš paskutines kabutes, pvz., „*A a a, a a a.*“ Vidinės kabutės rašomos viengubos, pvz., „*A a a 'b b b' a a a.*“

1.1. Kai citata yra didesnės apimties negu kelios eilutės, ji iškeliamą į atskirą pastraipą. Išskeltinės citatos pateikiamos be kabučių, jos atskiriamos tarpų tarp eilučių ir renkamos mažesniu ar kitu šriftu.

1.2. Visos darbo autoriaus korekcijos citatoje žymimos laužtiniais skliaustais [---]. Pateikiant citatą ne nuo sakinio pradžios, ji pradedama rašyti mažąja raide,

pradžioje daugtaškis nerašomas. Kai citata baigiama anksčiau nei cituojamo sakinio pabaiga, po jos rašomas daugtaškis laužtiniuose skliaustuose [...].

1.3 Citatas kitomis kalbomis rekomenduojama pateikti išverstas į lietuvių kalbą. Prireikus citatos pateikiamos ir originalo kalbomis, tada jas rekomenduojama išversti.

2. Metai rašomi arabiškais skaitmenimis ir santrumpa *m.*, pvz., *1861 m.*; dešimtmečiai rašomi arabiškais skaitmenimis arba visu žodžiu, pvz., *8-as dešimtmetis* arba *aštuntas dešimtmetis*, *7-ame dešimtmetyje* arba *septintame dešimtmetyje*; amžiai rašomi romėniškais skaitmenimis ir santrumpa *a.*, pvz., *XVI a.*; kai laiko tarpas rašomas pilnai, tarp arabiškų ir romėniškų skaitmenų rašomas ilgasis brūkšnys be tarpelių, pvz., *1815–1831 m.*; *VI–XX a.*; kai metai pateikiami skliausteliuose, santrumpa *m.* nerašoma, pvz., *(1900)* arba *(1579–1832)*.

2.1. Pilna data gali būti rašoma ilguoju arba trumpuoju būdu. Trumpuoju būdu rašoma arabiškais skaitmenimis tokia tvarka: metai, mėnuo, diena; skaičiai atskiriami trumpais brūkšneliais, pvz.: *1987-06-16*. Ilguoju būdu metai ir diena rašoma arabiškais skaitmenimis su santrumpomis *m.* ir *d.*, mėnuo visu žodžiu, pvz., *1987 m. birželio 16 d.*

3. Lotynišku alfabetu rašyti asmenvardžiai pateikiami originalo rašybos forma su pilnais vardais, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą pagal Lietuvių kalbos komisijos patvirtintas taisykles. Pirmą kartą paminėjus pilną asmenvardį, toliau rašoma tik pavardė, o esant reikalui (kai sutampa kelių asmenų pavardės) – pavardė su inicialu. Dievų, šventųjų, karalių, imperatorių, kunigaikščių, popiežių, kardinolų, arkivyskupų ir vyskupų vardai tradiciškai rašomi lietuviškai.

4. Nelietuviški vietovardžiai pateikiami pagal dabar nusistovėjusią tvarką – transkribuoti lietuviškai, vadovaujamas Lietuvių kalbos komisijos nutarimais. Klaidingai ar pagal senąsias normas parašyti vietovardžiai – pagal dabartinę vartoseną. Sutrumpintos vietovardžių formos rašomos pilnos. Išimtiniais atvejais paliekama originalo rašyba, kai vietovardžio tarimas ir rašymas lietuviškoje literatūroje įvairuoja, turi seną tradiciją arba yra visiškai nežinomas, neįtrauktas į žinybus ar enciklopedijas.

5. Didžiąja raide rašomi tikriniai vardai ir išskirtinę reikšmę turintys pavadinimai bei terminai. Jeigu juos sudaro daugiau nei vienas žodis, didžiąja raide rašomi visi žodžiai, pvz., *Bažnyčia*, *Švč. Gailestingumo Motina*, *Vulgata*, *Lietuvos Vyskupų Konferencija*, *Šventasis Tėvas*, (šv.) *Mišios*.

5.1. Religinių bendrijų pavadinimuose didžiosiomis raidėmis rašomi visi pavadinimo žodžiai, pvz.: *Romos Katalikų Bažnyčia*, *Evangelikų Liuteronų Bažnyčia* ir kt.

6. Knygų ar kitų leidinių, filmų, paveikslų, įmonių pavadinimai tekste rašomi kursyvu, išskyrus tuos atvejus, kai pastarieji teikiami išplėstiniu būdu, tai yra su bendrinio žodžiu ar santrumpa ir simboliniu pavadinimu kabutėse, pvz., uždaroji akcinė bendrovė „Sapnas“. Straipsnių, eilėraščių ar teksto smulkesnių dalių pavadinimai rašomi kabutėse.

7. Lotynišku alfabetu rašyti institucijų pavadinimai tekste išverčiami, prireikus skliaustuose ar išnašoje kursyvu pateikiant originalią formą. Simboliniai pavadinimai rašomi originalo forma, kitais alfabetais užrašyti asmenvardžiai transliteruojami į lotynišką alfabetą.

8. Išnašos numeruojamos arabiškais skaitmenimis; išskyrus atvejį, jei tekste yra viena išnaša, ji gali būti pažymėta žvaigždute; taip pat panašiu būdu galima išskirti teksto turiniui nepriklausančią išnašą, pvz., nuorodas apie tekste pristatomo tyrimo rėmimą, projektą, kurio metu parengtas tekstas ir kt. Tekste išnašos ženklas dedamas prieš skyrybos ženklą, pvz., ---¹; „---“¹. Išskirtinėje (atskira pastraipa teikiamoje) citatoje išnašos ženklas dedamas po paskutinio skyrybos ženklo. Straipsnyje ar publikacijoje (jos komentare) taikoma išštinė išnašų numeracija.

9. Bibliografija (šaltiniai, literatūra) teikiama išnašose. Kitakalbį leidinių aprašas pateikiamas originalo kalba ir rašmenimis; nelotyniško alfabeto antraštiniai duomenys transliteruojami į lotynišką alfabetą, antraštiniai duomenys kirilica pateikiami originalo forma arba transliteruoti į lotynišką alfabetą. Esant reikalui laužtiniuose skliaustuose galima pateikti pavadinimo ar kitų duomenų vertimą į lietuvių kalbą.

9.1. Duomenys leidinio aprašui imami iš leidinio antraštinio puslapio ir pateikiami be sutrumpinimų ar korekcijų. Esant reikalui, nuorodos į senuosius ir retuosius leidinius (konkrečius egzempliorius) bei archyvinę medžiagą gali būti pateikiamos kaip išsamus antraštinių bei kitų (fizinės būklės, įrišimo, saugojimo vietos, signatūros, nuosavybės) duomenų aprašas. Tokiu atveju dera perteikti antraštinio puslapio grafinius duomenis – didžiųjų ir mažųjų raidžių skirtumą, ligatūras, įkypu brūkšniu pažymėti antraštinio teksto skaidymą eilutėmis ir kt.

9.2. Knygų ir kitų leidinių apraše pirmiausia nurodoma autoriaus pilnas vardas (vardai) ir pavardė; skyrybos ženklais neskiriama. Toliau nurodomas knygos pavadinimas kursyvu; atskiriamas kableliu. Toliau nurodoma leidimo vieta (ne daugiau du miestai), leidykla ar leidėjas (senujų leidinių – spaustuvė), metai. Leidimo vieta nuo leidyklos ar leidėjo atskiriama dvitaškiu; leidėjas nuo metų atskiriamas kableliu. Knygos puslapis nurodomas po metų; atskiriamas kableliu ir rašomas po lietuviškos santrumpos *p.*:

Antanas Tyla, *Garšvių knygnešių draugija*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 10.

9.3. Kai knygos ar straipsnio autoriai yra keli, jie nurodomi atskiriant kableliu. Kai knygos ar straipsnio autorių arba sudarytojų yra daugiau negu trys, nurodomas tik pirmasis ir santrumpa laužtiniuose skliaustuose *ir kt.* Kai knygos antraštiniame puslapyje autorius nėra iškeltas į priekį, nėra įrašytas arba tik spėjamas, jį aprašo pradžioje galima nurodyti laužtiniuose skliaustuose; atskiriama kableliu:

Algė Jankevičienė, Marija Kuodienė, *Lietuvos mūrinės kopyltėlės: Architektūra ir skulptūra*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2004.

Adomas Butrimas [ir kt.], *Žemaičių Kalvarija: Vienuolynas, bažnyčia ir Kryžiaus kelio stotys*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2003.

[Pranciškus Šrubauskis], *Baštas Sirdies pas Pona Dieva, Szwečiausy Marya Pana yr Szweņtus Danguy Karalaujencius, Szaukiancis Par Giesmes*, Wilniuy: Dru-karnioy K. J. M. pri Akademios, 1793.

9.4. Jei autorius yra pasirašęs slapyvardžiu, jis irgi apraše nurodomas laužtiniuose skliaustuose prieš slapyvardį; skyrybos ženklų neskiriama:

[Mykolas Krupavičius], *Ko siekia L. krikščionių demokratų blokas Steigiamajam Seime*, Kaunas: „Šviesos“ spaustuvė, 1920.

[Justinas Staugaitis] Meškus, *Katalikų tikėjimas ir jo priešai*, Seinai: Laukaičio, Dvaranausko, Narjausko ir B-vės spaustuvė, 1908.

10. Kai knyga ar leidinys turi prasminę paantraštę, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma kursyvu kaip ir pavadinimas; atskiriama dvitaškiu:

Vytautas Merkys, *Motiejus Valančius: Tarp katalikiškojo universalizmo ir tautiškumo*, Vilnius: Mintis, 1999.

10.1. Kai knyga ar leidinys turi paantraštę, nurodančią tos knygos ar leidinio žanrą, tai ji nurodoma po pavadinimo ir rašoma stačiai; atskiriama dvitaškiu:

Kristina Mačiulytė, *Kad tėvynė gyvuotų...: XVIII a. antrosios pusės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos proginiai pamokslai*: Monografija, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2005.

11. Kai vienoje išnašoje nurodomi keli to paties autoriaus veikalai, autorius antra ir kitus kartus nurodomas pilnu vardu ir pavarde:

Jurgis Lebedys, *Simonas Stanevičius*: Monografija, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1955; Jurgis Lebedys, *Lietuvių kalba XVII–XVIII a. viešajame gyvenime*, sudarytoja Vanda Zaborskaitė, Vilnius: Mokslas, 1976; Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, parengė Juozas Girdzijauskas, Vilnius: Mokslas, 1977.

12. Kai knygoje ar leidinyje niekur nėra nurodyta leidimo vieta, metai, tai žymima santrumpomis laužtiniuose skliaustuose, pvz., be vietos – [s. l.], be metų – [s. a.]; rekonstruota tikroji kontrafakcijų leidimo vieta ir metai nurodomi laužtiniuose skliaustuose, pvz., [Bitėnai: M. Jankaus spaustuvė, 1896].

13. Kai knyga ar leidinys turi sudarytoją, rengėją, vertėją ir pan., jis, jo pareigos (funkcija) ir iš kokios kalbos versta nurodoma po pavadinimo tokia pilna formuluote, kokia yra pažymėta cituojamoje knygoje, ir rašoma stačiai; atskiriama kableliu:

Lietuvių klausimas Rusijos imperijoje XIX a. – XX a. pradžioje, sudarytojas Rimantas Vėbra, Vilnius: Baltos lankos, 2001, p. 201.

Mindaugo knyga: Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis (atsakomasis sudarytojas), Rimvydas Petrauskas, Vilnius: LII leidykla, 2005, p. 105.

14. Keliatomio leidinio tomas žymimas lietuviška santrumpa *t.* po bendrojo pavadinimo ir arabišku skaitmeniu; atskiriamas kableliu. Tomo ar dalies pavadinimas rašomas kursyvu; atskiriamas dvitaškiu:

Zigmas Zinkevičius, *Rinktiniai straipsniai*, t. 2: *Valstybė ir kalba. Senųjų raštų kalba. XVIII–XIX a. rašomoji kalba. XX amžius. Rytų Lietuva*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2002, p. 59.

15. Kai leidinys priklauso kokiam nors serijai, paprastai išnašose tai nežymima, tačiau, esant reikalui, ji nurodoma skliaustuose prieš leidimo vietą: pateikiama santrumpa *ser.*, serijos pavadinimas kursyvu, po kablelio serijos tomas arba numeris; atskiriama kableliu:

Alsėdžiai, sudarytojui Adomas Butrimas, Liepa Gričiūtė, (ser. *Žemaičių praeitis*, 10), Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2002.

15.1. Kai leidinys turi redakcinę kolegiją arba priklauso serijai, turinčiai redakcinę kolegiją, redakcinės kolegijos sudėtis, esant reikalui, nurodoma prieš leidimo vietą; atskiriama kableliu:

Daiva Krištopaitienė, *Kristijono Donelaičio raštų leidimai: tekstologinės problemos*, (ser. *Lietuvių tekstologijos studijos*, I), redakcinė kolegija Ilona Čiužauskaitė, Loreta Jakonytė, Kristina Mačiulytė, Jurgita Ūsaitytė, Mikas Vaicekauskas (vyr. redaktorius), Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007.

16. Cituojant antrą kartą iš eilės, nurodoma kursyvinė santrumpa *Ibid.* Cituojant antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir kursyvinė santrumpa *op. cit.*:

Vytautas Merkys, *op. cit.*, p. 126.

Ibid., p. 29.

17. Cituojant to paties autoriaus daugiau nei vieną tekstą antrą ar kelintą kartą ne iš eilės, nurodomas autorius ir sutrumpintas teksto pavadinimas. Jeigu autoriaus nėra, pateikiamas sutrumpintas pavadinimas:

Kristina Mačiulytė, *Kad tėvynė gyvuotų...*, p. 101.

Alsėdžiai, p. 312.

18. Mokslinių periodinių leidinių pavadinimas nurodomas kursyvu, leidimo vieta, metai, tomas arba (ir) numeris (kai yra tomo arba numerio paantraštė – ji atskiriama dvitaškiu ir rašoma kursyvu), numerio sudarytojas (jeigu yra išskirtas leidinyje) rašomas stačiais:

Acta Academiae Artium Vilnensis, Vilnius, 2006, t. 41: *Šventųjų relikvijos Lietuvos kultūroje*, sudarytoja Tojana Račiūnaitė, p. 145.

Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, Vilnius, 2011, t. 35, p. 213.

Lituanus, Chicago, 2010, t. 56, Nr. 1, p. 10.

19. Žurnalų, laikraščių pavadinimas nurodomas kursyvu, stačiais metai, tomas arba numeris, puslapiai. Laikraščių data nurodoma prieš numerį trumpuoju būdu. Kartais nurodoma, tačiau nėra būtina, leidimo vieta ir leidėjas; dažniausiai tai taikoma užsienio, regioniniams ar seniesiems leidiniams:

Naujasis Židinys-Aidai, 2011, Nr. 5, p. 317–327.

Pasaulio lietuvis, Lemont, 1997, Nr. 2, p. 11–13.

Viltis: Visuomenės, literatūros ir politikos laikraštis, Vilnius, 1913-01-06 (19), Nr. 3 (790), p. 2.

20. Cituojant straipsnius ar kitokius tekstus iš mokslinių periodinių, tęstinių ir panašių leidinių, žurnalų, laikraščių nurodomas autorius, straipsnio pavadinimas kabutėse, leidinys, kuriame straipsnis spausdintas; leidinys išskiriamas kursyvu. Straipsnio ar kito teksto pavadinimas nuo leidinio atskiriamas santrumpa *in.*:

Mečislovas Jučas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 25, p. 77–96.

Aldona Prašmantaitė, „Vilniaus Biblijos draugija (1816–1826)“, in: *Atgimimas ir Katalikų Bažnyčia*, sudarytojai Egidijus Motieka, Rimantas Miknys, Vladas

Sirutavičius, (ser. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, kn. 7), Vilnius: „Katalikų pasaulio“ leidykla, 1994, p. 8–23.

Mindaugas Paknys, „Mecenatystė“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarė Vytautas Ališauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknys, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila, Vilnius: Aidai, 2001, p. 342–350.

Gabrielė Gailiūtė, „Literatūros kritika šiuolaikinėje Lietuvoje: institucijos refleksija“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2012, Nr. 7, p. 448.

Antanas Alekna, „Vyskupas Valančius ir blaivybė“, in: *Vienybė: Savaitinis laikraštis*, Kaunas, 1918-03-07, Nr. 7, p. 102–105.

21. Rankraštiniai dokumentai aprašomi tokia tvarka: dokumento pavadinimas, metrika – vieta, data, numeris (rekonstruoti ar kiti archyvine apraše neminimi duomenys nurodomi laužtiniuose skliaustuose), po santrumpos *in*: rašomas archyvo pavadinimas, fondo, aprašo, bylos, lapų santrumpos – *f., ap., b., l.* Kartu įrišti dokumentų rinkiniai ar rankraštinės knygos nurodomos pagal aukščiau nurodytus bibliografinių aprašų pavyzdžius, išskyrus tai, kad po sudarymo metų įterpiamas archyvo ar bibliotekos pavadinimas, signatūra ir kiti duomenys:

Juozo Tumo laiškas Augustinui Liepiniui, Kaunas, 1931-08-16, in: Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius, (toliau – *VUB RS*), f. 1, b. F600, l. 10r–10v.

[Motiejus Valančius], *Wiadomość o Czynnościach Pasterskich Biskupa Macieja Wołonczewskiego*, [1850–1875], in: Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyrius, (toliau – *LLTIB RS*), f. 1, b. 4388.

Albert Wijuk Kojalowicz, *Historiae Lituanæ pars Prior: de rebus Lituanorum ante susceptam christianam religionem conjunctionemque Magni Lituanie Ducatus cum Regno Poloniae libri novem*, Dantisci [Gdańsk]: sumptibus Georgii Försteri, 1650, in: *VUB RS*.

22. Elektroninių leidinių aprašas rengiamas pagal aukščiau nurodytas bibliografinio aprašo taisykles, išskyrus tai, kad nurodant elektroninį dokumentą, laužtiniuose skliaustuose būtina nurodyti laikmenos rūšį, pavyzdžiui, *CD-ROM* ar *interaktyvus*. Interaktyvių (prieinamų per internetą) dokumentų apraše pateikiama internetinė prieiga, pabaigoje skliaustuose pateikiama vėliausia nuorodos tikrinimo data:

Įdomioji Lietuvos istorija: Lietuvos valstybingumo istorija nuo seniausių laikų iki mūsų dienų, [CD-ROM], Vilnius: Elektroninės leidybos namai, 2004.

„Staugaitis Justinas“, in: *Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XXI amžiuje*, [interaktyvus], in: <http://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=1691>, (2013-03-16).

Saulius Lapinskas, „Frazeologizmai horoskopuose“, in: *Lietuvių kalba*, 2012, Nr. 6, [interaktyvus], in: <http://www.lietuviukalba.lt/index.php?id=216>, (2013-03-24).

22.1. Antrą kartą ne iš eilės cituojant elektroninius leidinius, vadovaujamosi anksčiau nustatytais bibliografinio aprašo taisyklėmis:

Įdomioji Lietuvos istorija.

Ibid.

Saulius Lapinskas, *op. cit.*

23. Kai rengiant tekstą šaltinių ir literatūros pasitelkta daugiau nei nurodoma išnašose, pabaigoje gali būti pateikiamas literatūros sąrašas. Jis sudaromas aprašų abėcėlės tvarka ir rengiamas pagal nurodytas bibliografinio aprašo taisykles, išskyrus tai, kad literatūros sąrašė pirmiau nurodoma autoriaus pavardė, paskui vardas; kablelis po pavardės nėra šomas:

Jučas Mečislovas, „Lietuvos parapijų fundacijos XV–XVIII a.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 2005, t. 25, p. 77–96.

24. Užsienio leidinių bibliografinis aprašas rengiamas pagal lietuviškus principus. Archyvų aprašymai pateikiami originalų kalbomis, išskyrus santrumpas *p.* ir *l.*

25. Kartu su straipsniais ir publikacijomis pateikiamos santraukos (šaltinių publikacijų apžvalgos) lietuvių ir anglų ar kita užsienio kalba, parinkta atsižvelgiant į tikėtiną publikacijos adresatą. Santraukos apimtis – 1000–1500 spaudos ženklų.

26. Autoriai patys parengia trumpą (vienos pastraipos) prisistatymą skyreliui „Apie autorius“ lietuvių ir anglų kalbomis; jame pageidautina paminėti akademinis laipsnius bei vardus, mokslinių interesų sritis, instituciją, pastarąją knygą, disertaciją ar kitą svarbų pasiekimą; privaloma nurodyti elektroninio pašto arba įprastinio pašto adresą.

Redakcinė kolegija įsipareigoja esant reikalui konsultuoti į LKMA veiklą įsitraukusius ar norinčius įsitraukti magistrantus bei doktorantus, jaunos mokslininkus, rengiančius pirmąsias savo mokslines publikacijas. Visus *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* ir *Bažnyčios istorijos studijų* straipsnius bei šaltinių publikacijas anonimiškai recenzuoja du recenzentai. Autoriai su recenzijomis supažindinami tik tuo atveju, jei tekstai įvertinti kaip taisytini ir recenzentų pastabos pravarčios korekcijoms atlikti. Redakcinė kolegija neįsipareigoja teikti paaiškinimų atmestų tekstų autoriams. Maksimalus terminas, per kurį redakcinė kolegija priima sprendimą tekstą skelbti, atmesti ar grąžinti taisyti, yra 4 mėnesiai. Šis terminas nėra tiesiogiai susietas su eventualaus publikavimo laiku, nes pastarasis gali priklausyti nuo teminių tomų formavimo.

Visus spausdinamus tekstus kalbos taisyklingumo atžvilgiu peržiūri ir, esant reikalui, taiso redaktoriai. Autoriams pateikiami sumaketuoti tekstai elektroniniu *.pdf formatu korektūrai atlikti ir autorizuoti. Grąžindami redakcinei kolegijai tekstą autoriai paprastu ar elektroniniu parašu patvirtina autorizavimą bei sutikimą, kad tekstas būtų skelbiamas *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* ar *Bažnyčios istorijos studijų* elektronine versija interneto svetainėje *www.lkma.lt* bei prieinamas per asocijuotas duomenų bases.

Spausdinti tekstai ir iliustracijos, diskelių ir CD pavidalo laikmenos autoriams negražinamos.

Kilus neaiškumams dėl medžiagos tematikos, rengimo principų ar kitų su *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraščio* ir *Bažnyčios istorijos studijų* dalykiniais aspektais susijusių klausimų prašome kreiptis į vyriausiąją redaktorių.

Redakcinė kolegija

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LKMA METRAŠTIS XL

Tiražas 150 egz.

Leido „Lietuvių katalikų mokslo akademija“

Pilies g. 8, LT-01123 Vilnius

contacts@lkma.lt, www.lkma.lt

Spaudė UAB „Petro ofsetas“

Naujoji Riovonių g. 25C, LT-03153 Vilnius